Quellenwerke der Altindischen Lexicographie

Herausgegeben im Auftrage der
Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien.

Bd. IV.

DER DHĀTUPĀṬHA DES HEMACHANDRA

MIT DEM SELBSTVERFASSTEN COMMENTARE DES AUTORS

Herausgegeben von
JOH. KIRSTE.

Wien:
A. HÖLDER.
Bombay:
EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.
1901.

॥ अथ हैमधातुपारायणम् ।

DER DHĀTUPĀTHA DES HEMACHANDRA

MIT DEM SELBSTVERFASSTEN COMMENTARE DES AUTORS

Herausgegeben von

JOH. KIRSTE.

Wien

A. HOLDER.

Bombay.

EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

1901.

Dedicated

to

the Memory of

GEORGE BÜHLER.

PREFACE.

In fixing the text of Hemacandra s Dhatuparayana I have availed myself of the following materials —

I —MSS of the Dhatupârayana

B, MS Or fol 770 of the Royal Library of Berlin (Weber's Catalogue, Vol II, Part I, No 1681), fols 103, without date

C, MS Or fol 1129 of the same library (Weber, No 1644), fols 13, giving on fols 8, *a*—13,*b* the verbal roots and their meanings without commentary, no date

D, MS No 728 of the Deccan College Collection of 1875 76, fols 112 Ends समर्थित चेद धातुपाराय। णमिति छ ॥ ग्रथाग्र ६०८० ॥छ॥ सवत् १६३६ वर्षे भाद्रपद शुदि १ रविवासर आझाहद्र लिखित ॥ लेपकपाठक[ज]योस्तु ॥ शुभ भवतु ॥

The date corresponds with the 23rd August 1579, a Sunday

E, MS No 198A of the Deccan College Collection of 1872–73, fols 80 Ends समर्थित चेद धातुपारायणमिति ॥ छ ॥ सवत् १५४० वर्षे माघ शुदि ९ शुक्रे लपक कृष्णालि[खि]त ॥ छ ॥ शुभ भवतु। कल्याणमस्तु ॥ छ ॥ श्री ॥ छ ॥

The date corresponds with the 2nd January 1484, a Friday

Folios 50 and 51 are missing, but the figures 52 and 53 look as if corrected from 50 and 51, fol 49 breaks off in the middle of the commentary on the root 'as' (II 44), and fol 52 begins in the middle of the commentary on the root 'lih' (II, 71) On page 31, *a* begins another handwriting with smaller characters, so that 22 lines fill a page instead of 17, as before This MS is the most correctly written, but the critical value of B and D, which stand nearest to each other, is almost the same.

II —MSS of the S ab lanusasana

(*a*) MSS OF THE ROYAL LIBRARY OF BERLIN

1 MS Or fol 1129 (Weber, No 1644) fols 13 Adhyayas I IV, without commentary This is the abovementioned MS C

2 MS Or fol 1147 (Weber, No 1645), fols 143, without date Adhy. I, 1—II, 2, with Laghuvrtti and Avacûri

3 MS Or fol 1154 (Weber, No 1671), fols 23, without date Adhy II, 3—III, 2, with Laghuvrtti and Avacuri

4 MS Or fol 1156 (Weber, No 1669), fols 33, without date Adhy.

II 3—III, 2, with Laghuvrtti and Avacūri

5 MS Or fol 740 (Weber, No 1682) fols 156, dated Samvat 1470 and 1492 Adhy. V—VII, with Vrtti Cūrni on Adhy V, 3—VII, 4 Besides these MSS I also temporarily inspected the following ones giving parts of Hemacandra's Sabdānusasana .—

MSS Or fols 1125, 1126, 1128, 1133, 1134, 1157, 1139, 1140, 1158, 1159, 1163, 1167, 854, 1166, 1143, 1164 (Weber, Nos 1640, 1641, 1643, 1649, 1650, 1653, 1656, 1657, 1672, 1673, 1677, 1678, 1684, 1685, 1686, 1687)

(b) MSS OF THE DECCAN COLLEGE COLLECTION.

1 MS No 9 of 1877—78, fols 406 (fols 268 and 274 are missing), dated Samvat 1685 varse sravana vada 4 dane Adhy I-V with Avacūri

2 MS No 537 of 1886—92, fols 102 (fol. 74 s missing), without date Adhy. VI—VII with Vrtti

(c) MSS OF THE ROYAL CENTRAL LIBRARY OF FLORENCE

1 De Gubernatis B 174, fol 23 (fol 3 missing) Adhy I, 1—II (2) with Avacūri The MS breaks off in the middle of the commentary on Sūtra II, 2, 109 (numbered 106)

2 De Gubernatis B 175, fols 16 (numbered 107-122) Adhy IV (2)-IV, 4, with Vrtti The MS begins in the middle of the commentary on Sutra IV, 2, 85 (numbered 84)

3 De Gubernatis B 176, fol 17 Adhy III, 3—IV (4), with Avacūri The MS breaks off in the middle of the commentary on Sutra IV, 4, 77

(d) MSS BELONGING TO PROFESSOR KIELHORN

1 Fols 57. Adhy I, 1—II, 2, with Vrtti and notes in the margin, written by another hand

2 Fols. 10 Adhy I, 1—II, 2, with Laghuvrtti and Avacūri

3 Fols 12 Contains on fols 1—12, *a* the text of the Sūtras of Adhy. I—V, and on the remainder an Anubandhaphala It is dated Samvat 1596 varse āso vadi 6

4 Fols 68 (numbered 131-198) Adhy III, 3—IV, 4, with Vrtti

With the help of these materials I made a transcript of all Sutras of the Sabdanusasana numbering them and arranging them alphabetically Then I noted under every Sūtra referred to the passages of the Dhatupārāyana, where quoted, since I had the intention of adding at the end of my edition a complete list of these rules But after having carried out this plan I became convinced that such an Index, besides the two Indexes of

'Roots' and 'Words,' would have swelled the present edition beyond the *size allowed, because Hemacandra refers to more than 1,200 Sutras out of* the 3,565 contained in his grammar Moreover I think it inconvenient to publish the third part of a new work without giving at the same time in full what might be required from the editor for its right understanding So I leave this transcript ready for the edition of Hemaçandra's Sabdanusasana which I have begun to work out

On the method which Hemacandra follows in quoting the rules of his grammar, as well as those of his Unadiganasutra I shall say more in a paper to be published in the Transactions of the Imperial Academy of Vienna Here I *only add* some remarks *on the arrangement* and form of the verbal roots [1]

Although Hemacandra agrees with those grammarians who divide the roots into nine classes, I myself followed in numbering them the usual arrangement of ten This is done without inconvenience as in Hemacandra's system the common third class is but an appendix of the second To every root, with the exception of those belonging to the first class is appended a letter which indicates the class viz, क to the second and third, च to the fourth, ट् to the fifth त् to the sixth प to the seventh, य to the eighth श to *the ninth, and* ण् *to the tenth In what concerns the other Anubandhas the* following synopsis shows those which differ from Panini's —

Hemacandra's		Panini's
इ or इ्	corresponds to	ङ
ई or आ		ञ्
व		इ
ऊ		उ
ऋ		इर्
ए		ई
औ		ऊ

Besides those marks the Anusvara is used to denote an Anudatta root Some other points connected with the form and arrangement of the roots will be discussed in the paper alluded to above

In conclusion I have to express my sincere thanks to all those who have kindly helped me *to carry out my undertaking* —

1 See also my edition of Hemacandra's Unadiganasutra Vienna Bombay 1895) Preface p 3

2 See my paper On Hemacandra's D ... in the Trans of the Xth Congr of Orient (Leiden 1895) Vol II Part 1 p 112

To the Committee of the Imperial Academy of Sciences of Vienna, which superintends the publication of the Sources of Indian Lexicography, to the Under Secretary of State for India and the Director of Public Instruction, Bombay, who graciously allowed me to make use of the four Deccan College Manuscripts, to Charles H Tawney, Esquire, C I E, Chief Librarian of the India Office, who most courteously exerted himself in the matter of the loan of these MSS, to the Directors of the Royal Library of Berlin and the National Central Library of Florence, who sent me the MSS placed under their charge, to Count Pulle, who interested himself strongly in the obtaining of the last, to Professor Kielhorn, who not only lent me his MSS, but pointed out to me the source of several quotations, especially of those found in the Vâkyapadiya, to Professor Zachariae, who likewise indicated to me the source of a great number of citations drawn from different works, to Professor Leumann, who corroborated a supposition of mine respecting the word 'hunda' to Doctor Heller, who looked through the Kavirahasya which he is editing, and from which work Hemacandra took two verses, and finally to Doctor Schram, who was good enough to calculate the dates of the MSS D and E.

JOH KIRSTE

Graz, April 1898.

Errata

Page	Line	Read
1	21	प्रामक्रमा त्रि°
2	6	श्रट्टत्त
20	16	°दचि रूपम्
64	heading	1, 523—529
64	13	°चैति सत्यर्थे
92	19	इरिरवाजे
94	19	रनि
147	29	°स्कन्धश्मिति
177	heading	45—52
178	23	नद्योर्नश्यति
193	7	थायधर्मेषु
210	1	षाय

॥ अथ हैमधातुपारायणम् ॥

॥ ८० ॥ अर्हं ॥

श्रीसिद्धहेमचन्द्रव्याकरणनिवेशितान्स्वकृतधातून् ।
आचार्यहेमचन्द्रो विवृणोत्यर्हं नमस्कृत्य ॥ १ ॥

इह तावत्पदपदार्थज्ञानद्वारोत्पन्नं हेयोपादेयज्ञानं निःश्रेयसहेतुरिति प्रसिद्धम् । पदपदार्थज्ञानं च नयनिक्षेपादिभिरधिगमोपायैः परमार्थतः । व्यवहारतस्तु प्रकृत्यादिभिरिति । पूर्वाचार्यप्रसिद्धा एव सुखग्रहणस्मरणकार्यसंसिद्धये विशिष्टानुबन्धसंबन्धक्रमाः सहार्थेन प्रकृतयः प्रस्तूयन्ते । तत्र यद्यपि नामधातुपदभेदात् राजा जयति पूर्वाह्णेतरां पचतितरामित्यादौ त्रेधा प्रकृतिस्तथापि नामपदयोर्धातुमूलत्वाद्धातुप्रकृतिरेवैका प्रधानम् । अव्युत्पत्तिपक्षवादिनामपि व्युत्पत्तिपक्षानुसारेणैव शब्दस्वरूपनिर्णय इति तत्रापि धातुमूलत्वमेव । धातुप्रकृतिस्तु द्वेधा शुद्धा प्रत्ययान्ता च । शुद्धा भू इत्यादिः । प्रत्ययान्ता गोपाय कामि ऋतीय जुगुप्स कण्डूय बोभूय बोभू चोरि भावि बुभूष इत्यादिः । एषापि शुद्धमूलैवेति शुद्धैवोदाह्रियते ॥

1. भू सत्तायाम् । भू इत्यविभक्तिको निर्देशः सान्तरान्तशङ्कानिरासार्थः । एवं सर्वत्र । भू इत्येषा प्रकृतिः सत्तायां वर्तते । अभूत् भूत इत्यादौ प्रयोगित्वदर्शनादूकारस्याप्रयोगीदितीत्संज्ञा न भवति । एवमन्यत्रापि । वर्णसमाम्नायक्रमेण स्वरान्तव्यञ्जनान्तधातूपदेशप्रतिज्ञानात् पां पाने इत्यादेः प्रथम निर्देशे प्राप्ते वृद्धसमयानुवर्तनार्थं प्रथममस्य पाठो यद्वृद्धा भूवादयो धातव इति मङ्गलार्थं च । यदाह माङ्गलिकत्वात्प्रथममस्य प्रयोग इति । एवमदाद्यादिगणेष्वपि वृद्धसमयानुवर्तनमदिप्रभृतीनां प्राग्निर्देशे प्रयोजनमभ्यूह्यम् । सतो भावः सत्ता अस्तित्वं द्रव्यधर्मो धात्वर्थसामान्यमिति यावत् । यदाहुः ।

सा नित्या सा महानात्मा तामाहुस्त्वतलादयः ।
प्राप्तक्रमाविशेषेषु क्रिया सैवाभिधीयते ॥ १ ॥
तां प्रातिपदिकार्थं च धात्वर्थं च प्रचक्षते ॥ इति ।

सेति सत्ता। अपि च।

धात्वर्थः केवलः शुद्धो भाव इत्यभिधीयते ॥

तथा यत्रान्यक्रियापदं न श्रूयते तत्रास्तीति भवन्तीपरं प्रयोक्तव्यमिति। ननु भुवः सत्तावाचित्वे धातुत्वमनुपपन्नम्। क्रियार्थो हि धातुः क्रिया च स्पन्दरूपा। सत्ता तु द्रव्यादिषु सत्सदित्यनुवृत्तप्रत्ययाभिधानलिङ्गा स्पन्दरूपा न भवति। नैष दोषः। यथा जानाति पश्यति स्मरति श्रद्धत्ते संयुज्यते समवैति वियुज्यते नश्यति श्वेतते इत्यादीनां ज्ञानदर्शनस्मरणश्रद्धानसंयोगसमवायवियोगविनाशवर्णादयो द्रव्यगुणा अपरिस्पन्दात्मका अप्याख्यातप्रकृतिवाच्याः सन्तः क्रियाव्यपदेशमर्हन्ति। एवं सत्तापि द्रव्यधर्मो धातुवाच्यतामापद्यमाना क्रियाव्यपदेशं लप्स्यते। मणिमुकुरकृपाणादिज्ञापकवैचित्र्याचैकरूपस्यापि मुखादेर्नानात्वोपलब्धेर्धातुवाच्यैव सत्ता क्रियात्वमास्कन्दति न प्रातिपदिकवाच्येति नाव्यवस्था ॥

किं च पाकादिक्रियाणां त्रैकाल्याभिव्यञ्जकत्वमुपलब्धं पचति पक्ष्यति अपाक्षीत् जानाति ज्ञास्यति अज्ञासीदित्यादि। तचेहापि भवति भविष्यति अभूदिति धातुवाच्यायां सत्तायामुपलभ्यमानं क्रियात्वं व्यवस्थापयति। अत एव वृक्ष इत्यादिप्रातिपदिकवाच्यायाः सत्ताया न क्रियात्वम्। एवं च स्थिते क्रियावाचित्वमात्रमाख्यातुं सत्तोपात्ता ॥

अर्थान्तराण्यप्यनयोपलक्ष्यन्ते। यदाहुः।

निपाताश्चोपसर्गाश्च धातवश्चेति ते त्रयः।
अनेकार्थाः स्मृताःसर्वे पाठस्तेषां निदर्शनम् ॥ इति।

तथा च भूरयं क्वचिदस्त्यर्थे वर्तते। यथा बहूनि धनान्यस्य भवन्ति सन्तीत्यर्थः। क्वाप्यभूतप्रादुर्भावे यवाक्षीरभोजिन्याः श्रुतधरः पुत्रो भवति जायते इत्यर्थः। क्वचिदभूततद्भावाख्ये संपद्यर्थे अशुक्लः शुक्लो भवति संपद्यते इत्यर्थः। उपसर्गवशाच धातोरनेकोर्थः प्रकाशते। यथा प्रभवतीति स्वाम्यर्थः प्रथमत उपलम्भश्च। पराभवति परिभवति अभिभवतीति तिरस्कारः। संभवतीति जन्मार्थः प्रमाणानतिरेकेण धारणं च। अनुभवतीति संवेदनम्। विभवतीति व्याप्तिः। आभवतीति भागागतिः। उद्भवतीत्युद्भेदः। प्रतिभवतीति लग्नकत्वमिति। अथवार्थान्तरेष्वपि क्रियासामान्यरूपा सत्तानुवर्तत एवेति सत्ताया एवोपादानं कृतम्। सत्ताव्यतिरेकीणि ह्यर्थान्तराणि खरविषाणायमानानि स्युः। षड् भावविकारा इति वचनाच भावः सत्तासामान्यरूपा क्रियेत्यवमीयते। यदाहुः जायते अस्ति विपरिणमते

वर्धते अपक्षीयते विनश्यतीति षड् भावविकारा इति । अपि च सर्वेपि खलु धातवस्तेन तेनोपाधिना सत्तामेवावच्छिद्यावच्छिद्य विषयीकुर्वन्तीति सा क्रिया सामान्यमित्युच्यते तथा च क्रियार्थो धातुरिति भुवो धातुत्वम् ॥

आत्मनेपदोभयपदानुबन्धाभावाच्च शेषात्कर्तरि परस्मैपदमपवादाभावाच्चौत्सर्गिकः शव् भवति भवतः भवन्ति भवसि भवथः भवथ भवामि भवावः भवामः । एवं सप्तम्यादिषु । शतरि भवन् । क्रियाव्यतिहारे भावकर्मणोश्चात्मनेपदं च व्यतिभवते व्यतिभवेते व्यतिभवन्ते । एवं सर्वत्र । आनशि व्यतिभवमानः । भावे चैत्रेण भूयते । भावस्यासत्त्वरूपत्वेन संख्याद्यभावाद्विवचनबहुवचने न भवतः । एकवचनं तु न द्व्यादिप्रतिपक्षैकत्वसंख्यानिबन्धनं किं त्वभेदैकत्वनिबन्धनम् । एकवचनमुत्सर्गः करिष्यते इति हि भाष्यम् । अत एव युष्मदस्मत्कर्तृकत्वेपि द्वितीयतृतीयत्रिके न भवतः । त्वया भूयते मया भूयते । कर्मणि अनुभूयते सुखं संवेद्यते इत्यर्थः । अर्थान्तरे हि वर्तमानस्याकर्मकस्यापि सकर्मकत्वं भवति कालाध्वभावदेशापेक्षया च सर्व एव धातवः सकर्मकाः । मासमास्ते । क्रोशो गुडधानाभिर्भूयते । गोदोहं स्वपिति । कुरून् शेते । अर्थान्तरवृत्त्यादिना च सकर्मकस्याप्यकर्मकत्वं भवति । यदाह ।

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोकर्मिका क्रिया ॥

इत्यर्थान्तरे वर्तमानाद्धातोः सकर्मकस्याप्यकर्मिका क्रिया भवति । यथा भारं वहति उद्यच्छतीत्यर्थः । नदी वहति स्रवतीत्यर्थः ॥ कर्मणो धात्वर्थान्तःप्रवेशादकर्मकत्वम् । यथा जीव प्राणधारणे जीवति । हृदि पुरीषोत्सर्गे हदते । अत्र प्राणपुरीषाख्ये कर्मणी धात्वर्थेनैव क्रोडीकृते ॥ कर्मणः प्रसिद्धत्वात् । यथा देवो वर्षति । न पुनरत्र रक्तं वर्षति । पार्थः शरान् वर्षति ॥ कर्मणोविवक्षितत्वात् । यथा नेह पच्यते नेह भुज्यते । कर्माविवक्षा चौदासीन्यनिवृत्तिमात्रपरतया प्रयोगात् । यथा किं करोतीति प्रश्ने पचति पठतीत्यादि प्रत्यवस्थानं न तु भवति विद्यते वेत्यादि तेषामपर्यनुयोज्यत्वात् । यत्तु किं करोतीति प्रश्ने भवतीत्युत्तरं तत्क्रियाख्यकर्मनिबन्धनं न तु बाह्यकर्मापेक्षं भवनं करोतीत्यर्थावगमात् । क्रिया हि सर्वधातूनामान्तरं कर्म । अत एव क्रियाविशेषणानां कर्मत्वं स्मरन्ति । नन्वेवं क्रियाविशेषणादिति योगो व्यर्थः कर्मणीत्येव द्वितीयासिद्धेः । नैवम् । आन्तरकर्मणा सकर्मणोप्यकर्मककार्यप्रतिपत्त्यर्थत्वाद्योगस्य । तेन सुखं सुप्त इत्यादौ कर्तरि क्तः सिद्धः । सुप्तं

स्थात्वेत्यादौ कृन्निमित्ता षष्ठी न भवतीति । अत एव सकर्मकाकर्मकव्यवहारो द्रव्य-कर्मनिमित्त उच्यते । यदाह ।

सकर्मकाकर्मकत्वं द्रव्यकर्मनिबन्धनम् ॥ इति ॥

भू इति निरनुस्वारस्य पाठादेकस्वरादनुस्वारेत इत्यनिट्त्वं न भवति । सेट्त्वानिट्त्वे च यद्यपि स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिति प्रत्ययस्यादौ विधानात्प्रत्ययस्यैव तथाप्युपचारेण धातोरिति । व्यत्यभविष्ट व्यतिभाविषीष्ट भविता भविष्यति अभविष्यत् भवितव्यम् भविता भवितुम् । उवर्णादितीट्प्रतिषेधात् भूतः भूतवान् भूतिः भूत्वा ॥ एवं पदस्य साक्षात्प्रकृतिर्भूरुदाहृतः । परंपरा प्रकृतिस्तूदाह्रियते । णिगि भवन्तं प्रयुङ्क्ते भावयति करोतीत्यर्थः । यदाहुः ।

नित्यं न भवनं यस्य यस्य वानित्यभूतता ।
न तस्य क्रियमाणत्वं खपुष्पाकाशयोरिव ॥ १ ॥
तेन भूतिषु कर्तृत्वं प्रतिपन्नस्य वस्तुनः ।
प्रयोजकक्रियामाहुर्भावनां भावनाविदः ॥ २ ॥ इति ॥

भावयेज्ज्योतिरान्तरमित्यनेकार्थत्वाद्ध्यायेदित्यर्थः । यङि बोभूयते । यङ्लुपि बोभवीति बोभोति । सनि बुभूषति । सनन्ताण्णिगि बुभूषयति । यङन्ताण्णिगि बोभूययति । यङ्लुबन्ताण्णिगि बोभावयति । णिगन्ताण्णिगि भावयति । णिगन्तात्सनि बिभावयिषति । अतत्सन इति वचनादिच्छासनन्तात्सन्नास्ति । एकस्वरादिति वचनात्सन्यङ्यङ्लुबन्तेभ्योऽनेकस्वरेभ्यो यङ् नास्ति । विशेषास्तु च्व्यर्थे भृशादेः स्तोरिति क्यङि । अभृशो भृशो भवति भृशायते । अत्र भवत्यर्थोपगृहीते च्व्यर्थे क्यङ्विधानम् । अत एव क्यङन्तस्य क्रियार्थत्वेन धातुत्वं भवतेश्चाप्रयोगः । भुवः प्राप्तौ णिङ् भावयते पदम् प्राप्नोतीत्यर्थः । पक्षे उत्साहाद्भूयते लक्ष्मीम् । धातोरनेकस्वरादाम्परोक्षायाः कृभ्वस्ति चानु तदन्तम् चकासां बभूव । भुव्यणोरद्गुतौ बभूव । अत्र स्वरविधेः प्रागेव द्विर्वचने वृद्धावावादेशे न भुवो वः परोक्षाद्यतन्योरित्युपान्त्यस्योत् । पिबैतिदाभूस्थः सिचो लुप्यात्मने न चेट् अभूत् । अत्र भवतेः सिज्लुपीति गुणप्रतिषेधः । अभूवन् अत्र सिज्विदोऽभुव इति पुस् न भवति ॥

न व्याप्यभूभाकमगमप्यायवेपो णेश्च प्रभवनम् प्रभावना । अत्र ण्यगादिति णेर्वेति च णत्वं प्राप्तं न भवति । भव्यगेयेत्यादिना कर्तरि वा भव्यः पुमान् । पक्षे भावे भव्यमनेनाख्यदयते घ्यणि भाव्यम् । अवश्यभाव्यमनेन कृत्येऽवश्यम इति मो

लुक् । हत्याभूयं भावे । ब्रह्मणो भवनं ब्रह्मभूयम् । महादिभ्यो णिन् परिभवतीति परिभावी । परिभवी पक्षे ह्रस्वत्वं गणनिपातनात् । भूते त्वभिभावी । वा ज्वलादि-दुनीभूमहास्नोर्णः भवतीति भावः । पक्षे अचि भवः । नमेत्यादिना खिष्णुखुकञोः अनाढ्य आढ्यो भवति आढ्यंभविष्णुः आढ्यंभावुकः । भावे चाशिताद्भुवः खः आशि-तस्य तृप्तस्य भवनमाशितंभवो वर्तते । आशितो भवत्यनया आशितंभवा पञ्चपूली । भ्राज्यलमित्यादिना इष्णौ भवतीत्येवंशीलो भविष्णुः । भूजेः ष्णुक् भूष्णुः । शृक-मेत्यादिनोकणि भावुकः । जीणृदृक्षीत्यादिनेनि परिभवी । दिद्युद्दृदित्यादिना क्विपि मित्रं भवतीति मित्रभूः । धनिकधारकयोरन्तरे प्रतिभवतीति प्रतिभूः । शंसंस्वयं-विप्राद्भुवो डुः शंभुः संभुः स्वयंभुः विभुः प्रभुः । भूश्यदोल् प्रभवः अनुभवः । प्रभावाद्यास्तु बाहुलकाद्घञि प्रादिसमासे वा । भुवोवज्ञाने वा परिभावः । पक्षे अलि परिभवः । भ्यादिभ्यो वेति क्विपि भवत्यस्याः सर्वमिति भूः । पक्षे क्तौ भूतिः । च्व्यर्थे कर्त्राप्याद्भूकृगः कृच्छ्रेणानाढ्येनाढ्येन भूयते दुराढ्यंभवं भवता । एवं स्वाढ्यंभवं भवता ईषदाढ्यंभवम् । स्वाङ्गतश्च्व्यर्थनानाविनाधार्थेन भुवश्च पार्श्वतोभूय पार्श्वतो भूत्वा पार्श्वतोभावमास्ते । तृतीयोक्तं वेति तत्पुरुषविकल्पनात् पक्षे क्त्वो यप् भवति । एवं नानाभूय नानाभूत्वा नानाभावम् विनाभूय विनाभूत्वा विनाभावम् द्विधाभूय द्विधाभूत्वा द्विधाभावमास्ते । तूष्णीमा तूष्णींभूय तूष्णींभूत्वा तूष्णींभावमास्ते । आनुलोम्येन्वचा अन्वग्भूय अन्वग्भूत्वा अन्वग्भावमास्ते । उणादौ शीरीभूदूमुघृपेत्यादिना किति ते भूतो महः २०१ । अदो भुवो डुतः अद् विस्मितं मनो भवत्यस्मिन्निन्यद्भुतम् २१४ । सुधुभूभ्रस्जिभ्यो वेत्यने भुवनम् कित्त्वाभावपक्षे भवनम् २७४ । कृभूभ्यां किदिति किति मौ भूमिः ६९० । भूसुकुशिविविशिशु-भिभ्यः किदिति किति रौ भूरिः ६९३ । भुवो धेति णिनि भविष्यतीति भावी णित्त्वाभावे भवी ९२२ । वर्त्स्यति गम्यादिरिति भविष्यति साधु । कृभ्वस्तिभ्या-मित्यादिना तद्धिते च्वौ अशुक्लः शुक्लः संपद्यते शुक्लीभवति । अव्यक्तानुकरणादि-त्यादिना डाचि पटद्भवति पटद्भवति पटपटाभवति । एवमन्यान्यप्युदाहरणानि परीक्ष्य योज्यानि । भूग् अवकल्कने । भावयति सर्पिषा सक्तून् मिश्रयतीत्यर्थः ॥

अथादन्ताः षडनिटश्च ॥

2. पां पाने । आत्मनेपदोभयपदानुबन्धाभावाच्छेषात्परस्मायिति कर्तरि पर-स्मैपदी । आकारश्च नेत्ययोगित्वात् । श्रौतिकृवुधिवित्यादिना पिबादेशे पिबति पिबतः पिबन्ति । आदेशस्यादन्तत्वाद्गुणाभावः । भावकर्मणोरात्मनेपदे ईर्व्यञ्जनेयपीति ईत्वे

चैत्रेण पीयते। पीयते पयः। पिबैतीत्यादिना सिचो लुपि अपात्। आतो णव औ इत्यौत्वे पपौ। गापेत्यादिनाशिष्येत्वे पेयात्। अनुस्वारेत्त्वात् पाता। णिगि पाशेत्यादिना ये पाययति। फलवति तु कर्तर्याहारार्थलक्षणपरस्मैपदापवादः परिमुहेत्यादिनात्मनेपदम् पाययते। ङे पिबः पीप्यिति पीप्यादेशे अपीप्यत्। संचाय्येत्यादिनिपातनात् कुण्डैः पीयतेस्मिन्सोम इति कुण्डपाय्यः क्रतुः। घ्राध्मेत्यादिना शे पिबः उत्पिबः विपिबः। ये तु सोपसर्गादेव शमिच्छन्ति तन्मते तन्व्यधीत्यादिना णे पिबतीति पायः। सुराशीधोः पिब इति टकि सुरापी शीधुपी स्त्री। स्थापेत्यादिना के द्वाभ्यां पिबति द्विपः। नीदाविस्यादिना त्रटि पात्री। स्थादिभ्यः क इति के प्रपिबन्त्यस्यामिति प्रपा। गापापचो भावे इति क्तौ संपानं संपीतिः। पानस्य भावकरणे इति वा णत्वे क्षीरपाणं क्षीरपानं वा वर्तते। क्षीरपाणः क्षीरपानो वा कंसः। देशे इति नित्यं णत्वे सुरापानं येषां ते सुरापाणाः प्राच्याः। उणादौ कृवापाजीत्यादिना उणि पायुः १। कीचकेत्यादिनाके निपातनात् बृहत्तन्त्रात्कला आपिबन्तीति कलापकाः शास्त्राणि ३३। नीनूरमीत्यादिना किति थे पीथो रविः २२७। अर्तरीत्यादिना मे पामा ३३८। मनि पामा ९११। पः पीप्यौ च वेति तुनि पीतुश्चन्द्रः। पितुः प्रजापतिः। पातुः रक्षिता ७७५। पाहाकभ्यां पयद्यौ चेत्यसि पयः ९६३। नीलपीतादकमिति नान्दिनेके पीतेन रक्तं पीतकं वस्त्रम्॥

3. घ्रां गन्धोपादाने। विशेषानुबन्धाभावात्परस्मैपदी। श्रौतीत्यादिना शिति जिघ्रादेशे जिघ्रति। धेघ्राशेत्यादिना सिचो वा लुपि अघ्रात् अघ्रासीत्। आदन्तस्वारसंयोगादेर्याशिष्येरिति एत्वे घ्रेयात् घ्रायात्। अनुस्वारेत्त्वादिडभावे घ्राता। घ्राध्मोर्यङीतीत्वे जेघ्रीयते। उपरे णौ जिघ्रतेर्वेत्युपान्त्यस्य वेत्वे अजिघ्रिपत् अजिघ्रपत्। घ्राध्मेत्यादिना शे जिघ्रः उज्जिघ्रः। ये तु सोपसर्गादेव शमिच्छन्ति तन्मते तन्व्यधीत्यादिना णे घ्रायः। घ्याघ्राभ्रे घ्राणिनसोरिति टे व्याघ्रः आघ्रा। क्षुद्धीत्यादिना क्तयोस्तस्य वा नत्वे घ्राणः घ्रातः घ्राणवान् घ्रातवान्। विशेषवोधार्थत्वाद्गतिबोधेत्यादिनाणिक्कर्तुः णिगि कर्मत्वे घ्रापयति गन्धं मैत्रं चैत्रः। ये तु दृशेरन्यस्य बोधविशेषार्थस्य नेच्छन्ति तन्मते घ्रापयति गन्धं मैत्रेण चैत्रः॥

4. ध्मां शब्दाग्निसंयोगयोः। शब्दे मुखादिना चाग्निसंयोगे। विशेषानुबन्धाभावात् ध्माङ्ग् वायत्परस्मैपदिनः। श्रौतीत्यादिना धमादेशे धमति विधमति। दध्मौ। अनुस्वारेत्त्वात् ध्मातः शङ्खः। घ्राध्मेत्यादिना शे धमः उद्धमः विधमः। ये तु सोपसर्गादेव शमिच्छन्ति तन्मते तन्व्यधीत्यादिना णे ध्मायः। नाडीघटीत्यादिना

खशि नाडिंधमः घटिंधमः। पाणिकरादिति खशि पाणिंधमाः पन्थानः। पाणिंधमः पुरुषयोषात्पयाम्। *ताच्छब्द्यमधिकरणे वा बहुलमिति खश्। उणादौ कीचके*-त्यादिनिपातनादके धमकः ३३। धमनिरिति तु धमेः सौत्रस्य सदिवृत्यमीत्या-दिनानौ रूपम् ६८०॥

5. ष्ठां गतिनिवृत्तौ। श्रौतित्यादिना तिष्ठादेशे तिष्ठति। देवार्चामैत्रीसंग-मपथिकर्तृकमन्त्रकरणे स्थ इत्यनेनोपात्कर्तर्यात्मनेपदे जिनेन्द्रमुपतिष्ठते रथिका-नुपतिष्ठते गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते अयं पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते ऐन्द्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते। *वा लिप्सायां भिक्षुर्दातृकुलमुपतिष्ठते उपतिष्ठति वा*। उदोनूर्ध्वेहे *मुक्तावुत्तिष्ठते*। संविप्रावात् संतिष्ठते वितिष्ठते प्रतिष्ठते अवतिष्ठते। ज्ञीप्सास्थेये तिष्ठते कन्या छात्रे-भ्यः। श्लाघह्नुस्थाशपा प्रयोज्ये इति चतुर्थी।

संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः॥

प्रतिज्ञायां नदतदात्मकं तत्त्वमातिष्ठते। उपात्स्थ इति कर्मण्यसति भोजने उपतिष्ठते। अधेः शीङ्स्थास आधार इत्याधारस्य कर्मत्वे गृहमधितिष्ठति। क्ये *ईर्व्यञ्जनेयपीतीत्वे स्थीयते। पिबैतीत्यादिना सिचो लुपि अस्थात्*। इश्च स्थाद इति इत्वे कित्त्वे च उपास्थित। प्रत्यष्टात्कठकालापम्। अत्र स्थासेनीत्यादिना-ड्व्यवधानेपि षत्वं चरणस्य स्थेणोद्यतन्यामनुवादे इति द्वन्द्वस्यैकार्थत्वम्। अधि-*नष्टौ अत्र द्वित्वेपि षत्वम्*।] *अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अधिष्ठास्यति। उपरे णौ तिष्ठतेरि*-त्युपान्त्यस्येत्वे अतिष्ठिपत्। प्रवचनीयादय इति वा कर्तर्यनीये उपस्थानीयो गुरो-श्चैत्रः। पक्षे यथाप्राप्तं कर्मणि उपस्थानीयो गुरुः शिष्येण। भावे उपस्थानीयं शिष्येण। श्लिषशीङित्यादिना च कर्तरि क्ते उपस्थितो गुरुं शिष्यः। पक्षे कर्मणि उपस्थितो गुरुः शिष्येण। भावे उपस्थितं शिष्येण। अत्र दोसोमेत्यादिनेत्वम्। मन्त्रादिभ्यो णिन् स्थायी। स्थापेत्यादिना के प्रतिष्ठते मठः। अत्र मठोमगे इति षत्वम्। *परमेष्ठः। अत्र गोम्बाम्बेत्यादिना षत्वम्। क्विपि साक्षादपरञ्जन एमेत्वविधानादीन्मा*-भावे संस्थाः। संस्थाशब्दादन्यत्र लुप्यव्यञ्जनेपीच्छन्त्येके। तथा च जयकुमारः पां पाने इत्यस्य क्विपि पीरित्याह। *स्थाग्लेत्यादिना क्नौ स्थास्नुः*। *शृकमेत्यादिना उकणि* स्थायुकः। स्येशेत्यादिना वरे स्थावरः। स्यादिभ्यः क इति के आखूनामुत्थानमाखूत्थो वर्तते। अत्र उदःस्थास्तम्भः स इति सो लुक्। गावस्तिष्ठन्त्यस्मिन्निति गोष्ठम्। गोम्बाम्बेत्यादिना षत्वम्। स्थो वेति क्तौ व्यवस्थितिः। पक्षे उपसर्गादात इत्यङि व्यवस्था। व्यवस्था शीलमस्येत्यङ्स्थाछत्रादेरञिस्यञि वैयवस्थः। उणादौ स्थाश्रु-

तोरूश्चौति णे ऊदादेशे च स्थूणा १८५। शुपीषिबन्धीत्यादिना किनीरे स्थिरः ४१६। स्थविरेत्यादिनिपातनादिरे स्थविरः ४१७। स्याविडेः किदित्यूरे स्थूरः ४२९। स्थो वेत्यले स्थलं स्थली। अकृत्रिमा चेत् ङित्वाभावपक्षे स्थालं स्थाली ४७३। किनिकुडीत्यादिना कित्यवे स्थवः ९१८। अजिस्थेत्यादिना णौ स्थाणुः ७६८। सव्यात्स्थ इति डिति ऋप्रत्यये सव्ये तिष्ठतीति सव्येष्ठा। अत्र भीरुष्ठानादित्वात्षत्वम् ८५५। प्रात्स्थ इति णिनीति प्रस्थास्यते प्रस्थायी। वर्त्स्यति गम्यादिरिति भविष्यति साधुः ९२४। परमात्किदिति किनीनि परमे पदे तिष्ठतीति परमेष्ठी। भीरुष्ठानादित्वात्षत्वं सप्तम्यलुप् च ९२५। षोपदेशः षः सोऽष्टचैष्ठिवष्वष्क इति सादेशार्थः। तथा च कृतत्वात्ससस्य तिष्ठासतीत्यादौ नाम्यन्तस्थेत्यादिना षत्वं सिद्धं स्थानेत्यादौ सकारश्रवणं च॥

6. म्नां अभ्यासे। अभ्यासः पारंपर्येण वृत्तिः। श्रौतीत्यादिना शिति मनादेशे आमनति। आतो णव औ मम्नौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् म्नाता। घञि आम्नायः॥

7. दांम् दाने। मकार इत् अमयोगिन्वात्स च श्रौतीत्यादौ विशेषणार्थः। तथा च शिति यच्छादेशे प्रयच्छति। दास्या संप्रयच्छते। अत्र दामः संप्रदानेऽधर्म्ये आत्मने चेति संप्रदानात्तृतीयात्मनेपदं च। अधौ दाधौ देति दासंज्ञा। क्ये ईर्व्यञ्जनेयपीति ईत्वे दीयते। पिबैतीत्यादिना सिचो लुपि अदात्। णयि ददौ। प्राज्ज्ञश्चेति डे अन्नं प्रयच्छतीति अन्नप्रदः। स्वरादुपसर्गाद्दस्ति कित्यध इति त्तादेशे प्रत्तम्। दत्तीति येर्दीर्घत्वे वीत्तम्। ददतीति ददादेशे दत्तः। दाधेसीत्यादिना रौ यच्छतीत्येवंशीलो दारुः। भुजिपत्यादिभ्यः कर्मापादाने इति कर्मण्यनटि दीयते तदिति दानम्। अनुस्वारेत्त्वात् संप्रदाता। दाभाभ्यां नुरित्यौणादिके नौ दानुः ७८६॥

इतः परमिदन्ताश्चत्वारः॥

8. जि 9 जिं अभिभवे। जयति। पराद्वेर्जेरित्यात्मनेपदे पराजयते विजयते। जेर्गिः सन्परोक्षयोरिति ग्यादेशे जिगीषति जिगाय। णौ क्रीजीङ इत्याल्वे जापयति। क्षय्यजय्यौ शक्ताविति निपातनाज्जेतुं शक्यो जय्यः। जेयोऽन्यः। भिविपूज्यो ऽलिमुञ्चकल्के इति क्यपि जित्वा जित्यो वा ऽलिः। जेयमन्यत्। भृवृजितृतपदमेश्च नाम्नीत्यगोपवादे खे धनंजयति धनंजयः। भुजेः ष्णुक् जयनशीलस्त्येवंशीलो जिष्णुः। जीणृदृक्षीत्यादिनेनि जयी। सृजीण्नशाद्वरप् जित्वरी। अनुस्वारेत्यादिनिषेधे जेता। उणादौ कृवापाजीत्यादिनोणि जायुः पित्तम् १। सृजीण्यादिनाऽन्ते जयन्तः २२१।

निजीति रे दीर्घे च जीरोजाजी । लत्वे जीलश्चर्मपुटः ३९२ । ऋशील्यादिना क्वनिपि जित्वा धर्मः । जित्वानौ । स्त्रियां णस्वराघोषाद्वनो रश्चेति ङ्यां रत्वे च जित्वरी नदी ९०६ ॥

9. ज्रि । ज्रयति जिज्राय जिज्रियतुः जिज्रियुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ज्रेता । केचित्तु जि जये इत्यकर्मकत्वार्थं पृथक्पठन्ति जयः सर्वोत्कर्ष इति च व्याचक्षते । तदयुक्तमुत्कर्षस्याभिभवविशेषत्वात्सकर्मकत्वाकर्मकत्वयोश्च विवक्षानिबन्धनत्वात् । तथा च जयति जिन इत्यकर्मको जयति शत्रूनिति सकर्मकः । अत एव कौशिकोपि नामुमध्यैष्ट । अन्ये तु ज्रिस्थाने ज्रृं इति ऋकारान्तं पठन्ति । जरति जर्ता ॥

10. क्षि क्षये । क्षयति । कर्मकर्तरि तु क्षीयते । यद्धामनः क्षीयते इति कर्मकर्तरि । अनुस्वारेत्त्वात् क्षेता । कर्तरि क्ते क्षेः क्षी चाध्यार्थे इति क्तस्य नत्वे क्षी इत्यादेशे च क्षीणः । भावे क्ते क्षितमनेन । क्षित् निवासगत्योरित्यस्य तु क्षियति । क्षिप्श् हिंसायामित्यस्य तु क्षिणाति । ऐश्वर्येप्ययमित्येके । ऋभून् क्षयति ईष्टे ऋभुक्षाः ॥

11. इं 12 दुं 13 द्रुं 14 ग्रुं 15 स्नुं गतौ । पञ्चाप्यनुस्वारेतः । अयति । उदयति हि स तादृक् क्वापि संदर्भरीतौ ।

उदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचौ हिमधाम्नि याति चास्तम् ।
वहति गिरिरयं विलम्बिघण्टाद्वयपरिवारितवारणेन्द्रलीलाम् ॥ १ ॥

एता । इंणक् गतौ । इंक् स्मरणे । इंङ्क् अध्ययने । इत्येषां तु एति ग्रामम् । मातुरध्येति । शास्त्रमधीते इति भवति ।

इतः परं षडुदन्ताः ॥

12. दुं । दवति दोता । घञ् ज्वलादीत्यादिना णे दावः । पक्षेऽचि दवः । उदन्तत्वाद्युवर्णेत्यादिनालि दवः । संपर्यात्क्षुद्रुद्रोरिति घञि संदावः । टुदुंट् उपतापे । दुनोति ॥

13. द्रुं । द्रवति द्रोता द्रोष्यति । स्क्रेत्यादिनानुस्वारेतामपि परोक्षायामिड्विहितास्तत्र क्रुयजेनादिट् नास्ति दुद्रोथ दुद्रुव दुद्रुम । णिश्र्यादिना ङे अदुद्रुवत् । णौ भक्ष्याहारेत्यादिना फलवत्कर्तर्यपीति इत्यात्मनेपदापवादे परस्मैपदे द्रावयत्यश्वः । सन्परे णिगि श्रुस्रुद्रुप्रुप्लुच्योर्वेति पूर्वोकारस्येत्त्वे दिद्रावयिषति । पक्षे दुद्रावयिषति । मन्दमाबाल् दृपदे णौ अदिद्रवत् अदुद्रुवत् । णेश्च ङौ द्रवति विनति

विद्रवणशीलो विद्रावी । एवं प्रद्रावी । उत्पूर्वाद्युद्रोर्घञिति घञि उद्रावः । संपूर्वाद्युद्रोरिति घञि संद्रावः । प्रात्स्रुद्रुस्तोः प्रद्रावः । केवलादुदन्तत्वादलि वा द्रवः । उणादौ द्रोर्णेति णे द्रुणा ज्या । किच्वाभावपक्षे द्रोणः । गौरादिपाठात् द्रुणी द्रोणी १८४ । द्रुदक्षिभ्य इण इतीणे द्रविणम् १९४ । द्युद्रुभ्यामिति डिदुः द्रुमः ७४४ । हरिपीतेत्यादिना डुः हरिद्रुर्ऋषिः । पीतद्रुर्देवदारुः ७४५॥

14. शुं । शवति शोता शोष्यति । अचि शवः । उणादौ भीण्शलीत्यादिना नञ्पूर्वात्के अशोकः २१ । चिञ्शुषिमुषीत्यादिना किति के शुकः २२ । चिजिश्विति रे दीर्घे च शूरो विक्रान्तः ३९२ । ऋच्छिचटीत्यरे शवरः ३९७ ॥

15. स्रुं । स्रवति स्रोता । णिश्रीति ङे असुस्रुवत् । णौ चल्याहारार्थेति फलवल्कर्त्रर्यपि परस्मैपदम् स्रावयति । सन्परे णौ श्रुस्रु इति पूर्वस्योतो वेत्त्वे सिस्रावयिषति सुस्रावयिषति । ङपरे णौ सन्वद्भावात् असिस्रवत् असुस्रवत् । वा ज्वलेति णे आस्रावः । पक्षेचि आस्रवः । दिद्युद्दृढिति क्विपि निपातनात् स्रवतीत्येवंशीलः स्रूः । प्रात्स्रुद्रुस्तोर्घञि प्रस्रावः । श्वादिभ्यः क्तौ स्रुयेतेनयेति स्रुतिः । उणादौ निघृषीति किति ये स्रवत्यस्मादिति स्रुनः स्रुक् ९११ । स्रोश्चिक् स्रवत्यस्या हविरिति स्रुक् ८७१ । भीमादित्वादपादाने साधू । स्रुरीभ्यां तस् स्रोतः ९७८ ॥

16. ध्रुं । स्थैर्ये च । चकाराद्गतौ । ध्रवति । अनुस्वारेत्त्वात् ध्रोता ध्रोष्यति । ध्रुंत् गतिस्थैर्ययोरित्यस्य ध्रुवति । अचि कुटादित्वाङ्गित्त्वे ध्रुवः ॥

17. सुं प्रसवैश्वर्ययोः । गतावप्येके । सवति । अनुस्वारेत्त्वात् सोता सोष्यति । अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे सुसाव । येषां तु षोपदेशोऽयं तन्मते षत्वम् सुषाव । षुंक् प्रसवैश्वर्ययोरित्यस्य सौति । षुंग्ट् अभिषवे इत्यस्य तु सुनोति सुनुते ॥

इतः परमृदन्ता नव ॥

18. स्मृं चिन्तायाम् । स्मरति । अनुस्वारेत्त्वात् स्मर्ता स्मर्तुम् । ऋदन्तत्वात् हनृतः स्यस्येति प्रतिप्रसवादिट्यपि स्मरिष्यति । णौ स्मारयति । आध्याने घटादित्वात् स्मरयति । ङपरे णौ स्मृदृत्वरेति सन्वद्भावापवादे पूर्वस्यात्वे असस्मरत् । स्मृदृश इति सनन्तादात्मनेपदे सुस्मूर्षते । स्मृत्यर्थेति कर्मणो व्याप्यत्वविकल्पनात् मातुः स्मरति मातरं स्मरति । णौ सनि सिस्मारयिषति । अषोपदेशत्वान्न षत्वम् । स्मरति कोकिलो वनगुल्मम् । स्मरयत्येनं वनगुल्मः । अत्र अणिक्कर्मणिक्कर्तृकाण्णिगोऽस्मृत्यायिति स्मृत्यर्थवर्जनादात्मनेपदं न भवति । पुंनाम्नीति घे स्मरन्त्यनेनेति स्मरः । क्तौ स्मृतिः । स्मृंट् पालने च । स्मृणोति ॥

19. गृं **20** घृं सेचने । गरति जगार । अनुस्वारेत्त्वात् गर्ता । ऋदन्तत्वादिटि गरिष्यति ॥

20. घृं । घरति जघार । उणादौ सृणीकास्तीकेतीके निपातनात् घर्घरीका घण्टिका ५० । घृवीहेति किति णे घृणा १८३ । शीरीति किति ते घृतम् २०१। अर्तीरीति मे घर्मः ३३८ । ऋदिति किति णौ घृणिः ६३५ । यथाभिधानमस्य प्रयोगोनुस्वारेत्त्वाच्च स्ताद्यशिति यद्यस्मिन्प्रयोगस्तदानिट्त्वं ज्ञेयम् । घृण् स्रवणे इत्यस्य तु घारयति घारयामास ॥

21. औस्वृ शब्दोपतापयोः । स्वरति । संपूर्वस्य समो गमित्यात्मनेपदं संस्वरते । औदित्त्वाद्वेट् स्वर्ता स्वरिता सुस्वूर्षति सिस्वरिषति । हनृतः स्यस्येति नित्यमिटि स्वरिष्यति । णौ सनि सिस्वारयिषति । अषोपदेशत्वात् षत्वं नास्ति । सिस्वरयिषतीति तु स्वरण् आक्षेपे इत्यस्यादन्तस्य । अचि स्वरः । उणादौ भूमृतॄ-त्सरीत्युः स्वरुर्वज्रः ७१६ । गम्यमिरम्यजीति गे स्वर्गः ९२ ॥

22. द्वृं वरणे । वरणं स्थगनम् । द्वरति दद्वरतुः दद्वरुः । अनुस्वारेत्त्वात् द्वर्ता । हनृतः स्यस्येतीटि द्वरिष्यति । घञि णिगन्तादचि वा द्वारम् । उणादौ वा-द्वाराविति क्विपि द्वारयतीति द्वाः ९४४ ॥

23. ध्वृं **24** ह्वृं कौटिल्ये । अनुस्वारेतौ ध्वरति दध्वरतुः दध्वरुः ह्वरति जह्वरतुः जह्वरुः ध्वर्ता ह्वर्ता । हनृतः स्यस्येति ध्वरिष्यति ह्वरिष्यति । यङि क्ययङीति गुणे दाध्वर्यते । यङ्लुपि दरिध्वर्ति दर्ध्वर्ति दरीध्वरीति । एवं ह्वरतेरपि । अचि न ध्वरतीत्यध्वरः ॥

25. सृं गतौ । सरति प्रसरति । वेगे सर्तेर्धाव् धावति । क्ये स्रियते । सर्त्यर्तेर्वेत्यङि असरत् । पक्षे असार्षीत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सर्ता । हनृतः स्यस्येति सरिष्यति । स्क्रादीत्यनुस्वारेतामपि परोक्षायामिड्विहितस्तत्र सृवर्जनान्न भवति ससृव ससृम ससर्थ । णौ सनि सिसारयिषति । षोपदेशाभावान्न षत्वम् । पर्यो-पसर्येति ध्यणपवादे ये उपसर्या ऋतुमती चेत् । उपसार्यान्या । कुप्याभिद्योद्ध्येति निपातनात्क्यपि सूर्यः । प्रुसृल्वोऽकः साधावित्यके साधु सरति सरकः । णके अभिसारिका । पुरोऽग्रेति टे पुरःसरः पुरःसरी । पूर्वात्कर्तुः पूर्वसरः पूर्वसरी । भूषाक्रोधार्थेत्यने सरतीत्येवंशीलः सरणः । विपरिप्रात्सर्तेरिति घिनणि विसरती-त्येवंशीलो विसारी । एवं परिसारी प्रसारी । सृघस्येति मरकि सृमरः । सृ-जीणीति त्वरपि सृत्वरः सृत्वरी । सर्तेः स्थिरेति घञि [illegible] सारः

चन्दनसारः। अतिधावतीत्यतीसारो व्याधिः। सारो बलम्। विसारो मत्स्यः। सृग्लह इत्यलि गवामुपसरः। मायाऽऽर्वोघञि आसारः प्रसारः। विसरप्रसरौ त्वलि बाहुलकात्। उणादौ दृकृत्रित्यके सरकः २७। सृणीकेनीके निपातनात् सृणीका ५०। दिव्यवीत्यटे सरटः १४२। जृकृत्रित्यण्डे सरण्डः कृमिजातिः १७३। सर्तेणिदिति थे सार्थः २३०। सर्तेः पपः सर्षपः३१३। सर्तेर्गोन्त-श्चेति किल्याले सृगालः ४७८। लटिखटीति वे सर्वः ५०५। ऋघृसिति किति णौ सृणिः ६३५। ऋदसित्यणौ सरणिः ६३८। सारेरथिः सारयतीति सारथिः ६७०। सर्तेरय्वण्यू सरयुः सरयूः सरण्युर्मेघः ८०३। सर्तेरट् सरट् वृक्षः ८७८। हसृरुहीतीति सरित् ८८७। असित्यसि ९६२ अद्भ्यः सरन्ति स्म अप्स-रसः ९६४। बाहुलकाद्बहुलेपि साधु॥

26. ॠ प्रापणे च। चकाराद्गतौ। श्रौतीति ऋच्छादेशे। ऋच्छति प्राप्नोति। सपूर्वात्समो गमीत्यात्मनेपदे समृच्छते। क्ये अर्यते। अटचर्तीति यङि अरार्यते। अत्र क्ययङाशीर्ये इति गुणः। आरतुः आरुः। अत्र संयोगाद्दर्तेरिति गुणः। सर्त्यर्तेर्वेत्यङि आरत्। पक्षे आर्षीत्। णावर्तिरीति पौ अर्पयति। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अर्ता। हनृतः स्यस्येतीटि अरिष्यति। यभ्यृद्व्येद इट् आरिथ। सन्यृस्मिपूङितीटि अरिरिषति। ऋह्रीघ्रेति क्तयोर्वा नत्वे ऋणमधमर्णादेयम्। अन्यत्र ऋतम्। स्वामि-वैश्येर्यः अर्यः स्वामी वैश्यो वा। अन्यत्र घ्यणि आर्यः। लूधूसूखनेतीत्रे अरित्रम्। भिदादय इत्यङि निपातनात् आरा। उणादौ पृवीहेति किति णे ऋणम् १८३। चिक्कणकुक्कणेत्यणे निपातनात् उरणो मेषः १९०। ऋक् गतावित्यस्य तु इयर्ति॥

27. तॄ प्लवनतरणयोः। प्लवनं मज्जनम्। तरणमुल्लङ्घनम्। तरति। क्ये तीर्यते। स्कृच्छृतोकीति गुणे तृत्रपेत्यत एत्वे च तेरतुः तेरुः। अनुस्वारेत्त्वाभावाविट् तो न वेतीटो वा दीर्घः तरिता तरीता। सनीवृधेति वेट् तितरिषति तितरीषति तितीर्षति। आशिषीटो दीर्घत्वप्रतिषेधात् तरिषीष्ट। ऋवर्णेति नित्याभिर्ङ्नेषेधात्किति तीर्त्वा। यङि तेतीर्यते। यङ्लुपि तातर्ति। णके तरतीति तारकः तारिका। तारकावर्णकेति निपातनादित्वाभावे तारका ज्योतिः। भृवृजीति खे रथात् रथेर्षा तरति रथन्तरो राजा। रथंतरं साम। भिदादय इति निपातनादङि तारा ज्योतिः। अवात्तृस्तृभ्यां घञि अवतरन्त्यनेनास्मिन्वा अवतारः। युवर्णेत्यलि अवतरणमवतरः। उणादौ पतितमीत्यङ्गे तरङ्गः ९८। तृकृशृपीति कीटे तिरीटं मुकुटम् १६१। जृकृत्रित्यण्डे तरण्डः १७३। गम्यजीन्दुने तरुणः तलुनः २८८। नीतृग्मीति

किनि थे तीर्थम् २२७ । ऋहसित्यणौ तरणिः ६३८ । वृक्तृत्रिति पे तर्पः प्लवः ५४० । मावावद्यमीति से तर्सो धीतंसः । बाहुलकान्न पत्वम् ५६४ । स्वरेभ्य इः तरिः ६०६ । तरी नीः । तृस्तृतन्द्रीति ईमत्यये तरीर्नीः ७११ । भूमृत्रिलुः तलः ७१६ । ऋतृभिति णिलुमत्यये लत्वे च तालु ७२७ । तीरमिति तु तीरण् कर्मसमाप्तावित्यस्य ॥

28. ट्धें पाने । इकारः शुनिंधयीत्यादौ ङचर्थः । धयति । आशित्याल्वे दधौ । णिग्यर्तिरीव्लीति यौ धापयति । फलवत्कर्तर्यात्मनेपदस्य प्राप्तस्य चल्याहारेत्यपवादे परस्मैपदे प्राप्ते परिमुहेति पुनरात्मनेपदम् धापयते शिशुं माता । क्ये दासंज्ञात्वादीर्व्यञ्जनेयपीतीत्वे धीयते । ट्धेश्वेति डे अदधत् । पक्षे अधात् अधासीत् । अत्र ट्धेघ्रेति सिचो वा लुप् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् धाता । घ्राध्मेति शे धयः उद्धयः निधयः । ये तु सोपसर्गादेव शमिच्छन्ति तन्मते नन्द्यधीति णे धायः । शुनीस्तनेति खशि शुनिंधयः शुनिंधयी । क्तयोः धीतः धीतवान् । धावर्जनादादिति दत्त्वं भवति । दाधेसीति रौ धयतीत्येवंशीलो धारुर्गाः । तृनुदन्तेति निषेधान्न षष्ठी । धात्रीति निपातनात्कर्मणि त्रटि धयन्ति तामिति धात्री । उणादौ धेः शिदिति नौ धेनुः ७८७ ॥

इतः परमेदन्ता अनुस्वारेतश्चैकविंशतिः ॥

29. दैव् शोधने । वकारोवौ दाधौ देति दासंज्ञानिषेधार्थः दायति । क्ये निदायन्ते भाजनानि । अवदातं मुखम् । अदासीत् । दिदासति । एवु दासंज्ञाभावादीत्वं त्तः सिजुलुबिदादेशश्च न भवति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् दाता । यङि दादायते । यङ्लुपि दादाति दादेति दादीतः । अत्र एषामीरित्यत्र दासंज्ञस्यैव वर्जनादीत्वं भवति । दांम् दाने । यच्छति । देङ् मेङ् पालने । दयते । दांपूक् लवने । दाति । डुदांग्क् दाने । ददाति । दों दोंन् छेदने । द्यति ॥

30. ध्यैं चिन्तायाम् । मातुर्ध्यायति मातरं ध्यायति स्मृत्यर्थेति कर्मणो वा व्याप्यत्वम् । आशित्यात्वे दध्यौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ध्याता । णौ ध्यापयति वनगुल्मं कोकिलः ध्याप्यतेनेन वनगुल्मः । अत्र अणिक्कर्मेति स्मृत्यर्थवर्जनादात्मनेपदं न भवति । दुष्टं मां न ध्यायतीति आतो ड इति डे दुर्ध्यः माध्यः । आध्यायन्ति तमिति स्थादिभ्य इति के आध्यः । पृषोदरादित्वात्साधवः । संध्यायन्त्यस्यामिति स्थादिभ्य इति के संध्या । मां ध्यायतीति टे मध्यम् । व्यञ्जनान्तस्येति ध्यावर्जनात् क्तयोस्तस्य नत्वाभावे ध्यातः ध्यातवान् । दिद्युद्दृदीति निपातनात्क्विपि ध्यायती-

त्येवंशीला धीः। उणादौ तीवरेति निपातनाद्वरटि धीवरः ४४४। ध्याप्योर्धीपी चेति क्वनिपि धीवा ९०८॥

31. ग्लैं हर्षक्षये। इह हर्षक्षयो धात्वर्थः। ग्लायति। अशित्यात्वे जग्लौ। अनुस्वारेत्त्वादिट् ग्लाता। संयोगादेर्वाशिष्येः ग्लेयात् ग्लायात्। णौ ज्वलह्वलेत्यनुपसर्गस्य वा ह्रस्वत्वे ग्लपयति ग्लापयति। व्यञ्जनान्तस्थेति क्तयोस्तस्य नत्वे ग्लानः ग्लानवान्। स्थाग्लेति क्नौ ग्लायतीत्येवंशीलो ग्लास्नुः। ग्लाहेत्यनौ ग्लानिः। ग्लायतावुपपदे शकधृषेति तुम्। ग्लायति भोक्तुम्। उणादौ ग्लानुदिभ्यां डौः ग्लौश्चन्द्रः ८६८॥

32. म्लैं गात्रविनामे। विनामः कान्तिक्षयः। म्लायति। अशित्यात्वे मम्लौ। अनुस्वारेत्त्वादिट् म्लाता। म्लेयात् म्लायात् म्लानः। स्थाग्लाम्लेति क्नौ म्लास्नुः। ये तु म्लायतेरपि ग्लाहेत्यनिमिच्छन्ति तन्मते म्लानिः॥

33. द्यैं न्यङ्ककरणे। कुत्सितमङ्गं न्यङ्कम्। द्यायति। अशित्यात्वे दद्यौ। अनुस्वारेत्त्वादिट् द्याता। द्येयात् द्यायात् द्यानः॥

34. द्रैं स्वप्ने। द्रायति। अशित्यात्वे दद्रौ। अनुस्वारेत्त्वादिट् द्राता। द्रेयात् द्रायात् निद्राणः। शीङ्श्रद्धेत्यालौ निद्राणशीलो निद्रालुः। उपसर्गादित्यङि निद्रा। तारकादित्वादिते निद्रितः। द्रांक् कुत्सितगतौ। द्राति निद्राति॥

35. ध्रैं तृप्तौ। ध्रायति। अशित्यात्वे दध्रौ। अनुस्वारेत्त्वादिट् ध्राता। ऋह्रीघ्रेति क्तयोस्तस्य वा नत्वे ध्राणः ध्राणवान् ध्रातः ध्रातवान्। ध्रेयात् ध्रायात्॥

36 कैं 37 गैं 38 रैं शब्दे। कायति। अशित्यात्वे चकौ। अनुस्वारेत्त्वादिट् काता। उणादौ भीण्शलीति के काकः २१॥

37. गै। गायति। अशित्यात्वे जगौ। क्ये गीयते। गापेत्येत्वे गेयात्। अनुस्वारेत्त्वादिट् गाता। यमिरमिनम्यातः सोऽन्तश्चेतीटि से च अगासीत् अगासिष्टाम्। इणादेशस्य तु अगात्। भव्यगेयेति वा कर्तरि ये गेयो माणवको गाथानाम्। पक्षे कर्मणि गेया माणवकेन गाथाः। गस्थक इति थके गानशिल्पी गाथकः। टनणिति टनणि गायनः गायनी। गापोनुपसर्गाट्टगिति टकि सामगः सामगी। उपसर्गादित्यङोपवादे गापापचो भावे इति क्तौ प्रगीतिः उपगीतिः। उणादौ कमिगुणेति थे गाथा २२९। नीनूरमील्युपूर्वाक्किति थे उद्गीथ ओंकारः २२७। कृसिकमीति तुनि गातुः ७७३। हुयामेति तृः उद्गाता ८६३। गांङ् गतौ। गाते॥

38. रैं। रायति। अशित्यात्वे ररौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् राता। अरासीत् अरासिष्टाम्। रांक् दाने। राति धनम्॥

39. ष्टैं 40 स्त्यैं संघाते च। चकाराच्छब्दे। ष्टायति। षः स इति ष्टैवर्जनात् षस्य सोत्र न भवति। अशित्यात्वे तष्टौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ष्टाता॥

40. स्त्यैं। स्त्यायति। अशित्यात्वे तस्त्यौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्त्याता। प्रसमः स्त्यः स्तीति स्तीभावे प्रसंस्तीनः प्रसंस्तीनवान्। प्रात्तश्च मो वा प्रस्तीमः प्रस्तीमवान् प्रस्तीतः प्रस्तीतवान्। व्यञ्जनान्तस्थेति क्तयोस्तस्य नत्वे संस्त्यानः संस्त्यानवान्। उणादौ दिननग्नेति निपातनान्ने स्तेनः २६८। स्त्रीति निपातनाड्रिति त्रटि स्त्री ४५०॥

41. खै खदने। खदनं हिंसा स्थैर्यं च। खायति। अशित्यात्वे चखौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् खाता॥

42. क्षैं 43 जैं 44 सैं क्षये। क्षायति। जायति। सायति। अशित्यात्वे चक्षौ। जजौ। ससौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्षाता। जाता। साता। क्षैशुषीति क्तयोस्तस्य मत्वे क्षामः क्षामवान्॥

45. स्रै 46 श्रैं पाके। स्रायति। अशित्यात्वे सस्रौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्राता। क्ते स्राणः॥

46. श्रैं। श्रायति शश्रौ श्राता। णौ पाके घटादित्वाद्ध्रस्वत्वम् श्रपयति। पाकादन्यत्र श्रापयति। क्ते श्रः शृतं हविः क्षीरे इति निपातनात् शृतं क्षीरं हविर्वा। श्रपेः प्रयोक्त्रैक्ये श्रप्यते स्म शृतं क्षीरं हविर्वा। श्रांक् पाके। श्राति॥

47. पैं 48 ओवैं शोषणे। पायति। अस्य पारूपं लाक्षणिकमिति श्रौतीति पिबादेशो न भवति। अशित्यात्वे पपौ। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पाता। णौ पाशेति येन्ते पाययति। क्ये निपीयते। आशिष्येत्वे पेयात्। पां पाने। पिबति। पांक् रक्षणे। पाति॥

48. ओवै। वायति ववौ वाता। ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे वानः वानवान्। उणादौ कृवापाजीत्युणि वायुः १। वांक् गतिगन्धनयोः। वाति॥

49. ष्णै वेष्टने। स्नायति। षः स इति सत्वम्। अशित्यात्वे सस्नौ। अनुस्वारेत्त्वात् स्नाता। उणादौ कृवापाजीत्युणि स्नायुः १। ष्णांक् शौचे। स्नाति। ष्णांक् शौचे इत्यत्र दर्शितप्रयोगा अत्राप्यूह्याः। वेष्टने स्नायतीति प्रयोगार्थस्यादिहैतत्पाठस्य॥

अथ कान्ताः पञ्च सेटश्च ॥

50. फक्क नीचैर्गतौ। अकारः भुक्तिसुखार्थः। एवं शेषेष्वदन्तेषु। नीचैर्गतिर्मन्दगमनमसद्व्यवहारो वा। फक्कति पफक्क फक्किता। क्तेट इत्यप्रत्यये फक्का। क्ते फक्कितं निगीर्णम् ॥

51. तक हसने। सहने इत्यन्ये। तकति तकिता। शकितकीति ये तक्यम् ॥

52. तकु कृच्छ्रजीवने। उदिदुदितः स्वरान्नोन्त इति नागमार्थः। तङ्कति आतङ्कति तङ्किष्यति। घञि आतङ्कः ॥

53. शुक गतौ। शोकति शुशोक शोकिष्यति। नाम्युपान्त्येति के शुकः। उणादौ शुकशीमूभ्यः किदिति ले शुक्रः ४६३ ॥

54. बुक्क भाषणे। भषणे इत्यन्ये। भषणं भर्त्सनम्। बुक्कति श्वा बुक्किष्यति। क्तेट इत्यप्रत्यये बुक्का ॥

अथ खान्ता द्वाविंशतिः सेटश्च ॥

55. ओखृ 56 राखृ 57 लाखृ 58 द्राखृ 59 ध्राखृ शोषणालमर्थयोः। ओखति। उपसर्गस्यानिणेधेदोति प्रोखति। गुरुनाम्यादेरित्यामादेशे ओखां चकार। ऋदित्वाङ्परे णावुपान्त्यस्येति न ह्रस्वः। मा भवानोचिखत्। ऋदित्वादेव चौतो नेत्संज्ञा प्रयोगित्वाच्च ॥

56. राखृ। राखति अरराखत् ॥

57. लाखृ। लाखति अललाखत् ॥

58. द्राखृ। द्राखति अदद्राखत् ॥

59. ध्राखृ। ध्राखति अदध्राखत्। केचिदमुं नाधीयते ॥

60. शाखृ 61 श्लाखृ व्याप्तौ। शाखति। ऋदित्वात् अशशाखत्। अङि क्तेट इत्यप्रत्यये वा शाखा। उणादौ कृशाकिभ्योटे शाखोटो वृक्षः १६०। शाखेरिदेतौ चात इत्यरे शिखरम् शेखरः ४००॥

61. श्लाखृ। श्लाखति अशश्लाखत् ॥

62. कक्ख हसने। कक्खति। क्तेट इत्यप्रत्यये कक्खा। उणादौ दिव्यवील्यटे कक्खटः १४२। द्वितीयादिमेतं केचिन्मन्यन्ते खक्खति खक्खा ॥

63 उख **64** नख **65** णख **66** वख **67** मख **68** रख **69** लख **70** मखु **71** रखु **72** लखु **73** रिखु **74** इख **75** इखु **76** ईखु **77** वल्ग

78 रगु 79 लगु 80 तगु 81 श्रगु 82 ॠगु 83 अगु 84 वगु 85 मगु 86 स्वगु 87 इगु 88 उगु 89 रिगु 90 लिगु गतौ । उखति । उपसर्गस्यानिणेधेदोतीत्युपसर्गावर्णलोपे प्रोखति । नाम्युपान्त्येति के उखा ॥

64. नख । नखति प्रनखति । नोपदेशत्वाद्दुरुपसर्गेति न णत्वम । अचि नखः ॥

65. णख । नखति प्रणखति । णोपदेशत्वाण्णत्वम् ॥

66. वख । वखति ॥

67. मख । मखति । बाहुलकाद्व्यञ्जनाद्घञपवादे पुनाम्नि घ इति घे मखः ॥

68. रख । रखति ॥

69. लख । लखति ॥

70. मखु । मङ्खति । उदित्त्वान्नेन्तेचि मङ्खो वन्दी ॥

71. रखु । रङ्खति ॥

72. लखु । लङ्खति ॥

73. रिखु । रिङ्खति । रिङ्खणः रिङ्खणं स्खलनम् ॥

74. इख । एखति ॥

75. इखु । इङ्खति प्रेङ्खति । प्रेङ्खा ॥

76. ईखु । ईङ्खति ॥

अथ गान्ता अटादश सेटो वल्गवर्जा उदितश्च ॥

77. वल्ग । वल्गति । व्यञ्जनाद्घञि वल्गो वल्गेत्यर्थः ॥

78. रगु । रङ्गति । उदित्त्वान्नागमे व्यञ्जनाद्घञि रङ्गति संगच्छते जनोस्मिन्निति रङ्गः ॥

79. लगु । लङ्गति । लङ्गिकम्प्योरिति नलोपे विलगितः पशुः । घञि लङ्गः । खञ्जनेयं रूढः ॥

80. तगु । तङ्गति । तगुः स्खलने रूढः ॥

81. श्रगु । श्रङ्गति ॥

82. ॠगु । ॠङ्गति ॥

83 अगु । अङ्गति । अचि अङ्गम् । उणादौ अग्यङ्गीत्यारे अङ्गारः ८०५ । मत्यसीत्युरौ अङ्गुरिः । लत्वे अङ्गुलिः ६९९ ॥

84. वगु । वङ्गति । अचि वङ्गः । वगुर्गतिवैकल्ये रूढः ॥

85. मगु। मङ्गति। मङ्गः। उणादौ मङ्गेर्नलुक् चेत्यधे मगधाः २९३। मृदिकन्दीत्यले मङ्गलम् ४६९। हृषिवृतीत्युले मङ्गुलम् ४८९॥

86. स्वगु। स्वङ्गति॥

87. इगु। इङ्गति। क्ते इङ्गितम्। अनटि प्रेङ्गणम्। नाम्यादेरेव ने इति णत्वम्॥

88. उगु। उङ्गति॥

89. रिगु। रिङ्गति॥

90. लिगु। लिङ्गति आलिङ्गति। व्यञ्जनाद्घञि णावचि वा लिङ्गम्। लिगुण् चित्रीकरणे। लिङ्गयति। वलमुदितमप्येके पठन्ति वङ्गति॥

91. त्वगु। कम्पने च। चकाराद्गतौ। स्थितस्यैव चलनं कम्पनम्। गतिर्देशान्तरप्राप्तिहेतुः क्रिया। त्वङ्गति। अचि त्वङ्गः॥

92. युगु 93 जुगु 94 वुगु वर्जने। युङ्गति। जुङ्गति। वुङ्गति॥

अथ घान्ताश्चत्वारः सेटो गग्घवर्जा उदितश्च॥

95. गग्घ हसने। गग्घति। क्वेट इत्यप्रत्यये गग्घा। घादिरयमित्येके घग्घति॥

96. दघु पालने। वर्जनेपीत्यन्ये। दङ्घति॥

97. शिघु आघ्राणे। आघ्राणं गन्धोपादानम्। शिङ्घति। उणादौ धाल्वित्याणके शिङ्घाणको नासामलः ७०। शीभीत्यानके शिङ्घानकः श्लेष्मा ७१॥

98. लघु शोषणे। लङ्घति। लघुङ् गतौ। लङ्घते। अत्र मघु मण्डने इत्येके पठन्ति। मङ्घति॥

अथ चान्ता विंशतिः सेटश्च॥

99. शुच शोके। शोचति शोचिष्यति। क्ते सेट्त्वात्क्त्वाभावे ध्यणि शोच्यः। न्यङ्क्वादित्वाद्घञि कत्वे शोकः। नाम्युपान्त्येति के शोचति शुचः। भूषाक्रोधार्थेत्यने शोचनशीलः शोचनः। उणादौ नाम्युपान्त्येति कितीप्रत्यये शुचिः ६०९। रुच्यर्चीतीसि शोचिः ९८९॥

100. कुच शब्दे तारे। तारे उच्च इत्यर्थः। शब्दमात्रेपीत्यन्ये। कोचति चुकोच। उति शवर्हाद्भावारम्भे इति वा किरवे कुचितं कोचितमनेन प्रकुचितः प्रकोचितः। कुच संपर्चनेति ज्वलादौ पठिष्यमाणोपीहार्थविशेषात्पुनः पठितः॥

101. क्रुञ्च गतौ। क्रुञ्चति क्रुञ्चन्। युजञ्चेति नस्य ङविधानात्क्वौ नलोपाभावे क्रुङ्। प्रज्ञाद्यणि क्रौञ्चः। अजादित्वास्त्रियामापि क्रुञ्चा॥

102. कुञ्च च कौटिल्याल्पीभावयोः। चकारः क्रुञ्चोनुकर्षणार्थः। तेन क्रुञ्चस्त्रैयर्थ्यं सिद्धं गतेरन्यस्य वा कौटिल्ये द्रव्यस्याल्पीभावे। कुञ्चति। णके कुञ्चिका। क्विपि नलोपे कुक्। क्ते नो व्यञ्जनस्यानुदित इति नलोपे संकुचितः निकुचितः। संकोचक इति तु कुच सम्दे तारे इत्यस्यानेकार्थत्वाच्च धातूनां कौटिल्यार्थता॥

103. लुञ्च अपनयने। अनुपयुक्तापासने। लुञ्चति। क्त्तृपेति क्त्वो वा किर्त्वे लुचित्वा लुञ्चित्वा। क्तयोरपि वा कित्त्वमित्येके। तन्मते लुचितम् लुञ्चितम्॥

104. अर्च पूजायाम्। अर्चति। अनातो नश्चान्तेति पूर्वस्यात्वे नेन्ते च आनर्च। क्ते सेट्त्वाद् घ्यणि कत्वाभावे अर्च्यः। अर्चेरपि कत्वमिच्छन्त्येके अर्क्यः। ज्ञानेच्छार्चेति सति क्ते अर्चितः। क्तयोरसदाधारे इत्यत्र सतो वर्जमानत्प्रतिषेधाभावे कर्तरीति षष्ठ्यां ज्ञानेच्छार्चेति च समासप्रभावे ब्राह्मणस्यार्चितः। क्तेट इत्यप्रत्यये अर्चा। उणादौ भीण्शलीति के अर्कः २१। रुच्यर्चीतीसि आर्चिः ९८९। अर्चिण् पूजायाम्। अर्चयति अर्चते॥

105. अञ्चू गतौ च। चकारात्पूजायाम्। अञ्चति। क्रियाव्यतिहारेगतीति गत्यर्थवर्जनाद्गतौ नात्मनेपदम् व्यत्यञ्चति मिथुनं ग्रामम्। पूजायां तु प्रतिषेधाभावादात्मनेपदमेव व्यत्यञ्चते मिथुनं देवम्। क्ये गतौ अञ्चोनर्चायामिति नलुकि अच्यते। पूजायामर्चावर्जनान्नलोपाभावे अञ्च्यते। अनात इति पूर्वस्यात्वे नेन्ते च आनञ्च। ऊदित्त्वादूदितो वेति क्त्वायां वेटि अक्त्वा अञ्चित्वा। अर्चायां लुभ्यञ्चेरिति क्तयोः क्त्वायां च नित्यमिट् अञ्चिता अस्य गुरवः अञ्चितवान् गुरून् अञ्चित्वा गुरून्। पूदिव्यञ्चेरिति क्तयोर्नत्वे समक्नौ शकुनेः पादौ। अनपादाने इत्युक्तेः उदक्तमुदकं कूपात् सापादानार्थे न नत्वम्। क्वावनर्चायां नलोपाभावेनर्चायां तु नलुक्यपि। अच इति धुटि नागमे प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः। शसादौ गत्यर्थे प्राचः प्राचेत्यादि। पूजने तु नलोपाभावे अच् प्रागिति चाभावे प्राञ्चः प्राञ्चेत्यादि। भावाकर्त्रोर्घञि पर्यङ्कः पल्यङ्कः। क्तेनिट इति कत्वं उदङ्कोतोये इति निपातनाद्घञि उदच्यतेनेनेति उदङ्को घृतस्य। तोये तु जलोदञ्चनः करणाधारे इत्यनट्। उणादौ अञ्चेः क च वेत्यतौ अङ्कतिः। कत्वाभावे अञ्चतिः ६५६। नेरञ्चेरित्युप्रत्यये न्यङ्कुः ७२४। न्यङ्कादित्वात्कत्वम्। कत्वाभावे न्यञ्चुः स्वेदबिन्दुः॥

106. वञ्चू 107. चञ्चू 108. तञ्चू 109. त्वञ्चू 110. मञ्चु 111. मुञ्चु 112. म्रुञ्चू 113. म्रुचू 114. म्लुचू 115. ग्लुञ्चू 116. षस्च गतौ । षस्जवर्जा उदितो दश । वञ्चति । यङि वञ्चस्रंसेति न्यागमे वनीवच्यते । यङन्तादनि वनीवचः । यङ्लुपि वनीवञ्चीति । ऊदित्वात् क्त्वायां वेट् वक्त्वा । इटि क्त्वेति क्त्वो वा कित्त्वे वचित्वा वञ्चित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेडितीडभावे वक्तः वक्तवान् । वञ्चित इति तु वञ्चिण् प्रलम्भने इत्यस्य । घञि न वञ्चेर्गताविति कत्वाभावे वञ्चं वञ्चन्ति वाणिजाः । गतेरन्यत्र कत्वे वङ्कं काष्ठम् । नाम्नीति दीर्घे अष्टावङ्कः । णौ फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे प्राप्ते चल्याहारार्थेङिति परस्मैपदं भवति अर्हं वञ्चयति गमयतीत्यर्थः । णिगन्तात्तु प्रलम्भने वर्तमानादफलवत्कर्तर्यपि प्रलम्भे गृधिवञ्चे-रित्यात्मनेपदम् बालं वञ्चयते । अणिगन्तस्तु प्रलम्भने वञ्चिण् प्रलम्भने इति चुरा-दिरयम् बालं वञ्चयते । चौरादिकादेव णिचि णिगन्तात्प्रलम्भे इत्यात्मनेप०मि-त्येके । उणादौ भृशीशपीत्यथे वञ्चथोऽध्वा २३२ । ऋज्येजीति किति रे वक्रम् । न्यङ्क्वादित्वात्कत्वम् ३८८ ॥

107. चञ्चू । चञ्चति चक्त्वा चञ्चित्वा । क्तयोः चक्तः चक्तवान् । घञि चङ्कः । अचि चञ्चा तृणपुरुषः । उणादौ मृदिकन्दीत्यले चञ्चलः ४३५ । चाचल इति तु चलेर्यङन्तादनिरूपम् । अत्र लक्ष्यानुनासिकत्वाभावपक्षे पूर्वस्य स्वभावः । अनुनासिकत्वे तु णौ चञ्चल इत्यपि । भृमृतृत्सरित्युप्रत्यये चञ्चुः ७१६ ॥

108. तञ्चू । तञ्चति तक्त्वा तञ्चित्वा तक्तः तक्तवान् । उणादौ ऋज्ये-जीति रे तक्रम् ३८८ ॥

109. त्वञ्चू । त्वञ्चति त्वक्त्वा त्वञ्चित्वा ॥

110. मञ्चु । मञ्चति । अचि मञ्चः । मक्त्वा मञ्चित्वा । क्ते मक्तः मचुङ् धारणोच्छ्रायपूजनेषु च । मञ्चते ॥

111. मुञ्चु । मुञ्चति मुक्त्वा मुञ्चित्वा ॥

112. म्रुञ्चु । म्रुञ्चति म्रुक्त्वा म्रुञ्चित्वा ॥

113. म्रुचु । म्रोचति । अद्यतन्यामृदिच्छ्विस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चूश्वेरङ्वा इत्यङि अम्रुचत् अम्रोचीत् । म्रुक्त्वा । सेटः क्त्वो णौ व्यञ्जनादेरिति वा कित्त्वे म्रुचित्वा म्रोचित्वा ॥

114. म्लुचु । म्लोचति अम्लुचत् अम्लोचीत् म्लुक्त्वा म्लुचित्वा म्लोचित्वा । म्लुचिम्रुचौ निपातनात्के मलिनं म्लोचति मलिम्लुचः ॥

115. ग्लुञ्चू । ग्लुञ्चति अग्लुचत् अग्लुञ्चीत् ग्लुक्त्वा ग्लुञ्चित्वा ॥

116. षस्च । षः स इति षस्य सत्वे षस्य शषाविति सस्य शत्वे च सश्चति । षोपदेशत्वाण्णौ सनि षत्वे सिषश्चयिषति । सनि षत्वापन्ने णिस्तोरेवेति नियमात्षत्वाभावे सिसश्चिषति । यङि सासश्च्यते । यङ्लुपि सासश्चीति सासक्ति । दिवि असासक् । अत्र ङ्नः सः त्सोऽश इति श्चो वर्जनादन्त्यसकारापदिष्टं कार्यं तदादेशस्य तालव्यस्यापि भवतीति संयोगस्यादाविति शस्य लुकि चस्य कत्वम् ॥

117. ग्रुचू 118 ग्लुचू स्तेये । गलावपि केचित् । ग्रोचति । ङाडि अग्रुचत् अग्रोचीत् । ग्रुक्त्वा ग्रुचित्वा ग्रोचित्वा ॥

118. ग्लुचू । ग्लोचति अग्लुचत् अग्लोचीत् ग्लुक्त्वा ग्लुचित्वा ग्लोचित्वा । घञि ग्लोचः लक्ष्यानुरोधात्कत्वाभावः ॥

अथ छान्ता एकादश सेटश्च ॥

119. म्लेछ अव्यक्तायां वाचि । स्वरेभ्य इति छस्य द्वित्वे म्लेच्छति मिम्लेच्छ । अचि म्लेच्छः । यङ्लुपि मेम्लेष्टि । वसमसोरनुनासिके चेति छस्य शत्वे मेम्लेश्वः मेम्लेश्मः । निरनुनासिकत्वे तु शत्वाभावे मेम्लेच्छ्वः । दिवि अमेम्लेट् । क्षुब्धविरिब्धेति निपातनात्के म्लिष्टमविस्पष्टम् । म्लेच्छितमन्यत् ॥

120. लछ 121 लाछु लक्षणे । छस्य द्वित्वे लच्छति लक्षयतीत्यर्थः । अङ्कयतीति वा ॥

121. लाछु । उदित्त्वान्नागमे लाञ्छति । स एवार्थः । क्विपि लान् । यङ्लुपि लालांष्टि । क्विप्यनुनासिके चेति शत्वे संयोगान्तलोपे लालान् । अनटि लाञ्छनम् ॥

122. वाछु इच्छायाम् । उदित्त्वान्नागमे वाञ्छति वाञ्छा वाञ्छितम् । क्विपि वान् वाशौ वांशः ॥

123. आछु आयामे । उदित्त्वान्नेन्ते आञ्छति । क्ये आञ्छ्यते । अनातो नश्चेत्यातो वर्जनादात्वनागमयोरभावे आञ्छ आञ्छतुः । क्विपि आन् स्वान् स्वांशौ स्वांशः । क्ते आञ्छितः ॥

124. ह्रीछ लज्जायाम् । छस्य द्वित्वे ह्रीच्छति जिह्रीच्छ ह्रीच्छा ॥

125 हुर्छा कौटिल्ये । हूर्छति । भ्वादेर्नामिनि दीर्घत्वम् । आदित्वादादित इति क्तयोरिडभावे हूर्णः हूर्णवान् । न वा भावारम्भे इति वेडभावे हूर्छितं हूर्णमनेन प्रहूर्छितः प्रहूर्णः । यङ्लुपि राल्लुगिति छस्य लुकि लघोरिति गुणे जोहोर्ति । ईति जोहूर्छीति । क्विपि हूः हुरौ हुरः ॥

126. मुर्छा मोहसमुच्छ्राययोः । मूर्छति । आदित्त्वात् क्तयोरिडभावे मूर्तः मूर्तवान् । रदादमूर्छेति वर्जनात् क्तयोस्तस्य न नत्वम् । केनिट्त्वात् क्तेटो गुरोरित्यप्रत्ययाभावे क्तौ मूर्तिः । मूर्छेति तु भिदादित्वादङि । तारकादित्वादिते मूर्छितः । न वा भावारम्भे इति वेडभावे मूर्छितम् मूर्तमनेन प्रमूर्तः प्रमूर्छितः ॥

127. स्फुर्छा 128 स्मुर्छा विस्मृतौ । स्फूर्छति स्फूर्णः स्फूर्छितम् स्फूर्णमनेन । क्तौ स्फूर्तिः ॥

128. स्मुर्छा । स्मूर्छति स्मूर्णः स्मूर्णवान् स्मूर्छितम् स्मूर्णमनेन स्मूर्छा ॥

129. युछ प्रमादे । छस्य द्वित्वे युच्छति । श्यशव इत्यतुरन्तादेशे युच्छन्ती । क्विपि युट् ॥

अत्र उछु उञ्छे उछै विवासे इति केचित्पठन्ति । तदयुक्तं तुदादिपठिताभ्यामेवामूभ्यामभिमतरूपसिद्धेः ॥

अथ जान्ताश्चतुश्चत्वारिंशत् त्यजषञ्जवर्जाः सेटश्च ॥

130. धृज 131 धृञ्जु 132 ध्वज 133 ध्वञ्जु 134 ध्रज 135 ध्रञ्जु 136 वज 137 व्रज 138 षस्ज गतौ । धर्जति दधर्ज । यङि क्रमतां री दरीधृज्यते । इकारोपान्त्योयमिति केचित् धेजति ॥

131. धृञ्जु । उदित्त्वान्नागमे धृञ्जति दधृञ्ज दरीधृञ्ज्यते ॥

132. ध्वज । ध्वजति । व्यञ्जनादेर्वोपान्त्यस्यात इति वा वृद्धौ अध्वाजीत् अध्वजीत् । अचि ध्वजः ॥

133. ध्वञ्जु । उदित्त्वान्नागमे ध्वञ्जति दध्वञ्ज । यङि दाध्वञ्ज्यते ॥

134. ध्रज । ध्रजति दध्राज अध्राजीत् अध्रजीत् ॥

135 ध्रञ्जु । उदित्त्वान्नागमे ध्रञ्जति दध्रञ्ज । यङि दाध्रञ्ज्यते ॥

136. वज । वजति अवाजीत् अवजीत् । अनादेशादेरित्येत्वस्य न शसददेति प्रतिषेधात् ववजतुः ववजुः । घञि वाजो वेगपक्षौ । क्ते वेट्त्वाद्य गत्यम् । उणादौ भीवृधीति रे वज्रः ३८७ ॥

137. व्रज । व्रजति । वदव्रजेति वृद्धौ अव्राजीत् । यङि वाव्रज्यते । यङ्लुपि वाव्रक्ति वाव्रजीति । ण्यणि परिव्राज्यम् । क्ते वेट्त्वाद्य गत्यम् । णके परिव्राजकः । दिद्युद्ददृदित्यादिनिपातनात्क्विपि परिव्राट् । आस्यटीति क्यपि व्रज्या प्रव्रज्या परिव्रज्या । गोचरेति निपातनाद् व्रजन्ति गावोऽस्मिन्निति व्रजः । वज व्रज मार्गसंस्कारगत्योः । वाजयति व्राजयति ॥

138. षस्ज । षः स इति षस्य सत्वे । सस्य शषाविति सस्य शत्वे । तृतीयस्तृतीयेत्यासन्नत्वाच्छस्य जे सज्जति । णौ सनि षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सिषज्जयिषति । णिस्तोरेवेति नियमात्सनि षत्वभूते न षत्वम् सिसज्जिषति । अचि सज्जः । क्ते सज्जितः । क्वचिदात्मनेपदमपि दृश्यते ॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ॥

सज्जमानमकार्येष्विति ॥

139. अज क्षेपणे च । चकाराद्गतौ । अजति । अघञ् क्यबिति वींभावे विवाय संविवाय । त्रने वा वींभावे प्राजिता प्रवेता । अत्रानुस्वारेत्त्वान्नेट् । प्राजनो दण्डः । प्रवयणो दण्डः । क्रियाव्यतीति गत्यर्थवर्जनाद्गतौ नात्मनेपदम् व्यत्यजन्ति ग्रामम् । क्षेपणे त्वात्मनेपदमेव व्यत्यजन्ते । अघञित्यशिद्विषये एव वींभावे व्यञ्जनादित्वाद्यङपि वेवीयते । घञादिवर्जनाद्घञादौ वींभावाभावो घञि समाजश्छात्त्राणाम् । उदाजः खगानाम् । समजेति क्यपि समज्या सभा । समुदोज इत्यलि समजः पशुसङ्घः । उदजः पशुप्रेरणम् । अचि अजः अजा । ललाटवातेति खशि वातमजन्ति वातमजा मृगाः । गोचरसंचरेति निपातनाद्घे व्यजः । उणादौ ग्याधेति ने वेन्नः प्राज्ञः २५८ । यम्यजीत्युने वयुनश्चन्द्रः २८८ । विपिनाजिनेति निपातनादिने अजिनम् २८४ । ऋज्यजीति किति रे वीरः ३८८ । स्थविरादि-निपातनादिरे आजिरम् ४१७ । मीज्यजीति सरे वेसरः ४३९ । पादाचात्यजिभ्यामिति णिदिः आजिः । पदाजिः पत्तिः । पदः पाद स्याज्यातिगोपहते इति पादस्य पदादेश आजीति निर्देशाच्च व्यादेशाभावः ६२० । अजिस्येति णौ वेणुः ७६८ । अञ्ज्यजी-त्यसि गादेशो च अगः क्षेमम् ९६६ ॥

140. कुजू 141 खुजू स्तेये । कोजति । खोजति । ऊदित्त्वात् क्त्वायां वेटौ कुक्त्वा । खुक्त्वा । सेटि क्ति वौ व्यञ्जनेति क्त्वो वा कित्त्वे कुजित्वा को-जित्वा । खुजित्वा खोजित्वा ॥

142. अर्ज 143 षर्ज अर्जने । अर्जति । अनातो नश्चान्तेति पूर्वस्यात्वे नागमे च आनर्ज । अयि र इति रस्य द्वित्वाभावे अर्जिजिषति । उणादौ यम्यजी-त्युने अर्जुनः २८८ । अर्जेर्ऋज् च ऋजुः ७२२ । अर्जण् प्रतियत्ने । अर्जयति ॥

143. सर्ज । सर्जति ससर्ज । णके सर्जिका । उणादौ कृषिचमीत्यूः सर्जूः क्षारः ८२९ ॥

144. कर्ज व्यथने । कर्जति चकर्ज ॥

145. खर्ज मार्जने च। चकाराद्व्यथने। खर्जति चखर्ज। उणादौ मीमसीत्यूरे खर्जूरः ४२७। कृषिचमीत्यूः खर्जूः ८२९॥

146. खज मन्थे। मन्थो विलोडनम्। खजति चखाज चखजतुः चखजुः। आदेशादित्वादनादेशादेरिति नैत्वम्। यङि चाखज्यते। यङ्लुपि चाखजीति। क्ते खजितम्। क्ते सेट्त्वाद्ध्यणि घञि च गत्वाभावे खाज्यम् खाजः। अचि खजः। उणादौ शलिबलीत्याके खजन्त्यनेनेति खजाको मन्थः ३४। खजाका दर्वी॥

147. खजु गतिवैकल्ये। गतेर्वैकल्यं विकृतत्वम्। उदित्त्वान्नागमे खञ्जति चखञ्ज। अचि खञ्जः। नन्द्यादित्वादने खञ्जनः। उणादौ खञ्जेररीटः खञ्जरीटः १९२॥

148. एजृ कम्पने। एजति। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमादेशे एजांचकार। ऋदित्त्वादुपान्त्यस्यासमानेति ह्रस्वाभावे मा भवानेजिजत्। एजेः खश् अङ्गमेजयः। एजृङ् दीप्तौ। एजते॥

149. टुओस्फूर्जा वज्रनिर्घोषे। स्फूर्जति पुस्फूर्ज। यङि पोस्फूर्ज्यते। यङ्लुपि पोस्फूर्जीति। दिवि रात्स इति नियमात्संयोगान्तलुगभावे अपोस्फूर्क्। ट्वित्वात् ट्वितोथुः स्फूर्जथुः। ओदित्त्वात् क्तयोस्तस्य नत्वे आदित्त्वाच्चेडभावे स्फूर्मः स्फूर्मवान्। न वा भावारम्भे इति वेडभावे स्फूर्मम् स्फूर्जितमनेन प्रस्फूर्गः प्रस्फूर्जितः। भ्वादेर्नामिन इति दीर्घे सिद्धे दीर्घोच्चारणम्। भ्वादेरिति दीर्घत्वस्यानित्यत्वज्ञापनार्थम्। तेन कुर्दते कुर्दन इत्यपि सिद्धम्।

150. क्षीज 151 कूज 152 गुज 153 गुजु अव्यक्ते शब्दे। क्षीजति चिक्षीज॥

151. कूज। कूजति चुकूज। क्ते कूजितम्। क्ते सेट्त्वाद्घञि गत्वम् कूजः॥

152. गुज। गोजति जुगोज॥

153. गुजु। उदित्त्वान्नागमे गुञ्जति जुगुञ्ज गुञ्जितम् गुञ्जा॥

154. लज 155 लजु 156 तर्ज भर्त्सने। लजति ललाज॥

155. लजु। उदित्त्वान्नागमे लञ्जति ललञ्ज। लजुण् भासार्थः। लञ्जयति॥

156. तर्ज। तर्जति ततर्ज। तर्जिण् संतर्जने। तर्जयते॥

157. लाज 158 लाजु भर्जने च। चकाराद्भर्त्सने। लाजति। क्ते सेट्त्वाद्गत्वाभावे घञि लाज्यन्ते इति लाजाः॥

158. लाजु । उदित्त्वान्नागमे लाञ्जति ॥

159. जज 160 जजु युद्धे । जजति ॥

160. जजु । उदित्त्वान्नागमे जञ्जति । यङ्लुपि जाजक्ति जाजञ्जीति ॥

161. तुज हिंसायाम् । तोजति तुतोज । वौ व्यञ्जनेति क्त्वासनोर्वा किञ्चे तुजित्वा तोजित्वा तुतुजिषति तुतोजिषति ॥

162. तुजु बलने च । चकाराद्धिंसायाम् । पालनेपीत्यन्ये । बलनं प्राणनम् । उदित्त्वान्नागमे तुञ्जति तुतुञ्ज । क्ते तुञ्जिता भूः । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः तुञ्जा । तुङ्ग इति तु तमेर्डित्युङ्गे [उणादौ १०७] । तुजुण् हिंसाबलो भासार्थश्चान्यः । तुञ्जयति ॥

163. गर्ज 164 गजु 165 गृज 166 गृजु 167 मुज 168 मुजु 169 मृजु 170 मज शब्दे । गर्ज । गर्जति जगर्ज । क्ते गर्जितम् । बहुलमेतन्निदर्शनमिति वचनाच्चुरादित्वे गर्जयति । यल्लक्ष्यम् ।

प्रतिरवपरिपूर्णो गर्जयन्त्यद्रयोपि ॥

164. गजु । उदित्त्वान्नागमे गञ्जति जगञ्ज । अचि गञ्जा ॥

165. गृज । गर्जति जगृजु. । यङि जरीगृज्यते । यङ्लुपि जरिगर्क्ति जर्गर्क्ति । क्ते गृजितम् ॥

166. गृजु । उदित्त्वान्नेन्ते गृञ्जति जगृञ्ज । यङि जरीगृञ्ज्यते । यङ्लुपि जरिगृङ्क्ति जर्गृङ्क्ति । उणादौ ग्वसिरसीत्यने गृञ्जनमभक्ष्यद्रव्यम् २६१ ॥

167. मुज । मोजति मुमोज । वौ व्यञ्जनेति क्त्वासनोर्वा किञ्चे मुजित्वा मोजित्वा मुमुजिषति मुमोजिषति ॥

168 मुजु । उदित्त्वान्ने मुञ्जति मुमुञ्ज । अचि मुञ्जः ॥

169. मृजु । उदित्त्वान्ने मृञ्जति ॥

170. मज । मजति ॥

171. गज मदने च । चकाराच्छब्दे । मदनं मदोत्पत्तिः । गजति जगाज । अचि गजः । गज मार्जण् शब्दे । गाजयति ॥

172. त्यज हानौ । हानिस्त्यागः । त्यजति तत्याज । अनुस्वारेत्त्वादनिट् अत्याक्षीत् त्यक्ता । यङि तात्यज्यते । यङ्लुपि तात्यजीति तात्यक्ति । घ्यणि त्यज्येति गत्वप्रतिषेधात् त्याज्यम् । युजभुजेति घिनणि त्यागी । घञि त्यागः ॥

173. षञ्जं सङ्गे। षः स इति सत्वे दंशसञ्जः शवीति नलोपे सजति। व्यञ्जनानामनिटीति वृद्धौ असाङ्क्षीत्। संयोगान्तत्वादिन्ध्यसंयोगेति परोक्षायाः कित्त्वाभावे ससञ्जतुः ससञ्जुः। स्यासेनीत्युपसर्गात्षत्वे व्यतिषजति अभिषजति अभिषिषङ्क्षति। षोपदेशत्वाण्णौ सनि सञ्जेर्वेति षत्वे सिषञ्जयिषति। पक्षे सिसञ्जयिषति। यङि सासज्यते। यङ्लुपि सासञ्जीति सासङ्क्ति। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सङ्क्त्वा सङ्क्तुम्। क्ते प्रसक्तम्। क्तेनिट्त्वाद् घ्यणि गत्वे प्रसङ्ग्यः। घञि उत्सङ्गोऽङ्कः। घञ्युपसर्गस्येति दीर्घे प्रासङ्गो युगम्। निषङ्गस्तूणा। जनशो नीति क्त्वो वा कित्त्वे सक्त्वा सङ्क्त्वा। यादेः क्त्वो नित्यं कित्त्वे आसज्य प्रसज्य। उणादौ वीसञ्ज्यसिभ्यस्थिक् सक्थि ६६९॥

अथ टान्ता अष्टात्रिंशत्सेटश्च॥

174. कटे वर्षावरणयोः। वृष्टावावरणे चार्थे। कटति चकटतुः चकटुः। आदेशादित्वादनादेशादेरित्येत्वाभावः। अत्र व्यञ्जनादेर्वोपान्त्यस्येति वा प्राप्ताया वृद्धेरेदित्त्वान्न श्विजामिति प्रतिषेधे अकटीत्। अचि कटति वर्षति मदजलं स्रवति कटः करिगण्डः। कटत्यावृणोति कटो वीरणादिमयः। नास्य कटोऽस्ति निकटः समीप इत्यर्थः। घञि काटः। उणादौ दृकृन्निस्यके कटकः २७। कृकडीस्यम्बे कटम्बो वादित्रम् ३२१। कृगृपृपृगिति ईरे कटीरं कटी ४१८। कृगृभिति वरटि कटुरो व्यालाश्वः। कटुरी दधिविकारः ४४१। पदिपठीति इः कटिः ६०७। भूमृत्रिलुः कटुः ७१६॥

175. शट रुजाविशरणगत्यवशातनेषु। चतुर्ष्वर्थेषु। शटति शशाट। अचि शटः। ण्यन्तादचि शाटी। णके शाटकः। घञि शाटः। तालव्यादिः॥

176. वट वेष्टने। वटति रज्जुम्। अनादेशादेरित्येत्वस्य न शसददेति प्रतिषेधे ववटतुः ववटुः। अचि वटः। बहुलमित्यकटि वटयते वेष्टयते इति वटकम्। ण्यन्तादचि वाटः वाटी वाटं च वृत्तिः। उणादौ पदिपठीति इः वटिः ६०७। भूमृत्रुत्सरीत्युः वटुः ७१६। परिभाषणे घटादित्वाण्णौ वटयति। पट वटण् ग्रन्थेदन्तः। वटयति।

177. किट **178** खिट उत्रासे। उत्रासो भयोत्पत्तिरुत्पादनं च। केटति चिकेट। नाम्युपान्त्येति के किटः किटी॥

178. खिट। खेटति चिखेट खिटयते। उत्रास्यतेनेनेति व्यञ्जनाद्घञि प्रायादित्वात्के खेटकः आखेटकः। भावे खेटो ग्रामोधमश्च॥

179. शिट 180 षिट अनादरे । एतौ तालव्यमूर्धन्यादी । शेटति शिशेट ॥

180. षिट । षः स इति सत्वे सेटति । षोपदेशत्वात्सत्वे सिषेट ॥

181. जट 182 झट संघाते । जटति जजाट जट्यते संहन्यते । स्यादिभ्य इति के जटा । जटा अस्य सन्तीति कालाजटेति लेलौ जटालः जटिलो जटावान् । अभ्रादित्वादः जटः । स्यादित्वात्के जटः ॥

182. झट । झटति उज्झटति । अचि झटः झटा । घञि झाटः ॥

183. पिट शब्दे च । चकारात्संघाते । पेटति । तिक्कृताविति के स्वार्थे के च पिटकः । घञ्युपसर्गस्येति बाहुलकाद्दीर्घे पिटाकः । लिहादित्वादचि पेटा । उणादौ छिदिभिदीति वा कित्यके पिटकः क्षुद्रस्फोटः । पैटकं चक्रम् ३० । केचित्पेडेति सिद्धचर्थं डान्तमेनं पठन्ति ॥

184. भट भृतौ । भृतिर्वेतनं भरणं च । भटति बभाट । परिभाषणे घटादित्वाण्णौ भटयति । अचि भटः । णके भाटकम् । उणादौ मन्धिवहीति इत्रे भाटित्रम् ४५९ । कल्यनीति इले भटिलः ४८१ । कमिवमीति णिदिः भाटिः सुरतमूल्यम् ६१८ ॥

185. तट उच्छ्राये । तटति तताट । अचि तटः । णके ताटकः । उणादौ शलिबलीत्याके तटाकम् ३४ ॥

186. खट काङ्क्षे । काङ्क्षास्यास्तीत्यभ्रादित्वादः काङ्क्षः । काङ्क्षाविशिष्टो धात्वर्थः । खटति चखाट । अचि खटस्तृणम् । गौरादित्वाड्डी खटी लघ्वी खटी खटिका । उणादौ लटिखटीति वे खट्वा ५०५ ॥

187. णट नृतौ । नताविल्यन्ये । हिंसायामप्येके । नटति प्रणटति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वम् । नाथ णोपदेश इत्येके प्रनटयति प्रनाटयति । नेटतुः नेटुः । अचि नटम् । णौ नतौ घटादित्वाद्ध्रस्वे नटयति शाखाम् । नृतौ हिंसायां च घटादित्वाभावे न ह्रस्वः नर्ट नाटयति प्रणाटयति चौरस्योन्नाटयति । जासनाटेति कर्मणो वा व्याप्यत्वम् । नटण् अवस्यन्दने । नाटयति । नाटकम् ॥

188. हट दीप्तौ । हटति जहाट । णके हाटकम् ॥

189. षट अवयवे । षः स इति सत्वे । सटति ससाट । अचि सटा । षोपदेशत्वाण्णौ सनि णिस्तोरेवेति षत्वे सिषाटयिषति ॥

190. लुट विलोटने । विलोडने इत्यन्ये । लोटति लुलोट । लुटन् विलोटने । लुट्यति । लुटण् भासार्थः । लोटयति ॥

191. चिट प्रैष्ये । प्रैष्यं दासत्वम् । चेटति चिचेट । णके चेटको बालो दासश्च । उणादौ किलिपिलीति इः चेटिः ६०८ ॥

192. विट शब्दे । आक्रोशे इत्यन्ये । वेटति । नाम्युपान्त्येति के विटः । णके वेटकम् ॥

193. हेट विबाधायाम् । हेटति जिहेट । डान्तोयमित्येके । हेडति जिहेड ॥

194. अट 195 पट 196 इट 197 किट 198 कट 199 कटु 200 कटै गतौ । अटति । परोक्षायामस्यादेरिति पूर्वस्यात्वे आटतुः आटुः । अट्यर्तीति यङि अटाट्यते । आस्यटीति क्यपि अटच्या । वाटाट्यादिति यङन्तात्वे अटाट्या । पक्षे शंसील्यः अटाटा । सनि स्वरादेरिति द्वितीयांशद्वित्वे अटिटिषति । अने अटनः । उणादौ सदिवृत्यमील्यनौ अटनिः ६८० । छविछिविस्फवीति वौ निपातनात् अटविः ७०६ ॥

195. पट । पटति पपाट । अचि पटः । उणादौ वीपतिपाटिभ्यस्तनः पट्टनम् २९२ । कृशृपृपृगितीरे पटीरः ४१८ । मृदिकन्दीत्यले पटलम् । ण्यन्तात् पाटलम् ४६९ । कापिपटीत्योले पटोलः [४९३] । कृपृकटीत्यहे पटहः ५८९ । मृमृतृत्सरीत्युः पटुः ७१६ । पटण् भासार्थः । पाटयति । पट वटण् ग्रन्थे । अदन्तः पटयति ॥

196. इट । एटति इयेट ॥

197. किट । केटति चिकेट । उत्रासे पठितोप्यर्थभेदात्पुनरुपात्तः ॥

198 कट । कटति चकाट । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धौ अकटीत् अकाटीत् ॥

199. कटु । उदित्त्वान्नागमे कण्टति । उणादौ दृकृत्रित्यके कण्टकः २७ ॥

200. कटै । कटति । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् कट्टः कट्टवान् ॥

201. कुटु वैकल्ये । उदित्त्वान्ने कुण्टति चुकुण्ट । अचि कुण्टः । डान्तोयमित्येके कुण्डति । अचि कुण्डः ॥

202. मुट प्रमर्दने । मोटति । अने आमोटनम् । णौ क्ते आमोटितः । उदित्त्वयमिति कौशिकः मुण्टति । मुटत् आक्षेपप्रमर्दनयोः । मुटति । पुट मुटण् संचूर्णने । मोटयति ॥

203 चुट 204 चुटु अल्पीभावे । चोटति चुचोट । अनटि उच्चोटनम् । चुट छुट त्रुटत् छेदने । चुटति । चुट चुट चुटु छुटण् छेदने । चोटयति ॥

204. चुटु । उदित्त्वान्ने चुण्टति चुचुण्ट । अनटि चुण्टनम् । डान्तोयमित्यन्ये चुण्डति चुचुण्ड । अचि चुण्डः ॥

205. वटु विभाजने । विभाजनं विभागीकरणम् । उदित्त्वान्ने वण्टति ववण्ट । अचि वण्ट एकचरः सेवकः । घञि वण्टो भागः । वटुण् विभाजने । वण्टयति ॥

206. रुटु 207 लुटु स्तेये । उदित्त्वान्ने रुण्टति रुरुण्ट । अचि रुण्टः ॥

207. लुटु । उदित्त्वान्ने लुण्टति लुलुण्ट । अचि लुण्टः । वृङ्भिक्षीति टाके लुण्टाकः । क्ते सेट्त्वात् क्तेटो गुरोर्व्यः लुण्टा । लुण्टण् स्तेये च । लुण्टयति । ठान्तावेतावित्यन्ये ॥

208. स्फट 209 स्फुटृ विसरणे । स्फटति वखम् पस्फाट । क्ते स्फटितम् । अचि कर्पूरस्फटा । उणादौ क्षीकल्यलीतीके 'स्फटिक' ३८ । उदिदयमिति केचित् । तत्र ने स्फण्टति ॥

209. स्फुटृ । स्फोटति पुस्फोट । ऋदित्त्वाद्वाङि अस्फुटत् । पक्षे अस्फोटीत् । घञि स्फोटः आस्फोटः विस्फोटः । स्फुटत् विकसने कुटादिः । स्फुटति अस्फुटीत् । नाम्युपान्त्येति के स्फुटः । चट स्फुटण् भेदे । स्फोटयति । कथं स्फुटयति स्फुटं करोतीति णिचि भविष्यति । बहुलमेतदिति वचनाच्चुरादावदन्तो वा स्फुटण् ज्ञेयः ॥

210. लट बाल्ये । बाल्यं बालक्रिया । लटति ललाट । घञि लाटः । अचि कुत्सितं लटति कुलटा लटः लटकः । णके लाटकः । उणादौ लटिखटीति वे लट्वा ८०९ ॥

211. रट 212 रठ च परिभाषणे । चकारो लटानुकर्षणार्थः । तेन लटेरर्थद्वय सिद्धम् । रटति रराट । घञि विरटयने इति विराटः । रटिता ॥

अथ ठान्ताः सप्तदश सेटश्च ॥

212. रठ । रठति रराठ ॥

213. पठ व्यक्तायां वाचि । पठति पपाठ । णके पाठकः । क्ते पठितम् । तेर्ग्रहादिभ्य इतीटि निपठितिः । नेर्नदगदेति वालि निपठः निपाठः ॥

214. वठ स्थौल्ये । वठति ववाठ । अनादेशादेरित्येत्वस्य न शसददेति प्रतिषेधे ववठतुः ववठुः । उणादौ ऋच्छिचटीत्वरे वठरः ३९७ ॥

215 मठ मदनिवासयोश्च । मकारात्स्थौल्ये । मठति ममाठ । मठन्नि

निवसन्त्यत्रेति व्यञ्जनादिति घञि प्रामे बाहुलकात्पुंनाम्नि घः मठः। उणादौ ऋछि-चटीत्यरे मठरोधमः ३९७ ॥

216. कठ कृच्छ्रजीवने। कठति, चकाठ। अचि कठः। उणादौ श्याक-र्टीतीने कठिनः २८२। कठिचकीत्योरे कठोरः ४३३। चटिकठीत्याकौ कठाकुः कुटुम्बपोषी ७५२ ॥

217. हठ बलात्कारे। प्रवनकीलबन्धनयोरित्यन्ये। हठति जहाठ। आदे-शादित्वादनादेशादेरिति नैत्वम् जहठतुः जहठुः। अचि हठः ॥

218. उठ 219 रुठ 220 लुठ उपघाते। ओठति उवोठ ऊठतुः ऊठुः। नाम्युपान्त्येति के उठ उपघातकः ॥

219. रुठ। रोठति ॥

220. लुठ। लोठति। लुठत् संश्लेषणे। लुठति ॥

221. पिठ हिंसासंक्लेशयोः। पेठति। उणादौ मृधुन्दीति किरत्यरे पिठरं भाण्डम् ३९९। पिठिरमिति तु पाठः स्थविरेति निपातनादिरे रूपम् ४१७ ॥

222. शठ कैतवे च। चकाराद्धिंसासंक्लेशयोः। तालव्यादिः शठति शशाठ। अचि शठः। शठ श्वठ श्वठुण् संस्कारगत्योः। शाठयति। शठण् सम्य-ग्भाषणे। अदन्तः शठयति ॥

223. शुठ गतिप्रतीघाते। तालव्यादिः शोठति शुशोठ। उदिदयमित्येके तत्र च ने शुण्ठति। शुठण् आलस्ये। शोठयति ॥

224. कुठु 225 लुठु आलस्ये च। चकाराद्गतिप्रतीघाते। उदित्त्वान्ने कुण्ठति चुकुण्ठ। कर्मणि घञि कुण्ठः। कुठार इति तु कुठेः सौत्रस्य [उणादौ ४०८] ॥

225. लुठु। लुण्ठति लुलुण्ठ। अचि लुण्ठः ॥

226. शुठु शोषणे। तालव्यादिरुदित्त्वान्ने शुण्ठति शुशुण्ठ। कर्मणि घञि शुण्ठी। शुठुण् शोषणे। शुण्ठयति। उणादौ किलिपिलीति इः शुण्ठिर्नागर-मेव ६०८ ॥

227. अठ 228 रुठु गतौ। अठति ॥

228 रुठु। उदित्त्वान्ने रुण्ठति। लुठुमप्यन्येऽधीयते। लुण्ठति लुलुण्ठ। केचिदर्थभेदाल्लुनर्लुठमपि पठन्ति ॥

॥ अथ डान्तास्त्रिंशत्सेटश्च ॥

229 पुडु प्रमर्दने। उदित्त्वान्ने पुण्डति पुपुण्ड। णके पुण्डकम्। उणादौ सृणीकेति ईके निपातनात् पुण्डरीकम् ५० । खुरक्षुरेति रे पुण्ड्रः ३९६ ॥

230 मुडु खण्डने च। चकारात्प्रमर्दने। उदित्त्वान्ने मुण्डति मुमुण्ड। मुडुङ् मज्जने। मुण्डते ॥

231. मडु भूषायाम्। उदित्त्वान्ने मण्डति ममण्ड। भूषाक्रोधार्थेत्यने मण्डन। उणादौ मृमन्यञ्जील्यूके मण्डूकः ९८। नृजीति ण्यन्तादन्ते मण्डयन्त आदर्शः २२१। आमन्तेति णेरयादेशः। मडुण् भूषायाम्। मण्डयति। णिवेत्तीत्यने मण्डनः। वडुङ् मडुङ् वेष्टने। मण्डते ॥

232 गडु वदनैकदेशे। गण्डगतसंहननक्रियायामित्यर्थः। उदित्त्वान्ने गण्डति जगण्ड। अचि गण्डः। णके गण्डिका। उणादौ कृशृकुटीति वा णिदिः गण्डिः। णित्त्वबलाद्वृद्धौ गाण्डिः ६११। ङ्याम् गाण्डी। मण्यादित्वाद्ये गाण्डिवम् गाण्डीवम्। नृजीति ण्यन्तादन्ते गण्डयन्तो मेघः २२१ ॥

233 शौडृ गर्वे। तालव्यादिः। शौडति शुशौड। ऋदित्त्वाण्णौ ङे उपान्त्यस्येति ह्रस्वाभावे अशुशौडत्। उणादौ कृशृपृपूगीतीरे शौडीरः ४१८ ॥

234. यौडृ सम्बन्धे। सम्बन्धः श्लेषः। यौडति युयौड। ऋदित्त्वाण्णौ ङे उपान्त्यस्येति न ह्रस्वः अयुयौडत् ॥

235 मेडृ 236 म्रेडृ 237 म्लेडृ 238 लोडृ 239 लौडृ उन्मादे। मेडति। म्रेडति। म्लेडति। लोडति। लौडति। ऋदित्त्वाद्ध्रस्वाभावे अमिमेडत्। अमिम्रेडत्। अमिम्लेडत्। अलुलोडत्। अलुलौडत्। शौड्रादयो लोडृवर्जाष्टान्ता इत्यन्ये ॥

240 रोडृ 241 रौडृ 242 तौडृ अनादरे। रोडति रुरोड। ऋदित्त्वात् अरुरोडत् ॥

241. रौडृ। रौडति रुरौड। ऋदित्त्वात् अरुरौडत् ॥

242. तौडृ। तौडति तुतौड। ऋदित्त्वात् अतुतौडत् ॥

243. क्रीडृ विहारे। क्रीडति चिक्रीड। क्रीडोऽकूजने इत्यात्मनेपदम् संक्रीडते। कूजने तु संक्रीडन्ति शकटानि। अन्वाङ्परेः अनुक्रीडते आक्रीडते परिक्रीडते। ऋदित्त्वाद्ङे न ह्रस्वः अचिक्रीडत्। आङः क्रीडेति घिनणि आक्रीडनशील आक्रीडी। क्ते क्रीडितम्। क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः क्रीडा ॥

244. तुड् 245 तृड् 246 तोडृ तोडने। तोडनं दारणम्। तोडति तुतोड। ऋदित्त्वात् अतुतोडत्। दारणस्य हिंसाविशेषत्वाद्धन्त्यर्थाश्चेति चुरादित्वे तोडयति। संयुक्तडान्तोयामित्येके तुड्डति। उभयोर्लक्ष्यम्।

तुड्डत्यंहः सकलमचिरात्तोडयत्यश्रियं च ॥

245. तृड्। तृडति तुतृड। ऋदित्त्वात् अतुतृडत्। क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः तृटा ॥

247. हुड् 248 हूड् 249 हृड् 250 हौडृ गतौ। होडति। हूडति। हृडति। हौडति। ऋदित्त्वात् अजुहोडत्। अजुहूडत्। अजुहृडत्। अजुहौडत् ॥

251. खोडृ प्रतीघाते। गताविल्यनुवृत्तेर्गतिविषये प्रतीघाते। खोडति। ऋदित्त्वात् अचुखोडत्। अचि खोडः पङ्गुः। लत्वे खोला शिरस्त्रम् ॥

252. विड आक्रोशे। वेडति विवेड। कुलिपिलीति कित्याले बिडालः [उणादौ ४७६] ॥

253. अड उद्यमे। अडति व्यडति। अचि व्यडः। व्याङ्पूर्वस्य व्याडः। लत्वे व्यालः ॥

254. लड विलासे। लडति। लत्वे ललति। जिह्वोन्मन्थने घटादित्वाण्णौ ह्रस्वे लडयति। अन्यत्र लाडयति। लत्वे लालयति। मन्यादित्वादने लडना ललना। अचि लडः। लडण् उपसेवायाम्। उपलाडयति। ललिण् ईप्सायाम्। लालयते। घुषेरविशब्दे इति विशब्दप्रतिषेधाण्णिचोनित्यत्वे उल्ललते ॥

255 कडु मदे। उदित्त्वान्ने कण्डति चकण्ड। कडुङ् मदे। उदित्त्वान्ने कण्डते। काडमप्येकेत्र पठन्ति। स तु तुदादिपाठेनैव गतार्थ इति नेहाधीतः ॥

256. कदड कार्कश्ये। दोपान्त्योयम्। तवर्गस्येति दस्य डत्वे। कड्डति चकड्ड। अचि कड्डः कर्कशः। क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः कड्डा। क्विपि पदस्येति संयोगान्तलोपे कद् कत्। अन्ये तु डोपान्त्यमेनं मन्यन्ते। तदा संयोगान्तलोपे कड् कट् ॥

257. अदड अभियोगे। दोपान्त्यः। तवर्गस्येति दस्य डत्वे अड्डति। अनात इत्यात्वे ने न आनड्ड। सनि न बदनमिति दस्य द्वित्वाभावे अड्डिडिषति। क्विपि पदस्येति संयोगान्तलोपे अद् अत्। अन्ये तु डोपान्त्यमेनं मन्यन्ते। तदा संयोगान्तलोपे अड् अट्। सनि न बदनमिति प्रतिषेधाभावात् ड्डि इत्येतस्य द्वित्वे अडिड्डिषति ॥

258. चुद्ड हावकरणे । हावो भावसूचनम् । डोपान्त्योयम् । तवर्गस्येति दस्य डत्वे चुड्डति चुचुड्ड । अचि चुड्ड भगम् । क्विपि सौ पदस्येति संयोगान्तलोपे चुद् चुत् साधुचुत् । डोपान्त्योयमित्यन्ये तत्र संयोगान्तलोपे चुड् चुट् ॥

अथ णान्ता एकोनविंशतिः सेटश्च ॥

259. अण 260 रण 261 वण 262 व्रण 263 बण 264 भण 265 भ्रण 266 मण 267 धण 268 ध्वण 269 भ्रण 270 कण 271 क्वण 272 चण शब्दे । शब्दः शब्दक्रिया । अणति आण आणतुः । निकृतौ नाम्नीत्यकटि अणकः । अचि अणः । कुत्सायां कपि अणकः । उणादौ कण्यणेर्णिदित्युके आणुकमक्षिमलम् ९६ । शल्यणेरिति णिदूकः आणूकं तदेव ९९ । कण्यणीति वा णिड्डः अण्डः आण्डः १६९ । कुशूकुटीति वा णिदिः अणिः आणिर्द्वारकीलिका ६१९ । भूमृतृत्सरीत्युः अणुः ७१६ । अणेर्डोन्तश्चेति णिडूः आण्डूर्जलभृङ्गारः ८३६ ॥

260. रण । रणति ररराण रेणतुः रेणुः । गतौ घटादित्वाण्णौ ह्रस्वः रणयति । अन्यत्र राणयति । भ्राजभासेति णौ डे वा ह्रस्वत्वे अरराणत् अरीरणत् । अचि रणः । युवर्णेत्यलि रण्यते रणः । रणन्त्यस्मिन्निति व्यञ्जनाद्घञित्यस्यापवादे बाहुलकात्पुंनाम्नीति घे रणः । चालशब्दार्थादित्यने रणनशीलो रणनः ॥

261. वण । वणति । अनादेशादेरित्येत्वस्य न शसददेति वादित्वात्प्रतिषेधे ववणतुः ववणुः । यङि वंवण्यते । यङ्लुपि वंवणीति वंवण्ति । वनि वन्याडित्यात्वे प्रवावा । विचि प्रवण् । क्विपि अहन्पञ्चमस्येति दीर्घत्वे प्रवाण् । उत्पूर्वादचि पृषोदरादित्वाद्दो लत्वे उल्वणम् । क्तावहन्पञ्चमस्येति दीर्घत्वे तस्य टत्वे वाण्टिः । उणादौ कमिवमीति णिदिः वाणिर्वाक् । ड्याम् वाणी ६१८ ॥

262. व्रण । व्रणति । अचि व्रणः । व्रणण् गात्रविचूर्णने । अदन्तः व्रणयति ॥

263. बण । बणति । अनादेशादेरित्येत्वे बेणतुः बेणुः । पवर्गतृतीयादित्वेन न शसददेति प्रतिषेधाभावः । णावचि बाणः । व्यञ्जनाद्घञ् बणन्त्यस्मिन्युद्ध इति बाणः ॥

264. भण । भणति । णावचि भाणः प्रबन्धविशेषः ॥

265. भ्रण । भ्रणति बभ्राण ॥

266. मण । मणति ममाण मेणतुः मेणुः । उणादौ मणिवसेर्णिदित्यवे माणवः शिष्यः ५१६ । पदिपठिपचीति इः मणिः ६०७ । कुशिकेनीके मणिको महाकुम्भः [४५] ॥

267. धण । धणति दधाण ॥

268. ध्वण । ध्वणति दध्वाण ॥

269. ध्रण । ध्रणति दध्राण ॥

270. कण । कणति चकाण । गतौ घटादित्वाण्णौ ह्रस्वत्वे कणयति । अन्यत्र काणयति । अचि कणः कणिका । घञि काणः । उणादौ स्यमिकषीतीके कणीकः पटवासः । कणीका भिन्नतण्डुलावयवः ४६ । कण्यणोर्णिदित्युके काणुकः काकः । काणुकमाक्षिमलम् ५६ । कणिभल्लेर्दीर्घश्च वेत्यूके कणूको धान्यस्तोकः । काणूकः पक्षी । काणूकमक्षिमलं तमश्च ६० । वनिकणीति डे कण्डः १६२ । कण्यणीति वा णिति डे काण्डः शरः । कण्डं भूषणम् १६९ । लटिखटीति वे कण्वं पापम् । कण्वो मेधावी ५०५ । मृश्रीतीचौ कणीचि शाह्नः शकटं च ६२७ ॥

271. क्वण । क्वणति चक्वाण । न वा क्वणेति वाऽलि क्वणः क्वाणः । नेर्नदेति वाऽलि निक्वणः निक्वाणः । वैणे क्वण इति सोपसर्गाद्वाऽलि प्रक्वणः प्रक्वाणो वीणायाः । उणादौ सृणीकेति निपातनाद्यङन्तादीके कङ्कणीको घण्टाजालम् । तथा किमः परादीके किङ्किणीका घण्टिका ५० ॥

272. चण चणति चचाण । हिंसादानगतिषु घटादित्वाण्णौ ह्रस्वत्वे चणयति । अन्यत्र चाणयति । उणादौ दृकृन्नित्यके चणकः २७ । मन्दिवाशीति णिदूरे चाणूरो विष्णुहतो मल्लः ४२८ । इह च शब्दार्थत्वाविशेषेऽपि रणितं नूपुरादौ । मणितं सुरतकूजिते । कणितमार्ते । क्वणितं वीणादौ स्वदम् । त्वयमन्यत्रापि । कूजितं विहगादौ । बृंहितं गजे । हेषितं हये । वाशितं पशुषु । गर्जितं मेघादौ । गुञ्जितं सिंहादावित्यादिकं लक्ष्यादभ्यूह्यम् ॥

273. ओणृ अपनयने । ओणति । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षायां आमादेशे ओणां चकार । ऋदित्वाण्णौ ङे उपान्त्यस्येति ह्रस्वाभावे मा भवानोणिणत् । ननु नित्यत्वादन्तरङ्गत्वाच्च द्वित्वे कृते उपान्त्याभावादेव ह्रस्वो न प्राप्नोति । किमृदित्करणेन । सत्यम् । इदमेव ऋदित्करणं ज्ञापकं नित्यमन्तरङ्गं च द्वित्वमुपान्त्यह्रस्वो बाधते । तेनान्यत्रापि पूर्वं ह्रस्वः पश्चाद्द्वित्वम् मा भवानटिटत् मा भवानशिशत् । यनि यन्वाद् पञ्चमस्येत्यात्वे अवाता । स्त्रियां णस्येति णां नस्य यत्वे न अवायरी ॥

274. शोणृ वर्णगत्योः । गत्यर्थादिः । शोणति शुशोण शुशोणतुः शुशोणुः । ऋदित्वाद्ध्रस्वाभावे अशुशोणत् । शोणितः शोणितवान् । अचि शोणो

चर्म । स्त्रियां न वा शोणादेरिति वा ङी शोणी शोणा । गतौ व्यञ्जनाद्वाञि शोणो नद । उणादौ हृश्येतीते शोणितम् २१० ॥

275 श्रोणृ **276** श्लोणृ संघाते । तालव्यादी । श्रोणति । ऋदित्त्वात् अशुश्रोणत् । अभ्रि गौरादित्वाड्डया च श्रोणी । श्रोणिरिति तु शृणोतेरौणादिके णो [उणादौ ६३८] ॥

276 श्लोणृ । श्लोणति अशुश्लोणत ॥

277 पैणृ गतिप्रेरणश्लेषणेषु । पैणति पिपैण । यङि पेपैण्यते । ऋदित्त्वात् अपिपैणत् ॥

अथ तान्ता दश सेटश्च ॥

278 चिती संज्ञाने । संज्ञान संवित्ति । चेतति चिचेत । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् चित्त चित्तवान् चित्तम् । श्रादिभ्य इति क्तौ चित्ति । वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोरिटि वा कित्त्वे चितित्वा चेतित्वा चिचितिषति चिचेतिषति । णौ सत्तिसातीति शे चेतय । क्विपि चेतन चित् । उणादौ असित्यसि चेत ९८७ । चितिण् संवेदने । चेतयते चेतन चेतना ॥

279 अत सातत्यगमने । सातत्येन गमन नित्यगति । अतति आत आततु आतु अतिता । सनि अतितिषति । क्रियाव्यतिहारे इति गत्यर्थप्रतिषेधान्नात्मनेपदम् । व्यत्यतति । णिगि आतयति मैत्रम् । अत्र चल्यर्थकर्तृत्वेऽण्यगिणि प्राणीति परस्मैपदम् । आतयति ग्राम चैत्रमिति सकर्मकत्वविवक्षाया तु गत्यर्थत्वाच्चल्याहारार्थेति परस्मैपदम् । उभयत्रापि गतिबोधेत्यणिक्कर्तु कर्मत्वे । णौ ङे ओणेर्ऋदित्करणज्ञापकात्पूर्वे ह्रस्वे पश्चाद्द्वित्वे मा भवानतितत् । गत्यर्थेति वा कर्तरि क्ते अतितो ग्राम चैत्र । पक्षे यथाप्राप्त कर्मणि अतितो ग्रामश्चैत्रेण । कर्माविवक्षाया भावे अतितमनेन । अद्यर्थाच्चाधारे इदमेषामतितम् । अत्र क्तयोरसदाधारे इत्याधारवर्जनादकर्तरि षष्ठीप्रतिषेधो न भवति । शतरि अतन् । क्तौ अत्ति । उणादौ भीण्शलीति के अत्क आत्मा २१ । स्याधापणीति ने अतो वायु २७८ । तप्यमीत्यसे अतसी ५६९ । पादाचात्यजिभ्यामिति णिदि आति पत्ति । पत पात्स्येति पताति ६७० । अतेरिथि अतिथि ६७३ । सात्मनात्मनिति मनि निपातनात् आत्मा ९१६ ॥

280 च्युतृ आसेचने । आसेचनमीषत्सेक । च्योतति चुच्योत । ऋदित्त्वादृदिच्छ्वीति वाङि अच्युतत् अच्योतीत् । वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोरिटि वा

क्त्वि च्योतित्वा च्युतित्वा चुच्योतिषति चुच्युतिषति । उणादौ नाम्युपान्त्येति किदिः च्युति ।[६०९] ॥

281 चुतॄ 282 श्चुतॄ 283 श्च्युतॄ क्षरणे । क्षरण स्रवणम् । चोतति । ऋदित्त्वाद्वाङि अचुतत् अचोतीत् ॥

282 श्चुतॄ । सो दन्त्योत्र सस्य शषाविति शत्वे श्चोतति । ऋदित्त्वाद्वाङि अश्चुतत् अश्चोतीत् ॥

283 श्च्युतॄ । सो दन्त्य श्च्युश्च योपान्त्योत्र सस्य शषाविति शत्वे श्च्योतति । ऋदित्त्वाद्वाङि अश्च्युतत् अश्च्योतीत् । पद् श्च्योतन्तीति ड्न स इति श्चो वर्जनाच्छ स्सो न भवति । श्चो वर्जनादेव च सकारापदिष्ट कार्यं तदादेशस्य तालव्यस्यापि विज्ञायते । तेन घृत श्च्योततीति क्विप् घृतश्च्युत् ।

घृतश्च्युतमाचक्षाण इति ॥

णिच्यन्त्यस्वरादिलुक् पुन क्विप् य्वोरिति यलुक् घृतश्च् । तत सौ सयोगस्यादाविति शलुकि सिद्धम् घृतक । न त्वत्र न सधीत्यत्रास्लुकीति वर्जनाण्णिलुक स्थानित्वप्रतिषेधाभावे णिलुक् स्थानीति पदान्तत्वाभावे सलुम प्राप्नोत्येव । यथा सुकुस्मयने क्विपि सौ सुकुरिति । सत्यम् । अस्लुकीति वर्जनस्य प्रायिकत्वादसद्विधी सलुक्यपि स्थानित्वप्रतिषेधाद्भवत्येव । श्रुतावपि समानमेतत् । आद्यो द्रमिलानामेव द्वितीय कौशिकस्यैव संमत । एवमन्यत्राप्याचार्यभेदेन धातुपाठो द्रष्टव्य ॥

284 जुतॄ भासने । जोतति । ऋदित्त्वाद्वाङि अजुतत् अजोतीत् । वौ व्यञ्जनादेरिति वा क्त्वि जोतित्वा जुतित्वा जुजोतिषति जुजुतिषति ॥

285 अतु बन्धने । उदित्त्वान्ने अन्तति । अनात इत्यात्वे ने र आनन्त । णके अन्तक । अन्ये अतु इतु बन्धने इति पेठु । इन्ता नकार ॥

286 कित निवासे । केतति । अनटि सकेतनम् निकेतनम् । पचि केत । णके केतकी । धातूनामनेकार्थत्वात् कित सशयप्रतीकार इति । स्वार्थे सनि चिकित्सति मे मन चिकित्सत्यातुर वैद्य । निपूर्वस्यनाशनेऽपि प्रतीकारस्यैव भेदो । परक्षेत्रे चिकित्स्य पारदारिक चिकित्स्यानि क्षेत्रे तृणानि ॥

287 क्नथ हिंसागतिस्पर्धेषु । क्नसेर्टाय इति स्वार्थे टीये क्नीयते । अनाति ते सेति वा डीये क्नीयिता क्नीयते रमे । पक्षे अक्निता । आनर्न । क्नसंपति सेट् क्तो वा क्त्वि क्निसा अक्निन्ता ॥

अथ थान्ताः षट् सेटश्च ॥

288. कुथु 289 पुथु 290 लुथु 291 मथु 292 मन्थ 293 मान्थ हिंसासङ्क्लेशयोः । हिंसा प्राण्युपघातः । संक्लेशो बाधा । उदित्त्वान्ने कुन्थति कुन्थ्यते । क्ते कुन्थितम् । क्त्वि कुन्थित्वा । कुन्थश् सङ्क्लेशे । कुथ्नाति कुथ्यते कुथितम् ॥

289. पुथु । उदित्त्वान्ने पुन्थति पुन्थ्यते पुन्थितम् ॥

290. लुथु । उदित्त्वान्ने लुन्थति लुन्थ्यते लुन्थितम् ॥

291. मथु । उदित्त्वान्ने मन्थति मन्थ्यते मन्थितम् ॥

292. मन्थ । नोपान्त्योयम् । विलोडनेयमित्येके । मन्थति मथ्यते मथितम् । क्त्वृपेति सेटः क्त्वो वा कित्त्वे मथित्वा मन्थित्वा । अचि मन्थः । मन्थश् विलोडने । मथ्नाति मथ्नीतः ॥

293. मान्थ । मान्थति माथ्यते ॥

अथ दान्ताः षड्विंशतिः स्कन्दृवर्जाः सेटश्च ॥

294. खादृ भक्षणे । खादति चखाद । ऋदित्त्वाद्र्स्वाभावे अचखादत् । गतिबोधाहारेति सूत्रेण खादिवर्जनादणिक्कर्तुः कर्मत्वाभावे खादयत्योदनं चैत्रेण मैत्रः । अत्र फलवत्कर्तर्यपि चल्याहारार्थेडिति परस्मैपदम् । निन्दहिंसेति णके खादनशीलः खादकः ॥

295. बद स्थैर्ये । ओष्ठ्यादिः । वद व्यक्तायां वाचीति तु दन्त्योष्ठ्यादिः । बदति बद्यते । क्ते बदितम् । उणादौ ऋच्छिचटीत्यरे बदरी बदरम् ३९७ । पकारादिरयमिति कण्वः पदति ॥

296. खद हिंसायां च । चकारात्स्थैर्ये । खदति । अचि भिदादित्वाद्वाडि खदा । उणादौ मदिमन्दीतीरे खादिरः ४१२ ॥

297. गद व्यक्तायां वाचि । गदति जगाद । नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणिगदति प्रण्यगदत् । प्राण्यगदत् पदेन्तरे इत्यत्राडो वर्जनादाड्व्यवायेपि णत्वम् । यममदेत्यनुपसर्गाद्ये गद्यम् । सोपसर्गाद्यणि निगाद्यो धर्मः । अचि गदः । भिदादित्वादङि गदा । अजातेरिति णिनि अनुगादी । नेर्नदेति वालि निगदः निगादः । उणादौ कनिगदीत्यः स्वरूपं द्वित्वं च गद्गदोव्यक्तवाक् । गद्गदमव्यक्तवचनम् ८ । गदण् गर्जे । अदन्तः गदयति ॥

298. रद विलेखने । विलेखनमुत्पाटनम् । रदति रराद । अनटि रदनम् । नन्द्यादित्वादने रदनः । अचि रदः ॥

299. णद 300 ञिक्ष्विदा अव्यक्ते शब्दे । शब्दमात्रे इत्यन्ये । पाठे धात्वादेर्णो न इति नत्वे नदति । अदुरुपसर्गेति णत्वे प्रणदति । नेर्ङ्मेति णत्वे प्रणिनदति । अचि नदः । गौरादित्वाद् ङ्याम् नदी । कर्तुर्णिनिति णिनि पूर्वपदस्थेति णत्वे च खर इव नदति खरणादी । असंज्ञायां तु खरनादी । नेर्नदेति वाऽलि निनदः निनादः । उणादौ दाभूक्षणीत्यनुङि नदनुर्मेघः ७९३ । नदण् भासार्थः । नादयति प्रनादयति ॥

300. ञिक्ष्विदा । क्ष्वेदति चिक्ष्वेद । याङि चेक्ष्विद्यते । यङ्लुपि चेक्ष्विदीति चेक्ष्वेत्ति । इटि क्ष्वेदिता क्ष्वेदितुम् । आदित्त्वात् क्तयोर्नेट् क्ष्विण्णः क्ष्विण्णवान् । न वा भावारम्भे इति वेटि क्ष्विण्णम् क्ष्वेदितमनेन प्रक्ष्विण्णः प्रक्ष्वेदितः । अत्र न डीङ्शीङितीटि कित्त्वाभावाद्गुणः । ञीत्त्वाज्ज्ञानेच्छार्चेति सत्यर्थे क्तः क्ष्विद्यते क्ष्विण्णः । अनुस्वारेदयमित्येके । तन्मते इडभावे क्ष्वेत्ता क्ष्वेत्तुम् । डान्तोयमित्येके । क्ष्वेडा ॥

301. अर्द गतियाचनयोः । अर्दति । अनातः इत्यात्वे ने च आनर्द । सनि अयि र इति रस्य द्वित्वाभावे अर्दिदिषति । ग्रहादित्वाण्णिनि समर्दी । नन्द्यादित्वादने जनार्दनः । संनिवेरर्दः इति क्तयोर्नेट् समर्णः न्यर्णः व्यर्णः । अविदूरेऽभेः अभ्यर्णे सेने । अविदूरादन्यत्र अभ्यर्दितश्चौरः पीडित इत्यर्थः । अत एव याचनस्थाने यातनेत्येके पठन्ति । अर्दितः रोदित इत्यर्थः । कथ अर्दिण् हिंसायाम् । युजादेर्न वेति वा णिचि अर्दयति अर्दते ॥

302. नर्द 303 णर्द 304 गर्द शब्दे । नर्दति । नोपदेशत्वाणत्वाभावे प्रनर्दति ॥

303. णर्द । पाठे इति नत्वे नर्दति । णोपदेशत्वाण्णत्वे प्रणर्दति । ग्रहादित्वाण्णिनि न नर्दतीति अनर्दी । कर्तुर्णिन् सिंह इव विनर्दति सिंहविनर्दी ॥

304. गर्द । गर्दति जगर्द । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः नर्दा गर्दा । उणादौ कृभिस्थभे गर्दभः ३२९ ॥

305. तर्द हिंसायाम् । तर्दति ततर्द । णके वितर्दिका वेदिः । क्ते सेट्त्वादः तर्दा ॥

306. कर्द कुत्सिते शब्दे। कर्दति चकर्द। क्ते सेट्त्वात् कर्दा। उणादौ सूपृप्रथीत्यमे कर्दमः ३४७॥

307. खर्द दशने। दशनमिह दन्दशूककर्तृकं दन्तकर्म स्वभावाच्च धातुः साधनप्रधानप्रयोगसमवायी। खर्दति चखर्द। अचि घञि च खर्दः। क्ते सेट्त्वात् खर्दा। पूर्वे तु खर्द दन्दशूके इति पठन्ति व्याचक्षते च दन्दशनशीलो दन्दशूक उच्यतेनेन च तद्विषया क्रिया लक्ष्यते क्रियार्थत्वाद्धातोः। दन्दशन इति यङन्तनिर्देशेपि तद्विषया क्रिया प्रतीयते। किं तु साधननिर्देशः साधनप्रधानप्रयोगसमवायित्वज्ञापनार्थ इति॥

308. अदु बन्धने। उदित्त्वान्ने अन्दति। अनात इत्यात्वे ने च आनन्द। अचि अन्दः। क्ते सेट्त्वात् अन्दा। उणादौ कृविचमीत्यूः अन्दूर्गजपादशृङ्खलम् ८२१॥

309. इदु परमैश्वर्ये। परमैश्वर्यं परमेशानक्रिया। उदित्त्वान्ने इन्दति। गुरुनाम्यादेरित्यामादेशे इन्दां चकार। क्ते सेट्त्वात् इन्दा। अनटि इन्दनम्। *उणादौ भीवृधीति रे इन्द्रः ३८७॥*

310. विदु अवयवे। अवयव एकदेशः। अनेन स्वगता क्रिया लक्ष्यते। उदित्त्वान्ने विन्दति। यद्यभिधानमस्ति। विन्दुरिति तु दृश्यते यथा गण्डति गण्ड इति। *उणादौ भृमृतॄत्सरीत्युः विन्दुः ७१६॥*

311. णिदु कुत्सायाम्। पाठे इति णस्य नत्वे उदित्त्वान्ने निन्दति। णोपदेशत्वाण्णत्वे प्रणिन्दति। निसनिक्षनिन्दः कृति वेति वा णत्वे प्रणिन्दनम् प्रनिन्दनम्। *निन्दहिंसेति णके निन्दनशीलो निन्दकः। क्ते सेट्त्वात् निन्दा॥*

312. टुनदु समृद्धौ। उदित्त्वान्ने नन्दति। नोपदेशत्वान्न णत्वम् प्रनन्दति। ननन्द। णौ नन्द्यादिभ्य इत्यने नन्दनः। अचि नन्दतीति नन्दः। आपि नन्दा तिथिः गौरादित्वाद् ङ्याम् नन्दी नन्द एव। प्रज्ञायणि नान्दः। *स्त्रियां नान्दी।* नन्दोस्यास्तीति नन्दी। णके नन्दकः। द्विचराद् द्वितीयुः नन्दयुः। उणादौ रुहिनन्दीत्यन्ते नन्दन्तः सखा। नन्दन्ती सखी २२०। तृजीति णावन्ते नन्दयन्तो राजा २२१। हृषिपुषीति णाविलौ नन्दयिलुः पुत्रः ७९७। यतिननन्दिभ्यां दीर्घश्चेत्यृः ननान्दा ननान्दरौ ८९६॥

313. चदु दीप्त्याह्लादयोः। आह्लाद आह्लादनमानन्दोत्पादनमित्यर्थः। उदित्त्वान्ने चन्दति चचन्द। रम्यादिभ्य इत्यनटि चन्दति दीप्यते आह्लादयति चेति

चन्दनम् । उणादौ भीवृधीति रे चन्द्रः ३८७ । मदिमन्दीतीरे चन्दिरश्चन्द्रः ४१२ । छन्द इति तु छदिवहिभ्यामित्यसि छादयतेः ९९४ ॥

314. त्रदु चेष्टायाम् । उदित्त्वान्ने त्रन्दति तत्रन्द ॥

315. कदु 316 क्रदु 317 क्लदु रोदनाह्वानयोः । उदित्त्वान्ने कन्दति चकन्द । अचि कन्दो मूलम् । उणादौ ऋच्छिचटीत्यरे कन्दरा ३९७ । भृमृतॄत्सरीत्युः कन्दुः पाकस्थानम् ७१६ । कन्दुक इति तु क्रमितिमेर्दोन्तश्चेत्युके कमेः ९४ ॥

316. क्रदु । उदित्त्वान्ने क्रन्दति चक्रन्द । नन्द्यादिभ्य इत्यने संक्रन्दनः । घञि आक्रन्दः ॥

317. क्लदु । उदित्त्वान्ने क्लन्दति चक्लन्द । कदुङ् क्रदुङ् क्लदुङिति घटादावात्मनेपदिनः कन्दते क्रन्दते क्लन्दते ॥

318. क्लिदु परिदेवने । परिदेवनं शोचनम् । उदित्त्वान्ने क्लिन्दति क्लिन्द्यते । क्ते क्लिन्दितः । क्लिदुङ् परिदेवने । क्लिन्दते । क्लिदौच् आर्द्रभावे । क्लिद्यति क्लिन्नः ॥

319. स्कन्दृं गतिशोषणयोः । स्कन्दति स्कद्यते चस्कन्द चस्कन्दतुः चस्कन्दुः । वेः स्कन्दोक्तयोरिति वा षत्वे विष्कन्दति विस्कन्दति । परेरिति क्तयोरपि वा षत्वे परिष्कण्णः परिस्कन्नः । ऋदित्त्वादङि अस्कदत् अस्कान्त्सीत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्कन्त्वा स्कन्त्स्यति । वञ्चस्रंसेति पूर्वस्य न्यागमे चनीस्कद्यते । यङ्लुपि चनीस्कन्दीति चनीस्कन्ति । अचि स्कन्दः प्रस्कन्दः । स्कन्दस्यन्द इति क्त्वः किस्वाभावान्नलोपाभावे कन्त्वा प्रस्कन्द्य । यादेः क्त्वो नाकित्त्वमित्येके प्रस्कद्य । भुजिपत्यादिभ्य इत्यनटि प्रस्कन्दत्यस्मादिति प्रस्कन्दनः । विशपतेति णमि गेहावस्कन्दमास्ते गेहं गेहमवस्कन्दमास्ते गेहमवस्कन्दमवस्कन्दमास्ते । उणादौ स्कन्द्यमिभ्यां धः बहुलाधिकारादस्य लुक् स्कन्धोसः ३५१ । स्कन्देर्ध चेत्यसि स्कन्धः स्कन्धसी ९६० । आस्कन्द्यते चनीस्कन्द्यते इति लक्ष्ये नलोपो न दृश्यते । स चेच्छिष्टसंमतस्ततो नलोपाभावश्चिन्त्य इति वाचकवार्त्तिकम् ॥

अथ धान्तास्त्रयः ॥

320. षिधू गत्याम् । षः स इति सत्वे सेधति सिषेध । गतौ सेध इति न षत्वं णौ परिसेधयति गां गमयतीत्यर्थः । गतेरन्यत्र स्यासेनीति षत्वे प्रतिषेधति पापात् अनेकार्थत्वाद्धायं निषेधेपि वर्तते । षोपदेशत्वाद्गतेरन्यत्र नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषेध । इटि सेधिष्यति । ऊदित्त्वाद्वूदितो वेति क्त्वि वेटि सिद्ध्वा सेधित्वा

सिधित्वा । वौ व्यञ्जनादेरितीटि क्त्वो वा कित्त्वम् । सनि सिसिधिषति सिसेधिषति । क्ति वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् सिद्धः सिद्धवान् । निरनुबन्धपाठे तु सिधितः । षिधूंच् संराद्धौ । सिध्यति निसिध्यति । स्यासेनीत्यत्र सेधनिर्देशान्नात्र षत्वम् । सेद्धा सेत्स्यति ॥

321. षिधौ शास्त्रमाङ्गल्ययोः । शास्त्रं शास्त्रविषयं शासनम् । माङ्गल्यं मङ्गलविषया क्रिया । अनयोरेवार्थयोरयमौदित् । अर्थान्तरे पुनरूदित्पूर्वक एव । अन्यथा तत्पाठोऽनर्थकः स्यात् । अर्थान्तरेऽप्यनेनैवेड्विकल्पस्य सर्वत्रैव सिद्धत्वात् । षः स इति सत्वे सेधति । षोपदेशत्वात्तस्य कृतत्वे नाम्यन्तस्थेति षत्वम् सिषेध । स्यासेनीति षत्वे अभिषेधति । यङ्लुपि अभिषेषिधीति । अड्व्यवाये अभ्यषेधत् । घञि सेधः शोभनः सेधः सुषेधः । निर्दुः सोरिति षत्वम् । औदित्त्वाद्धूगौदित इति वेट् सेद्धा सेधिता । परोक्षायां स्क्रसृव्रिति नित्यमिट् सिषिधिव सिषिधिम । घसेकस्वरेति नियमात् क्सौ नेट् सिषिध्वान् । वेट्त्वाद्वेटोपत इति क्तयोर्नेट् सिद्धः सिद्धवान् । उणादौ ऋज्यजीति किति रे सिध्रो वृक्षः ३८८ । कपि सिध्रकः ॥

322. शुन्ध शुद्धौ । शुन्धति । इटि शुधितः शुधितवान् । शुधंच् शौचे । शुध्यति शुद्धः शुद्धवान् । शुन्धिण् शुद्धौ । युजादेर्न वेति वा णिचि शुन्धयति शुन्धितः शुन्धते शुधितः ॥

अथ नान्ता नव सेटश्च ॥

323. स्तन 324 धन 325 ध्वन 326 चन 327 स्वन 328 वन शब्दे स्तनति तस्तान । इटि स्तनिता । अचि स्तनः । शब्दे घटादित्वाण्णिगि ह्रस्वे स्तनयति । अन्यत्र स्तानयति । घञि अभिनिष्टानो विसर्गः । अभिनिष्टान इति षत्वम् । असमानलोपे इति सन्वद्भावे अतिस्तनत् । स्तनण् गर्जे । अदन्तः स्तनयति । समानलोपित्वात्सन्वद्भावाभावे अतस्तनत् ॥

324. धन । धनति । अचि धनम् । इटि धनिता धनिष्यति । मन्वानिति वनिप् धन्वा । बाहुलकादात्वाभावः । उणादौ कृपिचमीत्यूः धनूर्ज्या चापश्च ८२९ । रुचर्त्तीत्युसि धनुः ९९७ ॥

325. ध्वन । ध्वनति दध्वान । यङि दन्ध्वन्यते । इटि ध्वनिता ध्वनिष्यति । अचि ध्वनः । क्ते क्षुब्धविरिब्धेति निपातनात्तमसि नेट् ध्वान्तं तमः । ध्वनितमन्यत् । शब्दे घटादित्वाण्णौ ह्रस्वे ध्वनयति । अन्यत्र ध्वानयति । उणादौ पदिपठीति इः ध्वनिः ६०७ । ध्वनण् शब्दे । अदन्तः ध्वनयति ॥

326 चन। चनति। हिंसायां घटादित्वाण्णौ ह्रस्वे चनयति॥

327 स्वन। दन्त्यादि स्वनति सस्वान। व्यवात्स्वनोऽशने इति षत्वे विष्वणति अवष्वणति विषष्वाण अवषष्वाण व्यष्वणत अवाष्वणत्। अशनादन्यत्र न षत्वम् विस्वनति मेघ। परोक्षायां जॄभ्रमेति वैत्वे स्वेनतु सस्वनतु। अवतंसने घटादित्वाण्णौ ह्रस्वे स्वनयति। अन्यत्र स्वानयति। सेट्त्वात् स्वनिता स्वनिष्यति। न वा क्वणेति वालि स्वन स्वान। क्षुब्धविरिब्धेति मनसि क्ते नेट् स्वान्त मन। स्वनितमन्यत्। श्वसजपेति आङ्पूर्वात् क्ते वा नेट् आस्वान्त आस्वनितो मृदङ्ग आस्वान्तम् आस्वनित मन। नेर्नदेति वालि निस्वन निस्वान॥

328 वन। वनति ववान। यङि वन्वन्यते। यङ्लुपि वन्वनीति। तसि वन्वान्त। यमिरमीत्यत्र वनतीति तिन्निर्देशान्नलोपाभावेऽहन्पञ्चमेति दीर्घत्वम्। इटि वनिता वनिष्यति। अचि मृगविहगशब्दैर्वनतीति वनम्॥

329 वन **330** षन भक्तौ। भक्तिर्भजनम्। वनिरर्थभेदार्थं पुनरिहाधीत। वनति। अनटि सवननम्। क्तौ यमिरमीति नलोपे वति। तिकि न तिकीति दीर्घनलोपाभावे वन्यात् वन्ति। क्ते वनितम्। वनिता। उणादौ जठरक्रकरेति निपातनादरे वानर ४०३। वनिवपिभ्यां णिदितीरे वानीर ४२१। वनूयि याचने। वनुते॥

330 षन। ष स इति सत्वे सनति ससान सेनतु सेनु। ये न वेति वात्वे सायते सन्यते। यङि सासायते संसन्यते। यङ्लुपि संसनीति। तसि आ खनीत्यात्वे ससात। इटि सनिता सनिष्यति। सनि इवृधेति वेटि सिसनिषति। णिस्तोरे-वेति नियमादत्र न षत्वम्। सनीत्यात्वे सिषासति। अत्र षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वम्। णौ ङे असीषणत्। आ खनीत्यात्वे साति। तिकि तौ सनस्तिकीति वात्वनलुकौ साति सति। पक्षेऽहन्पञ्चमस्येति दीर्घे सान्ति। तदेव सनतेस्तिकि त्रैरूप्यम्। उणादौ कृवापाजीत्युणि सानु १। षणूयी दाने। सनोति सनुते। तिकि साति सति। पक्षे तनादित्वान्न तिकि दीर्घश्चेति दीर्घनलुगभावे सन्ति॥

331 कनै दीप्तिकान्तिगतिषु। दीप्ति प्रकाश। कान्ति शोभा। कनति चकान। इटि कनिष्यति। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् कान्त। शील्यादित्वात्सत्यर्थे क्त कान्तवान्। वनि सुकावा। क्विपि सुका सुकानौ। उणादौ दृकृग्नित्यके कनकम् २७। कनेरीनक् कनीनिका ७३। स्थाऽज्ञमेति ये कन्या ३८७॥

अथ पान्ताः पञ्चदश गुपौ वेट् तपं सृपं अनिटौ शेषाः सेटः ॥

332. गुपौ रक्षणे । गुपौधूपेति स्वार्थे आयः गोपायति । अशावि ते वेति वाये गोपायां चकार जुगोप गोपायिता । पक्षे औदित्त्वाद्वेटि गोप्ता गोपिता । कुप्यभिद्योद्ध्येति निपातनात् क्यपि कुप्यं सुवर्णरजताभ्यामन्यद्धनम् । अन्यत्र शकितकीति ये गोप्यम् । आये शंसिप्रत्ययादित्यः गोपाया । पक्षे क्तौ गुप्तिः । गुपि गोपनकुत्सनयोः । जुगुप्सते । गुपच् व्याकुलत्वे । गुप्यति । गुपण् भासार्थः । गोपयति गोपना ॥

333. तपं 334 धूप संतापे । तपति । निसस्तपे इति षत्वे निष्टपति । व्युदस्तप इत्यात्मनेपदम् वितपते उत्तपते । वितपति उत्तपति पृष्ठम् । ततापं तेपतुः तेपुः । यङि तातप्यते । यङ्लुपि तातपीति तातप्ति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् तप्ता तप्तुम् । तपेस्तपः कर्मकादिति कर्तर्यात्मनेपदं क्यश्च तप्यते तपः साधुः अर्जयतीत्यर्थः । अतप्त तपः साधुः । अत्र तपः कर्त्रनुतापे चेति ञिर्न भवति । अन्ववातप्त पापः पापेन कर्मणा । अत्रानुतापे ञिज् न भवति । नन्द्यादिभ्य इत्यने तपनः । शकितकीति ये तप्यम् । ललाटवातेति खशि ललाटंतपः । द्विषंतपपरंतपाविति निपातनात्खे द्विषंतपः परंतपः । भृवृजीति खे सर्वंतपः । उणादौ असित्यसि तपः तपसी ९६१ ॥

334. धूप । स्वार्थे आये धूपायति । अशिति धूपायां चकार दुधूप धूपायिता । पक्षे नित्यमिटि धूपिता । धूपण् भासार्थः । धूपयति ॥

335. रप 336 लप 337 जल्प व्यक्ते वचने । रपति रराप रेपतुः रेपुः रपिता रपितुम् । आसुयुवपीति घ्यणि राप्यः अभिराप्यः ॥

336. लप । लपति ललाप लेपतुः लेपुः लपिता लपितुम् । घ्यणि लाप्यः अभिलाप्यः । करणेनाटि लपनं मुखम् । क्ते लपितम् । घञि आलापः संलापः प्रलापः । मथलप इति घिनणि प्रलपनशीलः प्रलापी ॥

337. जल्प । जल्पति जजल्प । क्रियाव्यतिहारे इत्यत्र शब्दार्थवर्जनान्नात्मनेपदम् व्यतिजल्पति । वृङ्भिक्षीति टाके जल्पाकः जल्पाकी । घञि जल्पः ॥

338. जप मानसे च । मनो निर्वर्त्ये वचने । चकाराद्व्यक्ते वचने । जपति जजाप जेपतुः जेपुः । इटि जपिता । गृलुपेति यङि गर्हितं जपति जञ्जप्यते । अत्र जपजभेति पूर्वस्य मुरन्तः । कृवृषिमृजीति वा क्यपि जप्यम् । पक्षे घ्यणि जाप्यम् । विकल्पबलादेवात्र पवर्गलक्षणो यो न भवति । शोकापनुदेति निपातनात्के कर्णेजपः सूचकः । अमूर्धमस्तकेति सप्तम्या अलुप् । अन्यत्र तृनि कर्णेजपिता मन्त्री । ध्वस-

जपेति क्तयोर्वा नेट् जप्तः जपितः । यजिजपीति यङन्तादूके जञ्जपूकः । व्यधज-पेत्यनुपसर्गादलि जप्यते इति जपः । सोपसर्गाद्धञि उपजापः ॥

339. चप सान्त्वने । चपति चचाप चेपतुः चेपुः । अचि चपो वंशः । तस्य विकारः चापं धनुः । उणादौ दिव्यवील्यटे चपटो विपुलः १४२ । चपेरेटः चपेटः १५८ । मृदिकन्दील्यले चपलः ४६५ ॥

340. षप समवाये । षः स इति षस्य सत्वे सपति ससाप सेपतुः सेपुः । इटि सपिता सपिष्यति । षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सिषापयिषति । येषां तु नायं षोपदेशस्तेषां षत्वाभावे सिसापयिषति । उणादौ क्षुद्रायजीति तौ सप्तिरश्वः ६४६ । षप्यशौभ्यां तन् सप्त घटाः ९०३ । चान्तोयमिति चन्द्रः सचति । पलि-सचेरिवः सचिवः ५२२ । षचि सेचने । सचते ॥

341. सृप्लृ गतौ । दन्त्यादिः सर्पति । क्ये सृप्यते । ससर्प ससृपतुः ससृपुः । लृदित्त्वादङि असृपत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सर्प्ता सर्प्तुम् । लिहादिभ्य इत्यचि सर्पः । कुटिलं सर्पतीति गत्यर्थात्कुटिले इति यङचि सरीसृपः । षोपदेशाभावादत्र न षत्वम् । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि सृप्यम् । भावे घञि संसर्पा (विपादका) । अभिधानादस्य स्त्रीत्वम् । उणादौ ऋज्यजितञ्चीति किति रे सृप्रा कावित्रदी ३८८। रुच्यर्चिशुचीतीसि सर्पिः ९८९ ॥

342. चुप मन्दायाम् । गतावित्यनुवृत्तेर्मन्दायां गतौ । चोपति किंचिचल-तीत्यर्थः । चुचोप । अनटि चोपनम् । इटि चोपिता चोपिष्यति । उणादौ क्षुत्रुपीति कित्यः चुप्पं मन्दगमनम् ३०१ । ऋज्यजीति किति रे चुप्रो वायुः ३८८ ॥

343. तुप **344** तुम्प **345** त्रुप **346** त्रुम्प **347** तुफ **348** तुम्फ **349** त्रुफ **350** त्रुम्फ हिंसायाम् । तोपति तुतोप । क्त्वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वास-न्नोरिट्टि वा किन्त्वे तुपित्वा तोपित्वा तुतुपिषति तुतोपिषति । उति शबर्हाद्य इति क्तयोर्वा किन्त्वे तुपितम् तोपितमनेन ॥

344. तुम्प । तुम्पति । प्रात्तुम्पतेर्गवीति सटि प्रस्तुम्पति गां वत्सः । येषां तु प्रात्तुम्पतेः कपीति सूत्रं तेषां कपि समासान्ते सटि प्रस्तुम्पकः । क्तयोः तुपितः तुपितवान् । भावे क्ते तुपितम् । अत्र कित्त्वानिमित्तत्वादुदुपान्त्यत्वस्य संनिपातलक्ष-णत्वेनोति शबर्हाद्य इति न कित्त्वविघातकत्वं तथा च न गुणः ॥

345. त्रुप । त्रोपति तुत्रोप त्रुपित्वा त्रोपित्वा तुत्रुपिषति तुत्रोपिषति ॥

346. त्रुम्प । त्रुम्पति तुत्रुम्प त्रुपितः त्रुपितवान् ॥

अथ फान्ताः सप्त सेटश्च ॥

347. तुफ । तोफति तुतोफ । क्तयोः तुफितः तुफितवान् ॥

348. तुम्फ । तुम्फति तुतुम्फ तुम्फिता । ऋत्तृषेति इटि क्त्वो वा किस्वे । तुफित्वा तुम्फित्वा ॥

349. त्रुफ । त्रोफति तुत्रोफ त्रुफितः त्रुफितवान् ॥

350. त्रुम्फ । त्रुम्फति तुत्रुम्फ त्रुफित्वा त्रुम्फित्वा । तुप तुम्प तुफ तुम्फ तुदादावपीत्यन्ये तुपति । शे नलुगनिष्टेश्च प्रस्तुम्पति गौः । तुफति तुम्फति ॥

351. वर्फ 352 रफ 353 रफु 354 अर्ब 355 कर्ब 356 खर्ब 357 गर्ब 358 चर्ब 359 तर्ब 360 नर्ब 361 पर्ब 362 बर्ब 363 शर्ब 364 पर्ब 365 सर्ब 366 रिबु 367 रबु गतौ । सप्तदशाप्येते गत्यर्थाः फान्तास्त्रयोपि हिंसायामिति कण्वः । वर्फति ॥

352. रफ । रफति ॥

353. रफु । उदित्त्वान्ने रम्फति ॥

अथ बान्ता अष्टादश सेटश्च ॥

354. अर्ब । अर्बति । अनात इत्याल्वे ने च आनर्ब ॥

355 कर्ब । कर्बति । उणादौ दिव्यवील्यटे कर्बटं क्षुद्रपत्तनम् १४२ । वाश्यसील्युरे कर्बुरः ४२३ ॥

356. खर्ब । खर्बति । अचि खर्बः ॥

357. गर्ब । गर्बति । घञि गर्बः ॥

358. चर्ब । चर्बति । घञि चर्बः । अनटि चर्बणम् ॥

359. तर्ब । तर्बति ॥

360. नर्ब । नर्बति ॥

361. पर्ब । पर्बति ॥

362. बर्ब । ओष्ठ्यादिः । बर्बति । उणादौ ऋञ्जिचटीत्यरे बर्बरः बर्बरी । कुञ्चिताः केशाः ३९७ ॥

363. शर्ब । तालव्यादिः । शर्बति ॥

364. पर्ब । षोपदेशः । षः स इति षस्य सत्वे सर्बति । षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सिषर्बयिषति ॥

365 सर्व । सर्वति । सोपदेशत्वात्पत्वाभावे सिसर्वयिषति ॥

366 रिबु । उदित्त्वान्ने रिम्बति ॥

367 रबु । उदित्त्वान्ने रम्बति । अचि रम्ब करम्ब । क्ते करम्बित॰ । घर्बेत्यपि केचित्पठन्ति स पुनरनार्षत्वादुपेक्षित । अर्बेत्यादौ रेफस्थाने नकार कौशिका मन्यन्ते ॥

368 कुबु आच्छादने । उदित्त्वान्ने कुम्बति । भीषिभूषीति णावङि कुम्बा । कुबुण् आच्छादने । कुम्बयति ॥

369 लुबु 370 तुबु अर्दने । उदित्त्वान्ने लुम्बति । उणादौ ण्यन्तात्स्वरेभ्य इति इ लुम्बि [६०६] ॥

370 तुबु । उदित्त्वान्ने तुम्बति । अचि गौरादित्वाद् ङ्याम् तुम्बी । लुबु तुबुण् अर्दने । लुम्बयति । तुम्बयति ॥

371 चुबु वक्त्रसयोगे । वक्त्रेण सबन्धो

नमस्तुङ्गशिरश्चुम्बि॰ ॥ इत्युपचारात् ।

उदित्त्वान्ने चुम्बति चुचुम्ब चुम्बितुम् ॥

अथ भान्ता अष्टौ यभवर्जा सेटश्च ॥

372 सृभू 373 सृम्भू 374 सिभू 375 षिम्भू 376 भर्भ हिंसायाम् । आद्यास्त्रयो दन्त्याद्याश्चतुर्थ षोपदेश । सर्भति सिसर्भयिषति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् सृब्ध्वा सर्भित्वा ॥

373 सृम्भू । सृम्भति सिसृम्भयिषति । ऊदित्त्वात् सृब्ध्वा सृम्भित्वा ॥

374 सिभू । सेभति सिसेभ सिसभतु सिसिभु सिसेभयिषति । ऊदित्त्वात् सिब्ध्वा । पक्षे वौ व्यञ्जनादेरिति इटि वा कित्त्वे सिभित्वा सेभित्वा । सनि सिसिभिषति सिसेभिषति । क्त्वि वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् सिब्ध सिब्धवान् ॥

375 षिम्भू । ष स इति षस्य सत्वे सिम्भति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषिम्भ । ऊदित्त्वात् सिब्ध्वा सिम्भित्वा । वेट्त्वात क्तयोर्नेट् सिब्ध सब्धवान् ॥

376 भर्भ । भर्भति बभर्भ । इटि भर्भिता ॥

377 शुम्भ । भाषणे च । चकाराद्धिंसायाम् । भासने चेत्यन्ये । तालव्यादि । शुम्भति शुशुम्भ । क्ते सेट्त्वात् क्तेऽन् इत्य शुम्भा शोभेत्यर्थ । शुभ शुम्भत् शोभार्थे । शुभति । षोपदेशोयमिति शुन । सुम्भति । कुपूर्वादचि कुसुम्भ लक्ष्य च ।

सावष्टम्भनिशुम्भशुम्भन० ॥ इति ॥

378. यभं **379** जभ मैथुने । मिथुनस्य कर्मणि भावे वा । आद्योन्तस्थादिरन्त्यश्च चवर्गादिः । यभति । क्रियाव्यतिहारे इत्यात्मनेपदे व्यतियभते । क्ये यभ्यते । ययाभ येभतुः येभुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् यब्धा यब्धुम् । घञि याभः । शाकितकीति ये यभ्यम् ॥

379. जभ । जभः स्वरे इति ने जम्भति जजम्भ । इटि जम्भिता जम्भितुम् । णके जम्भकः । घञि जम्भो वर्तते । शाकितकीति ये जभ्यम् । गृलुपेति गर्ह्यार्थाद्यङि जपजभेति पूर्वस्य म्वागमे च जञ्जभ्यते । क्तयोरिटि नागमे नलुकि च जभितः जभितवान् । जभेड् गात्रविनामे । जम्भते ॥

अथ मान्ताः सप्तदश यमूंणमंगमॣंवर्जाः सेटश्च ॥

380. चमू **381** छमू **382** जमू **383** झमू **384** जिमू अदने । *पञ्चाप्यूदितः ष्ठिवूक्लम्विति दीर्घत्वे आचामति । आङ्पूर्वस्यैव दीर्घत्वविधानात्* चमति उचमति विचमति । आचचाम । अमोकम्यमीति णौ ह्रस्वाभावे चामयति आचामयति । आसुयुवपीति घ्यणि आचाम्यम् । मोकमीत्यत्राचमो वर्जनाद्वृद्धिनिषेधाभावे णके आचामकः । घञि आचामः । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् चान्त्वा चमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् आचान्तः आचान्तवान् । उणादौ ऋच्छिचटीत्यरे चमरः ३९७ । प्रज्ञाद्यणि चामरः । तप्यणीत्यसे चमसः सोमपात्रम् । गौरादित्वाड् ङ्याम् चमसी मुद्रादिभित्तकृता ५६९ । कृपिचमीत्यूः चमूः ८२९ ॥

381. छमू । छमति चछाम । अमोकम्यमीति णौ ह्रस्वे छमयति । ऊदित्त्वात् छमित्वा छान्त्वा ॥

382. जमू । जमति जजाम । णौ ह्रस्वे जमयति । ऊदित्त्वात् जमित्वा जान्त्वा ॥

383. झमू । झमति जझाम झमयति झमित्वा झान्त्वा । उणादौ झमेर्झः झञ्झा १३७ ॥

384. जिमू । जेमति । अनटि जेमनम् । घञि जेमः । ऊदित्त्वात् जीन्त्वा । पक्षे वौ व्यञ्जनादेरिति वा किच्चे जिमित्वा जेमित्वा ॥

385. क्रमू पादविक्षेपे पादन्यासे । क्रमो दीर्घ इति दीर्घे क्रामति चक्राम । क्रमोनुपसर्गादिति वात्मनेपदम् क्रमते क्रामति । वृत्तिसर्गतायने ऋक्ष्यस्य क्रमते बुद्धिः न प्रतिहन्यते इत्यर्थः । युद्धाय क्रमते उत्सहते इत्यर्थः । प्राप्ते शास्त्राणि

क्रमन्ते स्फीतीभवन्तीत्यर्थः । परोपात् पराक्रमते उपक्रमते । वेः स्वार्थे साधु विक्रमते हंसः । प्रोपादारम्भे प्रक्रमते उपक्रमते भोक्तुम् । आङो ज्योतिरुद्गमे आक्रमते नभोऽर्कः । इट् क्रमिष्यति । क्रम इत्यनात्मनेपदे इड्नियमादात्मनेपदे नेट् प्रक्रंसीष्ट उपक्रंसीष्ट । तुरिति तृप्रत्यये नात्मनेपदविषयादिड्नियमादात्मनेपदविषयान्नेट् प्रक्रन्ता उपक्रन्ता । गत्यर्थात्कुटिले इति यङि चङ्क्रम्यते । व्यञ्जनाद्घञि क्रामन्त्यनेनेति क्रमः । मोऽकर्मीति वृद्धेरभावः । भावे घञि क्रमः प्रक्रमः उपक्रमः । द्रमक्रमो यङ इत्यने चङ्क्रमणः । दाकधृपेति नुमि प्रक्रमते भोक्तुम् उपक्रमते भोक्तुम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् क्रन्त्वा क्रान्त्वा । अत्र क्रमः क्त्वि वेति वा दीर्घः । पक्षे क्रमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्रान्तः क्रान्तवान् । उणादौ क्रमेः क्रम च वेत्युके क्रमुको बन्धनः क्रमुकः पूगतरुः ५३ । क्रसितमिस्तम्भेरिश्च नमेस्तु वेति इः क्रिमिः ६१३ । क्रमिगमिक्षमेस्तुमाद्यातः क्रान्तुं गमनं तुमर्थश्च ९४२ ॥

386. यमूं उपरमे । उपरमो निवृत्तिः । गमिषद्यमश्छः यच्छति । ययाम । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् यन्ता । यमोऽपरिवेषणे इति णौ ह्रस्वे यमयति केशान् । परिवेषणे तु यामयत्यतिथीन् । यमः स्वीकारे इत्युपादात्मनेपदम् उपयच्छते कन्याम् । आङो यमहनः स्वेऽङ्गे च आयच्छते आयच्छते पाणिम् । समुदाङो यमेरग्रन्थे इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदम् संयच्छते उद्यच्छते आयच्छते रज्जुम् । ईगित इत्यात्मनेपदापवादस्याणिगि प्राणिकर्तृकादिति परस्मैपदस्यापवादः परिमुहायमेति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदम् आयामयते सर्पम् । यमः सूचने इति सिचः कित्त्वे उदायत उदायसाताम् । वा स्वीकृतौ उपायत उपायंस्त कन्याम् । यमिरमिनम्यातः सोऽन्तश्च अयंसीत् अयंसिष्टाम् । यङि यंयम्यते । यङ्लुपि यंयमीति । शसमदगदोऽनुपसर्गादिति ये यम्यम् । उपसर्गात्तु ध्यणि च आयाम्यम् प्रयाम्यम् । यान्तंयमो यने इति निपातनात्त्वे यान्तंयमो यती । अन्यत्रापि यात्यामः । क्तयोर्यमिरमीत्यन्तलोपे यतः यतवान् । प्राग्वत् यमयस इति घिनणि प्रयमणशीलः प्रयामी आयामी । संनिव्युपाद्यम इति वालि संयमः संयामः नियमः नियामः वियमः वियामः उपयमः उपयामः । न वा क्वणेत्यनुपसर्गाद्वालि यमः यामः । क्तौ यतिः । यपि वा म इति वान्तलोपे प्रयम्य प्रयत्य । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यत्वा यमित्वा । ऊदित्त्वं नेच्छन्त्येके । निवृत्तौ नासील्यकटि यमकम् । उणादौ यम्यर्जीत्युने यमुना २८८ । हुयामेति त्रे यन्त्रम् ४५१ । मृदिकन्दीत्यले यमलम् ४६५ ॥

387. स्यमू शब्दे । स्यमति । गृध्रमेति वेत्वे स्येमतुः सस्यमतुः स्येमुः

-सस्यमुः । ष्येस्यमो यडीति स्यूति सेसिम्यते । अमोकम्यमिचम इति णौ ह्रस्वे स्यमयति । इटि स्यमिता स्यमितुम् । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् स्यान्त्वा स्यमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्यान्तः स्यान्तवान् । उणादौ स्यमेः सीम चेतीके सीमिको वृक्षः ४४ । स्यमिकपीतीके स्यमीको वृक्षः ४६ । स्यमेः सिमादेशो च सिमीकः सूक्ष्मकृमिः ४४ ॥

388. णमं प्रह्वत्वे । प्रह्वत्वं नम्रत्वम् । पाठे इति णस्य नत्वे नमति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणमति । कर्मकर्तर्येकधातावित्यात्मनेपदे नमते दण्डः स्वयमेव अनंस्त दण्डः स्वयमेव । अत्र भूषार्थेति प्रतिषेधात् क्यो ञिश्च न भवति । कर्मणि क्ये नम्यते । ननाम नेमतुः नेमुः । यमिरमिनम्यातः सोन्तश्च अनंसीत् अनंसिष्टाम् । ज्वलह्वलेत्यनुपसर्गस्य णौ वा ह्रस्वे नमयति नामयति । सोपसर्गस्य तु अमोकम्यमीति नित्यं ह्रस्वे प्रणमयति उन्नमयति । यङि नन्नम्यते । यङ्लुपि नन्नमीति नन्नन्ति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् नन्ता नन्तुम् । क्तयोर्यमिरमीत्यन्तलोपे नतः नतवान् । आसुयुवपीत्याङ्पूर्वाद् घ्यणि आनाम्यः । स्म्यजसेति रे नमनशीलो नम्रः । उणादौ नमेर्नाक चेल्युः नाकुर्वल्मीकः ७२० । नमेः प चेति तृः नप्ता ८६२ । सात्मनात्मनिति निपातनान्मनि नाम ९१६ । असिलसि नमः ९५२ ॥

389. षम **390** ष्टम वैक्लव्ये । वैक्लव्यं कातरत्वम् । षः स इति सत्वे समति ससाम । इटि समिता समितुम् । अमोकम्यमीति णिगि ह्रस्वे समयति । अचि समः । निर्दुः सुवेरिति षत्वे विषमः । षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सिषमयिषति ॥

390. ष्टम । षः स इति षस्य सत्वे स्तमति तस्ताम । इटि स्तमिता स्तमितुम् । णौ स्तमयति । षोपदेशत्वात् तिष्टमयिषति । अचि स्तमः । स्तनध्वनस्वनस्यमूषमष्टमान् षडप्यदन्तान् सभ्या अभ्युपागमन् ॥

391. अम शब्दभक्त्योः । भक्तिर्भजनम् । अमति आम आमतुः आमुः । अमोकम्यमीत्यत्रामो वर्जनाण्णिगि ह्रस्वाभावे आमयति । मोकमीति ञ्णिति कृति वृद्धिनिषेधाण्णके अमकः । घञि अमः । आम इति स्वाङ्पूर्वस्य घञि अमण् रोगे इत्यस्य वा णिच्यलि । सेट्त्वात् अमिता अमितुम् । श्वसजपेति क्तयोर्वा नेट् अभ्यान्तः अभ्यमितः । जीणृदृक्षीतीनि अभ्यमनशीलो अभ्यमी । उणादौ दम्यमीति ते अन्तः २०० । चिजिश्वीति रे दीर्घे च आम्रः ३९२ । द्रुयामेति त्रे अन्त्रम् ४५१ । वृगृनक्षीत्यत्रे अमत्रम् ४५६ । वन्धिरदीतीत्रे आमित्रः ४५९ । पाडाऽ-

मीति शे अंशः ५२७ । मावावद्यमीति से अंसः ५६४ । अमेर्भहौ चान्तावि-त्यसि अम्भः अंहः ९६२ ॥

392. अम **393** द्रम **394** हम्म **395** मीमृ **396** गमॢं गतौ । अमिरुदाहृत एव । अर्थभेदार्थं तु पुनः पाठः ॥

393. द्रम । द्रमति दद्राम । व्यञ्जनादेरिति या वृद्धेर्न श्विजागिति प्रति-षेधात् अद्रमीत् । द्रमक्रमो यङ इत्यने दन्द्रमणशीलो दन्द्रमणः । इटि द्रमिता द्रमितुम् । उणादौ कल्यनीतीले द्रमिलः ४८१ ॥

394. हम्म । हम्मति । घुराद्विर्विति भाप्याद्विर्वद्धो मकारः । हम्मति जहम्म । इटि हम्मिता हम्मितुम् । यङि जंहम्म्यते । अत्र मुरतोनुनासिकस्येत्यत्रा-नुनासिकजातिपरिग्रहादतोनुनासिकान्तत्वे पूर्वस्य मुरन्तः । केचित्तु म्वागमं नेच्छन्ति । तन्मते जाहम्म्यते ॥

395. मीमृ । मीमति मिमीम । इटि मीमिता मीमितुम् । यङि मेमीम्यते । ऋदित्त्वाण्णौ ङे उपान्त्यस्येति ह्रस्वाभावे अमिमीमत् । अयं शब्देपीत्येके ॥

396. गमॢं । गमिषद्दिति छे गच्छति । समो गमृच्छीत्यात्मनेपदे संगच्छते । जगाम । गमहनेत्युपान्त्यलुकि जग्मतुः । लृदित्त्वाद्दृदिद्द्युतादीत्याङि अगमत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् गन्ता गन्तुम् । गमोनात्मने इतीटि गमिष्यति । स्क्रसृवृभृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटीति परो-क्षायामिटि जग्मिव जग्मिम । सृजिदृशीति थवि वा नेटि जगन्थ जगमिथ । गम-हनेति क्वसौ वेटि जग्मिवान् जगन्वान् । गमो वेति सिजाशिषोरात्मने वा कित्त्वम् समगत । अत्र यमिरमीत्यन्तलोपः । समगंस्त संगसीष्ट संगंसीष्ट । गत्यर्थाद्वा कर्तरि क्ते गतो ग्रामम् । पक्षे कर्मणि गतो ग्रामः । नाम्नो गमः खड्डौ च विहायसस्तु विहः प्लवंगः प्लवगः विहंगमः विहंगः विहगः उरगः । पृषोदरादित्वात्सलोपः । शूकमे-स्युरुषि सत्पुरुः । निपतत्पतत् पत्वरः । दिद्युद्ददिति क्विपि जगत् । युवर्णेत्यलि गमः । न ख्येति प्रतिषेधात्स्वरादिति णेर्वेति च णत्वाभावे प्रगमनम् प्रगमना । गोचरेति घे निगच्छन्ति तत्र तेन वा निगमः पुटभेदनं शास्त्रं च । पुंनाम्नीति बाहुल-काद्घे आगमः । उणादौ गम्यमीति गे गङ्गा ९२ । विदनेति निपातनादने गगनम् २७५ । जिभृस्निति त्रटि वृद्धौ च गान्त्रं मनः ४४७ । गमेरा चेति त्रे गात्रम् ४९३ । कृसिकम्यमीति तुनि आगन्तुः ७७३ । ग्लुगमिभ्यां डोः गौः ८६७ । गमेरिन् गमी ९१९ । आङश्च णित् आगामी ९२० । गम्यादित्वाद्भविष्यति साधु । गमेर्द्विर्द्वे चेति कर्तरि जगत् जगती ८८९ ॥

अथ यान्ता अष्टौ सेटश्च ॥

397. हय **398** हर्य क्लान्तौ च । चकाराद्गतौ । हयति जहाय । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजाग्रिति प्रतिषेधात् अहयीत् । इटि हयिता हयितुम् । अचि हयः । गौरादित्वाद् ङ्याम् हयी । क्विपि य्वोरिति यलुक्यप्यत्त इत्यलुगित्येके सुपूर्वस्य सुद् । क्वौ ढस्तड्डे इति ढलुकि पूर्वदीर्घे च सूढिः । केवलस्य तु ढिः । उणादौ ऋपूनहीत्युवे हयुपौपधिः ९९७ ॥

398. हर्य । हर्यति जहर्य हर्यिता हर्यितुम् मनि । सुहर्मा । वनि सुहर्वा । क्विपि विचि वा सुहः ॥

399. *मव्य बन्धने । मव्यति ममव्य । मव्यतीति क्विपि य्वोरिति यलुक्* अनुनासिके चेति वस्य ऊट् तत ऊटेत्यौत्वे मौः । लाक्षणिकत्वाच मव्यवीत्युपान्त्येन सह ऊडभावः मव्यितः मव्यितवान् । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः मव्या । तिकि मौतिः ॥

400. सूर्क्ष्य **401** ईक्ष्य **402** ईर्ष्य ईर्ष्यार्थाः । सूर्क्ष्य दन्त्यादिः । *ईर्ष्या कामजभसहनम् । सूर्क्ष्यति सुसूर्क्ष्य सूर्क्ष्यिता । मनि यलुकि सुसूर्क्ष्मा । वनि* सुसूर्क्ष्वा । क्रुद्रुहेर्ष्येति संप्रदानत्वे चतुर्थ्याम् चैत्राय सूर्क्ष्यति । क्विपि यलुकि सौ पदस्येति षलोपे रात्स इति नियमात्कलुगभावे सूर्क् । क्तयोः सूर्क्ष्यितः सूर्क्ष्यितवान् ॥

401. ईक्ष्य । ईक्ष्यति । गुरुनाम्यादेरित्यामादेशे ईक्ष्यां चकार । मनि *य्वोरिति यलुकि ईक्ष्मा । वनि ईक्ष्वा । ईक्ष्यिता । मैत्रायेक्ष्यति ॥*

402. ईर्ष्य । ईर्ष्यति ईर्ष्यां चकार । छात्रायेर्ष्यते । अत्र च्छात्रस्य संप्रदानत्वेकर्मकलक्षणं तत्साप्यानाप्यादिति भावे आत्मनेपदम् । ईर्ष्यिता । क्ते सेट्त्वात् ईर्ष्या । *यिः सन्वेर्ष्य इति येः सनो वा द्वित्वे ईर्ष्यियिषति ईर्ष्यिषिषति ।* णौ डे योर्द्वित्वे ऐर्ष्यियत् । उणादौ लक्षीर्ष्यिशलेरालुः ईर्ष्यालुः ८२२ ॥

403. शुच्यै **404** चुच्यै अभिषवे । शुच्यै तालव्यादिः । द्रवेण द्रवाणां परिवासनमभिषवः । स्नानमिति चान्द्राः । शुच्यति शुशुच्य । मनि यलुक्युपान्त्यस्य गुणे सुशोच्मा । वनि सुशोच्वा । शुच्यिता । विचि सुशोक् । ऐदित्वात् क्तयोर्नेट् शुक्तः शुक्तवान् । तिकि शुक्तिः । क्तेनिट्त्वादप्रत्ययाप्राप्तौ स्त्रियां क्तिः शुक्तिः ॥

404. चुच्यै । चुच्यति चुचुच्य चुच्यिता । ऐदित्वात् क्तयोर्नेट् चुक्तः चुक्तवान् ॥

अथ रान्ता अष्टौ सेटश्च ॥

405. त्सर छद्मगतौ छद्मप्रकारे । तादिरयम् । त्सरति तत्सार । वदव्रजेति वृद्धौ अत्सारीत् । उणादौ भृमृतृत्सरीत्युः त्सर्यते हस्तेन प्रच्छाद्यते इति त्सरुर्मुष्टिः ७१६ । त्सधेत्यपि कौशिकः । त्सधति ॥

406. क्मर हूर्छने कौटिल्ये । क्मरति चक्मार । वदव्रजेति वृद्धौ अक्मारीत् । अचि क्मरः ॥

407. अभ्र **408** बभ्र **409** मभ्र गतौ । अभ्रति । अनातो नश्चेत्यात्वे ने च आनभ्र । क्ये अभ्र्यते । अत्र सरूपान्तस्थाया अभावे व्यञ्जनात्पञ्चमेति रो वा लुग्न भवति । अभ्रिता । अचि अभ्रम् ॥

408. बभ्र । बभ्रति बभ्रिता ॥

409. मभ्र । मभ्रति मभ्रिता ॥

410 चर भक्षणे च । चकाराद्गतौ । चरति । क्रियाव्यतिहारे गत्यर्थप्रतिषेधाद्गतौ नात्मनेपदम् व्यतिचरन्ति ग्रामम् । भक्षणे तु क्रियाव्यतिहारेगतीत्यात्मनेपदम् व्यतिचरन्ते भक्ष्यम् । उदश्चर इत्यात्मनेपदे गेहमुच्चरते उल्लङ्घयतीत्यर्थः । साप्यादित्येव ध्वनिरुच्चरति । समस्तृतीयया अश्वेन संचरते । वदव्रजेति वृद्धौ अचारीत् । गृलुपेति यङि गर्हितं चरति चञ्चूर्यते । अत्र ति चोपान्त्येत्यत उत्वं चरफलामिति पूर्वस्य मुरन्तः । यङ्यचि चञ्चुरः । चरेराङस्त्वगुराविति ये चर्यम् आचर्यं तपः आश्चर्यमद्भुतम् । वर्चस्कादित्वात्साधुर्गुरौ त्वाचार्यः । णके परिचारकः । अचि चरः । गौरादित्वाद् ङ्याम् चरी । भावाकर्त्रोर्घञि चर एव चारः । पटन्तश्चरन्तीति पटच्चराश्चौराः । जीर्णवस्त्रं तु भूतपूर्वे ष्ट्चरटि भूतपूर्वं पट इवाचरत् पटचरम् । निकृतौ नाम्नीत्यकटि चरकः । चरेष्टः कुरुचरः कुरुचरी । भिक्षासेनादायात् भिक्षां चरति भिक्षाचरः । सेनां चरति परीक्षते सेनाचरः । आदीयते इत्यादायो वागुरा तेन आदाय वा चरति आदायचरः । ग्रहादिभ्य इति णिनि व्यभिचारी । व्यभिचरी गगनिपातनात्पक्षे ह्रस्वः । सब्रह्मचारीति निपातनात्समानं ब्रह्मव्रतं समाने वा ब्रह्मणि गुरुकुले व्रतं चरतीत्येवंशीलः सब्रह्मचारी । अत्र समानस्य सभावो व्रतशब्दलोपश्च । भ्राज्यलंकृगिनीष्णौ चरणशीलश्चरिष्णुः । समत्यपेति घिनणि संचारी अतिचारी अपचारी अभिचारी व्यभिचारी । लूधूसूखनेनीत्रे चरित्रम् । घञि उच्चारः । चरितो चरितुम् । क्तौ तिकि वा चूर्तिः ब्रह्मचूर्तिः । समजेति क्यपि चर्या । परेः सृचरेर्यः परिचर्या । गोचरसंचरेति निपातनाद्व्यपवादे घे गोचरः सचरः । चराचरेति

निपातनादचि चराचर । उणादौ तृकृभिल्यणे चरण पाद १८७ । सृपृप्रथीत्यमे चरम ३४७ । भूमिति णितीत्रे चारित्रम् । भावे करणे कर्मण्यधिकरणे च साधु ४६० । कृशृकुटीति वा णिदि चरि पशु प्राकाराम च । चारि पशुभक्ष्यम् ६११ । मिवहीति वा णिदु चरु स्थाली । चारु ७२६ । मनि चर्म ९११ ॥

411 धोरृ गतेश्चातुर्ये । धोरति दुर्धोर । क्ये धोर्यते । ऋदित्वान्न ह्रस्व अदुधोरत् । धोरिता । क्ते धोरितम् । नन्द्यादिभ्य इत्यने आधोरणो हस्तिपक । व्यस्तनिर्देश उत्तरार्थ ॥

412 खोरृ प्रतीघाते । गतेरित्यनुवृत्तेर्गतिप्रतीघाते । खोरति चुखोर । क्ये खोर्यते । खोरिता । ऋदित्वान्न ह्रस्व अचुखोरत् । अचि खोराधमस्त्री । णके खोरिका पात्री ॥

अथ लान्ताश्चत्वारिंशत्सेटश्च ॥

413 दल 414 ञिफला विशरणे । दलति ददाल देलतु देलु । वदव्रजेति वृद्धौ अदालीत् । केचिदेन घटादिं मन्यन्ते णौ दलयति । दलिता दलितुम् । अचि दलम् । उणादौ दलिवलील्यपे दलप प्रहरणम् ३०८ । दलेरीपो दिल् च दिलीप ३१० । गुदृरमीति मे दल्भ ऋषि ३२७ । दलण् विदारणे । दालयति ॥

414 ञिफला । फलति प्रतिफलति उत्फलति पफाल । तृत्रपेत्येत्वे फेलतु फेलु । वदव्रजेति वृद्धौ अफालीत । यङि चरफलामिति म्वागमे ति चोपान्त्येत्युत्वे च पम्फुल्यते । यङ्लुपि पम्फुलीति पम्फुलीपि । ह्युक्तोपान्त्यस्येति गुणप्रतिषेध । पम्फुल्ति पम्फुल्यि । अन ति चोपान्त्येत्यत्रानोदिति वचनाद्गुणाभाव । तास पम्फुल्त । अचि फलम् सफल । यङ्याचि पम्फुल । तिकृतौ नाम्नीत्यकणि फलकम् । अनुपसर्गा क्षीबोल्लाघेति क्ते निपातनात् फुल्ल फुल्लमनेन उत्फुल्ल सफुल्ल । सोपसर्गस्य प्रफुल्ता लता । अत्र ञीत्वात् ज्ञानेच्छार्चेति वर्तमाने क्त । क्तवतौ निपातनाभावात् फुल्तवान् । ये तु क्तवतावपीच्छन्ति तन्मते फुल्लवान् । आदित्वान्न वा भावारम्भे इति क्तयोर्वा नेट् प्रफुलितमनेन प्रफुल्तमनेन प्रफुलित प्रफुल्त । उणादौ दृकृन्नित्यके फलक २७ । कीचकपेचकेति निपातनात् फलहक ३३ । फलेर्गोन्तश्चेल्गुने फल्गुन फल्गुनी २९१ । कमिवमीति णिदि फालिर्दलम् ६१८ । फलिवल्यमेर्गु फल्गु ७६८ । फल निष्पत्तौ । फलित ॥

415 मील 416 श्मील 417 स्मील 418 क्ष्मील निमेषणे । निमेषणं सकोच । मीलति मिमील । णौ ङे भ्राजभासेति वा ह्रस्वे अमीमिलत् अमिमीलत् ।

मीलिता । क्ते मीलितः । क्ते सेट्त्वात् प्रमीला तन्द्रीः । अनटि मीलनम् । मिलत् श्लेषणे । मिलति । अनटि मेलनम् ॥

416. श्मील । तालव्यादिः । श्मीलति श्मीलिता ॥

417. स्मील । दन्त्यादिः । स्मीलति स्मीलिता ॥

418. क्ष्मील । क्ष्मीलति क्ष्मीलिता ॥

419. पील प्रतिष्टम्भे । प्रतिष्टम्भो रोपणम् । पीलति पिपील । णौ ङे अपीपिलत् । पीलिता । नाम्युपान्त्येति के पीला । अपिपूर्वाण्णके पिपीलकः पिपीलिका । पृषोदरादित्वादपेः पिः ॥

420. णील वर्णे । वर्णोपलक्षितायां क्रियायां यथा श्वेतं नीलति मरकतकान्त्या । पाठे इति णस्य नत्वे नीलति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणीलति । निनील नीलिता । अचि नीलम् प्रणीलम् । नीलात्प्राण्योषध्योरिति ङ्याम् नीली गौरोषधिश्च । अन्यत्र नीला शाटी । क्वापीति वा ङ्याम् नीली नीला । उणादौ प्रीकैपैनीलेरङ्गुक् नीलङ्गुः कृमिः ७६१ ॥

421. शील समाधौ । समाधिरैकाग्र्यम् । तालव्यादिः । शीलति परिशीलति शिशील । णिगि शीलयति । शानेच्छार्चेति सत्यर्थे क्ते अनुशीलितः । शीलिकामीति णे धर्मशीला । घञि शीलम् । उणादौ कोरदूपाटरूपेति निपातनाद्रूपे शैलूषः शिलूषः शिलूषापत्यं वा ५६१ । शीलण् उपधारणे । शीलयति ॥

422. कील बन्धे । कीलति चिकील कीलिता । णिगि कीलयति । नाम्युपान्त्येति के कीलः । घञि कील्यतेऽनेनास्माद्वा कीलः । कपि कीलकः । क्ते सेट्त्वात् स्फोट इत्यः कीला । क्ते उत्कीलितः । उणादौ ऋकृशृभ्यालें कीलालम् ४७५ । नाम्युपान्त्येति किदिः कीलिः [६०९] ॥

423. कूल आवरणे । कूलति अनुकूलति चुकूल कूलिता । के कर्मणि घञि च कूलम् ॥

424. शूल रुजायाम् । तालव्यादिः । शूलति शुशूल शूलिता । के शूलम् ॥

425. तूल निष्कर्षे । निष्कर्षोऽन्तःस्थस्य वहिर्निःसारणम् । तूलति तुतूल तूलिता । के तूलम् । उणादौ नाम्युपान्त्येति किदिः तूलिः शय्या ६०९ । स्वार्थे के तूलिका चित्रकरशलाका ॥

426. पूल संघाते । पूलति पुपूल पूलिता । के घञि वा पूलः । जातेरयान्तेति ङ्याम् पूली तृणोच्चयः ॥

427. मूल प्रतिष्ठायाम् । मूलति मुमूल मूलिता । णिगि उन्मूलयति केशान् । क्ते उन्मूलितः । के घञि वा मूलम् । मूलण् रोहणे । मूलयति ॥

428. फल निष्पत्तौ । निष्पत्तिः सिद्धिः । फलति पफाल । तॄत्रपेत्येत्वे फेलतुः फेलुः । फलिता । क्ते फलितः फलितवान् । ञिफलेत्यस्य तु फुल्लः । अचि फलम् । पलितमिति तु पलेः ॥

429. फुल्ल विकसने । फुल्लति पुफुल्ल पुफुल्लतुः पुफुल्लुः फुल्लिता । क्तयोः फुल्लितः फुल्लितवान् । अचि फुल्लम् ॥

430. चुल्ल हावकरणे । मैथुनेच्छाप्रेरितशरीरविकारो हावकरणम् । चुल्लति चुचुल्ल चुल्लिता । अचि चुल्लः । उणादौ किलिपिलीति इः चुल्लिः ६०८ ॥

431. चिल्ल शैथिल्ये च । चकाराद्धावकरणे । चिल्लति चिचिल्ल चिल्लिष्यति । अचि चिल्लः पटः शिथिल इत्यर्थः । क्ते चिल्लितः ॥

432. पेलृ 433. फेलृ 434 शेलृ 435 षेलृ 436 सेलृ 437 वेहॄ 438 सल 439 तिल 440 तिल्ल 441 पल्ल 442 वेल्ल गतौ । पेलति पिपेल पेलिता । ऋदित्वाण्णौ डे अपिपेलत् । अचि पेलं वृषणः । पेला वस्त्रादिभाजनविशेषः । णके पेलकः । क्ते पेलितम् । उणादौ वडिवटीत्यवे पेलवम् ५१९ ॥

433. फेलृ । फेलति पिफेल फेलिता । ऋदित्वात् अपिफेलत् । क्ते फेलितम् । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः फेला भोजनोज्झितम् ॥

434. शेलृ । शेलति शिशेल । ऋदित्वात् अशिशेलत् ॥

435. षेलृ । षः स इति सत्वे सेलति । षोपदेशत्वात्षत्वे सिषेल । ऋदित्वात् असिषेलत् ॥

436. सेलृ । सेलति । सोपदेशत्वान्न षत्वम् सिसेल । ऋदित्वात् असिसेलत् ॥

437. वेहॄ । वेह्लति अविवेह्लत् ॥

438. सल । सलति ससाल । सोपदेशत्वान्न षत्वम् सिसालयिषति सिसलिषति । घञि भ्रमरैः सल्यते इति सालः ॥

439. तिल । तेलति तितेल तेलिता । नाम्युपान्त्येति के तिलः । तिलत् स्नेहने । तिलति । तिलण् स्नेहने । तेलयति ॥

440. तिल्ल । तिल्लति तितिल्ल तिल्लिता ॥

441. पल्ल | पल्लति पपल्ल पल्लिष्यति | उणादौ पदिपठीति इः पल्लिः ६०७ ||

442. वेल्ल | वेल्लति विवेल्ल वेल्लिता | क्ते वेल्लितम् | णौ डे अविवेल्लत् ||

443. वेलृ 444 चेलृ 445 केलृ 446 क्षेलृ 447 खेलृ 448 स्खल चलने | वेलति विवेल वेलिता | ऋदित्त्वात् अविवेलत् | अचि वेला वेलका | वेलण् उपदेशे | वेलयति ||

444. चेलृ | चेलति चिचेल चेलिता | ऋदित्त्वात् अचिचेलत् | अचि चेलम् | चिलत् वसने | चिलति | घञि चेलम् ||

445. केलृ | केलति चिकेल केलिता | ऋदित्त्वात् अचिकेलत् | क्ते केलितम् | किलत् श्वैत्यक्रीडनयोः | किलति | उणादौ किलिपिलीति इः केलिः ६०८ | कील बन्धे इत्यस्य तु कीलति कीलितम् कीलनम् कीलिः ||

446. क्षेलृ | क्षेलति चिक्षेल क्षेलिता | ऋदित्त्वात् अचिक्षेलत् ||

447. खेलृ | खेलति चिखेल खेलिता | ऋदित्त्वात् अचिखेलत् | अचि खेलम् खेला खुरलिः | पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वे खिलम् ||

448. स्खल | स्खलति चस्खाल स्खलिता | अचि स्खलः | चालशब्दार्था-दित्यने स्खलनशीलः स्खलनः | क्ते स्खलितम् ||

449. खल संचये च | चकाराच्चलने | खलति चखाल खलिता | गोच-रेति निपातनाद्घे खल्यन्ते संचीयन्ते यशांसि धान्यानि वा यत्रेति खलः खलं रणा-जिरं धान्यपवनस्थानं च | खलो दुर्जनः | अचि खलति संचिनोति पापं चलति वा गुणेभ्य इति खलो नीचः | उणादौ खलिहिंसिभ्यामीनः खलीनम् २८६ | लटिखटीति त्रे खल्त्रं निम्नम् | खल्या दृतिः ५०५ | कपाटविराटेति निपातनात् खल्वाटः १४८ | दृपृभ्रिल्वते खलतः खल्वाटः २०७ | पदिपठीति इः खलिः पिण्याकः ६०७ | खल्यमील्यतौ खलतिः ६९३ ||

450. श्वल 451 श्वल्ल आशुगतौ | तालव्यादी | श्वलति | वदव्रजेति वृद्धौ अश्वालीत् ||

451. श्वल्ल | श्वल्लति अश्वल्लीत् | शलिमप्यत्रैके पठन्ति | स ज्वलादिपाठे-नैव गतार्थ इति नेहाधीतः ||

452. गल 453 षर्व अदने | गलति जगाल गलिष्यति | अचि गलः कण्ठः | स्रवणेऽप्ययमनेकार्थत्वात् गलत्युदकं कुण्डिकायाः | उणादौ कलिगलेरस्योच्चेति के गुल्कः ३१९ | बहुलमेतन्निदर्शनमिति गलिण् स्रावणे | गालयते उद्गालयते ||

अथ वान्ताः सप्तत्रिंशत्सेटश्च ॥

453. [चर्व ।] चर्वति चचर्व चर्विता । क्ते चर्वितः । उणादौ मवाकेति निपातनादाके चार्वाकः ३७ । बहुलमेतन्निदर्शनमिति चुरादित्वे चर्वयति ॥

454. पूर्व 455 पर्व 456 मर्व पूरणे । पूर्वति पुपूर्व पूर्विता । अचि पूर्वः ॥

455. पर्व । पर्वति पपर्व पर्विता । क्विपि सुपः सुपरौ सुपरः । य्वोः प्वय्व्यञ्जने इति वलोपः । उणादौ दृपृभ्रित्यते पर्वतः २०७ ॥

456. मर्व । मर्वति ममर्व मर्विता ॥

457. मर्व 458 धवु 459 शव गतौ । मर्वति ममर्व मर्विता ॥

458. धवु । उदित्वान्ने धन्वति धन्विष्यति । उणादौ उक्षितक्षीत्यनि धन्वा ९०० ॥

459. शवतिर्गतिकर्मा काम्बोजेषु भाष्यत । विकार एनेनमार्या आहुः । शवति । अचि शवः शवम् । सुष्ठु शवतीति सुशवः । स्त्रियां गौरादित्वाङ् ङ्याम् सुशवी । क्विप्यनुनासिके चेति वस्योट् तत ऊटेत्यस्यौत्वे शौः । शविष्यति ॥

460 कर्व 461 खर्व 462 गर्व दर्पे । कर्वति । खर्वति । गर्वति । चकर्व । चखर्व । जगर्व । अचि घञि वा कर्वः । खर्वः । गर्वः ॥

463. ष्ठिवू 464 क्षिवू निरसने । पः स इत्यत्र ष्ठिवो वर्जनात्सस्य सत्वाभावे ष्ठिवुक्लम्विति दीर्घे च ष्ठीवति । तिर्वा ष्ठिव इति पूर्वस्य वा तित्वे तिष्ठेव टिष्ठेव । यङि तेष्ठीव्यते टेष्ठीव्यते । ष्ठेविता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् ष्ठ्यूत्वा ष्ठेवित्वा । ऋवृवेति सनि वेट् तुष्ठ्यूषति टुष्ठ्यूषति । पक्षे तिष्ठेविषति टिष्ठेविषति । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ष्ठ्यूतः ष्ठ्यूतवान् । मव्यनुनासिके चेत्यूट्त्वे सुष्ठ्योमा । वनि सुष्ठ्योवा । क्विपि सुष्ठ्यूः । त्विपि सुष्ठेः । ष्ठिव्सिवोनटि वेति वा दीर्घे ष्ठीवनम् ष्ठेवनम् ॥

464. क्षिवु । क्षेवति चिक्षेव क्षेविता । ऊदित्त्वात् क्ष्यूत्वा क्षेवित्वा । क्तयोः क्ष्यूतः क्ष्यूतवान् । क्षीवृमप्येके पठन्ति क्षीवति । णौ ङे अचिक्षीवत् । क्ते क्षीवितः । ष्ठिवू क्षिवूच् निरसने । ष्ठीव्यति । क्षीव्यति ॥

465 जीव प्राणधारणे । जीवति जिजीव जीविता । णौ ङे भ्राजभासेति वा ह्रस्वे अजीजिवत् अजिजीवत् । नाम्युपान्त्येति के जीवः । णके जीवकः पक्षी । जीव जीवकोपि । यावतो विन्दजीव इति णमि यावज्जीवमधीते । नाम्नि पुंसि चेति णके जीविका । उणादौ जीवेरातृको जैव चेति जैवातृकः ६७ । रञ्जिनन्दी-

स्यन्ते जीयतात् जीवन्तः जीवन्ती २२० । भृजीशपीत्यर्थे जीवथो वायुः २३२ । जीवेरातुः जीवातुर्जीवनम् ७८२ । जीवे रदानुक् जीरदानुः ७९९ ॥

466. पीव 467 मीव 468 तीव 469 नीव स्थौल्ये । पीवति पिपीव पीविता । के पीवः । उणादौ तीवरेति निपातनादरे पीवरः ४४४ । पीवेति तु प्वैङः ॥

467. मीव । मीवति मिमीव मीविता ॥

468. तीव । तीवति तितीव तीविता । उणादौ सुरक्षुरेति निपातनात् तीवः ३९६ । तीवरेति निपातनादरे तीवर जलं व्यञ्जनं च ४४४ ॥

469. नीव । नीवति निनीव नीविता । उणादौ नाम्युपान्त्येति कित् इः नीविः ६०९ । नयतेर्वा डित् इः ७०९ । सुरक्षुरेति निपातनात् नीवम् नयतेर्वा ३९६ । मनादिषु सर्वेषां डिविना तुल्यमुदाहरणम् ॥

470. उर्वै 471 तुर्वै 472 थुर्वै 473 दुर्वै 474 धुर्वै 475 जुर्वै 476 अर्व 477 भर्व 478 शर्व हिंसायाम् । भ्वादेरिति दीर्घे ऊर्वति ऊर्विता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् ऊर्णः ऊर्णवान् । क्विपि राल्लुगिति च लुकि ऊः उरौ उरः । उणादौ उर्वरादेरूदेतौ नेत्यारौ उर्वारुः कर्कटिर्भिटी । पर्वारुश्चारुर्चिर्भिटी ८१८ ॥

471. तुर्वै । तूर्वति तूर्विता । मनि तुतोर्मा । वनि तुतोर्वा । क्विन् तुतोः । क्विपि तूः तुरौ तुरः । ऐदित्त्वात् तूर्णः तूर्णवान् ॥

472. थुर्वै । थूर्वति थूर्विता । ऐदित्त्वात् थूर्णः थूर्णवान् ॥

473. दुर्वै । दूर्वति दूर्विता । अनि दूर्वा । क्विपि दूः दुरौ दुरः । ऐदित्त्वात् दूर्णः दूर्णवान् ॥

474. धुर्वै । धूर्वति धूर्विता । दिवुदृशादिति क्विपि धूः धुरौ धुरः । ऐदित्त्वात् धूर्णः धूर्णवान् । उणादौ शीरीति किति ते धूर्तः किन्त्वाच्च गुणः २०१ । गृपदु-र्विधुर्भ्यः क्विपि धूः ९८३ ॥

475. जुर्वै । जूर्वति जूर्विष्यति । क्विपि जूः जुरौ जुरः । ऐदित्त्वात् जूर्णः जूर्णवान् ॥

476. अर्व । अर्वति । अनात इत्यात्वे ने च आनर्व । अर्विष्यति । अनि अर्वः ॥

477. भर्व । भर्वति बभर्व भर्विष्यति ॥

478. शर्व । शर्वति शशर्व शर्विष्यति । अनि शर्वः ॥

479 मुर्वै 480 मव बन्धने । भ्वादेरिति दीर्घे मूर्वति मुमूर्व मूर्विता । अचि मूर्वा तृणम् । यद्विकारो मौर्वी । क्विपि मू: मुरौ मुर: । ऐदित्त्वात् मूर्ण: मूर्णवान् ॥

480 मव । मवति ममाव मेवतु: मेवु: । क्विपि मव्यवीत्युपान्त्येन सहोटि मू: मुवौ मुव: सुमू: सुम्वौ सुम्व: । मविष्यति । एवं मनादिष्वपि ॥

481 गुर्वै उद्यमे । भ्वादेरिति दीर्घे गूर्वति जुगूर्व गूर्विता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् गूर्ण: गूर्णवान् । क्विपि गू: गुरौ गुर: ॥

482 पिवु 483 मिवु 484 निवु सेचने । सेवने इत्येके । त्रयोऽप्युदित उदित्त्वान्ने पिन्वति पिपिन्व । मिन्वति मिमिन्व । निन्वति निनिन्व । पिन्विता । मिन्विता । निन्विता । मनादिषु पूर्ववत् ॥

485 हिवु 486 दिवु 487 जिवु प्रीणने । त्रयोऽप्युदित उदित्त्वान्ने हिन्वति जिहिन्व । दिन्वति दिदिन्व । जिन्वति जिजिन्व । हिन्विता । दिन्विता । जिन्विता । मनादिषु पूर्ववत् ॥

488 इवु व्याप्तौ च । चकारात्प्रीणने । उदित्त्वान्ने इन्वति इन्वांचकार । अनाम्न्यद्वित्तरपदान्तनेति वा णत्वे प्रेण्वनम् प्रेन्वनम् । णके इन्विका मृगशीर्षशिरस्तारका । सुप्रयन्मिन्वन्यनुनासिके चेत्युटि स्विनोमा । वनि व्वोरिति वलोपे धन्यादिति नस्यात्वे यत्वे च सुयावा । विचि व्वोरिति वलुकि गुणे च स्वे स्वेनौ स्वेन । क्विपि वस्योटि स्विनू । इन्विता इन्वितुम् । धान्तोऽयमिति धुड्वर्गाभावान्नामिति नकारस्य मो न भवति ॥

489 अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमनप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादहनभाववृद्धिषु एकोनविंशतावर्थेषु । कैश्चित्कान्तिवर्जनादष्टादशसु । अन्यैस्तु रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्तिवृद्धिषु षट्सु । अवति आव आवतु: आवु: अविता । क्विपि मव्यवीत्युटि ऊ: उवौ उव: । क्तौ ऊति: । उणादौ दिव्यवीत्यगे अवट: १८७ । जीणृशीदीति किति ने ऊन: २६१ । श्याकृत्तीतीने अविन जलम् २८७ । अवेर्हस्वश्च वेति किति मे उमा उमम् ३४२ । मथ्यविभ्यां णिदितीषे अविष समुद्र: । अविषी द्यौ: ५८७ । पदिपठीति इ: अवि: ६०७ । सदिवृत्यमीत्यनौ अवनि: ६८० । तृस्तृतन्द्रीति ई: अवी रजस्वला ७११ । कृमिकमीति तुनि ओतु: ७७३ । अवेर्म: ओम् ९२३ ॥

अथ शान्ता: सप्त आद्या: पञ्च सेटश्च ॥

490 कश शब्दे । सौत्रोऽयमित्येके कौशिकस्त्वथैटेत्यधीत: । कशति चकाश कशिता । अचि वर्ज्यस्कादिष्विति पाठमेत प्रतिष्कशोऽग्रयायी दूतश्च ॥

मामम्द्य प्रवेक्ष्यामि भव मे त्वं प्रतिष्कशः ॥

कशा चर्मयष्टिः । घञि काशस्तृणजातिः । उणादौ कशेर्मन्तिश्चेतीरे कश्मीराः ४२० । काशिरिति तु काशृङ् दीप्तावित्यस्य ६०७ । वान्तोऽयमित्यन्ये । कशति ॥

491. मिश 492 मश रोषे च । चकाराच्छब्दे । शब्दने रोषक्रियायां चेत्यर्थः । मेशति मिमेश मेशिता । नाम्युपान्त्येति के मिशो व्याजः ॥

492. मश । मशति ममाश मशिता । विकृतौ नाम्नीत्यकटि दृकॄन्त्रित्युणादावके वा मशकः २७ ॥

493. शश प्लुतिगतौ । तालव्यादिः । प्लुतिभिर्गमने उत्प्लुत्य गमने इत्यर्थः । शशति शशाश शेशतुः शेशुः । अत्रानादेशादेरित्यत एत्वम् । अचि शशः शशकः । शशिता शशितुम् ॥

494. णिश समाधौ । पाठे इति णस्य नत्वे नेशति निनेश निनिशतुः निनिशुः । अदुरुपसर्गान्तेति णत्वे प्रणेशति । नाम्युपान्त्येति के निशः । स्थादिभ्य इति के नेशन्ति समाहितमनस्का भवन्त्यस्यामिति निशा । नेशितुम् ॥

495. दृशृं प्रेक्षणे । श्रौतीति पश्यादेशे पश्यति । समो गमृच्छीत्यात्मनेपदे संपश्यते । ददर्श ददृशतुः ददृशुः । अनुस्वारेत्त्वादनिट् द्रष्टा द्रष्टुम् । अत्र अः सृजिदृश इत्यकारागमः । परोक्षायां स्क्रसवृभृस्तुद्रुस्रुश्रुव इति नेटि ददर्शिथ ददृशिम । सृजिदृशिस्कृस्वरात्वतस्तृनित्यानिटस्थवः इति थवि वा नेटि दद्रष्ठ ददर्शिथ । स्वरग्रहेति वा ञिटि दर्शिष्यते द्रक्ष्यते । ऋदिच्छ्वीति वाङि अदर्शत् । अत्र ऋवर्णेति गुणः । पक्षे हशिटः इत्यत्र दृशो वर्जनात्सगभावे सिचि अद्राक्षीत् । णौ ङे ऋद्वर्णस्येति गुणापवादे वा ऋदादेशे अदीदृशत् अददर्शत् । सनि स्मृदृश इत्यात्मनेपदे दिदृक्षते । अणिक्कर्मेति णावात्मनेपदे पश्यन्ति भृत्या राजानम् दर्शयते राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा । अत्र दृशभिवदोरिति वाणिक्कर्तुर्णिगि कर्मत्वम् । ऋदुपान्त्येति क्यपि दृश्यम् । घ्राध्मेति शे पश्यः उत्पश्यः । लिहादिभ्यः अचि दर्शः । कर्मणोऽणि देवदर्शः । असूर्योग्रादिति खशि असूर्यम्पश्या राजदाराः । उग्रम्पश्यो राजा । त्यदाद्यन्येति टक्सक्क्विप्सु अन्यत्यदादेरित्यात्वे च तादृशः तादृशी तादृक्षः तादृक् । दृग्दृशदृक्षे इति समानस्य सत्वे सदृक् सदृशः सदृक्षः । दृशः क्वनिप् मेरुदृश्वा । स्त्रियां णस्वराघोषेति ङ्याम् नस्य रत्वे च मेरुदृश्वरी । शासुयुधीत्यने सुदर्शनः । विदृग्भ्यः कार्त्स्न्ये णम् कन्यादर्शं वरयति । पशुर्भिन्न तु स्पृशेः स्पशिभ्रस्जेः स्लुक् चेति उप्रत्यये रूपम् [उणादि ७३१] ॥

496 दश दशने । दशनं दन्तकर्म । दशनञ्ज इति नलुकि दशति । क्ये

दश्यते। ददंश। संयोगान्तत्वादिन्ध्यसंयोगेति परोक्षायाः किस्वाभावे ददंशतुः ददंशुः। अनुस्वारेत्वान्नेट् दंटा दंटुम्। व्यञ्जनानामिति वृद्धौ अदाङ्क्षीत्। गॄलुपेति यङि गर्हितं दशति दन्दश्यते। यङ्लुपि दन्दशीति। सूत्रे कृतनलोपस्य निर्देशादत्र नो लुक्। यजिजपीत्यूके दन्दशूकः। कर्मणोणि वृषं मूषिकं दशति वृषदंशो बिडालः। दंशेस्त्रः दंष्ट्रा। अचि दंशः दंशी। घञि उपदंशः। दशनावोदेत्यौदेति निपातनादनटि दशनम् दशनो दन्तः। दंशेस्तृतीययेति णमि मूलकेनोपदंशं मूलकोपदंशं भुङ्क्ते। अत्र तृतीयोक्तं वेति वा तत्पुरुषः। उणादौ लूपूयिवति कित्यनि दश घटाः ९०१॥

अथ पान्ता एकचत्वारिंशत् कृपंवर्जाः सेटश्च॥

497. घुषृ शब्दे। घोषति जुघोष। ऋदित्त्वाद्वाङि अघुषत्। पक्षे अघोषीत्। घुषेरविशब्दे इति क्तयोर्नेट् घुष्टा रज्जुः। विशब्दने त्विटि अवघुषितं वाक्यमाह। संपूर्वात् श्वसजपेति वा नेटि संघुष्टा संघुषिता रज्जुः। संघुष्टं संघुषितं वाक्यम्। घुषृण् विशब्दने। घोषयति। आङः क्रन्दे। आघोषयति। उणादौ हृषिपुषीतित्नौ घोषयित्नुः शब्दः ७९७॥

498. चूष पाने। चूषति चुचूष चूषिता। क्ते निश्चूषितम्। चूषित्वा॥

499. तूष तुष्टौ। तूषति तुतूष तूषिता तूषितम्। क्ते सेट्त्वात् तूषा। तुषं श्यच् तुष्टौ। तुष्यति॥

500. पूष वृद्धौ। पूषति पुपूष पूषिता। क्ते पूषितः। उणादौ उक्षितक्षीत्यनि पूषा ९००॥

501. लुष 502 मूष स्तेये। लोषति लुलोष लोषिता। नाम्युपान्त्येति के लुषः॥

502. मूष। मूषति मुमूष मूषिता। नाम्युपान्त्येति के मूषः मूषा तैजसावर्तनी। गौरादित्वाड् ङ्याम् मूषी। णके मूषकः॥

503. पूष प्रसवे। षः स इति षस्य सत्वे सूषति। षोपदेशत्वात्षत्वे सुषूष। येषां तु सोपदेशस्तन्मते षत्वाभावे सुसूष। सूषिता। नाम्युपान्त्येति के सूषः। गौरादित्वाड् ङ्याम् सूषी। तालव्यादिरयमिति चारकाः। शूषा शाकम्।

504. ऊष रुजायाम्। ऊषति। गुरुनाम्यादेरित्यामादेशे ऊषां चकार। नाम्युपान्त्येति के ऊषः। ऊषितुम्। अनटि ऊषणं मरिचम्। त्र्यूषणं त्रिकटुकम्। मनि ऊष्मा। ऊषरं क्षेत्रमिति तु ऊषाद्रोश्मादेरिति चातुरर्थिके रे। ऊषरं जलमिति तु मध्वादिभ्य इति मत्वर्थीये रे सिद्धम्॥

505. ईष उञ्छे । उञ्छमुच्चयनम् । ईषति । गुरुनाम्यादेरित्यामादेशे ईषां चकार । ईषिता । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः ईषा प्रणगवेषणी मञ्चकाद्यवयवश्च । उणादौ ऋच्यृजीतीके ईषीका तृणशलाका । इषीकेति तु इषत् इच्छायामित्यस्य ४८ ॥

506. कृषं विलेखने । विलेखनं हलोत्कर्षणम् । कर्षति चकर्ष । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्रष्टा । स्पृशमृशेति वा सिचि अकार्क्षीत् । स्पृशादीति वा अकारागमे अक्राक्षीत् । पक्षेऽनिट्त्वात् हशिट इति सकि अकृक्षत् । णौ ङे ऋद्वर्णस्येति वा ऋदादेशे अचीकृषत् अचकर्षत् । नन्द्यादिभ्य इत्यने संकर्षणो हली । अन्यत्र नाम्युपान्त्येति के संकृषः । व्यञ्जनाद्घञि आकर्षो धूतफलहकम् । उपपीडेति णमि पटोपकर्षं धावति भ्राष्ट्रोपकर्षं धानाः खादति । तृतीयोक्तं वेति वा तत्पुरुषः । पक्षे पटे पटेन वोपकर्षं धावति भ्राष्ट्रे भ्राष्ट्रेण वोपकर्षं धानाः खादति । उणादौ कृषेर्गुणवृद्धी च वेत्यके कर्षकः कार्षकः कृषकाश्च कुटुम्बी ३१ । पापुलीति किलीके कृषिकः पामरः ४१ । घृनीङ्केति किति णे कृष्णः १८३ । नाम्युपान्त्येति किदिः कृषिः ६०९ । कृषेश्च चादेरित्यणौ चर्षणिः चर्षणी कुलटा ६८१ । कृषिचमीत्यूः कर्षूः कुल्या ८२९ । कृषींत् विलेखने । कृषति कृषते ॥

507. कष 508 शिष 509 जष 510 झष 511 वष 512 मष 513 मुष 514 रुष 515 रिष 516 यूष 517 जूष 518 शष 519 चष हिंसायाम् । कषति । कूलाभ्रेति खे कूलकषा नदी । सर्वात्सहश्चेति सर्वंकषः खलः । कषः कृच्छ्रगहने इति कषोर्नेट् कष्टं कृच्छ्रं गहनं च । कषेऽनिट इति भविष्यति साधुः । अजातेः शीले इति णिनि पादाभ्यां कषणशीलः पत्कषी । अत्र हिमहतीति पद्भावः । वेर्विचेति घिनणि विकषणशीलो विकाषी । गोचरेति निपातनाद्-अपवादे घे कषः आकषः निकषः । निमूलात्कष इति णमि निमूलकाषं कषति । इतश्च समूलात् समूलकाषं कषति । उणादौ स्यमिकषीतीके कषीका कृकलिका ४६ । प्राङः पणीनीके प्राकषिको वायुः ४२ । मावावद्यमीति मे कक्षम् तृणं गहनारण्यं च । कक्षः कक्षा बाहुमूलं गृहोपान्तश्च ५६४ । कृशृकुटीति वा णिदिः काषि-र्निकषोपलः खनित्रं च । काषिः कर्षकः ६१९ । कषेर्ट्छौ च वा इत्युः कष्टुः कच्छूः ८३१ । समिण्निकषिभ्यामाः निकषा पर्वतं नदी ५९८ ।

508. शिष । तालव्यादिः । शेषति शिशेष शेषिता शेषितुम् । केचिदिटं नेच्छन्ति । तन्मते शेष्टा शेष्टुम् । नाम्युपान्त्येति के शिषः । कर्मणि घञि शेषम् । शिषूप् विशेषणे । विशिनष्टि । शिषण् असर्वोपयोगे । शेषयति । अणि शेषः । अत्र युजादित्वाद्वा णिच् । पक्षे शेषति ॥

509. जप । जपति जपिता ॥

510. झप । झपति झपिता । अचि झपः ॥

511. वप । वपति वपिता ॥

512. मप । मपति मपिता । कर्मणि घञि मापः ।

513. मुप । मोपति मोपिता । मुषश् स्तेये । मुष्णाति । मुषेर्दीर्घश्चेत्युणादाविके मूषिक आखुः ४३ । मूषिका तस्त्री ॥

514. रुप । रोपति । तादौ सहलुभेच्छेति वेट्त्वात् रोष्टा रोषिता रोष्टुम् रोषितुम् । वेटोपत इति निषेधापवादे श्वसजपेति क्तयोर्वा नेटि रुष्टः रुषितः । शील्यादित्वादत्र सत्यर्थे क्तः । रुषच् रोषे । रुष्यति ॥

515. रिप । रेषति । सहलुभेच्छेति वेटि रेष्टा रेषिता रेष्टुम् रेषितुम् । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् रिष्टः रिष्टवान् रिष्टम् अरिष्टम् । उणादौ निघृषीति किति षे रिष्वः ६११ ॥

516 यूप । यूषति युयूष यूषिता । नाम्युपान्त्येति के यूषः यूषम् । गौरादित्वाङ् ङ्याम् यूषी ॥

517. जूप । जूषति जूषिता । नाम्युपान्त्येति के जूषः । क्ते जूषितः । क्तेट इत्यः जूषा ॥

518 शप । तालव्यादिः । शषति शषिता । उणादौ पम्पाशिल्पेति पे शष्यते शष्पो बालतृणम् २९९. ३०० ॥

519. चप । चषति चषिता । निकृतौ नाम्नीत्यकटि चषकः । खषेत्यपि कण्ठ्यः । खषति ॥

520 वृष सघाते च । चकाराद्धिंसायाम् । वर्षति ववर्ष ववृषतुः वर्षिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् वृष्ट्वा वर्षित्वा । क्त्वि वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् वृष्टः वृष्टवान् ॥

521. भष भर्त्सने । भर्त्सनं कुत्सितशब्दकरणम् । अतो भर्त्सने शब्दकर्मकोऽयम् । भषति श्वा बुक्कतीत्यर्थः । भषति भषकः पैशुन्येन वक्तीत्यर्थः । बभाष भषिता । अचि भषः । गौरादित्वाद् ङ्याम् भषी । क्ते भषितम् । निकृतौ नाम्नीत्यकटि भषकः ॥

522. जिषू 523 विषू 524 मिषू 525 निषू 526 पृषू 527 वृषू सेचने । षष्ठ्यन्तादिः । जेषति जेषिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् जिष्ट्वा । धौव्यञ्जनादेरिति वा किस्वे जेषित्वा जिषित्वा ॥

523. विषू । वेषति परिवेषति वेषिता विष्ट्वा वेषित्वा विषित्वा । विषॢंकी व्याप्तौ । वेवेष्टि वेविष्टे ॥

524. मिषू । मेषति मेषिता मिष्ट्वा मेषित्वा मिषित्वा । लिहादिभ्य इत्यचि मेषः । मिषत् स्पर्धायाम् । मिषति ॥

525. निषू । नेषति नेषिता निष्ट्वा नेषित्वा निषित्वा । बहुभिरयं न पठ्यते ॥

526. पृषू । पर्षति पर्षिता पृष्ट्वा पर्षित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् पृष्टः पृष्टवान् । नाम्युपान्त्येति के पृषः । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि पृष्यम् । उणादौ पीविशीति किति टे पृष्टम् १६३ । पृषिरञ्जीति कित्यते पृषतो मृगो बिन्दुश्च २०८ । क्रुशिपिशीति कितीते पृषितं वारिबिन्दुः २१२ । हिरण्येति निपातनादन्ये परिपर्षतीति पर्जन्यः ३८० । ऋद्घ्रिति किति णौ पृष्णिः किरणः ६३५ । पृषिहृषिभ्यां वृद्धिश्चेति णौ पार्ष्णिः ६३६ । द्रुहिवृहीति कतरि पृषन्ति जलबिन्दवः । पृषती मृगी । स्थूलपृषतीमालभेत ८८४ ॥

527. वृषू । वर्षति वर्षिता वृष्ट्वा वर्षित्वा वृष्टः वृष्टवान् । ज्ञानेच्छार्चेति ॥ सत्यर्थे क्ते वृष्टो मेघः । कृवृषीति वा क्यपि वृष्यम् वर्ष्यम् । नाम्युपान्त्येति के वृषः । शृकमेत्युकणि वर्षणशीलो वर्षुकः । वर्षादयः क्लीबे इत्यलि वर्षम् । भिदादय इति निपातनादङि वर्षाः । क्विबिति भ्रुस्नपदादिभ्य इति वा क्विपि प्रवर्षति प्रवर्षन्त्यत्र मेघा इति वा प्रावृट् । अत्र गतिकारकस्येति प्रस्य दीर्घः । उणादौ कापिवृषीति कित्यभे वृषभः ३३१ । तृपिवपीति कित्यले वृषलः ४६८ । ऋद्घ्रिति किति णौ वृष्णिः ६३५ । लूपृष्यिति कित्यनि वृषेन्द्रः १०१ । दिविपुरीति किदाः वृषा प्रवलम् ५९९ ॥

528. मृषू सहने च । चकारात्सेचने मर्षति मर्षिता । उदित्त्वात् क्त्वि वेट् मृष्ट्वा । इटि ऋत्तृषेति क्त्वो वा कित्त्वे मृषित्वा मर्षित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् मृष्टः मृष्टवान् । अत्रानिट्त्वात् क्तयोः क्षान्तावपि मृषः क्षान्ताविति न कित्त्वप्रतिषेधः । शासूयुधीत्यने दुर्मर्षणः सुमर्षणः । मृषीच् तितिक्षायाम् । मृष्यति मृष्यते । अपमृषितं वाक्यमाह ॥

529. उषू 530 श्रिषू 531 श्लिषू 532 प्रुषू 533 प्लुषू दाहे । पञ्चाप्युदितः । ओषति । जागुषेति धामादेशे ओषां चकार उवोष । ओषिता । उदित्त्वात् क्त्वि वेट् उष्ट्वा उषित्वा । ये तूदितं न मन्यन्ते तन्मते उषित्वेत्येव भवति । उणादौ उषे. किदुक् चेति डे उखा ८८ । यनिकर्षीति टे ओष्टः १६२ । पृषी-

ह्वेति किति णे उण्णम् १८३ । सूमूखनीति किति त्रटि उट्ठः ४४९ । उपेर्जे चेल्यसि ओजो बलम् ९९९ । मिथिरज्ज्युषीति कित्यसि उषः प्रातः ९७१ ॥

530. श्रिषू । श्रेषति शिश्रेष श्रेषिता श्रिष्ट्वा श्रेषित्वा श्रिषित्वा श्रिष्टः श्रिष्टवान् । नाम्युपान्त्येति के श्रिषः ॥

531. श्लिषू । श्लेषति श्लेषिता श्लिष्ट्वा श्लेषित्वा श्लिषित्वा श्लिष्टः श्लिष्टवान् अश्लेषीत् । श्लिषंच् आलिङ्गने । श्लिष्यति श्लेष्टा श्लेष्मा । श्लिषण् श्लेषणे । श्लेषयति ॥

532. प्रुषू । प्रोषति पुप्रोष प्रोषिता प्रुष्ट्वा प्रोषित्वा प्रुषित्वा । उणादौ निघृषीति किति वे प्रुष्वा निवृत्तिः ५११ ॥

533. प्लुषू । प्लोषति पुप्लोष प्लोषिता प्लुष्ट्वा प्लोषित्वा प्लुषित्वा प्लुष्टः प्लुष्टवान् । प्लुषूच् दाहे । प्लुष्यति । प्रुष', प्लुषश् स्नेहसेचनपूरणेषु । प्रुष्णाति प्लुष्णाति ॥

534. घृषू संहर्षे । घर्षति जघर्ष घर्षिता । ऊदित्त्वात् घृष्ट्वा घर्षित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् घृष्टः घृष्टवान् । नन्द्यादिभ्य इत्यने संघर्षणः । उणादौ निघृषीति किति वे निघृष्वोनुकूलः ५११ ॥

535. हृषू अलीके । हर्षति जहर्ष हर्षिता । ऊदित्त्वात् हृष्ट्वा हर्षित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् हृष्टः हृष्टवान् । शील्यादित्वादत्र सत्यर्थे क्तः । हृषेः केशलोमविस्मयप्रतिघाते इति वा नेटि हृष्टाः हृषिताः केशाः हृष्टम् हृषितं केशैः । एवं हृष्टानि हृषितानि लोमानि । हृष्टः हृषितश्चैत्रः विस्मित इत्यर्थः । हृष्टाः हृषिता दन्ताः प्रतिहता इत्यर्थः । उणादौ हृषिवृतीत्युले हर्षुलः कामी ४८९ । हृषिपुषीति णावित्नौ हर्षयित्नुः स्वजनः ७९७ । तुषं हृषच् तुष्टौ । हृष्यति ॥

536. पुष पुष्टौ । पोषति पुपोष अपोषीत् पोषिता । स्वस्नेहनार्थादिति णमि स्वपोषम् गोपोषम् रैपोषम् । पुषितः । उणादौ सूपुषिभ्यां किदिति करे पुष्करम् ४३६ । बलिपुषेः कलक् पुष्कलः ४९६ । हृषिपुषीति णावित्नौ पोषयित्नुर्मेघः ७९७ । पुषंच् पुष्टौ । पुष्यति अपुषत् । अत्र लृदिद्द्युतेत्यङ् । पुषश् पुष्टौ । पुष्णाति । पुषण् धारणे । पोषयति ॥

537. भूष 538 तसु अलंकारे । भूषति बुभूष भूषिता । क्ते भूषितः । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः भूषा । अनटि भूषणम् ॥

अथ सान्तास्त्रयोदश घसूंवर्जाः सेटश्च ॥

538. तसु । उदित्त्वान्ने तंसति ततंस तंसिता । व्यञ्जनाद्धञि उत्तंसः अवतंसः । भूष तसुण् अलंकारे । भूषयति । तंसयति ॥

539. तुस **540** ह्रस **541** ह्लस **542** रस शब्दे। तोसति तुतोस तोसिता। उणादौ तोसलो राजा। तोसला देशः ४६५॥

540. ह्रस। ह्रसति जह्रास ह्रसिता। क्ते ह्रसितः। उणादौ लटिखटीति वे ह्रस्वः ५०५॥

541. ह्लस। ह्लसति जह्लास जह्लसतुः जह्लसुः ह्लसिता। क्ते ह्लसितः॥

542. रस। रसति ररास रेसतुः रेसुः रसिता। क्ते रसितम्। उणादौ रसेर्वेति णिति ने राज्ञौपधिः। रस्ना जिव्हा २६०। रसण् आस्वादनस्नेहनयोः। अदन्तः रसयति। कर्मण्यलि रसः। व्यासिरसीत्युणादावने रसना रसनं जिह्वा २६१॥

543. लस श्लेषणक्रीडनयोः। लसति ललास लेसतुः लेसुः लसिता। क्ते लसितम्। अचि लसः कर्मसु श्लिष्टः समाहित इति यावत्। न लसोलसः। वेर्विचेति घिनणि विलसनशीलो विलासी। ध्यणि लास्यम्। घञि विलासः। हृदयस्य हृदिति हृदादेशे हृल्लासः। तिकृतौ नाम्नीत्यके लसिका रोगः॥

544. घस्लृ अदने। घसति। क्ये घस्यते। जघास जक्षतुः जक्षुः। अत्र गमहनेत्युपान्त्यलोपे। अघोषे इति प्रथमत्वे घस्वस इति षत्वम्। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् घस्ता घस्तुम्। सृघस्यदो मरक् घस्मरः। घञि घासः। उणादौ भीवृधीति रे घस्रो दिनम् ३८७। मरग्विषय एव घसिरित्येके॥

545. हसे हसने। हसति जहास जहसतुः जहसुः हसिता। व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेरेदित्त्वाच्च श्विजाग्रेति प्रतिषेधे अहसीत्। क्रियाव्यतिहारे इत्यत्र हसो वर्जनान्नात्मनेपदम् व्यतिहसन्ति। न वा क्वणेति वालि हसः हासः। उणादौ दम्यमीति ते हस्तः २००। भीवृधीति रे हस्रो दिनम्। महस्रं दश शतानि ३८७॥

546. पिसृ **547** पेसृ **548** वेसृ गतौ। पेसति पिपेस पेसिता। ऋदित्वाण्णौ डे *अपिपेसत्। नाम्युपान्त्येति के पिसः। स्थेशभासेति वरे पेसनशीलः* पेस्वरः। पिसण् हिंसायाम्। पेसयति॥

547. पेसृ। पेसति। क्ये पेस्यते। पिपेस पेसिता। ऋदित्त्वाण्णौ डे अपिपेसत्। क्ते पेसितम्॥

548. वेसृ। वेसति। क्ये वेस्यते। विवेस। ऋदित्त्वाण्णौ डे अविवेसत्। वेसिता। क्ते वेसितम्। उणादौ जठरक्रकरेति निपातनादरे वेसरः ४०३.४३९॥

549. शसू हिंसायाम्। तालव्यादिः। शसति शशास। अनादेशादेरित्येत्वस्य न शसददेति प्रतिषेधात् शशसतुः शशसुः। शसिता। ऊदित्त्वात् शस्त्वा

शसित्वा । धृष्टशास इति प्रगल्भे एव नेट् विशस्तः प्रगल्भः । अन्यत्रेटि विशसितः । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेन श्विजागिति प्रतिषेधे अशसीत् । नीदाविति त्रटि शस्त्रम् । उणादौ शासिशंसीति तृः विशस्ता घातकः ८६७ ॥

550. शंसू स्तुतौ च । तालव्यादिः । चकाराद्धिंसायाम् । शंसति शशंस शशंसतुः शशंसुः । क्ये शस्यते । शंसिता । ऊदित्त्वात् शस्त्वा शंसित्वा । क्ति वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् शस्तः शस्तवान् । कृवृषीति वा क्यपि प्रशस्यम् । पक्षे घ्यणि प्रशंस्यम् । अणि नृशंसः । यो मृतान् शंसति निर्गतशंसो वा नृशंसः निरनुकम्प इत्यर्थः । पृषोदरादित्वाद्गिरो नृभावः । अनेकार्थत्वाद्वा द्रोहार्थत्वे नॄन् शंसतीति नृशंसः । ब्राह्मणादाहत्य शंसतीत्यजातेरिति णिनि ब्राह्मणाच्छंसी । ब्राह्मणाच्छंसीति निपातनाड् ङसेरलुप् । शंसिप्रत्ययादित्यः प्रशंसा । उणादौ चिमिदीति किति त्रे शस्त्रं स्तोत्रमायुधं च ४५४ । शासिशंसीति तृः शंस्ता पशुविशसिता ८६७ ॥ जर्त्सं परिभाषणहिंसातर्जनेष्वित्येके । जर्त्सति जर्त्सन्ती स्त्री ॥

अथ हान्ताः पञ्चदश मिहंदहंवर्जाः सेटश्च ॥

551. मिहं सेचने । मेहति मिमेह । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् मेढा मेढुम् । हशिट इति सकि अमिक्षत् । नाम्युपान्त्येति के मिहः । लिहादयचि व्यञ्जनादिति घञि वा न्यङ्कुद्गेति घत्वम् मेघः । ऋवर्णेति घ्यणि मेह्यः । नीदाविति त्रटि मेढ्रः । अनटि मेहनम् । दाश्वत्साह्वेति निपातनात् कसौ मीढ्वान् मीढ्वांसौ । उणादौ शुषीषीति किति्रे मिहिरः ४१६ ॥

552. दहं भस्मीकरणे । दहति ददाह । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् दग्धा धक्ष्यति । गृलुपेति यङि जपजभेति पूर्वस्य मौ दन्दह्यते । यङ्लुपि दन्दहीति दन्दग्धि । घ्यणि दाह्यम् । व्यञ्जनाद्घञि निदघ्नतोस्मिन्निति निदाघः । भावे घञि दाघः । कर्मणि अवदाघः । भक्ष्ये न्यङ्कुद्गेति घत्वम् । अन्यत्र अवदाहः । वेर्दह इति घिनणि विदहनशीलो विदाही । परेर्देवि परिदाही । उणादौ भ्रमिरमीत्यने दहनः २६९ ॥

553. चह कल्कने । कल्कनं शाठ्यम् । चहति चचाह चेहतुः चेहुः । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेन श्विजागिति प्रतिषेधात् अचहीत् । यङि चाचह्यते । यङ्लुपि चाचहीति चाचाढि । अचि चहः शठ इत्यर्थः । चहण् कल्कने । अदन्तः चहयति । चहणः शाठ्ये इति ञिणम्परे णौ वा दीर्घे अचाहि अचहि चाहं चाहम् चहं चहम् ॥

554. रह त्यागे। रहति रराह रेहतुः रेहुः। न श्विजागिति वृद्धिप्रतिषेधात् अरहीत्। उणादौ कृवापाजीत्युणि राहुः १। असिल्यसि रहः ९५२। रहण् त्यागे। रहयति। अलि विरहः॥

555. रहु गतौ। उदित्त्वान्ने रंहति ररंह रंहिता। उणादौ असिल्यसि रंहः ९५२। रहुण् गतौ। रंहयति॥

556. दृह 557 दृहु 558 बृह वृद्धौ। दर्हति ददर्ह ददृहतुः ददृहुः दर्हिता॥

557. दृहु। उदित्त्वान्ने दृंहति। क्ये दृह्यते। बलिस्थूले इति निपातनात् क्ते दृहेर्दृंहेश्च दृढः। दृंहितुम्॥

558. बृह। बर्हति बर्हिता। क्षुब्धविरिब्धेति निपातनात् क्ते नेट् परिवृढः प्रभुः। उणादौ द्रुहिवृहीति कतृः बृहन् बृहन्तौ बृहती ८८४॥

559. बृह्‌ 560 बृहु शब्दे च। चकाराद्वृद्धौ। बर्हति बबर्ह बर्हिता। ऋदित्त्वादृदिच्छ्वीति वाडि अबृहत्। पक्षे अबर्हीत्। शतरि बर्हन् बर्हन्तौ बर्हन्तः। णके बर्हकः॥

560. बृहु। उदित्त्वान्ने बृंहति बृंहिता। क्ये बृंह्यते। णके बृंहकः। बृंहन् बृंहन्तौ बृंहन्तः। क्ते बृंहितम्। क्षुब्धविरिब्धेति निपातनात् क्ते परिवृढः। उणादौ बृंहेर्नोऽचेति मनि ब्रह्म ९१३। बहिर्बृंहेर्नलुक् चेतीसि बर्हिः ९९०॥

561. उहृ 562 तुहृ 563 दुहृ अर्दने। ऋदित्त्वयोपि। ओहति। उपसर्गस्येत्यवर्णलोपे अपोहति। ऋदित्त्वाद्वाडि औहत्। पक्षे औहीत्॥

562 तुहृ। तोहति। ऋदित्त्वाद्वाडि अतुहत् अतोहीत्। उणादौ वृमितुही-तीने तुहिनम् २८३॥

563 दुहृ। दोहति। ऋदित्त्वाद्वाडि अदुहत् अदोहीत्॥

564. अर्ह 565 मह पूजायाम्। अर्हति। अनात इत्यादेर्ने च आनर्ह आनर्हतुः आनर्हुः। अर्हिता। अर्हौच् पूजार्हः पूजार्हा। सुगद्विषेत्यतृशि त्रिलोक्यभ्यर्चनमकर्षमर्हति अर्हन्। व्यञ्जनाद्घञि न्यङ्कुद्वेति घे च अर्हन्ति तेनेत्यर्घो मूल्यं पूजाद्रव्यं च। अर्घिर्घोल्वन्तं च सौत्रम् अर्घ।

कलां नार्घन्ति षोडशीम्॥

शकधृषेति तुमि अर्हति भोक्तुम्। अर्हण् पूजायाम्। अर्हयति। अयमर्थविशेषे पूजायामेव चुरादिरिति पूजाया अन्यत्र योग्यत्वादौ न णिच् अर्हति। इह च पूजायां पाठात्पूजायामपि णिजभावः॥

565. मह । महति महिता । अचि महः । गौरादित्वाङ्ङ्याम् मही । उणादौ द्रुहियुहीति कर्तरि महान् महान्तौ महान्तः ८८४ । असित्यसि महः महसी ९५२ । महेरुच्चास्य वेति खेन्तलुकि च मुखम् मखः ८९ । महेर्णिद्वेतीने माहिनं महिनं च राज्यम् । महिनो माहात्म्यवान् २८५ । महविभ्यां टिदितीषे महिषः महिषी ५४७ । महण् पूजायाम् । महयति ॥

अथ क्षान्ता विंशतिः सेटश्च । क्षान्तानां षान्तेषु पाठो युक्तो वैचित्र्यार्थं त्विह कृतः ॥

566. उक्ष सेचने । उक्षति । गुरुनाम्यादेरित्यामादेशे उक्षां चकार । उक्षिता । क्ते उक्षितः । व्यतिहारे इति ञे नित्यं ञेति स्वार्थेणि व्यात्युक्षी । उणादौ उक्षितक्षीत्यनि उक्षा ९०० ॥

567. रक्ष पालने । चौराद्रक्षति ररक्ष रक्षिता । ग्रहादीति णिनि निरक्षी । क्ते रक्षितः । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः रक्षा । उणादौ असित्यसि रक्षः ९५२ । *भीमादित्वादपादाने साधुः । प्रज्ञादित्वात्स्वार्थेणि राक्षसः ॥*

568. मक्ष 569 मुक्ष संघाते । मक्षति मक्षिता । णके मक्षिका । रोषेयामित्येके । घञि मक्षो मन्युः ॥

569. मुक्ष । मुक्षति मुक्षिता ॥

570. अक्षौ व्याप्तौ च । चकारात्संघाते । वाक्ष इति श्नुः अक्ष्णोति अक्षति । अनात इत्यात्वे ने च आनक्ष आनक्षतुः आनक्षुः । औदित्त्वाद्धूगौदित इति वेटि अष्टा अक्षिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् अष्टः अष्टवान् । उणादौ जठरक्रकरेत्यरे अक्षरम् ४०३-४३९ । पदिपठीति इः अक्षि ६०७-७०७ । उक्षितक्षीत्यनि अक्षा दृष्टिनिपातः ९०० ॥

571. तक्षौ 572 त्वक्षौ तनूकरणे । तनूकरणं कार्श्यम् । तक्षः स्वार्थे वेति श्नुः तक्ष्णोति तक्षति । स्वार्थः पाठापेक्षया तनूकरणम् । इदमेव ज्ञापकं धातवोनेकार्था इति । स्वार्थादन्यत्र संतक्षति वाग्भिः शिष्यम् निर्भर्त्सयते इत्यर्थः । ततक्ष । औदित्त्वाद्वेट् तष्टा तक्षिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् तष्टः तष्टवान् । णके तक्षकः । उणादौ उक्षितक्षीत्यनि तक्षा ९०० । स्त्रियां नृत इति ङ्याम् तक्ष्णी ॥

572. त्वक्षौ । त्वक्षति तत्वक्ष । औदित्त्वाद्वेट् त्वष्टा त्वक्षिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् त्वष्टः त्वष्टवान् ॥

573. णिक्ष चुम्बने । चुम्बनं वक्त्रसंयोगः । पाठे इति णस्य नत्वे निक्षति ।

अदुरुपसर्गेति णत्वे प्रणिक्षति परिणिक्षति । निक्षिता । निंसनिक्षेति कृति वा णत्वे प्रनिक्षणम् प्रणिक्षणम् प्रनिक्षिता प्रणिक्षिता । कृदभावेऽपि वा णत्वमित्येके प्रनिक्षति प्रणिक्षति । एवं निंसनिन्देऽष्वपि ॥

574. तृक्ष 575 स्तृक्ष 576 णक्ष गतौ । तृक्षति ततृक्ष तृक्षिता । अचि तृक्षः । तृक्षस्यापत्यं वृद्धम् तार्क्ष्यः ॥

575. स्तृक्ष । स्तृक्षति तस्तृक्ष स्तृक्षिता । षोपदेशोऽयमिति चन्द्रः ॥

576. णक्ष । पाठे इति णस्य नत्वे नक्षति । अदुरुपसर्गेति णत्वे प्रणक्षति । अचि नक्षः । उणादौ वृगृनक्षील्यत्रे नक्षत्रम् ४५६ । नखादिः । तत्रेत्वस्य निपातनं नाम्नां व्युत्पत्तिरव्यवस्थितेति ज्ञापनार्थम् ॥

577. वक्ष रोषे । संघाते इत्येके । वक्षति ववक्ष । उणादौ असित्यसि सपत्नीरोपधिययत्वाद्वक्षतीति वक्ष उरः ९५२.९८३ ॥

578. त्वक्ष त्वचने । त्वचनं त्वग्ग्रहणं संवरणं वा । त्वक्षति तत्वक्ष त्वक्षिष्यति त्वक्षिता । उणादौ शासिशंसील्यादिग्रहणात्तृः त्वष्टा त्वष्टारौ ८५७.८६५ ॥

579. सूर्क्ष अनादरे । सूर्क्षति सुसूर्क्ष सूर्क्षिता । मनि सुसूर्क्ष्मा । यान्तोऽयमित्यन्ये सूर्क्ष्यति सुसूर्क्ष्य । मनि य्वोरिति यलोपे सूर्क्ष्मा ॥

580. काक्षु 581 वाक्षु 582 माक्ष काङ्क्षायाम् । उदित्त्वान्ने काङ्क्षति चकाङ्क्ष ॥

581. [वाक्षु ।] वाङ्क्षति ववाङ्क्ष ॥

582. [माक्षु ।] माङ्क्षति ममाङ्क्ष ॥

583. द्राक्षु 584 ध्राक्षु 585 ध्वाक्षु घोरवाशिते च । चकारात्काङ्क्षायाम् । त्रयोऽप्युदितः । उदित्त्वान्ने द्राङ्क्षति दद्राङ्क्ष ॥

584. [ध्राक्षु ।] ध्राङ्क्षति दध्राङ्क्ष ॥

585. [ध्वाक्षु ।] ध्वाङ्क्षति दध्वाङ्क्ष । अचि ध्वाङ्क्षः ॥

एते निरनुबन्धत्वाच्छेषात्कर्तरीति परस्मैपदिनः ॥

अथ ङित आत्मनेपदिन आईक्षेर्वर्गसमाम्नायक्रमेण वक्ष्यन्ते ॥

586. गांङ् गतौ । ङित्त्वादात्मनेपदम् । एकद्विबहुत्वेषु गाते जगे जगाते जगिरे । क्ये ईर्व्यञ्जनेयपीति ईत्वे गीयते । ये तु गायतेरेयेत्वमिच्छन्ति तन्मते गायते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् गाता गातुम् गातव्यम् । इणिकोर्गा अगात् । कैं गैं रैं शब्दे । गायति ॥

587. ष्मिङ् ईषद्धसने । षः स इति पस्य सत्वे स्मयते । षोपदेशत्वान्ना-
म्यन्तस्थेति षत्वे सिष्मिये सिष्मियाते सिष्मियिरे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्मेता स्मेतुम् ।
सनि ऋस्मिपूङिडतीटि सिस्मयिषते । अत्र णिस्तोरेवेति नियमान्न षत्वम् । यङि से-
ष्मीयते । यङ्लुपि सेष्मेति सेष्मयीति । णौ स्मिङः प्रयोक्तुरित्यात्वे आत्मनेपदे च
मुण्डो विस्मापयते । करणात्स्वार्थे तु रूपेणैनं विस्मापयति । स्म्यजसेति रे स्मेरः ॥

588. डीङ् विहायसां गतौ । डयते डिड्ये डिड्याते ।
वयांसि च निडिड्यिरे ॥

इटि डयिष्यते । क्तयोरिटि न डीङ्शीङिति किरवप्रतिषेधात् डयितः डयि-
तवान् । डीङ्च् गतौ । डीयते । क्तयोर्डीयश्व्यैदित इति नेट् सूयत्यादीति तस्य नत्व
च डीनः डीनवान् ॥

अथ उकारान्ता एकादश अनिटश्च ॥

589. उंङ् 590 कुंङ् 591 गुंङ् 592 घुंङ् 593 ङुंङ् शब्दे । पञ्चाप्य-
नुस्वारेतः । अवते । वार्णात्प्राकृतं बलीय इति न्यायादन्तरङ्गाद्दीर्घात्प्रागुवादेशे ऊवे
ऊवाते ऊविरे । क्ये दीर्घश्च्वीति दीर्घे ऊयते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ओता ओतुम् ।
सनो नामिनोनिडिति किरवाद्गुणाभावे स्वरहनिति धातोर्दीर्घे सनो द्वित्वे ऊषिषते ।
क्तयोः उतः उतवान् । णिगि आवयति । युवर्णेत्यालि अवः । उणादौ स्वरेभ्य
इः अविः ६०६.६०७ ॥

590. कुङ् । कवते चुकुवे कोता कोतुम् । न कवतेर्यङ इति कस्य चत्व-
प्रतिषेधात् कोकूयते खरः । तिनिर्देशाद्यङ्लुपि चत्वप्रतिषेधाभावात् चोकोति ।
उणादौ कुपूसमिणभ्यश्चट् दीर्घश्च कूचो हस्ती । कूची चित्रोपकरणम् ११२ ।
युसुकितिपे ऊत्वे च कूपः २९७ । ऋञ्चिटीत्यरे कबरो वर्णः । कबरी वेणिः
३९७ । नीमीति वरटि दीर्घे च कूवरः ४४३ । स्वरेभ्य इति इः कविः ६०६ ।
कुंक् शब्दे । कौति चोकूयते । कुंङ् कुङत् शब्दे । कुवते चोकूयते ॥

591. गुंङ् । अयमव्यक्ते शब्दे इत्येके । गवते जुगुवे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट्
गोता गोतुम् । उणादौ शुभिगृहीति कित्याके गुवाकम् ३९ । मवाकेति निपात-
नादाके गूवाकम् ३७ । हुयामेति त्रे गोत्रम् ४५१ । मृदिकन्दीत्यले गवलम्
४६९ । दीर्घान्तमेनं परस्मैपदिनं पुरीषोत्सर्गे केचिदधीयते । गवति । गुंत् पुरीषो-
त्सर्गे । गुवति गुता गुतुम् ॥

592. घुंङ् । घवते जुघुवे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् घोता घोतुम् । उणादौ घुयुहीति
के दीर्घे च घूकः २४ ॥

593. डुंङ् । डवते डुडुवे । यङि ओडूयते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् डोता डोतुम् । खुंङ् चेत्येके ॥

594. च्युंङ् 595 ज्युंङ् 596 जुंङ् 597 प्रुंङ् 598 प्लुंङ् गतौ । पञ्चाप्यनिटः । च्यवते चुच्युवे । णिगि च्यावयति । णौ सनि श्रुस्त्विति वा ओरित्वे चिच्यावयिषति चुच्यावयिषति । णौ ङे सन्वद्भावात् अचिच्यवत् अचुच्यवत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् च्योष्यते च्युतः च्युतवान् । नन्द्यादिभ्य इत्यने च्यवनः ॥

595. ज्युंङ् । ज्यवते जुज्युवे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ज्योता । उणादौ मवाकश्यामाकेत्याके निपातनात् ज्योत्नाकं स्वेदगृहम् ३७ ॥

596. जुंङ् । जवते जुजुवे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् जोता । भूषाक्रोधार्थेत्यने जवनशीलो जवनः । प्रात्सूजोरिन् प्रजवनशीलः प्रजवी । दिद्युदिति निपातनात् क्विपि जूः पिशाचः । जुवौ जुवः । युवर्णेत्यलि जवः । सातिहेतीति निपातनात् क्तौ जूतिः । सौत्रोऽप्ययं जवति ॥

597. प्रुंङ् । प्रवते पुप्रुवे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् प्रोता । णौ फलवत्कर्तर्यात्मनेपदापवादे चल्याहारेति परस्मैपदे प्रावयति । णौ सनि श्रुस्त्विति वा ओरित्वे पिप्रावयिषति पुप्रावयिषति । णौ ङे सन्वद्भावात् अपिप्रवत् अपुप्रवत् । प्रुसृल्व इत्यके साधु प्रवते प्रवकः । युवर्णेत्यलि प्रवः । दिद्युदिति निपातनात् क्विपि कटप्रूर्नदीतीरः । उणादौ कमिपुगेति ये प्रोयोऽश्वघोणाग्रम् २२९ ॥

598. प्लुंङ् । प्लवते पुप्लुवे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् प्लोता । णौ सनि श्रुस्त्विति वा ओरित्वे पिप्लावयिषति पुप्लावयिषति । णौ ङे सन्वद्भावात् अपिप्लवत् अपुप्लवत् । भव्यगेयेति निपातनाद्वा कर्तरि घ्यणि आप्लाव्यश्चैत्रो नद्याम् । पक्षे भावे उवर्णादिति घ्यणि आप्लाव्यमनेन । अलि प्लवः । गौरादित्वाद् ङ्याम् प्लवी । आङो रुप्लोरिति वाल्ि आप्लवः आप्लावः ॥

599. रुंङ् रेषणे च । चकाराद्गतौ । रेषणं हिंसाशब्दः । रवते रुरुवे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रोता रोतुम् । आङो रुप्लोरिति वाल्ि आरवः आरावः । रोरुपसर्गादिति घञि विरावः संरावः । उणादौ नृकृभ्यणे रवणः १८७ । स्वरेभ्य इति इः रविः ६०६ । रुपुभ्यां किदिति रौ रुरुः ८०७ । रुक् शब्दे । रौति ॥

अथ ऊदन्तौ द्वौ सेटौ च ॥

600. पूङ् पवने । पवनं नीरजीकरणम् । पवते पुपुवे पविता पवितुम् । सहलुभेति निषेधापवादे ऋस्मिपूङिति सनीटि ओर्जान्तस्थेति पूर्वस्योत इत्वे प

पिपविपते। यङि पोपूयते। यङ्लुपि पोपोति पोपवीति। पूङ्क्लिशिभ्यो न वेति क्त्क्तवतूक्त्वासु वेटि पवितः पवितवान्। अत्र न डीङीति किच्चाभावाद्गुणः। पक्षे पूतः पूतवान्। पवित्वा। अत्र क्त्वेति किच्चाभावाद्गुणः। पक्षे पूत्वा। पूदिव्यञ्चेरिति क्तक्तवतोर्नत्वे पूना यवाः विनष्टा इत्यर्थः। जिविपून्यो हलीति क्यपि विपूयो मुञ्जः। पूङ्यजः शानः पवमानः। हलक्रोडास्ये इति त्रटि हलस्य पोत्रम् सूकरस्य पोत्रम्। पुव इत्रो दैवते पवित्रोऽर्हन्। ऋषिनाम्नोः करणे पवित्र ऋषिः। पवित्रं दर्भादि। निरभेः पूल्व इति घञि निष्पावः। नन्द्यादित्वादने पवनः। न ख्यापूगित्यत्र गितो वर्जनात्स्वरादिति णत्वे प्रपवणम् प्रपवणीयम्। उणादौ दम्यमीति ते पोतः २००। पूमुदिभ्यां किदिति गे पूगः ९३। य्वसिरसीत्यने पवनः २६९। शिक्यास्याढ्येति निपातनात् पुण्यम् ३६४, ३६१। पुत्रादय इति त्रे ह्रस्वे च पुत्रः ४५५। स्वरेभ्य इः पविः ६०६। हुपूज्ञोत्रीति तृः पोता पोतारौ ८६३। पूग्श् पवने। पुनीते पुनाति॥

601. मूङ् बन्धने। मवते मुमुवे मविता मवितुम्। ग्रहगुहश्चेति सनि नेट् मुमूषते। णौ सन्योर्जान्तस्थेति पूर्वस्योत इत्वे मिमावयिषति। उणादौ विच्छिपुषीति किति के मूकः २२। शीरीति किति ते मूतः पुटबन्धः २०१। जीवनस्य मूतो जीमूतः पृषोदरादिः [२१६]। शुकशीति किति ले मूलम् ४६३। क्षुपूल्सेति किति षे मूषा ५४२॥

602. धृङ् अविध्वंसने। धरते दध्रे। णिगि मैत्राय शतं धारयति। अत्र रुचिकृप्यर्थेत्युत्तमर्णाच्चतुर्थी। याङि देध्रीयते। यङ्लुपि दरीधर्ति दरिधर्ति दर्धर्ति। साहिसातीत्यजपवादे शे धारयः। धारेर्धर्चेति खे वसुंधरा जलंधरः युगंधरः। धारीङ इत्यतृशि धारयन्नाचारम्। अत्र तृनुदन्तेति कर्मणि न षष्ठी। क्विपि क्षेमधृत्। न्यायावायेति निपातनात्करणाधारे घापवादे घञि आधारः। भिदादिनिपातनादङि धारा प्रपातः। धृतिरन्या। उणादौ अर्त्तीरीति मे धर्मः ३३८। ऋहलित्यणौ धरणिः ६३८। धृंग् धारणे। धरति धरते। धृंङ्त् स्थाने। ध्रियते। चुरादेराकृतिगणत्वात् धारयति। उभयपदिषु पठिष्यमाणस्याप्यस्याविध्वंसने धरतीति प्रयोगनिवृत्त्यर्थ इह पाठः॥

अतः परावेदन्तौ द्यावनिटौ च॥

603. मेंङ् प्रतिदाने। प्रतिदानं प्रत्यर्पणम्। मयते प्रणिमयते। अत्र नेर्ङ्गादेति नेर्णत्वम्। ईर्व्यञ्जने इतीत्वे मीयते। ममे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् माता मातुम्।

मिमीमादेति स्वरस्येत्वाभावे द्वित्वाभावे च सनि मित्सते । आतो डोऽह्वेत्यत्र मावर्जनादणि द्रोणमाय । यङि मेमीयते । यङ्लुपि मामाति मामेति । दोसोमास्थ इ मित मितवान् । मिमील्यादीति परकालार्थादपि वा क्ति अपामित्य याचते । अपमाय याचते । अत्र मेडो वा मिदिति वा मित् । पक्षे यान्त्विपमयते । उणादौ ञिमुमेर्वीति निपातनाद्रो मेरु नमेरु ८०६ ८११ । स्याद्यमेति ये माया ३६७। माङ्क माने । माति । माङ्क मानशब्दयो । मिमीते ॥

604 देङ् 605 त्रैङ् पालने । दयते । ईर्व्यञ्जने इतीत्वे दीयते । देर्दिगिरिति दिग्यादेशो दिग्ये । नेर्ङादिति नेर्णत्वेनुस्वारेत्त्वादिड्भावे च प्रणिदाता प्रणिदातुम । उणादौ मनिनिति मनि दाम ९११ । दाम दाने । यच्छति । देव् शोधने । दायति । दावृक् लवने । दाति । डुदाग्क् दाने । ददाति । दोच छेदने । द्यति ॥

अथ ऐदन्तास्त्रयोविंशः ॥

605 [त्रेङ।] त्रायते तत्रे त्राते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् । त्राता । क्त्यौऽशेनि क्तयोस्तस्य वा नत्वे त्रात देवत्रात त्राण त्रानवान त्राणवान् ॥

606 श्यैङ् गतौ । तालव्यादि । श्यायते शश्ये शश्याते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् श्याता श्यातुम् । श्य शीर्द्रवमूर्तस्पर्शे नाश्पर्शे शीनं घृतम् । स्पर्शे तु क्तयोस्तस्य नत्वाभावे शीत वर्तते शीतो वायु । अन्यत्र सश्याय शीतो मधुर्गत इत्यर्थ । अत्र व्यञ्जनान्तस्यात इति नत्वस्य त्वम् । प्रतेरिति शीभावे क्तयोर्नत्वे । प्रतिशीन प्रतिशीनवान् । प्रतिपर्याय रोगार्थ । वाभ्यवाभ्यामिति वा शीभावे क्तयोर्नत्वे च अभिशीन अभिश्यान अवशीन अवश्यान । उपसर्गात्तत्र व्यत्र श्यावर्जनाद्य्याभावे तन्व्यधीति णे प्रतिश्याय अवश्यायश्च पीनस । उणादौ मयाकश्यामाकेल्याके निपातनात् श्यामाक ३७ । स्यास्तीतीते श्येन २१० । श्याकनीनीते श्येन २८२ । तिमिभिनीति मकि श्याम ३४० ॥

609 मकुङ् मण्डने । उदित्त्वान्ने मङ्कते ममङ्के मिमङ्किषते । इडित इत्यने मङ्कन मङ्कना वस्त्रविशेष । उणादौ तृकृभिल्यणे मङ्कण ऋषि १८७ । मङ्केर्नलुक् वोवास्येत्युरे मुकुर आदर्शो मुकुल च । मकुर आदर्श कल्को बालपुष्प च ४२४ ॥

610 अकुङ लक्षणे । गतावप्येके । लक्षण चिह्नम् । उदित्त्वान्ने अङ्कते अङ्क्यते । अनातो नश्चेति पूर्वस्यात्वे ने च आनङ्के । स्रा धुडित्यत्रान्यित्यधिकाराद्धित्वे कर्तव्ये नकार एवास्ते । ततो न वदन संयोगादिरिति नो न द्विरुच्यते अञ्चिकिषते । व्यञ्जनाद्घञिति घञि अङ्क्यतेऽस्मिन्निधाय कान्तावक्त्र शलाकयेत्यङ्क उत्सङ्ग । उणादौ वाश्यसीत्युरे अङ्कुर । घञ्युपसर्गस्य बहुलमिति दीर्घत्वे अङ्कूर ४२३ । अङ्कण् लक्षणे । अङ्कयति । णिवेत्त्यासेत्यने अङ्कना ॥

611 शीकृङ् सेचने । गतावप्यन्ये । तालव्यादि । शीकते शिशीके शीकिता शीकितुम् । ऋदित्त्वाण्णौ ङे उपान्त्यस्यासमानेति ह्रस्वाभावे अशिशीकत् । अचि क्तेन इत्यप्रत्यये वा शीका । अनटि शीकनम । उणादौ ऋच्छिचटीत्यरे शीकर ३९७ । शीकण् आमर्षणे । युजादेर्न वेति वा णिचि शीकयति शीकति ॥

612 लोकृङ् दर्शने । लोकते लुलोके । ऋदित्त्वाण्णौ ङे ह्रस्वाभावे अलुलोकत । लोकितुम लोक्यते । लोक भावाकर्त्रोरिति घञि लोकतेऽस्मिन्नवस्थितोन तज्ञान सर्वभावानिति वा लोक । आलोक्यतेऽनेनार्थ इत्यालोक । व्यञ्जनाद्घञिति घञ् । लोकृण भासार्थ । लोकयति । उणादौ शम्बूकशाम्बूकेत्यूके निपातनादूर्ध्वं लोकनादुलूक ६१ ॥

613 श्लोकृङ् संघाते । संघात संहनन संहन्यमानश्च । श्लोकते श्लोकिता शुश्लोके । ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्व अशुश्लोकत् । घञि श्लोक्यते मथ्यते श्लोक ॥

614 द्रेकृङ् 615 ध्रेकृङ् शब्दोत्साहे । शब्दस्योत्साह औद्धत्य वृद्धिश्च । द्रेकते दिद्रेके द्रेकिता । ध्रेकते दिध्रेके ध्रेकिता । ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्व अदिद्रेकत् । अदिध्रेकत । घञि उद्रेक ॥

616 रेकृङ् 617 शकुङ् शङ्कायाम् । शङ्का संदेह । पूर्वस्यार्थ । यदाह ।

आरेक नाशयेत्याह ॥

द्वितीयस्य नासश्च । रेकते आरिरेके आरेकिता । ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्व आरिरेकत् । क्तेन इत्य आरेका । घञि आरेक ॥

617 शकुङ । उदित्त्वान्ने शङ्कते शङ्क्यते शङ्किता । क्तेन इत्य शङ्का । उणादौ हनिमनीत्युले शङ्कुलायुधम् ४८८ ॥

618 ककि लौल्ये । लौल्य गर्धश्चापल च । ककते । इदित्त्वादिडित इत्यात्मनेपदम् । चकके । अनादेशादित्वाद्नादेशादेरित्येत्वाभाव । ककिता । अचि काक पृषोदरादित्वाद्दीर्घत्वम् ॥

619 कुकि 620 वृकि आदाने । कोकते चुकुके कोकिता । नाम्युपान्त्येति के कुक । घञि कोकश्चक्रवाक । वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोर्वा किस्वे कोकित्वा कुकित्वा चुकोकिषते चुकुकिषते । इति शवर्हाद्रय क्तौ भावारम्भे इति वा किस्वे कुकितमस्य कोकितमस्य प्रकुकित प्रकोकित । उणादौ कल्यनीतीले कोकिल ४८१ ॥

620 वृकि । वर्कते ववृके वर्किता । नाम्युपान्त्येति के वृक । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि वृक्यम् । ऋद्वर्णस्येति णौ डे गुणापवादे ऋतौ वा ऋत्वे अवीवृकत् अववर्कत ॥

621 चकि तृप्तिप्रतीघातयो । चकते चेके । के चकित । उत्कार्थयोर्घटादित्वाद्घटादेरिति णौ ह्रस्वे चकयति । ञिणम्परे तु वा दीर्घे अचाकि अचकि चाकं चाकम् चकं चकम् । अर्थान्तरे तु ह्रस्वाभावे चाकयति । उणादौ चकिरामिविकसेरुग्वाम्येति रे चुकोम्लो रसो बीजपूरकाभिञ्जिकासुरो निमन्त्रण च ३९३ । कठिचकील्योरे चकोर ४३३ ॥

622 ककुङ् 623 श्वकुङ् 624 त्रकुङ् 625 श्रकुङ् 626 श्लकुङ् 627 ढौकृङ् 628 त्रौकृङ् 629 ष्वष्कि 630 वस्कि 631 मस्कि 632 तिकि 633 टिकि 634 टीकृङ् 635 सेकृङ् 636 स्रेकृङ् 637 रघुङ् 638 लघुङ् गतौ । ककुङ् । उदित्त्वान्ने कङ्कते चकङ्के कङ्किता । अचि कङ्क । उणादौ तृकृभित्यणे कङ्कण १८७ ॥

623 श्वकुङ् । तालव्यादि । उदित्त्वान्ने श्वङ्कते शश्वङ्के श्वङ्किता । अचि श्वङ्क ॥

624 त्रकुङ् । उदित्त्वान्ने त्रङ्कते तत्रङ्के त्रङ्किता ॥

625 श्रकुङ् । उदित्त्वान्ने श्रङ्कते श्रङ्किता ॥

626 श्लकुङ् । उदित्त्वान्ने श्लङ्कते श्लङ्किता । एतौ द्वौ तालव्यादी ॥

627 ढौकृङ् । ढौकते ढौकिता । ऋदित्त्वाड्डे न ह्रस्व अडुढौकत् । उणादौ शिवशम्येति वे निपातनात् आश्व ३६४ ॥

628 त्रौकृङ् । त्रौकते त्रौकिता । ऋदित्त्वाड्डे न ह्रस्व अतुत्रौकत् ॥

629. ष्वष्कि । षः स इत्यत्र वर्जनात्सत्वाभावे ष्वष्कते षिष्वष्किषते ॥

630. वस्कि । वस्कते वस्किता ॥

631. मस्कि । मस्कते मस्किता । दन्त्योपान्त्यावेतौ । तेन यङ्लुपि दिवौ लुकि च संयोगस्यादावित्ति सस्य लुक् अवावक् अमामक् ॥

632. तिकि । तेकते तेकिता । णौ ङे अतीतिकत् ॥

633. टिकि । टेकते टेकिता अटीटिकत् । ऋदितावेतावित्यन्ये । तेन ङे ह्रस्वाभावे अतितेकत् अटिटेकत् ॥

634. टीकृङ् । टीकते टीकिता । ऋदित्त्वाङे ह्रस्वाभावे अटिटीकत् । केट इत्यः टीकतेऽस्याः स्फुटमर्थमिति टीका । ण्यन्ताद्वाऽन्ति टीकयति गमयत्यर्थमिति टीका ॥

635. सेकृङ् । सेकते सेकिता । ऋदित्त्वाङे ह्रस्वाभावे षोपदेशाभावाच्च षत्वाभावे असिसेकत् । येषां तु षोपदेशोयं तन्मते कृतत्वात्तस्य षत्वे असिषेकत् ॥

636. स्रेकृङ् । दन्त्यादिः । स्रेकते स्रेकिता । ऋदित्त्वाङे ह्रस्वाभावे असिस्रेकत् ॥

अथ घान्ता नव सेटश्च ॥

637. रघुङ् । उदित्त्वान्ने रङ्घते रङ्घिता ॥

638. लघुङ् । उदित्त्वान्ने लङ्घते लङ्घिता । उणादौ रङ्घिलङ्घिलिङ्गेर्नलुक् नेति किदुः रघुः लघुः ७४० । एतौ चुरादौ भासार्थौ रङ्घयति लङ्घयति । लङ्घिर्भोजननिवृत्त्यर्थोऽपि ।

न च ज्वरे लङ्घनीयः ॥

639. अघुङ् 640 वघुङ् गत्याक्षेपे । गतेराक्षेपो वेग आरम्भ उपलम्भो वा । उदित्त्वान्ने अङ्घते । अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनङ्घे । न वदनमिति नस्य द्वित्वाभावे अञ्जिघिषते । उणादौ तङ्कि वङ्कीति रौ अङ्घिरित्येके ६९२ ॥

640. वघुङ् । उदित्त्वान्ने वङ्घते वङ्घिता । केट इत्यः वङ्घा ॥

641. मघुङ् कैतवे च । कैतवं वञ्चना । चकाराद्गत्याक्षेपे । मङ्घते मिमङ्घिषते । उणादौ धन्मानदिर्धनित्यनि निपातनात् मघवा १०२ ॥

642. राघृङ् 643 लाघृङ् सामर्थ्ये । राघते राघिता । ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अरराघत् ॥

643 लाघृङ् । लाघते लाघिता । ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अललाघत् । अनुपसर्गाः क्षीबेति निपातनात् क्तेः उल्लाघः उल्लाघयति नीरुक् ॥

644 द्राघृङ् आयासे च। चकारात्सामर्थ्ये। आयास कदर्थनम्। कौशिकस्त्वायामे इत्याह दैर्घ्यविशिष्टाया क्रियायामिति च व्याख्यत्। काल्पनिके हि प्रकृतिप्रत्ययविभागे द्राघिमादय कस्मिंश्चिद्व्याकरणे धातोरेव साधिता। एव नेदत्यादेर्नेदिश्वादयोऽपि। द्राघते द्राघिता। ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्व अदद्राघत क्विपि गडदबादेरित्यादि चतुर्थत्वे धाक॥

645 श्लाघृङ् कत्थने। कत्थनमुत्कर्षाख्यानम्। श्लाघह्नुस्थेति चतुर्थ्याम् मैत्राय श्लाघते। शश्लाघे श्लाघिता। ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्व अशश्लाघत्। क्तेन इत्य श्लाघा॥

अथ चान्तास्त्रयोदश सेटश्च॥

646 लोचृङ् दर्शने। लोचते। ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्व अलुलोचत्। क्ते आलोचितम्। अनटि आलोचनम्। तिक्कृतौ नाम्नीति णके लोचक स्त्रीशिरोवस्त्रम्। लोचृण भासार्थ। आलोचयति। णिवेत्त्यास्यने आलोचना॥

647 षचि सेचने। सेचन सेवन भजनमिति यावत्। ष स इति सचते सेचे। षोपदेशत्वात असीषचत। णिस्तोरेवेति नियमात्षत्वाप्राप्ते सनि षत्वाभावे सिसचिषति। उणादौ षत्सिचेरिव सचिव ५२२। कृसिकमीति तुनि सच्यते स्नेहेनेति सक्तु ७७३। चन्द्रस्तु षच समवाये इति वान्तमधीते। तन्मते सचति॥

648 शचि व्यक्ताया वाचि। तालव्यादि। शचते शेचे शचिता। उणादौ षडिषडीति इ शचि ६०७॥

649 कचि बन्धने। कचते चकचे। सनि चिकचिषते। अनि पुनाख्ये वा कचा शिर प्राग्भागकेशा। कर्मणि घञि वाच॥

650 कचुङ् दीप्तौ च। चकाराद्बन्धने। उदित्त्वात्रे कञ्चते कञ्च्यते चकञ्चे चिकञ्चिषते। ङे अचिकञ्चत्। क्ते सेट्त्वात् घ्याणि कत्वाभावे कञ्च्यम्। उणादौ कञ्चुकाशुकेत्युके कञ्चुक ५७। कुशिकहृदिकेतीके निपातनात् काञ्चिकम् [४०]। विदनगगनेत्यने निपातनात् काञ्चनम् २७८। कमिजमीति णिनि काञ्चि ६१८॥

651 श्वचि 652 श्वचुङ् गतौ। श्वचते शश्वचे शिश्वचिषते। ङे अशिश्वचत्॥

652 श्वचुङ्। उदित्त्वात्रे श्वञ्चते श्वञ्च्यते शश्वञ्चे शिश्वञ्चिषते। ङे अशश्वञ्चत्॥

653 वर्चि दीप्तौ। वर्चते ववर्चे वर्चना। क्ते मे[illegible]ग्रहेति वत्वाभावे वर्च्य। गर्चतेषु जनेषु च क्ते गदृशु मदृशु वाच्यम्। शामि पुगि चेति णके वर्च

ञ्चिका टङ्कणम् । उणादौ सुरलीरलेत्यले सुवर्चला शाकम् ४७४ । असित्यसि वर्चोशुचितेजसी ९९२ ॥

654. मचि 655 मुचुइ कल्कने । कल्कनं दम्भः शाठ्यं कथनं च । मचते मेचे मचिता । मुचेत्यपि चन्द्रः । मोचते ॥

655. मुचुइ । उदित्त्वान्ने मुञ्चते मुमुञ्चे मुञ्च्यते मुञ्चिता । मुच्लृंती मोक्षणे । मुञ्चति मुच्यते ॥

656. मचुइ धारणोच्छ्रायपूजनेषु च । चकारात्कल्कने । दीप्तावप्येके । उदित्त्वान्ने मञ्चते ममञ्चे मञ्चिता । णौ मञ्चयति । ङे अममञ्चत् । घञि क्ते सेट्त्वात्कत्वाभावे मञ्चः । णके मञ्चिका । उणादौ कञ्चुकांशुकेत्युके मञ्चुका खट्विका [९७] ॥

657. पचुइ व्यक्तीकरणे । उदित्त्वान्ने पञ्चे पपञ्चे पिपञ्चिषते अपपञ्चत् प्रपञ्च्यते । नाम्नि पुंसि चेति णके पञ्चिका न्यासः । घञि न्यङ्क्वादित्वात्कत्वे पङ्कः । उणादौ ऋकृमृत्याले पञ्चाल कपिः ४७९ । उक्षितक्षीत्यनि पञ्च घटाः ९०० । अनुदिदनुस्वारेत्त्वायमित्येके । पचते पक्ता । पचुण् विस्तारे । प्रपञ्चयति । णिच्यालि प्रपञ्चः ॥

658. ष्टुचि प्रसादे । षः स इति सत्त्वे स्तोचते तुष्टुचे । णौ स्तोचयति । ङे अतुष्टुचत् । यङि तोष्टुच्यते । घञि न्यङ्क्वादित्वात्कत्वे स्तोकः ॥

अथ जान्ता नव सेटश्च ॥

659. एजृइ 660 भ्रेजृइ 661 भ्राजि दीप्तौ । एजते । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमादेशो एजां चक्रे । एजिता । ऋदित्त्वाड्डे न ह्रस्वः मा भवानेजिजत् । अत्र ओणेर्ऋदित्करणज्ञापकान्नित्यादपि द्वित्वात्प्रागेव ह्रस्वः प्राप्त ऋदित्त्वेन निषिध्यते । सान्निमार्गीति शे उदेजयः । एजेरिति खशि अङ्गमेजयः । एजृ कम्पने इत्यस्य एजति ॥

660. भ्रेजृइ । भ्रेजते बिभ्रेजे भ्रेजिता । ऋदित्त्वाड्डे न ह्रस्वः अबिभ्रेजत् ॥

661. भ्राजि । भ्राजते बभ्राजे भ्राजिता । णौ ङे भ्राजभासेति वा ह्रस्वे अबिभ्रजत् अबभ्राजत् । यजसृजेत्यत्र राजिसहचरितस्यैव भ्राजेर्ग्रहणादस्य षत्वाभावे यद्यपि बभ्राक्ति । क्तौ भ्राक्तिः । क्विपि विभ्राक् । तस्य तु वाभ्राष्टि भ्राष्टिः विभ्राडिति भवति । अत एव च एत्वाद्विर्त्वाभावविकल्पोऽपि तस्यैव भ्रेजे बभ्राजे । इदमेव च भ्राजेरात्मनेपदिनोऽप्युभयपदित्वे टुभ्राजि दीप्तावितिपाठे प्रयोजनम् । भ्राज्यलंकृगि-तीष्णौ भ्राजिष्णुः । दिद्युद्दृदिति क्विपि विभ्राट् । राजृग् टुभ्राजि दीप्तावित्यस्य तु ट्वित्त्वादथौ भ्राजथुः ॥

662. इजुङ् गतौ । उदित्त्वान्ने इञ्जते इञ्जां चक्रे इञ्जिता ॥

663. ईजि कुत्सने च । चकाराद्गतौ । ईजते वीजते ईजां चक्रे । लौकिकस्य तु वीजेरवीजयत् । राजहंसैरवीज्यन्त । अस्य तु विपूर्वस्य णौ दिवि व्यैजयत् व्यैज्यन्त ॥

664. ऋजि गतिस्थानार्जनोर्जनेषु । ऊर्जनं प्राणनम् । अर्जते । ऋत्यारुपसर्गस्येत्यारि उपार्जते । अनात इति पूर्वस्यात्त्वे ने च आनृजे । सनीटः कार्यित्वेन द्वित्वं प्रतिनिमित्तत्वाभावेन द्वित्वात्प्रागेव स्वरस्य विधौ गुणे सत्यपि र इति रेफस्य द्वित्वाभावे स्वरादेर्द्वितीय इति जेरेव द्वित्वम् अर्जिजिषते । णौ अर्जयति । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि ऋज्यम् । घञ्युद्वादित्वाद्गत्वे अर्गः स्थानम् । शोभनोऽर्गः स्वर्गः । उणादौ ऋच्यृजीति कितीके ऋजीकं वज्रं बलं च ४८ । ऋजिभिति कितीषे ऋजीषोवस्करः । ऋजीषं धनमुपहतं च ५५४ । उद्रिक्तादिसिद्ध्यर्थं व्यञ्जनादिमेनमन्ये मन्यन्ते ॥

665. ऋञ्जुङ् 666 भृजैङ् भर्जने । भर्जनं पाकप्रकारः । उदित्त्वान्ने ऋञ्जते । अनात इत्यात्वे ने च आनृञ्जे । ऋत्यारुपसर्गस्येत्यारि उपार्ञ्जते । ऋञ्जिता ॥

666. भृजैङ् । भर्जते बभृजे । ऋद्वर्णस्येत्यृतो वा ऋत्वे णौ ङे अबीभृजत् अबभर्जत् । सनि बिभर्जिषते । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् भृक्तः भृक्तवान् । क्तेऽनिट्त्वाद्घञि गत्वे भर्गो रुद्रः । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि भृग्यम् । उणादौ कृषिचमीत्युः भर्जुरभ्योपः ८२९ ॥

667. तिजि क्षमानिशानयोः । निशानं तीक्ष्णीकरणम् । गुप्तिज इति सनि तितिक्षते कोपम् । क्षान्तौ सन्विधानात्तेजने प्रत्ययान्तरम् । णौ तेजयति । करणाधारेऽनट् तेजनम् तेजनी । उणादौ भ्रूणतृष्णेति निपातनात् तीक्ष्णः १८६ । तिजियुजेर्ग नेति किति मे तिग्मम् ३४५ । असित्यसि तेजः ९७२ । तिजण् निशाने । उत्तेजयति ॥

अथ टान्ताः सप्त सेटश्च ॥

668. घट्टि चलने । घट्टते जघट्टे घट्टिता । अनि अवघट्टः । घञि घट्टः । णके उद्घट्टकः । णिवेत्तीत्यने घट्टना । घट्टण् चलने । घट्टयति ॥

669. स्फुटि विकसने । स्फोटते । अघोषे शिट इति पूर्वस्य सस्य लोपे पुस्फुटे । स्फोटिता । वौ व्यञ्जनादेरिति सनामनेर्वा कित्वे स्फुटित्वा स्फोटित्वा पुस्फुटिषते पुस्फोटिषते । नाम्युपान्त्येति के स्फुटः । घञि स्फोटः । टान्तोऽयमदि-

चेत्येके स्फुण्डते स्फुण्डिता । स्फट स्फुटृ विसरणे । स्फोटति । ऋदित्त्वादङि अ-स्फुटत् । स्फुटत् विकसने । स्फुटति ॥

670. चेष्टि चेष्टायाम् । चेष्टेहा । चेष्टते चिचेष्टे । णौ ङे वा वेष्टचेष्ट इति पूर्वस्य वात्वे अचचेष्टत् अचिचेष्टत् । क्ते चेष्टितम् । क्तेट इत्यः चेष्टा ॥

671. गोष्टि 672 लोष्टि संघाते । गोष्टते जुगोष्टे गोष्टिता ॥

672. लोष्टि । लोष्टते लोष्टिता । कर्मणि घञि लोष्टः । उणादौ भृमृतॄत्स-रील्युः लोष्टुर्मृत्पिण्डः ७१६ ॥

673. वेष्टि वेष्टने । वेष्टनं मन्थनं लोटनं परिहाणिश्च । वेष्टते विवेष्टे वेष्टिता । णौ ङे वा वेष्टेति पूर्वस्य वात्वे अववेष्टत् अविवेष्टत् । यङि वेवेष्ट्यते । यङ्लुपि वेवेष्टीति । धुटो धुटि स्वे वेति टलुकि वेवेष्टि । हौ हुधुट इति हेर्धित्वे तवर्गस्येति धस्य ढत्वे धुटो धुटीति टस्य लुकि तृतीयस्तृतीयेति षस्य डत्वे वेवेड्ढि । अचि प्रवेष्टो बाहुः । नाम्नि पुंसि चेति णके वेष्टकः कर्णवेष्टकः ॥

674. अद्टि हिंसातिक्रमयोः । अतिक्रम उल्लङ्घनम् । दोपान्त्योयम् । तव-र्गस्येति डत्वं न कृतमसंदेहार्थम् । तवर्गस्येति दस्य डत्वे अघोषे प्रथम इति टत्वे च अट्टते । अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनट्टे । दोपान्त्यत्वात्सनीटि न बदनमिति दस्य निषेधात्स्वरादेरिति द्वितीयांशस्य टेरेव द्विरुक्तौ तवर्गस्येति डत्वे अघोषे इति टत्वे च अट्टिटिषते । अचि घञि वा अट्टः । क्विपि अद् अत् । तोपान्त्योयमित्येके । तेषां सनीटि अतिट्टिषते । येषां तु तान्तटोपान्त्यश्चायं तेषां ट्टीति द्वित्वे अटिट्टिषते ॥

अथ ठान्ताः सप्त सेटश्च ॥

675. एठि 676 हेठि विबाधायाम् । एठते । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि एठां चक्रे । एठिता । स्वरादेरिति द्वित्वे एटिठिषते ॥

676. हेठि । हेठते जिहेठे हेठिता । णौ णिवेत्त्यने विहेठना शाठ्यम् ॥

677. मठुङ् 678 कठुङ् शोके । शोकोत्राध्यानम् । उदित्त्वान्ने मण्ठते ममण्ठे मण्ठिता ॥

678. कठुङ् । उदित्त्वान्ने कण्ठते उत्कण्ठते उत्कण्ठयते उच्चकण्ठे । घञि उत्कण्ठः । क्ते उत्कण्ठितः । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः उत्कण्ठा । उणादौ शरियृनीत्युन्ते उत्कण्ठुलः ४८९ । कठुण् शोके । युजादेर्न वेति वा णिचि उत्कण्ठयति उत्कण्ठति ॥

679. मुठुङ् पलायने । उदित्त्वान्ने मुण्ठते मुमुण्ठे मुण्ठिता ॥

680. वठुङ् एकचर्यायाम्। एकस्यासहायस्य चर्या गतिस्तस्याम्। उदित्त्वान्ने वण्ठते ववण्ठे वण्ठिता। अचि वण्ठः॥

681. अठुङ् 682 पठुङ् गतौ। उदित्त्वान्ने अण्ठते। अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनण्ठे। अण्ठिता॥

अथ डान्तास्त्रयोविंशतिः सेटश्च॥

682. पडुङ्। उदित्त्वान्ने पण्डते पपण्डे। गत्यर्थत्वात्कर्तरि क्ते पण्डितः। अचि पण्डः। क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्यः पण्डा। उणादौ जठरक्रकरेरयरे निपातनात् पाण्डरः ४०३। पाण्डुरिति तु पमेर्दर्घिश्चेति डौ पनतेः ७६६। मध्यादित्वाद्रे तु पाण्डुरः॥

683. हुडुङ् 684 पिडुङ् संघाते। उदित्त्वान्ने हुण्डते जुहुण्डे हुण्डिता। अचि हुण्डं समन्ततो विषमं देहसंस्थानं नाम कर्मभेदानां षण्णां संस्थानानामन्त्यस्य विपाको नरकभवनियतः। क्तेट इत्यः हुण्डा। नाम्नि पुंसि चेति णके हुण्डिका। उणादौ किलिपिलीति इः हुण्डिः पिण्डित ओदनः ६०८॥

684. पिडुङ्। उदित्त्वान्ने पिण्डते पिण्ड्यते पिपिण्डे पिण्टिता। घञि पिण्डः। स्त्रियां गौरादित्वाङ्गीः पिण्डी। उणादौ किलिपिलीति इः पिण्डिर्निष्पीलितस्नेहः पिण्डः ६०८। पिडुण् संघाते। पिण्डयति॥

685. शडुङ् रुजायां च। चकारात्संघाते। तालव्यादिः। उदित्त्वान्ने शण्डते शशाण्डे शण्डिता। अचि शण्ड उत्सृष्टपशुर्क्लीवश्च। षण्ड इति तु सनतेरौणादिके डे बाहुलकात्पत्वम् १६८॥

686. तडुङ् ताडने। उदित्त्वान्ने तण्डते ततण्डे तण्डिता। क्तेट इत्यः वितण्डा। उणादौ हपिवृनीयुले तण्डुलः ४८९। तण्डुरिति तु तनोतेर्डौ ७६९। तण्डुना प्रोक्तमित्यणि ताण्डवम्॥

687. कडुङ् मदे। उदित्त्वान्ने कण्डते चकण्डे कण्डिता। अचि कण्डम्। उणादौ जठरक्रकरेरयरे कण्डरा स्नायुसंघातः [४०३]। कटिपटीन्योले कण्डोलो विदलभाजनविशेषः ४९३। कण्डुरिति तु कणेर्डौ ७६९। कडुण् खण्डने च। कण्डयति॥

688. खडुङ् मन्थे। उदित्त्वान्ने खण्डते चखण्डे खण्डिता। घञि खण्डः। खडुण् भेदे। खण्डयति॥

689. गुडुङ् गतिवैकल्ये। उदित्त्वान्ने गुण्टते जुगुण्टे गुण्टिता। चुरादेराकृतिगणत्वात् गुडुण् रुण्टने। गुण्टयति॥

690. कुडुङ् दाहे। उदित्त्वान्ने कुण्डते चुकुण्डे कुण्डिता। आधारे व्यञ्जनादिति घञि कुण्डम्। स्त्रियां भाजगोणेति ङ्याम् कुण्ड्यमत्रम्। क्वट इत्यः कुण्डा। उणादौ मृदिकन्दील्यले कुण्डलम् ४६९। कुडुण् रक्षणे। कुण्डयति॥

691. वडुङ् 692 मडुङ् वेष्टने। विभाजनेऽप्यन्ये। विभाजनं विभागीकरणं चर्माभावश्च। उदित्त्वान्ने वण्डते ववण्डे वण्डिता। अचि घञि वा वण्डः॥

692. मडुङ्। उदित्त्वान्ने मण्डते ममण्डे मण्डिता। अचि घञि वा मण्डो रसाग्रम्। णके मण्डकः। उणादौ मृमन्यञ्जील्यूके मण्डूकः ९८। मृदिकन्दील्यले मण्डलम् ४६९। स्त्रियां गौरादित्वाड्ङ्याम् मण्डली। मीमसीत्यूरे मण्डूरं लोहमलम् ४२७। रुचिपुषीति ण्यन्तादिन्नौ मण्डयित्नुः ७९७। मडु भूषायाम्। मण्डति। मडुण् भूषायाम्। मण्डयति॥

693. भडुङ् परिभाषणे। उदित्त्वान्ने भण्डते बभण्डे भण्डिता। अचि भण्डः। भाण्डमिति तु भामेर्डः [उणादौ १६८]। भडुण् कल्याणे। भण्डयति। णिवेत्तील्यने भण्डना॥

694. मुडुङ् मज्जने। मज्जनं शोधनं न्यग्भावश्च। उदित्त्वान्ने मुण्डते मुमुण्डे मुण्डिता। घञि मुण्डः। मुडु खण्डने च। मुण्डति॥

695. तुडुङ् तोडने। तोडनं हिंसा। उदित्त्वान्ने तुण्डते तुतुण्डे तुण्डिता तुण्ड्यते। अचि घञि वा तुण्डम्। उणादौ किलिपिलीति इः तुण्डिः प्रवृद्धा नाभिः ६०८॥

696. भुडुङ् वरणे। वरणं स्वीकरणम्। उदित्त्वान्ने भुण्डते बुभुण्डे भुण्डिता। अचि भुण्डो धृष्टः॥

697. चडुङ् कोपे। उदित्त्वान्ने चण्डते चचण्डे चण्डिता। अचि चण्डः। स्त्रियां शोणादित्वाद्वा ङ्याम् चण्डी चण्डा। उणादौ ऋकृमिल्याले चण्डालः ४७९। चडुण् कोपे। चण्डयति॥

698. द्राडृङ् 699 ध्राडृङ् विशरणे। द्राडते दद्राडे द्राडिता॥

699. ध्राडृङ्। ध्राडते दध्राडे ध्राडिता। ऋदित्त्वाद्ङे न ह्रस्वः अदद्राडत्। अदध्राडत्॥

700 शाडृङ् श्लाघायाम्। नालव्यादिः। शाडते शशाडे। ऋफिडादित्वाड्डस्य लत्वे शालते। ऋदित्त्वाद्ङे न ह्रस्वः अशशाडत्। अचि शाला। अजातेरिति णिनि गुणशाली। शालिरिति तु शलेर्णादिके णौ स्यम् ६१८। शालूरमित्यपि शालेर्णूरे ९९॥

701· वाडृङ् आप्लाव्ये । आप्लाव्यमाप्लावनम् । वाडते ववाडे वाडिता । ऋदित्त्वाङ्डे न ह्रस्वः अववाडत् । अच्यृफिडादित्वाड्डस्य लत्वे वालः । वडवेति तु वडेः सौत्रस्यावे रूपम् [उणादौ ५१९] ॥

702· हेडृङ् 703 होडृङ् अनादरे । हेडते जिहेडे हेडिता । ऋदित्त्वाङ्डे न ह्रस्वः अजिहेडत् । घञि हेडः । हेडप्रसादौ प्रभोः । क्ते सेट्त्वात् क्तेट इत्य ऋफिडादित्वाच्च लः हेला । घटादौ हेड वेष्टने । हेडति । णौ ह्रस्वे हिडयति ॥

703· होडृङ् । होडते जुहोडे होडिता । ऋदित्त्वाङ्डे न ह्रस्वः अजुहोडत् । क्तेट इत्यः होडा । अत्रि होडः ॥

704· हिडुङ् गतौ च । चकारादनादरे । उदित्त्वान्ने हिण्डते जिहिण्डे हिण्डिता । यङि जेहिण्ड्यते । यङ्लुपि जेहिण्डीति । तवर्गस्येति तस्य टत्वे धुटो धुटीति धुटो लुकि जेहिण्टि । इङित इत्यने हिण्डनः । गत्यर्थत्वात्कर्तरि क्ते हिण्डितः । उणादौ किलिपिलीति इः हिण्डिः रात्रौ रक्षाचारः ६०८ ॥

अथ णान्ताः षट् सेटश्च ॥

705· घिणुङ् 706 घुणुङ् 707 घृणुङ् ग्रहणे । उदित्त्वान्ने घिण्णते जिघिण्णे घिण्णिता ॥

706· घुणुङ् । घुण्णते जुघुण्णे घुण्णिता ॥

707· घृणुङ् । घृण्णते जघृण्णे घृण्णिता । यङि जरीघृण्ण्यते । वनि क्वन्याड् पञ्चमस्येत्यत्र पञ्चमस्येति जातिपरिग्रहाण्णद्वयस्याप्याडादेशे आडो ङित्त्वाद्गुणाभावादत्वे घृण्वावा । व्यक्तिपरिग्रहे त्वन्त्यस्यैवात्वे घृणिनावा । एवं शेषयोरपि । क्विपि पदस्येति संयोगान्तलोपे घृणिन्नित्यादि ॥

708· घुणि 709· घूर्णि भ्रमणे । घोणते जुघुणे घोणिता । भिदादित्वात् घोणा । नाम्युपान्त्येति के घुणः । वनि क्वन्याड् पञ्चमस्येत्याडादेशे ङित्वाद्गुणाभावे घुणावा ॥

709· [घूर्णि ।] घूर्णते जुघूर्णे घूर्णिता । क्वन्यादि घूर्णावा । घुण घूर्णत् भ्रमणे । घुणति । घूर्णति ॥

710· पणि व्यवहारस्तुत्योः । गुपौधूपेत्याये पणायति । आयान्तत्वेऽङित्त्वाभावाच्छेषात्परस्मायिति परस्मैपदम् । विनिमयद्यूतपणाभिानं कर्मणो वा कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् शतस्य पणायति । स्वार्थिकप्रत्ययान्तस्य प्रकृतिवद्ग्रहणात्पणिरेवायम् । ये तु स्तुत्यर्थादेव पणेरायमिच्छन्ति तन्मते व्यवहारार्थाच्चायप्रत्ययाभावे शतस्य पणते । अशवि ते वेति वा भावे पणायांचकार पेणे पणायिता पणिता ।

न चोपलेभे वणिजां पणायाः ॥

अत्र शंसिप्रत्ययादित्यः । वर्योपसर्येति निपातनाद्ये पण्यं विक्रेयम् । अन्यत्र घ्यणि पाण्यः साधुः । पणेर्माने इति घञपवादेलि शाकपणः । गोचरसंचरेत्याधारे च घञपवादे घे एत्य तत्र पणायन्तीत्यापणः । उणादौ आङः पणीतीके आपणिकः पत्तनवासी ३९ । प्राङः पणीतीके प्रापणिको वणिक् ४२ । कामिवमीति णिदिः पाणिः ६१८ । भृपणिभ्यामिज् भुरवणौ च वणिक् ८७९ । मज्ञाद्यणि वाणिजः ॥

अथ तान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

711. यतैङ् प्रयत्ने । यतते येते यतिता । ऐदित्वात् क्तयोर्नेट् यत्तः आयत्तः यत्तवान् । यजिस्वपीति नेे यत्नः । उणादौ पादिपठीति इः यतिः ६०७ । यतिननन्दिभ्यां दीर्घश्चेत्यृः याता देवरभार्या ८९६ । तृस्वसीत्यत्र तुः सार्थकस्य ग्रहणादारभावे यातरौ । यतण् निकारोपस्कारयोः । यातयति ॥

712. युतृङ् 713 जुतृङ् भासने । योतते युयुते योतिता । ऋदित्वाङे न ह्रस्वः अयुयोतत् ॥

713. [जुतृङ् ।] जोतते जुजुते जोतिता । ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अजुजोतत् । जुतृ भासने । जोतति । ऋदित्त्वाद्वाङि अजुतत् अजोतीत् । कौशिकस्तु ज्योतिः सिद्धये जुतिस्थाने ज्युतिमधीते । तदसद् द्युतेरादेश्च ज इति सिद्धत्वात् ॥

अथ थान्ताः षट् सेटश्च ॥

714. विथृङ् 715 वेथृङ् याचने । वेथते विविथे विथितः । ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अविवेथत् ॥

715. वेथृङ् । वेथते विवेथे वेथितः । ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अविवेथत् । कौशिकस्तु विथुरसिद्धये याचने इत्याह । तन्न व्यथेरेव श्वशुरेत्युरे निपातनात्सिद्धेः [उणादौ ४२६] ॥

716. नाथृङ् उपतापैश्वर्याशीःषु च । चकाराद्याचने । उपताप उपघातः । अत्र याञ्चोपतापौ क्रियात्वादर्थावैश्वर्याशिषौ तु धर्ममात्रत्वाद् योल्ये । यद्वा गण्डति श्वेतते प्रासादः घण्टा ध्वनति संयुज्यते अस्ति समवैतीति द्रव्यगुणसंयोगसत्तासमवायानामिव सिद्धानामप्याख्यातवाच्यत्वेन साध्यतया प्रतीतेरनयोरर्थत्वमप्यस्तु । यदाह पूर्वापरीभूतं भावमाख्यातेनाचष्टे । सर्पिषो नाथते सर्पिर्नाथते सर्पिर्मे भूयादित्याशास्ते । नाथ इति कर्मणो वा कर्मत्वे । शेषे इति षष्ठी । आशिषि नाथ इत्याशिष्येवात्मनेपदनियमादर्थान्तरे परस्मैपदमेव । रिपुं नाथति उपतपति । स्वामी

नाथति ईष्टे । नृपं नाथते याचते । एष्वात्मनेपदाभावान्नाथ इति कर्मणो कर्मत्वाभावे कर्मणीति द्वितीयैव । कथम् ।

एतन्मन्दविपक्वतिन्दुकफलश्यामोदरापाण्डुर-
प्रान्तं हन्त पुलिन्दसुन्दरकरस्पर्शक्षमं लक्ष्यते ।
तत्पल्लीपतिपुत्रि कुञ्जरकुलं जीवाभयाभ्यर्थना-
दीनं त्वामनुनाथते कुचयुगं पत्रांशुकैर्मा पिधाः ॥

अपपाठ एषः अनुनाथति स्तनयुगं पत्रांशुकैर्मा पिधा इति त्वभियुक्ताः । येषां चानुपसर्गस्य नियमस्तन्मते सोपसर्गस्यार्थान्तरेप्यात्मनेपदं न विरुध्यते । अणोपदेशा-श्चायम् । यदाह सर्वे नादयो णोपदेशा नृतिनन्दिनर्दिनक्किनाटिनॄनाथृनाधृवर्जमिति । तेनादुरुपसर्गेति णत्वाभावे प्रनाथते । अचि नाथः । इङित इत्यने नाथनः ॥

717. श्रथुङ् शैथिल्ये । तालव्यादिः । शैथिल्यमगाढता । उदित्वान्ने श्रन्थते श्रन्थ्यते श्रन्थिता शश्रन्थे । अत्र वा श्रन्थग्रन्थो नलुक् चेत्यत्रौपदेशिकस्य श्रन्थो ग्रहणाद्वा एत्वनलुकौ न भवतः । अन्ये त्वत्रापीच्छन्ति । दशनावोदैधौद्मेति घञि निपातनात् प्रश्रथः हिमश्रथः । णिवेत्त्यास्यने श्रन्थना । उणादौ श्रन्थेः शिथ् चेतीरे शिथिरम् । लत्वे शिथिलम् '४१.४ ॥

718. ग्रथुङ् कौटिल्ये । कौटिल्यं कुगतिर्बन्धश्च । उदित्वान्ने ग्रन्थते जग्रन्थे ग्रन्थिता । णिवेत्त्यास्यने ग्रन्थनेत्येके । श्रन्थश् मोचनप्रतिहर्षयोः । ग्रन्थश् संदर्भे । श्रथ्नाति श्रथ्यते । ग्रथ्नाति ग्रथ्यते । वा श्रन्थग्रन्थो नलुक् चेति वा एत्वे नलुकि च श्रेथतुः शश्रन्थतुः । ग्रेथतुः जग्रन्थतुः । श्रन्थ ग्रन्थण् संदर्भे । युजादेर्न वेति वा णिचि श्रन्थयति श्रन्थति । ग्रन्थयति ग्रन्थति । श्रेथतुः शश्रन्थतुः । ग्रेथतुः जग्रन्थतुः । एकधातावित्यात्मनेपदे भूषार्थेति जिक्ययोरभावे च कर्मकर्तरि त्रयाणा-मपि श्रन्थते अश्रन्थि अश्रन्थिष्ट वा स्वयमेव । एवं ग्रन्थते अग्रन्थि अग्रन्थिष्ट । उणादौ पदिपठीति इः ग्रन्थिर्ग्रन्थिश्च पर्वसंध्यादिः ६०७ ॥

719. कत्थि श्लाघायाम् । श्लाघा गुणारोपः । कत्थते चकत्थे कत्थित्वा । इङित इत्यने कत्थनः । वेर्विचेति घिनाणि विकत्थी । न णिङ्येत्यत्र दीपिग्रहणेन ताच्छीलिके-ष्वप्युत्सर्गसमावेशस्य ज्ञापनादने विकत्थनः ॥

अथ दान्ता एकविंशतिर्ङितोऽन्तर्गताः सेटश्च ॥

720. श्विदुङ् श्वैत्ये । श्वैत्यं श्वेतगुणक्रिया । उदित्वान्ने श्विन्दते । कौर्थः । यदि सकर्मकस्तदा श्वेतीकरोतीति । अथाकर्मकस्तदा श्वेतीभवतीति । श्वेतगुणः

सिद्धोप्याख्यातेन साध्यैकरूप उच्यते कृतानुसाध्योपि सिद्धतया पाकादिवच्छब्दशक्तिस्वाभाव्यात्। क्ये श्विन्द्यते। क्ते श्विन्दितः॥

721. वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः। स्तुतिर्गुणैः प्रशंसा। अभिवादनं पादयोः प्रणिपातः। उदित्त्वान्ने वन्दते देवान् स्तौतीत्यर्थः। ववन्दे गुरून् अभिवादितवानित्यर्थः। वन्दिता। अचि वन्दी हठाकृष्टा स्त्री। ग्रहादित्वाण्णिनि वन्दी मङ्गः। शृवन्देरारुः वन्दनशीलो वन्दारुः कामवृक्षश्च। न णिङ्येत्यत्र दीपिग्रहणादसरूपेने वन्दनः। णिवेत्तीत्यने वन्दना। उणादौ पदिपठीति इः वन्दिर्महाणिः ६०७॥

722. भदुङ् सुखकल्याणयोः। सुखं सद्वेद्यकर्मोदयाच्छुभानुभवनम्। कल्याणं श्रेयः। प्रीतावप्यन्ये। प्रीतिर्मोहनीयविपाकः। उदित्त्वान्ने भन्दते बभन्दे भन्दिता। इङित इत्यने भन्दनः। उणादौ सीमन्तहेमन्तेत्यन्ते निपातनात् भदन्तः २२२। भन्देर्वेति रे वा नलुकि च भद्रं भन्द्रं च सुखकल्याणे ३९१। चुरादौ भडुण् कल्याणे। दान्त इत्येके भन्दयति॥

723. मदुङ् स्तुतिमोदमदस्वप्नगतिषु। मोदो हर्षः। मदो दर्पः स्वप्नेनालस्यमपि लक्ष्यते। चन्द्रस्तु मदि जाड्ये इत्येताह। मोदमदस्वप्नेष्वकर्मकोयं स्तुतिगत्योस्तु कर्मकः। उदित्त्वान्ने मन्दते ममन्दे मन्दिता। अचि मन्दः। स्त्रियां जातेरयान्तेति यौवनावस्थावृत्तौ तु वयस्यनन्त्ये इति ङीप्राप्तावजादेरित्यापि मन्दा स्त्रीजातिर्युवतिर्वा। उणादौ शलिबलिपतीत्याके मन्दाकः [३४]। मत्वर्थयिनि मन्दाकिनी। भीवृधीति रे मन्द्रं गम्भीरम्। मद्रमिति तु मायतेः ३८७। ऋञ्चिचटीत्यरे मन्दरः शैलविशेषः ३९७। अग्यङ्गीत्यारे मन्दारो देववृक्षः ४०५। मादिमन्दीतीरे मन्दिरं सद्म। मदिरेति तु मायतेः ४१२। वाश्यसीत्युरे मन्दुरा वाजिशाला ४२३॥

724. स्पदुङ् किंचिच्चलने। उदित्त्वान्ने स्पन्दते पस्पन्दे स्पन्दिता। णिगन्तारफलवत्कर्तर्यपि चल्याहारार्थेङिति परस्मैपदम् स्पन्दयति। घञि स्पन्दः। चालशब्दार्थादित्यने स्पन्दनो वृक्षविशेषः॥

725. क्रिदुङ् परिदेवने। परिदेवनं शोचनम्। उदित्त्वान्ने क्रिन्दते क्रिन्दिता। क्रिदु परिदेवने। क्रिन्दति। गित्त्वमकृत्वोभयत्र पाठस्तु फलवत्यपि कर्तरि परस्मैपदार्थः। अफलेप्यात्मनेपदार्थश्च॥

726. मुदि हर्षे। अकर्मकोयम्। मोदते मुमुदे मोदिता। क्ते मुदितः। वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोर्वा कित्त्वे मुदित्वा मोदित्वा मुमुदिषते मुमोदिषते। णौ मोदयति चैत्रम्। अत्राणिगीति फलवत्कर्तर्यपि परस्मैपदं गतिबोधाहारार्थेत्यणिक्कर्तुः

कर्मत्वं च। मूलविभुजादित्वात्के कुमुदम्। तिक्कृतौ नाम्नीत्यानशि मोदमानः कोपि ग्रामः। णके मोदयतीति मोदकः। नाम्युपान्त्येति के मुदः। इङित इत्यने मोदनः। उणादौ पृमुदिभ्यां किदिति किति गे मुद्गः ९३। ऋज्यजीति किति रे मुद्रा ३८८। मुदिगुरिभ्यां टिद्गजौ चान्तावित्यरे मुद्गरः मुद्गरी ४०४। शुपीषीति किर्तीरे मुदिरो मेघः ४१६। मुदण् संसर्गे। मोदयति॥

727. ददि दाने। धारणे इति कौशिकः। ददते। अनादेशादेरित्येत्वस्य न शसददेति प्रतिषेधात् दददे। ददिता॥

728. हृदि पुरीषोत्सर्गे। हदते जहदे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् हत्ता हत्तुम्। सनि जिहत्सते। इङित इत्यने हदनः॥

729. ष्वदि 730 स्वर्दि 731 स्वादि आस्वादने। आद्यः षोपदेशोऽयं नेतरौ। यत्स्मृतिः स्वरदन्त्यपराः षोपदेशाः स्मिस्विदिस्वदिस्वञ्जिस्वपयश्च सृपि-सृजिस्तृस्त्यासेकृसृवर्जम्। आस्वादन जिह्वया लेहः। चैत्राय स्वदते सस्वदे। षोपदेशत्वात्षत्वे असिष्वदत्। सनि षत्वापन्ने णिस्तोरेवेत्यत्र वर्जनाण्ण्यन्तस्य षत्वा-भावे सिस्वादयिषति। णिस्तोरेवेति नियमात्सनि षत्वाभावे सिस्वदिषते। इङित इत्यने स्वदनः। उणादौ कृवापाजीत्युणि स्वादुः १। ष्वदण् आस्वादने। स्वादयति॥

730. स्वर्दि। स्वर्दते। अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे सिस्वर्दयिषति असिस्वर्दत्। स्वर्दिता॥

731. स्वादि। स्वादते सस्वादे। अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे असिस्वदत्। सनि सिस्वादिषते॥

732. उर्दि मानक्रीडयोश्च। चकारादास्वादने। मानं मितिः। भ्वादेरिति दीर्घे ऊर्दते। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ऊर्दां चक्रे। आय र इति रस्य प्रतिषेधात्स्वरादेरिति देरेव द्वित्वे सनि ऊर्दिदिषते। भिदि स्त्रियां गौरादित्वाङ्ग्याम् ऊर्दी विमानम्॥

733. कुर्दि 734 गुर्दि 735 गुदि क्रीडायाम्। भ्वादेरिति दीर्घे कूर्दते चुकूर्दे कूर्दिता॥

734. [गुर्दि।] गूर्दते जुगूर्दे गूर्दिता। गुर्दिस्थानेन्ये गुर्दि पेठुः। खूर्दते चुखूर्दे। गुर्दण् निकेतने। गूर्दयति॥

735. गुदि। गोदते जुगुदे। वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वामनेर्वा कित्त्वे गुदित्वा गोदित्वा जुगुदिषते जुगोदिषते। नाम्युपान्त्येति के गुदं क्षीणामपाङ्गम्। कल्याणं गुदमस्याः क्रोडादित्वाद् ङ्यभावे कल्याणगुदा। गुदिस्थाने गुधिमेकेऽधीयन्॥

736. षूदि क्षरणे। क्षरणं निरसनम्। षः स इति सत्वे सूदते सुषूदे सूदिता। डे असूषुदत्। क्ते निसूदितः। नन्द्यादित्वादने सूदनः। अचि सूदः। स्त्रियां गौरादित्वाद् ङ्याम् सूदी। शीलाद्यर्थविवक्षायामिङित इत्यनस्य न णिङ्चेति प्रतिषेधात्तृभि सूदनशीलः सूदिता। षूदण् आस्रवणे। सूदयति ॥

737. ह्रादि शब्दे। अव्यक्ते शब्दे इत्यन्ये। अव्यक्तोपरिस्फुटवर्णः। ह्रादते जह्रादे ह्रादिता। घञि ह्रादः। अचि ह्रदः पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वः ॥

738. ह्लादैङ् सुखे च। चकाराच्छब्दे। ह्लादते जह्लादे ह्लादिता। ऐदित्वात् क्तयोर्नेट् प्रह्लन्नः प्रह्लन्नवान्। अत्र ह्लादो ह्लद् क्तयोश्चेति ह्लद् तो नश्च। णौ क्ते आह्लादितः। क्तौ प्रह्लत्तिः। मनयवलपरे हे इत्यनुस्वारानुनासिकयोः किं ह्लादते किल्ह्लँदते ॥

739. पर्दि कुत्सिते शब्दे। पायुध्वनौ वर्तते। अन्ये तु निःशब्दमधोवातं पर्दनं मन्वाना अशब्दे इत्याहुः। पर्दते पपर्दे पर्दिता। इङित इत्यने पर्दनः। पृदाकुरिति तु पिपर्तेर्दाकुकि [उणादौ ७९६] ॥

740. स्कुदुङ् आप्रवणे। आप्रवणमुत्प्लुत्य गमनमास्कन्दनं वा। उद्धरणमित्यन्ये। उदित्वान्ने स्कुन्दते चुस्कुन्दे स्कुन्दिता। सनि चुस्कुन्दिषते। यङि चोस्कुन्द्यते। यङ्लुपि चोस्कुन्दीति। कुन्द इति तु कवतेर्दे नेन्ते च रूपम् [उणादौ २४०] ॥

अथ धान्ताः सप्त सेटश्च ॥

741. एधि वृद्धौ। एधते। उपसर्गस्यानिणित्यत्रैधिवर्जनादुपसर्गावर्णलुगभावे प्रैधते। अकर्मकत्वाद्भावे एध्यते मैत्रेण। सोपसर्गस्तु साप्योऽपि भवति। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि एधां चक्रे। एधिता। ओणेर्ऋदित्करणान्नित्यमपि द्विर्वचनं ह्रस्वो बाधते। तेन डे ह्रस्वे द्वित्वे च मा भवानिदिधत्। सनि एदिधिषते। आनशि एधमानः। घञि एधः। उणादौ असिल्यसि एधः एधसी [९९२]। इन्धेरपि दशनावोदेति यैन्धिभ्यामिति वचनादेधैधसोः सिद्धिः ९६८ ॥

742. स्पर्धि संघर्षे। संघर्षः पराभिभवेच्छा। स्पर्धते भ्रातुः भ्रात्रा सह स्पर्धां करोतीत्यर्थः। पस्पर्धे। सनि पिस्पर्धिषते। यङि पास्पर्ध्यते। यङ्लुपि पास्पर्धीति। दिवि यङ्तुरस्तोरितीति अपास्पर्धीत्। सिवि सेः स्द्धां च रुर्वेति सिवो लुकि धस्य दत्वे रो रे लुगिति रो लुग्यस्य दीर्घे च अपास्पाः। इङित इत्यने स्पर्धनः। अकर्मकोऽयम्। तेन स्पर्धयति मैत्रमित्यत्राणिगि प्राणिकर्तृकेति फलवत्क-

तैर्यपि परस्मैपद गतिबोधेत्यणिकर्तुः कर्मत्वं च। स्पर्धमानः स कृष्णमिति तु कृष्णं प्राप्येत्यध्याहारात्। बहुलमितीष्णौ।

मेरुं स्पर्धिष्णुनेवान्यो धृतो नाको हिमाद्रिणा॥

क्तेट इत्यः स्पर्धा। घञि स्पर्धः॥

743. गाधृङ् प्रतिष्ठालिप्साग्रन्थेषु। प्रतिष्ठास्पदम्। लब्धुमिच्छा लिप्सा। ग्रन्थनं ग्रन्थः। प्रतिष्ठायामकर्मकोयं लिप्साग्रन्थयोः सकर्मकः। गाधते जगाधे गाधिता। ऋदित्वाङ्ङे न ह्रस्वः अजगाधत्। सनि जिगाधिषते। यङि जागाध्यते। यङ्लुपि जागाधीति। अचि अगाधमतलस्पर्शम्। ङित इत्यने गाधनः। उणादौ पदिपठीति इः गाधिर्विश्वामित्रपिता ६०७॥

744. बाधृङ् रोटने। रोटन प्रतिघातः। बाधते बबाधे बाधिता। ऋदित्वाङ्ङे न ह्रस्वः अबबाधत्। ङित इत्यने बाधनः। क्तेट इत्यः बाधा। घञि बाधः। बाहुरिति तु मिवहीति णित्यौ वहेः [उणादौ ७२६]॥

745 दधि धारणे। दाने इति कौशिकः। दधते देधे दधिता। यङ्लुपि दादधीति दादद्धि। णौ ङे अदादधत्। अचि दधः। उणादौ पदिपठीति इः दधि ६०७॥

746. बधि बन्धने। वैरूप्ये शान्दानिति सनीतो दीर्घे च बीभत्सते। अर्थान्तरे तु बधते। न जनबध इति वृद्ध्यभावे अबधि बधकः। उणादौ पदिपठीति इः बधिः ६०७। बधण संयमने। बाधयति॥

747. नाधृङ् नाधृङ्वत्। उपतापैश्वर्याशीर्याञ्चार्थेषु नाधृङ्वदयं वर्तते। लाघवार्थमेव निर्देशः। वर्णक्रमानुसरणात्तु नैरुक्ताधीती। नाधते। अणोपदेशत्वादद्रुपसर्गान्तर इति णत्वाभावे प्रनाधते परिनाधते। येषा तु णोपदेशोयं तन्मते प्रणाधते परिणाधते। ननाधे नाधिता॥

अथ नान्तौ द्वौ सेटौ च॥

748. पनि स्तुतौ। गुपौधूपेत्याये पनायति जिनम्। ङित्त्वाभावादत्र शेषात्परस्मायिनि परस्मैपदम्। ये तु स्वार्थिकप्रत्ययान्तस्य प्रकृतिवद्ग्रहगाथया यप्रत्ययान्तस्य प्रकृत्यर्थत्वानित्व तयेरित्त्वमर्पीति प्रतिपन्नास्तन्मते ङितः कर्तरीत्यात्मनेपदे पनायते जिनम्। एवं पणायते। अशवि ते वेति आये पनायिष्यते पनिष्यते। उणादौ तप्यशीत्यसे पनसः फलवृक्षः ५६९। फनस इति तु फणेः फनसनामरसादय इत्यसे निपातनात् ५७३॥

749 मानि पूजायाम्। विचारे शान्दान्मानिति सनि पूर्वस्येतो दीर्घे च मीमांसते धर्मम्। शंसिप्रत्ययादित्य· मीमांसा। अर्थान्तरे घञि मानः। अनटि

माननम्। णौ मानयति। उणादौ मावावद्यीति से मांसम् ५६४। मानिभ्राजेर्लुक् चेति तृः माता ८५९। मानण् पूजायाम्। युजादेर्न वेति वा णिचि मानयति मानति॥

अथ पान्ताश्चतुर्दश सेटश्च॥

750. तिपृङ् 751 ष्टिपृङ् 752 ष्टेपृङ् क्षरणे। तेपते तितिपे तेपिता। आगमशासनमनित्यमितीडभावे तेप्ता। ऋदित्त्वाण्णौ ङे अतितेपत्। वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोर्वा कित्त्वे तिपित्वा तेपित्वा तितिपिषते तितेपिषते॥

751. ष्टिपृङ्। षः स इति सत्वे स्तेपते। षोपदेशत्वात्पत्वे तिष्टिपे। स्तेपिता। ऋदित्त्वाङ्घे न ह्रस्वः अतिष्टेपत्। क्ते स्तिपितः॥

752. ष्टेपृङ्। षः स इति सत्वे स्तेपते। षोपदेशत्वात्पत्वे तिष्टेपे। स्तेपिता। क्ते स्तेपितः। ऋदित्त्वाङ्घे अतिष्टेपत्॥

753. तेपृङ् कम्पने च। चकारात्क्षरणे। तेपते तितेपे तेपिता। क्ते तेपितः। ऋदित्त्वाङ्घे न ह्रस्वः अतितेपत्॥

754. टुवेपृङ् 755 केपृङ् 756 गेपृङ् 757 कपुङ् चलने। वेपते विवेपे वेपिता। ऋदित्त्वाङ्घे अविवेपत्। ट्वित्त्वादथौ वेपथुः। न ख्यापूगिति प्रतिषेधाण्णत्वाभावे प्रवेपनम्। उणादौ त्रिपिनाजिनादय इतीने निपातनात् विपिनं गहनम् २८४॥

755. केपृङ्। केपते केपिता। ऋदित्त्वाङ्घे अचिकेपत्॥

756. गेपृङ्। गेपते जिगेपे गेपिता। ऋदित्त्वाङ्घे अजिगेपत्॥

757. कपुङ्। उदित्त्वान्ने कम्पते चकम्पे कम्पिता। चल्याहारार्थेति फलवत्कर्तर्यपि ण्यन्तात्परस्मैपदम् कम्पयति शाखाम्। गतिबोधेत्यणिक्कर्तुरत्र कर्मत्वम्। भीष्यादिभ्योऽप्रत्ययेनैव भीषादिसिद्धावङ्विधानं णिलुकोऽनित्यत्वज्ञापनार्थम्। तेनाणिगेर्गुणे कम्पया स्त्री। लङ्गिकम्प्योरिति नलुकि विकपितः। अङ्गविकृतेरन्यत्रोदित्त्वान्नलोपाभावे कम्पितः शीलाद्यर्थविवक्षायाम्। चालशब्दार्थादित्यने कम्पनः। स्यजसेति रे कम्प्रः। क्तेट इत्यः कम्पा। उणादौ अम्भिकुण्डीति इर्नलुक् च कपिः ६१४। कपोल इति तु कपेः सौत्रस्यौले ४९३। केपृङ्गेपृङौ गतावपि॥

758. ग्लेपृङ् दैन्ये च। चकाराच्चलने। गतावप्यन्ये। ग्लेपते जिग्लेपे ग्लेपिता। ऋदित्त्वाङ्घे न ह्रस्वः अजिग्लेपत्॥

759. मेपृङ् 760 रेपृङ् 761 लेपृङ् गतौ। मेपते मिमेपे मेपिता। ऋदित्त्वाङ्घे न ह्रस्वः अमिमेपत्॥

760 रेपृङ्। रेपते रिरेपे रेपिता। ऋदित्त्वाङ्घे अरिरेपत्। रेपृः शब्देपीत्येके॥

761. लेपृङ् । लेपते लिलेपे लेपिता । ऋदित्त्वाङ्गे अलिलेपत् । क्ते लेपितः । देशान्तरप्राप्तिहेतुर्गतिस्तत्रैव स्थितस्य स्पन्दनं चलनमिति पृथगेषां पाठः । हेपृङ् चेति कौशिकः ॥

762. त्रपौषि लज्जायाम् । त्रपते । तृत्रपफलेत्येत्वे द्वित्वाभावे च त्रेपे । औदित्त्वाद्वेट् त्रप्ता त्रपिता । वेटोपत इति क्तयोर्नेट् त्रप्तः त्रप्तवान् । आसुयुवपीति यापवादे घ्यणि अपत्राप्यम् । भ्राज्यलंकृगितीष्णावपत्रपाशीलादिः अपत्रपिष्णुः । षित्त्वादङि त्रपा अपत्रपा । उणादौ भृमृत्रित्युः त्रपु ७१६ ॥

763. गुपि गोपनकुत्सनयोः । गर्हायां सनि जुगुप्सते । अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्य, विशेषकं भवति यं समुदायं सोवयवो न व्यभिचरति । न व्यभिचरति च गुपिर्गर्हायां सनन्तसमुदायमितीङित इत्यात्मनेपदम् । स्वार्थे इतीडभावः । इच्छासनन्तादेव सनो निषेधात्तुमर्हादिति सनि जुगुप्सिषते । शंसिप्रत्ययादित्यः जुगुप्सा । गर्हाया अन्यत्र सनोभावे अर्थान्तरेपि प्रायेण त्यादयो नाभिधीयन्ते इत्यत्र प्रायोग्रहणात् गोपते । अनटि गोपनम् । क्तौ गुप्तिः । गुपौ रक्षणे । गोपायति । गुपच् व्याकुलत्वे । गुप्यति । गुपण् भासार्थः । गोपयति ॥

अथ वान्ताः षट् सेटश्च ॥

764. अबुङ् 765 रबुङ् शब्दे । उदित्त्वान्ने अम्बते । अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनम्बे । अचि कर्मणि घञि वा अम्बा । उणादौ शामादयोति ले अम्बुः रसः ४६२ ॥

765. रबुङ् । उदित्त्वान्न रम्बते ररम्बे रम्बिता । के रम्बते इत्यचि करम्बः । कृगो वा कृकडिकटीत्यम्बे करम्बः [उणादौ ३२१] ॥

766. लबुङ् अवस्रंसने च । चकाराच्छब्दे । उदित्त्वाने लम्बते गलम्बते अवलम्बते आलम्बते उल्लम्बते विलम्बते इत्यनेकार्थत्वमुपसर्गयोगितमन्यत्राप्युदाहार्यम् । णके लम्बिका त्रिकटा । विलम्बिका द्राक्षा इलम्बः । अचि लम्बः । उणादौ नञो लम्बेर्नलुक् नेति णिदुः अलाबुः ८३८ । अलम्बुसेति स्यलतेरम्बुसे अलम्बुसा नाम शाकम् ५८५ ॥

767. कबृङ् वर्णे । वर्णो वर्णनं शुक्लादिश्च । कबते चकबे कबिता । ऋदित्त्वाङ्गे न ह्रस्वः अचकाबत् । घ्यणि काब्यम् । उणादौ जठरेत्यरे कबरः कबरी ३९७. ४०३ । पदिपठीति इः काबिः [६०६. ६०७] । कर्बुर इति तु कर्बेरोष्ठ्यान्तस्य वादयसीत्युरे ४२३ ॥

768. क्षीबृङ् आधार्ष्ट्ये। क्षीबते चिक्षीबे क्षीबिता। ऋदित्वाङे अचिक्षीबत्। नाम्युपान्त्येति के क्षीबः। क्ते सेट्त्वात् केट इत्यः क्षीबा विक्षीबा ॥

769. क्षीवृङ् मदे। क्षीवते चिक्षीवे क्षीविता। ऋदित्वाङे अचिक्षीवत्। नाम्युपान्त्येति के क्षीवः प्रक्षीवः। क्तयोरनुपसर्गोः क्षीवेति निपातनात् क्षीवः क्षीववान्। उपसर्गात्तु प्रक्षीवितः प्रक्षीवितवान्। एते च कवृङादयो यद्यपि दन्त्यौष्ठ्यान्ता अपि काव्यादिशब्देषु श्रूयन्ते तथापि वृद्धैरोष्ठ्यान्त्यमध्ये पठितत्वादस्माभिस्तथैव पठिताः ॥

अथ भान्ताः सप्तदश शर्मिलभिवर्जाः सेटश्च ॥

770. शीभृङ् 771 [व]भृङ् 772 शल्भि कत्थने। शीभते शिशीभे शीभिता। ऋदित्वाङे अशिशीभत्। उणादौ ऋञ्जिचटील्यरे शीभरो हस्तिहस्तमुक्तो जललवः ३९७ ॥

771. [व]भृङ्। वीभते विवीभे वीभिता। ऋदित्वाङे अविवीभत् ॥

772. शल्भि। शल्भते शशल्भे शल्भिता। ङे अशशल्भत्। त्रयोपि क्ते सेट इति क्तेट इत्यः शीभा। [वि]भा। शल्भा ॥

773. वल्भि भोजने। वल्भते ववल्भे वल्भिता। घञि वल्भः ॥

774. गल्भि धार्ष्ट्ये। गल्भते प्रजगल्भे गल्भिता। अचि प्रगल्भः। क्तेट इत्यः प्रगल्भा। प्रगल्भ इवाचरतीति गल्भक्लीबहोडात्क्विति ङिति क्विपि धातोरनेकस्वरादिति परोक्षाया आमि प्रगल्भां चक्रे। क्विपो ङित्त्वादात्मनेपदम् ॥

775. रेभृङ् 776 अभुङ् 777 रभुङ् 778 लभुङ् शब्दे। रेभते रिरेभे रेभिता। ऋदित्वाङे न ह्रस्वः अरिरेभत्। क्षुब्धविरिब्धेति निपातनात् विरिब्धः स्वरः। विरेभितमन्यत् ॥

776. अभुङ्। उदित्वान्ने अम्भते। अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनम्भे। अम्भिता। अम्भ इति त्वमेर्भर्हौ चान्तावित्यमते रूपम् [उणादौ ९६२] ॥

777. रभुङ्। उदित्वान्ने रम्भते ररम्भे रम्भिता। अचि रम्भा कदली। करम्भो दधिसक्तवः। क्ते रम्भितः ॥

778. लभुङ्। उदित्वान्ने लम्भते ललम्भे लम्भिता। क्ते लम्भितः। अचि घञि वा लम्भः ॥

779. ष्टभुङ् 780 स्कभुङ् 781 ष्टुभुङ् स्तम्भे। स्तम्भः क्रियानिरोधः। षः स इति सत्वे उदित्वान्ने च स्तम्भते तस्तम्भे स्तम्भिता। अचि घञि वा स्तम्भः।

अङ्प्रतिस्तब्धनिस्तब्ध इति षत्वे विष्टम्भ । अवाच्चाश्रयोर्जीति षत्वे अवष्टम्भते दण्डम् अवष्टम्भते शूर । उद स्थेति सलुकि उत्तम्भते । णौ सनि षत्वे तिष्टम्भयिषते । ष्टपर पकारोऽयमित्येके । तन्मते टिष्टम्भयिषते टाष्टम्भ्यते । विष्टम्भ्यते । स्तभ्यते इति तु स्तभ्नाते ॥

780 स्कभुङ् । उदित्त्वान्ने स्कम्भते स्कम्भ्यते चस्कम्भे स्कम्भिता । विष्कभ्यते इति तु स्कभ्नाते । स्तम्भू स्कम्भू सौत्रौ स्त स्तभ्नाति स्तभ्नोति । स्कभ्नाति स्कभ्नोति । स्कभ्न इति षत्वे विष्कम्भ ॥

781 ष्टुभूङ् । ष स इति सत्वे स्तोभते दोष । षोपदेशत्वात्षत्वे तुष्टुभे । उपसर्गात्सुगिति षत्वे अभिष्टोभते । उदित्त्वादूदितो वेति क्त्वि वेट् स्तुब्ध्वा । इटि यौ व्यञ्जनादेरिति वा कित्त्वे स्तुभित्वा स्तोभित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्तुब्ध स्तुब्धवान् । घञि स्तोभ । उणादौ ककुबिति कर्माणि क्विपि त्रिष्टुप् अनुष्टुप् ९३२ । स्तुम्भू इति सौत्रस्य स्तुभ्नाति स्तुभ्नोति ॥

782 जभुङ् 783 जभैङ् 784 जृभुङ् गात्रविनामे । जभुङ् । उदित्त्वान्ने जम्भते जम्भ्यते जजम्भे । क्ते जम्भित । अने जम्भन ॥

783 जभैङ् । जभ स्वरे इति ने जम्भते जम्भिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् जब्ध जब्धवान् ॥

784 जृभुङ् । उदित्त्वान्ने जृम्भते जजृम्भे जृम्भिता जृम्भित जृम्भितवान् । क्ते सेट्त्वात् क्टेट इत्य जृम्भा । घञि जृम्भ ॥

785 रभि राभस्ये । राभस्य कार्योपक्रम । रभोऽपरोक्षाशवीति शवपरोक्षयोर्वर्जनान्नस्याभावे आरभते आरेभे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् आरब्धा आरब्धुम् । रभलभेति स्वरस्येत्त्वे द्वित्वाभावे च आरिप्सते । घञि आरम्भ । णौ आरम्भयति । णके आरम्भक । साधाविति णिनि साध्वारम्भी । ख्णम् चाभीक्ष्ण्ये इति णमि आरम्भमारम्भ याति । अचि रम्भ । स्त्रियाम् रम्भा । अनटि आरम्भणम् । एषु रभोऽपरोक्षेति न । शकितकीति ये रभ्यम् आरभ्यम् सरभ्यम् । शकधृषेति तुमि आरभते भोक्तुम् । उणादौ दिवादीति किदसे रभसो निर्विचारा प्रवृत्ति ९७२ ॥

786 डुलभिष् प्राप्तौ । शवपरोक्षयोर्वर्जनाल्लभ इति नस्याभावे लभते लेभे । अन्यत्र स्वरे ने आलम्भयति आलम्भक साध्वालम्भी आलम्भमालम्भ याति आलम्भो वर्तते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् लब्धा लब्धुम् । शक्तिकीति ये लभ्यम् । आङो यीति ने आलम्भ्यम् । उपात्स्तुताविति ने उपलम्भ्य धनम् । द्विरुक्तावित्मक् लब्धिमम् । भिदादौ लभ इति ने नो व्यञ्जनस्येति नलुकि लभा उपलभा । भ्यादिभ्य

इति क्तौ लब्धिः उपलब्धिः भिञ्णमोर्वेति वा ने अलाभि अलम्भि लाभं लाभम् लम्भं लम्भम्। उपसर्गात्खल्घञोश्चेति ने दुष्प्रलम्भः उपलम्भः उपालम्भि उपलम्भमुपलम्भम्। सुदुर्भ्य इति ने अतिसुलम्भम् अतिदुर्लम्भम् अतिसुलम्भः अतिदुर्लम्भः। केवलेभ्यस्तु नस्याभावे सुलभम् दुर्लभम् सुलाभः दुर्लाभः। रभलभेति स्वरस्येत्वे द्वित्वाभावे च सनि लिप्सते भोक्तुम्। अत्र शकधृषेति तुम्॥

अथ मान्तास्त्रयः सेटश्च॥

787. भामि क्रोधे। भामते बभामे भामिता। यङि बाभाम्यते। अत्रातः परस्यानुनासिकस्याभावान्मुरत इति पूर्वस्य मुरन्तो न भवति। ये ल्वत इति पूर्वस्य विशेषणं प्रतिपन्नास्तन्मते मौ बम्भाम्यते। यङ्लुपि वसमसोर्मो न इति मस्य नत्वे बाभान्वः बाभान्मः बम्भान्वः बम्भान्मः। क्विपि पदान्ते मो नत्वे प्रभान्। नाम्नो नोनह्न इति नलुक् न भवति नत्वस्यासिद्धत्वात्। आवश्यके णिनि भामिनी। घञि भामः। उणादौ पञ्चमाड्ड इति डे भाण्डम् १६८॥

788. क्षमौषि सहने। क्षमते चक्षमे। औदित्त्वाद्वेट् क्षमिता क्षन्ता क्षमितव्यम् क्षन्तव्यम्। शकितकीति ये क्षम्यम्। षित्वादङि क्षमा। क्षमौच् सहने इत्यस्य तु स्त्रियां क्तौ क्षान्तिः। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्षान्तः क्षान्तवान्। उणादौ गमिजमीति डित्यामि क्षं भार्या ९३७। क्रमिगमिक्षमेस्तुमाद्यातः क्षान्तुं भूमिस्तुमर्थश्च ९४२। क्षमौच् सहने। क्षाम्यति॥

789. कमूङ् कान्तौ। कान्तिरभिलाषः। कमेर्णिङिति णिङि कामयते। अशवि ने वेति वा णिङि कम्यते काम्यते। णिश्रीति ङे अचकमत अचीकमत। चकमे। धातोरनेकस्वरादिति परोक्षाया आमि कामयां चक्रे। कमिता कामयिता। ऊदितो वेति क्त्वि वेट् कान्त्वा कमित्वा कामयित्वा। ज्ञानेच्छेति वर्तमाने क्तः कान्तः। अत्र वेटोपत इति नित्यमिडभावः। णिङि कामितः। क्तौ कान्तिः। णिवेत्त्यासेति अने कामना। अनटि कमनम् कामनम्। न ख्यापूगिति प्रतिषेधाददुरुपसर्गान्तर इत्यधिकृत्य स्वरादिति णेर्वेत्यनेन च णत्वं न भवति प्रकमनम् प्रकामना। कर्मणोणिन्याण धर्मकामी। णिङिशीलिकामीत्यणोपवादे णे धर्मकामा। अतः कृकमीति रेफस्य सत्वे पयस्कामः। शकितकीति ये कम्यम्। णिङि य एचात इति ये काम्यम्। णिङ्यानशि कामयमानः। अत्र शब्विषयत्वान्नित्यं णिङभावेऽकम्यमीत्यत्र कर्मवर्जनाद्वस्वाभावश्च। कथं कामयानः। कामो यानमस्येति बहुव्रीहौ कामयानः कामगतिरित्यर्थः। आनशि यागमशासनस्यानित्यत्वान्माभावः। यद्वामनः

कामयानः सिद्धोनादिश्चेत्। मोकमीत्यत्र कमेर्वर्जनाद्वृद्धिप्रतिषेधाभावे घञि कामः। शृकमेत्युकणि कामनशीलो दास्याः कामुकः। अत्राकमेरुकस्येत्यत्र कमेर्वर्जनात्प्रतिषेधाभावे कर्मणि कृत इति षष्ठी। स्म्यजसेति रे कम्रः। न णिङ्यैत्यत्र दीपिग्रहणादुत्सर्गस्यापि समावेशो इङित इत्यने कमनः। उणादौ मृजूभित्यडे कमडो भिक्षाभाजनम् १६७। ऋच्छिचटीत्यरे कमरो मूर्खः ३९७। कमेरत उच्चेत्यारे कुमारः ४०९। मृदिकन्दीत्यले कमलम्। णिङि कामलः ४६५। मुरलोरलेत्यले निपातनात् कोमलम् ४७४। कमितिमेर्दोन्तश्चेत्युके कन्दुकः ५४। शमिकमिपलिभ्यो बलः कम्बलः ४९९। मावावदीति से कंसः ५६४। कृसिकमीति तुनि कन्तुः कन्दर्पः ७७२॥

अथ यान्ताः सप्तदश सेटश्च॥

790. अयि 791 वयि 792 पयि 793 मयि 794 नयि 795 चयि 796 रयि गतौ। अयते। उपसर्गस्यायाविति लत्वे पलायते पल्ययते। दयायासिति परोक्षाया आमि पलायां चक्रे। पलयिता। अनटि निलयनम् दुलयनम्। निर्दुसोस्तु सो रुत्वस्य परे लत्वेसिद्धत्वात् निरयणम्। अत्र स्वरादिति नस्य णत्वम्। अदुरुपसर्गान्तर इत्यत्र दुरो वर्जनात्स्वरादिति णत्वाभावे दुरयनम्। मनि य्वोरिति यलोपेकारान्ताद्विहितेशिल्यत इति लोपविधानादस्य लोपाभावे स्वमा। ये त्वत्राप्यलुकमिच्छन्ति तन्मते सुमा। क्विपि य्वोरिति यलुकि ह्रस्वस्येति ते स्वत्। ये त्वत्राप्यत इत्यल्लोपमिच्छन्ति तन्मते सुत्। ये त्वन्तरङ्गं तागमं प्रति बहिरङ्गस्यायलुकोसिद्धत्वमिच्छन्ति तन्मते स्वः। विचि यलुकि स्वः। क्तौ य्वोरिति यलुकि अतिः। अलुक्पक्षे तु तिः॥

791. वयि। वयते। न शसेत्येत्वनिषेधात् ववये। वयिता। मनि य्वोरिति यलुकि सुवमा। अलुक्पक्षे सुव्मा। अत्र स्वरस्य परे प्राग्विधाविति स्थानित्वादनुनासिके चेति वस्योट् न भवति। उणादौ सृवयिभ्यां णिदित्यसे वायसः ५७०। असित्यसि वयः पक्षी बाल्यादि च ९६२॥

792. पयि। पयते पेये पयिता। मनि यो लुकि सुपमा। अलुक्पक्षे सुप्मा। एवं वनि सुपवा सुप्वा। क्तौ पतिः प्तिः। असित्यसि पयः। पिबतेर्वा पाहाकृभ्यां पयश्चो नेत्यसि [उणादौ ९६२. ९६३]॥

793. मयि। मयते मेये मयिता। अचि मयः॥

794. नयि। नयते नेये नयिता। अणोपदेशत्वाण्णत्वाभावे प्रनयिता। मनि यो लुकि सुनमा। अलुक्पक्षे सुन्मा। एवं वनि सुनवा सुन्वा। क्विपि यलुकि ह्रस्वस्येति ते च सुनत् सुनतौ सुनतः। सु सुनौ सुनः। अत्रालुक् स्वरस्य परे प्राग्वि-

धावितीति स्थानिवत्त्वस्य न संधीति प्रतिषेधाद्वि दीर्घ इति दीर्घो नाम्नो नोनह्न इति नस्य लुक् च भवति । क्तौ नतिः न्तिः ॥

795. चयि । चयते चेये चयिता । घञि चायः । चय इति तु चिनोतेरलि ॥

796. रयि । रयते रेये रयितेत्यादि ॥

797. तयि 798 णयि रक्षणे च । चकाराद्गतौ । तयते तेये तयिता । णिन्चावश्यकेति णिनि तायी ॥

798. णयि । पाठे धात्वादेरिति णस्य नत्वे नयते । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गान्तर इति णत्वे प्रणयते । नेये नयिता । मनादिषु पूर्ववत् ॥

799. दयि दानगतिहिंसादहनेषु च । चकाराद्रक्षणे स्मृत्यर्थदयेश इति कर्मणो वा कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् दानस्य दयते दानं दयते । दयायासेति परोक्षाया आमि दयां चक्रे । दयिता । क्ये दय्यते । अत्र य्वोः प्वयित्यत्र यिवर्जनाद्यलोपाभावः । शीङ्श्रद्धेत्यालौ दयालुः । दयनं दयन्ते प्राणिनोनयेति वा यथाक्रमं क्स्यनटोरपवादे भिदादित्वादडि दया । क्ते दयितः । दयेरेव कर्मणो वा कर्मत्वविधानादिङ् पालने इत्यस्य कर्मणि द्वितीयैव भवति । मातरं दयते ॥

800. ऊयैङ् तन्तुसंताने । ऊयते । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ऊयां चक्रे । ऊयिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् ऊतः ऊतवान् । मनि यलुकि गुणे च स्वोमा । एवं वनादिष्वपि ॥

801. पूयैङ् दुर्गन्धविशरणयोः । पूयते पुपुये पूयिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् पूतः पूतवान् । अचि पूयः । स्त्रियां गौरादित्वाङ् ङ्याम् पूयी । क्तौ पूतिः । अत्र क्तेनिट्त्वात् क्तेट इत्यमत्ययो न भवति । उणादौ दृमुषीति किति तौ पूतिर्दुर्गन्धः ६९१ ॥

802. क्नूयैङ् शब्दोन्दनयोः । उन्दन क्लेदनम् । दुर्गन्धेपीत्येके । क्नूयते चुक्नूये क्नूयिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् क्नूतः क्नूतवान् । णावर्तिरीति पौ पुस्पाविति गुणे य्वोरिति यलुकि च क्नोपयति । चेलार्थात्क्नोपेरिति णमि चेलक्नोपं वृष्टो देवः । न णिङ्येति प्रतिषेधादनाभावे तृनि क्नूयनशीलः क्नूयिता ॥

803. क्ष्मायैङ् विधूनने । क्ष्मायते चक्ष्माये क्ष्मायिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् क्ष्मातः क्ष्मातवान् । णावर्तिरीति पौ य्वोरिति यलुकि क्ष्मापयति । तृनि पूर्ववत् क्ष्मायिता ॥

804. स्फायैङ् 805 ओप्यायैङ् वृद्धौ । स्फायते पस्फाये स्फायिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् स्फातः स्फातवान् । स्फायः स्फी वेति स्फीभावे स्फीतः स्फीतवान् । णौ स्फायः स्फाविति स्फाव् स्फावयति । पारायणिकानां तु स्फावयतीत्यपि । तथा

क्विपि यलुकि स्फामात्रष्टे इति । णिच्यन्तस्यावादेशो स्फययतीति । उणादौ दिननमेति ने निपातनात् फेनः २६८ । भीवृधीति रे स्फारम् ३८७ । स्थविरपिठिरेतीरे निपातनात् स्फिरः स्फार इत्यर्थः ४१७ ॥

805. ओप्यायैङ् । प्यायते । परोक्षायङोः प्यायः पीति प्यादेशे आपिप्ये आपेपीयते । क्तयोरनुपसर्गस्येति पीभावे सूयत्यादीति क्तस्य नत्वे च पीनौ स्तनौ पीनं मुखम् । आङोन्धूधसोरिति प्यादेशे आपीनोन्धुः आपीनमूधः । अर्थान्तरे तु आ-प्यानश्चन्द्रः । अत्र व्यञ्जनान्तस्थात इति तस्य नत्वम् । दीपजनेति कर्तर्यद्यतन्यास्ते वा ञिचि तलुकि च अप्यायि अप्यायिष्ट । न ख्यापूगिति प्रतिषेधात्स्वरादिति णत्वाभावे प्रप्यानः । ओदित्त्वात्सूयत्यादीति तस्य नत्वम् ॥

806. तायृङ् संतानपालनयोः । संतानः प्रबन्धः । तायते तताये तायिता । दीपजनेति वा ञिचि अतायि अतायिष्ट । ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्वः अततायत् । यङि तातायते । यङ्लुपि तातायीति ताताति । न णिङ्येति प्रतिषेधादनाभावे तृनि तायनशीलस्तायिता । णिन् चावश्यकेति णिनि तायी ॥

अथ लान्ता नव सेटश्च ॥

807. वलि 808 वल्लि संवरणे । वलते । अनादेशादेरित्येत्वद्वित्वाभावयोर्न शसेति निषेधात् ववले । वलिता । क्ते उपोद्वलितः । अचि वलः । कुत्सितो वलः कुवलः । स्त्रियां गौरादित्वाङ् ङ्याम् कुवली बदरी । घञि वालाः केशाः । कल्याणा वाला यस्या इति क्रोडादित्वादसहनञिति ङ्यभावे आपि कल्याणवाला । श्वेतवालीति तु जातिवाचिनः पाककर्णेति ङ्यां सिद्धम् । उणादौ भीण्शलीति के वल्कम् २१ । स्यमिकपीतीके वलीकं नीव्रम् ४६ । सृणीकास्तीकेतीके निपातनात् वल्मीको नाकुः ६० । कुगुवलीत्यये वलयं कटकः ३६५ । वलिपुपेः कलक् वल्कलम् ४९६ । वल्कं लातीति वा डे वल्कलम् । पदिपठीति इः वालिः ६०७ । फलि-वलीति गौ वल्गु ७९८ । दन्त्यौष्ठ्यादिरयम् । ज्वलादौ वल प्राणनधान्यावरोधयोरिति त्वोष्ठ्यादिः । बलति । पर्यादयः क्लीबे इत्यलि बलम् । वा ज्वलादीति णे बालः । अचि बलः । उणादौ शलिबलील्याके बलाका ३४ । बलेर्वोन्तश्च येल्यजे बल्यज उलपः । बल्यजा सबुसो धान्यपुञ्जः १३३ । विष्टपोलपेत्यपे निपातनात् उलपः ३०७ । बलण् प्राणने घटादिश्चेत्येके । बलयति ॥

808. वल्लि । वल्लते ववल्ले वल्लिता । क्ते वल्लितः । क्ते भेदुत्वात् केट इत्यः वल्ला । अचि वल्लम् । उणादौ कृशृभित्यभे वल्लभः ३२९ । मीमसील्यूरे वल्लूरं

शुष्कमांसम् ४२७। वडिवटीत्यवे वल्लवो गोपालः ५१५। पदिपठीति इः वल्लिर्लता ६०७। नदिवल्लीत्यरी वल्लरिर्मञ्जरी ६१८॥

809. शलि चलने च। चकारात्संवरणे। तालव्यादिः। शलते शेले शलिता। उणादौ भिण्शलीति के शल्कः शरणम् २१। शलिबलीत्याके शलाका ३४। शल्यणेर्णिदित्यूके शालूकः ९१। कृशृभित्यभे शलभः ३२१। स्याछामेति ये शल्यम् ३५७। यावादित्वात्के शल्यकः। मृदिकन्दीत्यले शललं श्वावित्सूची ४६५। शलमिति त्वचि। कमिवमीति णिदिः शालिः ६१८। शलेराटुः शलाटुः कोमलं फलम् ७६३। लस्जीर्ष्यिशलेरालुः शलालुर्वृक्षावयवः ८२२। शल गतौ ज्वलादिः शलति। वा ज्वलादीति णे शाला। अचि शलं श्वाविद्रोम॥

810. मलि 811 मल्लि धारणे। मलते मेले मलिता। अचि मलः। कर्मणि घञि माला। उणादौ कुगुवलीत्यये मलयो गिरिः ३६५। महिकणीति णिदूरे मालूरो बिल्वः ४२८। चुरादेराकृतिगणत्वाच्चुरादावदन्तः मलयति। अलि परिमलः॥

811. मल्लि। मल्लते ममल्ले मल्लिता। अचि मल्लः। गौरादित्वाद् ङ्याम् मल्ली विचकिलः। णके मल्लकः। स्त्रियाम् मल्लिका। उणादौ दृकृन्त्रित्यके मल्लकः शरावः। मल्लिका विचकिलः शरावश्च २७॥

812. भलि 813 भल्लि परिभाषणहिंसादानेषु। भलते बभले भलिता। भलिस्थाने ओष्ठ्यादिं बलिमेके पठन्ति बलते। अनादेशादेरित्येत्वद्वित्वाभावयोः बेले। भलिण् आभण्डने। निभालयते। उणादौ मृमन्यञ्जीत्यूके भालूक ऋक्षः ९८॥

813. भल्लि। भल्लते बभल्ले भल्लिता। करणे व्यञ्जनादिति घञि भल्लः क्षुरप्रः। उणादौ कणिभल्लेर्दीर्घश्च वेत्यूके भल्लूको भालूकश्च ऋक्षः ६०। पदिपठीति इः भल्लिः [६०७]॥

814. कलि शब्दसंख्यानयोः। कलते आकलते संकलते परिकलते प्रत्याकलते विकलते चकले कलिता। अचि कलः। कर्मणि घञि कालः। तिकृतौ नाम्नीत्यके कलिका। उणादौ भिण्शलीति के कल्को दम्भः २१। क्रीकलीतीके कलिका कोरकम्। उत्कलिकोर्मिः ३८। कलम इति तु कडत् मदे इत्यस्य सृपृप्रथीत्यमे डस्य लत्वे च सिद्धम् ३४७। स्याछामेति ये कल्यं प्रातः ३५७। कुलिलुलीत्याये कलायो विपुटधान्यम् ३७२। मृदिकन्दीत्यले कललं शुक्रशोणितमलः ४६५। कल्यनिमहीतीले कलिलं व्याप्तम् ४८१। ऋपूनहीत्युषे कलुषं पापम् ५५७। कलेर्मषः कल्मषं पापम् ५६२। कुनेश्च मारक् कल्माषः शबलः ५६३।

कलिकुलिभ्यां मासक् कल्मासः शबलः ५८४ | पदिपठीति इः कलिः ६०७ | कलण् क्षेपे | कालयति | अचि कालः | णिवेत्त्यास्यने कालना | स्वरेभ्य इति इः कालिः [उणादौ ६०६] | कालिकेति तु कालाचोरादाकखि | कलण् संख्यानगत्योः | अदन्तः कलयति | कलना | भीषिभूषीत्यन वहुवचनादङि कला ||

815. कल्ह अशब्दे | शब्दस्याभावोऽशब्दं तूष्णींभावः | शब्दार्थोयमित्येके | अव्यक्तशब्दार्थ इत्यपरे | कल्हते चकल्हे काल्हिता | अचि कल्हः | उणादौ पिञ्छोलकल्होलेत्योले कल्होलः ४९८ ||

अथ यान्ताश्चतुर्दश सेटश्च ||

816. तेवृङ् 817 देवृङ् देवने | तेवते तितेवे तेविता | ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अतितेवत् | याङि तेतेव्यते | यङ्लुपि तेतेवीति | पक्षेनुनासिके चेति वस्योटि गुणे च तेतयोति | क्विडत्येवोडिति पक्षे य्वोरिति वलुकि तेतेति | मन्यनुनासिके चेति वस्योटि गुणे च सुतयोमा | वनि य्वोरिति वलुकि सुतेवा | क्विप्यूटि सुतयूः | विचि य्वोरिति वस्य लुकि सुतेः | क्तेरपवादः क्तेट इत्यः तेवा ||

817. देवृङ् | देवते दिदेवे देविता | ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अदिदेवत् | शेषं पूर्ववत् | परेर्देवीति घिनणि परिदेवी | उपसर्गाद्देवृदेवीति णके आदेवकः | उणादौ ऋच्छिचटीत्यरे देवरः ३९७ | मृदिकन्दीत्यले देवल ऋषिः ४६५ | देवट इति तु दीव्यतेर्दिव्यवीत्यटे १४२ ||

818. पेवृङ् 819 सेवृङ् 820 केवृङ् 821 खेवृङ् 822 गेवृङ् 823 ग्लेवृङ् 824 पेवृङ् 825 प्लेवृङ् 826 मेवृङ् 827 म्लेवृङ् सेवने | सर्वे ऋदितः सेटश्च | ऋदित्त्वं ङपरे णावुपान्त्यह्रस्वाभावार्थम् | षः स इति सत्वे सेवते सिषेवे सेविता | ऋदित्वाङे ह्रस्वाभावे षोपदेशत्वाच्च नाम्यन्तस्थेति षत्वे असिषेवत् | परिनिवेः सेव इति षत्वे परिषेवते निषेवते विषेवते | अड्व्यवायेपि पर्यषेवत इत्यादि | सनि परिषिषेविषते | अत्र णिस्तोरेवेति नियमेन बाधितस्य षत्वस्य प्रतिप्रसवः | अनटि सेवनम् | भीरुष्ठानादित्वात्षत्वे दुन्दुभेः सेवनं दुन्दुभिषेवणम् ||

819. सेवृङ् | सेवते | असोपदेशत्वात्षत्वाभावे परिसेवते निसेवते विसेवते पर्यसेवत | सनि परिसिसेविषते | सिसेवे | णौ ङे असिसेवत् | क्ते सेवितः | क्तेट इत्यः सेवा ||

820. केवृङ् | केवते चिकेवे | णौ ङे अचिकेवत् | उणादौ मृदिकन्दीत्यले केवलः ४६९ ||

821. खेवृङ् | खेवते चिखेवे खेविता | णौ ङे अचिखेवत् ||

822. गेवृङ् । गेवते जिगेवे । णौ ङे अजिगेवत् ॥

823. ग्लेवृङ् । ग्लेवते जिग्लेवे । णौ ङे अजिग्लेवत् ॥

824. पेवृङ् । पेवते पिपेवे पेविता । णौ ङे अपिपेवत् ॥

825. प्लेवृङ् । प्लेवते पिप्लेवे । णौ ङे अपिप्लेवत् ॥

826. मेवृङ् । मेवते मिमेवे । णौ ङे अमिमेवत् ॥

827. म्लेवृङ् । म्लेवते मिम्लेवे । णौ ङि अमिम्लेवत् ॥

828. रेवृङ् 829 पवि गतौ । रेवृङ् प्लुतिगतावित्यन्ये । प्लुतिभिर्गतिः प्लुतिगतिः । रेवते रिरेवे रेविता । ऋदित्त्वाङ्के ह्रस्वाभावे अरिरेवत् । नाम्युपान्त्येति के रेवा नर्मदा । उणादौ तृजीत्यन्ते रेवन्तः सूर्यपुत्रः २२१ । रेवतौ तु रैयते-र्विचि मतौ ङ्यां रूपम् ॥

829. पवि । पवते पेवे पविता । इङित इत्यने पवनः ॥

अथ शान्तौ द्वौ सेटौ च ॥

830 काशृङ् दीप्तौ । काशते चकाशे काशिता । ऋदित्त्वाङ्के ह्रस्वाभावे अच-काशत् । अचि काशः आकाशः संकाशः प्रकाशः । नामिनः काशे इति दीर्घे प्रतीकाशः नीकाशः । घञि काशः । उणादौ वनिकणीति टे काष्टम् १६२ । पदिपठीति इः काशिः ६०७ ॥

831. क्लिशि विबाधने । क्लेशते चिक्लेशे क्लेशिता । क्ते क्लेशितः । क्तेट इत्यः क्लेशा । घञि क्लेशः ॥

अथ षान्ता द्वादश सेटश्च ॥

832. भाषि च व्यक्तायां वाचि । प्रकृतेः परश्चकारः प्रकृतिमनुकर्षति । तेन क्लेशिर्भाषिश्च व्यक्तायां वाचि । क्लेशिरुदाहृत एव । भाषि । भाषते बभाषे भाषिता । णौ ङे भ्राजभासेति वा ह्रस्वे अबीभषत् अबभाषत् । क्ते भाषितः । क्तेट इत्यः भाषा । घञि भाषः । ध्यणि भाष्यते इति भाष्यम् । करणे वा बहुलमिति ध्यण् । निन्दहिंसेति णके व्याभाषणशीलो व्याभाषकः ॥

833. ईषि गतिहिंसादर्शनेषु । ईषते । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ईषां चक्रे । ईषिता । क्ते ईषितः । क्तेट इत्यः ईषा । नाम्युपान्त्येति के वा रूपम् । उणादौ ऋच्यृजीतीके ईषीका काशः । इषीकेति तु इषत् इच्छायामित्यस्य ४८ । इषुरित्यपीच्छतेः पृकाहृषीति किल्यौ रूपम् ७२१ । ईष उञ्छे । ईषति ॥

834. गेषृङ् अन्विच्छायाम् । अन्विच्छान्वेषणम् । गेषते जिगेषे गेषिता । ऋदित्त्वाङ्के ह्रस्वाभावे । अजिगेषत् ॥

835· येपृङ् प्रयत्ने । येपते यियेपे येपिता । ऋदित्त्वाड्डे ह्रस्वाभावे । अयियेपत् ॥

836· जेपृङ् 837 णेपृङ् 838 एपृङ् 839 ह्रेपृङ् गतौ । जेपते जिजेपे जेपिता । ऋदित्त्वाड्डे अजिजेपत् ॥

837· णेपृङ् । पाठे, धात्वादेरिति नत्वे नेपते । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणेपते । निनेपे नेपिता । ऋदित्त्वाड्डे अनिनेपत् । नेटेति तु नयतेर्नियः पादिरिति तृप्रत्यये रूपम् [उणादौ ८६४] ॥

838· एपृङ् । एपते अन्वेपते । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि एपां चक्रे । स्वरादेर्द्वितीय इति पेर्द्वित्वे अन्वेपिपिपते । ऋदित्त्वाड्डे न ह्रस्वः मा भवानेपिपत् । अत्राप्योणेरेव ऋदित्करणेन नित्यस्यापि द्वित्वस्य ह्रस्वेन बाधाज्ञापनाद्रस्वस्याप्राप्तिः । क्ते अन्वेपितः । अन्विष्ट इति त्विच्छतेः ॥

839· ह्रेपृङ् । ह्रेपते जिह्रेपे ह्रेपिता । ऋदित्त्वाड्डे अजिह्रेपत् । क्ते ह्रेपितः । क्तेट इत्यः ह्रेपा ॥

840· रेपृङ् 841 हेपृङ् अव्यक्ते शब्दे । रेपते रिरेपे रेपिता । ऋदित्त्वाड्डे अरिरेपत् । क्तेट इत्यः रेपा ॥

841· हेपृङ् । हेपते जिहेपे हेपिता । क्ते हेपितम् । ऋदित्त्वाड्डे अजिहेपत् । क्तेट इत्यः हेपा ॥

842· पर्दि स्नेहने । पर्दते पपर्दे पर्दिता । क्विपि नशुकि रात्स इति नियमात्पदस्येति लोपाभावे सुपर्द् । पार्ष्णिरिति तु पृषेः । पृषिहृषिभ्यां वृद्धिश्चेति णौ [उणादौ ६३६] । पर्षदित्यपि पृणातेः प्रः सदिति सदि [उणादौ ८९७] । परिपदिति तु परिपूर्वात्सीदतेः क्विपि ॥

843· घुपुङ् कान्तीकरणे । उदित्त्वान्ने घुंपते जुघुंपे घुंपिता ॥

अथ सान्तास्त्रयोदश सेटश्च ॥

844· स्रंसूङ् प्रमादे । दन्त्यादिः । प्रमादोवलेपः । स्रंसते सस्रंसे स्रस्यते । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् स्रस्त्वा । इटि क्तेति कित्त्वाभावे स्रंसित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्रस्तः स्रस्तवान् । वस्वस्रंसेरयत्र ध्वंसिसहचारितस्य श्रुतादिर्स्रंसेर्ग्रहणादस्य यडि न्यभावे सास्रस्यते । स्रंस्ध्वंसित्यत्र साहचर्यानाश्रयणादुभयोरपि ग्रहणे क्विपि दत्वे उखास्रत् । भान्तोयमित्येके विस्रम्भते,विस्रभ्यते ॥

845· कासृङ् शब्दकुत्सायाम् । शब्दस्य कुत्सा रोगः । कासते । दयायासिनि परोक्षाया आमि कासां चक्रे । कासिता । ऋदित्त्वाड्डे न ह्रस्वः अचकासत् । क्ते कासितम् । क्तेट इत्यः कासा । घञि कासः । विकास इति तु कसेर्घञि ॥

846. भासि 847 टुभ्रासि 848 टुभ्लासृङ् दीप्तौ । भासते बभासे भासिता । णौ ङे भ्राजभासेति वा ह्रस्वे अबीभसत् अबभासत् । महादित्वाण्णिनि उद्भासी । भञ्जिभासीति घुरे भासनशीलो भासुरः । स्थेशभासेति वरे भास्वरः । दिद्युद्दृदिति क्विपि भाः भासौ भासः । भेति तु मृगयेच्छेति निपातनादङ्यापि च भातेः । क्ते भासितः । क्तेट इत्यः भासा । घञि उद्भासः । उणादौ तृजिभुवदीत्यन्ते भासन्तः णावामन्तेत्ययि भासयन्तश्च सूर्यः २२१ ॥

847. टुभ्रासि । भ्रासभ्लासेति वा श्ये भ्रास्यते भ्रासते । जृभ्रमवमेति वा स्वरस्यैत्वे द्वित्वाभावे च भ्रेसे बभ्रासे । भ्रासिता । णौ ङे भ्राजभासेति बहुवचनाद्वा ह्रस्वे अबिभ्रसत् अबभ्रासत् । ट्वित्वादथौ भ्रासथुः ॥

848. टुभ्लासृङ् । भ्रासभ्लासेति वा श्ये भ्लास्यते भ्लासते । जृभ्रमेति वैत्वे द्वित्वाभावे च भ्लेसे बभ्लासे । भ्लासिता । ऋदित्त्वाण्णौ ङे न ह्रस्वः अबभ्लासत् । ट्वित्वादथौ भ्लासथुः ॥

849. रासृङ् 850 णासृङ् शब्दे । रासते ररासे । ऋदित्त्वान्न ह्रस्वः अररासत् । नाम्नि पुंसि चेति णके रासकः । उणादौ कृशृमिरयभे रासभः ३२१। रास्ना रस्नेति तु रसेर्णिद्वेति ने रसतेः २६० ॥

850. णासृङ् । पाठे धात्वादेरिति नत्वे नासते । णोपदेशत्वाद्दुरुपर्गेति णत्वे प्रणासते । ननासे नासिता । ऋदित्त्वाङ्के अननासत् । अचि नासा । णके नासिका ॥

851. णसि कौटिल्ये । पाठे धात्वादेरिति णस्य नत्वे णोपदेशत्वाद्दुरुपसर्गेति णत्वे प्रणसते । नेसे नसिता । णके नासिका । विचि क्विपि वा सौ भ्वादित्वादभ्वादेरिति दीर्घाभावे सुनः । कर्मणि घञि नासो प्राणम् । उणादौ नसिवसीति णिद्विकः नासिका ४० ॥

852. भ्यसि भये । भ्यसते बभ्यसे भ्यसिता । भेपृ इति चन्द्रः । भेपते ॥

853. आङःशसुङ् इच्छायाम् । आङ इति आङः पर एवायं प्रयुज्यते अन्योपसर्गान्नापि केचन इति शाकटार्थम् । उदित्त्वान्ने आशंसते आशंस्यते आशशंसे । क्ते आशंसितम् । क्तेट इत्यः आशंसा । सन्भिक्षेत्युः आशंसुः । प्रशस्यते शस्त्रम् प्रशंसेति तु शंसू स्तुतावित्यस्य ॥

854. ग्रसूङ् 855 ग्लसूङ् अदने । ग्रसते जग्रसे ग्रसिता । यङि जाग्रस्यते । यङ्लुपि जाग्रसीति जाग्रस्ति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् ग्रस्त्वा ग्रसित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ग्रस्तः ग्रस्तवान् । घञि ग्रासः । उणादौ ग्रसिहाकृभ्यां माजिह्रौ चेति मे ग्रामः ३३९ । रुक्मग्रीष्मेति मे निपातनात् ग्रीष्मः ३४६ ॥

855. ग्लसूङ् । ग्लसते जग्लसे ग्लसिता । उदित्त्वात् क्त्वि वेट् ग्लस्त्वा ग्लसित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ग्लस्तः ग्लस्तवान् । घञि ग्लासः ॥

856. घसुङ् करणे । उदित्त्वान्ने घंसते जघंसे घंसिता । मूर्धन्यान्तोयमिति चन्द्रः । घंषते ॥

अथ हान्ता अष्टादश सेटश्च ॥

857. ईहि चेष्टायाम् । ईहते । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ईहां चक्रे । ईहिता । घञि ईहः । स्त्रियां क्तेट इत्यः ईहा ॥

858. अहुङ् 859 प्लिहि गतौ । उदित्त्वान्ने अंहते । अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनंहे । अंहिता । उणादौ अम्भिकुण्ठीति इर्नलुक् च अहिः ६१४ । तङ्कि-वङ्कीति रौ अंहिः ६९२ । असिल्यसि अंहः पापम् अमेर्वा अमेर्भहौ चान्तावि-त्यसि [९९२.] ९६२ । अहुण् भासार्थः । अंहयति ॥

859. प्लिहि । प्लेहते पिप्लेहे प्लेहिता । उणादौ श्वनित्यानि निपातनात् प्लीहा ९०२ ॥

860. गर्हि 861 गल्हि कुत्सने । गर्हते जगर्हे गर्हिता । यङि जागर्ह्यते । मनि सुगर्ह्मा । वनि सुगर्ह्वा । स्त्रियां क्तेट इत्यः गर्हा । श्वादिभ्य इति क्तौ गर्ढिः । घञि गर्हः । क्विपि रात्स इति नियमात्संयोगान्तलोपाभावे सुगर्ट् । गर्हण् विनिन्दने । युजादित्वाद्वा णिचि गर्हयति गर्हति ॥

861. गल्हि । गल्हते जगल्हे गल्हिता । यङि जागल्ह्यते । मनादिषु पूर्ववत् ॥

862. वर्हि 863 वल्हि प्राधान्ये । वर्हते ववर्हे वर्हिता । अचि वर्हः प्रधानभूतः । मुनिप्रवर्हः ॥

863 वल्हि । वल्हते ववल्हे वल्हिता । चुरादौ भासार्थौ वर्हयति वल्हयति ॥

864. वर्हि । 865 वल्हि परिभाषणहिंसाच्छादनेषु । दानेप्यन्ये । ओष्ठ्यादी एतौ पूर्वौ तु दन्त्यौष्ठ्यादी । वर्हते ववर्हे वर्हिता । घञि वर्हः । प्रज्ञाद्यणि वार्हः । फलबर्हाभ्यामितीने बार्हिणो बार्हिणः ॥

865. वल्हि । वल्हते ववल्हे वल्हिता । शन्तस्येत्यधनन्या धस्य वा ढत्वे अवल्ढुम् अवल्हिधम् । उणादौ सृणीकेतीके निपातनात् वाल्मीकः ९० । पदिपठीति इः वल्हिः [६०७] । वाहुलकादीर्धे वाल्यः । स्वार्थिके के वाल्हिका देशाः क्षत्रियाश्च ॥

866. वेहृङ् 867 जेहृङ् 868 वाहृङ् प्रयत्ने । वेहते विवेहे वेहिता । ऋदित्त्वाङे न ह्रस्वः अविवेहत् । वेहृदिति तु हन्तेर्वेहन्ति गर्भमिति वेहद्गर्भघ्नी गौः संभद्देहत्साक्षादादय इति निपातनात् [उणादौ ८८२] ॥

867. जेहृङ् । जेहते जिजेहे जेहिता । ऋदित्त्वाड्डे अजिजेहत् ॥

868. वाहृङ् । वाहते ववाहे वाहिता । ऋदित्त्वाड्डे अववाहत् । क्षुब्धविरिब्धेति क्ते निपातनादिडभावे वाढ भृशम् । वाहितमन्यत् ॥

869. द्राहृङ् निक्षेपे । निद्राक्षेप इत्येके । द्राहते दद्राहे द्राहिता । ऋदित्त्वाड्डे अदद्राहत् ॥

870 ऊहि तर्के । तर्क उत्प्रेक्षा । ऊहते । उपसर्गादस्योति वात्मनेपदे समूहति समूहते । उपसर्गादूह इति क्ङिति यि ह्रस्वे अभ्युह्यते समुह्यते । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ऊहा चक्रे । सनि स्वरादेरिति हेर्द्वित्वे ऊजिहिषते । क्ते ऊहितम् । क्तेट इत्य· ऊहा । घञि ऊहः ॥

871. गाहौङ् विलोडने । विलोडनं परिमलनम् । गाहते जगाहे । औदित्त्वाद्वेट् गाढा गाहिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् गाढः गाढवान् । अचि गाहः । स्त्रियां गौरादित्वाङ्ङ्याम् गाही । घञि अवगाहः ॥

872. ग्लहौङ् ग्रहणे । ग्लहते जग्लहे । औदित्त्वाद्वेट् ग्लाढा । अत्र ढस्तड्डे इति ढे ढो लुक् पूर्वस्यातो दीर्घश्च । इटि ग्लहिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ग्लाढ ग्लाढवान् । मृग्लह· प्रजनाक्षे इत्यलि अक्षाणा ग्लहः पणः । अक्षविषयादन्यत्र घञि ग्लाहः । अथ गृहौङ् इत्येके । गर्हते गर्हिता गर्ढा गृढ· गृढिः गृहम् गृहा ॥

873. वहुङ् 874 महुङ् वृद्धौ । उदित्त्वान्ने बंहते बबंहे बंहिता । उणादौ स्याबङ्किबहीति किल्युते नलुकि च बहुलः कृष्णपक्ष ४८६ । बंहिबृंहेर्नलुक् चेतीसि बहिः १९० । बहु· बाहुरिति तु मिवहीति वा णित्यौ वहेः ७२६ ॥

874. महुङ् । उदित्त्वान्ने महते ममहे महिता । महानिति तु महेर्द्धहिवृहीति कर्तरि [उणादौ ८८४] । महीत्यप्यस्यैव पदिपठीति इप्रत्ययेजन्तस्य वा ङ्याम् [उणादौ ६०७] । बहुण् महुण् भासार्थौ । बहयति महयति ॥

अथ क्षान्ता अष्टौ सेट्श्चैतेषा च पान्तेषु पाठो युक्तो वैचित्र्यार्थ त्विह कृत ॥

875 दक्षि शैघ्र्ये च । शैघ्र्य शीघ्रता । चकाराद्वृद्धौ । दक्षते ददक्षे दक्षिता । अचि दक्ष· । उणादौ द्रुहिनीणे दक्षिण दक्षिणा १९४ । भुदक्षीत्याय्ये दक्षाय्यो गरुडः ३७३ ॥

876 धुक्षि 877 धिक्षि सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु । धुक्षते दुधुक्षे धुक्षिता । मनि सुधुक्ष्मा । क्विप्लुकि सयोगस्यादावितिति को लुकि सुधुट् । क्ते मधुक्षित· ॥

877. धिक्षि। धिक्षते दिधिक्षे धिक्षिता। मनि सुधिक्ष्मा। क्विपि सुधिट्॥

878. वृक्षि वरणे। वृक्षते ववृक्षे वृक्षिता। यङ्यमतामिति री वरीवृक्ष्यते। अचि घञि वा वृक्षः। मनादिषु पूर्ववत्॥

879. शिक्षि विद्योपादाने। शिक्षते शिशिक्षे शिक्षिता। क्ते शिक्षितः। क्तेट इत्यः शिक्षा। णके शिक्षकः। शिक्षतीति तु शकेः सनन्तस्याजिज्ञासायां रूपं जिज्ञासायां तु शकेरप्यात्मनेपदमेव विद्यासु शिक्षते॥

880. भिक्षि याच्ञायाम्। भिक्षते गां राजानम्। बिभिक्षे भिक्षिता। सन्भिक्षेत्युः भिक्षणशीलो भिक्षुः। वृङ्भिक्षीति टाके भिक्षाकः भिक्षाकी। क्ते भिक्षितः। क्तेट इत्यः भिक्षा। घञि भिक्षः। केचिदलाभे लाभे चेत्याहुः॥

881. दीक्षि मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु। मौण्ड्यं वपनम्। इज्या यजनम्। उपनयनं मौञ्जीबन्धः। नियमः संयमः। व्रतादेशः संस्कारादेशः। दीक्षते दिदीक्षे दीक्षिता। इड्डित इत्यनस्य न णिड्वेति प्रतिषेधात्क्तनि दीक्षिता। क्ते दीक्षितः। क्तेट इत्यः दीक्षा। केचित्तु दीक्षि मौण्ड्ये ज्योपनयनादौ चेति वृद्धपाठं भिन्दन्ति। [ज्य]वते जीतः॥

882. ईक्षि दर्शने। ईक्षते। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ईक्षां चक्रे। यद्वीक्ष्ये राधीक्षी इति चतुर्थ्याम् मैत्रायेक्षते ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः। अचि वीक्षः। शीलिकामीत्यणोपवादे णे प्रियेक्षा। क्ते प्रेक्षितः। क्तेट इत्यः प्रेक्षा। घ्यणि उत्प्रेक्ष्यः। करणेनटि ईक्षणम्॥

अथोभयपदिनो भ्लक्षीपर्यन्ता वर्णक्रमेण॥

883. श्रिग् सेवायाम्। गित्वात्फलवति कर्तरि ईगित इत्यात्मनेपदेऽन्यत्र च शेषात्परस्मायिति परस्मैपदम्। एवं सर्वत्र। श्रयते श्रयति शिश्रिये शिश्राय। णिश्रीति डे अशिश्रियत्। श्रयिता श्रयितुम्। ऋवर्णश्र्यूर्णुगः कित इतीडभावे श्रित्वा श्रितः श्रितवान्। सनि इवृधेति वेटि शिश्रीषति शिश्रयिषति। जीणदृक्षीतीनि विश्रयणशीलो विश्रयी। दिद्युद्दृदिति क्विपि निपातनात् श्रीः। भूश्र्यद इति सोपसर्गादलि प्रश्रयः। अनुपसर्गात्तु घञि श्रायः। श्रय इति तु बाहुलकादलि। उदः श्रेरिति वालि उच्छ्रयः। पक्षे घञि उच्छ्रायः। उणादौ कावावीति णौ श्रेणिः ६३४। आश्रिरिति त्वश्रीतेसाङ्क्वङ्गीति रौ ६९२। श्मश्रुरित्यपि शेतेः श्मनः शीङो डिदिति रौ ८१०। शिर इति च शृणातेर्मिथिरञ्ज्युषीति किल्यासि ९७१॥

884. णींग् प्रापणे। अजां नयते नयति वा ग्रामम् प्रापयतीत्यर्थः। णोपदेश-

स्वादुरुपसर्गान्तर इति णत्वे प्रणयते प्रणयति । पूजाचार्यकेत्यात्मनेपदे नयते विद्वान् स्याद्वादे बटुमुपनयते । कर्तृस्थेत्यात्मनेपदे क्रोधं विनयते । क्ये अजा नीयते ग्रामम् । निन्ये निनाय । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् नेता नेतुम् । णिगि गतिबोधेत्यत्र नीवर्जनादणिक्कर्तुः कर्मत्वाभावे नाययति भारं ग्रामं चैत्रेण । प्रणाय्यो निष्कामासंमते इति घ्यणि निपातनात् प्रणाय्यः । धाय्यापाय्येति निपातनात् सांनाय्यं हविः । परिचाय्योपचाय्येति निपातनात् आनाय्यो दक्षिणाग्निः । ये त्वमेरन्यत्राप्यमित्यविशेषमिच्छन्ति तन्मते आनाय्यो गोधुक् । जिविपून्य इति क्यपि विनीयः कल्कः । वा ज्वलादीति णे नायः । पक्षेऽचि नयः । ग्रामाग्रान्निय इति णत्वे क्विपि ग्रामणीः अग्रणीः । असरूपोपवादे इत्यणि ग्रामनाय इत्यपि । नीदाविति करणे त्रटि नेत्रम् । नियश्चानुपसर्गाद्वेति वा घञि नायः । पक्षेऽलि नयः । वोदः उन्नायः उन्नयः । अवात् अवनायः । परेर्द्यूते परिणायेन शारीन् हन्ति । पुंनाम्नि घे नीयतेऽनेनेति नयः । आनायो जालमिति घञि आनायो मृगाणाम् । उणादौ नीनूरमीति किति थे नीथं जलम् । सुनीथो नाम राजा २२७ । नियो वेति वा किति पे नीपः कदम्बः । कित्त्वाभावे नेपः पुरोधाः । नेप जलं यानं च ३०२ । ऋज्यजीति किति रे नीरम् ३८८ । नीसेति मौ नेमिश्चक्रधारा ६८७ । नियो डिदिति ऋः ना नरौ ८६४ । हुयाम्नीति तृः उन्नेता ऋत्विक् ८६३ । नियः षादिः नेष्टा ऋत्विक् ८६४ ।

अथ ऋदन्ताश्चत्वारोऽनिटश्च ॥

885. हृंग् हरणे । हरते हरति जह्रे जहार । विनिमेयेति कर्मणो वाकर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् शतस्य व्यवहरति शतं व्यवहरति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् हर्ता हर्तुम् । हन्नृतः स्यस्येतीटि हरिष्यति । हृगो गतताच्छील्ये इत्यात्मनेपदे पैतृकमश्वा अनुहरन्ते । हरतिरयं सकर्मकश्चाकर्मकश्च तथाभ्यवहारार्थश्चेतरार्थश्च दृश्यते । यदाकर्मकश्चाभ्यवहारार्थश्च भवति तदा णौ गतिबोधेत्यणिक्कर्तुर्नित्यं प्राप्तं कर्मत्वं हृक्रोर्न वेति विकल्प्यते । हरति मैत्रः हारयति मैत्रं मैत्रेण वा चैत्रः । अभ्यवहरति मैत्रः अभ्यवहारयति मैत्रं मैत्रेण वा चैत्रः । यदा सकर्मको भवति तदा चौर्यार्थत्वादनभ्यवहारार्थश्च तदा कर्मत्वमप्राप्तं हृक्रोर्न वेति विभाष्यते हरति द्रव्यं चौरः हारयति द्रव्यं चौरं चौरेण वा चैत्रः । यदा तु सकर्मकोऽपि देशान्तरप्रापणार्थस्तदा गत्यर्थत्वाद्गतिबोधेति नित्यं प्राप्तं कर्मत्वं विभाष्यते हरति भारं चैत्रः हारयति भारं चैत्रं चैत्रेण वा मैत्रः देशान्तरं प्रापयतीत्यर्थः । महादिस्त्वाण्णिनि व्याहारी संव्याहारी । अवहसासंस्रोरिति णे अवहारो ग्राहः । हृगो वयोनुद्यमे इत्यनि अस्थिहरः श्वा । मनोहरः । उद्यमे त्वणेव भारहारः । आङः

-शीले इत्यचि पुष्पाहरो विद्याधरः। दृतिनाथात्पशाविः दृतिहरिः नाथहरिः पशुः। न्यायावायेति घापवादे घञि संहारः अवहारः। उणादौ कुशिकहृदिकेतीके निपातनात् हृदिको यादवः ४५। द्रुहृवृहीतीणे हरिणः १९४। हृश्येतीते हरितः २१०। गयहृदयेत्यये निपातनात् हृदयम् ३७०। हिरण्येत्यन्ये निपातनात् हिरण्यम् ३८०। स्वरेभ्य इः हरिः ६०६। नीवीमहृभ्यो डित् महिः कूपः ६१६। कृहित्येणौ हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ७७२। हसुरुहीतीति हरिदिक् ८८७। हजनिभ्यामिमन् हरिमा मृत्युः ९१७। सृहभिर्तीमनि हरीमा वायुः ९१८॥

886. भृंग् भरणे। भरते भरति। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भर्ता भर्तुम्। तीर्थस्य भर्ता तीर्थभर्ता कर्मजा तृचा चेति प्रतिषिद्धोपि याजकादित्वात्षष्ठीसमासः। हनृतः स्यस्येतीट् भरिष्यते भरिष्यति। सनि इवृधेति वेटि बुभूर्षति बिभरिषति। भृतः भृतवान्। घञि भारः। भर इति तु भृणातेरलि। भृगोसंज्ञायामिति क्यपि भृत्यः। संज्ञायां तु ऋवर्णेति घ्यणि भार्यो नाम क्षत्रियः। भार्या वधूः। कुक्ष्यात्मोदराद्भृगः खिः कुक्षिंभरिः आत्मंभरिः उदरंभरिः। भृवृजीति खे विश्वंभरा भूः। क्विपि विदभृत्। अजातेः शीले इति णिनि मालभारी। अत्र मालेषीके इति पूर्वपदस्य ह्रस्वः। एवमुत्पलमालभारी। उणादौ दृपृभ्रित्यते भरतः २०७। अवभ्रिति किति थे अवभृथो यज्ञान्तः २२९। कृवृभ्रिति किति शे भृशम् ५२८। भृमृत्रित्युः भरुर्देशः समुद्रश्च ७१६। ऋतृशृमृभ्रादिभ्यो रो लश्चेति णिदुः भालुरिन्द्रः ७२७। ननियेति किल्यौ द्वित्वे च बभ्रुर्नकुलः ७३३। भृगुरिति तु भ्रस्जेः स्पशिभ्रस्जेः स्लुक् चेति किल्यौ ७३१। भृपणिभ्यामिज् भुरवर्णौ च भुरिक् भुरिजौ बाहुः ८७५। दिव्यवीत्यटे भरट उडुपः १४२। शासिशंसीति तृः भर्ता पतिः ८७५। डुडुभृंग्क् पोषणे च। बिभर्ति॥

887. धृंग् धारणे। धरते धरति। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् धर्ता धर्तुम्। आयुधादिभ्य इत्यचि वज्रधरः चक्रधरः। दण्डादेस्तु कर्मणोणित्यणि दण्डधारः सूत्रधारः। धृंङ् अविध्वंसने। धरते। धृङत् स्थाने। ध्रियते। चुरादेराकृतिगणत्वात् धारयति॥

888. डुकृंग् करणे। कृगतनादेरुः कुरुते करोति। फलवल्कर्तर्यपि परानोः कृग इति परस्मैपदे पराकरोति अनुकरोति। तनादिषु पाठसामर्थ्यात् पाठसामर्थ्यो वेति सिचो लुग्विकल्पाभावार्थः। तेन अकृत अकृथाः इत्यत्र धुट्ह्रस्वादिति नित्यमेव सिज्लुक् भवति। शयर्थश्च। तेन कुरुते कुरुत इत्यत्र कर्तर्यनद्भ्य इति शवपि भवति। चक्रे चकार। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् कर्ता कर्तुम्। द्वित्याचिमकृ

कृत्रिमम् । गन्धनेत्यात्मनेपदे उत्कुरुते । अधेः प्रसहने अधिकुरुते । वेः कृग इत्यात्मनेपदे क्रोष्टा विकुरुते स्वरान् विकुर्वते सैन्धवाः । णौ मिथ्याकृग इत्यात्मनेपदे पद मिथ्या कारयते स्वरादिदोषदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः । कृगो यि चेत्युलोपे कुर्यात् कुर्वः कुर्मः । एषु कुरुच्छुर इति प्रतिषेधात् भ्वादेरिति दीर्घो न भवति । हनृत इतीटि करिष्यते करिष्यति । स्क्रसृभ्रितीटि संचस्करिव सचस्करिम । अत्र सपरेरिति स्सट् स्कृच्छृत इति गुणश्च । उपाद्भूषेति स्सटि एधोदकस्योपस्कुरुते । अत्र कृगः प्रतियत्ने इति कर्मणो वा कर्मत्वे शेषे इति षष्ठी । ह्रक्रोर्न वेत्याणिकर्तुर्णौ वा कर्मत्वे करोति कटं चैत्रः कारयति कटं चैत्रं चैत्रेण वा मैत्रः । कृगो न वेति वा गतिसंज्ञायां तिरसो वेति वा रस्य सत्वे तिरस्कृत्य तिरःकृत्य । पक्षे गतित्वाभावे क्त्वतिक्तेति समासाभावाद्यबभावे तिरःकृत्वा । कर्मणोऽणित्याणि पयस्कारः । अत्रातः कृकमीति रस्य सत्वम् । सत्यागदेति मे सत्यकारः । कृवृषीति वा क्यपि कृत्यम् । पक्षे घ्यणि कार्यम् । शकृस्तम्बादिति इः शकृत्करिर्वत्सः स्तम्बकरिर्व्रीहिः । किंयत्तद्बहोरः किंकरः किंकरा जातिरिदानीम् । किंकरीति तु हेतुतच्छीलेति टे रूपम् । यथा विद्या यशस्करी । सख्याहर्दिवेति टे सख्याकरः एककर इत्यादि । भृतौ कर्मणः कर्मकरः कर्मकरी । क्षेमप्रियमद्रभद्रात्खाण् क्षेमंकरः क्षेमकारः । मेघर्तिभयामयात्खः मेघंकरः । कृगः खनट् करणे नग्नंकरणं द्यूतम् । कृगः सुपुण्यपापेति भूते क्विपि सुकृत् । सहराजेति भूते क्वनिपि सहकृत्वा राजकृत्वा । भ्राज्यलमितीष्णौ अलंकरणशीलो अलंकरिष्णुः निराकरिष्णुः । कृगः श च वा क्रिया । क्यपि कृत्या । पक्षे क्तौ कृतिः । भिदादिनिपातनादङि कारा गुप्तिः । कारणमित्यनटि निपातनात् करोतीति कारणम् । च्व्यर्थे कर्त्राप्येति खलि सुकटंकराणि वीरणानि । अन्यथैवमिति ख्णमि अन्यथाकारं भुङ्क्ते । यथातथादीर्ष्योत्तरे यथाकारमस्तु किं तवानेन । शापे व्याप्यात् चौरंकारमाक्रोशति । स्वाद्वर्थाददीर्घात् स्वादुंकारं भुङ्क्ते । कृगोऽव्ययेनानिष्टोक्तौ क्त्वाणमौ उच्चैःकृत्य उच्चैःकृत्वा उच्चैःकारं कथयति ब्राह्मण कन्या ते गर्भिणी । तिर्यचापवर्गे तिर्यक्कृत्य तिर्यक्कृत्वा तिर्यक्कारं गतः समाप्येत्यर्थः । स्वाङ्गतःश्व्यर्थनानाविनाधार्थेन भुवश्च मुखतः कृत्य मुखतः कृत्वा मुखतः कारं गतः । एषु तृतीयोक्तं वेति वा समासः। सनि के चिकीर्षितम् । प्रज्ञाद्यणि चैकीर्षितम् । कृभ्वस्तिभ्यामिति च्वौ घटीकरोति मृदम् । अरुर्मन इति सो लुकि अरुस्करोति । तीयशम्बेति डाचि द्वितीयाकरोति क्षेत्रम् । सख्यादेर्गुणात् द्विगुणाकरोति क्षेत्रम् । अव्यक्तानुकरणेति डाचि डाच्यादाविति पूर्वस्य तो लुकि पटपटाकरोति । उणादौ कृयापाजीत्यु-

णि कारुः शिल्पी १। कृगो वेति वा किति के कृकः शिरोग्रीवम्। कर्कः श्वेताश्वः २३। करकः करकेति तु दृकॄन्नित्यके रूपम् २७। कृगो द्वे चेति किदः चक्रम् ७। कृकडीत्यम्बे करम्बो दध्योदनो दधिसक्तवश्च ३२१। कृकलेरम्भः करम्भो दधिसक्तवः ३३६। करीर इति तु किरतेः कॄशॄमितीरे ४१८। कृकॄत्रित्याले करालमुखम् ४७५। पनिकूलुभ्यो णित् कारालं लेपद्रव्यम् ४७१। कृधूतनीति किति सरे कृसरस्तिलौदनः ४४०। कृकुरिभ्यां पासः कर्पासः ५८३। कृशृकुटीति वा णिदिः कारिः शिल्पी। करिर्हस्ती विष्णुश्च ६११। कटलित्यणी करणिः सादृश्यम् ६३८। आङः कृह्निति सनोणौ आचिकीर्षणिर्व्यवसायः ६४३। कृभूभ्यां किदिति मौ कृमिः ६९०। क्रिमिरिति तु क्रमेः क्रामितमीति इप्रत्यये उपान्त्येत्वे च ६९३। जॄशॄस्त्रिति ङिति वौ कृविः रुद्रो राजा च ७०५। कृह्लियेणौ करेणुर्हस्ती ७७२। कृलाभ्यां किदित्यतौ क्रतुः ७८०। मनि कर्म ९११। करण्ड इति तु जॄकॄत्रित्यण्डे किरतेः १७३। एवं किरोङ्को रो लश्च वा करङ्कः कलङ्कः ६२। कृष कृत उर् चेत्युः कुरुः ७३४। कुरोरपत्यमिति दुनादीति ञ्यः [कौरव्यः]। कुरोर्वेति स्त्रियां तद्धुप्युतोप्राणिनश्चेत्यूङि कुरूः। कृंग्ट् हिंसायाम्। कृणुते कृणोति॥

अथ कान्तः॥

889 ह्रिक्की अव्यक्ते शब्दे। ईदित्त्वात्फलवत्कर्तरि ईगित इत्यात्मनेपदम्। अफलवति तु शेषात्परस्मायिति परस्मैपदम्। हिक्कते हिक्कति जिहिक्के जिहिक्क हिक्किता। क्ते हिक्कितम्। क्तेट इत्यः हिक्का॥

अथ चान्तास्त्रयस्तत्राद्यौ सेटावन्त्योऽनिट्॥

890. अञ्चुग् गतौ च। चकारादव्यक्ते शब्दे। गतिपूजनयोरयं परस्मैपदिषु पठितः स चास्य पाठो गतौ फलवत्कर्तर्यपि परस्मैपदार्थः। अञ्चते अञ्चति। अञ्चोनर्चायामिति नस्य लुकि अच्यते। अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनञ्चे आनञ्च अञ्चिता अञ्चितुम्। उदित्त्वात् क्त्वि वेट् अक्त्वा अञ्चित्वा। अत्र एवेति क्रियाभावाद्नस्य लुग्नास्ति। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् अक्तः अक्तवान्। अयमञ्चुग् गतावित्येके। अचते अचति आचे आच अचिता अचितुम्। उदित्त्वात् क्त्वि वेट् अक्त्वा अचित्वा। अञ्चुग् गतावित्यन्ये। उदित्त्वान्ने अञ्चते अञ्चति। क्ये अञ्च्यते। क्ते अञ्चितः। अञ्चू गतौ च। अञ्चति। अनर्चायां नस्य लुकि अच्यते। अर्चायां नलोपाभावे अञ्च्यते॥

891. डुयाच्ंग् याञ्चायाम्। याचते याचति ययाचे ययाच। क्ते याचितः।

ऋदित्त्वाङ्डे न ह्रस्वः अययाचत् । ड्वित्त्वात्त्रिमक् याचित्रिमम् । द्वितयमित्येके । तन्मतेथौ याचथुः । क्तो सेट्त्वात् घ्यणि कत्वाभावे याच्यम् । मृगयेच्छेति निपातनान्ने याञ्चा ॥

892. डुपचींष् पाके । पचते पचति पेचे पपाच । यङि पापच्यते । यङ्-लुपि पापचीति पापक्ति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पक्ता पक्तुम् । क्षैशुषीति क्तयोस्तस्य वत्वे पक्वः पक्ववान् । क्तेनिट इति चस्य कत्वे घ्यणि पाक्यः । व्याप्ये घुरकेलि-मकृष्टपच्यम् कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते कृष्टपच्या व्रीहयः । उणादौ विहाविशेति के-लिमे पचेलिमा माषाः ३९४ । लिहादित्वादणोपवादेचि श्वपचः । न्यङ्क्वादि-निपातनादणि कत्वे च श्वपाकः मांसपाकः । न्यङ्क्वादित्वादेव कर्मकर्तर्यचि वृद्धा-वुदन्तत्वे च दूरेपाकुः फलेपाकुः । मांसस्यानडित्यल्लुकि मांसपचनम् मांसपचनम् मांस्पाकः मांसपाकः । परिमाणार्थेति खे प्रस्थंपचः मितंपचः नखंपचा यवागूः । उदः पचीतीष्णौ उत्पचनशील उत्पचिष्णुः । ड्वित्त्वात्त्रिमकि पाकेन निर्वृत्तं पक्त्रि-मम् । पितोङ् पच्यतेसाविति पचा । स्त्रियां भावे तु गापेति क्तिरेव पक्तिः । उणादौ स्थविरेति निपातनात् कितीरे पिठिरम् ४१७ ॥

अथ जान्ताश्चत्वारस्तत्राद्यौ सेटावन्त्यौ त्वनिटौ ॥

893. राजृग् 894 टुभ्राजि दीप्तौ । राजते राजति । जृभ्रमेति वा स्वरस्यैत्वे द्वित्वाभावे च रेजे रराजे रेजुः रराजुः । राजिता । ऋदित्त्वाङ्डे अरराजत् । क्विपि सम्राट् विराट् । उणादौ शीभीत्यानके राजानकः ७१ । धापाजीत्यन्ये राजन्यः ३७९ । त्रटि राष्ट्रम् ४४६ । उक्षितक्षीत्यनि राजा १०० ॥

894. टुभ्राजि । इदित्त्वादात्मनेपदे भ्राजते । जृभ्रमेति वा स्वरस्यैत्वे द्वित्वा-भावे च भ्रेजे बभ्राजे । भ्राजिता । णौ ङे भ्राजभासेति वा ह्रस्वे अबिभ्रजत् अब-भ्राजत् । ट्वित्त्वादथुः भ्राजथुः । ट्वित्त्वमेके नेच्छन्ति । भ्राजेरात्मनेपदिनोपि पुनरिह पाठो राजृसाहचर्यप्रदर्शनार्थः । तेन यजसृजेत्यत्रास्यैव ग्रहणात्षत्वे यङ्लुपि बाभ्राष्टि । पूर्वस्य तु धातोर्गत्वे बाभ्राक्ति । द्विचार्यं तेनास्य भ्राजथुः । पूर्वस्य तु भ्राज इति रूपम् । यद्येव पत्वमेव विकल्प्यतां किं पुनः पाठेन । सत्यम् । अस्या-त्मनेपदाव्यभिचारोपदर्शनद्वारान्येषां यथादर्शनमात्मनेपदानित्यत्वज्ञापनार्थः पाठः पुनः । तेन लभते लभति सेवते सेवति । श्रोतारमुपलभति न प्रशंसितारम् ।

स्वाधीने विभवेप्यहो नरपतिं सेवन्ति किं मानिनः ॥

इत्यादयः प्रयोगाः साधव इति ॥

895. भजीँ सेवायाम्। भजते भजति। तृत्रपेत्येत्वे द्वित्वाभावे च भेजे भेजुः। यङि बाभज्यते बाभजीति बाभक्ति। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भक्ता भक्तुम्। श्लिषेति वा कर्तरि क्ते विभक्ता भ्रातरो रिक्थम्। पक्षे कर्मणि क्ते विभक्तं धनं तैः। भावे विभक्तं तैः। शकितकीति ये भज्यम्। बहुलमिति घ्यणि भाग्यम्। भजो विण् अर्धभाक्। युजभुजेति घिनणि भजनशीलो भागी। घञि भागः। गोचरेति निपातनात्करणाधारयोर्घञपवादे घे भगः। क्तौ भक्तिः॥

896. रञ्जीँ रागे। अकद्घिनोश्चेति नस्य लुकि रजते रजति। कुषिरञ्जोरिति कर्मकर्तरि वा श्ये परस्मैपदे च रजति वस्त्रं रजकः रज्यति वस्त्रं स्वयमेव। पक्षे एकधाताविति क्ये आत्मनेपदे च रज्यते वस्त्रं स्वयमेव। संयोगान्तत्वादवित्परोक्षाया अपि इन्ध्यसंयोगादिति कित्त्वाभावे नलोपाभावात् ररञ्जे ररञ्ज। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रङ्क्ता रङ्क्तुम्। णौ मृगरमणे इति नलुकि कगेवन्विति ह्रस्वे च रजयति मृगं व्याधः। मृगरमणादन्यत्र नलोपाभावे रञ्जयति नटः। केचित्त्वन्यत्रापि नलुकमिच्छन्ति राजर्षिकल्पो रजयति मनुष्यान्। नृत्खनित्यकटि रजकः शिल्पी। युजभुजेति घिनणि रञ्जनशीलो रागी। घञि भावकरणे इति नलुकि रञ्जनं रागः। व्यञ्जनाद्घञिति करणे घञि रागः। आधारे घञि रङ्गो नृत्तस्थानम्। ऋवर्णेति घ्यणि रङ्ग्यः। उणादौ पृषिरञ्जीति कित्यते रजतम् २०८। तुदादिवृजीति कित्यने रजनं हरिद्रा। महारजनं कुसुम्भम् २७२। गौरादित्वाङ् ङ्यां रजनी। रञ्जेः किदित्यनौ रजनिः रात्रिः ६८१। मिथिरञ्ज्युषीति कित्यसि रजः ९७१। रञ्जीच् रागे। रज्यते रज्यति॥

अथ टान्तः सेट् च॥

897. रेटृग् परिभाषणयाचनयोः। रेटते रेटति रिरेटे रिरेट रेटिता रेटितुम्। क्ते रेटितम्। ऋदित्वाङे न ह्रस्वः अरिरेटत्॥

अथ णान्तः सेट्॥

898. वेणृग् गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु। वादित्रस्य वाद्यभाण्डस्य वादनाय ग्रहणं वादित्रग्रहणम्। वेणते वेणति विवेणे विवेण वेणिता वेणितुम्। ऋदित्वाङे न ह्रस्वः अविवेणत्। अचि वेणः। णके स्त्रियाम् वेणिका। उणादौ इर्णुर्निङोति णे वेण्णा नाम नदी १८२। वीणेति तु पूर्वोक्तेति किति णे वेलेः १८३। वेणिरित्यपि कायाणीति णावस्येर ६३४॥

अथ तान्तः सेट्॥

899. चतेग् याचने। चतते चतति चेते चचात चतिता चतितुम्। गदिस्थान्यञ्ज-

नादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजाग्रिति प्रतिषेधे अचतीत् । क्ते चतितम् । उणादौ कृगॄश्रिति वरटि चत्वरम् ४४१ । वाद्यसीत्युरे चतुरः ४२३ । चतेहर् चत्वारः ९४८ ।

अथ थान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

900 प्रोथृग् पर्याप्तौ । पर्याप्तिः पूर्णता। प्रोथते प्रोथति पुप्रोथे पुप्रोथ प्रोथिता प्रोथितुम् । ऋदित्वाङ्के अपुप्रोथत् । अचि प्रोथोऽश्वघोणाधः प्रियश्च युवा । प्रियं प्रोथमनुव्रजेत् ॥

901. मिथृग् मेधाहिंसयोः । मेथते मेथति मिमिथे मिमेथ मेथिता मेथितुम् । क्ते मिथितम् । ऋदित्वाङ्के न ह्रस्वः अमिमेथत् । क्ये मिथ्यते । लिहाद्यचि मेथः । गौरादित्वाङ् ङ्याम् मेथी ।

मेथीबद्धोपि हि भ्राम्यन् घासग्रासं करोति गौः ॥

उणादौ किलिपिलीति इः मेथिः खलमध्यस्थूणा ६०८ ॥

902. मेथृग् सगमे च । चकारान्मेधाहिंसयोः । मेथते मेथति मिमेथे मिमेथ मेथिता मेथितुम् । क्ते मेथितम् । ऋदित्वाङ्के न ह्रस्वः अमिमेथत् । क्ये मेथ्यते । अचि मेथः । गौरादित्वाङ् ङ्याम् मेथी ॥

अथ दान्ताः षट् सेटश्च ॥

903. चदेग् याचने । चदते चदति चेदे चचाद चदिता चदितुम् । क्ते चदितम् । एदित्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजाग्रिति प्रतिषेधे अचदीत् ॥

904. ऊबुन्दृग् निशामने । निशामनमालोचनम् । बुन्दते बुन्दति । क्ये बुद्यते । बुबुन्दे बुबुन्द बुन्दिता बुन्दितुम् । ऋदित्वाङ्डि अबुदत् अबुन्दीत् । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् बुत्त्वा बुन्दित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् बुन्नः बुन्नवान् । धान्तोयमिति नन्दी बुन्धते बुन्धति बुध्यते अबुधत् अबुन्धीत् बुबुन्धे बुबुन्ध बुन्धिता बुन्धितुम् बुद्धा बुन्धित्वा बुद्धः बुद्धवान् । अयमूदेदृगित्येके ॥

905 णिदृग् 906 णेदृग् कुत्सासंनिकर्षयोः । पाठे इति नत्वे नेदते नेदति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणेदते प्रणेदति । निद्यते निनिदे निनेद नेदिता नेदितुम् । ऋदित्वाङ्के अनिनेदत् ॥

906. णेदृग् । पाठे इति नत्वे नेदते नेदति नेद्यते । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणेदते प्रणेदति । निनेदे निनेद नेदिता । क्ते नेदितम् । ऋदित्वाङ्के अनिनेदत् ॥

907 मिदृग् 908 मेदृग् मेधाहिंसयोः । मेदते मेदति मिद्यते मिमिदे मिमेद मेदिता । क्ते मिदितः । ऋदित्वाङ्के अमिमेदत् ॥

908. मेदृग् । मेदते मेदति मेद्यते मिमेदे मिमेद मेदिता । क्ते मेदितः । ऋदित्वाङ्गे अमिमेदत् । ञिमिदाङ् स्नेहने । मेदते । ञिमिदाम् स्नेहने । मेद्यति । मिदुण् स्नेहने । मिन्दयति ॥

अथ धान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

909. मेधृग् संगमे च । चकारान्मेधाहिंसयोः । मेधते मेधति मेध्यते मिमेधे मिमेध मेधिता । क्ते मेधितः । ऋदित्वाङ्गे अमिमेधत् । क्टेट इत्यः मेधा । घ्यणि मेध्यम् । कर्मणोणित्याणि अश्वमेधः । अजातेरिति णिनि गृहमेधी । उणादौ पदिपठीति इः मेधिः [६०७] ॥

910. शृधूग् 911. मृधूग् उन्दे । उन्दः क्लेदनम् । शृधू तालव्यादिः । शर्धते शर्धति शशृधे शशर्ध शर्धिता । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् शृद्ध्वा शर्धित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् शृद्धः शृद्धवान् । शृधुङ् शब्दकुत्सायाम् । शर्धते ॥

911. मृधूग् । मर्धते मर्धति ममृधे ममर्ध मर्धिता । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् मृद्ध्वा मर्धित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् मृद्धः मृद्धवान् । नाम्युपान्त्येति के मृधं रणः ॥

912. बुधृग् बोधने । बोधते बोधति बुबुधे बुबोध बोधिता । ऋदित्वाङ्डि अबुधत् अबोधीत् । आत्मनेपदे स्वडोसत्त्वे अबोधिष्ट । क्ते बुधितः । नायमृदिदित्येके । बुध अवगमने ज्वलादिः । बोधति । वा ज्वलादीति णे बोधः । नाम्युपान्त्येति के बुधः । बुधिंच् ज्ञाने । बुध्यते । अविवक्षितकर्मत्वेन गत्यर्थेति कर्तरि क्ते बुद्धः ॥

अथ नान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

913. खनूग् अवदारणे । खनते खनति । गमहनेत्यल्लुकि चखे चख्नुः । खनिता । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् खात्वा । अत्राः खनीन्यात्वम् । खनित्वा । ये न वेति वाल्वे खायते खन्यते । यङि चाखायते चङ्खन्यते । यङ्लुपि चङ्खनीति चङ्खन्ति । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् खातः खातवान् । खेयेति यद्यपि निपातनात् खेयम् । नृत्खनित्यकटि खनकः खनकी । क्वचिदिति डे खन्यते खम् परिखाता परिखा । लूधूस्वितीत्रे खनन्ति तेन खनित्रम् । खनो डडरेकेकयकघं च आखः आखरः आखनिकः आखनिकवकः आखनः आखानः । उणादौ मृमृखनीति किति त्रटि स्वार्थे चौरकुर्न डित्रम् ४४९ । कृगृकुटीति वा णिदिः खानिः खनिधाकरः ६२९ । पराड्भ्यामिति डित्यौ आखुः ७४२ ॥

914. दानी अवखण्डने । भार्जंशे शान्दानेति सनि पूर्वस्येतो दीर्घत्वे च दीदांसते दीदांसति । अर्थान्तरे तु सन्नाभावे प्रत्ययान्तराण्यपि भवन्ति ॥

915. शानी तेजने । निशाने शान्दानिति सनि पूर्वस्येतो दीर्घत्वे च शीशांसते शीशांसति शस्त्रम् । अर्थान्तरे तु सनोभावे प्रत्ययान्तराण्यपि ॥

अथ पान्तोनिट् च ॥

916. शपीं आक्रोशे । आक्रोशो विरुद्धानुध्यानम् । शपते शपति । अनेकार्थत्वादुपलम्भनेपि शप उपलम्भने इत्यात्मनेपदे चैत्राय शपते । अत्र श्लाघह्नुस्थेति चतुर्थी । शेपे शशाप रिपुम् । यङि शाशप्यते । यङ्लुपि शाशपीति शाशप्ति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शप्ता शप्तुम् । शकितकीति घ्यणपवादे ये शप्यः । घञि शापः । उणादौ भृशीशपीत्यये शपथः २३२ । शाशपीति दे शब्दः २३७ । शबल इति तु शमेर्व च वेत्यले शाम्यतेः ४७० । शपींच् आक्रोशे । शप्यते शप्यति ॥

अथ यान्तौ सेटौ च ॥

917. चायृग् पूजानिशामनयोः । चायते चायति चचाये चचाय । ऋदित्त्वाङ्ङे न ह्रस्वः अचचायत् । चायिता । चायः की यङि चेकीयते । अपाच्चायश्चिः क्तौ अपचितिः । अपचित इति क्ते वा निपातनात् अपचितः अपचायितः । उणादौ चायः केक चेत्यये केकयो राजा ३६६ । चायः के चेति तुनि केतुः ७७८ । चायेर्नो ह्रस्वश्च वेत्यसि चणश्चाणश्चाचम् । बाहुलकाण्णत्वम् । णत्वं नेच्छन्त्येके ९९७ ॥

918. व्ययी गतौ । व्ययते व्ययति वव्यये वव्याय । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजाग्रिति प्रतिषेधात् अव्ययीत् । व्ययिता । णौ व्याययति । अचि व्ययः । व्ययण् वित्तसमुत्सर्गे । अदन्तः व्यययति ॥

अथ लान्तः सेट् च ॥

919. अली भूषणपर्याप्तिवारणेषु । अलते अलति आले आल । सनि अलिलिषते अलिलिषति । अचि अलम् । निषेधेलंखल्विति निर्देशान्मान्तत्वं निपात्यतेव्ययश्चायम् । भूषादरेति भूषायां गतित्वे अलंकृत्य कन्यामुपयच्छते । अत्र गतिक्किति समासे क्त्वो यप् । पर्याप्तौ अलं मल्लो मल्लाय । अत्र शक्तार्थेति चतुर्थी । वारणे अलं कृत्वा । अत्र निषेधेलमिति क्त्वा । उणादौ निष्कतुरुष्केति के निपातनात् अलर्क उन्मत्तः श्वा २६ । दृकृन्निस्यके अलकं चूर्णकुन्तलः । अलका पुरी २७ । क्रीकल्यलीतीकि अलिकं ललाटम् ३८ । स्यमिकपीतीके अलीकं मिथ्या । अलीका पण्यस्त्री । व्यलीकमपराधः । व्यलीका लज्जा ४६ । कल्यलीतीन्दकि अलिन्दो द्वारामस्थूणा २४६ । शल्यलेरुचात इति वे उल्वं कललम् ५११ । कृशृकुटीति त्वा णिदिः आलिः सखी । अलिर्भ्रमरः ६११ । अलक्त इति स्वरक्तशब्दस्य लत्वे । परस्मैपदिनमेनमन्ये मन्यन्ते ॥

अथ वान्तौ सेटौ च ॥

920. धावृग् गतिशुद्ध्योः । धावते धावति दधावे दधाव धाविता । उदित्वात् क्त्वि वेट् धौत्वा । अत्रानुनासिके चेति वस्योटि ऊटेत्यौत्वम् । पक्षे धावित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् धौतः धौतवान् पादौ । कथं धावितः धावितवान् । सत्यपि वेट्त्वे गतौ क्तयोरिट्प्रतिषेधस्यानित्यत्वात् । णके धावकः । मन्यनुनासिके चेत्यूटि सुधौमा । वनि व्योरिति वस्य लुकि सुधावा । विचि सुधाः । क्विप्यूटि सुधौः । क्तौ धौतिः । क्तेनिट्त्वात् क्तेट इत्यप्रत्ययो नास्ति ॥

921. चीवृग् झषीवत् । झषी आदानसंवरणयोर्वक्ष्यते तद्वदयमप्यादानसंवरणयोरित्यर्थः । चीवते चीवति चिचीवे चिचीव चीविता । ऋदित्वाङ्डे आचिचीवत् । अनृदिदयमित्येके । तन्मते ङे ह्रस्वे अचीचिवत् । उणादौ जठरेति निपातनादरे चीवरं मुनिवासः । चिनोतेर्वा वरटि दीर्घे च ४०३. ४४३ ॥

अथ शान्तः सेट् च ॥

922. दाशृग् दाने । दाशते दाशति ददाशे ददाश दाशिता । ऋदित्वाङ्डे अददाशत् । दाश्वत्साह्वदिति निपातनात्फलवत्कर्तर्यपि क्वसौ द्वित्वेटोऽभावे दाश्वान् । घञि दाशतेऽस्मै दाशः । पुरो दाश्यते पुरोडाशः । दुःखेन दाश्यते दूडाशः । पृषोदरादित्वात्साधू ॥

अथ पान्ता नव त्विषीवर्जाः सेटश्च ॥

923. झषी आदानसंवरणयोः । झषते झषति जझषे जझाष झषिता । क्ते झषितम् । अचि झषः । झष हिंसायाम् । झषति ॥

924. भेषृग् भये । भेषते भेषति बिभेषे बिभेष भेषिता । ऋदित्वाङ्डे न ह्रस्वः अबिभेषत् । णौ भेषयति ॥

925. भ्रेषृग् चलने च । चकाराद्भये । भ्रेषते भ्रेषति बिभ्रेषे बिभ्रेष भ्रेषिता । ऋदित्वाङ्डे न ह्रस्वः अबिभ्रेषत् । णौ भ्रेषयति । घञि भ्रेषः ॥

926. पषी बाधनस्पर्शनयोः । स्पर्शनं मन्थनम् । पषते पषति पेषे पपाष पषिता । क्ते पषितम् । घञि पाषः । उणादौ पषो णिदित्याणे पाषाणः १९२ । अयं स्पशीत्येके । स्पशते स्पशति । आनि स्पशश्चरः । सेयमुभयतः स्पाशा रज्जुः । स्पाशभान्यः । परस्पश उपोद्घातः । पषण् बन्धने । पाषयति । पषण् अनुपसर्गोदन्तः पषयति ॥

927. लषी कान्तौ । कान्तिरिच्छा । भ्रासम्लासेति वा श्ये अभिलष्यते अभिलष्यति अभिलषते अभिलषति लेषे ललाष लषिता । लषपतेत्युकणि अभिलाषुकः ।

भृषाक्रोधार्थेत्यने अभिलषणः । व्यपाभेरिति घिनणि विलापी अपलापी अभिलाषी । घञि अभिलापः । उणादौ लषेः श् चेत्युने लशुनं कन्दविशेषः २८९ ॥

928. चपी भक्षणे । चपते चपति चेपे चचाप चपिता । क्ते चपितम् । घञि चापः । उणादौ दृकृन्नित्यके चपकं सरकः २७ । ऋकृन्नित्याले चषालो यूपवलयः ४७५ । चप हिंसायाम् । चपति ॥

929. छपी हिंसायाम् । छपते छपति चच्छपे चच्छ[ा]प छपिता छपितुम् ॥

930. त्विषीं दीप्तौ । त्वेषते त्वेषति तित्विषे तित्वेष । अनुस्वारेत्त्वाचेट् त्वेष्टा त्वेष्टुम् । हशिट इति सकि अत्विक्षत । क्रुत्संपदेति क्विपि त्विट् । उणादौ त्वष्टृक्ष-त्रेति तृप्रत्यये निपातनात् त्वष्टार्कः ८६९ । अवपूर्वो दाननिरसनयोश्चेत्येके । निरसन-मपाकरणम् । चकारादीप्तौ । अवत्वेषते अवत्वेषति ददाति निरस्यति दीप्यते चेत्यर्थः ॥

931. अपी 932 असी गत्यादानयोश्च । चकाराद्दीप्तौ । अपते अपति आपे आप अपिता अपित्वा ॥

अथ सान्तौ सेटौ च ॥

932. असी । असते असति आसे आस । आसेत्यसतेरिति वामनः । असिता । सते असक् भुवि । अस्ति । असूच् क्षेपणे । अस्यति ॥

933. दासृग् दाने । दासते दासति ददासे ददास दासिता । क्ते दासितम् । अचि दासः । गौरादित्वाड् ङ्याम् दासी । महादित्वाण्णिनि उदासी । घञि उदासः । णौ दान्तेति क्ते वा निपातनात् दस्तः दासितः ॥

अथ हान्तौ सेटौ च ॥

934. माहृग् माने । मानं वर्तनम् । माहते माहति ममाहे ममाह माहिता । ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्वः अममाहत् । अचि माहः । स्त्रियाम् माहा गौः ॥

935. गुहौग् संवरणे । गोहः स्वरे इत्यूत्वे गूहते गूहति जुगुहे जुगूह । औदि-त्वाद्वेट् गोढा गूहिता । इडभावपक्षे हशिट इति सकि दुहदिहेति वा तल्लुकि च अघुक्षत अगूढ । अगूहिष्ट । परस्मैपदे तु सको लुगभावे अघुक्षत् । अगूहीत् । स्वरेत इति सकोल्लुकि अघुक्षाताम् अघुक्षन्त । स्वरस्य परे इति प्राचः परस्मिन्नपि विधौ कर्तव्ये स्वरादेशस्य स्थानिवत्त्वमिष्यते । तेनाघ्राद्युकः परस्मिन्नन्तोदादेशे स्थानिवत्वादनतोन्त इत्यत्र भवति । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् गूढः गूढवान् । महगुहश्चेति सनीट्प्रतिषेधात् जुघुक्षति । णौ ङे अजूगुहत् । ये तु ह्रस्वं नेच्छन्ति तन्मते अजुगूहत् । कृवृषीति वा क्यपि गुह्यम् । पक्षे घ्यणि गोह्यम् । नाम्युपान्त्येति के गुहः । गिर्योषध्योर्भिदा-

दित्वादङि गुहा । अन्यत्र क्तौ गूढिः । उणादौ विदनगगनेत्यने निपातनात् गहनम् २७५ । तीवरधीवरेति वरटि निपातनात् गह्वरम् ४४४ ।

अथ क्षान्तः सेट् च ॥

936. म्लक्षी भक्षणे । म्लक्षते म्लक्षति मम्लक्षे मम्लक्ष म्लक्षिता । क्ते म्लक्षितम् । घञि म्लक्षः । अयं भक्षीरित्यन्ये । भक्षते भक्षति बभक्षे बभक्ष भक्षितुम् । क्ते भक्षितम् ॥

अथ द्युतादयः कृपौङ्पर्यन्ता आत्मनेपदिनोऽपि वर्णक्रमेण सेटश्च ।

पूर्वाचार्यानुवर्तनेन द्युतेः पूर्वं पाठः ॥

937. द्युति दीप्तौ । इदित्वादात्मनेपदम् । द्योतते दिद्युते । द्युद्भ्योऽद्यतन्यामित्यात्मनेपदिनोऽपि विकल्पनात्पक्षे शेषात्परस्मायिति परस्मैपदे लृदिद्द्युतादीत्यङि अद्युतत् । पक्षे व्यद्योतिष्ट । णौ ङे द्युतेरिति पूर्वस्येत्वे अदिद्युतत् । इङित इत्यने द्योतनशीलो द्योतनः । क्विपि विद्युत् । दिद्युद्ददिति क्विपि निपातनात् दिद्युदायुधम् । धौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोर्वा किस्वे द्युतित्वा द्योतित्वा दिद्युतिषते दिद्योतिषते । उणादौ द्युतेरादेश्च ज इतीसि ज्योतिः ९९१ । स्वार्थे के ज्योतिष्काः सूर्यादयः ॥

938. रुचि अभिप्रीत्यां च । चकाराद्दीप्तौ । अभिप्रीतिरभिलापः । मैत्राय रोचते दधि । अत्र रुचिकृप्यर्थेति चतुर्थी । द्युतादित्वादङि अरुचत् अरोचिष्ट । फलवत्कर्तरीणिगित इत्यात्मनेपदेऽणिगि प्राणीति परस्मैपदेन बाधिते परिमुहेति पुनर्विहिते परिरोचयते मैत्रं चैत्राय । रुच्याव्यथ्येति कर्तरि निपातनात् क्यपि रुच्यम् । भावे घ्यणि क्ते सेट्त्वात्कात्वाभावे रोच्यम् । क्ते रुचितः । भ्राज्यलङ्कृगितीष्णौ रोचनशीलो रोचिष्णुः । इङित इत्यने रोचनः । घञि न्यङ्क्वादित्वात्कत्वे रोकः । करणाधारे इत्यनटि रोचनी दृषत् । ण्यन्तान्नन्द्याद्यने रोचना वर्णजातिः । उणादौ प्यासिरमील्यने रोचनश्चन्द्रः । विरोचनः सूर्यो दानवश्च । रोचना गोपित्तम् २६९ । रुक्ममीष्मेति मे निपातनात् रुक्मं हिरण्यम् । रुक्मो मर्णः ३४६ । सोऽस्या अस्तीति रुक्मिणी । नाम्युपान्त्येति किः रुचिः ६०९ । मत्वर्थे रे रुचिरम् [४१६] । रुच्यर्चीतीसि रोचिः । वसुभी रोचते वसुरोचिरादित्यः ९८९ ॥

अथ टान्तास्त्रयः ॥

939. घुटि परिवर्तने । घोटते जुघुटे । द्युताद्यङि अघुटत् अघोटिष्ट । णके घोटकः । नाम्युपान्त्येति के घुटः । स्वार्थिके के घुटिका गुल्फास्थि ॥

940. रुटि 941 लुटि 942 लुठि प्रतीघाते । भासौ दीप्तावित्यन्ये । रोटते रुरुटे । द्युताद्यङि अरुटत् अरोटिष्ट । नाम्युपान्त्येति के रुटः । टान्तोऽयमित्यन्ये ॥

941. लुटि । लोटने लुलुटे । द्युताद्यडि अलुटत् अलोटिष्ट । लुट विलोटने । लोटति । लुटच् विलोटने । लुट्यति ॥

अथ ठान्तः ॥

942. लुठि । लोठने लुलुठे । द्युताद्यडि अलुठत् अलोठिष्ट । लुठ उपघाते । लोठति । लुठत् संश्लेषणे । लुठति ॥

अथ तान्तः ॥

943. श्विताङ् वर्णे । ङित्त्वादात्मनेपदे श्वेतते शिश्विते । द्युताद्यडि अश्वितत् अश्वेतिष्ट । आदित्त्वात् क्तयोर्नेट् श्वितः श्वितवान् । न वा भावारम्भे श्वेतितमनेन श्वित्तमनेन प्रश्वित्तः प्रश्वेतितः । घञि श्वेतः । उणादौ ऋज्यजीति किति रे श्वित्रं कुष्ठभेदः ३८८ ॥

अथ दान्तास्त्रयः ॥

944. ञिमिदाङ् स्नेहने । स्नेहनं स्नेहयोगः । मेदते मिमिदे द्युताद्यडि अमिदत् अमेदिष्ट । ञीत्त्वाज्ज्ञानेच्छेति वर्तमाने क्तः मिन्नः । अत्रादित्त्वान्नेट् । मिन्नवान् । न वा भावारम्भे इति वेट्प्रतिषेधे मिन्नमनेन मेदितमनेन प्रमिन्नः प्रमेदितः । अत्रेटि न डीङिति कित्त्वप्रतिषेधाद्गुणः । लिहाद्यचि मेदो म्लेच्छः । भञ्जिभासीति घुरे मेदनशीलो मेदुरः । उणादौ चिमिदीति किति त्रे मित्त्रम् ४५४ । असिल्यसि मेदो वसा ९५२ । ञिमिदाच् स्नेहने । मेद्यति । मिदुण् स्नेहने । मिन्दयति ॥

945. ञिक्ष्विदाङ् 946 ञिश्विदाङ् मोचने च । चकारात्स्नेहने । क्ष्वेदते चिक्ष्विदे । द्युताद्यडि अक्ष्विदत् अक्ष्वेदिष्ट । ञीत्त्वाद्वर्तमाने क्तः क्ष्विण्णः । अत्रादित्त्वान्नेट् । न वा भावारम्भे इति वेट्प्रतिषेधे क्ष्वेदितमनेन क्ष्विण्णमनेन प्रक्ष्वेदितः प्रक्ष्विण्णः प्रक्ष्वेदितवान् प्रक्ष्विण्णवान् । एष्विटि न डीङिति कित्त्वप्रतिषेधाल्लघोरिति गुणः । डान्तोयमित्येके । क्ष्वेडो विषः । क्ष्वेडा रवः । ञिक्ष्विदाच् मोचने च । क्ष्विद्यति ॥

946. ञिक्ष्विदाङ् । षः स इति सत्वे । स्वेदते । नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिष्विदे । द्युताद्यडि अस्विदत् अस्वेदिष्ट । ञीत्त्वात्सति क्ते स्विन्नः स्विन्नवान् । अत्रादित्त्वान्नेट् । न वा भावारम्भे वेड्भावे स्विन्नमनेन स्वेदितमनेन प्रस्विन्नः प्रस्वेदितः । अत्रेटि न डीङिति कित्त्वाभावाद्गुणः । वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोर्वा कित्वे स्विदित्वा स्वेदित्वा सिस्विदिषते सिस्वेदिषते । अत्र णिस्तोरेवेति नियमान्न षत्वम् । णिस्तोरेवेत्यत्र स्विदेर्वर्जनाण्णौ सनि षत्वाभावे सिस्वेदयिषति । घञि स्वेदः । ष्विदांच् गात्रप्रक्षरणे । स्विद्यति ॥

अथ भान्ताः पञ्च ॥

947. शुभि दीप्तौ । शोभते शुशुभे । द्युतादयडि अशुभत् अशोभिष्ट । नाम्युपान्त्येति के शुभम् । णौ नन्द्यादने शोभनः । इडित इत्यने शोभनशीलः शोभनः । भिदादिनिपातनादङि शोभा । उणादौ ऋज्यजीति किति रे शुभ्रः ३८८ । शुभत् शोभार्थे । शुम्भति । अत्र मुचादीति नः ॥

948. क्षुभि संचलने । संचलनं रूपान्यथात्वम् । क्षोभते चुक्षुभे । द्युतादयडि अक्षुभत् अक्षोभिष्ट । क्षुब्धविरिब्धेति निपातनादिडभावे क्षुब्धो मन्थः । क्षुभितोन्यः । क्षुभच् संचलने । क्षुभ्यति । क्षुभश् संचलने । क्षुभ्नाति । क्षुभ्नादित्वाण्णत्वाभावः ॥

949. णभि 950 तुभि हिंसायाम् । पाठे इति नत्वे नभते । णोपदेशत्वाद-दुरुपसर्गेति णत्वे प्रणभते नेभे । द्युतादयडि अनभत् अनभिष्ट । उणादौ असित्यसि नभः ९६२ । अणोपदेशोयमित्येके ॥

950. तुभि । तोभते तुतुभे । द्युतादयडि अतुभत् अतोभिष्ट । णभ तुभच् हिं-सायाम् । नभ्यति प्रणभ्यति । तुभ्यति । णभ तुभश् हिंसायाम् । नभ्नाति प्रणभ्नाति । तुभ्नाति ॥

951. स्रम्भूङ् विश्वासे । दन्त्यादि [:] । स्रम्भते सस्रम्भे । द्युतादयडि अ-स्रभत् अस्रम्भिष्ट । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् स्रब्ध्वा स्रम्भित्वा । क्त्वेति सेटः कित्त्वाभा-वाच्चो व्यञ्जनस्येति नलोपाभावः । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् विस्रब्धः विस्रब्धवान् । वेर्विचेति घिनणि विस्रम्भशीलो विस्रम्भी । घञि विस्रम्भः । हान्तोयमिति कौशिकः । स्रंहते ॥

अथ शान्तः ॥

952. भ्रंशूङ् 953 स्रंसूङ् अवस्रंसने । शिङ्हे इति नस्यानुस्वारे भ्रंशते बभ्रंशे । द्युतादयडि अभ्रशत् अभ्रंशिष्ट । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् भ्रष्ट्वा भ्रंशित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् भ्रष्टः । संज्ञायां कुत्सितेति कपि भ्रष्टकः । भ्रष्टवान् । यङि वञ्चस्रंसेति पूर्वस्यान्तो नी बनीभ्रश्यते । क्तेनिट्त्वात् क्तेट इत्यप्रत्ययाभावे स्त्रियां क्तौ भ्रष्टिः । घञि भ्रंशः । भ्रंशूच् अधःपतने । भ्रश्यति ॥

अथ सान्तौ ।

953. स्रंसूङ् । दन्त्यादिः । स्रंसते सस्रंसे । द्युतादयडि अस्रसत् अस्रंसिष्ट । मनि सिस्रंसिते । यङि सनीस्रस्यते । यङ्लुपि सनीस्रंसीति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् स्रस्त्वा स्रंसित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्रस्तः स्रस्तवान् । क्विपि उखेन उखया या स्रंसते उखास्रत् । अत्र स्रंस्ध्वंसिति पदान्ते सस्य दः । घञ्युपसर्गेति बाहुलकादीर्घः ।

स्त्रियां क्तौ स्रस्तिः । स्रसुङ् प्रमादे । यञ्चस्रसेत्यत्र ध्वंसिसहचरितस्य स्रसेर्ग्रहणादन्य- भावे यङि सास्रस्यते । अङभावे असस्रसिट । स्रसध्वसिसेत्यत्र तूभयोर्ग्रहणात् क्विपि द्वत्वे उदाहृत ॥

951 ध्वंसुङ् गतौ च । चकारादवस्रंसने । ध्वंसते दध्वंसे । द्युताद्यङि अध्वसत अध्वंसिष्ट । यङि यञ्चस्रसेति पूर्वस्य नी दनीध्वस्यते । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् ध्वस्त्वा ध्वंसित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ध्वस्तः ध्वस्तवान् । स्त्रियां क्तौ ध्वस्तिः । घञि ध्वंसः । क्विपि पर्णध्वत् ॥

अथ द्युताद्यन्तर्गणो वृतादिः पञ्चकः ॥

955 वृतूङ् वर्तने । वर्तनं स्थितिः । वर्तते ववृते । द्युताद्यङि अवृतत् अवर्तिष्ट । वृद्भ्य स्यसनोरिति विषये वात्मनेपदमात्मनेपदाभावे च न वृद्भ्य इति नेट् वर्त्स्यति वर्तिष्यते अवर्त्स्यत् अवर्तिष्यत । सनि विवृत्सति विवर्तिषते । यङ्यृमताभिति पूर्वस्य री वरीवृत्यते । णौ ङे ऋदृवर्णस्येति गुणापवादे ऋतो वा ऋत्वे अवीवृतत अववर्तत् । वर्तवृत्तमिति निपातनात् क्ते वृत्तस्तर्कः । ग्रन्थादन्यत्र वर्तितं कुङ्कुमम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् वृत्त्वा वर्तित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् वृत्तः वृत्तवान् । णके वर्तकः । स्त्रियां वौ वार्तिकेति वेत्वे वर्तिका वर्तका वा शकुनिः । क्विपि गतिकारकस्येति दीर्घे नीवृत् उपावृत् । स्त्रियां क्तौ वृत्तिः । वृत्तिरस्त्यस्या वार्त्ता । व्यञ्जनाद्घञि वृत्ता अस्मिन्वर्तन्ते रथावर्तो ग्रामो गिरिश्च । घञ्युपसर्गस्येति बाहुलकाद्दीर्घः । स्वार्थादिति णमि हस्तवर्तं वर्तते । णौ हस्तवर्तं वर्तयति । उणादौ वृद्वृत्तिभ्यो वर्तकः वर्तिका वर्तका वा शकुनिः २७ । मवाकश्यामाकेत्याके निपातनात् वार्ताकी शाकविशेषः । तत्फलं वार्ताकम् । वन्ताक्युद्यबृहती । तत्फलं वृन्ताकम् ३७ । वतेस्तिक वर्त्तिका चित्रकरोपकरणम् ७८ । कञ्चजीति कित् ऐ वृत्र ३८८ । सिविवृतेर्यति या किदिः वर्तिः कण्ठाभरणम् । निर्वृतिः सुखम् । वर्तिर्दीपदशा ६१० । सहिवृतीत्यनौ वर्त्तनिः पन्था ६८० । मनिति मनि वर्त्म ९११ । वृतुञ् वरणे । वृत्यते । वृतण् भासार्थः । वर्तयति ॥

अथ दान्त ॥

956 स्यन्दौङ् स्रवणे । स्यन्दते सस्यन्दे । द्युताद्यङि अस्यदत् अस्यन्दिष्ट । निरभ्यनोश्चेति वा षत्वे निष्यन्दते निस्यन्दते अभिष्यन्दते अभिस्यन्दते । वृद्भ्य इति स्यसनोर्वात्मनेपद तदभावे च न वृद्भ्य इति नेट् स्यन्त्स्यति । आत्मनेपदे त्वौदित्त्वाद्वेट् स्यन्दिष्यते स्यन्त्स्यते सिस्यन्त्सते सिस्यन्दिषते सिस्यन्त्सते । यङि सास्यद्यते । यङ्लुपि सास्यन्दीति सास्यन्ति । क्तौ इडभावे स्कन्नस्यन्न इति कित्त्वाभावे

स्यन्त्वा। इटि तु क्त्वेति किच्चाभावे स्यन्दित्वा। यपि प्रस्यन्द्य। गादेरेव क्तः कि-
त्वाभाव इत्येके। तन्मते कित्त्वे नलुकि प्रस्यद्य। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्यन्नः स्यन्नवान्।
स्यदो जवे इति घञि निपातनात् गोस्यदः अश्वस्यदः। जवादन्यत्र तैलस्यन्दः घृतस्यन्दः।
उणादौ स्यासिरसीत्यने स्यन्दनः २६१। स्यन्दिसृजिभ्यां सिन्धरज्जौ चेत्युः सिन्धुः ७१७॥

अथ धान्तौ ॥

957. वृधुङ् वृद्धौ। वर्धते ववृधे। द्युताद्यङि अवृधत् अवर्धिष्ट। वृद्भ्यः स्यसनोरिति वात्मनेपदं तदभावे न वृद्भ्य इति नेट् वर्त्स्यति वर्धिष्यते विवृत्सति विवर्धिषते। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् वृद्ध्वा वर्धित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् वृद्धः वृद्धवान्। क्तौ लिकि वा वृद्धिः। णौ नन्द्याद्यने वर्धनः सुखवर्धनः। भ्राज्यलंकृगितीष्णौ वर्धिष्णुः। उणादौ भीवृधीति रे वर्ध्रः ३८७। वृधण् भासार्थः। वर्धयति॥

958. शृधुङ् शब्दकुत्सायाम्। तालव्यादिः। शब्दकुत्सा पायुशब्दत्वात्। शर्धते शशृधे। द्युताद्यङि अशृधत् अशर्धिष्ट। वृद्भ्य स्यसनोरिति वात्मनेपदाभावे न वृद्भ्य इति नेट् शर्त्स्यति शर्धिष्यते शिशृत्सति शिशर्धिषते। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् शृद्ध्वा शर्धित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् शृद्धः शृद्धवान्। घञि शर्धः शर्धंजहा माषाः। उणादौ डीगीबन्धीति डिम्बे शिम्बा बीजकोशी ३२९। नृनिगृधीति किद्धः शृधुः शर्धनः ८४४॥

959. कृपौङ् सामर्थ्ये। ऋर लृति लत्वे कल्पते। लृत्वे चक्लृपे। द्युताद्यङि अक्लृपत् अकल्पिष्ट। वृद्भ्यः स्यसनोरिति कृपः श्वस्तन्यामिति च वात्मनेपदाभावे न वृद्भ्य इति नेट्। आत्मनेपदे त्वौदित्त्वाद्वेट् कल्प्स्यति कल्पिष्यते कल्प्स्यते चिक्लृप्सति चिकल्पिषते चिक्लृप्सते कल्प्तास्मि कल्पितासे कल्प्तासे कल्प्तुम् कल्पितुम्। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्लृप्तः क्लृप्तवान्। णौ कल्पयति। ऋदुपान्त्येत्यत्र कृपिवर्जनान्ऋ-क्तिनकीति ये कल्प्यम्। णावचि कल्पः। यङि चलीक्लृप्यते। णौ क्ते अवकल्पितः। व्यञ्जनादित्याधारे घञि क्लृप्यन्ते यस्मिन्प्राणिनां भोगोपभोगा वृद्धिहानिभ्यामिति कल्पः कालविशेष उत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमुदायः। उणादौ तृकृकृपीति कीटे कृपीटं निर्गन्धं जलं च १९१। कृपण् अवकल्कने। कल्पयति। कृपण् दौर्बल्ये। अदन्तः कृपयति॥

वृत् वर्तनम्। वृत् द्युतादि [:] २३ वृतादिः भ्वन्तर्गणो वर्तितो समाप्ताधिन्यर्थः। वृधेः क्विपि वृत् वर्धितौ पूर्णावित्येके॥

अथ ज्वलादयो यजादेः प्राक् पट्ठंशट्ठंकुटंगदरमित्रर्गाः सेटश्च वर्ण-क्रमेण निर्दिश्यन्ते। तत्रापि पूर्वाचार्यानुरोधेन पूर्वं

960 ज्वल दीप्तौ। शेषात्परस्मायिति परस्मैपदे ज्वलति जज्वाल ज्वलिता।

णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे प्रज्वलयति। ज्वलह्वलेत्यनुपसर्गस्य वा ह्रस्वे ज्वलयति ज्वालयति। वा ज्वलादीति णे ज्वाल ज्वाला। पक्षेऽचि ज्वल। भूषाक्रोधार्थेत्यने ज्वलनशीलो ज्वलन। उणादौ नि-व-तुरुक्केति के निपातनात् उल्का २६। कम्बुकाशुकेत्युके निपातनात् उल्मुकम् ५७॥

अथ चान्त॥

961 कुच सपर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेषु। सपर्चन मिश्रता। प्रतिष्टम्भो रोधनम्। विलेखन कर्षणम्। कोचति चुकोच कोचिता सकुचित। णौ क्ते सकोचित। वा ज्वलादीति णे कोच। नाम्युपान्त्येति के कुच। घञि क्ते सेट्त्वात्कत्वाभावे उत्कोच सकोच॥

अथ तान्त॥

962 पत्लृ 963 पथे गतौ। पतति पपात पेतु। लृदित्वादङि श्वयतीति पप्तादेशो अपप्तत्। नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणिपतति प्रण्यपप्तत्। अगो धात्वादित्वाद्व्यवधानाभाव। सनीवृधेति वेट् अनिट्पक्षे रभलभेति स्वरस्येत्वे द्वित्वाभावे च पित्सति। इटि पिपतिषति। यङि वञ्चस्रसेति पूर्वस्यान्तो नी पनीपत्यते। भावकर्मणोरेव प्राप्तस्य घ्यणो भव्यगेयेति कर्तरि वोत्पत्तौ आपात्य। पक्षे आपात्यमनेन। वा ज्वलादीति णे पातो राहु। पक्षेऽचि पत पत्री। घञि उत्पात निपात। वेटो पत इति पतो वर्जनादिट्प्रतिषेधाभावे पतित पतितवान्। उद पत्यतीतीष्णो उत्पतनशील उत्पतिष्णु। लषपतेत्युकणि प्रपातुक। भूषाक्रोधार्थेत्यने पतन। नीदाविति त्रटि पत्त्रम्। विशपतेति णमि गेहानुप्रपातमास्ते। उणादौ शालिबलीत्याके पताका ३४। आङ पर्णतीकि आपतिक श्येन ३९। पतितमीत्यङ्गे पतङ्ग पक्षी ९८। वीपतिपम्यिभ्यस्तन पत्तन पुरविशेष २९०। वृगुनक्षीत्यत्रे पतत्र पत्त्रम् ४५६। पतिक्रूलूभ्यो णिदित्याले पातालम् ४७१। पले सल पत्सल प्रहार ६०४। कमिवमीति णिदि सपातिर्गृध्रराज ६१८। मात्मनात्मानिति मनि निपातनाण्णौ पाप्मा ९१६। पतण गतौ वा। अदन्त। शीङश्रद्धेत्याली पतयालु॥

अथ थान्तास्त्रय सेट्थ॥

963 पथे। पथति पपाथ पथिता। एदित्त्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजामिति प्रतिषेधे अपथीत्। वा ज्वलादीति णे पाथ। पक्षेऽचि पथ। उणादौ पथिमथिभ्यामितीनि पन्था ९२६॥

964 क्रथे निष्पाके। क्रथति चक्राथ क्रथिता। एदित्त्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजामिति प्रतिषेधे अक्रथीत्। वा ज्वलेति णे क्राथ। अचि क्रथ। घञि क्राथ। अतोनेकस्वरादिति मत्वर्थीये के क्राथिका यवागू॥

965. मथें विलोडने । मथति ममाथ मथिता । एदित्त्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा-वृद्धेर्न श्विजागिति प्रतिषेधे अमथीत् । वा ज्वलेति णे माथः । पक्षेऽचि मथः । मथलप इति घिनणि प्रमथनशीलः प्रमाथी । घञि प्रमाथोऽश्वपरिमाणम् । उणादौ वाश्यसीत्युरे मथुरा ४२३ । मन्था इति तु मथ्नातेः ९२६ ॥

अथ दान्तौ ॥

966. षद्लृं विशरणगत्यवसादनेषु । विशरणं शदनम् । अवसादोऽनुत्साहः । श्रौतीति सीदादेशे सीदति । षः स इति सत्वे ससाद । सदोऽप्रतेरिति षत्वे निषीदति विषीदति निषसाद विषसाद । सनि निषिषत्सति विषिषत्सति । प्रतेस्तु षत्वाभावे प्रतिसीदति । नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषत्सति । लृदित्त्वादङि आसदत् । अनुस्वारेत्त्वादिट् सत्तः सत्तवान् । गृलुपेति गर्हार्थे यङि सासद्यते । वा ज्वलादीति णे सादः । बाहुलकात्सोपसर्गादपि णे निषादः विषादः । अचि सदः । क्विपि भीरुष्ठानादित्वात्षत्वे आदिषत् उपसत् पुष्करसत् । संपदादिक्विपि उपनिषत् । परिषीदन्त्यस्यामिति परिषत् । ग्रहादित्वाण्णिनि सादी निषादी । दाधेसीति रौ सादनशीलः सद्रुः । घञि सादः निषादः विषादः । स्त्रियां समजेति क्यपि निषद्या । आधारे व्यञ्जनादिति घञि घन्युपसर्गेति दीर्घे प्रासादः । उणादौ हुयामेति त्रे सत्त्रं यज्ञः ४५१ । कृगृभ्रिति वराटि निषद्वरः पङ्कः ४४१ । मनिति मनि सद्म ९११ । कमिवमीति णिदिः सादिरश्वारोहः सारथिश्च ६१८ । असित्यसि सदः सभा ९६२ ॥

967. शद्लृं शातने । शातनं तनूकरणम् । शदेः शितीत्यात्मनेपदे श्रौतीति शीयादेशे शीयते । शितोऽन्यत्र परस्मैपदे शशाद । अनुस्वारेत्त्वादिट् शत्स्यति । लृदित्त्वादङि अशदत् । णौ शादेरगतौ शात् पुष्पाणि शातयति । गतौ तु गाः शादयति । वा ज्वलेति णे शादस्तृणपङ्कौ । अचि शदः शदितः । क्षत्रियापशदः विशदः । णौ करणाधारे इत्यनटि पलाशशातनो दण्डः पलाशशातनी यष्टिः । उणादौ शदेरूच्चेति रे शूद्रः ३९४ । ताडिवञ्चीति रिः शद्रिर्मेघः ६९२ । जनिश्नीति रौ तादेशे न शद्रुः ८०९ ॥

अथ धान्तः ॥

968. बुध अवगमने । अवगमनं ज्ञापनम् । बोधति बुबोध बोधिता । वा ज्वलेति णे बोधः । पक्षे नाम्युपान्त्येति के बुधः । णौ गतिबोधेत्यणिक्कर्तुः कर्मत्वे बोधयति शिष्यं धर्मम् । अजातेरिति णिन् आवश्यकेति वा णिनि प्रतिबोधी । गम्यादिरित्याद्यर्थेति साधुः । घञि बोधः । उणादौ युयुजीनि किल्याने बुधान आ-

चार्यः २७७ । अनुस्वारेदयमित्येके । तन्मते अभौत्सीत् बोद्धा राज्ञाम् बुद्धः । बुधिंच् ज्ञाने । बुध्यते ॥

अथ मान्तौ ॥

969. टुवमू उद्गिरणे । उद्गिरणं भुक्तस्योर्ध्वगतिः । वमति ववाम । अनादेशादेरित्येत्वद्वित्वाभावयोर्न शसददवेति प्रतिषेधे जॄभ्रमेति वा प्रतिप्रसवे वेमतुः ववमतुः । वा ज्वलेति णे मोकमीत्यत्र वमेर्वर्जनाद्वृद्धिप्रतिषेधाभावे वामः । अचि वमः । वमिता । अमोकमीति ह्रस्वे णौ उद्वमयति । ज्वलह्वलेत्यनुपसर्गस्य वा ह्रस्वे वमयति वामयति । णौ नन्द्याद्यने वामनः । णके वामकः । घञि वामः । अङ्गादित्वान्मत्वर्थीये ने वामनः । जीणदृक्षीतीनि वमनशीलो वमी । ट्वित्वादथुः वमथुः । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् वान्त्वा वमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नित्यमिडभावे प्राप्ते श्वसजपेति वेटि वान्तः वान्तवान् वमितः वमितवान् । उणादौ कमिवमीति णिदिः वामिः स्त्री ६१८ । इत इति वा ङ्याम् वाम्यपि । नायमृदिदित्यन्ये ॥

970. भ्रमू चलने । भ्रासभ्लासेति वा श्ये भ्राम्यति भ्रमति । बभ्राम । जॄभ्रमेति वैत्वे भ्रेमुः बभ्रमुः । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् भ्रान्त्वा भ्रमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् भ्रान्तः भ्रान्तवान् । वा ज्वलेति णे ज्वलादिपाठबलान्मोकमीति प्रतिषेधाभावे ञ्णितीति वृद्धौ भ्रामः । अचि भ्रमः । तृचि भ्रमिता । उणादौ कञ्चिचटीत्यरे भ्रमरः ३९७ । तृभ्रमीति इर्भ्रमश्च भ्रमिर्वायुः । बाहुलकाद्भ्रमादेशाभावे भ्रमिर्भ्रमः ६११ । भ्रमिगमीति डिद्रुः भ्रूः ८४३ । भ्रमूच् अनवस्थाने । भ्राम्यति ॥

अथ रान्तः ॥

971. क्षर सञ्चलने । सकर्मकश्चायमकर्मकश्च । क्षरति गौः पयो मुञ्चतीत्यर्थः । क्षरति जलं सञ्चलतीत्यर्थः । चक्षार क्षरिता । वा ज्वलेति णे क्षारः । गौरादित्वाद् ङ्याम् क्षारी । णे घ्यणि कृतं क्वचिदित्येके । अचि क्षरः अक्षरः ॥

अथ लान्ताश्चतुर्दश ॥

972. चल कम्पने । चलति चचाल चलिता । वा ज्वलेति णे चालः । अचि चलः । चराचरेति निपातनात् चलाचलः । यङ्लुपि चाचलश्चञ्चलः । कम्पने घटादित्वाण्णौ ह्रस्वे चलयति शाखाम् । अन्यत्र चालयति सूत्रम् । चालशब्देत्यने चलनशीलश्चलनः । घञि चालः । चलण् भृतौ । चालयति ॥

973. जल घात्ये । घात्यं जडत्वमतैक्ष्ण्यमित्यर्थः । जलति जजाल । वा ज्वलेति णे जालम् । अचि जलम् । डलयोरैक्यम् जडः । घ्यण्यनभिधाना-

द्विचैर्थे प्रत्ययौ । घञि जालम् । घञन्तस्यापि नपुंसकत्वं लोकात् । जलण् अपवारणे । जालयति ॥

974. टल 975 ट्वल वैक्लव्ये । विक्लव एव वैक्लव्यम् । टलति ट्वलति टटाल टट्वाल । वा ज्वलेति णे टालः ट्वालः । अचि टलः ट्वलः । टलितुम् ट्वलितुम् ॥

976. ष्ठल स्थाने । षः स इति सत्वे स्थलति तस्थाल स्थलिता । वा ज्वलेति णे स्थालम् । गौरादित्वाड् ङ्याम् स्थाली । अचि स्थलम् । स्त्रियां भाजगोणेति ङ्याम् स्थल्यकृत्रिमा । स्थलान्या । विकुशमीति षत्वे विष्ठलम् कुष्ठलम् शमिष्ठलम् । कपेर्गोत्रे कपीनां स्थलमिव स्थलमस्य कापिष्ठलः । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे तिष्ठालयिषति । अषोपदेशोयमित्यन्ये ॥

977. हल विलेखने । विलेखनं कर्षणम् । हलति जहाल हलिता । वा ज्वलेति णे हालः हाला सुरा । अचि हलम् हलाहलम् । उणादौ पदिपठीति इः हलिः हडिः ६०७ ॥

978. णल गन्धे । गन्धोर्दनम् । पाठे इति नत्वे नलति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणलति परिणलति । ननाल नलिता । वा ज्वलेति णे नालम् नाला पद्मादीनां वृन्तम् नाली नाडी प्रणालम् प्रणाली प्रणालिका प्रणाडिका । अचि नलम् नलः नडः । आत इति डे नलदः ॥

979. वल प्राणनधान्यावरोधयोः । प्राणनं जीवनम् । धान्यमवरुध्यते यत्रेति धान्यावरोधः कुसूलः । ओष्ठ्यादिः । वलति ववाल । अनादेशादेरित्येत्वे द्वित्वाभावे न वेलतुः वेलुः । वलिता । वा ज्वलेति णे वालः । स्त्रियां वयस्यनन्त्ये इति ङ्यपवादेजादित्वादापि वाला । अचि वलः वलम् । उणादौ वृपृभ्रित्यने वलनः कुसुनः २०७ । वलि संवरणे । दन्त्यौष्ठ्यादिः । वलते ववले । वलण् प्राणने घटादिश्चेत्येके । वलयति ॥

980. पुल महत्त्वे । पोलति पुपोल पोलिता । वा ज्वलेति णे पोलः । पक्षे नाम्युपान्त्येति के पुलः पुलम् विपुलम् । उणादौ भुभृन्दीति कित्यके पुलको रोमाञ्चः २९ । पापुर्नीति कितीके पुलिकमुच्चधान्यम् ४१ । कल्यलीनीन्दकि पुलिन्दः २४६ । वृजितुर्नीति कितीने पुलिनम् २८३ । नाम्युपान्त्येति किदिः पुलिः [६०९] । अगिविनीत्यस्मिन्कि पुलस्तिः ६६० । अयं तुदादिरपीत्येके । पुलति । पुलण् समुच्छ्राये । पोलयति ॥

981. कुल बन्धुसंस्त्यानयोः । संस्त्यानं संघातः । कोलति चुकोल कोलिता । वा ज्वलेति णे कोलः सूकरः कोलं बदरम् । नाम्युपान्त्येति के कुलम् नकुलः ।

कफोलमिति तु कनेः पिञ्छोलेत्योले निपातनात् [उणादौ ४९९] । उणादौ कलिपिलीति किल्याले कुलालः ४७६ ॥

982. पल 983 फल 984 शल गतौ । पलति पपाल पलिता । वा ज्वलेति णे पालः । अचि पलं मांसम् । कर्मणोणि गोपालः । उणादौ हृदयेतीते पलितं पाण्डुरः केशः केशपाकश्च २१० । अभ्रादित्वादः पलितमस्यास्ति पलितः । मृदिकन्दीत्यले पललं तिलकल्कः ४६८ । ऋकृश्रित्याले पलालम् ४७५ । शमिकमीति वले पल्वलमखातसरः ४९९ । पलण् रक्षणे । पालयति ॥

983. फल । फलति पफाल । तृत्रपफलेत्येत्वे द्विर्भावाभावे च फेलतुः फेलुः । फलिता फलिष्यति । वा ज्वलेति णे फालः कुशिकः । फाला इव तण्डुलाः । अचि फलम् ॥

984. शल । शलति शशाल शलिता । वा ज्वलेति णे शालः शाला । अचि शलं श्वाविद्रोम । उणादौ भीण्शलीति के शल्कः शकलम् २१ । शलिवलीत्याके शलाका ३४ । शल्यणेर्णिदित्यूके शालूकं कुमुदादिकन्दः ९१ । शल्यलेरुयात इति वे शुल्वम् ३११ । कृशृभ्यभे शलभः ३२९ । स्याशमेति ये शल्यम् ३५७ । याचादित्वात्के शल्यकः । मृदिकन्दीत्यले शललं श्वाविच्छूली ४६५ । कामिवमीति णिदिः शालिः ६१८ । माशालीति ण्यन्तान्मलौ शाल्मलिः ७०३ । फलिशल्योः पूर्वमधीतयोरपीह पाठो ज्वलादिकार्यार्थः शलेः परस्मैपदार्थश्च ॥

985. हुल हिंसासंवरणयोश्च । चकारादृतौ होलति जुहोल होलिता । वा ज्वलेति णे होलः । पक्षे नाम्युपान्त्येति के हुलः हुडः । उणादौ पृकाहृषीति किदुः हुडुर्मेषः [७२९] ॥

अथ शान्तः ॥

986. क्रुशं आह्वानरोदनयोः । क्रोशति चुक्रोश । हशिट इति सकि अक्रुक्षत् । अनुस्वारेत्त्वादनिट् क्रोष्टा आक्रोष्टा । वा ज्वलेति णे क्रोशः । बाहुलकात्सोपसर्गादपि णे उत्क्रोशः कुररः । पक्षे नाम्युपान्त्येति के क्रुशः । उपसर्गादेविति णके आक्रोशनशील आक्रोशकः । घञि आक्रोशः । क्रुश्यते उच्यतेऽध्वपरिमाणं यस्मात् क्रोशः । णके उत्क्रोशकः । उणादौ कृसिकमीति तुनि क्रोष्टुना ७७२ । कशीकृशीति शनिपि कृशा निशा ९०६ ॥

अथ मान्तः ॥

987. क्रम गतौ । कमति उत्कमति विकमति चकाम कमिता । वा ज्वलेति णे कामः । अचि कमः । गति गम्यमंमेति पूर्वस्यान्तो नौ चर्नीकम्यते । यदन्पि

चनीकसीति । स्थेशभासेति वरे विकसनशीलो विकस्वरः । उणादौ संनिव्यामित्युक्ते संकसत्यस्मात् संकसुकोऽस्थिरः । भीमादित्वादपादाने साधुः । विकसुको गुणवादी ५२ । कासिपदीति णिद्भः कासूः शक्त्यायुधम् ८३० ॥

अथ हान्तः ॥

988. रुहं जन्मनि । बीजजन्मनीत्यन्ये । बीजजन्माङ्कुरोत्पत्तिः । रोहति रुरोह । अनुस्वारेत्त्वानेट् रोढा । हशिट इति सकि अरुक्षत् । णौ रुहः प इति वा पादेशे रोपयति रोहयति । वा ज्वलेति णे रोहः । बाहुलकात्सोपसर्गादपि णे प्ररोहः आरोहः । नाम्युपान्त्येति के रुहो मृगः । छिन्नरुहः प्ररुहः । स्थादित्वाद्भावाकर्त्रोर्मूलविभुजादित्वाद्वा कर्तरि के बीजरुहा । अस्य साक्षादादिश्च्व्यर्थे इति कृगा योगे वा गतित्वे बीजरुहाकृत्य बीजरुहां कृत्वा गतः । क्षिपशीडिति वा कर्तरि क्ते खट्वामारूढः । क्तौ रूढिः । उणादौ हृश्येतीते रोहितो वर्णः । लत्वे लोहितः २१० । श्येतेति ङ्याम् रोहिणी । रुहिनन्दीति इत्यन्ते रोहन्तो द्रुमः । रोहन्त्योषधिः २२० । विपिनेति निपातनादिने रोहिणः [२८४] । रियां रेवतेति ङ्याम् रोहिणी नक्षत्रम् । रुहेर्वृद्धिश्चेतीषे रौहिष तृणजातिः ५४८ । व्यन्तास्वरेभ्य इः रोहिर्मृगः ६०६, ६०८ । हमुरुहीतीति रोहिन्मृगः ८८७ । ऋजीगुजीति रुहिपि रुक्षो वृक्षः ९०६ ॥

अथात्मनेपदिनौ ॥

989. रमिं क्रीडायाम् । इदित्त्वादात्मनेपदे रमते । व्याङ्परेरिति परस्मैपदे विरमति आरमति परिरमति । वोपात् उपरमति उपरमते वा । गंगा भैरमुपरमति उपरमते वा । अन्तर्भावितण्यर्थोयं सकर्मकः । रेमे । यमिरमीतीटि सेन्ते च व्यरंसीत् व्यरंसिष्टाम् । यङि रंरम्यते । यङ्लुपि रंरन्ति । अनुस्वारेत्त्वानेट् रन्ता रन्तुम् । भव्यगेयेति कर्तरि निपातनाद्वे रम्यः । नन्द्यादने रमणः । रम्यादिभ्य इति कर्तर्यनटि रमणी । वा ज्वलेति णे रामः रामा । अनि रमः रमा । शोकापनुदेति निपातनात्के स्तम्बेरमो हस्ती । उणादौ पृपिन्तेति निपातनात सुरतो दमितो हस्त्यन्यो वा दान्तः २०४ । नीयुरमीति किति ये रम्यः २२७ । पथयुधेति निपातनात् सूरयो दान्तः २३१ । रमेस्त चेति मे रक्तम् २६४ । ऋभिरम्भे रमभः प्रहर्षः ३२१ । नाकिरमीत्यरसेरघाम्येति णे रमोरणः ३९३ । रश इति नु रम इति च रश्मिरमोरमि ९८२ । केचित्तु यमुं उपरमे । रमुं क्रीडायामित्युद्वितौ रमणादरधीयते । तन्मते उदित्त्वात् क्त्वि वेट् रन्त्वा रमित्वा । रन्ता रमिता ॥

990. षहि मर्षणे । मर्षणं क्षमा । षः स इति सत्वे इदित्वादात्मनेपदे सहते । परोक्षायामनादेशादित्वादनादेशादेरित्येत्वे, द्वित्वाभावे च सेहे । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे णौ डे असीषहत् । असोडेति षत्वे परिषहते निषहते विषहते । स्तुस्वञ्जश्चाटि न वा पर्यषहत पर्यसहत न्यषहत न्यसहत व्यषहत व्यसहत । असोडेति वर्जनात्सोडयोः षत्वाभावे परिसोढः निसोढः विसोढः । णौ डे पर्यसीषहत् । अत्र पूर्वस्य न षत्वमुत्तरस्य तु नाम्यन्तस्थेति स्यादेव । सनि षत्वाप्राप्ते निस्तोरेवेति नियमात्षत्वाभावे सिसहिषते । णिस्तोरेवेत्यत्र ण्यन्तस्यापि सहेर्वर्जनान्न षत्वम् सिसाहयिषति । साक्षादादौ पाठात्षत्वाभावेनटिगणनिपातनादेत्वे च विसहनेकृत्य । दाश्वत्साह्वदिति निपातनात् क्वसौ साह्वान् । शकितकीति ये सह्यम् । वा ज्वलेति णे साहः । अचि सहः । नन्द्यादने सहनः । क्विपि गतिकारकस्येति दीर्घे जलासट् । ग्रहादित्वाण्णिनि उत्साही । साहिसातीति शे साहयः । सर्वात्सहश्चेति खे सर्वंसहः । भ्राज्यलंकृगितीष्णौ सहनशीलः सहिष्णुः । लूधूस्वितीत्रे सहित्रम् । सहलुभेति तादावादिति वेटि सोढा सहिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् सोढः सोढवान् । शकधृषेति तुमि सहते भोक्तुम् । उणादौ ऋञ्जिरञ्जीत्यसाने सहसानो दृढः २७९ । मस्यसीत्युरौ सहुरिर्भूः ६९९ । सहेः षश्चेति क्विपि षट् ९९१ । असिल्यसि सहो बलम् ९६२ । षहण् मर्षणे । युजादेर्न वेति वा णिचि साहयति ।

महति कलभेभ्यः षरिभवम् ॥

वृत् ज्वलादिः । ज्वलादयो वृत्ताः समाप्ता इत्यर्थः ॥

अथ यजादयो नव श्विवद्वर्जा अनिटश्च वर्णक्रमेण दर्श्यन्ते । तत्रापि पूर्वाचार्यानुरोधेनादौ

991. यजीं देवपूजासंगतिकरणदानेषु । ईदित्वादीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदम् । अन्यत्र शेषात्परस्मायिति परस्मैपदम् यजते यजति । यजादिवशिति पूर्वस्य य्वृति इयाज । यजादिवचेरिति य्वृति इज्यते ईजे ईजुः । यडि यायज्यते । यङ्लुपि यायजीति यायष्टि । अनुस्वारेत्वान्नेट् यष्टा यष्टुम् । यजेर्यज्ञाङ्गे इति गत्वप्रतिषेधाद्घञि प्रयाजः अनुयाजः । यज्ञाङ्गादन्यत्र गत्वे यागः । त्यज्यजेति घ्यणि गत्वप्रतिषेधात् याज्यम् । अत एव वचनाद् घ्यणपि शकितकीति ये यज्यम् । णके याजकः । कर्मजा तृचा चेति निषिद्धोपि याजकादित्वात्षष्ठीसमासः नृपयाजकः । क्विपि यजसृजेति षापवादे ऋत्विग्दिगिति गे कर्ता यजति ऋत्विक् । करणाद्यजो भूते इति णिनि अग्निष्टोमयाजी । सुयज इति ङ्वनिपि यज्वा । पुङ्यज इति शाने यजमानः । यजिजपीति यङन्तादूके यायजनशीलो यायजूकः । यजिस्वपीति ने यज्ञः ।

आस्यटीति स्त्रियां भावे क्यपि इज्या । श्वादिभ्य इति क्तौ इज्यतेनया इष्टिः । उणादौ स्रुवोति तौ यष्टिः ६४६ । रुवर्तीत्युसि यजुरच्छन्दाः श्रुतिः ९९७ ॥

अथेदन्तास्त्रयः ॥

992. वेंग् तन्तुसंताने । गित्त्वादीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदमन्यत्र शेषात्परस्माद्येति परस्मैपदम् वयते वयति । वेर्वयिति वा वयादेशे यजादिवशिति पूर्वस्य य्वृति उवाय उवयिथ । यजादिवचेरिति य्वृति न वयो यिति यस्य प्रतिषेधे ऊयतुः ऊयुः । वयादेशाभावपक्षे वेरय इति पूर्वस्य य्वृत्प्रतिषेधे ववौ । थवि सृजिदृशीति वा नेटि वविथ ववाथ । अविति वेति वा य्वृति द्विर्त्वे वार्णात्प्राकृतं बलीय इति पूर्वमुवादेशे समानदीर्घे च ऊवतुः ऊवुः । पक्षे ववतुः ववुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वाता वातुम् वातव्यम् । णौ पाशाद्धेति ये वाययति । ज्यश्च यपीति य्वृन्निषेधे प्रवाय उपवाय । य एचात इति ये वेयः पटः । उपसर्गादात इति डे प्रवः । तन्व्यधीति णे वायः । आतो ड इत्यत्र वावर्जनात्कर्मणोणि तन्तुवायः । मनि सुवामा । वनि सुवावा । क्वनिपि यजादीति य्वृति दीर्घमव इत्यत्र वेगो वर्जनाद्दीर्घाभावे ह्रस्वस्येति तागमे सूत्वा । विचि सुवाः । क्विपि सूत् । क्ते यजादीति य्वृति दीर्घमवोन्त्यमित्यत्र वावर्जनाद्दीर्घाभावे उतः उतवान् । ऊयते इत्यत्र तु य्वृति दीर्घश्च्वियङिति दीर्घः । क्तौ उतिः । ऊतिरिति तु ऊयैङ् तन्तुसंताने इत्यस्य क्तौ । उणादौ वेगो डिदितीत्नौ वीतिः ६२८ । सात्मनात्मनिति मनि निपातनात् वेमा वेम तन्तुवायोपकरणम् ९१६ । विरिति तु वेतेर्डी ६१६ ॥

993. व्येंग् संवरणे । संवरणमाच्छादनम् । व्ययते व्ययति । व्यस्यव्यग्-यीत्यात्वाभावे ज्याव्य इति पूर्वस्येत्वे संविव्याय । सृजिदृशीति थवि विकल्पापवादे ऋवृव्येतीडिति संविव्ययिथ । अत्र परोक्षाभयत्वेन बहिरङ्गमित्यमन्तरङ्गे दीर्घमिद्धमिति ध्यादेरिति पूर्वस्य दीर्घाभावः । यजादिवचेरिति य्वृति योऽनेकस्वरस्येति यत्वे च संविव्यतुः संविव्युः । यमिरमिनमीति सेन्ते च अव्यासीत् अव्यासिष्टाम् । यङि व्येस्यम इति य्वृति संवेवीयते । यपि च इति य्वृन्निषेधे उपव्याय । संपरेर्वा संव्याय संवीय परिव्याय परिवीय । क्ये वीयते । णौ पाशाद्धेति ये व्याययति । अनुस्वारेत्वान्नेट् संव्याता संव्यातुम् । य एचात इति ये व्येयम् । नीविरिति तु नयतेर्गौणादिके ड्वौ ७०९ ॥

994. ह्वेंग् स्पर्धाशब्दयोः । ह्वयते ह्वयति । ह्व. स्पर्धे इत्यात्मनेपदे मल्लो मल्लमाह्वयते । संनिवि संह्वयते निह्वयते विह्वयते । उपात् उपह्वयते । क्ये यजादि-

यचेरिति य्वृति आहूयते । ह्विल्वे ह्व इति य्वृति जुहाव जुहुवतुः । थवि सृजिदृशीति वा नेटि जुहोथ जुहविथ । सनि जुहूषति । यङि जोहूयते । णौ डसनीति य्वृति अजूहवत् जुह्रावयिषति । अत्र णौ विषये य्वृदिति पाशाग्रसेति योन्तो न भवति । पाशेति ये आह्वाययति । अनुस्वारेत्त्वाचेट् आह्वाता आह्वातुम् । अद्यतन्यां ह्वालिपि-त्याङि आह्वत् । वात्मने आह्वत आह्वास्त । उपसर्गादात इति डे आह्वः । तन्व्य-धीति णे ह्वायः । आतो ड इत्यत्र ह्वावर्जनात्कर्मणोणि स्वर्गह्वायः । ह्वः समाह्वया-ह्वयौ द्यूतनाम्नोरित्यलि निपातनात् समाह्वयः प्राणिद्यूतम् आह्वयः संज्ञा । न्यभ्युपवे-र्वाश्चेदित्यलि निहवः अभिहवः उपहवः । यङ्लुपि निजोहवः । आङो युद्धे आहवो युद्धम् । आह्वायोन्यः । आहावो निपानम् आहूयन्ते पानाय गावो यत्रेति आहावो निपानम् । भावेनुपसर्गात् हवः । कर्मणि घञि ह्वायः । उणादौ तीवरधीवरेति वराटि निपातनात् उपह्वरं संधिः ४४४ ॥

अथ पान्तः ॥

995. डुवपीं बीजसंताने । बीजानां संतानः क्षेत्रे विस्तारणम् । वपते वपति । नेड्र्मादेति नेर्णत्वे प्रणिवपते । यजादिवशीति पूर्वस्य य्वृति उवाप । यजादिवचे-रिति य्वृति ऊपे । क्ये उप्यते । यङि वावप्यते । यङ्लुपि वावपीति वावप्ति । आसुयुवीति यपवादे घ्यणि वाप्यम् । अलि वपः । कर्मणोणि बीजवापः । अनुस्वा-रेत्त्वाचेट् वप्ता उप्तः उप्तवान् । ड्वित्त्वात्त्रिमकि उप्त्रिमम् । घञि परिवापः । भिदा-दित्वादङि वपा मेदः । उप्तिरन्या । उणादौ भापाचणीति पः वप्पः पिता २९६ । भीवृधीति रे वप्रः केदारः ३८७ । कमिवमीति णिदिः वापिः ६१८ । रुयर्ती-त्युसि वपुः ९९७ ॥

अथ हान्तः ॥

996. वहीं प्रापणे । वहते वहति । नेड्र्मादेति नेर्णत्वे प्रणिवहते । प्राद्वहः परेर्मृषश्चेति फलवत्कर्तर्यपि परस्मैपदे प्रवहति परिवहति । यजादिवशीति पूर्वस्य य्वृति उवाह । यजादिवचेरिति य्वृति ऊहे ऊहुः । क्ये उह्यते । यङि वावह्यते । यङ्लुपि वावहीति वावोढि । अनुस्वारेत्त्वाचेट् वोढा ऊढः ऊढवान् । घञि प्रवाहः । गोचरसंचरेति निपातनाद्घञपवादे घे वहो वृषस्कन्धः । वह्यं करणे इति निपातनाद्ये वह्यं शकटम् । वाह्यमन्यत् । ण्यन्तादचि वाहः । उदकस्य वाह उदवाहः । अत्र नाम्न्युत्तरपदस्येति उदादेशः । कूलाद्द्रुजोद्वह इति खशि कूलमुद्वहः समुद्रः । णौ करणेनटि वाहनम् । प्रगतानि वाहनानि यस्य स प्रवाहणः । अत्र 'पूर्वपदस्था-न्नाम्न्यग इति णत्वम् । अजा अस्मिन्नुह्यन्ते इति व्यञ्जनाद्घञि ह्यापो बहुलं

नाम्नीति ह्रस्वे च अजवाहो नाम ग्रामः । कर्तुर्जीवेति णमि पुरुषवाहं वहति । उणादौ वन्धिवहीतीत्रे वहित्रं वाहनं वहनं च ४५९ । वीयुसुवह्यगिभ्यो निः वह्निः ६७७ । वहेर्धे चेल्लुः वधूः ८३२ ॥

अथ परस्मैपदिनस्त्रयः ॥

997. ट्वोश्वि गतिवृद्ध्योः । श्वयति श्वयिता । क्ये यजादिवचेरिति य्वृति शूयते । वा परोक्षायङीति वा य्वृति शुशाव शिश्वाय । यङि शोशूयते शेश्वीयते । यङ्लुपि शोशवीति शोशोति शेश्वयीति शेश्वेति । णौ ङसन्परे श्वेर्वेति वा य्वृति अशूशुवत् अशिश्वयत् शुशावयिषति शिश्वाययिषति । रुदिच्छ्वीति वाङि श्वयत्यसूवचेति श्वादेशे अश्वत् । ट्धेश्वेर्वेति वा ङे अशिश्वियत् । पक्षे सिचि न श्विजामिति वृद्धेः प्रतिषेधाद्गुणे अश्वयीत् । य एच्चात इति ये श्वेयम् । ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे डीयश्वीतीडभावे च शूनः शूनवान् । ट्वित्त्वादथुः श्वयथुः । स्त्रियां क्तौ शूतिः । क्त्वि श्वयित्वा । क्त्वेति कित्त्वाभावादत्र गुणः । उणादौ श्वन्मातरिश्वनित्यनि निपातनात् श्वा मातरिश्वा ९०२ ॥

998. वद व्यक्तायां वाचि । वदति । दीप्तिज्ञानेत्यात्मनेपदे वदते विद्वान् स्याद्वादे वदन्दीप्यते इत्यर्थः । व्यक्तवाचां सहोक्तौ संप्रवदन्ते द्विजाः । विवादे वा विप्रवदन्ते विप्रवदन्ति वा मौहूर्तिकाः । अनोः कर्मण्यसति अनुवदते कठः कालापस्य । वदोपादिति फलवत्कर्तरि अपवदते । अन्यत्र अपवदति । यजादिवचेरिति य्वृति क्ये उद्यते । यजादिवशिति पूर्वस्य य्वृति उवाद । स्क्रसृवृतीटि उवदिथ । वदव्रजेति वृद्धौ अवादीत् । णावेगित इति फलवत्कर्तयात्मनेपदेणिगि प्राणीति परस्मैपदेनापोदिते परिमुहेति पुनर्विहिते वदति चैत्रः वादयते चैत्रं मैत्रः । अत्र गतिबोधेत्यणिक्कर्तुः कर्मत्वम् । फलवतोन्यत्र शेषात्परस्मायिति परस्मैपदे वादयति चैत्रं मैत्रः । वदिता वदितुम् । ऋवर्णेति घ्यणि वाद्यम् । वर्योपसर्येति निपातनाये अवद्यं गर्ह्यम् । अनुद्यमन्यत् । नाम्नो वदःक्यप् च ब्रह्मोद्या कथा । ये ब्रह्मवद्या । सेयमृषोद्ये इति निपातनात् क्यपि मृषोद्यम् । अचि वदः । चराचरेति निपातनात् वदावदः । लिहादाचि श्लोकवदः । प्रियवशाद्वद इति खे प्रियंवदः वशंवदः । संपरिव्यनुप्राद्वद इति घिनणि सवदनशीलः संवादी । एवं परिवादी । वादेश्च णक इति णौ णके परिवादनशीलः परिवादकः । यजिजपीति यङन्ताद्रूके वावदूकः । घञि वादः । महादित्वादिदिट उदितिः । क्त्वि उदित्वा । गत्यर्थेति गतित्वे गतिश्चित्ति समासे-क्त्वो यपि अभ्युद्य । उणादौ वदिमनिभ्यामान्यः वदान्यो दाता

प्रियवाक् च ३८१। प्रदन्य इति तु वदने साधुरिति तु साधौ ये। भृमिति णितीत्रे वादित्रमातोद्यम् ४६०। कमिवमीति णिदिः वादिर्वाग्मी ६१८। मावावदीति से वत्सः ५६४॥

999. वसं निवासे। वसति। यजादिवशिति पूर्वस्य य्वृति उवास। यजादिवचेरिति य्वृति घस्यस इति षत्वे ऊषतुः ऊषुः। क्ये उष्यते। उपान्वध्याङ्वस इत्याधारस्य कर्मत्वे ग्राममुपवसति अनुवसति अधिवसति आवसति। अन्वादिसाहचर्याद्वासार्थस्यैवोपस्य ग्रहणम्। तेन भोजननिवृत्त्यर्थेनोपेन योगे कर्मत्वं न भवति। यद्वा नात्र वसेरुपपूर्वस्य ग्राम आधारः किं तु वसेः। ग्रामे वसंस्त्रिरात्रमुपवसतीत्युपवस्याधारस्य त्रिरात्रस्य कर्मता स्यादेव। यवि सृजिदृशीति वा नेटि उवस्थ उवसिथ। णावीगित इत्यात्मनेपदेणिगि प्राणीति परस्मैपदेनापोदिते परिमुहेति फलवत्कर्तरि पुनर्विहिते वसति चैत्रः वासयते चैत्रं मैत्रः। अत्र गति बोधेत्यणिक्कर्तुः कर्मत्वम्। अनुस्वारेत्त्वात्सेट् निवस्यति वस्तुम्। क्षुधवसस्तेषामिनीटि उषितः उषितवान् उषित्वा। अत्र क्षुधक्लिशेति क्तः कित्त्वाद्यजादीति य्वृत्। कर्त्र्याव्यथेति कर्तरि निपातनात्तव्यणि वास्तव्यः। वाधारे इति घ्यणि वा निपातनात् अमावस्या अमावास्या। अजातेः शीले इति णिनि शयवासीति सप्तम्या वालुपि ग्रामवासी ग्रामेवासी। भुसदेति भूते वा परोक्षा अनूवास। पक्षे अन्ववात्सीन् अन्ववसत्। तत्र क्वसुकानाविति क्वसौ घसेकस्वरेतीटि अनूषिवान्गुरु शिष्यः। संप्राद्वसादिति घिनणि संवसनशीलः संवासी। एवं प्रवासी। उणादौ तृजीत्यन्ते वसन्तः २२१। उपसर्गाद्वस इत्यथे आवसथः २३३। भेषजादिट्यणि आवसथ्यम्। प्याधेति ने वस्नं धनं मूल्यं च २९८। ऋज्यजीति किति रे उस्रो रश्मिः। बाहुलकात्षत्वाभावः ३८८। णौ कृञ्चिटीत्यरे वासरः ३९७। मीज्यजीति सरे वत्सरः ४३१। कृशृकुटीति वा णिदिः वासिः। इयाम् वासी तक्षभाण्डम्। वसिः शय्या ६१९। ब्रुणेति नौ वस्तिर्मूत्रोर्ध्वं यवदशाः गुदं स्नेहनोपकरणं च ६४६। खल्यमीत्यतौ वसतिः ६९३। वस्यर्तिभ्यामातिः वसातयो राष्ट्रम् ६६२। भूमृत्रित्यौ वसु द्रव्यम् ७१६। वसेर्णिद्वेति तुनि वस्तु पदार्थः। वास्तु गृहं गृहभूमिश्च ७७४। उप इति गुरोर्मियिरञ्जीति किल्वसि ९७१। वसिक् आच्छादने। वस्ते। वसूच् स्तम्भे। वस्यति। उणादौ दम्यमीति ते वस्तदणागः २००। वस्निण् अर्दने इरदस्य यानि। वसण् स्नेहच्छेदापहरणेषु। वासयति॥ वृत् यजादिः। वर्तिना: समाप्तिता यजादय इत्यर्थः॥

अथ घटादयो वर्णक्रमेणाभ्वादिसमाप्तेर्वक्ष्यन्ते । तत्र घटेः पूर्वाचार्यप्रसिद्धया पूर्वं निर्देशः ॥

1000. घटिष् चेष्टायाम् । चेष्टेह । इदित्त्वादिङित इत्यात्मनेपदे घटते जघटे । सनि जिघटिषते । यङि जाघट्यते । क्ते घटितम् । णौ घटादेर्ह्रस्व इति ह्रस्वे घटयति । दीर्घस्तु वा ञिणम्परे अघाटि अघटि घाटिष्यते घटिष्यते घाटं घाटम् घटं घटम् । णिवेत्तीत्यने घटना । षित्त्वादङि घटा ॥ इह घटादीनामनेकार्थत्वेपि पठितार्थेष्वेव घटादिकार्यविज्ञानम् । तेन उद्घाटयति ।

कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये ॥

प्रविघाटयिता समुत्पतन्हरिदश्वः कमलाकरानिव ॥

उद्घाटितः कपाटः । श्रापयति स्मारयति दारयति नाटयति फाणयति छादयति प्रमादयति चालयतीत्यादौ चेष्टाद्यर्थाभावे घटादेर्ह्रस्व इति ह्रस्वो न भवति । विघटयतीति त्वजन्तस्याडन्तस्य वा णिज् बहुलं नाम्न इति करोत्यर्थे णिचि रूपम् । अन्ये तु ये घटादयोन्यत्र पठितास्तेषां योर्थ उपात्तस्तत्रैव ह्रस्वादिकार्यं ये त्वत्रैव पठ्यन्ते तेषां सामान्येनानेकार्थत्वादिति ब्रुवते । तन्मते विघटयतीति चेष्टाभावे ह्रस्वः स्यादेव । कमलवनोद्घाटनम् । प्रविघाटयिता समुत्पतन्नित्यादि तु चुरादौ भासार्थस्य घटेर्णिचि यमिज्ञावहिवर्जितस्य घटादिकार्यनिषेधाद्ध्रस्वाभावे रूपम् । यथा शमिणो णिचि निशामयते चेष्टार्थस्यैव वा घञन्तस्य णिचि । इत्थं च ।

उच्चामिनाखिलमहीधरकंधरस्य ॥

चौरस्योत्क्राथयनीत्यादि सिद्धम् । संक्रामयतीति तु संक्रामं करोतीति णिचि । शकधृषेति तुमि घटते भोक्तुम् । अचि घटः । इह घटादौ केप्यत्रैवाधीताः प्रकृत्यादिकार्यभाजो न्याय्यशब्दत्वयाश्च । अन्ये तु स्वस्थानोक्तकार्यभाजः पित्त्वह्रस्वार्थमनूद्यन्ते इति यथायथमुन्नेयम् ॥

अथ जान्तः ॥

1001. क्षजुङ् गतिदानयोः । उदित्त्वात्रे क्षञ्जते चक्षञ्जे क्षञ्जिता । क्ते क्षञ्जितः । क्तेट इत्यः क्षञ्जा । णौ क्षञ्जयति । घटादिपाठबलाण्णौ ञिणम्परेनेकव्यञ्जनव्यवधानेपि वा दीर्घे अक्षाञ्जि अक्षञ्जि क्षाञ्जं क्षाञ्जम् क्षञ्जं क्षञ्जम् । एवं कन्दिक्रन्दिक्लन्दिदक्षीणां ज्ञेयम् । अत एव णौ ञिणम्परे ह्रस्वमविकल्प्य दीर्घविकल्पः । क्षजुण् कृच्छ्रजीवने । क्षञ्जयति । कौशिकस्तु क्षजी विपर्ययेणाधीते ॥

अथ यान्तौ ॥

1002. व्ययिष् भयचलनयोः । दुःखेव्यन्ये । व्ययते । व्याध्येव्ययीति पूर्व-

स्येत्वे विव्यथे । व्यथिता । णौ घटादेरिति ह्रस्वे व्यथयति । ञिणम्परे तु वा दीर्घे अव्याथि अव्यथि व्याथं व्याथम् । व्यथं व्यथम् । इच्याव्यथ्येति कर्तरि निपातनाद्ये अव्यथ्यः । भावे घ्यणि अव्याथ्यम् । ग्रहादित्वाण्णिनि अव्याथी । जीण्दृक्षीतीनि अव्ययनशीलोऽव्ययी । इडित इत्यने व्यथनः । षित्त्वादङि व्यथा । उणादौ भङ्गुरे- त्युरे निपातनात् विथुरो राक्षसः ४२६ । नञो व्यथेरिति टितीषे अव्यथिषः सूर्यः । अव्यथिषी भूः ५५२ ॥

1003. प्रथिष् प्रख्याने । प्रख्यानं प्रसिद्धिः । प्रथते पप्रथे प्रथिता । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे प्रथयति । णौ ङे सन्वद्भावापवादे स्मृदृत्वरेति पूर्वस्यात्वे अप- प्रथत् । ञिणम्परे तु वा दीर्घे अप्राथि अप्रथि प्राथं प्राथम् प्रथं प्रथम् । षित्त्वादङि प्रथा । उणादौ सृणीकास्तीकेतीके निपातनात् पृथ्वीकैला [५०] । सृपृप्रथीत्यमे प्रथम. ३४७ । प्रथेरिवट् पृथ् च पृथिवी ५२१ । प्रथेर्लुक् च वेति तौ प्रति वादि प्रत्तिः प्रथनम् ६४७ । रभिप्रथिभ्यामृच्च रस्येत्यौ पृथुः ७३० । कुत्सितादौ कपि पृथुकः ॥

अथ दान्ताः पञ्च ॥

1004. म्रदिष् मर्दने । म्रदते मम्रदे म्रदिता । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे म्रदयति । स्मृदृत्वरेति सन्वद्भावापवादे पूर्वस्यात्वे अमम्रदत् । षित्वादङि म्रदा । उणादौ मृद्वीका मृदीका चेति मृदेर्वोन्तश्च वेतीके मृद्वातेः ४१ । एवं मृदुः ७२१ ॥

1005. स्खदिष् खदने । खदनं विदारणम् । स्खदते चस्खदे स्खदिता । षित्त्वादङि स्खदा । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे स्खदयति ॥

1006. कदुङ् 1007 क्रदुङ् 1008 क्लदुङ् वैक्लव्ये । विक्लवः कातर- स्तस्य भावः कर्म वा वैक्लव्यम् । वैकल्ये इति चन्द्रः । उदित्त्वान्ने कन्दते क्रन्दते क्लन्दते । क्तेट इत्य' कन्दा क्रन्दा क्लन्दा । णौ कन्दयति । ञिणम्परे तु वा दीर्घः अकान्दि अकन्दि कान्दं कान्दम् कन्दं कन्दम् । एवं शेषयोरपि । क्रन्देर्नन्द्यादने संक्रन्दनः । इडित इत्यने आक्रन्दनः । घञि आक्रन्दः । त्रयोप्येतेनुदितः षित- श्चेति नन्दी । कदते क्रदते क्लदते कदा क्रदा क्लदा । कदु क्रदु क्लदु रोदनाह्वानयोः। कन्दति क्रन्दति क्लन्दति ॥

अथ पान्ताः ॥

1009. क्रपि कृपायाम् । क्रपते चक्रपे क्रपिता । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे क्रपयति । मृगयेच्छेति निपातनादङि कृपा । कृपण इति तु कृपूमिति किल्यणे कृपेः [उणादौ १८८] ॥

अथ रान्तः ॥

1010. ञित्वरिष् संभ्रमे । संभ्रमोऽत्राशुकारिता । त्वरते तत्वरे त्वरिता । यङि तात्वर्यते । यङ्लुपि तात्वरीति । मव्यवीति वस्योपान्त्येन सहोटि तातूर्ति । षित्त्वादङि त्वरा । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे त्वरयति । डे सन्वद्भावापवादे स्मृदृत्वरेति पूर्वस्यात्वे अतत्वरत् । ञीत्त्वाज्ज्ञानेच्छेति सति क्ते श्वसजपेति वा नेटि त्वरितः । पक्षे मव्यवीति वस्योपान्त्येन सहोटि तूर्णः । तूर्णिरिति तु तुरेः कावावीति णौ [उणादौ ६३४] ॥

अथ सान्तः ॥

1011. प्रसिष् विस्तारे । प्रसवे इत्यन्ये । प्रसते पप्रसे प्रसिता । षित्त्वादङि प्रसा । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे प्रसयति ॥

अथ क्षान्तः ॥

1012. दक्षि हिंसागत्योः । दक्षते ददक्षे दक्षिता । क्तेट इत्यः दक्षा । दक्षि शैघ्र्ये चेत्यस्यैवार्थभेदात् । घटादिकार्यार्थं पुनः पाठः । णौ दक्षयति । ञिणम्परे तु वा दीर्घः अदाक्षि अदक्षि दाक्षं दाक्षम् दक्षं दक्षम् ॥

अथ परस्मैपदिनः ॥

1013. श्रां पाके । श्रै पाके । श्रांक् पाके इत्यस्य चेह घटादिकार्यार्थं पाठः । श्रायति श्राति वा कश्चित् । तमन्यः प्रयुङ्क्ते श्रपयति । श्रायति श्राति वा हविः स्वयमेव । तदन्येन प्रायुज्यतेति णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे क्ते श्रपेः प्रयोक्त्रैक्ये इति शृतादेशे शृतं हविः क्षीरं वा चैत्रेण । अन्यत्र श्रापयति घर्मः स्वेदयतीत्यर्थः ॥ अत एव ज्ञापकादनेकार्थत्वं धातूनां सिद्धम् ॥

अथ ऋदन्तः ॥

1014. स्मृं आध्याने । आध्यानमुत्कण्ठापूर्वकं स्मरणम् । स्मरति । घटादित्वाद्ध्रस्वे स्मरयति । आध्यानादन्यत्र चित्तं स्मारयति विस्मारयति । अन्यत्रोक्तस्यार्थविशेषे घटादिकार्यार्थमिह पाठः ॥

अथ ॠदन्तौ ॥

1015 दॄ भये । दरति पुरर्गेल्यालि दरः । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे दरयति बलम् । भयादन्यत्र काष्ठं दारयति । उणादौ शॄद्रिभ्यदि दरभाषा जनपदः ८९४ । दॄश् विदारणे । दृणाति दारयति काष्ठम् । अस्यैव घटादिकार्यार्थमिह पाठ इत्यन्ये । दीर्यते इति कर्मकर्तरि दिवादावप्ययमन्यैः पठ्यते । तन्मते कर्तर्यपि दीर्यते ॥

1016. नॄ नये । क्र्यादेर्घटादिकार्यार्थं निरूपोऽस्य पाठः । नृणन्तं प्रयुङ्क्ते नरयति ॥

अथ कान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

1017. ष्टक 1018 स्तक प्रतीघाते । षः स इति सत्वे स्तकति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे सनि षोपदेशत्वात्षत्वे तिष्टकयिषति ॥

1018. स्तक । स्तकति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वेऽषोपदेशत्वात्षत्वाभावे तिस्त-कयिषति ॥

1019. चक तृप्तौ च । चकारात्प्रतीघाते । चकति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे चकयति । क्ते चकितः । उणादौ कठिचकीत्योरे चकोरः ४२३ । चकि तृप्तिप्रती-घातयोः । चकते ॥

1020. अक कुटिलायां गतौ । अकति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे अकयति । अनो-कह इति त्वनितेरोकहे [उणादौ ९९९] ॥

अथ खान्तः ॥

1021. कखे हसने । कखति । एदित्त्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजामिति प्रतिषेधे अकखीत् । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे कखयति । किखिरिति तु कोर्डिखिरिति कौतेः [उणादौ ६२६] ॥

अथ गान्ता नव सेटश्च ॥

1022. अग अकवत् । अक कुटिलायां गतौ पठितोयमपि तदर्थो लाघवार्थं तथा निर्दिश्यते । अगति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे अगयति । उणादौ भीवृधीति रे अग्रम् ३८७ । वीयुसुवहीति नौ आग्निः ६७७ ॥

1023. रगे शङ्कायाम् । रगति । एदित्त्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजा-म्रिति प्रतिषेधे अरगीत् । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे रगयति ॥

1024. लगे सङ्गे । लगति । एदित्त्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजामिति प्रतिषेधे अलगीत् । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे लगयति । क्षुब्धविरिब्धेति क्ते निपातनात् लग्नः सक्तः । लगितोन्यः ॥

1025. ह्रगे 1026 ह्लगे 1027 षगे 1028 सगे 1029 ष्टगे 1030 स्थगे संवरणे । संवरणमाच्छादनम् । ह्रगति । एदित्त्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धेर्न श्विजामिति प्रतिषेधे अह्रगीत् । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे ह्रगयति ॥

1026. ह्लगे । ह्लगति अह्लगीत् ह्लगयति ॥

1027. षगे । षः स इति सत्वे सगति असगीत् सगयति । षोपदेशत्वात्षत्वे सिषगयिषति ॥

1028. सगे । सगति असगीत् सगयति सिसगयिषति ॥

1029. ष्ठगे । षः स इति सत्वे स्थगति अस्थगीत् स्थगयति । षोपदेशत्वा-त्सत्वे तिष्ठगयिषति ॥

1030. स्थगे । स्थगति अस्थगीत् स्थगयति । षत्वाभावे तिस्थगयिषति ॥

अथ टान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

1031. वट 1032 भट परिभाषणे । वटति वटयति । भटति भटयति । वट वेष्टने । वाटयति । भट भृतौ । भाटयति ॥

1033. णट नतौ । नटति । घटादित्वाद्ध्रस्वे नटयति शाखाम् । नृतौ तु नाटयति । नटण् अवस्यन्दने । चौरस्योन्नाटयति ॥

अथ डान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

1034. गड सेचने । गडति । लत्वे गलति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे गडयति । अपि गडयतीति गडः ।

सुखं स्वपिति गौर्गडी ॥

उणादौ तृजिभूवदीत्यन्ते गडयन्तः गडयन्ती २२१ । कडार इति तु कडतेरण्यङ्गीत्यारे ४०९ । कडत्रम् कलत्रमित्यपि वृमक्षीत्यत्रैव ४५६ ॥

1035 हेड वेष्टने । हेडति जिहेड हेडिता । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे हिडयति । ह्रस्वविधानबलादेव गुणो नास्ति । ञिणम्परे तु वा दीर्घे अहीडि अहिडि हीडं हीडम् हिडं हिडम् । ये तु णौ ञिणम्परे ह्रस्वमेव विकल्पयन्ति तन्मते अहिडि अहेडि हिडं हिडम् हेडं हेडम् ॥

1036. लड जिह्वोन्मन्थने । जिह्वाया उन्मन्थनं जिह्वोन्मन्थनम् । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे लडयति जिह्वां कुक्कुरः । लत्वे ।

जिह्वालोलान्युल्ललयत्यभीक्ष्णम् ॥

अन्यत्र लाडयति चित्तम् । लालयति बालम् । लालितः । लालितकः सेवकः । लालना लाला । जिह्वोन्मन्थनयोरित्येके । तन्मते संपदार्थं जिह्वा च जिह्वाविषया क्रियोन्मन्थनं चेति समाहारः । लडयति जिह्वाम् । ललयति दधि । लडण् उपसेवायाम् । लाडयति । लड विलासे इत्यस्यैवार्थविशेषे घटादिकार्यार्थमिह पाठः ॥

अथ णान्ताः षट् सेटश्च ॥

1037. फण 1038 कण 1039 रण गतौ । फणति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे फणयति । जृभ्रमेति वेत्त्वे द्वित्वाभावे च फेणतुः पफणतुः फेणुः पफणुः । थवि स्कमृधिलीति फेणिथ पफणिथ । क्षुब्धविरिब्धेति क्ते निपातनादनायासे फाण्टमि-रिद्धपाकामेदिति कटुकाभिरनायासो गम्यते । आयासे तु फणितम् ॥

1038. कण । कणति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे कणयति । णावचि कणयतीति कणः । कणेमनस्तृप्ताविति सूत्रनिर्देशादित्वे कणेहत्य पयः पिबति श्रद्धाघातं कृत्वेत्यर्थः । तृप्तेरन्यत्र गतित्वाभावे कणे हत्वा मूषिकां गतः ॥

1039. रण । रणति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे रणयति । गतेरन्यत्र फाणयति घटं निःस्नेहयतीत्यर्थः । काणयति राणयति शब्दयतीत्यर्थः । काणिरणी पूर्वाधीतौ घटादिकार्यार्थमिह पठितौ ॥

1040. चण हिंसादानयोश्च । हिंसायां दाने चकाराद्गतौ । चणति । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे चणयति । शब्दे तु चाणयति । उणादौ दृकृन्नित्यके चणकः २७ ॥

1041. शण 1042 श्रण दाने । शणति । घटादित्वाद्ध्रस्वे शणयति । घञि शाणः ॥

1042. श्रण । श्रणति । णौ ह्रस्वे श्रणयति । दानादन्यत्र शाणयति श्राणयति । श्रणण् दाने । विश्राणयति ॥

अथ थान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

1043. स्नथ 1044 क्नथ 1045 क्रथ 1046 क्लथ हिंसार्थाः । स्नथति स्नथयति । क्नथति क्नथयति । क्रथति क्रथयति । चौरस्योत्क्राथयतीति तु यौजादिकस्य घञन्ताद्वा णिचि जासनाटक्राथेति निर्देशाद्वा ह्रस्वाभावे ॥

1046. क्लथ । क्लथति क्लथयति ॥

अथ दान्तौ सेटौ च ॥

1047. छद ऊर्जने । ऊर्जनं प्राणनं बलं च । छदण् संवरणे इति पठिष्यमाणोप्यूर्जने घटादिकार्यार्थमिह पठितः । छदयत्यग्निः स्वार्थे णिच् । छादयन्तं प्रयुङ्क्ते इति णिग्वा । ऊर्जनादन्यत्र छादयति गृहं तृणैः ॥

1048. मदै हर्षग्लपनयोः । मदैच् हर्षे इत्ययमनयोरर्थयोर्घटादिकार्यार्थमिह पठितः । मदयति गुरुं शिष्यः । मदयति सुरा चैत्रम् हर्षयतीत्यर्थः । अन्यत्र मदयति शत्रुम् विमदयति शत्रुम् ग्लपयतीत्यर्थः । अन्यत्रानेकार्थत्वादुन्मादयति प्रमादयति ॥

अथ नान्ताः पञ्च सेटश्च ॥

1049. ष्टन 1050 स्तन 1051 ध्वन शब्दे । षः स इति सत्वे स्तनति । स्तनयति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे तिष्टनयिषति ॥

1050. स्तन । स्तनति स्तनयति । अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे तिस्तनयिषति ॥

1051. ध्वन । ध्वनति ध्वनयति दध्वान ध्वनयन्नाशाः । अन्त्यौ पूर्वपठितावप्यर्थविशेषे घटादिकार्यार्थमिहाधीतौ । अनेकार्थत्वादर्थान्तरे स्तानयति । शब्देऽपि स्तानयतीत्यन्ये । ध्वानयति ॥

1052. स्वन अवतंसने। स्वनति। णौ ह्रस्वे स्वनयति अवतंसयतीत्यर्थः। जृभ्रमेति वैत्वे द्वित्वाभावे च स्वेनतुः सस्वनतुः स्वेनुः सस्वनुः। पूर्वपठितस्याप्यस्यार्थविशेषे घटादिकार्यार्थमिह पाठः। शब्दे तु स्वानयति॥

1053. चन हिंसायाम्। चनति। णौ ह्रस्वे चनयति। शब्दे तु चानयति। पूर्वपठितोप्ययमर्थविशेषे घटादिकार्यार्थमिहाधीतः॥

अथ रान्तः सेट् च॥

1054. ज्वर रोगे। ज्वरति। णौ ह्रस्वे ज्वरयति। ञिणम्परे तु वा दीर्घे अज्वारि अज्वरि ज्वारं ज्वारम् ज्वरं ज्वरम्। रुजार्थस्येत्यत्र ज्वरेर्वर्जनाद्वा कर्मत्वाभावे द्वितीयैव न तु षष्ठी चौरं ज्वरयति ज्वरः। यङि जाज्वर्यते। यङ्लुपि जाज्वरीति जाजूर्ति। क्ते ज्वरितः। क्विपि मव्यवीति वस्योटि सुजूः। क्तौ जूर्तिः। समः पृचैचिति घिनणि संज्वरणशीलः संज्वारी। उणादौ कावावीति णौ जूर्णिर्ज्वरः ६३४॥

अथ लान्ताश्चत्वारः सेटश्च॥

1055. चल कम्पने। चलति। णौ ह्रस्वे चलयति शाखाम्। कम्पनादन्यत्र चालयति सूत्रम् पर्यनुयुङ्क्ते। चालयति शीलम् हरतीत्यर्थः। ज्वलादौ पठितोप्ययं घटादिकार्यार्थमिह पठ्यते॥

1056. ह्वल 1057 ह्मल चलने। ह्वलति ह्वलिता। णौ ह्रस्वे विह्वलयति प्रह्वलयति। अचि विह्वलः॥

1057. ह्मल। ह्मलति ह्मलिता। णौ ह्रस्वे प्रह्मलयति। ज्वलह्वलेत्यनुपसर्गस्य वा ह्रस्वे ह्वलयति ह्वालयति ह्मलयति ह्मालयति॥

1058. ज्वल दीप्तौ च। चकाराच्चलने। प्रज्वलयति संज्वलयति। ज्वलह्वलेत्यनुपसर्गस्य वा ह्रस्वे ज्वलयति ज्वालयति। ज्वलादौ पठितोप्ययं घटादिकार्यार्थमिहाधीतः। केचित्तु दलिवलिस्खलिक्षपित्रपीणामपि घटादित्वमिच्छन्ति। तन्मते दलयति वलयति स्खलयति क्षपयति त्रपयतीत्यपि भवति॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञशब्दानुशासनधातुपारायणे औत्सर्गिकः शब्विकरणो निरनुबन्धो भ्वादिगणः संपूर्णः॥

1 अद 2 प्साक्ष भक्षणे । इहाविकरणेषु वर्णक्रमेण धातुषु पठितेषु पूर्वाचार्य-प्रसिद्ध्यनुसरणेनादेरादायुपन्यासः । किल्करणमदादिज्ञापनार्थं सर्वत्र ज्ञेयम् । शेषा-त्परस्मायैति परस्मैपदे कर्तर्यनञ्झ इत्यदादिवर्जनाच्छवभावे च अत्ति । शतरि अदन् । ऋदुदित इति धुटि नकारः । अदती । क्रियाव्यतिहारे इत्यात्मनपदे व्यत्यत्ते । घस्ल सनीति घस्लादेशे जिघत्सति । लदित्त्वादङि अघसत् । परोक्षाया न वा जघास जक्षतुः जक्षुः । अत्र गमहनेत्युपान्त्यलुक्यघोषे इति घस्य कत्वे नाम्यन्त-स्थेति षत्वम् । थवि स्क्रसृवृतीटि जघसिथ । पक्षे आद आदतुः आदुः । थवि सृजिदृशीति विकल्पापवादे ऋवृव्येद इतीटि आदिथ । अदश्चाडिति दिस्योरादिरट् आदत् आद । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अत्ता अत्स्यति । णौ गतिबोधेत्यत्रादेर्वर्जनादणि-कर्तुः कर्मत्वाभावे आदयते पिण्डी चैत्रेण । अत्र चल्याहारार्थेति फलवत्कर्तर्यपि परस्मैपदापवादं परिमुहायमेत्यात्मनेपदम् । यपि चाद इति जग्धादेशे क्ति जग्ध्वा प्रजग्ध्य गतः । क्तौ जग्धिः । अद्यर्थाच्चेति चाधारे क्ते इदमेषां जग्धम् । पक्षे कर्मणि क्ते जग्धमन्नम् । भावे जग्धमनेन । अन्नमिति त्वदोनन्नादिति निर्देशाद-नेर्वा प्याधेति ने रूपम् [उणादौ २९८] । अचि प्रघसः । अदोनन्नादिति क्विपि आमात् । कर्मणोणि अन्नादः । क्रव्यात्क्रव्यादावामपक्वादौ क्रव्यादाममासादी । क्रव्यादः पक्वमासादी । सृघस्यद इति मरकि अदनशीलोऽद्मरः । भूश्यदोल त्रिघसः । उप-सर्गाभावे घञि घासः । न्यादो न वा न्यादः निघसः । नन्द्यादित्वादने काकादनः । गौरा-दित्वाड्ङ्याम् काकादनी । तत्रैव पाठात् गवादनः । उणादौ ताङ्किवङ्कीति रि अद्रिः ६९२ । राशदीति त्रि अत्त्रिः ६९६ । अदेस्त्रिन् अच्यूपि अत्त्रिणौ ९२९ । अदेरन्ध च वेत्यसि अन्धः कूरम् । पक्षे अदः असौ ९६३ । अध्वेति त्वनेर्ध चेति क्वनिप्यत्ते ९०९ । अर्त्तुरित्यपि जनिहनिशार्थतेस्त चेति रुप्रत्ययेर्न्ते ८०९ । क्षीरमित्यपि घसिवशीति किरीरे घसते ४१९ ॥

अथादन्ताश्चतुर्दशानिटश्च ॥

2 प्साक् । प्साति । नेर्ङ्गादेति नेर्णत्वे प्रणिप्साति । पप्सौ । अनुस्वारेत्त्वा-न्नेट् प्साता प्सातुम् । य एधात इति ये प्सेयम् । उपसर्गादात इति डे प्रप्सः । तन्व्यधीति णे प्सायः । उणादौ श्वन्मातरिश्वनित्यनि निपातनात् विश्वप्सानि कालश्च ९०२ ॥

3 भाक् दीप्तौ । भाति बभौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भाता भातुम् । अनटि न व्याप्यगिति प्रतिषेधात्स्वरादिति णेर्वेति च णत्वाभावे प्रभानम् प्रभापना । शतरि

श्यामवर्णादश्च इति वान्त इत्यादेशे भाती भान्ती स्त्री । स्त्यपवाद उपसर्गादात इत्याडि प्रभा विभा । मृगयेच्छेति निपातनादाडि भा । भा भासाविति तु भासि क्विपि । उणादौ दाभाभ्या नु भानु ७८६ । भातेर्डवतु भवान् । स्त्रियामुदित्वाड् ड्याम् भवती ८८६ ॥

4 याक् प्रापणे । याति । नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणियाति । ययौ । वा द्विषेति शिदनो वा पुसि इडेदित्याद्युकि अयु । पक्षे अयान् । यमिरमीतीटि सेन्ते च अयासीत् अयासिष्टाम् । अवर्णादश्च इति वान्तादेशे याती यान्ती स्त्री कुले वा । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् याता यातुम् । यायावर इति निपातनाद्यङन्ताद्वरे यायायनशीलो यायावर । गत्यर्थेति वा कर्तरि क्ते सयात उपयात वियात । अजाते शीले इति णिनि प्रयायी । गम्यादिस्वाद्भविष्यन्तीति साधु । णिन् चावश्यकेति णिनि यायी । उणादौ हुयामेति त्रे यात्रा ४५१ । यापाभ्या द्वे चेति किदी ययी रवि ७१४। हनियेति कित्यौ द्वित्वे च ययुश्च ७३३ । पीमृगमित्रदेवकुमारलोकधर्मविश्वसुम्नादमाविभ्यो य इति कित्यौ पीयुरलूक । मृगयुर्व्याध इत्यादि ७४१ । कृसिकमीति तुनि यातु राक्षस ७७३ । अर्तीरीति मे याम ३३८। मनिति मनि यामा ९११ । बहुमीहौ सुयामा नाम कश्चित् ॥

5 वाक् गतिगन्धनयो । वाति ववौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वाता वातुम् । णौ वो विधूनने इति जे पक्षेणोपवाजयति । विधूननादन्यत्रार्तिरीति पौ वापयति केशान् । निर्वाणमवाते इति निपातनात् तस्य नत्वे निर्वाणो भिक्षु । वाते तु निर्वातो वात निर्वात वातेन । अवर्णादश्च इति वान्तादेशे वाती वान्ती स्त्री कुले वा । उणादौ कृवापाजीत्युणि वायु १ । दम्यमीति ते वात २०० । अर्तीरीति मे वाम ३३८। मनिति मनि वामा ९११ । मत्वर्थीये ने वामन ॥

6 ष्णाक् शौचे । षः स इति सत्वे स्नाति सस्नौ । षोपदेशत्वाभावान्नस्येति पक्षे सिस्नासति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्नाता स्नातुम् । णौ ज्वलह्वलेत्यनुपसर्गस्य वा ह्रस्वे स्नपयति स्नापयति । सोपसर्गस्य तु ह्रस्वाभावे प्रस्नापयति । णके प्रस्नापक कर्मजा तृचा चेति प्रतिषिद्धोऽपि याजकादिभ्यस्समास राजस्नापक । निनद्या इति षत्वे निष्णात निष्ण नदीष्णात नदीष्ण । कौशलादन्यत्र षत्वाभावे नदीस्न । स्थादिभ्यः के प्रस्नाति नक्षेति प्रस्न । प्रस्न प्रतिस्न । कुशलादिष्वपि ...दित्वात्षत्वे च प्रतिष्णिका । प्रते स्नातस्येति षत्वे प्रतिष्णात सूत्रम् । स्नातस्य नाडि

प्रतिष्णानं सूत्रम् । उणादौ स्नामदीति वनि स्नावा सिरा नदी च १०४ । ष्णैं वेष्टने । स्नायति । कृवापेत्युणि स्नायुः १ ॥

7. श्रांक् पाके । श्राति पच्यते स्वयमेवेत्यर्थः । शश्रौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् श्राता श्रातुम् । श्रः शृतं हविः क्षीरे शृतं हविः क्षीरं वा । अन्यत्र व्यञ्जनान्तस्येति क्तस्य नत्वे श्राणा यवागूः । पाके घटादित्वाण्णौ ह्रस्वे श्रपयति । श्रपेः प्रयोक्त्रैक्ये निपातनात् शृतं क्षीरं हविर्वा । पाकादन्यत्र ह्रस्वाभावे श्रापयति ॥

8. द्रांक् कुत्सितगतौ । कुत्सिता गतिः पलायनं स्वमश्च । द्राति । नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणिद्राति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् द्राता द्रातुम् । व्यञ्जनान्तस्येति क्तयोस्तस्य नत्वे विद्राणः द्राणः द्राणवान् । तृनि द्राणशीलो द्राता । शीङ्श्रद्धेत्यालौ निद्राणशीलो निद्रालुः । द्रायतेरेवालुर्न तु द्रातेरित्यन्ये । द्रैं स्वप्ने । द्रायति ॥

9. पांक् रक्षणे । पाति पपौ । ईर्व्यञ्जने इत्यत्र गास्थासहचरितस्य पिबतेर्ग्रहणात्क्ये ईत्वाभावे पायते । णौ पातेरिति ले पालयति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पाता पातुम् । आतो ड इति डे नृपः । स्थापेति के अधिपः । शतरि नखादित्वादद-भावे नपात् । उणादौ भीण्शलीति के पाको बालः २१ । स्त्रियां वयस्यनन्त्ये इति ङ्यपवादेजादेरित्यापि पाका । भापेति पे पान्ति तस्मादात्मानमिति पापम् २१६ । भीमादित्वादपादाने साधुः । त्रटि पात्रम् ४४६ । पातेर्वेति वा कित्यतौ पतिः पातिः ६५९ । पातेरिचेति तृः पिता ८५८ । खुरक्षुरेति निपातनात् विप्रः ३९६ । मनिति मनि पामा ९११ । मत्वर्थीये ने पामनः । पातेर्जस्यसौ पाजो बलम् । पाथो जलम् ९७७ । पातेर्डुम्सुः पुमान् १००२ । पां पाने । पिबति । पैं शोषणे । पायति ॥

10. लांक् आदाने । लाति ललौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् लाता लातुम् । आतो ड इति डे बहुलः । णौ लो ल इति वाले घृतं विलालयति । पक्षे अर्तिरीति पौ घृतं *विलापयति* । क्ते *विलातः* ॥

11. रांक् दाने । राति ररौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् राता रातुम् । आदानेपीति कश्चित् रातुं वारणमागतः । उणादौ भीण्शलीति के राका पूर्णिमा २१ । राशदीति त्रौ रात्रिः ४९६ । रातेर्डैः राः धनम् ८६६ ॥

12. दांवक् लवने । वकारोवौ दाधौ देति विशेषणार्थः । दाति क्षेत्रम् । दायन्ते व्रीहयः । अत्रावावित्यत्र वितो वर्जनाद्दासंज्ञाया अभावे ईर्व्यञ्जने इति ईर्न भवति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् दाता दातुम् । नीदावेति करणे त्रटि दात्रम् ॥

13. ख्यांक् प्रथने । प्रकथने इत्यन्ये । ख्याति आचख्यौ । शास्त्यसूवक्ती-त्यङि आख्यत् । समः ख्य इति डे अश्वसंख्यः । दश्वाड इति डे ख्याख्यः । व्यञ्जनान्तस्येत्यत्र ख्यावर्जनात् क्तस्य नत्वाभावे ख्यातः । सखेति तु सनेर्डखि-रिति डखौ [उणादौ ६२९] । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् आख्याता आख्यातुम् ॥

14. प्रांक् पूरणे । प्राति पप्रौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् प्राता । क्ते व्यञ्जनान्तस्येति तस्य नत्वे प्राणः । आतो ड इति डे गोष्पदप्रं वृष्टो देवः । एकेन गोष्पदप्रेण ॥

15. मांक् माने । मानं वर्तनम् । माति पात्रे । नेर्ङ्गादेत्यत्र ङोपलक्षितस्य मो ग्रहणान्नेर्णत्वाभावे प्रनिमाति । अत्रापीच्छन्त्येके प्रणिमाति । क्ये ईर्व्यञ्जने इ-तीत्वे मीयते । मातेरीत्वं नेच्छन्त्येके । तन्मते मायते । ममौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् माता मातुम् । सनि मिमीति स्वरस्येति मित्सति । ये त्वस्येत्वं नेच्छन्ति तन्मते मिमासति । दोसो मेतीति मितः मितवान् । मातेरित्वं नेच्छन्त्येके । तन्मते मातः मातवान् । शतर्यवर्णादश्च इति वान्तादेशे माती मान्ती स्त्री कुले वा । उणादौ स्याछेति ये माया ३६७ । हुयामेति त्रे मात्रा ४५१ । शामेति ले माला ४६२। मावावदीति से मासः ५६४ । मेद्ररिति तु मीनातेर्धिनीपीति रौ ८०६ । चन्द्रमा इत्यपि चन्दो रमसि ९८६ ॥

अथेदन्तावनिटौ च ॥

16. इंक् स्मरणे । स्मृत्यर्थेति वा कर्मणः कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् मातु-रध्येति मातुरमध्येति । इको वेति वा यत्वे अधियन्ति । पक्षे इयादेशे अधीयन्ति । इणिकोर्गति गादेशे पिबैतीति सिज्लुपि च अध्यगात् । क्रियाव्यतिहारे इत्यात्मने-पदे व्यत्यध्यगास्त । भावकर्मणोरिति ञिचि अध्यगायि । अधीयाय अधीयतुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अध्येता अध्येतुम् । सनीङश्चेति गमुः अधिजिगमिषति । णावज्ञाने गमुः अधिगमयति । क्त्वि अधीत्य । कित्करणमिको वेत्यादौ विशेषणार्थं गणज्ञा-पनार्थं च । इटिकावधिनैव प्रयुज्येते ॥

17. इंण्क् गतौ । णित्त्वमिण इत्यादौ विशेषणार्थम् । एति । उपसर्गस्यानि-णित्यत्रेणो वर्जनादुपसर्गावर्णस्य लुगभावे उपैति परैति । इणोऽनिति यत्वे यन्ति यन्तु । इणिकोर्गति गादेशे पिबैतीति सिज्लुपि च अगात् । सिन्विद इत्यनः पुसि इटेदित्यातो लुकि च अगुः । योनेकस्वरेति यत्वापवादे इण इतीयादेशे ईयतुः ईयुः । आशिषीण इति ह्रस्वे समियात् । णावज्ञाने गमुः गमयति मामम् । ज्ञाने तु शब्दोर्थं प्रत्याययति । सनीङश्च जिगमिषति ग्रामम् । ज्ञाने तु अर्थान् प्रतीषिषति ।

अनुस्वारेत्त्वादनिट् एता एतुम् । क्ये दीर्घश्च्वियङिति दीर्घे ईयते । थवि सृजिदृशीति वेटि इयेथ इययिथ । दृवृगिति यापवादे क्यपि इत्यः । तन्व्यधीति णे अत्यायः प्रत्यायः । लिहाद्यचि अयः समयः प्रत्ययः । गत्यर्थेति वा कर्तरि क्ते मार्गमतीतः । वेयिवादिति निपातनाद्भूतमात्रे क्वसौ नित्यत्वाद्द्वित्वात्प्रागेव घसेकस्वरेतीटि ईयिवान् समीयिवान् उपेयिवान् । जीण्दृक्षीतीनि अत्ययनशीलोऽत्ययी । सृजीणिति ट्वरपि इत्वरः इत्वरी । मनि स्वेमा । वनि स्वेवा । क्वनिपि स्वित्वा । विचि स्वेः । क्विप्येतीति इत् । युवर्णेत्यलि अयः अन्वयः समयः । इणोऽभ्रेषे इत्यलपवादे घञि न्यायः । परेः क्रमे पर्यायः । क्रमादन्यत्रालि विपर्ययो मतेः । समजेति क्यपि इत्या । न्यायावायेति निपातनात्करणे घञि न्यायः । उणादौ कृवापेत्युणि आयुर्नरः पुरूरवः पुत्रो जीवनं च । जरायुर्गर्भवेष्टनम् । जटायुः पक्षी १ । भीण्शलीति के एकः २१ । इणुर्विशीति णे एणः १८२ । दम्यमीति ते एतो वर्णः २०० । अयश्रिति किति थे समिथः संगमः २२९ । जीण्शीति किति ने इनः २६१ । इणः किदिति मे इभः ३२८ । इण्धागृभ्यां वेति वा किति रे इरा सुरा भूश्च । ऐरेडका ३८९ । खुरक्षुरेति रे निपातनादुः पूर्वस्य दूरम् ३९६ । समिणित्याः समया गिरिम् ५९८ । असित्यसि अयो लोहम् ९५२ । इणो णिदित्युसि आयुः आयुषी ९९८ । अर्तीण्भ्यां नस् एनः पापम् ९७१ । आग इति त्वगेर्वस्त्यगिभ्यां णिदित्यसि ९७० ॥

अथेदन्तोऽनिट् च ॥

18. वींक् प्रजनकान्त्यसनखादने च । चकाराद्गतौ । प्रजनः प्रथमगर्भग्रहणम् । असनं क्षेपः । अशनं तृप्तिरित्येके । वेति वीतः वियन्ति वियाय विव्यतुः विव्युः । अत्रासिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे इति यत्वस्यासिद्धत्वाद् य्वादेरिति पूर्वस्य दीर्घाभावः । अनुस्वारेत्त्वादनिट् वेता वेतुम् । वियः प्रजने इति वात्वे पुरोवातो गाः प्रवापयति । पक्षे नामिन इति वृद्धौ प्रवाययति । क्ते वीतमसारं हस्त्यश्वम् । तिकृतौ नाम्नीति तिकि वीतिरश्वः । उणादौ वीपतिपटिभ्यस्तनः वेतनं भृतिः २१२ । हुयामेति त्रे वेत्रः ४५१ । नसश्चेति नसे वेतसः ५८० । कावावीति णौ वेणिः कबरी ६३४ । वीयुस्यर्तीति नौ वेनिर्व्योधिर्नदी च ६७७ । वेणुरिति स्वनिस्येति णावजे· ७६८ । असित्यसि वयः ९५२ । प्रज्ञाद्यणि वायसः ॥

अथोदन्ता वशा ॥

19. द्युक् अभिगमे । उत औरित्यौ· द्यौति । द्युतः द्युवन्ति दुद्याव । थवि सृजिदृशीति वेटि दुद्योथ दुद्यविथ । अनुस्वारेत्त्वादनिट् द्योता द्योतुम् । यदि शेषु-

यते । यङ्लुपि दोयोति दोयवीति । वनि सुद्योवा । क्वनिपि सुद्युत्वा । विनि द्योः । य एचात इति ये य्यक्ये इत्यादि च द्यव्यः । उवर्णादिति घ्यणि द्याव्यमवश्यम् । उणादौ द्युद्रुभ्यामिति डिदुः द्युः ७४४ । द्युगमिभ्यां डोः द्यौः ८६७ ॥

20. षुंक् प्रसवैश्वर्ययोः । षः स इति सत्वे उत औरिव्यौत्वे च सौति । सुतः सुवन्ति । षोपदेशत्वाण्णाम्यन्तस्थेति षत्वे सुषाव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सोता सोतुम् । अषोपदेशोऽयमित्येके सुसाव । उणादौ सुसितनीति ते वा दीर्घे च सुतः पुत्रः । सूतः सारथिः २०३ । युसुकीति पे ऊत्वे च सूपः २९७ । सुं प्रसवैश्वर्ययोः सवति । षुंग्ट् अभिषवे । सुनोति ॥

21. तुंक् वृत्तिहिंसापूरणेषु । उत औरिव्यौत्वे तौति । यङ्तुरुस्तोरितीति तवीति । तुतः तुवन्ति तुताव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् तोता तोतुम् । उणादौ भीण्शलीति के तोकमपत्यम् २१ । घुयुहीति के दीर्घे च तूक उपस्थो गिरिश्च २४ । युसुकुविति पे ऊत्वे च तूप आयतनविशेषः २९७ ॥

22. युक् मिश्रणे । यौति युतः युवन्ति युयाव । थवि स्क्रसृवितीटि युयविथ । यविता यवितुम् । सनि ग्रहगुहेतीड्भावे प्राप्ते तदपवादे इवृधेति वेट्योर्जान्तस्येति पूर्वस्येत्वे यियविषति । पक्षे युयूषति । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् युतः युतवान् । आसुयुवीति यापवादे घ्यणि याव्यम् । नन्द्याद्यने यवनः । मनि सुयोमा । वनि सुयोवा । विचि सुयौः । क्विपि सुयुत् । युवर्णेत्यलि यवः । प्रज्ञाद्यणि यावोलक्तकः । स्वार्थे के यावकः । युदुद्रोरिति संपूर्वाद्धञि संयावो गुडगोधूमः । उत्पूर्वाद्युप्द्रोर्घञ् उद्यावः । सातिहेतीति क्तौ निपातनात् यूतिः सघः । गोयूतिः । पृषोदरादित्वात् गव्यूतिः । क्त्वि उवर्णादितीड्भावे युत्वा । उणादौ घुयुहीति के दीर्घे च यूका २४ । पथयूथेति निपातनात् यूथः २३१ । युसुकीति पे ऊत्वे च यूपः २९७ । योरूच्च वेति पे यूपः पेयविशेषः । यूपा छाया । योषा स्त्री ५४१ । युजलेराषः यवाषो दुरालभा ५४५ । वल्युभ्यां वेति वा णित्यसे यावसं भक्तं तृणं च । यवसं घासोन्न च ५७१ । युवलिभ्यामासः यवासो दुरालभा ५७४ । योः किदित्यनौ युवतिः ६९८ । वीयुसुवहीति नौ योनिः ६७७ । नीसेति मौ योमिः शकुनिः ६८७ । तृपृभ्वीति कित्यनि युवा ९०१ । अयुतसिद्धानामित्यादिदर्शनादमिश्रणे युरित्यन्ये । युंग्श् बन्धने । युनीते युनाति योता । युणि जुगुप्सायाम् । यावयते । अर्थविशेषे चुरादिन्याज्जुगुप्साया अन्यत्र यौति ॥

23. णुक् स्तुतौ । पाठे इति णस्य नत्वे नौति नुतः नुवन्ति । णोपदेशत्वादद्रुरुपसर्गेति णत्वे प्रणौति परिणौति । नुप्रच्छ इत्यादपूर्णीदात्मनेपदे आनुते सृगालः ।

सनि ग्रहगुहेति नेट् नुनूषति । नुनाव नविता नवितुम् । उवर्णादिति आपवादे घ्यणि नाव्यमवश्यम् । अचि नवः प्रणवः । किल्युवर्णादिति नेट् नुत्वा नुतः नुतवान् नुतिः । उक्षितक्षीत्यनि नव पदार्थाः [उणादौ ९००] ॥

24. क्ष्णुक् तेजने । क्ष्णौति क्ष्णुतः क्ष्णुवन्ति । समः क्ष्णोरित्यात्मनेपदे संक्ष्णुते शस्त्रम् । क्ष्णविता । यङि चोक्ष्णूयते । यङ्लुपि चोक्ष्णोति । सनि ग्रहगुहेति नेट् चुक्ष्णूषति ॥

25. स्नुक् प्रस्रवने । प्रस्रवनं क्षरणम् । स्नौति स्नुतः स्नुवन्ति । क्ये दीर्घश्च्वीति दीर्घे स्नूयते । प्रस्नविता । स्नोरित्यात्मनेपदाभाव एवेड्नियमादात्मनेपदे नेट् प्रस्नोष्यते । कर्मकर्तर्येकधाताविति जिक्यात्मनेपदेषु प्राप्तेषु भूषार्थेति जिक्ययोः प्रतिषेधात् प्रास्नोष्ट गौः स्वयमेव प्रस्नुते गौः स्वयमेव । सुस्नाव सुस्नुवतुः सुस्नुवुः । यङि सोस्नूयते । यङ्लुपि सोस्नोति सोस्नवीति । सनि ग्रहगुहेति नेट् सुस्नूषति । उणादौ स्नुपूभ्यामिति किति षे स्नुषा ५४२॥

26. टुक्षु 27 रु 28 कुंङ् शब्दे । क्षौति क्षुतः क्षुवन्ति चुक्षाव क्षविता क्षवितुम् । यङि चोक्षूयते । यङ्लुपि चोक्षोति चोक्षवीति । य एचेति ये क्षव्यम् । उवर्णादावश्यके इति घ्यणि क्षाव्यमवश्यम् । सनि ग्रहगुहेति नेट् चुक्षूषति । किल्युवर्णादिति नेट् क्षुत्वा क्षुतम् क्षुतः क्षुतवान् । युवर्णेत्यलि क्षवः । विपूर्वात् क्षुभोगिति घञि विक्षावः । ट्वित्त्वादथुः क्षवथुः । क्रुत्संपदेति क्विपि क्षुत् । उणादौ स्याक्षुतोरूच्चेति णे क्षूणमपराधः १८५ ॥

27. रु । रौति । यङ्तुरुस्तोरितीति रवीति । रुतः रुवन्ति रविता रुराव । सनि ग्रहगुहेति नेट् रुरूषति । यङि रोरूयते । यङ्लुपि रोरवीति रोरोति । किल्युवर्णादिति नेट् रुत्वा रुतम् रुतः रुतवान् । युवर्णेत्यलि रवः । अलपवादे रोरुपसर्गादिति घञि संरावः । आङो रुप्लोरिति वा घञि आरावः आरवः । चाल्दशब्दार्थेत्यने रवणशीलो रवणः । क्वचिदिति डे मह्या रौति मयूरः पृषोदरादित्वात् । उणादौ तृकृभिल्यगे रवणः करभः १८७ । रोर्वेति वा कित्यये रुवयः शकुनिः । रवथ आक्रन्दः २३५ । स्वरेभ्य इः रविः ६०६ । रुभ्यां किदिति गे रुरर्भगः ८०७ । विहायसिल्यसि निपातनात्पुरु रौति पुरूरवा राजा ९७६ । रुंङ् रेषणे च । रवते रोता ॥

28. कुं । कौति कुतः कुवन्ति चुकाव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् कोता कोतुम् । सनि चुकूषति । यङि न कवतेरिति भ्वादेरेव प्रतिषेधात्कङभ्यिति पूर्वस्य चत्वे चोकूयते । उणादौ तृकृजित्यके कवकामभक्ष्यछत्त्राम् २७ । दुकुलेत्यूले निपातनात्

कुकूलं शङ्कुमद्गर्तः ४९१ । कुंङ् शब्दे । कवते । यङि कोकूयते । कुंङ्त् शब्दे । कुवते चोकूयते । एषां शब्दार्थत्वेपि कौतिः शब्दमात्रे कुवतिरार्तस्वरे कवतिरव्यक्ते शब्दे ॥

अथान्तर्गणो रुदादिपञ्चकः ॥

29. रुदृक् अश्रुविमोचने । रुत्पञ्चकादितीटि रोदिति । रुदितः रुदन्ति । तत्र व्यञ्जनादेरित्यधिकारादत्रेट् नास्ति । रुरोद । दिस्योरीट् अरोदीत् अरोदीः । अदश्चाट् अरोदत् अरोदः । ऋदिच्छ्वीति वाङि अरुदत् अरोदीत् । रोदिता रोदितुम् । रुदविदेति क्त्वासनोः कित्त्वे रुदित्वा रुरुदिषति । उणादौ ऋज्यजीति किति रे रुद्रः ३८८ । रोदयतीति वा खुरक्षुरेति निपातनात् रुद्रः ३९६ । रुधर्तोस्युसि रोदुरश्रुनिपातः ९९७ ॥

30. ञिष्वपंक् शये । रुत्पञ्चकादितीटि स्वपिति स्वपितः स्वपन्ति । भृस्वपोरिति पूर्वस्योत्वे सुष्वाप । घोपदेशत्वाभावात्यन्तस्थेति षत्वे स्वपेर्यङ्डे चेति वृति सुषुपतुः सुषुपुः । ञीत्वाज्ज्ञानेच्छार्चाति सति क्ते सुप्तः । निर्दुःसुविपूर्वस्यावः स्वपस्यायस्यापि सस्य षत्वे निःषुप्तः दुःषुप्तः सुषुप्तः विषुप्तः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्वप्ता स्वप्तुम् । रुदविदेति सनः कित्त्वे सुषुप्सति । यङि सोषुप्यते । णौ सनि स्वपो णावुरिति पूर्वस्योत्वे सुष्वापयिषति । ङे असूषुपत् । दिस्योरीट् अस्वपीत् अस्वपीः । अदश्चेत्यटि अस्वपत् अस्वपः । अद्यतन्याम् अस्वाप्सीत् । तृषिधृषीति नजिङि स्वप्नक् । यजिस्वपीति ने स्वप्नः । असरूपत्वात्पक्षे घञि स्वापः । क्ति सुप्ता ॥

31. अन 32 श्वसक् प्राणने । प्राणनं जीवनम् । वर्णक्रमस्य प्रतिज्ञानात्स्वपः प्रागनेर्निर्देशे प्राप्ते लाघवार्थमित्र पाठः । रुत्पञ्चकादितीटि अनिति । द्वित्वेप्यन्तेपीति णत्वे प्राणिति पराणिति प्राणिणिषति । अन्तेपीति वचनात् क्विपि हे प्राण् हे पराण् । परेस्तु वा पर्यणिति पर्यनिति । अस्यादेरिति पूर्वस्यात्वे आन आनतुः । दिस्योरितीटि प्राणीत् प्राणीः । अदश्चेत्यटि प्राणत् । प्राणः प्राणिता प्राणितुम् । अचि घञि वा प्राणः । घञि आनः । उणादौ स्यमिकर्षीति के अनीकम् ४६ । प्याधेति ने अन्नम् २९८ । स्याऽडेति ये अन्यः ३६७ । असिन्यसि अनः शकटम् ९९२ ॥

32. श्वस । तानव्यादिर्दन्त्यान्तः । रुत्पञ्चकेतीटि श्वसिति निःश्वसिति श्वसितः श्वसन्ति । शश्वास । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धौ अश्वासीत् अश्वसीत् । दिस्योरितीटि अश्वसीत् अश्वसीः । अदश्चेत्यटि अश्वसत् अश्वसः । श्वसिता श्वसितुम् । श्वसजपेति नाद्योर्वेट् आश्वस्तः आश्वसितः आश्वस्तवान् आश्वसितवान् । नन्द्यादीति णे श्वासः ॥

33. जक्षक् भक्षहसनयोः । अयं रुत्पञ्चकस्य पञ्चमो जक्षपञ्चकस्य त्वाद्य इत्युभयकार्यभाक् । रुत्पञ्चकादितीटि जक्षिति जक्षितः । द्युक्तजक्षेति शिदनः पुंसि अजक्षुः । अन्तो नो लुक् जक्षति जक्षतु । शतरि जक्षत् । शौ वा जक्षति जक्षन्ति कुलानि । दिस्योरितीटि अजक्षीत् अजक्षीः । अद्यतन्यामिट अजक्षत् अजक्षः । जक्षिता जक्षितुम् जजक्ष जजक्षतुः ॥

34. दरिद्राक् दुर्गतौ । दरिद्राति । इर्दरिद्रः दरिद्रितः । अन्तो नो लुकि श्नश्चात इत्यालुकि च दरिद्रति । दरिद्रोऽद्यतन्यां वा अदरिद्रीत् अदरिद्रासीत् । अशित्यस्सनित्यालुकि दरिद्र्यते । स्सनादिवर्जनात् दिदरिद्रासति । इवृधेति वेटि दिदरिद्रिषति । सादेरेव सनो वर्जनादिहालुक् । दरिद्रायको व्रजति । अत्र क्रियायामिति णकच् । णके दरिद्रायकः । अनटि दरिद्राणम् । शतरि दरिद्रत् दरिद्रती । धातोरनेकस्वरादित्यामि दरिद्रां चकार । आतो णव इत्यत्र ओकारेणैव पपावित्यादिसिद्धौ औकारविधानं दरिद्रातेर्णव आमादेशानित्यत्वार्थम् ददरिद्रौ । क्वसौ दरिद्रां चकृवान् । शिवस्तु णवोऽन्यस्याप्यामादेशमनित्यमिच्छति ददरिद्वान् । द्युक्तजक्षेति शिदनः पुंसि इडेदित्यालुकि अदरिद्रुः । णौ दरिद्रयति । णौ ङे अददरिद्रत् । णौ विषये आलुकं नेच्छन्त्यन्ये दरिद्रापयति । ङे उपान्त्यस्येति ह्रस्वत्वे अददरिद्रपत् । न त्वत्र सन्वद्भावात्पूर्वस्येत्वं प्राप्नोति । नैवम् । येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेऽपि स्यादित्येकवर्णव्यवहिते लघौ लघोः परेण चैकवर्णेन व्यवहिते ङपरे णौ सन्वद्भावो भवति यथा अपीपचदित्यादौ । अचिव्रजादित्यादौ तु स्मृदृत्वरेत्यत्वविधानादनेकव्यञ्जनव्यवहितेऽपि लघुनीष्यते । इह तु लघोरव्यवधानेऽपि लघोः परेण वर्णसमुदायेन णेर्व्यवधानं न भवति । दरिद्रिता दरिद्रितुम् । वेट्त्वेऽप्यनेकस्वरत्वात् क्तयोरिट् दरिद्रितः दरिद्रितवान् । अचि घञि वा दरिद्रः । दर्दुरिति तु दृदृभ्यां दुरिति दृणातेः [उणादौ ८४६] ॥

35. जागृक् निद्राक्षये । जागर्ति जागृतः । अन्तो नो लुकि जाग्रति । शतरि जाग्रत् जाग्रती । द्युक्तजक्षेति शिदनः पुंसि पुस्पाविति गुणे अजागरुः । जजागार । जागुः कितीति गुणे जजागरतुः जजागरुः । पक्षे जागुषेति परोक्षाया आमि जागरां चक्रतुः जागरां चक्रुः । सिचि परस्मायिति वृद्धेन श्विजागिति प्रतिषेधे अजागरीत् । जागुर्ञिणवीति वृद्धेर्ञिणवोरेव नियमान्नामिन इति वृद्ध्यभावे णौ गुणे जागरयति जागरिता जागरितुम् । क्तयोः जागरितः जागरितवान् । जागुरिव्यूके जागरणशीलो जागरूकः । स्त्रियां क्यपवादौ जागुरश्चेत्यये जागरा जागर्या । उणादौ जॄगॄञिति डिति वौ जागृविरग्निः ७०९ ॥

36. चकासृक् दीप्तौ । चकास्ति चकास्तः । अन्तो नो लुकि चकासति । शतरि चकासत् चकासतौ । द्युक्तजक्षेति शिदनः पुसि अचकासुः । व्यञ्जनाद्देरिति देर्लुकि सस्य दत्वे च सोऽचकात् । सेः स्द्धामिति सेर्लुकि सो वा रुत्वे च अचकास्त्वम् । पक्षे धुट इति सस्य दत्वे अचकात्त्वम् । धातोरनेकेति परोक्षाया आमि चकासां चकार । सनि चिचकासिषति । चकासिता चकासितुम् । ऋदित्त्वाङ्के न ह्रस्वः अचचकासत् ॥

37. शासूक् अनुशिष्टौ । अनुशिष्टिर्नियोगः । शास्ति । इसासः शासोऽङ्व्यञ्जने नाम्यन्तस्थेति षत्वे च शिष्टः । शास्त्यस्यित्यडि अशिषत् । द्युक्तजक्षेति शिदनः पुसि अशासुः । अन्तो नो लुकि शासति । शतरि शासत् शासतौ । व्यञ्जनाद्देरिति देर्लुकि सो दत्वे च सोऽन्वशात् । सेः स्द्धामिति सेर्लुकि सो रुत्वे न अन्वशास्त्वम् अन्वशात्त्वम् । शाससिति ह्यन्तस्य शाधौ शाधि अनुशाधि । शासिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् शिष्ट्वा शासित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् शिष्टः शिष्टवान् । क्विपि मित्रशीः । क्तौ शिष्टिः । इकितिवितिति तिवि शास्तिः । उपान्त्यस्येत्यत्र शासेर्वर्जनाङ्के ह्रस्वाभावे अशशासत् । दृवृगिति क्यपि शिष्यः । शासूयुधीत्यने दुःशासनः सुशासनः । उणादौ शासिशंसीति तृः शास्ता बुद्धः । प्रशास्ता ऋत्विक् ८९७ । तृस्वस्रित्यारि प्रशास्तारौ । आङः शासूकि इच्छायाम् । आशास्ते आशास्यते आशीशसत् आशीः ॥ रुजक्षपञ्चके समाप्य प्रकृतो वर्णक्रमोऽनुस्रियते ॥

अथ चान्तः ॥

38. वचंक् भाषणे । वक्ति वक्तः वचन्ति । अन्तौ वचेः प्रयोगं नेच्छन्त्येके । यजादिवशिति पूर्वस्य य्वृति उवाच । यजादिवचेरिति य्वृति ऊचतुः ऊचुः । क्ये उच्यते । शास्त्यस्यित्यडि श्वयतीति वोचादेशे अवोचत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वक्ता वक्तुम् । प्रवचनीयेति वा कर्तर्यनीये प्रवचनीयो गुरुर्धर्मस्य । पक्षे प्रवचनीयो धर्मो गुरुणा । ऋवर्णेति घ्यणि प्रवाच्यो मन्त्रविशेषः । अत्र त्यज्यजेति कत्वाभावः । वचोऽशब्दनाम्नि कत्वाभावे वाच्यमाह । शब्दनाम्नि तु क्तेऽनिट इति कत्वे वाक्यम् । वेयिवदिति भूतमात्रे निपातनाद्वा काने अनूचानः । पक्षे अन्ववोचत् । भावाकर्त्रोर्घञि अनुवाकः वाकः । दिद्युद्ददिति क्विपि निपातनात् वचनशीलो वाक् । गोचरसंचरेति निपातनाद्घे वक्तीति वकः । क्ते उक्तम् । लिहादिति शौकवचः । उणादौ नीवृत्थेति क्थि थे उक्थं साम २२७ । ऋडिति ऋटि वक्रम् ४४६. ४६१ । कृकम्युराद्रन क इत्युणि कृकवाकुः कुकुटः । स्यूरवाकुरित्यानि ७२८ । असित्यसि वचः ९६२ । वचण् भाषणे । वाचयति । युजादिभ्यो वा णिच् पक्षे वचति ॥

अथ जान्तः ॥

39. मृजौक् शुद्धौ। मृजोस्येति वृद्धौ यजसृजेति षत्वे मार्ष्टि मृष्टः। ऋतः स्वरे वेति वा वृद्धौ परिमार्जन्ति परिमृजन्ति ममार्जतुः ममृजतुः ममार्जुः ममृजुः। औदित्वाद्वेट् मार्ष्टा मार्जिता। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् मृष्टः मृष्टवान्। कुवृषीति वा क्यपि परिमृज्यः। पक्षे घ्यणि क्तेनिट इति गत्वे परिमार्ग्यः। शोकापनुदेति निपातनात्के तुन्दपरिमृजोलसः। अन्यत्र कर्मणोणि तुन्दपरिमार्जः। घञि मार्गः। भिदाद्यङि मृजा शुद्धिः। अन्यत्र स्त्रियां क्तौ मृष्टिः। उणादौ अग्यङ्गीत्यारे मार्जारः ४०९। लत्वे मार्जालः। मृजिखनीति डित्यले मलः ४७२। मृजौण् शौचालंकारयोः। युजादित्वाद्वा णिचि मार्जयति। णिवेत्तीत्यने मार्जना। क्ते मार्जितः। मार्जिता रसालेति रूढेः। पक्षे मार्जति ॥

अथ तान्तः ॥

40. सस्तुक् स्वप्ने। उदित्वान्ने धुटो धुटि स्वे वेति तो लुकि च संस्ति संस्तः सस्तान्ति सस्तिता ॥

अथ दान्तः ॥

41. विदक् ज्ञाने। तिवां णव इति वा णवाद्यादेशे वेद विदतुः विदुः। पक्षे वेत्ति वित्तः विदन्ति। समो गमृच्छीति कर्मण्यसत्यात्मनेपदे संवित्ते संविदाते। वेत्तेर्न वेत्यन्तो वा रति संविद्रते। पक्षेनतोन्त इत्यति संविदते। सत्याप्ये शेषादिति परस्मैपदे संवेत्ति शास्त्रम्। सिज्विद इति शिदनः पुसि अविदुः। वेत्तेः किदिति परोक्षाया वामि विदां चकार विवेद। पञ्चम्याः कृगिति पञ्चम्या वामि कृग एव तदन्तस्यानुप्रयोगे च विदां करोतु विदां करवाणि। कित्त्वान्न गुणः। पक्षे वेत्तु वेदानि। व्यञ्जनाद्देरिति देर्लुकि सोवेत्। सेः सद्धामिति सेर्लुकि दो वा रुत्वे च अवेस्त्वम् अवेत्त्वम्। वेदिता विदितः विदितवान्। क्त्वौ व्यञ्जनादेरिति विकल्पापवादे रुदविदेति क्त्वासनोः कित्त्वे विदित्वा विविदिषति। नाम्युपान्त्येति के विदः। णौ साहिसानीति शे वेदयः। क्विपि वित् वेदवित्। तत्र क्वस्विति क्वसौ विविद्वान्। स्क्रसृमितीटो घसेकस्वरेति नियमादत्राभावः। गमहनेति वेत्तेरपि वेडित्येके। तन्मते विविदिवान् विविद्वान्। वा वेत्तेः क्वसुः विद्वान् विदन्। वेत्तिछिदीति किति घुरे वेदनशीलो विदुरः। विन्दिच्छ इति निपातनादुः वेदनशीलो विन्दुः। घञि वेदः। स्त्रियां भावाकर्त्रोर्नाम्नि समजेति क्यपि विद्या। णिवेत्तीत्यने वेदना। करणाधारे पुंनाम्नि व्यञ्जनादिति घञि वेदः। विद्गृभ्य इति णमि आतिथिवेदं भोजयति। उणादौ विदिभिदीति किरयवे विदयो ज्ञानी २३४।

विदिवृतेर्वेति वा किदिः विदिः शिल्पी । वेदिरिज्यादिस्थानम् ६१०। असित्यसि नखादित्वाददभावे नवेदाः सर्ववेदाः सर्वस्वदाक्षिणक्रतुयाजी [९९२]। यस्त्वोष्ठ्यादि-जलकणवाची बिन्दुः स विन्देर्भूमृविन्धी ७१६। विदिंच् सत्तायाम्। विद्यते। विदृंती लाभे। विन्दते विन्दति। विदिप् विचारणे। विन्ते। विदिण् चेतनाख्यान-निवासेषु। वेदयते॥

अथ नान्तोनिट् च॥

42. हनंक् हिंसागत्योः। हन्ति। नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणिहन्ति चौरस्य। अत्र निप्रेभ्य इति वा कर्मणः कर्मत्वे शेषे इति षष्ठी। यमिरमीति नस्य लुकि हतः। गमहनेत्युपान्त्यलुकि हनो घ्न इति घ्नि घ्नन्ति। हन इति णत्वे प्रहण्यते। वमि वेति वा णत्वे प्रहण्वः प्रहन्वः प्रहण्मि प्रहन्मि। हनो घीति णत्वप्रतिषेधे प्रघ्नन्ति। आङो यमहन इत्यात्मनेपदे कर्मण्यसति आहते। स्वाङ्गे कर्मणि आहते शिरः। नेह आहन्ति शिरः शत्रोः। क्रियाव्यतिहारे इत्यत्र गतिहिंसार्थवर्जना-च्छेषात्परस्मायिति परस्मैपदे व्यतिघ्नन्ति। णिणवीति घनि जघान जघ्नतुः जघ्नुः। थवि सृजिदृशीति वेटि अडे हीति हस्य घत्वे जघनिथ जघन्थ। गमहनेति क्वसौ वेटि जघ्निवान् जघन्वान्। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् हन्ता हतः। हनृतः स्यस्येतीटि हनि-ष्यति। शाससिति ह्यन्तस्य जहि शत्रून्। यङ्लुप्यपि जहि। यङ्लुपि नेच्छन्त्येके। तन्मते यमिरमीति नलुकि जङ्घहि। ये तु तिवा शवेति न्यायस्य सूत्रगणनिर्दिष्टेपि प्रवृत्त्यभ्युपगमाद्यमिरमीति लुगभावं क्ङिदित्यहन्पञ्चमेति हन्तेरपि दीर्घत्वं चेच्छन्ति तेषां जङ्घांहि। भावकर्मणोः स्वरग्रहेति वा ञिटि घानिष्यते त्वया। पक्षे हनिष्यते। हनो वध इति वधे वध्यात्। हन्यादिति तु सप्तम्यां ञिवर्जनाञ्ञिटि वधाभावे घानिषीट। अद्यतन्यां वेति वधेनुस्वारेत्त्वेप्यनेकस्वरत्वादिटि स्वरस्य परे इत्य-स्लुकः स्थानित्वाद्व्यञ्जनादेरिति वा वृद्ध्यभावे अवधीत्। वा त्वात्मने आवधिष्ट। पक्षे हनः सिजिति सिचः किच्वाद्यमिरमीति नो लुकि आहत। सनि स्वरहनेति दीर्घे जिघांसति। यङि हनो घ्नीर्वधे जेघ्नीयते। वधादन्यत्र जङ्घन्यते। चरान्चरे-त्यत्र वा निपातनात् घनाघनः। पक्षे हनः ञ्णिति घात् घातयति। हत्याभूयं भावे इति निपातनात्क्यपि हत्या ब्रह्महत्या। कर्मण्यूवर्णेति घ्यणि घात्यः। आशिर्षीति डे शत्रु वध्यात् शत्रुहः। क्लेशादिभ्योपात् क्लेशापहः तमोपहः। कुमारशीर्षाण्णिन् कुमारघाती शीर्षघाती। अचित्ते टक् पित्तघ्नं घृतम्। वातघ्नं तैलम्। जायापते-श्चिह्नवति जायाघ्नो ब्रिजः पतिघ्नी कन्या। ब्रह्मादिभ्यः ब्रह्मघ्नः शत्रुघ्नः। बाहुल-कात्संप्रदानेपि गां हन्ति यस्मै दातु स गोघ्नोतिथिः। हस्तिबाहुकपाटाच्छक्तौ हस्तिघ्नः

बाहुघ्नः कपाटघ्नो मल्लः। शक्तेरन्यत्र हस्तिघातो रसदः। एवं बाहुघातः कपाटघातः। एषु कर्मणोणित्यण्। नगरादगजे नगरघ्नोऽरिः। गजे तु नगरघातः। राजघः राजानं हन्ति राजघः। पाणिघताडघौ शिल्पिनि पाणिघः ताडघः शिल्पी चेत्। अन्यत्र कर्मणोणि पाणिघातः ताडघातः। एवं दार्वाघातः चार्वाघातः वर्णसंघातः। दार्वाघाटः चार्वाघाटः वर्णसंघाट इति तु घटतेर्हन्तेरेव वा पृषोदरादित्वात्। हनो णिन् पितृघाती मातुलघाती। ब्रह्मभ्रूणेति भूते क्विपि ब्रह्महा भ्रूणहा वृत्रहा। क्वचिदिति डे वप्मान्हन्ति वराहः। पटे हन्यते पटहः। कलं हन्ति कलहः। युजभुजेति घिनणि अभ्याहननशीलोऽभ्याघाती। शृकमेत्युकणि आघातशील आघातुकः। हनोन्तर्घनान्तर्घणौ देशे अन्तर्हन्यते यस्मिन् अन्तर्घनः अन्तर्घणो वा देशः। अन्तर्घातोन्यः। प्रघणप्रघाणौ गृहांशे प्रघणः प्रघाणश्च द्वारालिन्दकः। निघोद्घसंघोद्घनापघनोपघ्नं निमितप्रशस्तगणात्याधानाङ्गासन्नम् निघा वृक्षाः निघाः शालयः। उद्घो मनुष्यः प्रशस्त इत्यर्थः। मूर्तिनिचिताभ्रे घनः दधो घनः काठिन्यमित्यर्थः। घनं दधीति गुणवचनत्वात् घनं निचितम्। घनोभ्रम्। व्ययोद्रोः करणे विघनः अयोघनः द्रुघनः। अरीहणादिपाठाण्णत्वे द्रुघणः। स्तम्बाद् घ्नश्च स्तम्बघ्नो दण्डः स्तम्बघनः। परेर्घः परिघः। परेर्घेति लत्वे पलिघः। स्थादिभ्य इति के विहन्यतेनेनेति विघ्नः। हनो वा वधू चेति चालि वधः घातः। वध्य इति तु वधेर्घ्यणि न जनेति वृद्धिप्रतिषेधाद्वधमर्हतीति वा दण्डादेर्ये। सातिहेतीति क्तौ निपातनात् हेतिः। हनश्चेति णमि समूलघातं हन्ति। करणेभ्यः उपलघातं हन्ति। हिंसार्थादिति णमि दण्डोपघातं गाः कालयति। तृतीयोक्तं वेति वा समासः। पक्षे दण्डेनोपघातम्। णौ करणेनाटि परिघातनः परिघः। उणादौ कीचकपेचकेत्यके निपातनात् वधको हन्ता व्याधिश्च। वधकं पद्मबीजम्। बाहुलकादन्यत्रापि वधादेशः। लिहाद्यन्चि वृत्रवधः शक्रः। वधिता वध्यः वधनम् ३३। सीमन्तेत्यन्ते निपातनात् हेमन्तः २२२। नीनूरमीति किति ये हयः पन्थाः कालश्च २२७। हनेर्घतजघौ चेत्यने घतनः पापः। जघनं श्रोणिः २७२। हिमम् हैममिति तु क्षुहिभ्यां वेति वा किति मे हिनोतेः ३४१। कोरचोरेत्योरे निपातनात् घोरो भीमः ४३४। मावावद्वीति से हसः ५६४। कमिजमीति णिदिः घातिः प्रहरणम्। बाहुलकाद्घातादेशाभावे हानिरुच्छित्तिः। तत एव वा णित्वे हनिरायुधम् ६१८। हन्तेरंह चेत्यतौ अंहतिर्व्याधिः रथश्च ६५४। कृहनेरिति तुकि हतुर्हिमम्। तुकि बाहुलकाद्लुकि च हनुः कपोलाधः ७९१। अनेहेति तु नञ ईहेरेहधी चेत्यसि ९७६॥

अथ शान्तः सेट् च ॥

43. वशक् कान्तौ । कान्तिरिच्छा । यजसृजेति षत्वे वष्टि । वशेरयङीति य्वृति उटः उशन्ति । शतरि उशन् उशती । ऊशतुः ऊशुः । यजादिवशेति पूर्वस्य य्वृति उवाश । यङो वर्जनाद् य्वृदभावे वावश्यते । क्ये उश्यते । वशिता । क्ते उशितः । णौ नन्द्यादिने वाशनः । युवर्णेऽलि वशः । साक्षादादीनि वा गतित्वे वशीकृत्य वशे कृत्वा गतः । गणनिर्देशात्सप्तम्यलुप् । उणादौ घसिवशीति किर्तीरे उशीरं वीरणीमूलम् ४१९ । वशेः किदितीजि उशिक्कान्त उशीरं च ८७६ । वष्टेः कनस् उशनाः शुक्रः ९८९ । वशिघसी छान्दसावित्यन्ये भाषायामपि प्रयोगदर्शनादत्रोपात्तौ ॥

अथ सान्तौ द्वौ सेटौ च ॥

44. असक् भुवि । भवनं भूः सत्ता । अस्ति अस्ति । श्नास्त्योरित्यलुकि स्तः सन्ति । प्रादुरुपसर्गादिति सस्य षत्वे प्रादुःष्यात् प्रादुःषन्ति अभिष्यात् अभिषन्ति निषन्ति विषन्ति । क्रियाव्यतिहारे इत्यात्मनेपदेऽस्तेः सीति सो लुकि व्यतिसे । हस्त्वेति व्यतिहे । धातोरनेकेत्यत्र भ्वस्त्योरेकतरानुप्रयोगेणैव साध्यस्य सिद्धेरुभयोरुपादानादस्तेर्भ्वादेशाभावे चकासामाहे चैत्रेण । शासस्हिति हन्तस्त्यैधिः एधि । दिवि सः सिजस्तेरितीति आसीत् । अद्यतन्यामस्तिब्रुवोरिति भ्वादेशे पिबैतीति सिज्लुपीडभावे न भवतेरिति गुणाभावे अभूत् अभूताम् । भुवो व इत्युपान्त्यस्योत्वे सिज्विद इत्यत्र भुवो वर्जनादनः पुसभावे च अभूवन् । णवि द्वित्वे भूस्वपोरिति पूर्वस्योतोत्वे नामिन इति वृद्धावावादेशे भुवो व इत्युपान्त्यस्योत्वे न बभूव । किति धातोरिवर्णेत्युवि उपान्त्योत्वे च बभूवतुः बभूवुः । शतरि सन् सती । आशित्यस्तिब्रुवोरिति भूः भविता भविष्यति । क्तयोः ऋवर्णश्रीत्यधिकृत्य उवर्णादिति नेट् भूतः भूतवान् । य एचात इति ये यक्य इत्यपि न भव्यम् । कृभ्वस्तिभ्यामिति च्वौ शुक्लीस्यादद्रम् । असी गत्यादानयोश्च । असते असति आस । असून् क्षेपणे । अस्यति अपास्यन् ॥

45. षसक् स्वप्ने । षः स इति सत्वे सस्ति सस्तः ससन्ति ससास । अनादेशादेरित्येत्वे द्वित्वाभावे च सेसतुः सेसुः । ससिता ससितुम् । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषासयिषति । उणादौ षसेर्णिदिति ने सास्ना २९१ । स्यागमेति ये सस्यम् ३५७ ॥

यङ्लुप् च । सर्वे धातवो यङ्लुबन्ताः क्रित्करणाददादौ परस्मैपदिनश्च कर्तर्यनिद्धे इत्यत्रादादिवर्जनाच्छवभावे शेषादिति परस्मैपदे यङ्तुरुस्तोर्बहुलमितीति

बोभर्नीति बोभोति पापचीति पापक्ति धावर्दीति । वावन्ति पास्पर्धीति पास्पर्द्धि । क्रियाव्यतिहारे इत्यात्मनेपदे शीङो रदित्यत्र ङिन्निर्देशेन यङ्लुबन्तस्याग्रहणादन्तो रदादेशाभावेनन इत्यति येनेकस्वरेति यत्वे च व्यतिशेश्यते । शीङ एरित्यत्रापि ङिन्निर्देशात्तिवा शवेति यङ्लुबन्तस्याग्रहणम् । तेनैर्नास्ति । यङ्लुबन्तमात्मनेपदे न प्रयुज्यत इत्येके । भावकर्मणोरात्मनेपदे न प्रयुज्यत इत्यन्ये । यङ्लुबन्तस्य चर्करीतं चर्करीतिश्च पूर्वेषां संज्ञा । यङ्लुबन्तं छन्दस्येवेति केचित् ॥

अथात्मनेपदिनः ॥

46. इंङ्क् अध्ययने । इङिकोरधिनावश्यंभावी योगः । यदाह कश्चित्तमनुवर्तते । ङित्वादिङित इत्यात्मनेपदे अधीते अधीयाते अधीयते । गाः परोक्षायाम् अधिजगे । अत्र परोक्षायां विषये गास्तेन प्राक्तु स्वरे स्वरविधेरिति प्रागेव द्वित्वं न भवति । णौ सन् ङे वा अधिजिगापयिषति अध्यजीगपत् । पक्षे णौ क्रीजीङ इत्यात्वे अर्तिरीति पौ च अध्यापिपयिषति अध्यापिपत् । वाद्यतनीक्रियातिपत्त्योर्गीङ् अध्यगीष्ट अध्यगीष्यत । पक्षे स्वरादेस्तास्विति वृद्धौ अध्यैष्ट अध्यैष्यत । सनीङश्चेति गमौ स्वरहनेति दीर्घे च अधिजिगांसते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अध्येता अध्येतुम् । गमोनात्मन इति सादेरादिरिट् अधिजिगमिषितव्यम् । य एचात इति ये अध्येयम् । णके अध्यायकः । ण्यन्तात्णके अध्यापकः । कर्मजा तृचा चेति प्रतिषिद्धोपि याजकादित्वात्षष्ठीसमासः साध्वध्यापकः । क्ते अधीतम् । इष्टादेरितीनि अधीती शास्त्रे । अत्र व्याप्ये क्तेन इति द्वितीयापवादः सप्तमी । मनि अध्येमा । क्विपि अध्येः । क्विपि अधीत् । धारीङोकृच्छ्रेतृश् अधीयन्सिद्धान्तम् । अत्र तृन्नुदन्तेति प्रतिषेधात्कर्मणि कृत इति षष्ठी नास्ति । युवर्णेत्यलपवादे इङोपादाने तु ङिद्वेति घञि उपाध्यायः । स्त्री चेत् उपाध्याया । ङित्त्वपक्षेणश्चेयेति ङ्याम् उपाध्यायी । पुंनाम्नि घापवादे न्यायावायेति घञि अधीयतेऽस्मिन्नित्यध्यायः ॥

47. शीङ्क् स्वप्ने । शीङ एः शितीति शेते शयाते । शीङो रदित्यन्तो रति शेरते । अधेः शीङित्याधारस्य कर्मत्वे ग्राममधिशेते । क्त्वाति यि शय् शय्यते अधिशय्य गतः । याङि शाशय्यते । यङ्लुपि शेशेति शेशयीति । शिश्ये शयिता शयितुम् । य एचेति ये शेयम् । अचि शयः । पार्श्वादिभ्यः शीङ इत्यः पार्श्वशयः । ऊर्ध्वादिभ्यः कर्तुः ऊर्ध्वशयः उत्तानशयः । आधारात् खशयः गिरिशयः । गिरिश इति तु लोमादित्वान्मत्वर्थीये शे । व्रतेति णिनि स्थण्डिलशायी । श्लिषशीङिति साप्यादपि वा कर्तरि क्ते न डीङ्शीङिति कित्त्वप्रतिषेधाद्गुणे उपशयितो गुरुं शिष्यः । पक्षे कर्मणि क्ते उपशयितो गुरुः शिष्येण । शीङ्भद्रेत्यानौ शयानशीलः

शयालुः । युवर्णेत्यलि संशयः । व्युपाच्छीङ इति घञि तव विशायः मम विशायः तव राजोपशायः मम राजोपशायः । समजेति क्यपि शेरतेस्यामिति शय्या आधारेनटि शयनम् । शवानां शयनं श्मशानमिति पृषोदरादिः । उणादौ शीभीस्यानके शयानकोजगरः शैलश्च ७१ । शिखा शाखेति तु श्यतेरिच्च वेति खे श्यतेः ८५ । शीरीति किति ते शीतम् २०१ । दृप्रभ्रित्यते शयतो निद्रालुश्चन्द्रश्च २०७ । न्युद्भ्यां शीङ इति किति थे निशेरतेस्मिन्निति निशीथोर्धरात्रो रात्रिः प्रदोषश्च । उच्छीथः स्वप्नः टिट्टिभश्च २२८ । भृशीशपीत्यथे शयथोजगरः २३२ । जीण्शीदीति किति ने शीनः पीलुः २६१ । शीङः सन्वदिति डिति ने शिभ्नं मेढ्रम् २६७ । भापेति पे शेपः पुच्छम् २९६ । रीशीभ्यां फः शेफो मेढ्रम् ३१४ । शुकशीमूभ्यः किदिति ले शीलम् ४६३ । शीङस्तलक्पालवालण्वलण्वलाः शीतलमनुष्णम् । शेपालम् । जपादित्वाद्वत्वे शेवालम् । शैवालम् शैवलम् शेवलं च जलमलः ५०१ । शीङापो ह्रस्वश्च वेति वे शिवं भद्रम् । शिवा पथ्या । शेवं धनं सुखं च । शेवोजगरः । शेवा प्रचलानिद्राविशेषः ५०६ । मृमृत्रित्युः शयुरजगरः ७१६ । शीङो धुक् शीधुः ७८४ । शीङः फश्चेति फसि पसि च शेफः शेपश्च मेढ्रम् ९८२ । शेखराशिखरौ तु शाखेरिदेतौ चात इत्यरे शाखेः ४०० ॥

दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । वेवीङ् वीसमानार्थ एतावपि केचित्पठन्ति । छान्दसत्वात्तूपेक्षितौ ॥

48. ह्नुंङ्क् अपनयने । अपनयनमपलापः । मनयवलेति णेनुनासिकानुस्वारयोः किन् ह्नुते किं ह्नुते । शाघह्नुस्थेति चतुर्थ्याम् चैत्राय निह्नुते । जुह्नुते । याङि जोह्नूयते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ह्नोता ह्नोतव्यम् । य एचेति ये ह्नव्यम् । उवर्णादिति घ्यणि ह्नाव्यमवश्यम् । युवर्णेत्यलि अपह्नवः ॥

अतः परमूदन्तः सेट् च ॥

49. षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने । षः स इति सत्वे सूते सुवाते सुवते । सूतेः पञ्चम्यामिति गुणाभावे धातोरिवर्णेत्युवि सुवै सुवावहै सुवामहै । षोपदेशत्वात्प्राग्न्यन्तस्येति षत्वे सुषुवे । क्ये सूयते । णौ सनि सुषावयिषति । औदित्त्वादिटि सोता सविता । क्लिवुवर्णादिति नेट् सूतः सूतवान् । सुवतौ भोजसूनयोरित्यन्त्यस्य घ्ये सूत्या । सुवतेरन्यत्र कुत्सितेति कपि ध्येरेत्यतो वेत्वे सूतिका सूतका । क्तौ सूतिः । निर्दुःसुवेरिति षत्वे निःषूतिः दुःषूतिः सुषूतिः । सूत्वा । मंचाय्येति घ्यणि निपातनात् राजसूयः क्रतुः । क्विपि सूः प्रसूः अण्डसूः शतसूः । प्रात्सूजोरिनित्यत्र सेनोपि

महणमित्येके प्रसवशीलः प्रसवी । क्तेि इति क्ते सूतम् । स्वार्थे के सूतकम् । उणादौ ऋज्यजीति किति रे सूरः ३८८ । सुवः किदिति नौ सूनुः ७८८ । पूङौच् प्राणिप्रसवे । सूयते । पूत् प्रेरणे । सुवति ॥

अथ चान्तः सेट् च ॥

50. पृचैङ् **51** पृजुङ् **52** पिजुकि संपर्चने । संपर्चनं मिश्रणम् । पृक्ते संपृक्ते । क्ये संपृच्यते । संपपृचे संपर्चिता संपर्चितुम् । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् संपृक्तः संपृक्तवान् । ऋदुपान्त्येति क्यपि संपृच्यः । घञि क्तेनिट इति कत्वे संपर्कः । संपृक्तेरपि समः पृचैविति घिनणित्येके । तन्मते संपर्चनशीलः संपर्की । अयं पृजे-ङिति कौशिकः । पृक्ते । पृचैप् संपर्के । पृणक्ति ॥

अथ जान्ताः पञ्च सेटश्च ॥

51. पृजुङ् । उदित्त्वान्ने पृङ्क्ते पृञ्जाते पृञ्जते पपृञ्जे पृञ्जिता पृञ्जितुम् ॥

52. पिजुकि । उदित्त्वान्ने पिङ्क्ते पिञ्जाते पिञ्जते पिपिञ्जे पिञ्जिता पिञ्जितुम् । यङि पेपिञ्ज्यते । यङ्लुपि पेपिङ्क्ते पेपिञ्जीति । घञि न्यङ्क्वादित्वाद्गत्वे पिङ्गः । उणादौ ऋच्छिचटीत्यरे पिञ्जरः ३९७ । पिञ्जिमञ्जीत्यूले पिञ्जूलो हस्तिबन्धन-पाशः ४८८ । वर्णार्थोयमित्येके । अव्यक्तशब्दार्थ इति कौशिकः । पिजुण् हिंसादौ भाषार्थश्च । पिञ्जयति ॥

53. वृजैकि वर्जने । वृक्ते वृजाते वृजते ववृजे वर्जिता वर्जितुम् । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् वृक्तः वृक्तवान् । वृजैण् वर्जने । युजादित्वाद्वा *णिचि वर्जयति वर्जति* ॥

54. णिजुकि शुद्धौ । पाठे इति णस्य नत्वे उदित्त्वान्ने च निङ्क्ते निञ्जाते । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णे प्रणिङ्क्ते । निनिञ्जे निञ्जिता निञ्जितुम् ॥

55. शिजुकि अव्यक्ते शब्दे । तालव्यादिः । उदित्त्वान्ने शिङ्क्ते शिञ्जाते शिञ्जते । आनशि शिञ्जानः । शिशिञ्जे शिञ्जिता शिञ्जितुम् । यङि शेशिञ्ज्यते । यङ्लुपि शेशिञ्जीति शेशिङ्क्ते । *महादित्वाण्णिनि शिञ्जिनी । क्तेि क्ते शिञ्जितम्* ॥

अथ डान्तः सेट् च ॥

56. ईडिक् स्तुतौ । अघोषे इति डस्य प्रथमत्वे तवर्गस्येति तस्य टत्वे च ईट्टे ईडाते ईडते । ईशीड इतीटि ईडिषे ईडिध्वे ईडिष्व ईडिध्वम् । स्वसहचरि-तस्य ध्वमो ग्रहणाद्द्यस्तनीध्वमीडभावे ऐड्ढ्वम् । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ईडां चक्रे । ईडिता ईडितुम् । ऋवर्णेति ध्यणि ईड्यः । क्ते ईडितः । क्तेट इत्यः

ईडा। पृषोदरादित्वाद्ध्रस्वे इडा भूः। उणादौ म्लेच्छीडिर्हस्वश्च वेलः इडः ईडश्च देवविशेषः। इडा ईडा च भूः २ ॥

अथ रान्तः सेट् च ॥

57. ईरिक् गतिकम्पनयोः। ईर्ते ईराते ईरते। क्ये ईर्यते। गुरुनाम्यादेरित्यामि ईरां चक्रे। ईरिता ईरितुम्। ऋवर्णेति घ्यणि ईर्यः। नाम्युपान्त्येति के ईरः। अजातेरिति णिनि स्वैरस्वैरीति स्वस्यात ईता सहैत्वे स्वैरी। उणादौ तृक्‌श्लिष्ये समीरणः १८७। कफादीरेर्ल चेल्लूः कफेलूः श्लेष्मातकः ८३१। ईरण् क्षेपे। युजादित्वाद्वा णिचि ईरयति ईरति ॥

अथ शान्तः सेट् च ॥

58. ईशिक् ऐश्वर्ये। स्मृत्यर्थेति वा कर्मणः कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् भुव ईष्टे भुवमीष्टे। ईशीड इतीटि ईशिषे ईशिध्वे ईशिष्व ईशिध्वम्। स्वसाहचर्येण पञ्चमीध्वमो ग्रहणाद्वचस्तनीध्वमीडभावे यजसृजेति शस्य षत्वे तवर्गस्येति धस्य ढत्वे तृतीयस्तृतीयेति षस्य डत्वे स्वरादेस्तास्विति वृद्धौ ऐड्ढ्वम्। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि ईशां चक्रे। ईशिता ईशितुम्। नाम्युपान्त्येति के ईशः। आनशि ईशानः। स्थेशेति वरे ईष्टे इत्येवंशील ईश्वरः। स्त्रियामपि ईश्वरा। ईश्वरीति त्वश्रोरीचादेरिति वरटि ङ्याम् [उणादौ ४४२]। के ईशितः। क्तेट इत्वः ईशा। उणादौ युयुजीति किदाने ईशानः २७७ ॥

अथ सान्ताः पञ्च सेटश्च ॥

59. वसिक् आच्छादने। वस्ते पटम्। क्ये वस्यते। अनादेशादेरित्येत्वस्य द्वित्वाभावस्य च न शसेति प्रतिषेधे ववसे ववसाते ववसिरे। वसितः वसितवान्। आनशि वसानः। करणेनटि वसनम्। इङित इत्यने वसनशीलो वसनः। वसित्वा। उणादौ प्रुञ्जेति नौ वासिर्मूत्राधारश्चर्मपुटः ६४६। घटिनि त्रटि वस्त्रम् ४४६. ४६१। वस्याभिभ्यां णिदित्यासि वासः ९७०। वसं निवासे। वसति वस्ता उषितः उषित्वा ॥

60. आङः शासूकि इच्छायाम्। आङ इत्याङ्पूर्व एवायं प्रयोज्यो न केवलो नाप्यन्योपसर्गपूर्व इत्येवमर्थम्। कानित्येव सिद्धे आङ इति वचनं कानेवाङ्पूर्वस्य शास्तेरास इसिति नियमार्थम्। तेनेमासः शास इतीसभावे आशास्ते। क्ये आशास्यते। शास्यसूवक्तीत्यत्र, शास्तेरेव ग्रहणादङभावे आशासिष्ट। उपान्त्यस्येत्यत्रापि

शास्तेरेव प्रतिषेधाण्णौ ङे ह्रस्वे आशीशसत् । अस्यापि ह्रस्वप्रतिषेध इत्यन्ये । तन्मते आशशासत् । आशासिता आशासितुम् । ऋदित्त्वात् क्विं वेट् अत एव चोत्तरपदान्तस्यापि क्तौ यत्वभावः । यपिहिस्त्राद्यशिदभावादिट् प्राप्तिरेव नास्ति आशास्त्वा |आशासित्वा । यपमेवेच्छन्त्येके आशास्य । अनुदिदयमित्यन्ये । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् आशास्तः आशास्तवान् । येषां नोदित्तन्मते वेट्त्वाभावादिट् आशासितः आशासितवान् । इङित इत्यने आशासनशील आशासनः । क्रुत्सपदिति क्विपि आशीः । श्वादिभ्य इति क्तौ आशास्तिः । शासूकू अनुशिष्टौ । शास्ति शिष्यते अशशासत् ॥

61. आसिक् उपवेशने । आस्ते । कालाध्वेति कर्मत्वे मासमास्ते । अधेः शीङित्याधारस्य कर्मत्वे ग्राममध्यास्ते । दयायेत्यामि आसां चक्रे । गत्यर्थाकर्मकेति वा कर्तरि क्ते आसितश्चैत्रः । पक्षे भावे आसित चैत्रेण । साप्यात् श्लिषशीङिति वा कर्तरि क्ते उपासितो गुरु शिष्यः । पक्षे कर्मणि उपासितो गुरुः शिष्येण । आसिता आसितुम् । आनशि निपातनात् आसीनः । आस्यटीति क्यपि आस्या । णिवेत्तीत्यने आसना उपासना । श्वादिभ्य इति क्तौ उपास्तिः ॥

62. कसुकि गतिशातनयोः । उदित्त्वाने कस्ते चकंसे कसिता । यङि चाकस्यते । यङ्लुपि चाकसीति । भाव घञि वा कसः । क्तेट इत्यः कसा ॥

63 णिसुकि चुम्बने । उदित्त्वाने पाठे इति नत्वे च निस्ते । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणिंस्ते परिणिंस्ते । नाम्यन्तस्थेत्यत्र शिटा नकारेण वान्तरेऽपीति प्रत्येक वाक्यसमाप्तेरिष्टत्वाद्व्यवधाने षत्वाभावे निंस्से । निनिंसे निंसिता निंसितुम् । यङि नेनिंस्यते । यङ्लुपि नेनिंसीति नेनिंस्ति । ऋवर्णेति घ्यणि निंस्यम् । अचि घञि च निंसः । निंसनिक्षनिन्दः कृति वेति वा णत्वे प्रणिंसनीयम् प्रनिंसनीयम् प्रणिंसनम् प्रनिंसनम् । कृतोऽन्यत्रापि णत्वविकल्प इत्यन्ये । तन्मते प्रणिंस्ते प्रनिंस्ते प्रणिंसाते प्रनिंसाते प्रणिनिंसे प्रनिनिंसे ॥

अथ क्षान्तः सेट् च ॥

64. चक्षिक् व्यक्तायां वाचि । सयोगस्यादाविति कस्य लुकि आचष्टे । न वा परोक्षायामिति वा ख्शांगूख्यांगोर्गित्त्वात्फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे आचख्शे आचख्ये । फलवतोऽन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे आचख्शौ आचख्यौ । पक्षे आचचक्षे ।

अशिति चक्षो वाचीति क्शांग्ख्यांगौ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् आक्शास्यते । शिद्या-धस्येति वा द्वितीये आख्शास्यते आख्यास्यते आक्शास्यति आख्शास्यति आख्यास्यति । शास्त्यसूवक्तीत्याङि आख्यत् । य एचेति ये आख्येयम् । उपसर्गादात इति डे आख्यः प्रख्यः । तन्व्यधीति णे ख्यायः । समः ख्य इति डे गोसंख्यः । व्यञ्जनान्तस्येत्यत्र ख्यावर्जनात् क्तयोस्तस्य नत्वाभावे ख्यातः ख्यातवान् । पुमोऽशिटीत्यत्र ख्यागो वर्जनान्मोऽनुस्वारानुनासिकपूर्वरेफाभावे पुंख्यानं पुंख्यातिः। वागर्थस्यैव क्शांग्ख्यांगौ तेन वर्जनार्थाद् ध्याणि संचक्ष्या दुर्जना वर्जनीया इत्यर्थः । भक्षणार्थादनटि चक्षणम् । चक्षिता । स्वरादिति कृतो नस्य क्षुभ्नादीनामिति णत्वप्रतिषेधे प्रख्यानम् प्रख्यापनीयम् । उणादौ तृक्षिभ्यणे विचक्षणः । ज्ञानार्थत्वादत्र क्शांग्ख्यांगभावः १८७ । चक्षः शिद्वेत्यसि चक्षाः नृचक्षाः ख्याश्च राक्षसः । अवचक्षाः ९६९ । चक्षेः शिद्वेति किद्युसि चक्षुः परिचक्षुः अवचक्षुः अवसंचक्षुः अवख्युः । बाहुलकाद्द्वित्वे संचचक्षुः विचख्युः १००१ ॥

अथोभयपदिनस्तत्राप्युदन्तौ ॥

65. ऊर्णुग्क् आच्छादने । वोर्णोरिति वौत्वे प्रोर्णौति प्रोर्णोति । न दिस्योरित्यौत्वप्रतिषेधे प्रौर्णोत् प्रौर्णोः । परस्मैपदे सिचि वोर्णुग इति वा वृद्धौ प्रौर्णावीत्। पक्षे प्रौर्णवीत् । वोर्णोरितीटो वा ङित्त्वे प्रौर्णुवीत् । गुरुनाम्यादेरित्यत्रोर्णोर्वर्जनात्परोक्षाया आमभावे प्रोर्णुनाव । गित्वात्फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे प्रोर्णुते प्रोर्णुनुवे । अत्यर्तीति यङि प्रोर्णोनूयते । प्रोर्णविता प्रोर्णुविता प्रोर्णवितुम् प्रोर्णुवितुम् । सनि इवृधेति वेटि प्रोर्णुनविषति प्रोर्णुनुविषति । पक्षे प्रोर्णुनूषति । क्तिति ऋवर्णश्रीति नेट् प्रोर्णुतः प्रोर्णुतवान् । ऊर्णोति स्विणुर्विशेति णे ऊर्वतेः [उणादौ १८२] ऊरुः उररित्यन्यतैरौ [उणादौ ७३६. ७३७] ॥

66. ष्टुंग्क् स्तुतौ । षः स इति सत्वे स्तुते । उत औरित्यौत्वे स्तौति । यङ्तुरुस्तोरितीति स्तवीति । उपसर्गात्सुगिति षत्वे अभिष्टौति निष्टौति । नाम्यन्तस्थेति षत्वे तुष्टाव । यङि तोष्टूयते । यङ्लुपि तोष्टोति तोष्टवीति । सनि तुष्टूषति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्तोता प्रस्तोता । सिचि परस्मैपदे धूगसुस्तोरितीटि अस्तावीत् अस्ताविष्टाम् । स्क्रसृवृभृस्तुद्रुस्रुश्रुव इत्यत्र स्तोर्वर्जनात्परोक्षायामिडभावे तुष्टोथ । उत औरित्यत्राहेत्रिति वचनाद्द्वित्वे औत्वाभावः तुष्टुव तुष्टुम । परिनिविपूर्वस्य स्तुस्वञ्जश्चेत्यद्व्यवाये

वा पक्षे पर्यष्टौत् पर्यस्तौत् । द्रुवृगेति क्यपि स्तुत्यः । दिद्युद्ददिति क्विपि निपातनात् आयतस्तवनशील आयतस्तूः । एवं ग्रावस्तुत् । नीदाविति त्रटि स्तोत्रम् । क्विप्युपसर्गादिति षत्वे परिष्टुत् । समासेऽग्नेः स्तुतः अग्निष्टुत् । प्रात्स्रुद्रुस्तोरिति घञि प्रस्तावः । संस्तोः समेत्य स्तुवन्त्यत्र संस्तावः । यज्ञविषयादन्यत्र युवर्णेत्यलि संस्तवः । एवं स्तवः । श्वादिभ्य इत्यनडपवादे करणे क्तौ स्तुतिः । उणादौ भीण्शलीति के स्तोकम् २१ । द्रुकृत्रिल्यके स्तबको गुच्छः २७ । युसुकिति पे ऊत्वे च स्तूपो बैधिसत्त्वभवनम् २९७ । अर्तीरीति मे स्तोमः समूहो यज्ञः स्तोत्रं च ३३८ । टुभुड् सम्भे इत्यस्य तु स्तोभोऽनर्थकं श्रुतिपूर्णं वचः ॥

अथोदन्तोऽनिट् च ॥

67· ब्रूंग्क् व्यक्तायां वाचि । ब्रूते । किरादित्वाञ्ञिक्ययोरभावे कर्मकर्तरि अवोचत कथा स्वयमेव ब्रूते कथा स्वयमेव । ब्रूतः परादितीति ब्रवीति । ब्रूगः पञ्चानामिति ब्रूग आहादेशे तिवां णवादौ च आह् आहतुः आहुः आत्थ आहथुः । अशिल्यस्तिब्रुवोरिति वचादेशे यजादिवशिति पूर्वस्य य्वृति उवाच । यजादिवनेरिति य्वृति ऊचे । क्ये उच्यते । शास्त्यसूवक्तीत्यङि अवोचत् । अनुस्वारेत्त्वादनिट् वक्ता वक्तुम् । प्रवचनीयादय इति वा कर्तर्यनीये प्रवचनीयो गुरुर्धर्मस्य । पक्षे कर्मणि प्रवचनीयो धर्मो गुरुणा । घ्याणि वचोऽशब्दनाम्नीति कत्वप्रतिषेधे वाच्यम् । शब्दसंज्ञायां तु वाक्यम् । त्यज्यजेति कत्वाभावे प्रवाच्यो ग्रन्थविशेषः । अचि ब्रुव इति निपातनात् ब्राह्मणमात्मानं ब्रूते ब्राह्मणब्रुवः । वेयिवदिति निपातनाद्भूतमात्रे कानः अनूचानः । तत्र क्वस्विति क्वसौ ऊचिवान् । दिद्युदिति क्विपि निपातनात् वचनशीला वाक् । उणादौ नीनुरमीति किति थे उक्थं साम २२७ ॥

अथ षान्तोऽनिट् च ॥

68· द्विषींक् अप्रीतौ । द्विष्टे द्वेष्टि । वा द्विषेति शिदनो वा पुंसि अद्विषुः अद्विषन् । हशिट इति सकि अद्विक्षत् । अनुस्वारेत्त्वादनिट् द्वेष्टा द्वेष्टुम् । कल्वर्णेति घ्याणि द्वेष्यः । नाम्युपान्त्येति के द्विषः । क्विपि सुद्विट् मित्रद्विट् ब्रह्मद्विट् । सुग्द्विषेत्यतृशि द्विषो वातृश इति वा कर्मणि षष्ठ्याम् चौरस्य द्विषन् चौरं द्विषन् । युजभुजेति घिनणि द्वेषणशीलो द्वेषी । घञि द्वेषः ॥

अथ हान्तास्त्रयोऽनिटश्च ॥

69· दुहींक् क्षरणे । दुग्धे गौः दोग्धि । कर्मकर्तर्येकधाताविति ञिक्यात्मनेपदेषु प्राप्तेषु भूषार्थेति किरादित्वात्क्यनिषेधे दुग्धे गौः स्वयमेव । स्वरदुहो वेति

वा त्रिजगिनिवेश अदुग्ध गौः स्वयमेव अदोहि गौः स्वयमेव । हशिट इति सकि अधुक्षत् । वतवर्गादावात्मनेपदे दुहदिहेति सको वा लुकि अदुहहि अधुक्षावहि अदुग्ध अधुक्षत अदुग्धाः अधुक्षथाः । अनुस्वारेत्त्वादिट् दोग्धा दोग्धुम् । कृवृपीति वा क्यपि दुह्या गौः । पक्षे ऋवर्णेति घ्यणि दोह्या । क्विपि गोधुक् । दुहेर्डुघः काम-दुघो धर्मः । युजभुजेति घिनणि दोही । बाहुलकात्खलपवादेने सुदोहनः । घञि दोहः । उणादौ कुमुदेत्यदे निपातनात् दोहदोऽभिलाषविशेषः २४४ । त्वष्ट्रिति तृप्रत्यये निपातनात् दुहिता ८६५ ॥

70. दिहींक् लेपे । दिग्धे देग्धि । नेर्ङ्गादेति नेर्णत्वे प्रणिदेग्धि । हशिट इति सकि अधिक्षत् । वतवर्गादावात्मनेपदे वा सको लुकि अधिक्षावहि अदिहहि अधिक्षत अदिग्ध । संदिदेहे संदिदेह । यङि देदिह्यते । यङ्लुपि देदिहीति देदेग्धि । अनुस्वारे-त्त्वादिट् देग्धा दिग्धः संदिग्धः । उणादौ मृदिकन्दीत्यले देहली द्वाराधोदारु ४६९ ॥

71. लिहींक् आस्वादने । लीढे लेढि । हशिट इति सकि अलिक्षत् । वत-वर्गादावात्मनेपदे वा सको लुकि अलिहहि अलिक्षावहि अलीढ अलिक्षत । लिलिहे लिलेह । यङि लेलिह्यते । यङ्लुपि लेलिहीति लेलेढि । अनुस्वारेत्त्वादिट् लेढा लेढुम् । ऋवर्णेति घ्यणि लेह्यम् । लिहादयेति लिहः आलेहः । बाहुलकाद्युपान्त्येति के लिहः । उणादौ लिहेर्जिह् नेति वे जिह्वा ५१२ ॥

अथादाद्यन्तर्गणो ह्वादयः ॥

1. हुंक् दानादनयोः । दानमत्र हविःप्रक्षेपः । अदनं भक्षणम् । हुयः शितीति श्लि उत औरित्यत्राशेरित्युक्तेरौत्वाभावे जुहोति । जुहुतः । हिणोरिति वान्तो नो लुगिति नलुकि च जुह्वति । पुस्केति शिवतः पुसि पुस्पाविति गुणे अजुहवुः । भीह्रीति परोक्षाया वामि जुहवांचकार । अथामासि तिव्वद्भावादयः शितीति द्वित्वम् । पक्षे जुहाव । हुधुटो हेर्धिः जुहुधि । अनुस्वारेत्त्वादिट् होता होतुम् । य एचोति ये हव्यम् । उवर्णादावश्यके घ्यणि हाव्यमवश्यम् । अनि हवः । आशिष्यकन् हवकः । दिद्युद्ददिति क्विपि निपातनात् हवनशीलो जुहूः । युवर्णेत्यलि हवः । उणादौ अर्त्तीरीति मे होम आहुतिः ३३८ । हुयामेति त्रे होत्रं हवनम् । होत्रा ऋचः ४६१ । हप्यर्चीति हविः पुरोडाशादिः ९८९ । हुयतेर्नृः होता ऋत्विक् ८६३ ॥

अथाङ्कोनिद् च ॥

2 ओहांक् त्यागे । ककारौकारावित्कार्यार्थौ न शवो लुपीत्यादौ विशेषणार्थ-श्च । जहाति । हाक इति येति जहितः । एषामीरिति जहीतः । आ च हौ

जहाद्दि जहिहि। पक्षे जहीहि। यि लुकि जह्यात् जह्याताम्। क्ये ईर्व्यञ्जने इतीत्वे हीयते। आतो णव औ जहौ। गापास्थेत्याशिष्येः हेयात्। यङि जेहीयते। यङ्लुपि न हाक इति पूर्वस्यात्वाभावे जहाति। पक्षे यङ्तुरुस्तोरितीति जहेति। ललाटवातेति खशि शर्धंजहा माषाः। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् हाता हातुम्। ओदित्त्वाद्रसूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे हीनः हीनवान्। हः कालेति टनणि जहाति भावानिति हायनः संवत्सरः। जहत्युदकमिति हायना व्रीहयः। आतो ड इति डे कर्तो जहाति कलहः। ङ्यापो बहुलं नाम्नीति पूर्वस्य ह्रस्वः। हाको हिः क्त्वि हित्वा। ग्लाहेत्यनौ हानिः। अहीयरुह इत्यत्र हाको वर्जनात्पञ्चम्यास्तस्वभावे सार्थाद्धीनः। पापहीयमानेनेति तृतीयायास्तसौ विद्यातो हीयते। उणादौ भीण्शलीति के निहाको निःस्नेहः। निहाका गोधा २१। पाहाभ्यां पयसौ चेत्यसि ह्योनन्तरातीतदिनम् ९५३। अहरिति तु श्वन्मातरिश्वनित्यनि निपातनादंहतेः ९०२॥

अथेदन्तावनिटौ च॥

3. ञिभीक् भये। बुद्धिससर्गपूर्वकेपायेवधित्वादपादानत्वे पञ्चम्यपादाने इति पञ्चम्याम् चौराद्बिभेति। भियो न वेति वेत्वे बिभितः। पक्षे बिभीतः। बिभ्यति। द्व्युक्तेति शिदनः पुसि पुस्पाविति गुणे अबिभयुः। भीह्रीति परोक्षाया वामि बिभयांचकार बिभाय। हेतुकर्तृतो भये वर्तमानस्य णौ बिभेतेर्भीष् चेत्यात्वे भीषादेशे आत्मनेपदे च मुण्डो भापयते मुण्डो भीषयते। करणाद्भये तु कुञ्चिकयैनं भाययति। भियो रुरुकलुकम् भयशीलो भीरुः भीरुकः भीलुकः। क्त्वित्त्वादत्र न गुणः। वर्षादयः क्लीबे इत्यलि भयम्। भ्यादिभ्यो वेति वा क्तिपि भी॰। पक्षे क्तौ भीतिः। उणादौ भीण्शलीति के भेको मण्डूकः कातरश्च २१। शमीभ्यानके भयानकः ७१। भियः षेन्तश्च वेति किति मे भीमः भीष्मः ३४४। भीवृधीति रे भेरो दुन्दुभिः कातरश्च। ऋफिडादित्वाह्लत्वे भेलश्चिकित्साग्रन्थकारोऽमाश्च ३८७॥

4. ह्रींक् लज्जायाम्। जिह्रेति जिह्रीतः। योनेकस्वरस्येति यापवादे संयोगादितीयि जिह्रियति। द्व्युक्तेति शिदनः पुसि पुस्पाविति गुणे अजिह्रयुः। भीह्रीति परोक्षाया वामि जिह्रयां चकार जिह्राय। यङि जेह्रीयते। णौ अर्त्तिरीति पौ पुस्पाविति गुणे ह्रेपयति। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ह्रेता ह्रेतुम्। ऋह्रीघ्रेति क्तयोस्तस्य वा नत्वे ह्रीणः ह्रीतः ह्रीणवान् ह्रीतवान्। य एचेति ये ह्रेयम्। क्रुत्संपदेति क्विपि ह्रीः। उणादौ ह्रियो रश्च लो वेति किति के ह्रीकः ह्रीकश्च सलज्जः २९। ह्रियः किद्रो लश्च वेति कौ ह्रीकुः ह्रीकुश्च त्रपु जतुनी लज्जावांश्च ७९०॥

अथ ऋदन्तावनिटौ च ॥

5. पृंक् पालनपूरणयोः । पृभृमेति पूर्वस्येत्वे पिपर्ति पिपृतः पिप्रति पपार पप्रतुः । थवि ऋत इति नेट् पपर्थ । वे स्क्रसृवृतीटि पप्रिव । ऋदन्तोयं सेट् चैत्येके । तन्मते तस्योष्ठ्यादित्युरि भ्वादेरिति दीर्घे च पिपूर्तः । अन्तौ पिपुरति । परोक्षायां ऋः शॄदृप्र इति वा ऋः निपप्रतुः निपप्रुः । पक्षे स्कृच्छृत इति गुणे निपपरतुः निपपरुः । थवि स्क्रसृवृतीटि निपपरिथ । वे निपप्रिव निपपरिव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पर्ता पर्तुम् । हनृत इतीटि परिष्यति । क्तयोः व्यापृतः व्यापृतवान् । येषां तु दीर्घान्तस्तन्मते ऋवर्णेतीडभावे ऋल्वादेरित्यत्र प्रो वर्जनात् क्तयोस्तस्य नत्वाभावे पूर्तः पूर्तवान् । णौ साहिसातीति प्रो पारयः । घञि पारः । णौ दान्तशान्तेति क्ते वा पूर्णेति निपातनमस्यापीत्येके । तन्मते णौ क्ते पूर्णः पारितः । पुरित इति तु पुरेश्चेण्यन्तात् क्ते ॥

6. ऋंक् गतौ । हवः शितीति द्वित्वे पृभृमेति पूर्वस्येत्वे पूर्वस्यास्वे इतीयि नामिन इति गुणे इयर्ति । इयृतः इयति । श्रौतीत्यत्रात्यादावित्यधिकारादत्र ऋच्छाभावः । संपूर्वात्समो गमृच्छीत्यात्मनेपदे समियृते । आप्ये तु सति शेषात्परस्मैयिति परस्मैपदे समियर्ति मित्रम् । अस्यादेरिति पूर्वस्यात्वे ऋदादित्वाभावादनात इति नन्ताभावे आर । आरतुः आरुः । इन्ध्यसंयोगेत्यवित्परोक्षायाः कित्त्वेप्यत्र संयोगादिति गुणः । यङयडेति गुणे अर्यते । अट्यर्तीति यङि अरार्यते । आशीर्ये अर्यात् । समस्याम् इयृयात् । अद्यतन्यां सर्त्यर्तेरिति घाङि आरत् आर्षीत् । थवि ऋवृव्येद इतीटि आरिथ । सनि ऋस्मिपूङिनीटि स्वरस्य कार्यित्वाद्वित्वं प्रति निमित्तत्वाभाव इति पूर्वं स्वरादेशो गुणे पश्चात्स्वरादेरिति द्वितीयांशस्य द्विरवे अरिरिषति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अर्ता अर्तुम् । ऋहीति क्तयोस्तस्य वा नत्वे ऋणम् ऋतम् । णौ अर्तिरीति पौ अर्पयति । उणादौ ऋकृमित्युगे अरणः ११६ । कामिपुर्गेति थे अर्थः २२५ । गुदूरमीति मे अर्भः शिशुः ३२७ । अर्तीरीति मे अर्मोऽक्षिरोगः ३३८ । धापाजीत्यन्ये अरण्यम् ३७१ । ऋकिपटीत्यरे अररं कपाटः ३९७ । ऋहजिन्यगौ अरत्निः ६३८ । अर्तेरत्निः अरत्निरस्त्रनिष्ठौ रत्नः ६८२ । सर्तेऋच्छात इति मौ ऊर्मिः ६८९ । नदिवर्तीत्यरौ अरतिः कपाटः ६९८ । अङ्गर्तेः किरिति तुनि ऋतुर्वसन्तादिः स्त्रीरजश्चत्वारश्च ७७७ । वहियुदीत्यरौ अररमुर आयुधं च ८१२ । अर्तेर्भुक्षिनक् ऋभुक्षा इन्द्रः ९२८ । सामर्दाति यनि अर्वाञ्चः १०४ । अर्तेरार्मी नेत्यसि उरो वक्षः । अर्शो गुदरोगः ९६७ । अर्तीण्याम्मीति नसि अर्णो जलम् ९७१ । स्पर्तीत्युमि अर्यम: ९९७ । कं शापने च । कच्छति ॥

अथात्मनेपदिनावादन्तावनिटौ च ॥

7. ओहांङ्क् गतौ। ङित्वादिङित इत्यात्मनेपदे हवः शितीति द्वित्वे पृभृमेति पूर्वस्येत्वे एषामीतीत्वे न जिहीते। जिहाते जिहते। ईर्व्यञ्जने इत्यत्र हाकोनुवृत्तेः क्ये ईत्वाभावे हायते। संजहे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् हाता हातव्यम्। य एचेति ये हेयम्। हः कालेति टनणि हायनो वर्षे व्रीहिश्च। ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे हानः हानवान्। अदुरुपसर्गान्तपूर्वस्य स्वरादिति नस्य णत्वे महाणः महाणवान्। ओहांक् त्यागे। जहाति हीयते ॥

8. मांङ्क् मानशब्दयोः। हवः शितीति द्वित्वे पृभृमेति पूर्वस्येत्वे एषामीतीत्वे च मिमीते। ईर्व्यञ्जने इतीत्वे मीयते। ममे। नेर्ङ्गादेति नेर्णत्वे प्रणिममे। आशिषि क्ङिद्त्वाभावाद्गापास्थेत्येत्वाभावे मासीष्ट। सनि मिमीमेति स्वरस्येति द्वित्वाभावे च प्रमित्सते। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् माता मातव्यम्। य एचेति ये मेयम् प्रमेयम्। क्तिति तादौ दोसोमास्थ इः प्रमितः प्रमितवान्। श्वादिभ्य इति क्तौ प्रमितिः उपसर्गादित्याङि प्रमा। करणेनाटि प्रमाणम् ॥

अथोभयपदिनः षडनिटश्च। तत्रादन्तौ ॥

9. डुदांग्क् दाने। गित्त्वात्फलवत्कर्तरीगित इत्यात्मनेपदे हव इति द्वित्वे श्नश्चेत्यात्लुकि च दत्ते। नेर्ङ्गादेति नेर्णत्वे प्रणिदत्ते। फलवतोन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे ददाति प्रणिददाति दत्तः। आङ्पूर्वाद्दागोस्त्वास्येत्यात्मनेपदे विश्रामादत्ते। एषामीत्यत्र दो वर्जनादत्रेत्वाभावः। अन्तो नो लुक् ददति ददतु। शतरि ददत्। शौ वा ददति ददन्ति कुलानि। हौ द इति स्वरस्यैत्वे द्वित्वाभावे च देहि। द्व्युक्तेति शिदनः पुसि अददुः। पिबैतीति सिचो लुपि अदात्। अद्यतन्यामात्मनेपदे इश्च स्थाद इति किंत्वे द इत्वे च अदित। आतो णव औ ददौ। आददे। आशिषि गापास्थेत्येः देयात्। क्ङितोन्यत्र दासीष्ट। सनि मिमीति स्वरस्येति द्वित्वाभावे च दित्सते। अत्र फलवत्कर्तरि प्राग्वदित्यात्मनेपदम्। अन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे दित्सति। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् दाता दातव्यम्। य एचेति ये देयम्। तन्व्यधीति णे दायः। दद इति तु ददतेरचि। आतो ड इत्यणपवादे डे गोदः। दश्चाडः दायादः। प्राज्ज्ञश्च धर्मप्रदः। प्रादागेति वा त्ते दातुमारब्धं प्रत्तम्। पक्षे ददिति दति प्रदत्तम्। निविस्वन्ववादिति वा त्ते दस्तीति दीर्घे च नीत्तम् वीत्तम्, सूत्तम् अनूत्तम् अवत्तम्। पक्षे ददिति दति निदत्तमित्यादि। स्वरादुपसर्गादिति त्ते आत्तः उपात्तः। ददिति दति ड्वित्वात्त्रिमकि दानेन निर्वृत्तं दात्रिमम्। दाधे-

सीति रौ दानशीलो दारुः । भावाकर्त्रोर्घञि दायः । उपसर्गाद्दः किः आदिः । उपसर्गादात इत्यङि उपदा । खलपवादे शासूयुधीत्यने सुदानः ॥

10. डुधांग्क् धारणे च । चकाराद्दाने । धत्ते । अत्र धागस्तथोर्धेति पूर्वस्य चतुर्थः । चतुर्थान्तत्वाभावे तु पूर्वस्य न चतुर्थः दधाति । नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणिदधाति । अधश्चतुर्थादित्यत्र धो वर्जनात्तथोर्धत्वाभावे धत्तः धत्थः । अन्तो नो लुक् दधति । शतरि दधत् । शौ वा दधति दधन्ति कुलानि । हौ द इति स्वरस्यैत्वे द्वित्वाभावे च धेहि । व्युक्तेति शिदनः पुसि अदधुः । अवाविति दासंज्ञत्वात्पिबैतीति सिचो लुपि अधात् । सिज्विद इत्यनः पुसि इडेदित्यालुकि अधुः । अद्यतन्यामात्मनेपदे इश्च स्याद इतीत्वे किच्चे च अधित । क्ये ईर्व्यञ्जने इतीत्वे धीयते । दधे दधौ । आशिषि गापेत्येति धेयात् । क्ङितोन्यत्र धासीष्ट । सनि मिमीमेतीति द्वित्वाभावे च धित्सति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् धाता धातव्यम् । धाय्यापाय्येति ध्यणि निपातनात् धाय्या सामिधेनी । ऋचोन्यत्र य एच्चेति ये धेयम् । तन्व्यधीति णे धायः । दध इति तु दधतेरचि । क्तिति तादौ धाग इति हिः विहितः विहितवान् । समस्ततेति वा मो लुकि संहितम् सहितम् । वावाप्योस्तनीति वा प्यादेशे पिहितम् अपिहितम् पिधानम् अपिधानम् । आतो ड इति डे गोधा । शीङ्श्रद्धेत्यालौ श्रद्धालुः । सस्निचक्रीति निपातनाड्डौ धानशीलो दधिः । द्विस्त्वाचिमकि विधानेन निर्वृत्तं विहित्रिमम् । उपसर्गाद्दः किः प्रधिः विधिः संधिः । निर्दुःसोः सेधेति षत्वे निःषंधिः दुःषंधिः सुषंधिः । व्याप्यादाधारे वालधिः ओषधिः । अन्तर्धिरन्तर्धानम् अन्तर्धिः । स्यादिभ्यः कः विधः । उपसर्गादात इत्यङि विधा उपधा संधा । मृगयेति निपातनादङि श्रद्धा । खलपवादे शासूयुधीत्यने सुधानः । उणादौ भीण्शलीति के धाक ओदनः स्तम्भश्च २१ । धाल्विल्याणके धाणको दीनारद्वादशभागः ७० । शीभीत्यानके धानका हैमादिपरिमाणम् ७१ । प्याधेति ने धाना भृष्टयवोऽङ्कुरश्च २६८ । तुदादिवृजीति किल्ने निधनम् २७३ । अर्तीरीति मे धामं निलयस्तेजश्च ३३८ । धामाजीत्यन्ये धान्यम् ३७१ । संध्येति तु सञ्ज्ञेर्थे वेति ये ३६१ । इणूधाभ्यां वेति वा किति रे धीरः धारा ३८९ । कृसिकमीति तुनि धातुः ७७३ । धृपेस्तु धृपेर्दिधिषादिधीषौ चेत्युः दिधिषूर्ज्यायस्याः पूर्वमूढा लघ्वी पुंश्चली च । दिधीषूस्त्वायाः कनिष्ठाया ज्येष्ठानूढा ८४२ । मनिति मनि धाम ९११ । वयः पयः पुरोरेतोभ्य इत्यसि वयोधा युवा । पयोधाः पर्जन्यः । पुरोधाः पुरोहितः । रेतोधा जनकः ९७४ । विधाः वेधा इति तु विधेर्वेति वा कित्यसि विधनेः ९७२ ॥

अथ ऋदन्तः ॥

11. डुडुभृंग्क् पोषणे च। चकाराद्धारणे। हवः शितीति द्वित्वे पृभृमेति पूर्वस्येत्वे बिभृते बिभर्ति। द्युक्तेति शिदनः पुसि पुस्पाविति गुणे च अबिभरुः। भीह्रीति परोक्षाया वामि तिव्वद्भावाद्द्वित्वेत्वयोः बिभरां चकार बभार। अनुस्वारेत्त्वानिट् भर्ता भर्तुम्। भृगोसंज्ञायामिति क्यपि भृत्यः। संज्ञायां तु ऋवर्णेति घ्यणि भार्यो नाम क्षत्रियविशेषः। भार्या वधूः। समो वा संभृत्यः संभार्यः। लिहादिभ्य इत्यणपवादेचि जारभरा कन्या। क्ते भृतः। कुत्सितेति कपि भृतकः। भावाकर्त्रोर्घञि भारः। भर इति तु भृणातेरलि। कुक्ष्यात्मोदरेति खौ कुक्षिंभरिः आत्मंभरिः उदरंभरिः। भृवृजीति खे विश्वभरा भूः। भृगो नाम्नीति स्त्रियां भावे क्यपि कुमारभृत्या। संज्ञाया अन्यत्र भृतिः। ट्वित्वादथुः भरथुः। ड्वित्त्वात्त्रिमक् भृत्रिमम्। उणादौ द्वारशृङ्गारेत्यारे निपातनात् भृङ्गारः ४११। दृमुपीति किति तौ प्रभृतिरादिः ६६१। भृंग् भरणे। भरते भरति ॥

अथ जान्तौ ॥

12. णिजृंकी शौचे च। चकारात्पोषणे। पाठे इति नत्वे हवः शितीति द्वित्वे निजां शित्येदिति पूर्वस्यैत्वे च नेनिक्ते नेनिजाते नेनिजते नेनेक्ति नेनिक्तः नेनिजति। णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति प्रणेनेक्ति। द्युक्तेति शिदनः पुसि अनेनिजुः। द्युक्तोपान्त्यस्येति गुणनिषेधे नेनिजानि अनेनिजम्। ऋदित्त्वादृदिच्छ्वीति वाङि अनिजत्। पक्षे सिचि व्यञ्जनानामिति वृद्धौ अनैक्षीत्। निनिजे निनेज। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् नेक्ता नेक्तुम्। नाम्युपान्त्येति के निजः। शतरि अन्तो नो लुकि नेनिजत् नेनिजतौ। घञि क्तेनिट इति गत्वे नेगः ॥

13. विजृंकी पृथग्भावे। निजां शितीति पूर्वस्यैत्वे वेविक्ते वेविजाते वेविजते वेवेक्ति वेविक्तः वेविजति। दिवि अवेवेक्। द्युक्तेति शिदनः पुसि अवेविजुः। द्युक्तोपान्त्येति गुणाभावे वेविजानि अवेविजम्। ऋदित्त्वाद्वाङि अविजत् अवैक्षीत्। विविजे विवेज। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वेक्ता वेक्तुम्। नाम्युपान्त्येति के विजः। घञि क्तेनिट इति गत्वे वेगः। चान्तोयमिति सभ्याः। विवेचनम् वेविचति वेविचते अविचत् विवेकः ॥

अथ षान्तः ॥

14. विषृंकी व्याप्तौ। निजामिति पूर्वस्यैत्वे वेविष्टे वेविषाते वेविषते वेवेष्टि वेविष्टः वेविषति। द्युक्तेति शिदनः पुसि अवेविषुः। ऌदित्त्वादङि अविषत्।

आत्मनेपदे त्वडभावे हशिट इति सकि अविक्षत । स्वरेत इत्यलुकि अविक्षाताम् । स्वरस्य परे इत्यलुकः स्थानित्वादनतोन्त इत्यदभावे अविक्षन्त । नायमूदिदूदिदित्येके । तन्मते हशिट इति सकि आविक्षत् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेटि विष्ट्वा वेपित्वा । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वेटा वेट्टुम् विष्टः विष्टवान् । नाम्युपान्त्येति के विपः विपम् । णके परिवेपकः । कर्मजेति प्रतिषिद्धोपि याजकादित्वात्षष्ठीसमासः साधुपरिवेपकः । घ्यणि वेप्यः । घञि वेषः परिवेषः । उणादौ विषेः किदिति णौ विष्णुः ७६९ ॥

अत्रान्यैरन्येप्येकादशाधीयन्ते । घृ क्षरणदीप्त्योः । हृ प्रसह्यकरणे । सृ गतौ । भस भर्त्सनदीप्त्योः । किकितौ ज्ञाने । तुर त्वरणे । धिष शब्दे । धन धान्ये । जन जनने । गा स्तुताविति । ते त्वलौकिकत्वादस्माभिरुपेक्षिताः ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणेविकरणः किददादिगणः संपूर्णः ॥

अथ श्यविकरणा दिवादयो वर्णक्रमेण निर्दिश्यन्ते । तत्रापि पूर्वाचार्य-प्रसिद्ध्यनुरोधेनादौ

1. दिवूच् क्रीडाजयेच्छापणिद्युतिस्तुतिगतिषु । जयेच्छा विजिगीषा । पणिर्व्यवहारः क्रयादिः । दिवादेरिति श्ये भ्वादेरिति दीर्घे च दीव्यति । उपसर्गाद्दिव इति विनिमेयद्यूतपणयोः कर्मणो वा कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् शतस्य प्रदीव्यति शतं प्रदीव्यति । अनुपसर्गस्य नेति कर्मत्वाभावे शतस्य दीव्यति । करणं चेति करणस्य कर्मत्वकरणत्वयोः अक्षान् दीव्यति अक्षैर्दीव्यति । वेत्यनुक्त्वा करणं चेत्यत्र चकारकरणं संज्ञाद्वयसमावेशार्थम् । तेन करणत्वात्तृतीया कर्मत्वाच्चानाप्यलक्षणमणिकर्तुर्णौ कर्मत्वमणिगि प्राणिकर्तृकेति परस्मैपदं च न भवति अक्षैर्देवयते मैत्रश्चैत्रेण । दिदेव देविता । सनि इवृधेति वेटि इडभावेनुनासिके चेति वस्योटि दुद्यूषति दिदेविषति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् द्यूत्वा देवित्वा । क्तेति किंत्वाभावादत्र गुणः । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् द्यूतः द्यूतवान् । द्यूतादन्यत्र दिव्योरिति क्तयोस्तस्य नत्वे आद्यूनः आद्यूनवान् । लिहाद्यचि देवः । गौरादित्वाड्ड्याम् देवी । णके देवकः देविका नदी । क्विपि अक्षद्यूः । ण्यन्तात्क्विपि द्यूः । उपसर्गाद्देविति णके आदेवयतीत्येवंशील आदेवकः । एवं परिदेवकः । उणादौ दिव्यवीत्यटे देवटो देवकुलविशेषः शिल्पी च १४२ । देवर इति तु देवतेर्ऋच्छिचटीत्यरे ३९७ । देवल इत्यप्यस्यैव मृदिकन्दीत्यले ४६५ । छविछिवीति किति वौ निपातनात् दीविः कितवः कालश्च । दिदिविः स्वर्गः । दीदिविरन्नं स्वर्गश्च । किकीति कुर्वन्दीव्यति किकिदीविश्चाषः ७०६ । दिव ऋः देवा देवरः पितृव्यस्त्री च ८९२ । लूपूश्विति क्विन्यनि दिवा दिवानौ । प्रतिदीव्नः प्रतिदीव्ना ९०१ । दिवेर्डिविति डिवि वौः दिवौ ९४९ । चित्करणं दिवादिज्ञापनार्थम् । एवं सर्वत्र ॥

अथ ऋदन्तौ सेटौ च ॥

2. जॄष् 3 झॄष्च् जरसि । जरा वयोहानिः । दिवादेः श्यः जीर्यति । जजार । जॄभ्रमेत्यतो वेत्वे द्वित्वाभावे स्कृच्छृत इति गुणे च जेरतुः जजरतुः । ऋदिच्छ्वीत्यङि ऋवर्णेति गुणे अजरत् । पक्षे सिचि सिचि परस्माययिति वृद्धौ अजारीत् । वृतो नवेनीटो वा दीर्घे जरीता जरिता । सनि इवृधेति वेटि जिजरिषति जिजरीषति जिजीर्षति । इट् सिजाशिषोरिति वेटि अजरिष्ट अजरीष्ट स्वयमेव । पक्षे ऋवर्णादिति सिचः कित्त्वे अजीर्ष्ट स्वयमेव । एष्वेकधाताविति कर्मकर्तर्यात्मनेपदं किरादित्वाद्व भूयार्थेति ञिग् नास्ति जरिषीष्ट जरीषीष्ट जीर्षीष्ट । णौ कगे इति ह्रस्वे

जरयति। किति ऋवर्णभीति नेट् गत्यर्थाकर्मकेति वा कर्तरि क्ते जीर्णश्चैत्रः। पक्षे भावे जीर्णं चैत्रेण। साप्यादपि श्लिषशीङिति वा कर्तरि क्ते अनुजीर्णो वृषलीं चैत्रः। पक्षे कर्मणि अनुजीर्णा वृषली चैत्रेण। अकर्मका अपि हि सोपसर्गाः सकर्मका भवन्ति। क्त्वि जॄव्रश्च इतीटि जरित्वा जरीत्वा। संगतेजर्यं न जीर्यत्यजर्यमार्यसंगतम्। अचि जरः। पृषोदरादित्वात् कुञ्जरः। भूते जॄषेतृः जरन् जरती। षित्त्वादङि ऋवर्णेति गुणे जरा। करणाधारे न्यायावायेति घापवादे घञि जारः। उणादौ ऋतष्टिदित्यः सरूपे च द्वे रूपे जर्जरोद्दढः। जर्जरी स्त्री ९। जॄविशिभ्यामन्तः जरन्तो वृद्धः २१९। जॄश् वयोहानौ। जॄणाति। जॄण् वयोहानौ। युजादित्वाद्वा णिचि जारयति जरति॥

3. झॄष्। झीर्यति जझार। स्कृच्छ्रृत इति गुणे जझरतुः। झरिता। अच्यलि च झरः निर्झरः। षित्त्वादङि ऋवर्णेति गुणे झरा। अषिदयमित्यन्ये। उणादौ ऋतष्टिदित्यः सरूपे च द्वे रूपे झर्झरो वाद्यविशेषः। झर्झरी झझरिका ९। तृणीकास्तीकेतीके निपातनात् झर्झरीको देहः। झर्झरीका वादित्रभाण्डम् ५०॥

अथौदन्ताश्चत्वारोऽनिटश्च॥

4. शोंच् तक्षणे। तक्षणं तनूकरणम्। न शितीत्यात्वप्रतिषेधादोतः श्ये इति लुकि श्यति। आत्संध्यक्षरस्येत्यात्वे शशौ। ट्धेशाशोति सिचो वा लुपि अशात्। पक्षे यमिरमीतीटि सेन्ते च अशासीत्। णौ पाशेति ये निशाययति। अनुस्वारेत्त्वादेट् शाता शातुम्। किति ते छाशोर्वेति वेत्वे निशितः निशातः निशितवान् निशातवान् शित्वा शात्वा शितिः शातिः। शो व्रते संशितव्रतः साधुः। तन्व्यधीति णे शायः। स्त्रियां भावाकर्त्रोरुपसर्गादित्यङि निशा। उणादौ शाशपीति दे शादः पङ्कः २३७। शामेति ले शाला ४६२। शः सन्वच्चेति डौ शिशुः ७४७॥

5. दों 8 दोंच् छेदने। ओतः श्ये इति लुकि द्यति। पिबैतीति सिज्लुपि अदात्। ददौ। किति ते दोसोमेत्यित्वे दितः दितवान्। स्वरान्तोपसर्गपूर्वस्य तु स्वरादिति तान्ते अवत्तम्। दस्तीति नामिनो दीर्घे परीत्तम्। क्ये ईर्व्यञ्जने इतीत्वे दीयते। अनुस्वारेत्त्वादेट् दाता दातुम्। तन्व्यधीति णे दायः। य एचेति ये देयम्। दिनमिति तु दीव्यतेर्दिनमेति निपातनात् [उणादौ २६८]॥

6. छों। अवच्छयति। ट्धेशेति वा सिज्लुपि अच्छात् अच्छासीत्। अपच्छौ। किति ते छाशोर्वेति वेत्वे छितः छातः छितवान् छातवान् छित्वा छात्वा। अनुस्वारेत्त्वादेट् छाता छातुम्। णौ पाशेति ये छाययति। उणादौ गम्यमीति गे

छागः १२। स्याछामेति ये छाया ३५७। ञो ङगादिर्वेति किल्यले छगलश्छागः। छागल ऋषिः। छलमसदुत्तरम् ४७१॥

7. षोंच् अन्तकर्मणि। अन्तकर्म विनाशः। षः स इति सत्वे अवस्यति। उपसर्गात्सुगिति षत्वे नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणिष्यति। अड्व्यवायेपि अभ्यष्यन् व्यष्यत्। षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषासति। ट्धेघ्रेति वा सिज्लुपि अवासात् अवासासीत्। अवससौ। क्ये ईर्व्यञ्जने इतीत्वे अवसीयते। दोसोमास्थ इतीत्वे अवसितः अवसितवान् सित्वा। अवसाय व्यवसाय। कथमध्यवस्य व्यवस्येति। अत्र केचित्पारायणिका ओतः श्ये इति योगं विभज्य यप्यपि लुकमिच्छन्ति। तदन्ये न मन्यन्ते इति वाचकवार्त्तिकम्। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् साता सातुम्। णौ पाशेति ये अवसाययति। अवहसेति णे अवसायः। सातिहेतीति क्तौ निपातनात् सातिः। अनटि अवसानम्। उणादौ स्याछामेति ये सायम् ३५७। सात्मनिति मनि निपातनात् सात्मात्यन्ताभ्यस्तं प्रकृतिभूतम् ९१६। सात्मनो भावः सात्म्यम्॥

अथ डान्तः सेट् च॥

8. व्रीडच् लज्जायाम्। व्रीड्यति विव्रीड व्रीडितः। क्वेट इत्यः व्रीडा। ऋफिडादित्वाल्लत्वे व्रील्यति व्रीला। पुंभावे घञि व्रीडः॥

अथ तान्तः सेट् च॥

9. नृतैच् नर्तने। नर्तनं नाट्यम्। नृत्यति ननर्त नर्तिता नर्तितुम्। अणोपदेशत्वाद्दुरुपसर्गेति णत्वाभावे प्रनृत्यति। कृतचृतेत्यसिचः सादेरादिर्वेट् नर्तिष्यति नर्त्स्यति निनर्तिषति निनृत्सति। सिचि तु नित्यमिटि अनर्तीत्। वेट्त्वादेव क्तयोरिडभावे सिद्धे ऐदित्करणं यङ्लुबन्तादनेकस्वरादपीडभावार्थम्। नृत्तः नृत्तवान् नरीनृत्तः नरीनृत्तवान्। नृतेर्यङीति णत्वप्रतिषेधे नरीनृत्यते। णावीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदेणिगि प्राणिकर्तृकादिति परस्मैपदेनापोदिते परिमुहायमेति पुनर्विहिते नृत्यति नटः नर्तयते नटं चैत्रः। ऋदुपान्त्यादिति क्यपि नृत्यम्। लिहादचि घञि वा नर्तः। नृखनिल्यकटि नर्तकः। अनटि पूर्वपदस्यादिति णत्वस्य क्षुभादित्वादभावे प्रनर्तनम्। क्लीबे क्ते नृत्तम्॥

अथ थान्तौ सेटौ च॥

10. कुथच् पूतिभावे। पूतिभावो दुर्गन्धः क्लेदः। कुथ्यति चुकोथ कोथिता कुथितम्। घञि कोथः। उणादौ उद्दटिकुलीति कुमे कुथुम ऋषिः। कुथुमं मृगाजिनम् ३९१। कुथिगुपेरुम्मः कौथुमश्चरणऋषिः ३९३॥

11. पुथच् हिंसायाम् । पुथ्यति पुपोथ पोथिता पोथितुम् पुथितः । पुथण् भासार्थः । पोथयति ॥

अथ धान्तास्त्रयः ॥

12. गुधच् परिवेष्टने । गुध्यति जुगोध गोधिता गोधितुम् । क्षुधक्लिशेति क्त्वः किन्त्वे गुधित्वा । गुधितः । लिहाद्यचि भिदाद्यङि वा गोधा । उणादौ कुधिगुधेस्मः गोधूमः ३९३ । गुधिगृधेस्त चेति किति से गुत्सस्तृणजातिः ५६८ । गुच्छ इति तु गवतेस्तुदिमर्दीति छकि १२४ ॥

13. राधंच् वृद्धौ । स्वादिषु पठिष्यमाणस्याप्यस्येह पाठो वृद्धावेव श्यविकरणार्थः । राध्यति वर्धते इत्यर्थः । वृद्धेरन्यत्र श्नुरेव राध्नोत्योदनं पचनीत्यर्थः । मैत्राय राध्नोति मैत्रस्य शुभाशुभं पर्यालोचयतीत्यर्थः । कथं तर्हि मैत्राय राध्यतीत्यत्र श्यः । अत्रापि मैत्रस्य वृद्धिविषयं शुभाशुभपर्यालोचनमिति विवक्षायां वृद्ध्यर्थत्वेनेति श्यादेव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् राद्धा राद्धुम् । चुरादेराकृतिगणत्वात् राधयति । कश्चित्तु राध साध संसिद्धाविति पठन् वृद्धेरन्यत्रापि राधेः श्यं साधिं च धात्वन्तरमिच्छति । राध्यत्यन्नं साध्यति ॥

14. व्यधंच् ताडने । शिदविदिति श्यस्य ङित्त्वाज्ज्याव्यधः क्ङितीति य्वृति विध्यति । ज्याव्येव्यधीति पूर्वस्येत्वे विव्याध । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् व्यद्धा व्यद्धुम् विद्धः । तन्व्यधीति णे व्याधः । क्विपि गतिकारकस्येति दीर्घे मर्माविध् श्वावित् । अनुपसर्गाद्व्यधजपेत्यलि व्यधः । उपसर्गात्तु घञि आव्याधः । स्यादिभ्यः कः विध्यन्त्यनेनेति विधः शस्त्रोपकरणम् । आविधम् । उणादौ पृकेति किदुः विधुश्चन्द्रः ७२९ ॥

अथ पान्तौ ॥

15. क्षिपंच् प्रेरणे । क्षिप्यति निक्षेप । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्षेप्ता क्षिप्तः । त्रसिगृधीति क्नौ क्षेपणशीलः क्षिप्नुः । क्षिपींत् प्रेरणे । क्षिपते क्षिपति ॥

16. पुष्पच् विकसने । पुष्प्यति पुपुष्प पुष्पिता पुष्पितः । अचि पुष्पम् ॥

अथ मान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

17. तिम 18 तीम 19 ष्टिम 20 ष्टीमच् आर्द्रभावे । तिम्यति तितेम तेमिता तिमितः । भनटि तेमनम् । उणादौ शुषीषीति किरिटे तिमिरम् ४१६ । नाम्युपान्त्येति किदिः निमिर्मत्स्यः ६०९, ६१३ ॥

18. तीम । तीम्यति तितीम तीमिता ॥

19. ष्टिम । षः स इति सत्वे स्तिम्यति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे तिष्टेम । स्तेमिता स्तिमितः ॥

20. ष्टीम । षः स इति सत्वे स्तीम्यति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे तिष्टीम । स्तीमिता स्तीमितः ॥

अथ वान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

21. षिवूच् उतौ । उतिर्वानं तन्तुसंतान इत्यर्थः । षः स इति सत्वे सीव्यति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषेव । परिनिविपूर्वस्यासोङसिवूसहेति षत्वे परिषीव्यति निषीव्यति विषीव्यति । अड्व्यवाये स्तुस्वञ्जश्चेति वा षत्वे पर्यषीव्यत् पर्यसीव्यत् न्यषीव्यत् न्यसीव्यत् व्यषीव्यत् व्यसीव्यत् । सेविता सेवितुम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् अनुनासिके चेति वस्योटि स्यूत्वा । इटि क्त्वेति कित्त्वाभावाद्गुणे सेवित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्यूतः स्यूतवान् । ष्ठिवूसिवोनटि वेति वा दीर्घे सेवनम् सीवनम् । लिहाद्यचि स्वार्थे के च प्रसेवकः । मनि स्योमा । उणादौ सिवेर्डिदित्यूचटि सूचः सूची १२१ । सूत्रमिति तु सूमूखनीति किति त्रटि सूतः ४४९ ॥

22. श्रिवूच् गतिशोषणयोः । श्रीव्यति शिश्रेव श्रेविता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् मव्यवीति वस्योपान्त्येन सहोटि श्रूत्वा । इटि श्रेवित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् श्रूतः श्रूतवान् । क्विपि श्रूः अणुश्रूः ॥

23. ष्ठिवू 24 क्षिवूच् निरसने । षः स इत्यत्र ष्ठिवो वर्जनात्सत्वाभावे भ्वादेरिति दीर्घे ष्ठीव्यति । अघोषे शिट इति पूर्वस्य षस्य लुकि तिर्वेति वा तौ टिष्ठेव तिष्ठेव । ष्ठेविता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् ष्ठ्यूत्वा ष्ठेवित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् निष्ठ्यूतः निष्ठ्यूतवान् । ष्ठिवूसिवोनटि वेति वा दीर्घे निष्ठीवनम् निष्ठेवनम् ॥

24. क्षिवू । क्षीव्यति चिक्षेव क्षेविता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् क्ष्यूत्वा क्षेवित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्ष्यूतः क्ष्यूतवान् । ष्ठिवू क्षिवु निरसने । ष्ठीवति क्षेवति ॥

अथ षान्तः सेट् च ॥

25. इषच् गतौ । इष्यति इयेष एषिता एषित्वा । ऊदिदयमित्यन्ये । तन्मते क्त्वि वेट् इष्ट्वा एषित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् इष्टः इष्टवान् ।

यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैरासेव्यते भिन्नशिखण्डिबर्हः ॥

अन्विष्यः प्रेषितः । ऋवर्णेति घ्यणि एष्यः । घञि एषः । प्रस्यैषैष्य इत्यैत्वे प्रैष्यः प्रैषः । उपसर्गस्यानिणित्यमुकि प्रेषणम् । इषोनिच्छायामित्यने एषणा अन्वे-

पणा। पर्यधेर्वा पर्येषणा परीष्टिः। अध्येषणा अधीष्टिः। श्वादिभ्य इति क्तौ इष्टिः। उणादौ इष्यशीति तककि इटका ७७। मस्जीषीति सुकि इक्षुः ८२६। इषत् इच्छायाम्। इच्छति एष्टा एषिता। इषश् आभीक्ष्ण्ये। इष्णाति॥

अथ सान्ताश्चत्वारः सेटश्च॥

26. ष्णसूच् निरसने। षः स इति सत्वे निमित्ताभावाण्णस्य नत्वे स्नस्यति सस्नास स्नसिता। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् स्नस्त्वा स्नसित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्नस्तः स्नस्तवान्। षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिष्णासयिषति। घटादिरयमित्येके। तन्मते णौ ह्रस्वे सिष्णसयिषति। ष्णुस अदने इति द्रमिलाः। स्नुस्यति सुष्णोस॥

27. क्नसूच् ह्रुतिदीप्त्योः। ह्रुतिः कौटिल्यम्। क्नस्यति चक्नास क्नसिता। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् क्नसित्वा क्नस्त्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्नस्तः क्नस्तवान्। अचि त्रिक्रिदेति निपातनात् चक्नसः॥

28. त्रसैच् भये। भ्रासभ्लासेति वा श्ये त्रस्यति। पक्षे कर्तर्यनद्भ्य इति शवि त्रसति तत्रास। जृभ्रमेति वैत्वे द्वित्वाभावे च त्रेसतुः त्रेसुः। थवि स्क्रसृवृगितीटि त्रेसिथ। पक्षे तत्रसतुः तत्रसुः तत्रसिथ। त्रसिता त्रसित्वा। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् त्रस्तः त्रस्तवान्। त्रसिगृधीति क्नुः त्रसनशीलस्त्रस्नुः। त्रसण् वारणे। त्रासयति॥

29. प्युसच् दाहे। प्युस्यति पुप्योस प्योसिता प्युसितः॥

अथ हान्तौ सेटौ च॥

30. षह 31 षुहच् शक्तौ। षः स इति सत्वे सह्यति। परिनिविपूर्वस्यासोऽटेति षत्वे परिषह्यति निषह्यति विषह्यति। ससाह। अनादेशादेरित्येत्वे द्वित्वाभावे च सेहतुः सेहुः। सहिष्यति॥

31. षुह। षः स इति सत्वे सुह्यति। षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सुषोह। सोहिता सुहितः सुहितवान्। तृप्तार्थेति षष्ठीसमासप्रतिषेधात् फलानां सुहितः। तृप्तावयमित्येके॥

अथ दिवाद्यन्तर्गणः पुषादिः परस्मैपदयेव। तत्रापि प्रसिद्ध्यनुरोधादादौ

32. पुषंच् पुष्टौ। अकर्मकोयम् पुष्यति। पुष्यादित्वादङि अपुषत्। पुपोष। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पोष्टा पुष्टः पुष्ट्वा। कुप्याभिधोद्ध्येति निपातनात् यपि पुष्यन्त्यस्मिन्नर्था इति पुष्यः। स्वस्नेहनेति णमि स्वपोषं पुष्टः। एवं गोपोषम्। पुष पुष्टौ। पोषति। पुषश् पुष्टौ। पुष्णाति। पुषण् धारणे। पोषयति॥

अथ चान्तः सेट् च ॥

33. उचच् समवाये। समवाय ऐक्यम्। उच्यति उवोच। पुष्यादयडि औचत्। उचिता उचितः उचित्वा। घञि न्यङ्क्वादित्वात्कत्वे ओकः। उणादौ क्रुशिपिशीति कितीते उचितम् २१२। उच्यञ्चेः क चेत्यसि ओकः ओकसी ९६९। द्यौरोको येषां ते पृषोदरादित्वाद्दिवौकसः। दिवशब्दो वाकारान्तः॥

अथ टान्तः सेट् च ॥

34. लुटच् विलोटने। लुट्यति लुलोट। पुष्याद्यडि अलुटत्। लोटिता लुटितः। लुट विलोटने। लोटति अलोटीत्। लुटण् भासार्थः। लोटयति ॥

अथ दान्ताश्चत्वारः ॥

35. ञिष्विदांच् गात्रप्रक्षरणे। गात्रप्रक्षरणं घर्मस्रुतिः। षः स इति सत्वे स्विद्यति। षोपदेशात्याचाम्यन्तस्येति षत्वे सिष्वेद। पुष्याद्यडि अस्विदत्। आदित्त्वात् क्तयोर्नेट् स्विन्नः स्विन्नवान्। न वा भावारम्भे इति वा नेटि स्विन्नमनेन प्रस्विन्नः। पक्षे इटि न डीडिति किन्त्वाभावाद्गुणे स्वेदितमनेन प्रस्वेदितः। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्वेत्ता स्वित्त्वा। ञिष्विदाङ् मोचने च। स्वेदते स्वेदिता ॥

36. क्लिदौच् आर्द्रभावे। क्लिद्यति चिक्लेद। पुष्याद्यडि अक्लिदत्। औदित्त्वाद्वेट् सनि चिक्लित्सति क्लित्त्वा। पक्षे इटि वौ व्यञ्जनादेरिति वा कित्त्वे चिक्लिदिषति चिक्लेदिषति क्लिदित्वा क्लेदित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्लिन्नः क्लिन्नवान्। नाम्युपान्त्येति के चिक्लिदेति निपातनात् चिक्लिदः। उणादौ भृमृत्रिलुः क्लेदुर्योनिः ७१६ ॥

37. ञिमिदाच् स्नेहने। मिदः श्ये इति गुणे मेद्यति। मिमेद। पुष्याद्यडि अमिदत्। मेदिता। औत्त्वाज्ज्ञानेच्छेति सति क्ते आदित इति नेटि मिन्नः मिन्नवान्। न वा भावारम्भे इति वा नेट् मिन्नमनेन प्रमिन्नः। पक्षे इटि न डीडिति कित्त्वाभावाद्गुणे मेदितमनेन प्रमेदितः। लिहादयचि मेदः मेदाख्यो देशः। भञ्जिभासीति घुरे मेदनशीलो मेदुरः। णिन्चावश्यक इति णिनि मेदिनी। उणादौ असित्यसि मेदो वपा ९९२। ञिमिदाङ् स्नेहने। मेदते अमेदिष्ट। मिदुण् स्नेहने। मिन्दयति ॥

38. ञिक्ष्विदाच् मोचने च। चकारात्स्नेहने। क्ष्विद्यति चिक्ष्वेद। पुष्याद्यडि अक्ष्विदत्। क्ष्वेदिता। आदित इति क्तयोर्नेट् औत्त्वाज्ज्ञानेच्छेति सति क्ते क्ष्विण्णः क्ष्विण्णवान्। न वा भावारम्भे इति वा नेट् क्ष्विण्णमनेन प्रक्ष्विण्णः। पक्षे इटि न डीडिति कित्त्वाभावाद्गुणे क्ष्वेदितमनेन प्रक्ष्वेदितः। ञिक्ष्विदा अव्यक्ते शब्दे। क्ष्वेदति। ञिक्ष्विदाङ् मोचने च। क्ष्वेदते अक्ष्वेदिष्ट ॥

अथ धान्ताः सप्त ॥

39. क्षुधंच् बुभुक्षायाम् । क्षुध्यति चुक्षोध । पुष्याद्यङि अक्षुधत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्षोद्धा । क्त्वाक्तेषु क्षुधवसस्तेषामितीटि क्षुधक्लिशेति किर्त्वे क्षुधित्वा क्षुधितः क्षुधितवान् । ये तु क्षुधेः क्त्वः किर्त्वं नेच्छन्ति तन्मते वौ व्यञ्जनादेरिति वा किर्त्वे क्षुधित्वा क्षोधित्वा । क्रुत्संपदेति क्विपि क्षुत् । बाहुलकादुकणि क्षौधुकः । उणादौ पिशिमिथीति कित्युने क्षुधुनः कीटः २९० ॥

40. शुधंच् शौचे । शौचं नैर्मल्यम् । शुध्यति शुशोध । पुष्याद्यङि अशुधत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शोद्धा शुद्धः ॥

41. क्रुधंच् कोपे । क्रुधद्रुहेति संप्रदानत्वे चैत्राय क्रुध्यति । चुक्रोध । पुष्याद्यङि अक्रुधत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्रोद्धा क्रुद्धः । भूषाक्रोधेत्यने क्रोधशीलः क्रोधनः । क्रुत्संपदेति क्विपि क्रुत् ॥

42. षिधूंच् संराद्धौ । संराद्धिर्निष्पत्तिः । षः स इति सत्वे सिध्यति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषेध । पुष्याद्यङि असिधत् । णौ सिध्यतेरज्ञाने इत्यात्वे अन्नं साधयति दातुम् । ज्ञाने तु आचारः कुलं सेधयति ज्ञापयतीत्यर्थः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सेद्धा सेद्धुम् सिद्धः । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् सिद्ध्वा सेधित्वा सिधित्वा । षिधू गत्याम् । षिधौ शास्त्रमाङ्गल्ययोः । सेधति ॥

43. ऋधूच् वृद्धौ । ऋध्यति समृध्यति । अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनर्ध आनृधतुः । पुष्याद्यङि आर्धत् । अमाङेत्यधिकारात् स्वरादेरिति वृद्ध्यभावे मा ऋधत् । अर्धिता अर्धितुम् । सनि इवृधेति वेटि अयि र इति रस्य द्वित्वाभावे स्वरादेरिति द्वितीयांशस्य धेरेव द्वित्वे अर्दिधिषति । पक्षे इडभावे सादौ सनि ऋध ईर्त् न च द्विः ईर्त्सति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् ऋद्ध्वा अर्धित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ऋद्धः ऋद्धवान् । णौ अर्धयति । ङे आर्दिधत् । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि ऋध्यम् । घञि अर्धः । ऋधूट् वृद्धौ । समृध्नोति ॥

44. गृधूच् अभिकाङ्क्षायाम् । गृध्यति जगर्ध । पुष्याद्यङि अगृधत् । यङ्लुपि सिति गुणे सेः स्द्धामिति सेर्लुकि धस्य दत्वे आदिचतुर्थत्वे रो रे इति रस्य लुक्यनो दीर्घे च अजघाः । दिवि यङ्तुरुस्तोरितीति ल्युक्तोपान्त्येति गुणाभावे अजर्गृधीत् । गर्धिता गर्धितुम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् गृद्ध्वा गर्धित्वा । क्त्वेति कित्त्वाभावाद्गुणः । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् गृद्धः गृद्धवान् । णौ फलवत्कर्तर्यणिगि प्राणिकर्तृकेत्यकर्तर्यपि तु दोषात्परस्मायिनि परस्मैपदे प्राप्ते प्रलम्भे गृधीत्यात्मनेपदे भानं गर्धयते । प्रतिगृधीति

क्रुः गृध्नुः । भूषाक्रोधेत्यने गर्धनः । घञि गर्धः । स्त्रियां क्तौ गृद्धिः । उणादौ ऋज्यजीति किति रे गृध्रः ३८८ । केचित्तु गुधिं चुरादिमभ्युपगम्य णिगि प्रलम्भे गृधेत्यात्मनेपदमिच्छन्ति । गर्धयते ॥

45. रधौच् हिंसासंराद्ध्योः । संराद्धिः पाकः । रध्यति । रध इटीति ने ररन्ध । संयोगान्तत्वात्परोक्षायाः कित्त्वाभावे ररन्धतुः । स्क्रसृवृतीटि ररन्धिव ररन्धिम । कसावनादेशादेरित्येत्वे कृते एकस्वरत्वाद्घसेकस्वरादितीटि रध इटीति नागमे कित्त्वान्नलुकि च रेधिवान् । पुष्याद्यङि नो व्यञ्जनेति नलुकि अरधत् । औदित्त्वाद्वेट् इटि तु परोक्षायामेवेति नियमान्नाभावे रधिता अरधिष्यत् । पक्षे रद्धा अरत्स्यत् । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् रद्धः रद्धवान् । णौ रन्धयति । षिधूंच् संराद्धौ । रधौच् हिंसायां चेत्यकृत्वास्यात्र निर्देशः संराद्धिभेदज्ञापनार्थः ॥

अथ पान्ता नव सेटश्च ॥

46. तृपौच् प्रीतौ । प्रीतिः सौहित्यम् । तृप्यति ततर्प । पुष्याद्यङि अतृपत् । स्पृशमृशेति वा सिचि अतार्प्सीत् । स्पृशादीति स्वरात्परे वाति अत्राप्सीत् । इटि अतर्पीत् । औदित्त्वाद्वेट् तर्पिता तर्प्ता त्रप्ता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् तृप्तः तृप्तवान् । उणादौ ऋज्यजीति किति रे तृप्रं दुःखम् ३८८ । तृपट् प्रीणने । तृप्नोति ॥

47. दृपौच् हर्षमोहनयोः । मोहनं गर्वः । दृप्यति ददर्प । पुष्याद्यङि अदृपत् । स्पृशमृशेति वा सिचि अदार्प्सीत् । स्पृशादीति स्वरात्परे वाति अद्राप्सीत् । इटि अदर्पीत् । औदित्त्वाद्वेट् दर्पिता दर्प्ता द्रप्ता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् दृप्तः दृप्तवान् । उणादौ ऋज्यजीति किति रे दृप्रं बलम् । दृप्रा बुद्धिः ३८८ ॥

48. कुपच् क्रोधे । कुप्यति चुकोप । पुष्यादित्वादङि अकुपत् । कोपिता कोपितुम् कुपितः । भूषाक्रोधेत्यने कोपशीलः कोपनः । लिहाद्यचि घञि च कोपः ॥

49. गुपच् व्याकुलत्वे । गुप्यति जुगोप । पुष्याद्यङि अगुपत् । गोपिता । कुप्याभिद्येति निपातनात् क्यपि कुप्यं सुवर्णरजताभ्यामन्यत् । शकितकीति ये गोप्यमन्यत् । गुपौ रक्षणे । गोपायति । गुपि गोपनकुत्सनयोः । जुगुप्सते । गुपण् भासार्थः । गोपयति ॥

50. युप 51 रुप 52 लुपच् विमोहने । युप्यति रुप्यति लुप्यति । पुष्याद्यङि अयुपत् अरुपत् अलुपत् । क्त्वा व्यञ्जनादेर्णिनि च्कासनोर्वा किन्त्वे युपित्वा योपित्वा युयुपिषति युयोपिषति । एवं रुपलुपोरपि । घञि रोपः शरः । उणादौ

शिक्यास्याढ्येति ये निपातनात् रुप्यतीति रूप्यं रजतम् [३६४] । लुप्लृंती छेदने । लुम्पते लुम्पति ॥

53. डिपच् क्षेपे । डिप्यति डिडेप । पुष्याद्यङि अडिपत् । डेपिता । शाकितकीति ये डेप्यम् । डिपत् क्षेपे । डिपति । डिपण् क्षेपे । डेपयति ॥

54. ष्टूपच् समुच्छ्राये । षः स इति सत्वे स्तूप्यति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे तुष्टूप । पुष्याद्यङि अस्तूपत् । णौ सनि णिस्तोरेवेति षत्वे तुष्टूपयिषति । स्तूपिता स्तूपितुम् । ष्टुपण् समुच्छ्राये । स्तूपयति । आलि स्तूपः ॥

अथ भान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

55. लुभच् गार्द्ध्ये । गार्द्ध्यमभिकाङ्क्षा । लुभ्यति लुलोभ । पुष्याद्यङि अलुभत् । लोभिष्यति । तादौ सहलुभेति वेटि लोब्धा लोभिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् लुब्धः लुब्धवान् । लुभत् विमोहने । लुभति । विलुभिताः केशाः ॥

56. क्षुभच् सचलने । संचलनं रूपान्यथात्वम् । क्षुभ्यति चुक्षोभ । पुष्याद्यङि अक्षुभत् । क्षोभिता । क्षुब्धविरिब्धेति क्ते निपातनात् क्षुब्धो मन्थः । क्षुभितोऽन्यः । क्षुभि संचलने । क्षोभते । क्षुभश् संचलने । क्षुभ्नाति । द्युतादिपठितेनैवाक्षुभदिति सिद्धे श्यविकरणार्थं तु दिवादावयमवश्य पठितव्य इति पुष्यादावपि पठितः ॥

57. णभ 58 तुभच् हिंसायाम् । पाठे इति नत्वे नभ्यति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणभ्यति । ननाभ । पुष्याद्यङि अनभत् । नभिता । शाकितकीति ये नभ्यम् ॥

58. तुभ । तुभ्यति तुतोभ । पुष्याद्यङि अतुभत् । तोभिता । णभि तुभि हिंसायाम् । नभते तोभते । णभ तुभश् हिंसायाम् । नभ्नाति तुभ्नाति ॥

अथ शान्ताः षट् सेटश्च ॥

59. णशौच् अदर्शने । अदर्शनमनुपलब्धिः । नश्यति । नशः श इति नस्य णत्वे प्रणश्यति । ननाश नेशतुः । पुष्याद्यङि नशेर्नेश्वेति वा नेशादेशे अनेशत् अनशत् । औदित्त्वाद्वेट् नशो धुटीति ने नंष्टा नशिता । नशः श इति षान्तस्य न णत्वम् प्रनङ्क्ष्यति । शान्तस्य णत्वे प्रणशिष्यति । जनशो नीति या क्त्वि नष्ट्वा नंष्ट्वा नशित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् नष्टः नष्टवान् । णत्वाभावे प्रनष्टः । क्विपि नशो वेति वा णत्वे नश्यतीति नक् । पक्षे यजसृजेति षत्वे नट् । क्रुत्संपदेति क्विपि जीवनक् जीवनट् । णौ फलरक्कर्नर्थेऽपि नन्त्याद्यागर्थेति परस्मैपदे नाशयति । नन्द्यादिने नाशयतीति नाशनः । निन्दहिंसेति णके विनशनशीलो विनाशकः ।

सृजीणिति द्रुरपि नश्वरः नश्वरी । कर्तुर्जीविति णमि जीवनाशं नष्टः । उणादौ जिभृसिति त्रटि वृद्धौ च नाट्रा यातुधानाः ४४७ ॥

60· कुशच् श्लेषणे । कुश्यति चुकोश । पुष्पाद्यङि अकुशत् । कोशिता । नाम्युपान्त्येति के कुशः । भाजगोणेति ङ्याम् कुशी आयसी चेत् । कुशान्या । घञि कोशः । गौरादित्वाद् ङ्याम् कोशी । उणादौ तृपिवपीति किल्ले कुशलम् ४३८ । कुशिकमिभ्यां कुलकुमौ चेति मलकि कुल्मलं छेदनम् ५०३ ॥

61· भृशू 62 भ्रंशूच् अधःपतने । भृश्यति बभर्श । पुष्पाद्यङि अभृशत् । भर्शिता । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् भृष्ट्वा । क्त्वेति किच्वाभावे भर्शित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् भृष्टः भृष्टवान् । नाम्युपान्त्येति के भृशः ॥

62· भ्रंशूच् । भ्रश्यति बभ्रंश । पुष्पाद्यङि अभ्रशत् । भ्रंशिता । ऊदित्वात् क्त्वि वेट् भ्रष्ट्वा भ्रंशित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् भ्रष्टः भ्रष्टवान् । वञ्चस्रंसेत्यत्र ध्वंसिसहचारितस्य भ्वादेरेव भ्रंशेर्ग्रहणाद्भ्यभावे यङि बाभ्रश्यते । भ्रंशूङ् अवस्रंसने । भ्रंशते अभ्रंशिष्ट बनीभ्रश्यते । क्विपि घञ्युपसर्गस्येति बाहुलकाद्दीर्घे वहाभ्रट् ॥

63· वृशच् वरणे । वृश्यति ववर्श । पुष्पाद्यङि अवृशत् । वर्शिता वृशितः । नाम्युपान्त्येति के वृशः । घञि वर्शः ॥

64· कृशच् तनुत्वे । कृश्यति चकर्श । पुष्पाद्यङि अकृशत् । कर्शिता । नाम्युपान्त्येति के कृशः । अनुपसर्गाः क्षीबेति क्तयोर्निपातनात्कृशः कृशवान् परिकृशः परिकृशवान् । सोपसर्गस्य तु प्रकृशितः । ऋत्तृषमृषेति सेटः क्त्वो वा किच्वे कृशित्वा कर्शित्वा । उणादौ कृशेरानुक् कृशानुः ७९४ ॥

अथ पान्ता नव ॥

65· शुषंच् शोषणे । शुष्यति शुशोष । पुष्पाद्यङि अशुषत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शोष्टा । क्षैशुषीति क्तयोस्तस्य कत्वे शुष्कः शुष्कवान् । ऊर्ध्वात्पूरिति णमि ऊर्ध्वशोषं शुष्कः । उणादौ विलिभिलीति किति मे शुष्मं बलम् ३४० । शुषीषीति कितीरे शुषिरम् ४१६ । नाम्युपान्त्येति किदिः शुषिरिछद्रम् ६०९ । सात्मनिति मनि निपातनात् शुष्मा बर्हिःशुष्मा ९१६ ॥

66· दुषंच् वैकृत्ये । वैकृत्यं रूपभङ्गः । दुष्यति दुदोष । पुष्पाद्यङि अदुषत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् दोष्टा दुष्टः । णावुदुष इत्युपान्त्यस्योति दूषयति । चित्ते वा चित्तं दूषयति चित्तं दोषयति प्रज्ञां दूषयति प्रज्ञां दोषयति । नन्द्यादने दूषणः । उणादौ क्रीकलीतीके दूषिका नेत्रमलः ३८ । स्यमिकषीति के दूषीका स एव ४६ ॥

67. श्लिषंच् आलिङ्गने । श्लिष्यति शिश्लेष । श्लिष इति पुष्याद्यङपवादे सकि आश्लिक्षत्कन्यां चैत्रः । क्रियाव्यतिहारे इत्यात्मनेपदे हशिट इति सकि व्यत्याश्लिक्षत कन्याम् । असत्त्वाश्लेषे तु नासत्त्वेति सको निषेधात्पुष्याद्यङि समाश्लिषज्जतु च काष्ठं चाश्लिषत् । आत्मनेपदे सिचि व्यत्यश्लिष्ट । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् श्लेष्टा । गत्यर्थाकर्मकेति वा कर्तरि क्ते श्लिष्टो मैत्रः । पक्षे भावे श्लिष्टं मैत्रेण । सप्यादपि श्लिषशीङिति वा कर्तरि क्ते आश्लिष्टो मैत्रः कन्याम् । पक्षे कर्मणि क्ते आश्लिष्टा कन्या मैत्रेण । लिङ्गाद्यचि श्लेषः । उणादौ श्लृगनुगेति णे निपातनात् श्लक्ष्णः १८६ । मनिति मनि श्लेष्मा ९११ । श्लिषू दाहे । श्लेषति अश्लेषीत । श्लिषण् श्लेषणे । श्लेषयति ॥

68. प्लुषूच् दाहे । प्लुष्यति पुप्लोष । पुष्याद्यङि अप्लुषत् । प्लोषिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् प्लुष्ट्वा । वौ व्यञ्जनादेरिति सेटो वा कित्त्वे प्लुषित्वा प्लोषित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् प्लुष्टः प्लुष्टवान् । अनूदिदयमित्येके । उणादौ प्लुषेः प्लष् नेति से प्लक्षः ५६६ । प्लुषू दाहे । प्लोषति । प्लुष प्लुषश् स्नेहसेचनपूरणेषु । प्लुष्णाति ॥

69. ञितृषच् पिपासायाम् । तृष्यति ततर्ष । पुष्याद्यङि अतृषत् तर्षिता । ञीत्त्वाज्ज्ञानेच्छेति सति क्ते तृषितः तृषितवान् । ऋत्तृषेति सेटः क्त्वो वा कित्त्वे तृषित्वा तर्षित्वा । तृषिधृषीति नजिङि तर्षशीलस्तृष्णक् । घञि तर्षः । क्रुत्संपदेति क्विपि तृट् । भिदाद्यङि तृषेत्येके । कालेनेति णमि तृतीयोक्तं वेति वा समासे नदतर्षम् ख्याह तर्षं गाः पाययति । उणादौ पृषीहीति किति णे तृष्णा १८७ । गृणयेच्छेति निपातनाद्वा ॥

70. तुष 71 हृषच् तुष्टौ । तुष्टिः प्रीतिः । तुष्यति तुतोष । पुष्याद्यङि अतुषत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् तोष्टा तुष्ट्वा । शील्यादिक्तात्मनि क्ते तुष्टः । तुष्टिः । नाम्युपान्त्येति के तुषः । उणादौ तुषितुडिभ्यां कित्यारे तुषारः ४०८ ॥

कः। रुष्टवान् रुषितवान्। भूषाक्रोधेत्यने रोषणशीलो रोषणः। क्रुत्संपदेति क्विपि रुट्। रुष हिंसायाम्। रोषति॥

73. प्युष 74 प्युस 75 पुसच् विभागे। प्युष्यति पुप्योष। पुष्याद्यङि अप्युषत्। प्योषिता प्युषितः। वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वो वा कित्वे प्युषित्वा प्योषित्वा॥

अथ सान्तास्त्रयोदश सेटश्च॥

74. प्युस। प्युस्यति पुप्योस। पुष्याद्यङि अप्युसत्। प्योसिता प्युसितः प्युसित्वा प्योसित्वा॥

75. पुस। पुस्यति पुपोस। पुष्याद्यङि अपुसत्। पोसिता पुसितः पुसित्वा पोसित्वा। उणादौ शीरीति किति ते पुस्तं लेप्यादिकर्म २०१। स्वार्थे के पुस्तकम्॥

76. विसच् प्रेरणे। विस्यति विवेस। पुष्याद्यङि अविसत्। वेसिता। नाम्युपान्त्येति के विसम्। उणादौ शीरीति किति ते विस्तं परिमाणम् २०१॥

77. कुसच् श्लेषे। कुस्यति चुकोस। पुष्याद्यङि अकुसत्। कोसिता कुसितः। उणादौ कुशिपिशीति कितीते कुसित ऋषिः २१२। तस्य भार्या पूतक्रत्विति ङ्यामैदन्तादेशे च कुसितायी। उद्दटिकुल्यलीति कुमे कुसुमम् ३९१॥

78. असूच् क्षेपणे। अस्यति। उपसर्गादस्येति वात्मनेपदे निरस्यति निरस्यते। अकखादीति वा नेर्णत्वे प्रण्यस्यते प्रन्यस्यते प्रण्यस्यति प्रन्यस्यति। अस्यादेरिति पूर्वस्यात्वे आस आसतुः। पुष्याद्यङि श्वयतीत्यस्थादेशे आस्थत्। आत्मनेपदे तु शास्त्यसूवक्तीत्यङि उदास्थत उदास्थेताम्। असिता असितुम्। ऊदित्वात् क्त्वि वेट् अस्त्वा असित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् अस्तः अस्तवान्। ऋवर्णेति घ्यणि आस्यम्। कालेन तृप्यीति णमि तृतीयोक्तं वेति वा समासे द्व्यहात्यासम् द्व्यहमत्यासं गाः पाययति। उणादौ शिक्यास्येति ये निपातनात् आस्यम् ३६४। वाद्यसीत्युरे असुरः ४२३। पदिपठीति इः असिः ६०७। वीसञ्जीति थिकि अस्थि ६६९। मस्यसीत्युरौ असुरिः रणः ६९९। भूमृत्रित्युः असवः प्राणाः ७१६। सोरसेरित्यृः स्वसा ८५३॥

79. यसूच् प्रयत्ने। प्रयस्यति आयस्यति। संपूर्वस्यानुपसर्गस्य च भ्रासभ्लासेति वा श्ये संयस्यति यस्यति। पक्षे शवि संयसति यसति। ययास। पुष्याद्यङि अयसत्। यसिता यसितुम्। ऊदित्वात् क्त्वि वेट् यस्त्वा यसित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् आयस्तः आयस्तवान्। णौ फलवत्कर्तरीगित इत्यात्मनेपदे णिगि प्राणिक-

र्तुकेति परस्मैपदेनापोदिते परिमुहायमायमेति पुनर्विहिते आयासयते शत्रुं मैत्रः। प्राद्य यमेति घिनणि प्रयासशीलः प्रयासी ॥

80. जसूच् मोक्षणे। जस्यति जजास। पुष्यादयडि अजसत्। जसिता। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् जस्त्वा जसित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् जस्तः जस्तवान्। णौ हिंसार्थत्वाभावाज्जासनाटेति कर्मणो वा न कर्मत्वम्। तेन द्वितीयैव चौरं बन्धनाज्जासयति मोचयतीत्यर्थः। हिंसार्थोपीत्येके। तन्मते वा कर्मत्वे शेषषष्ठ्याम् चौरस्योज्जासयति चौरमुज्जासयति। स्म्यजसेति रे अजासशीलमजस्रं पचति ॥ अजस्रः पाकः। धात्वर्थविशेषणत्वाद्धात्वर्थकर्तृक एवायं प्रयोज्यः। तेनाजस्रो घट इति प्रयोगोऽसाधुः। जसण् हिंसायाम्। चौरस्योज्जासयति ॥

81. तसू 82 दसूच् उपक्षये। तस्यति ततास। पुष्यादयडि अतसत्। तसिता ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् तस्त्वा तसित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् तस्तः तस्तवान्। तिक्कृताविति तिकि वितस्तिः। उणादौ दम्यमीति ते वितस्ता नदी २००। प्रुसृति तौ वितस्तिः ६४६ ॥

82. दसू। दस्यति ददास। पुष्यादयडि अदसत्। दसिता। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् दस्त्वा दसित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् दस्तः दस्तवान्। ण्यन्तस्य क्ते णौ दान्तशान्तेति वा निपातनात् दस्तः दासितः। उणादौ भीवृधीति रे दस्रौ देववैद्यौ ३८७। यजिशुन्धीति युः दस्युश्चौरः ८०१ ॥

83. वसूच् स्तम्भे। वस्यति ववास। पुष्यादयडि अवसत्। वसिता। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् वस्त्वा वसित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् वस्तः वस्तवान्। उणादौ दम्यमीति ते वस्तश्छागः २००। प्रुसृति तौ वास्तिर्मेढ्रोर्ध्वम् ६४६। वसं निवासे। वसति वस्ता। वसिक् आच्छादने। वस्ते। वसण् स्नेहच्छेदावहरणेषु। वासयति ॥

84. वुसच् उत्सर्गे। उत्सर्गस्त्यागः। वुस्यति वुवोस। पुष्यादयडि अवुसत्। वोसिता वुसितः। नाम्युपान्त्येति के वुसम् ॥

85. मुसच् खण्डने। मुस्यति मुमोस। पुष्यादयडि अमुसत्। मोसिता मुसितः। उणादौ शीरीति किति ते मुस्ता २०१। तृपिवपीति कित्यले मुसलम् ४६८। पान्तोयमित्यन्ये ॥

86. मसैच् परिणामे। परिणामो विकारः। परिमाणे इत्यन्ये। मस्यति ममास। पुष्यादयडि अमसत्। मसित्वा। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् मस्तः मस्तवान्। घञि मासः। मासिति प्रकृत्यन्तरं चन्द्राभिधायि। पूर्णमासा युक्ता मास्य पौर्णमासीति निर्देशा-

दणि पौर्णमासी । उणादौ दम्यमीति ते मस्तः २०० । स्वार्थे के मस्तकः । मदिपटीति इः मसिः शस्त्री ६०७ । कृसिकमीति तुनि मस्तु दधिमण्डः ७७३ ॥

अथ शमादीनां सेटां समकं श्ये दीर्घार्थं मदैच्पर्यन्तं क्रमूपर्यन्तं चाटकं घिनणर्थं प्रदर्श्यते । तत्र च बहुत्वान्मान्ताः षडादौ ।

87. शमू 88 दमूच् उपशमे । शम्सप्तकस्येति श्ये दीर्घे शाम्यति । नेर्ङ्गादेति नेर्णत्वे प्रणिशाम्यति । शशाम शेमतुः । पुष्याद्यङि अशमत् । णौ शमोऽदर्शने इति ह्रस्वे शमयति रोगम् । दर्शने तु निशामयति रूपम् । शमिता शमितुम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् शान्त्वा शमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् शान्तः शान्तवान् । णौ क्ते णौ दान्तशान्तेति वा निपातनात् शान्तः । पक्षे सेट्क्तयोरिति णेर्लुकि शमितः । शकितकीति ये शम्यम् । क्विप्यहन्पञ्चमेति दीर्घे मो न इति मस्य नत्वे तस्य न परेसस्वाद्यासो न इति लुगभावे नोमश्शान इत्यत्र प्रशानो वर्जनादनुस्वारानुनासिकपूर्वस्य शस्याभावे तवर्गस्येति नस्य अत्वे प्रशाम् चरति । शमष्टकाद्धिनण् मोकमीति वृद्ध्यभावे शमशीलः शमी । घञि शमः । गौरादित्वाङ् ङ्याम् शमी । क्तौ शान्तिः । उणादौ शमिमनिभ्यां खः शङ्खः ८४ । कमितमीति डित्युङ्गे शुङ्गाः कन्दल्यः १०७ । पञ्चमाड्डः शण्ड उत्सृष्टः पशुः १६८ । शमिषणिभ्यां ढः शण्ढः क्लीवम् १७९ । कैशीशमीति कौ शङ्कुः ७४९ । शक्रादिति तु शक ऋदिति शकेर्ऋति ८९१ ॥

88. दमू । दाम्यति ददाम । पुष्याद्यङि अदमत् । दमिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् दान्त्वा दमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् दान्तः दान्तवान् । णावमोकम्यमीति ह्रस्वे फलवत्कर्तरीगित इत्यात्मनेपदेणिगि प्राणीति परस्मैपदेनापोदिते परिमुहायमेति पुनर्विहिते गतिबोधेत्याणिक्कर्तुः कर्मत्वे च दाम्यत्यश्वः दमयतेऽश्वं चैत्रः । अकखादीति वा नेर्णत्वे प्रणिदमयते प्रनिदमयते । शकितकीति ये दम्यः । नन्द्याद्यने कुलदमनः । भृवृजीति खे अरिंदमः । णौ दान्तशान्तेति क्ते वा निपातनात् दान्तः दमितः । शमष्टकादिति घिनणि दमशीलो दमी । घञि दमः । उणादौ पञ्चमाड्डः दण्डः १६८ । दम्यमीति ते दन्तः २०० । दमेरुनसूनसौ दमुनाः दमूनाश्च वह्निः ९८७ । यमिदमिभ्यां डोस् दोर्बाहुः १००५ ॥

89. तमूच् काङ्क्षायाम् । ताम्यति तताम । पुष्याद्यङि अतमत् । तमिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् तान्त्वा तमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् तान्तः नितान्तः तान्तवान् । शमष्टकाद्धिनणि मोकमीति वृद्ध्यभावे तमी । घञि तमः । गौरादित्वाङ् ङ्याम् तमी

रात्रिः। उणादौ निजिश्विति किति रे दीर्घे न ताम्रम् ३९२ ।तम्यणील्यसे तमसा नदी ५६९ ।क्रमितमीत्यावुपान्त्यत्वे च तिमिः ६१३ । असित्यसि तमः ९५२॥

90. श्रमूच् खेदतपसोः। श्राम्यति शश्राम । पुष्याद्यडि अश्रमत्। श्रमिता। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् श्रान्त्वा श्रमित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् श्रान्तः श्रान्तवान्। शकितकीति ये श्रम्यम्। नन्द्याद्यने श्रमणः। स्त्रियामपि श्रमणा। घञि विश्रमेर्वेति वा वृद्ध्यभावे विश्रमः विश्रामः। शमष्टकादिति घिनणि श्रमी ॥

91. भ्रमूच् अनवस्थाने। अनवस्थानं देशान्तरगमनम्। भ्रासम्लासेति वा श्ये भ्राम्यति। पक्षे शवि भ्रमति। बभ्राम। पुष्याद्यडि अभ्रमत्। भ्रमिता। ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् भ्रान्त्वा भ्रमित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् भ्रान्तः भ्रान्तवान्। शमष्टकादिति घिनणि भ्रमी। घञि मोकमीति वृद्ध्यभावे भ्रमः। गौरादित्वाड् ङ्याम् भ्रमी। उणादौ तृभ्रम्यदीत्यौ भृमादेशे च भृमिर्वायुः। बाहुलकाद्भृमाभावे भ्रमिर्भ्रमः ६११। भ्रमिगमीति डिद्रुः भ्रूः ८४३। भ्रमू चलने। भ्रमति। भ्रासम्लासेति वा श्ये भ्राम्यति ॥

92. क्षमौच् सहने। क्षाम्यति चक्षाम। पुष्याद्यडि अक्षमत्। औदित्त्वाद्वेट् क्षन्ता क्षमिता। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्षान्तः क्षान्तवान्। शमष्टकाद्घिनणि क्षमी। घञि मोकमीति वृद्ध्यभावे क्षमः। क्तौ क्षान्तिः। ऊदिदयमित्येके क्षान्त्वा क्षमित्वा। क्षमौपि सहने। क्षमते अक्षमिष्ट। षित्त्वादङि क्षमा ॥

अथ दान्तः ॥

93. मदैच् हर्षे। माद्यति ममाद। पुष्याद्यडि अमदत्। मदिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् रदादित्यत्र मदेर्वर्जनान्नत्वाभावे मत्तः मत्तवान्। णौ हर्षग्लपनयोर्घटादित्वाद्ध्रस्वत्वे मदयति। अन्यत्र प्रमादयति उन्मादयति। अनुपसर्गाद्यममदेति ये मद्यम्। सोपसर्गाद् घ्यणि प्रमाद्यम्। नन्द्याद्यने मदयतीति मदनः। इरंमद इति खशि निपातनात् इरया माद्यति इरंमदो मेघज्योतिः। उदः पचीतीष्णौ उन्मादशील उन्मदिष्णुः। शमष्टकादिति घिनणि मदशीलो मादी उन्मादी। व्यधजपेत्यलि मदः। सोपसर्गात्तु घञि प्रमादः। समदप्रमदौ हर्षे संमदः कन्यानाम् प्रमदः कोकिलानाम्। उणादौ तुदिमदीति छे मन्छो मत्स्यः १२४। मदेः स्यः मत्स्यः ३६३। गौरादित्वाड् ङ्याम् मत्स्यस्य य इति यलुकि मत्सी। मदिमन्दीतीरे मदिरा ४१२। मीम्यजीति सरे मत्सरः ४३९। मदिण् तृप्तियोगे। मादयते ॥

94. क्लमुच् ग्लानौ। भ्रासभ्लासेति वा श्ये ष्ठिवुक्लम्विति दीर्घे क्लाम्यति।

पक्षे शपि क्लामति । चक्लाम । पुष्यादयङि अक्लमत् । क्लमिता । ऊदित्त्वाद्वेट् क्लान्त्वा क्लमित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्लान्तः क्लान्तवान् । शमष्टकादिति घिनणि क्लमी । घञि क्लमः ॥ अवसितं शमादीनां सप्तकमष्टकं च ॥

अथ प्रकृतवर्णक्रमेण हान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

95. मुहौच् वैचित्त्ये । वैचित्त्यमविवेकः । मुह्यति मुमोह । पुष्यादयङि अमुहत् । औदित्त्वाद्वेट् धुट्प्रत्यये पदान्ते च मुहद्रुहेति वा हस्य घत्वे मोग्धा मोढा । पक्षे मोहिता । उन्मुक् उन्मुट् । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् मुग्धः मूढः मुग्धवान् मूढवान् । णौ फलवत्कर्तरीगित इत्यात्मनेपदेणिगि प्राणिकर्तृकेति परस्मैपदेनापोदिते परिमुहायमेति पुनर्विहिते परिमोहयते शत्रुम् । परेर्देवीति घिनणि परिमोहशीलः परिमोही । घञि मोहः । उणादौ पूमुहोः पुन्मूरौ चेति खे मूर्खः ८६ । मुहेः किदित्युरौ मुहुरिर्गोः ७०० । मुहिमिथ्यादेः किदित्युसि मुहुः कालावृत्तिः १००० ॥

96. द्रुहौच् जिघांसायाम् । क्रुद्रुहेति सम्प्रदानत्वे मैत्राय द्रुह्यति । दुद्रोह । पुष्यादयङि अद्रुहत् । औदित्त्वाद्वेट् मुहद्रुहेति वा हस्य घत्वे द्रोग्धा द्रोढा द्रोहिता । क्विपि मित्रध्रुक् मित्रध्रुट् । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् द्रुग्ध॰ द्रूढः । युजभुजेति घिनणि द्रोहशीलो द्रोही । घञि द्रोहः । उणादौ ऋद्रुहेः किदितीणे द्रुहिणो ब्रह्मा २९९ ॥

97. ष्णुहौच् उद्गिरणे । षः स इति सत्वे स्नुह्यति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सुष्णोह सुष्णोहयिषति । पुष्यादयङि अस्नुहत् । औदित्त्वाद्वेट् मुहद्रुहेति हस्य वा घत्वे स्नोग्धा स्नोढा स्नोहिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्नुग्ध॰ स्नूढः स्नुग्धवान् स्नूढवान् । उणादौ नाम्युपान्त्यक्रूमिति किदिः स्नुहिर्महावृक्षः ६०९ ॥

98 ष्णिहौच् प्रीतौ । षः स इति सत्वे स्निह्यति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिष्णेह । पुष्यादयङि अस्निहत् । औदित्त्वाद्वेट् मुहद्रुहेति हस्य वा घत्वे स्नेग्धा स्नेढा स्नेहिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्निग्धः स्नीढः स्निग्धवान् स्नीढवान् । क्विपि स्निक् स्निट् । कत्यिगिति हस्य गत्वे सूत्रनिर्देशादेवोदो दलुकि सस्य षत्वे च उष्णिक् । अजादेरित्यापि उष्णिहा । घञि स्नेहः । ष्णिहण् स्नेहने । स्नेहयति ॥केचित्तु शमू दमू तमू श्रमू भ्रमू क्षमौ मदै असु यसू जसू दसू वसू प्युष प्युस पुस ब्रुष निस कुस कुश बुस मुस मसै लुट उच भृशू भ्रशू वृश कृश ञितृष हष रुष डिप डूप कुप गुप युप रुप लुप लुभ णभ तुभ क्लिदौ ञिमिदा ञिक्ष्विदा ऋधू गृधूनां पुष्यादित्वं नेच्छन्ति । तन्मते पुष्याद्यङभावे सिचि अशमीत् अदमीत् अभ्रमीत् अयसीत् अलो-

टीत् अज्ञोपीत् अकोपीत् अलोपीत् अहर्षीदित्यादि ॥ वृत् पुषादिः ६७ । पुषादिर्दिवाद्यन्तर्गणो वर्तितः संपूर्ण इत्यर्थः ॥

अथात्मनेपदिषु सूयत्यादिर्नवकः क्तयोस्तस्य नत्वार्थं प्रदर्श्यते । तत्र लाघवार्थमादावूदन्तौ सेटौ च ॥

99. षूङौच् प्राणिप्रसवे । षः स इति सत्वे इङित इत्यात्मनेपदे सूयते । षोपदेशत्वाचाभ्यन्तस्थेति षत्वे सुषुवे । औदित्त्वाद्वेट् सोता सविता । क्त्वुवर्णादिति नेट् सूत्वा । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे सूनः सूनवान् प्रसूनं कुसुमम् । अत एवायमप्राणिप्रसवे इत्यन्ये । सनि मह्गुहश्चेति नेट् णिस्तोरेवेति नियमात्षत्वाभावे सुसूषते । युवर्णेत्यलि प्रसवः । षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने । सूते । षूत् प्रेरणे । सुवति ॥

100. दूङ्च् परितापे । परितापः खेदः । दूयते दुदुवे दविता । क्त्वुवर्णादिति नेट् दूत्वा । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे दूनः दूनवान् । उणादौ शीरीति किति ते दूतः २०१ ॥

अथेदन्ताः सप्त डीङोन्येनिटश्च ॥

101. दींङ्च् क्षये । दीयते । दीय् दीङः क्ङिति स्वरे उपदिदीये उपदिदीयाते । दीङः सनीति वात्वे दिदासते दिदीपते । नामिनोनिङिति सनः कित्त्वादत्र न गुणः । यबक्ङितीत्यात्वे उपदाय । दारूपस्य वर्जिरङ्ग्त्वाद्दासंज्ञाया अभावे इश्च स्थेति नेत्वम् उपादास्त । दाता । अक्ङिद्विषये एवात्वे । तन्व्यधीति णे दायः । घञि उपदायः । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे दीनः दीनवान् । अनुस्वारेत्त्वादत्र नेट् । उणादौ जीण्शीदीति किति ने दीनः २६१ ॥

102. धींङ्च् अनादरे । धीयते दिध्ये । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् धेता धेतुम् । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे धीनः धीनवान् । आधारार्थोयमित्यन्ये । शोपो भुवं धीयते ॥

103. मींङ्च् हिंसायाम् । मीयते मिम्ये । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ङित्त्वात्र मिग्मीग इति नात्वम् मेता मेतुम् । अम्याप्यात्वमित्येके माता मातुम् । सनि मिमीमेति स्वरस्येति इत्वाभावे च मित्सते । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे मीनः मीनवान् । उणादौ जीण्शीति किति ने मीनः २६१ । मीन्यजीति सरे मेसरो वर्णविशेषः ४३९ । निनीमीप्वादिभ्यो रुः मेरुः ८०६ । मींग्श् हिंसायाम् । मीनीते मीनाति ॥

104. रींङ्च् स्रवणे । रीयते रिर्ये । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रेता रेतुम् । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे रीणः रीणवान् । णावर्तिरीति पौ पुस्पाविति गुणे रेपयति । विचि रेः । मतौ स्त्रियाम् रेवती । उणादौ रीशीभ्यां फः रेफः ३१४ । अजिस्येति णौ रेणुः ७६८ । सुरीभ्यां तस् रेतः ९७८ । रीवृभ्यां पस् रेपः पापम् ९८१ । रींश् गतिरेषणयोः । रिणाति ॥

105. लींङ्च् श्लेषणे । लीयते विलिल्ये । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् यबक्ङिति लीङ्लीनोर्वेति वात्वे विलाता विलेता विलास्यते विलेष्यते । यपि विलाय विलीय । अखलचलीत्यनुवृत्तेः खलि दुर्लयः । अचि निलयः । अलि प्रलयः । णौ लियो नोन्तः स्नेहद्रवे इति ने घृतं विलीनयति । लिय इति इकारप्रश्लेषादात्वे नान्ताभावे लो ल इति वा ले घृतं विलालयति । पर्त्तेर्तिरीति पौ विलापयति । लीङ्लिनोर्वेत्यात्मनेपदे आत्वे च जटाभिरालापयते । श्येनो वर्तिकामपलापयते । मायावी लोकमुल्लापयते । तन्व्यधीति णे विलायः । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे लीनः लीनवान् । लींश् श्लेषणे । लिनाति लेष्यति । लीण् द्रवीकरणे । युजादेर्न वेति वा णिचि विलाययति विलयति ॥

106. डींङ्च् गतौ । डीयते डिड्ये डयिता । डीयश्वीति क्तयोर्नेट् सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे डीनः डीनवान् । अयमपि विहायसां गतावित्यन्ये । डीङ् विहायसां गतौ । डयते । क्तयोरिटि न डीङिति कित्त्वाभावाद्गुणे डयितः डयितवान् । भ्वादेरेवेह श्यार्थं सूयत्यादित्वार्थं च पाठ इत्येके । तन्मते डयतेरपि डीनः डीनवान् ॥

107. व्रींङ्च् वरणे । व्रीयते । योनेकस्वरस्येति यापवादे संयोगादितीयि विव्रिये । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् व्रेता । सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे व्रीणः व्रीणवान् । व्रींश् वरणे । व्रीणाति ॥ वृत् स्वादिः ९ । सूयत्यादिर्दिवाद्यन्तर्गणो नवको वर्तितः संपूर्ण इत्यर्थः ॥

अथेदन्ताश्चयोनिटश्च ॥

108. पींङ्च् पाने । चैत्रो जलं पीयते पिप्ये । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पेता पीतः । आपीयन्त । उणादौ पीपृडो ह्रस्वश्चेति डे पिव्वम् १२९ । गुलुञ्चपितिपिच्छेति छे निपातनात् पिच्छम् १२६ । पीविजीति किति ठे पीठम् १६३ । पीडः किदिति लौ पीलुर्गजवृक्षौ ८२१ ॥ गांङ्च् माने इत्यपि कश्चिदधीते । गायते मितम् । क्वे ई-

व्यञ्जने इतीत्वे मीयते। नेर्ङ्गादेति णत्वे प्रणिमायते। शित्त्वादत्र नेत्वम्। माङ् माने। माति। माङ्क् मानशब्दयो। मिमीते॥

109 ईङ्च् गतौ। ईयते प्रतीयते। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षायां आमि अयाञ्चक्रे। व्यपदेशिवद्भावेन गुरुनाम्यादित्वमाम नेच्छन्त्येके। तन्मते आमभावे ईये ईयाते ईयिरे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् एता एतुम्। य एचेति ये उपेयम्। अलि प्रत्यय॥

110 प्रीङ्च् प्रीतौ। प्रीयते। सयोगादितीयि पिप्रिये। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् प्रेता प्रीत। णौ नामिन इति वृद्धौ प्राययति। नाम्युपान्त्येति के प्रिय। प्रीगश् तृप्तिकान्त्यो। प्रीणीते प्रीणाति। प्रीगण् तर्पणे। युजादेरिति वा णिचि धूग्प्रीग इति नेन्ते प्रीणयति। पक्षे प्रयते प्रयति॥

अथ जान्तावनिटौ च॥

111 युजिच् समाधौ। समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोध। युज्यते युयुजे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् योक्ता योक्तुम्। कुप्यभिद्येति क्यपि निपातनात् युज्यतेऽनेनेति युग्य वाहनम्। घ्यणि योग्यमन्यत्। कर्मणोऽणि न्यङ्क्वादीति गत्वे गोयोग। घ्यणि निप्रायुज इति गत्वाभावे नियोक्तुं शक्य नियोज्यम् प्रयोज्यम। नाम्युपान्त्येति के न्यङ्क्वेति गत्वे युगम् सयुगम्। क्विपि युज इत्यत्र युनक्तेर्ग्रहणान्नान्ताभावे युक् युजौ युज अश्वयुक्। अस्यापि नोन्त इत्यन्ये युङ् युञ्जौ युञ्ज। गत्यर्थाकर्मकेति कर्तरि क्ते कुशलायुक्तेति धा सप्तम्याम् आयुक्तो देवार्चायाम् देवार्चाया वा। युजभुजेति घिनणि योगशीलो योगी। नीदाम्विति करणे त्रटि योक्त्रम्। घञि योग। आधारेनटि योजनम। णौ णिवेत्तीत्यने योजना। तत्सप्तमी क्विपि युजमापन्ना मुनय। उणादौ युयुजीति किन्नाने युजान सारथि २७७। नीति युजेर्ग्मेति किति मे युग्मम् ३४८। युजूपी योगे। युङ्क्ते युनक्ति। युजण् सम्पर्चने। युजादेरिति वा णिचि योजयति योजति॥

112 सृजिच् विसर्गे। शकिन इत्यात्मनेपद सृज्यते मालां चैत्र। कर्मकर्तरि कथातारिति क्ये सृज्यते माला स्वयमेव। ससृजे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अ सृजिदृश इत्यति स्रष्टा। सृष्ट सृष्टवान। पाणिसमवाभ्यामिति क्यप्यपवादे घ्यणि पाणिसर्ग्या समवसर्ग्या रज्जु। सर्विरिति निनाणि समर्गशील ससर्गी विसर्गी। घञि निसर्ग। कुत्सपदेति व्रमाग क्विपि कर्विगिर्निशिति निरुपादृतो स्य सक। ग्यादिभ्यस्ति क्तौ सृष्टि। उणादौ ग्यादिसजिभ्या मिथरज्जौ चेन्तृ रज्जु ९२१। सजत् विसर्गे। सृजति॥

अथ तान्तः सेट् च ॥

113. वृतूचि वरणे । वृत्यते ववृते वर्तिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् वृत्त्वा वर्तित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् वृत्तः वृत्तवान् । वृतूङ् वर्तने इत्यस्यैव वरणे दिवादित्वं विधीयते । तेन वरणेद्युतादित्वाद्द्युद्भ्यश्चेत्यद्यतन्यां वृद्भ्यः स्यसनोरिति वात्मनेपदं नास्ति । अवर्तिष्ट वर्तिष्यते अवर्तिष्यत विवर्तिषते । वरणादन्यत्र तु अवृतत् वर्त्स्यति अवर्त्स्यदित्यपि भवति । अन्ये तु वा वृतूचि वरणे इत्यधीयते वरणे दिवादित्वं वा प्रतिपन्नाः । तन्मते वरणेपि पक्षे शवि वर्तते । द्युद्भ्य इत्यद्यतन्यां वात्मनेपदे अवर्तिष्ट । पक्षे शेषात्परस्मायिति परस्मैपदे द्युताद्यडि अवृतत् । वृद्भ्यः स्यसनोरिति वात्मनेपदे वर्तिष्यते । शेषात्परस्मायिति परस्मैपदे न वृद्भ्य इतीडभावे वर्त्स्यति । सनि विवर्तिषते । पक्षे प्राग्वदिति परस्मैपदे विवृत्सति । केचित्तु वाशब्दादिरनेकस्वरोयं धातुरित्याहुः वावृत्यते ।

ततो वावृत्यमाना सा ॥

अथ दान्तास्त्रयोनिटश्च ॥

114. पदिंच् गतौ । गतिर्यानं ज्ञानं च । पद्यते । नेर्ङ्गदेति नेर्णत्वे प्रणिपद्यते । प्रपेदे । ञिच् ते पदस्तलुक् च उदपादि भैक्षम् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पत्ता संपन्नः । यङि वञ्चस्रंसेति पूर्वस्य नीः आपनीपद्यते । सनि रभलभेति स्वरस्येति द्वित्वाभावे च प्रपित्सते । लषपतेत्युकणि उपपादशील उपपादुकः । भृपाक्रोधेत्यने पदनो धर्मस्य । पदरुजेति कर्तरि घञि पादः । समजेति क्यपि निपद्या वर्पादयः । क्लीबे इत्यलि पदम् । क्रुत्संपदेति क्विपि सपद् प्रतिपद् । धिदापतपदेति णमि गेहानुप्रपादमास्ते गेहं गेहमनुप्रपादम् । जातेः संपदा चेति स्साति सर्वं शस्त्रमभिसात्संपद्यते । उणादौ अर्तीरीति मे पद्मम् ३३८ । भीवृधीति रे पद्रो ग्रामः ३८७ । वर्विजिचीति वौ निपातनात् पदविः । ङ्याम् पदवी मार्गः [७०६] । भुजेति तौ पत्तिः ६४६ । कासिपदीति णिदूः पादूः ८३९ । कपि पादुका । पदणि गतौ । अदन्तः । उपपदयते ॥

115. विदिंच् सत्तायाम् । सत्ता भावः । विद्यते विविदे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वेत्ता वित्तः । किंकिलास्त्यर्थयोर्भविष्यन्ती अस्ति नाम विद्यते नाम तत्र भवान्परदारान्प्रकरिष्यते नावकल्पयामि न श्रद्दधे । शकधृषेति तुमि विद्यते भोक्तुम् । विदक् ज्ञाने । वेत्ति विदितः । विद्लृंती लाभे । विन्दते विन्दति वित्तः । वित्तं धनं प्रतीतं च । विदिंप् विचारणे । विन्ते । ऋह्रीति वा क्तयोस्तस्य नत्वे वित्तम् विन्नम् । यदाह ।

वेत्तेर्विदित विन्तेर्विन्न वित्त च विद्यतेर्विन्नम्।
वित्त धने प्रतीते च विन्दतेर्विन्नमन्यत्र ॥
विदिण् चेतनाख्याननिवासेषु। वेदयते ॥

116 खिदिंच् दैन्ये। खिद्यते चिखिदे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् खेत्ता खिन्न। खिदत् परिघाते। खिन्दति। खिदिंप् दैन्ये। खिन्ते ॥

अथ धान्तास्त्रयोनिन्श्च ॥

117 युधिंच् सम्प्रहारे। सम्प्रहारो हननम्। युध्यते युयुधे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् योद्धा युद्ध। णौ फलवत्कर्तरीगित इत्यात्मनेपदापवादे चल्याहारेति परस्मैपदे योधयति काष्ठं नैत्र। नाम्युपान्त्येति के युध। सहराजेति क्वनिपि सहयुद्धवान् सहयुध्वा राजयुध्वा। स्थादिभ्य इति के आयुध्यन्तेनेन आयुधम्। शासूयुधीति खलपवादेने दुर्योधन सुयोधन। आधारेनटि आयोधनम् ॥

118 अनो रुधिंच् कामे। काम इच्छा। अनुपूर्वो रुधि कामे दिवादि। अनुरुध्यते अनुरुरुधे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अनुरोद्धा अनुरुद्ध। समनुवीति घिनणि अनुरोधशीलोनुरोधी। कामादन्यत्र रुधादित्वाद्रुधामिति श्ने अनुरुन्द्धे अनुरुणद्धि। णौ रोधयति ॥

119 बुधिं 120 मनिंच् ज्ञाने। बुध्यते बुबुधे। दीपजनेति कर्तर्यद्यतन्यात्मनेपदे ते वा ञिचि तलुकि च अबोधि। पक्षे धुट्ह्रस्वादिति सिचो लुकि अबुद्ध। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् बोद्धा। ज्ञानेच्छेति सति क्ते राज्ञा बुद्ध। णौ फलवत्कर्तर्यपीगित इत्यात्मनेपदापवादे चल्याहारार्थेति परस्मैपदे बोधयति पद्मं रविः। नाम्युपान्त्येति के बुध। अजातेरिति णिनि प्रतिबोधशील प्रतिबोधी। गम्यादित्वाद्बुस्यंति साधु। उणादौ जीणृशीदीति किति ने बुध्नो मूल रुद्रश्च २६१। युयुजीति कित्याने बुधान सूरि २७७। किलिपिलीत्यौ बोधिस्तत्त्वज्ञानम् ६०८। बुधूग् बोधने। बोधते बोधति अबुधत्। बुध अवगमने। बोधति ॥

अथ नान्तास्त्रयो मनियर्जा सेन्श्च ॥

120 मनि। मन्यते। मन्यस्येत्यनिकुत्सने कर्मणि वा चतुर्थीम् न त्वा तृणाय मन्ये न त्वा तृणं मन्ये। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् मन्ता। यमिरमीति नो लुकि मत्वा। ज्ञानेच्छेति मनि क्ते राज्ञा मत। मन्याण्णिन् क्यङ्मानीति पुंवत्त्वे दर्शनीयमानी भार्याया। कर्तुं रात्र पटुमात्मानं मन्यते पटुमन्य। परत स्त्रीति पुंस्त्वापवादे खित्यनीति ह्रस्वे पटुंमन्या। पक्षेमन्योपमाने इति णिनि पटुमानी। समजेति क्यपि मन्या ककारिकामिरा। मशाया अन्यत्र स्त्रियां क्तौ मति।

उणादौ कीचकपेचकेत्यके निपातनात् मेनका ३३ । मनेर्मत्मातौ चेत्यङ्गे मतङ्गः मातङ्गश्च हस्ती १०० । शाशपीति दे मन्दः २३७ । मनेरुदेतौ चास्य वेत्यौ मुनिः। मेनिः संकल्पः । मनिर्धूमर्वर्तिः ६१२ । भृमृत्रिल्युः मनुः ७१६ । मनिजनिभ्यां धतौ चेत्युः मधु ७२१ । कृसिकमीति सुनि मन्तुरागः ७७३ । यजिशुन्धीति युः मन्युः ८०१ । असिल्यसि मनः ९६२ । रुयर्तीत्युसि मनुः प्रजापतिः ९९७ । मांसमिति तु मानेर्मावावदीति से ९६४ । मउर इत्यपि मउतेर्ऋच्छिचटीत्यरे ३९७ । मनूयि बोधने । मनुते । मनिण् स्तम्भे । मानयते । आलि मानः ॥

121. अनिच् प्राणने । अन्यते । अस्यादेरिति पूर्वस्यात्वे आने । अनिता अनितः । णान्तोयमित्येके अण्यते आणे । अन श्वसक् प्राणने । अनिति । द्विर्त्वे-प्यन्तेपीति णत्वे प्राणिति ॥

122. जनैचि प्रादुर्भावे । प्रादुर्भाव उत्पत्तिः । जा ज्ञेति जादेशे जायते । गमहनेत्युलुकि जज्ञे । दीपजनेत्यद्यतन्याः कर्तृविहिते ते वा ञिचि न जनेति वृद्ध्य-भावे अजनि । पक्षे सिचि अजनिष्ट । णौ कगेवन्विति ह्रस्वे जनयति । ये न वेति क्ङिति वात्वे जायते जन्यते जाजायते जञ्जन्यते । जनिता । णावीगित इति फल-वत्कर्तर्यात्मनेपदापवादे चल्याहारार्थेति परस्मैपदे जनयति धर्मम् । करणे घञि अभिजनो गोत्रम् । ऐदित्वात् क्तयोर्नेट् गत्यर्थाकर्मकेति वा कर्तरि क्ते आः खनी-त्यात्वे जातः जातवान् । पक्षे भावे क्ते जातं चैत्रेण । साप्यादपि श्लिषशीङिति क्ते अनुजातो माणवको माणविकाम् । पक्षे कर्मणि क्ते अनुजाता माणविका माणवकेन । भव्यगेयेति निपातनाद्वा कर्तरि ध्यणि जन्यश्चैत्रः । पक्षे भावे जन्यं चैत्रेण । अचि जनः । वन्याङ् पञ्चमस्य विजावा । अनोर्जनेर्डः ह्यनुजः । सप्तम्याः मन्दुरे जातः मन्दुरजः । अजातेः पञ्चम्याः मुण्डजं भयम् । क्वचिदिति डे अनूजः प्रजाः पूर्वजः। भ्राज्यलमितीष्णौ प्रजानिष्णुः । क्तौ जातिः । अनटि जायतेस्यामपत्यमिति जन-नी । उणादौ दृकॄनित्यके जनकः २७ । स्यार्तीति घे जङ्घा १०९ । नसिनन्नीति टे नो लुकि च जटा १३९ । जनिपणीति टे दीर्घे च जाण्टः पक्षी १४० । ऋदिजनीति कित्ति ये ये न वेति वात्वे जाया । जन्यं रणः ३६१ । जठरक्रु-करेत्यरे निपातनात् जठरम् ४०३ । पादिपटीति इः जनिरुत्पादः ६०७ । कृवा-पाजीत्युणि जानु । जानीति निर्देशाद्वृद्धिः १ । मनिजनिभ्यां धतौ चेत्युः जतु ७२१। कृसीति तुनि जन्तुः ७७३ । हृविपुषीति णावित्नुः जनयित्नुः पिता ७९७ । यजिशुन्धीति युः जन्युर्जन्म प्राणी च ८०१ । जनिहनीति रौ तादेशे च जत्रु य-

क्षौमसंधिः ८०९। कमिजनिभ्यां बूः जम्बूः ८४७। मनिति मनि जन्म ९११। स्यर्ताल्युसि जनुः जनुषी जन्म ९९७॥

अथ पान्तौ॥

123. दीपैंचि दीप्तौ। दीप्यते। कर्तर्यश्यतन्यास्ते दीपजनेति वा ञिनि तलुकि च अदीपि अदीपिष्ट। दिदीपे। णौ डे भ्राजभासेति वोपान्त्यह्रस्वे अदीदिपत् अदिदीपत्। दीपिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् दीप्तः दीप्तवान्। नाम्युपान्त्येति के दीपः प्रदीपः। स्म्यजसेति रे दीपनशीलो दीप्रः। इडित इत्यने न णिडेति निषिद्धे तृनि दीपिता। क्तौ दीप्तिः॥

124. तपिंच् ऐश्वर्ये वा। तपं धूप संतापे इत्यस्यैवैश्वर्ये दिवादित्वमात्मनेपदं च वा विधीयते। तप्यते तेपे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् तप्ता तप्तः। पक्षे ऐश्वर्येपि भ्वादित्वात् प्रतपति प्रतताप। नन्द्याद्यने प्रतपनः। द्विषंतपेति खे निपातनात् परंतपः। एके तु तपिंच् ऐश्वर्ये इति धात्वन्तरं दिवादिमाहुः। अन्ये तु भ्वादेरैश्वर्ये संतापे च श्यात्मनेपदे वेच्छन्ति। द्रमिलास्तु पतोर्विपर्ययेण पतिंच् ऐश्वर्ये वेति पेठुः। भ्वादेरेव पतॄ गतावित्यस्यैश्वर्ये पक्षे दिवादित्वमात्मनेपदित्वं च समुदितं भवतीत्यर्थः। पत्यते अपतिष्ट पतिष्यते। पक्षे ऐश्वर्येपि भ्वादित्वात् पतति। लृदित्त्वात् अपप्तत्। पतिष्यति। ऐश्वर्यादन्यत्र पतति अपप्तदित्याद्येव भवति॥

अथ रान्ता अष्टौ सेटश्च॥

125. पूरैंचि आप्यायने। आप्यायनं वृद्धिः। पूर्यते पुपूरे। दीपजनेति कर्तरि वा ञिनि अपूरि अपूरिष्ट। पूरिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् पूर्णः पूर्णवान्। णौ दान्तशान्तेति क्ते वा निपातनात् पूर्णः पूरितः। इडित इत्यने पूरणशीलः पूरणः। चर्मोदरादिति णमि चर्मपूरं ददाति उदरपूरं भुङ्क्ते। वृष्टिमाने ऊलुक् चास्य वा गोष्पदपूरं वृष्टो मेघः गोष्पदप्रम्। ऊर्ध्वात्पूः शुषः ऊर्ध्वपूरं पूर्णः॥

126. घूरैङ् 127. जूरैंचि जरायाम्। जरा वयोहानिः। घूर्यते जुघूरे घूरिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् रदादिति क्तयोस्तस्य नत्वे घूर्णः घूर्णवान्॥

127. जूरैं। जूर्यते जूरिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् जूर्णः जूर्णवान्॥

128. धूरैङ् 129 गूरैंचि गतौ। धूर्यते गूर्यते दुधूरे जुगूरे धूरिता गूरिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् धूर्णः धूर्णवान् गूर्णः गूर्णवान्। धुर्त्संपदेति क्विपि धूर्यते इति धूः। उणादौ भुजिगूरिभ्यां टिद्गजी चान्तादित्यरे गुर्गरः ४०४॥

130. शूरैचि स्तम्भे। तालव्यादिः। शूर्यते।

शुशूरेरिरेशिरः शरैः॥

शूरिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् शूर्णः शूर्णवान्। नाम्युपान्त्येति के शूरः॥

131. तूरैचि त्वरायाम्। गतित्वरायामित्यन्ये। तूर्यते तुतूरे तूरिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् तूर्णः तूर्णवान्। घ्यणि तूर्यम्। नाम्युपान्त्येति के तूरम्। इङित इत्यने तूरणशीलस्तूरणः। उणादौ कावावीति णौ तूर्णिस्त्वरा ६३४॥ घूरादयो हिंसायां च। घूरादयः षडपि हिंसायां चकाराद्यथापथमुक्तेषु जरादिषु। तान्येवोदाहरणानि॥

132. चूरैचि दाहे। चूर्यते चुचूरे चूरिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् चूर्णः चूर्णवान्। उणादौ कावावीति णौ चूर्णिर्वृत्तिः ६३४॥

अथ शान्ताश्चत्वारो लिशिच्वर्जाः सेटश्च॥

133. क्लिशिच् उपतापे। क्लिश्यते।

परार्थे क्लिश्यतः सत[ः]॥

इति तु लक्ष्यम्। चिक्लिशे क्लेशिता। पूङ्क्लिशिभ्य इति क्तक्तवतु वेट् क्लिष्टः क्लिशितः क्लिष्टवान् क्लिशितवान् क्लिष्ट्वा। क्षुधक्लिशेति किच्त्वे क्लिशित्वा। निन्दहिंसेति णके क्लेशकः। उणादौ क्लिशः के चेति शे केशः ५३०। कीनाश इति तु कनेरौ चात इत्याशे कनतेः ५३८। किशोर इत्यपि कोरत्नोरेति निपातनादोरे कृशेः ४३४। क्लिशौश् विबाधने। क्लिश्नाति॥

134. लिशिच् अल्पत्वे। लिश्यते लिलिशे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् लेष्टा लिष्टः। नाम्युपान्त्येति के लिशः। घञि लेशः। लिशत् गतौ। लिशति॥

135. काशिच् दीप्तौ। काश्यते चकाशे काशिता काशितः। णौ ङे उपान्त्यस्येति ह्रस्वे अचीकशत्। ऋदिदयमित्येके। तन्मते ह्रस्वाभावे अचकाशत्। अचि नामिनः काशे इति दीर्घे नीकाशः प्रतीकाशः। संकाशः। घञि अवकाशः काशः। उणादौ वनिकणीति ठे काष्ठम् १६२। काशृङ् दीप्तौ। काशते॥

136. वाशिच् शब्दे। वाश्यते ववाशे वाकः। वाशिता वाशितम्। णौ ङे अवीवशत्। ऋदिदयमित्येके। तेषां ह्रस्वाभावे अववाशत्। क्तेट इत्यः वाशा। नाम्नि पुंसि चेति णके वाशिका। णौ नन्द्याद्यने वाशनः। उणादौ वाशयसीत्युरे वाशुरः ४२३॥

अथोभयपदिषु कान्तोऽनिट् च ॥

137. शकींच् मर्षणे। मर्षणं क्षमा। ईगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे शक्यते। फलवतोऽन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे शक्यति। शेके शशाक अशक्त अशाक्षीत्। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शक्ता शक्तुम् शक्तः शक्तवान्। शकः कर्मणीति कर्मणि क्ते वा नेट् शकितः शक्तो वा घटः कर्तुं मैत्रेण। सनि रभलभेति स्वरस्येत्त्वे द्वित्वाभावे च शिक्षते शिक्षति। शकितकीति ये शक्यम्। अचि शकः। वनि शक्वा। णस्वरेति ङ्यां नो रत्वे च शक्वरी। क्तौ शक्तिः। बाहुलकाद्घञि शक्यतेऽनेनेति भोक्तुं शाकम्। शकधृषेति तुमि शक्यते भोक्तुम्। उणादौ दिव्यवीत्यटे शकटम् १४२। कृशकृशाविरोटः शकोटो वाहुः १६०। शकेरुन्तः शकुन्तः २२३। यम्यजीत्युने शकुनः २८८। भीवृधीति रे शक्रः ३८७। जठरकपरेत्यरे करिशकरो नृसिंमहः [४०३]। शामाश्येति ले शक्लो मधुरवाक् ४६२। मृदिकन्दीत्यले शकलम् ४६९। शकेरुन्तिः शकुन्तिः ६६६। शकेरुनिः शकुनिः ६८४। कृपिशकिभ्यामटिः शकटिः ६३०। शक ऋन् शकृन् ८९१। अनीदयं मर्षणे श्यविकरणोऽर्थान्तरे तु श्नुविकरणः स्वादिपठित एवेत्येके शक्यति मृष्यते इत्यर्थः। पुष्यादित्वादङि अशकत्। मर्षणादन्यत्र श्नौ शक्नोति। लृदित्त्वादङि अशकत्। अन्ये तु शक विभाषितो मर्षणे इति पठन्ति व्याचक्षते च मर्षणे शक्नोतेः परस्मैपद श्ये विकल्पयनेटिटौ च शक्यते शक्यति अशकीत् अशकत् शक्ता शकिता। अन्यत्र शक्नोति अशकत् शक्ता ॥

अथ पान्तोऽनिट् च ॥

140. शपींच् आक्रोशे। शप्यते शप्यति शेपे शशाप। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शप्ता शप्त्वा शप्तः। घञि शापः। उणादौ शाशपीति दे शब्दः २३७। शपीं आक्रोशे। शपते शपति ॥

अथ पान्तः सेट् च ॥

141. मृषींच् तितिक्षायाम्। तितिक्षा क्षमा। मृष्यते मृष्यति। फलवत्कर्तर्यपि परेर्मृषश्चेति परस्मैपदे परिमृष्यति। ममृषे ममर्ष मर्षिता। ऋत्तृषेति क्त्वो वा किच्चे मृषित्वा मर्षित्वा। मृषः क्षान्ताविति क्तयोः किच्चाभावे मर्षितः मर्षितवान्। क्षान्तेरन्यत्र धातूनामनेकार्थत्वाद्धूपणादिषु किच्चे मृषितः मृषितवान्। नन्द्याद्यने मर्षणः। शासूयुधीति खलपवादेने दुर्मर्षणः। मृषू सहने च। मर्षति। मृषण् क्षान्तावदन्तः मृषयति। मृषिण् तितिक्षायाम्। युजादेरिति वा णिचि मर्षयति मर्षते ॥

अथ हान्तोऽनिट् च ॥

142. णहींच् बन्धने। पाठे इति ने नह्यते नह्यति। णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणह्यते। वावाप्योरिति पिर्वा अपिनह्यते पिनह्यते। नेहे ननाह। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् नहाहोरिति हस्य धे नद्धा संनद्धः। घञि संनाहः। नीदाविति त्रटि नद्ध्री। क्रुत्संपदेति क्विपि गतिकारकस्येति दीर्घे उपनह्यते उपानत्। उणादौ ऋपॄनहीत्युषे नहुषो राजा ५५७। नह्नेर्भ चेति णिदिः नाभिः ६२१। नभ इति तु नभ्यतेरसि ९६२। नख इत्यपि नास्य खमस्तीति बहुव्रीहौ। नखादित्वाददभावे ४.८७ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणे दिवादिगणः श्यविकरणः सपूर्णः ॥

अथ स्वादयो वर्णक्रमेण निर्दिश्यन्ते । तत्रापि प्रसिद्ध्यनुरोधेनादौ

1 षुगट् अभिषवे । अभिषव क्लेदन सधानाख्य पीडनमन्थने वा । ष स इति से गित्त्वात्फलवत्कर्तरीगित इत्यात्मनेपदे स्वादे श्नुरिति श्नो सुनुते । फलवतोन्यत्र शेषादिति पदस्मैपदे उश्नोरिति गुणे सुनोति । उपसर्गात्सुगिति षत्वे अभिषुणोति । अड्व्यवायेपि अभ्यषुणोत् । अद्वित्वे इत्युक्ते पूर्वस्य षत्वाभावे उत्तरस्य तु षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे अभिसुषुवे अभिसुषाव । सुग स्यसनोरिति षत्वप्रतिषेधे अभिसोष्यते । सनि क्विपि अभिसुसू । णिस्तोरेवेति नियमात्षत्वाभावे अभिसुसूषति । यम्यादिति वेति नोलुकि सुन्व सुनुव सुन्म सुनुम । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सोता सुत सुतवान् । धूगसुस्तोरिति सिचीटि असावीत् । आत्मनेपदे त्विडभावे असोष्ट । आसुय्विति यापवादे घ्यणि आसाव्यम् । सचाय्यकुण्डपाय्येति घ्याणि निपातनात् राज्ञा सोतव्यो राजा वा सूयतेस्मिन्निति राजसूय क्रतु । सोमात्सुग इति भूते क्विपि सोमसुत् । सुयजो ड्वनिप् सुतवान् सुत्वा । णस्वराघोषेति ङ्या नो रत्वे र सुत्वरी । सुगृद्विषेत्यतृशि सुन्वन्तो यजमाना । समिणेति यवपवादे क्तौ आसुति । समजेति क्यपि सुत्या । उणादौ विविषुगीति क्विति के सुको निरामय २२ । सुसिताविनुसेर्दीर्घश्च वेति किति ते सुत सूत २०३ । पृतुकुसुभ्यो नोन्तश्चेति दे सुन्दो दैत्य २८० । सोरू नेति ने सुना पानस्थानम् २६३ । व्यानिस्मीत्यने सवन २६९ २७४ । पुसुकितिषे उत्वे च सूप २९७ । अर्तीगीति मे सोम ३३८ । ऋज्यजीति किति रे सुर सुरा ३८८ । सु प्रसवैश्वर्ययो । सवति । षुक् प्रसवैश्वर्ययो । सौति । नित्य स्वादित्यज्ञापनार्थ सर्वत्र ज्ञेयम् ॥

अथेदन्ताभरणारोनिरूप ॥

3. शिंगट् निशाने । निशानं तनूकरणम् । शिनुते शिनोति शिश्ये शिशाय । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शेता शितः ॥

4. डुमिंगट् प्रक्षेपणे । मिनुते मिनोति प्रमिणोति मिम्ये मिमाय । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् मितः । यबक्ङितीति मिग्मीग इत्यात्वे निमाय प्रमाता । खलचलि तु नात्वम् दुर्मयः मयः प्रमयः । सनि मिमीमेति स्वरस्येत्वं द्वित्वाभावश्च प्रमित्सते प्रमित्सति । ड्वितस्त्रिमाकि मानेन निर्वृत्तं मित्रिमम् । उणादौ मिगः खलश्चेच्च मेखला । चात्कले मेकल ऋषिः ४९७ । मिवहीति वा णिदुः मायुः पित्तम् । बाहुलकान्नात्वम् मयुः किंनरः ७२६ ॥

5. चिंगट् चयने । चिनुते चिनोति । नेर्ङ्मादेति नेर्णत्वे प्रणिचिनुते । सन्परोक्षयोश्चेः किर्वेति वा कित्वे चिकीषति चिचीषति चिक्ये चिच्ये । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् चेता चितः आचितम् । णौ चिस्फुरोर्नवेति वात्वोर्नेतीति पौ उच्चापयति उच्चाययति । संचाय्येति ध्यणि निपातनात् संचाय्यः क्रतुः । य एच्चेति ये संचेयमन्यत् । धाय्यापाय्येति निपातनान् निकाय्यो निवासः । निचेयोन्यः । परिचाय्योपचाय्येति निपातनात् परिचाय्योऽग्निः । एवमुपचाय्यश्चित्यः । परिचेयः उपचेयः चेयश्चान्यः । अग्निचित्येति भावे क्यपि निपातनात् अग्नेश्चयनमग्निचित्या । अग्नेश्चेरिति क्विपि अग्निचित् । कर्मण्यग्न्यर्थे श्येन इव चीयते स्म श्येनचित् रथचक्रचित् । हस्तप्राप्ये इत्यलपवादे घञि पुष्पप्रचायः । चितिदेहेति घञि आकायमग्निं चिन्वीत कायः निकायः गोमयनिकायः । संघेनूर्ध्वे साधुनिकायः । सोर्ध्वे तु युवर्णेत्यलि सूकरनिचयः । स्त्रियां क्तौ चितिः । उणादौ निजीति रे दीर्घे च चीरम् ३९२ । चिमिदीति किति त्रे चित्रम् चित्रा ४५४ । केचित्तु चिग्ण् चये इति चुरादौ पठन्ति तस्य च घटादित्वं चिस्फुरोर्न वेत्यात्वाभावं चेच्छन्ति । तन्मते चययति । आत्वमप्यन्ये चापयति । णिजभावे तु चयते चयति ॥

अथोदन्तः सेट् च ॥

6. धूग्ट् कम्पने । धुनुते धुनोति दुधुवे दुधाव । थवि स्क्रसृभृस्तुद्रुस्रुश्रुवः क्रादिनियमादिटि दुधविथ । धूगौदित इति वेट् धोता धविता । सिचि धूग्सुस्तोः परस्मै इति इटि अधावीत् । आत्मनेपदे तु वेटि अधोष्ट अधविष्ट । णौ धूग्प्रीगः इति ने विधूनयति । दूधूस्वितश्चेति धूयतेनेनेति धवित्रमित्येके । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् अवधूतः धूतः धूतवान् । युवर्णेत्यलि धवः । उणादौ धुधून्दीति किल्वके क्षिपकादित्वादित्वाभावे धुवकाक्ष-

नविशेषः २९ । विलिभिलीति किति मे धूमः ३४० । कृधूतनीति किति सरे धूसरः ४४० । उदन्तोनिट् चायमित्यन्ये । धुनुते धुनोति धोता विधुतः । धूत् विधूनने । धुवति । धूगृश् कम्पने । धुनीते धुनाति । धूगण् कम्पने । धूनयति । णिजभावे धवते धवति ॥

अथ ऋदन्तास्त्रयो वृग्वर्जा अनिटश्च ॥

7. स्तृंगट् आच्छादने । स्तृणुते स्तृणोति । संयोगादिति गुणे तस्तरे तस्तरुः । क्ये क्ययङिति गुणे आस्तर्यते । यङि तास्तर्यते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्तर्ता विस्तृतः । विस्तीर्ण इति तु स्तृणातेः ॥

8. कृंगट् हिंसायाम् । कृणुते कृणोति चक्रे चकार । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् कर्ता कृतः । डुकृंग् करणे । करोति कराति ॥

9. वृगट् वरणे । वृणुते वृणोति वव्रे ववार । थवि ऋवृतीटि वबरिथ । स्कसृ-वित्यत्रास्य वर्जनादिडभावे ववृव ववृम । वृतो न वेलीटो वा दीर्घे प्रावरिता प्रावरीता । आशिषि सिच्परस्मैपदे च दीर्घाभावे प्रावरिषीष्ट प्रावरिष्टाम् । इट् सिजाशिषोरिति वेटि प्रावरिष्ट प्रावरीष्ट प्रावृत प्रावरिषीष्ट । सनीवृधेति वेट् विवरिषति विवरीषति वुवूर्षति । ऋवर्णश्रीति किति नेट् वृत्वा वृतः वृतवान् । कर्मणोणि घञ्युपसर्गस्येति बाहुलकाद्दीर्घे कुचं वृणोति कुचवारः । वर्योपसर्येति निपातनाद्ये वर्यमुपेयं चेत् । स्त्री वर्या । अन्यस्तु दृवृगिति क्यपि वृत्यः । बाहुलकाद् घ्यणि ण्यन्ताद्वा ये वार्यम् । भृवृजीति खे पतिंवरा कन्या । युवर्णेत्यलि वरः । नेर्वुरिति घञि नीवारो व्रीहिः । वृगो वस्त्रे इति घञि प्रवरः । पक्षे घञि घञ्युपसर्गस्येति दीर्घे प्रावारः । उणादौ विचिपुथीति किति के वृकः २२ । जृकृत्रित्यण्डे वरण्ड इक्ष्वादिसंचयः १७३ । तृकृश्रित्यणे वरणो वृक्षः १८७ । कृगृश्रिति वरटि वर्वरः कुञ्चितः केशः ४४१ । वृगनक्षीत्यत्रे वरत्रा ४५६ । ण्यन्तात्स्वरेभ्य इत्यौ वारिर्गजग्रहणगर्ता । धारि जलम् ६०६ । आजिस्येति णौ वर्णुर्हृदः ७६८ । वार्द्धरावीति निपातनात् क्विपि वार्जलम् ९४४ । वरूथ इति तु जृवृभ्यामूथ इत्यूथे वृणातेः २३६ । वर्ण इत्यपि इणुर्विशेति णे वृणातेः १८२ ॥

अथ परस्मैपदिष्विदन्तोनिट् च ॥

10. हिंट् गतिवृद्ध्योः । शेषादिति परस्मैपदे हिनोति । अदुरुपसर्गेति णत्वे प्रहिणोति । अडे हीति हो घे प्रजिघाय । सनि जिघीषति । यङि जेघीयते । डे

तु घाभावे प्राजीहयत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् हेता प्रहितः । सातिहेतीति क्तौ निपातनात् हेतिः । अच्यलि वा हयः । गौरादित्वाड् ङ्याम् हय्यश्वा । उणादौ घुयुहीति किति के दीर्घे च हीकः पक्षी २४ । क्षुहिभ्यां वेति वा किति मे हिमम् हेमम् ३४१ । मनि हेम ९११ । कृसिकमीति तुनि हेतुः ७७३ ॥

अथोदन्तावनिटौ च ॥

11. श्रुंट् श्रवणे । गताविल्यन्ये । श्रौतिकृवित्विति शृः शृणोति । समो गमृच्छील्यात्मनेपदे संशृणुते । कर्मणि तु सति परस्मैपदे संशृणोति हितम् । शुश्राव । स्कसृ-श्रित्यत्र श्रोर्वर्जनादिडभावे शुश्रोथ । सनि श्रुवोनाङित्यात्मनेपदे शुश्रूषते धर्मम् । आङ्प्रतेस्तु परस्मैपदे आशुश्रूषति प्रतिशुश्रूषति । प्रत्याङः श्रुवेति चतुर्थ्याम् मैत्राय प्रतिशृणोति मैत्रायाशृणोति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् श्रोता श्रुतः श्रुतवान् । णौ सनि श्रुस्रुद्रिति पूर्वस्योतो वेत्वे शिश्रावयिषति शुश्रावयिषति । ङेसमानलोपे इति सन्वद्भावे अशिश्रवत् अशुश्रवत् । महादिभ्य इति णिनि श्रावी । गणनिपातनाद्ध्रस्वे श्रवीत्येके । श्रुसदेति भूतमात्रे वा परोक्षा शुश्राव । पक्षे अश्रौषीत् अशृणोत् । तत्र क्वसुरिति क्वसौ शुश्रुवान् । विपूर्वात् क्षुश्रोरिति घञि विश्रावः । श्वादिभ्य इति क्तौ श्रूयतेनयेति श्रुतिः । करणेनटि श्रवणं कर्णः । उणादौ तृकृभित्यगे श्रवणोऽश्वत्थः कर्णश्च १८७ । हुयामेति त्रे श्रोत्रम् ४५१ । कावावीति णौ श्रोणिः ६३४ । असित्यसि श्रवः विश्रवाः [९५२] ॥

12. टुदुंट् उपतापे । दुनोति दुदाव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् दोता । दुगोरिति क्तयोस्तस्य नत्वे ऊत्वे च दूनः दूनवान् । वा ज्वलादीति वा णे दावः । पक्षेऽचि दवः । ट्वित्त्वादथौ दवथुः । दुं गतौ । दवति ॥

अथ ऋदन्तावनिटौ च ॥

13. पृंट् प्रीतौ । पृणोति पपार । थवि ऋत इति नेट् पपर्थ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पर्ता पृतः । सनि पुपूर्षति । पृक् पालनपूरणयोः । पिपर्ति ॥

14. स्मृट् पालने च । चकारात्प्रीतौ । जीवनेऽप्यन्ये । स्मृणोति सस्मार । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्मर्ता स्मर्तुम् । थवि ऋत इति नेट् सस्मर्थ । पोपान्त्योयमित्येके । स्पृणोति पस्पार स्पर्ता ॥

अथ कान्तौ ॥

15. शकुंट् शक्तौ । शक्नोति शशाक शेकुः । ऌदिद्युतादङि अशकत् । ये तु शक्यतेः पुष्यादित्वं प्रतिपन्नास्तेषां पुष्यादित्वादेवाङि सिद्धे ऌदित्त्वमात्मनेप-

देप्यडर्थम् । तेन क्रियाव्यतिहारे इत्यात्मनेपदेऽपि व्यत्यशकत । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शक्ष्यति शक्तश्चैत्रः । शकः कर्मणीति वा नेट् शक्तः शकितो वा धर्मः कर्तुं चैत्रेण । सनि रभलभेति स्वरस्येत्त्वे द्वित्वाभावश्च शिक्षति । शको जिज्ञासायामित्यात्मनेपदे विद्याः शिक्षते । शकितकीति ये शक्यः । शकधृषेति तुमि शक्नोति भोक्तुम् । शकींच् मर्षणे । शक्यते शक्यति ॥

16. तिक 17 तिग 18 षघट् हिंसायाम् । आधावास्कन्दनेपीत्येके । तिक्नोति तितेक तेकिता । नाम्युपान्त्येति के तिकः ॥

अथ गान्तः सेट् च ॥

17. तिग । तिग्नोति तितेग तेगिता । नाम्युपान्त्येति के तिगः ॥

अथ घान्तः सेट् च ॥

18. षघ । षः स इति से सघ्नोति ससाघ । षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सिषाघयिषति । अषोपदेशोयमित्येके सिसाघयिषति । तिक तिग [ष]घ हिंसायामित्यन्ये पेठुः तिघ्नोति [ष]घ्नोति ॥

अथ धान्तास्त्रयः ॥

19. राधं 20. साधंट् संसिद्धौ । संसिद्धिः फलसंपत्तिः । यद्वीक्ष्ये इति चतुर्थ्याम् मैत्राय राध्नोति । रराध आरराधुर्गुरुम् । वधेत्वविषरोक्षेति स्वरस्यैत्वे द्वित्वाभावे न प्रतिरेधुः शत्रुम् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् राद्धा राद्धः । सनि राधेर्वधे इति स्वरस्येत्त्वे द्वित्वाभावश्च प्रतिरित्सति । वधादन्यत्र आरिरात्सति गुरुम् । ग्रहादिभ्य इति णिनि अपराधी उपराधी । घञि राधः । घञ्युपसर्गस्येति वा दीर्घे अनूराधाः अनुराधाः । क्तौ राद्धिः । राधंच् वृद्धौ । राध्यति ॥

20. साधं । साध्नोति ससाध । अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे सिषात्सति सिसाधयिषति । षोपदेशोयमित्येके । तन्मते नाम्यन्तस्थेति णिस्तोरेवेति च षत्वे सिषात्सति सिषाधयिषति । णौ नन्द्यादिने साधनः । उणादौ कृवापाजीत्युणि साधुः ? ॥

21. ऋधूट् वृद्धौ । ऋध्नोति । ऋत्यारित्युपसर्गावर्णस्यारि प्रार्ध्नोति परार्ध्नोति । अनात इति पूर्वस्यात्वे नेन्ने च आनर्ध आनृधतुः । अर्धिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् ऋद्ध्वा अर्धित्वा । सनीवृधेति वेट् अर्दिधिषति । पक्षे ऋध ईर्त् द्वित्वाभावश्च ईर्त्सति । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ऋद्धः ऋद्धवान् । ऋधूच् वृद्धौ । ऋध्यति ॥

अथ पान्तौ ॥

22. आपूंट् व्याप्तौ । आप्नोति आप । नृदित्त्वादङि आपत् । अनुस्वारे-

त्वाचेद् आप्ता । गत्यर्थेति वा कर्तरि क्ते प्राप्तो धर्मम् । पक्षे कर्मणि प्राप्तो धर्मोऽनेन । भावे प्राप्तमनेन । सनि ज्ञप्याप् इतीपि द्विर्त्वाभावे च ईप्सति । यपि वामोरिति णेर्त्यापि प्रापय्य प्राप्य । व्याप्ये क्तेन इति कर्मणि सप्तम्याम् समाप्तमनेन श्रुतमितीष्टादेरिति समाप्ती श्रुते । क्तौ प्राप्ति । उणादौ आपोप् चेति दे अब्द ९३८ । तृप्रमील्यावपादेशे च अपि ६११ । आपोप् चेति तुनि अप्तु काल ७७६ । आपोप् चेत्याली अपालुर्वायु ८२३ । आपोप् चेति तृ॰ अप्ता यज्ञ ८६१ । आप क्विप् ह्रस्वश्चेति क्विपि आपो जलम् ९३१ । अम्भ इति त्वमेर्भर्हो चान्तावित्यमेरसि ९६२ ॥

23 तृपट् प्रीणने । श्नुभ्नादित्वाण्णत्वाभावे तृप्नोति ततर्प तर्पिता तर्पित । तृपौच् प्रीतौ । तृप्यति तृप्र ॥

अथ भान्त सेट् च ॥

24 दम्भुट् दम्भे । दभ्नोति ददम्भ । दम्भ इति स्वरस्यैत्वे नलुकि द्विर्त्वाभावे च देभतु । थे वा देभिथ ददम्भिथ । दम्भिता । सनीतृधेति वेटि दिदम्भिषति । पक्षे दम्भो धिप् धीप् न वद्वि धिप्सति धीप्सति । उदित्वात् क्त्वि वेद् दम्भ्वा दम्भित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् दब्ध दब्धवान् । क्विपि पदान्ते गडदबादेरित्यादेशश्चतुर्थे धिप् धिब् । उणादौ ऋज्यजीति किति रे दभ्र ३८८ ॥

अथ वान्तौ सेटौ च ॥

25 कृवुट् हिंसाकरणयो । श्रौतिकृवुधिन्विति कादेशे कृणोति कृणुत कृण्वन्ति । उदित्वात्ते नकृण्व कृण्विता ॥

26 धिन्वुट् गतौ । प्रीणनेऽप्यन्ये । श्रौतिकृवुधिन्विति ध्यादेशे धिनोति धिनुत धिन्वन्ति । उदित्वान्ते दिधिन्व धिन्विता धिन्वितुम् ॥ ये त्वन्यैरिहाटौ पठिता अड व्याप्तौ दघ घातने कक्षि चिरि जिरि दास दृ हिंसायामित्युदाहृताश्च अड्नोति द-घ्नोति कक्ष्णोति । केचित्तु कक्षि छिन्दन्ति कक्ष्णोति चिरिणोति । जिरिणोति जिरिणो तीति केन्नैकिका इत्यस्माभिरुपेक्षिता ॥

अथ षान्त सेट् न ॥

27 ञिधृषाट् प्रागल्भ्ये । धृष्णोति दधर्ष धर्षिता । धृषदास प्रगल्भ इति क्तयोर्नेट् धृष्ट धृष्टवान् । श्रीत्वान्त्र शानेऽस्तेति मति च । प्रागल्भ्यार्थान्यत्वेऽपि न डीटिति क्तिस्याभावाद्गुणे धर्षित धर्षितवान् । आदित्वात् वा भावारम्भे इति वा नेट् धृष्टमनेन धर्षितमनेन प्रधृष्ट प्रधर्षित । क्विपि कर्तरि त्विनि गन्ते निर्-दादेश द्विर्त्वे च दधृक् । धर्षिगुर्धीति क्रौ धर्षणीतो धृष्णु । धृष्णुधृष्णोति नक्तिरि

धृष्णक् । शासूयुधीति खलपवादेने दुर्धर्षणः । शकधृषेति तुमि धृष्णोति गन्तुम्। धृषण् प्रसहने । युजादेरिति वा णिचि धर्षयति धर्षति ॥

अथात्मनेपदिनौ सेटौ च ॥

28. ष्टिघिट् आस्कन्दने । षः स इति से निमित्ताभावाट्टस्य ते इङित इत्यात्मनेपदे स्तिघुते । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे तिष्टिघे । स्तेघिता ॥

29. अशौटि व्याप्तौ । संघातेप्यन्ये । अश्नुते । अनात इति पूर्वस्यात्वे नेन्ते च आनशे । औदित्त्वाद्वेट् अष्टा आशिता । सनि ऋस्मिपूङितीटि स्वरादेरिति द्वितीयांशस्य द्वित्वे अशिशिषते । अट्यर्तीति यङि अशाश्यते । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् अष्टः अष्टवान् । उणादौ कृवापेत्युणि आशुर्व्रीहिः १ । इण्यशीति तकि अष्टका पितृदैवत्यं कर्म ७७ । अशेर्डिति खे खं नभः ८७ । अशो रश्चादावित्यने रशना २७० । शुपूर्वस्याशुपूर्वस्य वा श्वशुरकुकुन्दुरेत्युरे निपातनात् श्वशुरः ४२६ । स्त्रियां नारीसखीति निपातनादूङि श्वश्रूः । मीज्यजीति सरे अक्षरम् ४३९ । अश्नोरीचादेरिति वरटि ईश्वरी ४४२ । पष्यशोभ्यां तन् अष्टौ ९०३ । लटिखटीति वे अश्वः ५०९ । मावावद्यीति से अक्षः ५६४ । अशो रश्चादेरिति मिदिः राशिः ६२२ । मदिवृतीत्यनौ अशनिः ६८० । अशो रश्चादेरिति मौ रश्मिः ६८८ । नाङ्किवङ्कीति रौ अभ्रिः ६९२ । प्रुषिप्लुषीति सिकि अक्षि ७०७ । अशेर्यश्चादेरित्यसि यशः ९९८ । अशश् भोजने । अश्नाति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणे टिस्वादिगणः श्नुविकरणः संपूर्णः ॥

अथ तुदादयस्तितो वर्णक्रमेण प्रदर्श्यन्ते। तत्र प्रसिद्ध्यनुरोधेनादौ

1. तुदींत् व्यथने। तित्त्वं तुदादित्वज्ञापनार्थं सर्वत्र ज्ञेयम्। ईदित्त्वादीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे तुदादेः श इति शे तस्य शिदविदिति ङित्त्वाद्गुणाभावे तुदते। फलवतोन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे तुदति। तुतुदे तुतोद। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् तोत्ता तुन्नः। नाम्युपान्त्येति के तुदः। बह्वविध्विति खशि बहुंतुदः विधुंतुदः अरुंतुदः तिलंतुदः। शतर्यवर्णादश्च इति वान्तादेशे तुदती तुदन्ती स्त्री कुले वा। अजातेरिति णिनि शृङ्खलतोदी। नीदाविति करणे त्रटि तोत्त्रम्। करणे घञि प्रतोदः। उणादौ तुदिमदीति छे तुच्छः १२४। नाम्युपान्त्येति किदिस्तुदीवर्मस्या इति सूत्रनिर्देशाद्दीर्घे इतोक्त्यर्थादिति ङ्याम् तुदी नाम ग्रामः [६०९]। तुदादिविपीति किदः तुदः ९। नीनूरमीति किति ये तुत्यम् २२७। तुदादिवृजीति किल्यने तुदनः २७३॥

अथ जान्तोनिट् च॥

2. भ्रस्जींत् पाके। ग्रहव्रश्चेति य्वृति सस्य शषाविति शे तृतीयस्तृतीयेति शस्य जे भृज्जते भृज्जति। अशिति भृज्जो भर्जितिति वा भर्जसंयोगान्तस्यादिन्व्यसंयोगेति किव्वाभावाद् य्वृदभावे बभर्जे। पक्षे बभ्रज्जे। बभर्ज बभ्रज्ज। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भ्रष्टा भर्ष्टा भृष्टः भृष्टवान्। इवृधेति सनि वेटि बिभ्रज्जिषति बिभ्रक्षति। भर्जादेशे बिभर्जिषति। पक्षे यजसृजेति षत्वे बिभर्क्षति। ऋवर्णेति घ्यणि क्तेनिट इति गत्वे तृतीयस्तृतीयेति सस्य दत्वे भ्राद्ग्यः। भर्ग्यः। कर्मणोणि नाम्युत्तरेत्युदादेशे उदभ्रज्जः। भीमादित्वादपादाने क्तौ भृज्यतेस्याः भृष्टिः। उणादौ सुधुभ्यिति या किल्यने भृज्जनं पाकः। भ्रज्जनः पाचकः २७४। जिभृक्षिति त्रटि वृद्धौ च भ्राष्ट्रम् ४४७। स्पशिभ्रस्जेः स्लुक् चेति किदुः भृगुः ७३१। कृपिचमीत्युः भर्जुर्यवविकारः ८२१॥

अथ पान्तोनिट् च॥

3. क्षिपींत् प्रेरणे। क्षिपते क्षिपति। फलवत्कर्तर्यात्मनेपदापवादे प्रत्यभ्यतेरिति परस्मैपदे प्रतिक्षिपति अभिक्षिपति अतिक्षिपति। चिक्षिपे चिक्षेप। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्षेप्ता क्षिप्तः। नाम्युपान्त्येति के क्षिपः। त्रसिगृधीति क्नौ क्षिप्नुः। क्षिपरट इति घिनणि परिक्षेप्यम्भसाम्। याद्रेभेति णके परिक्षेपकः। उणादौ भृमृन्नीति किल्यके क्षिपको वायुः। क्षिपकादित्वादित्वाभावे क्षिपकायु-

धम् २९ । ऋज्यजीति किति रे क्षिप्रम् ३८८ । क्षिपेः किदित्यणौ क्षिपणिर्हेतिः ६४२ । क्षिपेरणुक् क्षिपणुः ७७० । क्षिपंच् प्रेरणे । क्षिप्यति ॥

अथ शान्तोऽनिट् च ॥

4. दिशींत् अतिसर्जने । अतिसर्जनं त्यागः । दिशते दिशति दिदिशे दिदेश । अनुस्वारेत्त्वादनिट् देष्टा आदिष्टः । दिष्टं दैवम् । क्रुत्संपदेति क्विपि ऋत्विग्दिशीति पापवादे गे दिश्यते सेति दिक् । भिदाद्यङि दिशा । श्वादिभ्य इति क्तौ दिष्टिर्वितस्तिः । नाम्ना ग्रहेति णमि नामादेशं दत्ते । तृतीयोक्तं वेति वा समासः पक्षे नामान्यादेशम् । उणादौ वृमिथिदिशिभ्यस्त्ययट्याश्चान्ता इत्याः दिष्टयानन्दोक्तौ निपातः ॥

अथ षान्तोऽनिट् च ॥

5. कृषींत् विलेखने । कृषते कृषति चकृषे चकर्ष । स्पृशमृशेति वा सिचि स्पृशादीति धाकारेऽन्ते अक्राक्षीत् । पक्षे हशिटः इति सकि अकृक्षत् । अनुस्वारेत्त्वादनिट् क्रष्टा कर्ष्टा आकृष्टः । क्तौ कृष्टिः । उणादौ कृषेर्गुणवृद्धी च वेत्यके कर्षकः क्रषकः परशुः । कार्षकः कृषकः कुटुम्बी ३१ । पापुलीति कितीके कृषिकः पामरः ४१ । घृवीति किति णे कृष्णः १८३ । नाम्युपान्त्येति किदिः कृषिः ६०९ । कृषिचमीत्युः कर्षूर्नदी ८२९ । कृषं विलेखने । कर्षति ॥

अथ मुचादयोऽष्टौ तत्राद्याः पञ्चानिट उभयपदिनश्च त्रयः परस्मैपदिनः खिदंवर्जाः सेटश्च । तत्र चान्तौ

6. मुच्लृंती मोक्षणे । मुचादीति स्वरात्परे नेऽन्ते मुञ्चते मुञ्चति । मुमुचे मुमोच । लृदिदित्यादाङि अमुचत् । आत्मनेपदे तु धुड्ह्रस्वादिति सिचो लुकि अमुक्त । अनुस्वारेत्त्वादनिट् मोक्ता मुक्तः । अस्याप्यस्येति सनि वा मोकि द्वित्वाभावे नैकधातावितिकर्मस्य भृगार्थेति प्रतिषेधे मोक्षते वत्सः स्वयमेव । पक्षे मुमुक्षते । घञि निर्मोकः । उणादौ माषायदीति से मोक्षः ५६५ । नाम्युपान्त्येति किदौ मुचिः । न मुञ्चति न न मुञ्चति वा नमुचिः । नञोऽदित्यात्साधु [६०९] । मृत्रामिति तु सूमुचनीति किति श्रटि मुचतेः ५४९ ॥

7. षिच्लृंती क्षरणे । षः सोऽष्ट्यै इति से मुचादीति ने सिञ्चते सिञ्चति । द्वित्वे-नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषिचे सिषेच । सोपसर्गस्य स्थासेनीत्यादिनाऽपि षत्वे अभिषिञ्चति । अड्व्यवायेऽपि अभ्यषिञ्चत् । द्वित्वेऽपि अभिषिषेच अभिषिषिक्षति । सोपसर्गात्सिञ्चतेर्णौ अभ्यषीषिचत् । ण्यन्तस्योपसर्गयोगे पूर्वस्य न षत्वम् अभ्यषी-

पिन्त् । ह्लालिप्सिच इत्याडि असिचत् । वात्मने असिचत असिक्त । णिस्तोरेवेति नियमात्षत्वाभावे सिसिक्षति । यङि सिचो यङीति निषेधे सेसिच्यते अभिसेसिच्यते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सेक्ता सिक्तः । नीदादाविति करणे त्रटि सेक्त्रम् । सिंह इति तु हिंसेः सिम् चेति हे हिंसेः [उणादौ ५८८] ॥

अथ दान्तः ॥

8. विद्लृँती लाभे । मुचादीति ने विन्दते विन्दति । विविदे विवेद । वेत्तेः किदिति परोक्षाया वा विन्दतेरपीत्येके । तन्मते विदां चकार विवेद । अद्यतन्याम्लृदि-त्त्वादङि अविदत् । आत्मनेपदे सिचो लुकि अवित्त । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वेत्ता वित्तः वित्तवान् । वित्तमिति निपातनान्नत्वाभावे । वित्तं धनं प्रतीतं च । क्वसौ गमहनेति वेटि विविदिवान् विविद्वान् । लिम्पविन्द इति शे विन्दः । अणपवादे निगवा-देरिति शे गोविन्दः अरविन्दः । यावतो विन्देति णमि यावद्वेदं भुङ्क्ते ॥

अथ पान्तौ ॥

9. लुप्लृँती छेदने । मुचादित्वान्ने लुम्पते लुम्पति । लुलुपे लुलोप । लृदित्त्वा-दङि अलुपत् । आत्मनेपदे तु धुडिति सिज्लुकि अलुप्त । गृलुपेति गर्ह्यार्थाद्यङि लोलुप्यते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् लोप्ता लुप्तः लुप्तिः । घञि लोपः । उणादौ हुयामेति त्रे लोप्त्रमपहृतं द्रव्यम् ४५१ ॥

10. लिपीँत् उपदेहे । उपदेहो वृद्धिः । मुचादित्वान्ने लिम्पते लिम्पति लिलिपे लिलेप । ह्लालिपित्याङि अलिपत् । वात्मने अलिपत अलिप्त । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् लेप्ता लिप्तः । लिम्पविन्द इति शे लिम्पः । निगवादेरिति शे निलिम्पा नाम देवाः । णके स्त्रियामापि विलेपिका अनुलेपिका ॥

अथ परस्मैपदिषु तान्तः ॥

11. कृतैत् छेदने । शेषादिति परस्मैपदे मुचादित्वान्ने कृन्तति । चकर्त कर्तितः । सादायदिति कृतचृतेति वेटि कर्त्स्यति कर्तिष्यति चिकृत्सति चिकर्तिषति । सिचि तु नित्यमिटि अकर्तीत् । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् कृत्तः कृत्तवान् । ऐदित्त्वाद्यङ्लुब-न्तादनेकस्वरादपि क्तयोर्नेट् चरीकृत्तः चरीकृत्तवान् । क्विपि कृत् । नन्द्यादने कर्तनः । उणादौ कृतिपुनीति किति तिके कृत्तिकाः ७६ । कृत्यशीभ्यां क्स्नक् कृत्स्नम् २९४ । कृतेः कृकृच्छ्रौ चेति रे क्रूरः कृच्छ्रम् ३९७ । नाङ्यशीलादौ कर्त्तरिः ६९८ । कृतैप् वेष्टने । कृणत्ति ॥

अथ दान्तः ॥

12. खिदंत् परिघाते । परितापे इत्यन्ये । मुचादित्वान्ने खिन्दति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् खेत्ता खिन्नः । भिदाद्यङि खिदा । खिदिंच् दैन्ये । खिद्यते । खिदिंप् दैन्ये । खिन्ते ॥

अथ शान्तः ॥

13. पिशत् अवयवे । मुचादित्वान्ने पिंशति । पिपेश पेशिता । उणादौ पिशेराचक् पिशाचः ११६ । प्रज्ञाद्यणि पैशाचः । कृशिपिशीति कितीते पिशितम् २१२ । पिशिमिथीति किदुने पिशुनः २९० । मृदिकन्दील्यले पेशलः ४६९ किलिपिलीत्यौ पेशिर्मसिलेशः ६०८ ॥ वृत् मुचादिः । मुचादिस्तुदाद्यन्तर्गणोऽष्टकः संपूर्णः ॥

अथ प्रकृतवर्णक्रमेणेदन्ताश्चत्वारोऽनिटश्च ॥

14. रिं 15 पिंत् गतौ । रियति रिराय । योनेकस्वरस्येति यत्वस्य बहिरङ्गत्वे नान्तरङ्गे भ्वादेर्नामिन इति दीर्घे कर्तव्येसिद्धत्वाद्दीर्घाभावे रियतुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रेता रितः ॥

15. पिं । पियति पिपाय । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पेता पितः । उणादौ पृपुहीति के दीर्घे च पीक उपस्थः २४ । पिक इति तु पापुलीति कितीके पिबतेः ४१॥

16. धिंत् धारणे । धियति दिधाय दिध्यतुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् धेता धितः ॥

17. क्षिंत् निवासगत्योः । क्षियति चिक्षाय । योनेकस्वरस्येति यापवादे संयोगादितीयि चिक्षियतुः चिक्षियुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्षेता । क्षितो ग्रामः । क्षितमनेन । कर्मभावाभ्यामन्यत्र क्षेः क्षी चेति क्तयोर्नस्य नत्वं क्षेः क्षीश्च क्षीणः क्षीणवान् । याक्रोशदैन्ये क्षितायुः क्षीणायुर्जाल्मः । क्षितकः क्षीणकस्तपस्वी । यपि क्षेः क्षी प्रक्षीय उपक्षीय । क्षय्यजय्यौ शक्ताविति ये निपातनादयि क्षेतुं शक्यं क्षय्यम् । शक्तेरन्यत्र क्षेयम् । जीणृदृक्षीति क्षयक्षीनः क्षयी । स्त्रियां क्तौ क्षितिः । भिदाद्यङि क्षिया । आधारे पुंनाम्नीति घे क्षयो गृहम् । उणादौ अर्त्तीरीति मे क्षेमम् ३३८ । हुयामेति त्रे क्षेत्रम् ४५१ । क्षि क्षये । क्षयति । क्षिणुग् हिंसायाम् । क्षिणाति ॥

अथोदन्तः सेट् च ॥

18. षूत् प्रेरणे । षः स इति से सुवति । षोपदेशन्नाद्यास्यन्नन्यैति षत्वे सुषाव सुषुवतुः । उपसर्गात्सुगिति षत्वे अभिषुवति । अट्यवायेपि अभ्यषुवत् ।

सविता । किस्युवर्णादिति नेट् सूतः सूतवान् सूत्वा । सनि ग्रहगुहश्चेति नेट् णिस्तोरेवेति नियमात्षत्वाभावे सुसूषति । प्रास्सूजोरिन् प्रसवशीलः प्रसवी । पूङौक् प्राणिगर्भविमोचने । सूते । पूङौच् प्राणिप्रसवे । सूयते ॥

अथ ऋदन्तोनिट् च ॥

19. मृंत् प्राणत्यागे । म्रियतेरद्यतन्याशिषि चेत्यात्मनेपदे रिः शक्येति रौ धातोरिवर्णेतीयि म्रियते । ऋवर्णादिति सिजाशिषोरात्मनेपदे किस्वाद्गुणाभावे अमृत मृषीष्ट । शिदादेरन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे ममार मम्रतुः । हनृत इतीटि मरिष्यति । सनि मुमूर्षति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् मर्ता मृतः । अचि अमरः । अभिमरस्तीक्ष्णः । णके मारकः । घञि मारः । उणादौ अदुपान्त्येत्यः सरूपे च द्वे रूपे पूर्वस्य चान्तेऽ॰ मरमरोनुकरणशब्दोयम् १४ । दृकृन्नित्यके मरकः २७ । जृपृदृशृवृमृभ्यो द्वे रश्चादावितीके मर्मरीकोर्मिः ४७ । मृमन्यञ्जील्युके मरूको निर्दन्तेभः ५८ । मृत्रपिभ्यामिचः मरिचम् ११७ । म्रियतेरीचण् मारीचः ११८ । लूञो वेति वा किति ते मृतः मर्तः २०२ । स्वार्थे ये मर्त्यः । मृशीपसीति तादौ ये मर्त्यः ३६० । जठरक्रकरेत्यरे निपातनात् मर्मरः शुष्कपत्रध्वनिः ९. ४०३ । मृश्विकण्यणीतीचौ मरीचिः ६२७ । भूमृत्रिलुः मरुः ७१६ । मुस्त्युक् मृत्युः ८०५ । पलिमृभ्यामाण्डुकण्डुकौ मृकण्डुर्ऋषिः ७६७। मनि मर्म९११ । मरुदिति नु म्र उदिति मृणातेरुति ८८९ ॥

अथ ऋदन्तौ सेटौ न ॥

20 कृत् विक्षेपे। किरति। अपस्किर इत्यात्मनेपदेषाचतुष्पादिति स्सटि अपस्किरते वृषभो हृष्टः अपस्किरते कुकुटो भक्ष्यार्थी अपस्किरते श्वाश्रयार्थी । कर्मकर्तर्येकधाताविति ञिक्यात्मनेपदेषु प्रायेषु भूषार्थेति क्यञ्योः प्रतिषेधे अवकिरते पांसुः स्वयमेव । इट् सिजिति वेटि वृतो न वेति वेटो दीर्घेनिट्स्मित्र ऋवर्णादिति किच्चे अवाकीर्ष्ट पांसुः स्वयमेव । पक्षे अवाकरिष्ट अवाकरीष्ट । करिता करीता। किति ऋवर्णश्रीति नेट् कीर्णः कीर्णवान् कीर्त्वा । ऋस्मिपूङिति सनीटि चिकरिषति चिकरीषति । अस्येटो न दीर्घ इत्येके । उपपूर्वस्योपास्किर इति णमि किरो लवने इति स्सटि च उपस्कारं मद्रका लुनन्ति । प्रतेश्च वधे इति स्सटि प्रतिस्कीर्णम् उपस्कीर्ण ह ते वृषल भूयात् । स्कृच्छ्रत इति गुणे प्रतिचस्करे नखैः । नाम्युपान्त्येति के किरः सूकरः । वौ विष्किर इति वा स्सटि विष्किरः । असोडेत्यत्र षत्वम् । विकिरश्च पक्षी । युवर्णेत्यलि वर्चस्केति निपातनात् अवस्करो वर्चस्कम् । अवक-

रोन्यः । उन्निपूर्वस्य किरो धान्ये इति घञि उत्कारः निकारो धान्यस्य । अलि उत्करः निकरोन्यस्य । उणादौ ऋतटिदित्यः स्वरूपे च द्वे रूपे वार्करः क्षुद्राश्मा । कर्करी गलन्तिका ९ । दृकॄञित्यके करकः करकम् करका च घनोपलः २७ । किरोङ्को रो लश्च वा करङ्कः समुद्रः । कलङ्कः ६२ । पतितमील्यङ्गे करङ्गः कर्मशीलः ९८ । कूर्चमूर्चेति चटि निपातनात् कूर्चम् । कूर्चमिव कूर्चकः कूर्चिकेति च ११३ । कल्यवील्यचे करचो धान्यावपनम् ११४ । किरो लश्च वेति किल्याटे किलाटः किराटः १४७ । तॄकॄपीति कीटे किरीटम् १६१ । विरडकहेडेल्यडे निपातनात् केरडखैराज्ये राजा । क्रोडमङ्कः १७२ । जॄकॄञित्यण्डे करण्डः १७३ । इणुर्विशेति णे कर्णः १८२ । कॄगॄमिति किल्यणे किरणः १८८ । ऋकॄविल्युणे करुणा १९६ । कॄशॄदृभ्य ऊर् चान्तस्येति पे कूर्पं भ्रूमध्यम् २९८ । कृशॄमित्यभे करभः ३२९ । कॄशॄमितीरे करीरः ४१८ । गौरादित्वाङ् ङ्याम् करीरी । कॄतॄभ्यामीषः करीषः ५५३ । नाम्युपान्त्येति किदिः किरिः सूकरः ६०९ । कॄम ऋत उर् चेत्युः कुरुः ७३४ । कॄगृश् हिंसायाम् । कृणीते कृणाति ॥

21. गॄत् निगरणे । निगरणं भोजनम् । न वा स्वरे इति वा लत्वे गिरति गिलति । प्रतिज्ञायां सम इत्यात्मनेपदे संगिरते । अवात् अवगिरते । कर्मकर्तर्येकधातावित्ति ञिक्यात्मनेपदेषु प्राप्तेषु किरादित्वाद्रूपार्थेति क्यञ्योः प्रतिषेधे निगिरते ग्रासः स्वयमेव । इट् सिजाशिति वेटि वृतो न वेति वेटो दीर्घे न्यगीर्ट ग्रासः स्वयमेव न्यगरिष्ट न्यगरीष्ट स्वयमेव । णौ फलवत्कर्तर्यागित इत्यात्मनेपदापवादे चल्याहारार्थेति परस्मैपदे निगारयति ग्रासं चैत्र मैत्रः । गृलुपेति गर्ह्यार्थाद्यङि ग्रो यङीति लत्वे निजेगिल्यते । यङ्लुपि निजागलीति । ऋस्मिपूङिति सनीटि जिगरिषति जिगरीषति । अस्येटो दीर्घ नेच्छन्त्येके गरिष्यति गरीष्यति । ऋवर्णश्रीति किति नेट् ऋल्वादेरिति तो नत्वे गीर्णः गीर्णवान् । क्तौ गीर्णिः । गीर्त्वा । नाम्युपान्त्येति के गिरः । लत्वे गिलः । अणपवादे लिहाद्यचि अजगरः ओदनगरः । कापवादेच्यलि वा गरः । लत्वे गलः । न्युदो ग इति घञि निगारः उद्गारः । बाहुलकाद्धञि णे वा अगारम् । उणादौ ऋतटिदित्यः सरूपे च द्वे रूपे गर्गरो राजर्षिः । गर्गरी महाकुम्भः ९ । गम्यमीति गे गर्ग ऋषिः ९२ । दम्यमीति ते गर्तः २०० । गृदृरमीति मे गर्भः ३२७ । कृशॄमित्यभे गरभो गर्भ एव ३२९ । लटिपटीति वे गर्वः ५०५ । ग्रहादेति वे निपातनात् ग्रीवा ५१४ । नाम्युपान्त्येति किदिः गिरिः ६०९ । ग्रो मादिर्वेत्युति गरुत् गरुडेम ८९० । गृश् शब्दे । गृणाति ॥

अथ खान्तः सेट् च ॥

22. लिखत् अक्षरविन्यासे । लिखति लिलेख लेखिता लिखितः । नाम्युपान्त्येति कापवादे लिहादित्वाणि लेखः । भिदादिनिपातनादङि लेखा । करणाधारे व्यञ्जनादिति घञि लेखः । उणादौ धुमुन्दीति किरयके लिखकश्चित्रकरः २९ । कुटादिरयमित्येके लिखनीयम् ॥

अथ चान्ताः पञ्च सेटश्च ॥

23. जर्च 24 झर्चन् परिभाषणे । तर्जनेपीत्येके । जर्चति जजर्च जर्चिता जर्चितः ॥

24. झर्च । झर्चति जझर्च झर्चिता झर्चितः । चादिरयमित्यन्ये चर्चति । णके चर्चिका ॥

25. त्वचत् संवरणे । संवरणमाच्छादनम् । त्वचति तत्वाच त्वचिता । आचित्वचः । क्विपि सिरामांसादि त्वचतीति त्वक् ॥

26. ऋचत् स्तुतौ । ऋचति । अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनर्च आनृचतुः । अर्चिता ऋचितः । ऋदुपान्त्यादित्यत्र ऋचो वर्जनादृवर्णेति ध्यणि क्ते सेट्त्वात्कत्वाभावे अर्च्यः । बाहुलकात्कर्तरि करणे वा ऋत्संपदेति क्विपि ऋक् । आर्चीरिति तु ऋच्यर्चीतीत्यर्चेः [उणादौ ९८९] ॥

27. ओव्रश्चौत् छेदने । दन्त्योपान्त्योयं सस्य शषाविति शे ग्रहव्रश्चेति य्वृति वृश्चति । ववश्च । संयोगान्तत्वादिन्ध्यसंयोगादिति कित्त्वाभावाच य्वृत् वव्रश्चतुः वव्रश्चुः । औदित्त्वादिट् संयोगस्यादावीति शस्य लुकि यजसृजेति चस्य षत्वे व्रष्टा । पक्षे व्रश्चिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् सूयत्याद्यीति तस्य नत्वे क्तादेशोषीति नस्यासिद्धत्वेन सस्य लुकि चस्य कत्वे च वृक्णः वृक्णवान् । अपीति वचनात्यत्वे कर्तव्ये नत्वं सिद्धमेवेति धुड्भागाद्यजसृजेति न षत्वम् । क्त्वि जृनश्च इतीट् क्त्वेति कित्त्वाभावाच य्वृत् व्रश्चित्वा । क्विपि मूलवृट् । उणादौ पापुलीति किनीके वृश्चिकः ४१ । ऋजिरिचीति किति से वृक्षः ५६७ ॥

अथ छान्ताः षट् प्रथमर्जाः सेटश्च ॥

28. ऋछत् इन्द्रियप्रलयमूर्तिभावयोः । इन्द्रियाणां प्रलये मोहे मूर्तिभावे च । गत्यामप्यन्ये । स्वरेभ्य इति छस्य द्वित्वे ऋच्छति । समो गमृच्छीत्यात्मनेपदे समृच्छते । गुरुनाम्यादेरित्यत्र ऋणो वर्जनादामभावे ऋच्छत्यृत इति गुणेनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनर्छ आनर्छतुः आनर्छुः । ऋच्छिता ऋच्छितः ऋच्छिताः ॥

29. विछत् गतौ । स्वरेभ्य इति छस्य द्वित्वेऽशवि ते वेति वा ये विच्छायति विच्छति विच्छिता विच्छायिता । शत्रर्यवर्णादश्च इति वान्तादेशे विच्छती विच्छन्ती स्त्री कुले वा । द्रमिलास्तु ञे नित्यमायं तुदादिपाठबलाचायव्यवायेऽपि पक्षेऽन्ताभावमिच्छन्ति विच्छायन्ती विच्छायती । यथा जुगुप्सते इति सना व्यवधानेऽप्यात्मनेपदम् । विच्छो नङ् विश्नः । विछण् भासार्थः । विच्छयति ॥

30. उछैत् विवासे । विवासोऽतिक्रमः । स्वरेभ्य इति छस्य द्वित्वे उच्छति । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि उच्छां चकार । उच्छिता । ऐदित्वात् क्तयोर्नेट् अनुनासिके चेति छस्य शे यजसृजेति शस्य षे व्युष्टः व्युष्टवान् । व्युष्टा नाडिः । व्युष्टं प्रातः । सनि उचिच्छिषति । छस्य द्वित्वे पूर्वस्य चस्य तत्वं चेच्छन्त्येके । तन्मते उतिच्छिषतीत्यपि । एवमन्यत्रापि । शत्रर्यवर्णादश्च इति वान्तादेशे उच्छती उच्छन्ती स्त्री कुले वा ॥

31. मिछत् उत्क्लेशे । उत्क्लेशो बाधनम् । स्वरेभ्य इति छस्य द्वित्वे मिच्छति मिमिच्छ मिच्छिता मिच्छितः मिच्छती मिच्छन्ती स्त्री कुले वा । पिछेति द्रमिलाः । पिच्छाचाम ॥

32. उछुत् उञ्छे । उञ्छ उच्चयः । सञ्चिनाञ्जे तवर्गस्येति नस्य ञे उञ्छति । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि उञ्छां चकार । उञ्छिता । घञि उञ्छः । उञ्छती उञ्छन्ती स्त्री कुले वा ॥

33. प्रछंत् ज्ञीप्सायाम् । ज्ञीप्सा जिज्ञासा । स्वरेभ्य इति छस्य द्वित्वे ग्रहव्रश्चेति प्वृति पृच्छति । समो गमिच्छ्यात्मनेपदे संपृच्छते । आङ्पूर्वस्य तु प्रच्छः आपृच्छते गुरुम् । पप्रच्छ । संयोगान्तस्यादिन्ध्यसंयोगेति किन्त्वाभावाच्च प्वृत् पप्रच्छतुः पप्रच्छुः । अनुस्वारेत्त्वादिट् प्रष्टा पृष्टः । ऋस्मिपूङ्ञ्जीति इट् वेति सन् किन्त्वेऽपि पृच्छिषति । दिद्युदिति क्विपि निपातनात् प्रश्नाशीः प्राट् शब्दप्राट् । प्राड्विवाको निर्णेता । यजिस्वपीति नेऽनुनासिके चेति छस्य शे प्रश्नः । भिदादिङि पृच्छा । उणादौ कृधृमन्दिभ्य क्विरिति नौ पृश्निः गडिम. ६७९ ॥

निपातनादत्र न गत्वम् उब्जती उब्जन्ती स्त्री कुले वा। ओज इति उपेर्जे चेत्यस्युपेः [उणादौ ९९१] ॥

35. सृजंत् विसर्गे । सृजति । सृजः श्राद्धे इति ञिक्यात्मनेपदेषु असर्जि मालां धार्मिकः सृज्यते मालां धार्मिकः स्रक्ष्यते मालां धार्मिकः। कर्मकर्तरि सृज्यते माला स्वयमेव असर्जि माला स्वयमेव । ससर्ज । थवि सृजिदृशीति वेटि सस्रष्ठ ससर्जिथ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् अः सृजिदृश इति स्वरात्परोऽः यजसृजेति जस्य षः स्रष्टा अस्राक्षीत् सृष्टः । सृजती सृजन्ती स्त्री कुले वा । उणादौ स्यन्दिसृजिभ्यां सिन्धरज्जौ चेत्युः रज्जुः ७१७ ॥

36. रुजोंत् भङ्गे । रुजार्थस्येति वा कर्मणः कर्मत्वे शेषषष्ठ्याम् चौरस्य रुजति रोगः चौरं रुजति रोगः । रुरोज । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रोक्ता । ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे क्तादेशोऽषीति नस्यासिद्धत्वेन धुटि चज इति गे रुग्णः रुग्णवान् । कूलादुद्रुजेति खशि कूलमुद्रुजः समुद्रः । क्विपि गतिकारकस्येति नेर्दीर्घे नीरुगित्येके । पदरुजेति कर्तरि घञि रोगः । भिदादयडि रुजा । उणादौ रुक्ममी-ष्मेति मकि निपातनाद् रुक्मम् ३४६ ॥

37. भुजोंत् कौटिल्ये । भुजति निभुजति बुभोज । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भोक्ता । ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे भुग्नः भुग्नवान् । नाम्युपान्त्येति के भुजः। ऋवर्णेति घ्यणि भोग्यम् । स्यादिभ्य इति भावे के भुजः कौटिल्यम् । भुजेन गच्छति भुजगः । करणाधारे व्यञ्जनादिति घञि भोगः सर्पकायः । भुजंप् पालनाभ्यवहारयोः । भुनक्ति । भुनजोत्राणे इत्यात्मनेपदे भुङ्क्ते ॥

38. टुमस्जोंत् शुद्धौ । शुद्धया स्नानं मुडनं च लक्ष्यते। सस्य शषाविति शे तृतीयस्तृतीयेति शस्य जे मज्जति ममज्ज । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् मस्जेः स इति धुटि सस्य नत्वे मङ्क्ता । उदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे नो व्यञ्जनस्येति नलुकि मग्नः मग्नवान् । नशश इति क्त्वो वा किस्वे मक्त्वा मङ्क्त्वा । ऋवर्णेति घ्यणि क्तेनिट इति जस्य गे तृतीयस्तृतीयेति सस्य दे मद्ग्यः । अचि मज्जः । नाम्युत्तरपदस्येत्युदे उदके मज्ज उदमज्जः । ट्वित्वादथौ मज्जथुः । अनटि मज्जनम् । भिदादयडि मज्जा । उणादौ भृमृत्रित्युः उङ्गादित्वाद्गत्वे मद्गुः ७१६ । उक्षितक्षीत्यनि मज्जास्थिसारः मज्जानौ ९०० । मज्जूषेति तु मज्जेः सौत्रस्य खलिफली-त्यूषे ६६० ॥

39. जर्ज 40 झर्झत् परिभाषणे । जर्जति जजर्ज जर्जिता जर्जितः जर्जती जर्जन्ती स्त्री कुले वा ॥

अथ शान्तौ सेटौ च ॥

40 झर्झ । झर्झति जझर्झ झर्झिता झर्झित झर्झती झर्झन्ती स्त्री कुले वा । जर्जरझर्झरौ तु जृझृपो ऋतष्टिदिरप्रत्यये सरूपाद्वित्वे च [उणादौ ९] । तर्जनेप्ययमित्यन्य ॥

41 उदझत् उत्सर्गे । दोपान्त्योय तवर्गस्येति दस्य जे उज्झति । गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि उज्झा चकार । उज्झिता । न वदनामिति दस्य प्रतिषेधात्स्वरादेरिति द्वितीयांशस्य द्वित्वे उज्जिझिपति । कुप्यभिद्येति क्यपि निपातनात् उज्झयुदकमिति उद्धयो नद । क्विपि पदान्ते पदस्येति संयोगान्तलुकि उत् उद् । उज्झती उज्झन्ती स्त्री कुले वा ॥

अथ डान्ताश्चत्वार सेटश्च ॥

42 जुडत् गतौ । जुडति जुजोड जोडिता जुडित । घञि जोड ॥

43 पृड 44 मृडत् सुखने । पृडति पपर्ड पर्डिता पृडित ॥

44 मृड । मृडति ममर्ड मर्डिता मृडित । क्षुधक्लिशेति क्त्वः कित्त्वाद्गुणाभावे मृडित्वा । नाम्युपान्त्येति के मृड । तद्भार्या तु वरुणेन्द्रेति ङ्यामानन्ते च मृडानी ॥

45 कडत् मदे । भक्षणे इत्यन्ये । कडति चकाड । भवि कड । लत्वे कल । कडिता कडित कडती कडन्ती स्त्री कुले वा । केचित्तु कुटादिरयं कुटादित्वाच्च न वृद्धिरित्याहु । तन्मते णके कडक । उणादौ वृक्डीत्यम्बे कडम्बो जातिविशेष ३२१ । दमृकर्यतियमे कडम कालि । लत्वे कलम ३४७ । अग्यङ्गीत्यारे कडार ४०५ । मुगुनडीत्यत्रे कडत्रम् । लत्वे कलत्रं भार्या नितम्बश्च ४५६ । बन्धिवहीतीत्रे कडित्र लेख्याधारं ४५९ । कडेरेवगङ्गगौ कडेवर मनकाय । लत्वे कलेवरम् । कडङ्गरो बुस ४४० । कलह इति तु कलते कृपूकटीत्यहे ५८९ । कलिरित्यप्यस्यैव पठिपठीत्यौ ६०७ ॥

अथ णान्ता नव सेटश्च ॥

46 पृणत् प्रीणने । पृणति पपर्ण पर्णिता पृणित । नाम्युपान्त्येति के पृण । लोकम्पृणेति निपातनान्मोन्ते लोकस्य पृणो लोकम्पृण ॥

47 तुणत् कौटिल्ये । तुणति तुतोण तोणिता तुणित । उणादौ कुगुर्दादीति किदे तुण्टम् । बाहुलकाद् दीर्घे १९० ॥

48 मृणत् हिंसायाम् । मृणति ममर्ण मर्णिता मृणित । उणादौ कुलिपिरीति किदाने मृणाल बिसम् ४९६ ॥

49. द्रुणत् गतिकौटिल्ययोश्च । चकाराद्धिंसायाम् । द्रुणति दुद्रोण द्रोणिता द्रुणितः । नाम्युपान्त्येति के द्रुणः । गौरादित्वाड् ङ्याम् द्रुणी । घञि द्रोणः । गौरादित्वाड् ङ्याम् द्रोणी ॥

50. पुणत् शुभे । शुभ शुभविषया क्रिया । पुणति पुपोण पोणिता पुणितः । नाम्युपान्त्येति के पुणः निपुणः । उणादौ सृणीकास्तीकेतीके निपातनात् पुण्डरीकम् ५० । कुगुहुनीति किति डे पुण्डो भिन्नवर्णः । बाहुलकान्न दीर्घः १७० । एवं कुण्डादिष्वपि । ऋशिजनीति किति ये पुण्यम् ३६१ । खुरक्षुरेति निपातनात् पुण्ड्रः ३९६ ॥

51. मुणत् प्रतिज्ञाने । मुणति मुमोण मोणिता मुणितः । उणादौ कुगुहुनीति किति डे मुण्डः १७० ॥

52. कुणत् शब्दोपकरणयोः । कुणति चुकोण कोणिता कुणितः । नाम्युपान्त्येति के कुणः । घञि कोणः । उणादौ कुगुहुनीति किति डे कुण्डम् १७० । भाजगोणेति ङ्याम् कुण्ड्यमत्रम् । कुण्डान्या । कल्यलीतीन्दाकि कुणिन्दो म्लेच्छः २४६ । कुलिपिलीति कित्याले कुणालं नगरम् ४७६ ॥

53. घुण 54 घूर्णत् भ्रमणे । घुणति जुघोण घोणिता घुणितः । नाम्युपान्त्येति के घुणः । लिहाद्यचि घोणा ॥

54. घूर्ण । घूर्णति जुघूर्ण घूर्णिता घूर्णितः घूर्णती घूर्णन्ती स्त्री कुले वा । घुणि घूर्णि भ्रमणे । घोणते घूर्णते ॥

अथ तान्तः सेट् च ॥

55. चृतैत् हिंसाग्रन्थयो. । चृतति चचर्त चर्तिता । सादौ कृतचृतेति वेट् चर्त्स्यति चर्तिष्यति चिचृत्सति चिचर्तिषति । असिच इति वचनात्सिचि नित्यमिटि अचर्तीत् । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् चृत्तः चृत्तवान् । ऐदित्त्वाद्यङ्लुप्यनेकस्वरादपि क्तयोर्नेट् चरीचृत्त. चरीचृत्तवान् । ऋदुपान्त्यादित्यत्र चृतो वर्जनादृवर्णेति घ्यणि चर्त्यम् ॥

अथ दान्तावनिटौ च ॥

56. णुदंत् प्रेरणे । पाठे इति णस्य ने नुदति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति णत्वे प्रणुदति । नुनोद । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् नोत्ता । ऋह्रीघ्रेति क्तयोस्तस्य वा नत्वे नुन्नः नुन्नवान् नुत्तः नुत्तवान् । शोकापनुदेति के निपातनात् शोकापनुदः पुत्रः । घञि प्रणोदः । नुदती नुदन्ती स्त्री कुले वा । ईदिदयमित्येके । तन्मते ईगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे नुदते नुनुदे । उणादौ ग्लानुदिभ्यां डौः नौः ८६८ ॥

57. षद्लृंत् अवसादने। श्रौतीति सीदादेशे सीदति ससाद। लृदित्त्वादङि असदत्। षोपदेशत्वाभ्नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषत्सति। ज्वलादिपाठेनैव सिद्धे इहास्य पाठोऽवर्णादश्न इति वान्तादेशार्थः सीदती सीदन्ती स्त्री कुले वा। ज्वलादिपाठोऽपि वा ज्वलादीति णविकल्पार्थः सादः सदः। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सत्ता। शद्लृंत् शातने इति तु न पठितव्य एव शिल्यात्मनेपदित्वेन शतुरभावेन्तादेशविकल्पाप्राप्तेः। अशददित्यादेस्तु तेनैव सिद्धेः॥

अथ धान्तः सेट् च॥

58. विधत् विधाने। विधति विवेध विधितः विधितवान्। वौ व्यञ्जनादेरिति क्त्वासनोर्वा कित्त्वे विधित्वा वेधित्वा विविधिषति विवेधिषति। नाम्युपान्त्येति के विधः। उणादौ विधेर्वेति वा कित्यसि विधाः वेधाश्च ब्रह्मा ९७२॥

अथ नान्तौ सेटौ च॥

59. जुन 60 शुनत् गतौ। जुनति जुजोन जोनिता जुनितः॥

60. शुन। शुनति शुशोन शोनिता। नाम्युपान्त्येति के शुनो वायुः। उणादौ कीचकपेचकेत्यके निपातनात् शुनकः [३३]॥

अथ पान्तोऽनिट् च॥

61. छुपंत् स्पर्शे। छुपति चुच्छोप। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् छोप्ता॥

अथ फान्ता नव सेटश्च॥

62. रिफत् कथनयुद्धहिंसादानेषु। रिफति रिरेफ रेफिता रिफितः। न्युपान्त्य इति व्यावृत्तिबलादृत्पमृषेति यौ व्यञ्जनादेरिति च वा कित्त्वाभावे क्त्वेति नित्यमकित्त्वे रेफित्वा। स्वरादेरयमित्येके ऋफति। णौ अर्फयति॥

63. तृफ 64 तृम्फत् तृप्तौ। मुचादीति ने विधानबलाद्धो व्यञ्जनस्येति नस्यालुकि तृम्फति। ततर्फ तर्फिता तृफित्वा तृफितः। ऋवुपान्त्यादिति क्यपि तृफ्यः॥

64. तृम्फ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि तृफति। ततृम्फ तृम्फिता तृफितः। ऋत्तृषेति क्त्वो वा कित्त्वे तृफित्वा तृम्फित्वा। पान्तावेतावित्यन्ये तृपति। शे नलुक् च नेष्यते तृम्पति॥

65. ऋफ 66 ऋम्फत् हिंसायाम्। ऋफति। अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनर्फ आनृफतुः। अर्फिता ऋफितः। सनि अर्फिफिषति। क्त्वेति किरवाभावे अर्फित्वा। ऋदुपान्त्यादिति क्यपि ऋफ्यः॥

66. ऋम्फ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि ऋफति। नलोपं नेच्छन्त्येके ऋम्फति। अनात इति पूर्वस्यात्वे ने च आनृम्फ। ऋम्फिता ऋफितः। ऋत्तृषेति क्त्वो वा किस्वे ऋफित्वा ऋम्फित्वा। इकारोपान्त्यो रादिश्चायमित्यन्यः। तन्मते शे नलोपानिष्टौ रिम्फति। रिरिम्फ॥

67. दृफ 68 दृम्फत् उत्क्लेशे। मुचादीति ने दृम्फति। ददर्फ दर्फिता दृफितः। क्त्वेति किस्वाभावे दर्फित्वा॥

68. दृम्फ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि दृफति। ददृम्फ दृम्फिता। ऋत्तृषेति क्त्वो वा किस्वे दृफित्वा दृम्फित्वा॥

69. गुफ 70 गुम्फत् ग्रन्थने। मुचादीति ने गुम्फति। जुगोफ गोफिता गुफितः। क्त्वेति किस्वाभावे गोफित्वा। न्युपान्त्य इति व्यावृत्तिबलादृत्तृषेति वौ व्यञ्जनादेरिति चात्र वा न किस्वम्॥

70. गुम्फ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि गुफति। जुगुम्फ गुम्फिता। ऋत्तृषेति क्त्वो वा किस्वे गुफित्वा गुम्फित्वा॥

अथ भान्ताः षट् सेटश्च॥

71. उभ 72 उम्भत् पूरणे। मुचादीति ने उम्भति। उवोभ उभिता उभितः। नाम्युपान्त्येति के उभी। उणादौ उभेर्द्वत्रौ नेत्यौ द्वौ त्रयः ६१९॥

72. उम्भ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि उभति। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि उम्भां चकार। उम्भिता उम्भित्वा॥

73. शुभ 74 शुम्भत् शोभार्थे। मुचादीति ने शुम्भति। शुशोभ अशोभीत् शोभिता। नाम्युपान्त्येति के शुभम्। भिदाद्यङि निपातनात् शोभा। उणादौ ऋज्यजीति किति रे शुभ्रम् ३८८। शुभि दीप्तौ। शोभते। द्युद्भ्योऽद्यतन्यामिति वात्मनेपदे अशोभिष्ट। पक्षे शेषादिति परस्मैपदे द्युताद्यङि अशुभत्॥

74. शुम्भ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि शुभति। शुशुम्भ शुम्भिता शुम्भित्वा। शुम्भ भाषणे चेत्यर्थभेदात्पाठः शुम्भति। भ्वादौ शुम्भ निशुम्भनार्थौ दन्त्यादिरित्येके॥

75. दृभैत् ग्रन्थे। दृभति ददर्भ दर्भिता। क्त्वेति किस्वाभावाद्गुणे दर्भित्वा। ऐदित्वात् क्तयोर्नेट् दृब्धः दृब्धवान्। घञि संदर्भः। उणादौ दृभिवपेः स्वरान्मो न्तभेत्यूः दृन्भूः सर्पः ८४१॥

76. लुभत् विमोहने। विमोहनं व्याकुलीकरणम्। लुभति लुलोभ। सहलुभेच्छेति वेटि लोब्धा लोभिता। लुभ्यञ्चेरिति क्तयोरिटि विलुभिताः केशाः।

विलुभितवान् । धातूनामनेकार्थत्वाद्विमोहादन्यत्र वेट्त्वान्नेट् लुब्धः लुब्धवान् ।
लुभच् गार्द्ध्ये । लुभ्यति अलुभत् ॥

अथ रान्ता अष्टौ सेटश्च ॥

77. कुरत् शब्दे । कुरति चुकोर कोरिता कुरितः । कुरुच्छुर इत्यत्र कुर एव ग्रहणाद् भ्वादेरिति दीर्घे कूर्यते । आशिषि कूर्यात् । अस्यापि न दीर्घ इत्येके कुर्यात् । उणादौ मृदुन्दीति किल्यरे कुररो जलपक्षी ३९९ । किलिकुडिकुरीति किल्यवे कुरवो वृक्षः ५१८ ॥

78. क्षुरत् विलेखने । क्षुरति चुक्षोर क्षोरिता । नाम्युपान्त्येति के क्षुरः ॥

79. खुरत् छेदने च । छेदनं विलेखनम् । चकाराद्विलेखने । खुरति चुखोर खोरिता । नाम्युपान्त्येति के खुरः । क्रोडादित्वादसहनञिति ङ्यभावे कल्याणखुरा ॥

80. घुरत् भीमार्थशब्दयोः । घुरति जुघोर घोरिता । घञि घोरः । उणादौ इदुदुपान्त्याभ्यामिति किदः सरूपद्वित्वं पूर्वस्य चोदन्तः घुरघुरः १७ । जजलेत्यादिनिपातनात्पूर्वस्योदभावे घुर्घुरोनुकरणशब्दो [१८] ॥

81. पुरत् अग्रगमने । पुरति पुपोर पोरिता पुरितः । नाम्युपान्त्येति के पुरम् । क्विपि पूः । पुरुष इति तु विदिपृभ्यामिति किस्युषे पृणातेः [उणादौ ५५८] । पुहरित्यप्यस्यैव पृकाङ्गपीति किर्यो [उणादौ ७२९]॥

82. मुरत् संवेष्टने । मुरति मुमोर मोरिता मुरितः । नाम्युपान्त्येति के मुरः । उणादौ इदुदुपान्त्याभ्यामिति किदः सरूपद्वित्वं पूर्वस्य चोदन्तः मुरमुरोनुकरणशब्दः १७ । जजलेत्यादिनिपातनात्पूर्वस्योदभावे मुर्मुरः १०. १८ ॥

83. सुरत् ऐश्वर्यदीप्त्योः । सुरति । अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे सुसोर । षोपदेशोयमित्येके । तन्मते नाम्यन्तस्थेति षत्वे सुषोर । सोरिता । नाम्युपान्त्येति के सुरो देवः । सुरा मद्यम् । उणादौ इदुदुपान्त्याभ्यामिति किदः सरूपद्वित्वं पूर्वस्य चोदन्तः सुरसुरोनुकरणशब्दः १७ ॥

84. स्फर 85 स्फलत् स्फुरणे । चलने इत्येके । स्फरति पस्फार स्फरिता । अचि स्फरः । कुटादिरयमित्यन्ये तत्पाठबलाण्णके वृद्ध्यभावे स्फरकः । घञि स्फारः ॥

अथ लान्ताखयोदश सेटश्च ॥

85. स्फल । स्फलति पस्फाल स्फलिता । णौ क्ते आस्फालितः । अनटि आस्फालनम् । कुटादिरयमित्येके तत्पाठबलाण्णके वृद्ध्यभावे स्फलकः ॥

86. किलत् श्वैत्यक्रीडनयोः । किलति चिकेल केलिता किलितः । उणादौ किलेः किदित्यासे किलासः सिध्मम् ५७५ । किलाट इति तु किरः किरो लश्च वेत्याटे किलाटः १४७ । इदुदुपान्त्याभ्यामिति किदः सरूपद्वित्वं पूर्वस्य चेदन्तः किलिकिलोनुकरणशब्दः १७ । बहुल गुणवृद्धी चादेरिति पूर्वस्य गुणवृद्ध्योश्च केलिकिलः कैलिकिलश्च हासशीलः १९ । किलिपिलीत्यौ केलिः ६०८ ॥

87. इलत् गतिस्वमक्षेपणेषु । इलति इयेल एलिता । नाम्युपान्त्येति के इला । लिहाद्यचि घञि वा एलः । स्त्रियाम् एला । णौ एलयति ॥

88. हिलत् हावकरणे । हिलति जिहेल हेलिता । णावचि हेला । उणादौ इदुदुपान्त्याभ्यामिति किदः स्वरूपद्वित्व पूर्वस्य चेदन्तः हिलिहिलोनुकरणशब्दः १७ । बहुलं गुणवृद्धी चादेः हेलिहिलः हैलिहिलश्च विलासशीलः १९ ॥

89. शिल 90 सिलत् उञ्छे । शिलति शिशेल शेलिता शिलितः । नाम्युपान्त्येति के शिलम् । स्त्रियामपि शिला । शेलुरिति तु शेतेर्लौ [उणादौ ८२०] ॥

90. सिल । सिलति । अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे सिसेल । षोपदेशोयमित्येके । तन्मते नाम्यन्तस्थेति षत्वे सिषेल । सेलिता सिलितः । नाम्युपान्त्येति के सिलम् ॥

91. तिलत् स्नेहने । तिलति तितेल तेलिता । नाम्युपान्त्येति के तिलः । तिलण् स्नेहने । तेलयति ॥

92. चलत् विलसने । चलति चचाल चलिता । चलती चलन्ती स्त्री कुले वा । णौ कम्पने एव घटादित्वाद्ध्रस्वाभावे चालयति । चल कम्पने ज्वलादित्वाद्वा णे चालः चलः । श्यशव इति नित्यमन्तादेशे चलन्ती स्त्री कुले वा । णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे चलयति । चलण् भृतौ । चालयति ॥

93. चिलत् वसने । चिलति चिचेल चेलिता । लिहाद्यचि चेलम् ॥

94. विलत् वरणे । दन्त्योष्ठ्यादिः । विलति विवेल वेलिता । घञि आवेलः । णावचि वेला ॥

95. बिलत् भेदने । ओष्ठ्यादिः । बिलति बिबेल बेलिता । नाम्युपान्त्येति के बिलम् आबिलम् । उणादौ बिलिभिलीति किति मे बिल्मं प्रकाशम् ३४० । निपूर्गीति किति वे बिल्वम् ५११ । बिलाल इति तु बिडालस्य लत्वे ४७६ ॥

96. णिलत् गहने । पाठे इति णस्य नत्वे निलति । णोपदेशत्वाददुरुपसर्गेति नस्य णत्वे प्रणिलति । निनेल नेलिता ॥

97. मिलत् श्लेषणे । मिलति मिमेल मेलिता मिलितः । लिहाद्यचि मेला ॥

अथ शान्ताः षडनिटश्च ॥

98. स्पृशंत् संस्पर्शे । स्पृशति पस्पर्श । स्पृशमृशेति वा सिचि स्पृशादीति वा स्वरात्परोऽः अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् । पक्षे हशिट इति सकि अस्पृक्षत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्प्रष्टा स्पर्ष्टा स्पृष्टः । पदरुजेति कर्तरि घञि स्पर्शो व्याधिः । स्पृशोनुदकादिति क्विपि ऋत्विग्दिशिति शस्य पापवादे गे घृतस्पृक् । उदकात्तु कर्मणोऽणित्यणि उदकस्पर्शः । उणादौ स्पृशेः श्वः पार् चेति श्वे पार्श्वम् ५२३ । पर्शुरिति तु प्रः शुरिति शावुतोप्राणिनश्चेत्यूङि च पृणातेः [८२९] ॥

99. रुशं 100 रिशंत् हिंसायाम् । रुशति रुरोश । हशिट इति सकि अरुक्षत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रोष्टा रुष्टः ॥

100. रिशं । रिशति रिरेश । हशिट इति सकि अरिक्षत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रेष्टा रिष्टः ॥

101. विशंत् प्रवेशने । विशति । निविश इत्यात्मनेपदे वाभिनिविश इत्याधारस्य कर्मत्वे ग्राममभिनिविशते । विवेश । हशिट इति सकि अविक्षत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वेष्टा प्रविष्टः । क्वसौ गमहनेति वेटि विविशिवान् विविश्वान् । पदरुजेति घञि वेशो वेश्या याटः । अजातेः शीले इति णिनि संवेशी । विशपतेति णमि गेहानुप्रवेशमास्ते गेहं गेहमनुप्रवेशमास्ते । उणादौ जृविशिभ्यामित्यन्ते वेशन्तः पल्वलम् २२९ । विटपोलपेत्यपे निपातनात् विटपं जगत् ३०७ । विशेरिपक् विशिपो राशिः ३०९ । निघृषीति किति ये विश्वम् ५११ ॥

102. मृशंत् आमर्शने । आमर्शनं स्पर्शः । मृशति परामृशति ममर्श । स्पृशमृशेति वा सिचि स्पृशादीति स्वरात्परे वानि व्यञ्जनानामिति वृद्धौ अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् । पक्षे हशिट इति सकि अमृक्षत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् म्रष्टा मर्ष्टा मृष्टः । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि मृश्यम् । उणादौ युयुजीति कित्याने मृशानः २७७ ॥

103. लिशं 104 ऋफैत् गतौ । लिशति लिलेश । हशिट इति सकि अलिक्षत् । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् लेष्टा लिष्टः । घञि लेशः । लिशीन् अल्पत्वे । लिश्यते ॥

अथ षान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

104. ऋफै । ऋफति । ऋत्यारुपसर्गस्येत्यारि प्रार्फति परार्फति । अनात इति पूर्वस्यात्वे नेन्ते च आनर्फ आनृफतुः । अर्फिता । क्त्वेति कित्त्वाभावे अर्फित्वा । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् ऋष्टः ऋष्टवान् । ऋदुपान्त्येति क्यपि ऋफ्यः । उणादौ कपि-वृषीति कित्यभे ऋषभः ३३१ । ऋजिरिषीति किति मे ऋक्षः ५६७ । नाम्युपान्त्येति किदिः ऋषिः ६०९ । हसुर्वीति किति सौ ऋफिः राहुः [६९१] ॥

105. इषत् इच्छायाम्। गमिषद्यिति छे इच्छति। इयेष एषिष्यति। तादौ सहलुभेति वेटि एष्टा एषिता इष्ट्वा। क्त्वेति किस्वाभावाद्गुणे एषित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् इष्टः इष्टवान्। ऋवर्णेति घ्यणि एष्यः। प्रस्यैषैष्येत्यैत्वे प्रैष्यः। विन्दिच्छू इति निपातनादुः एषणशीलः इच्छुः। नाम्युपान्त्येति के इष आश्वयुजः। श्वादिभ्य इति क्तौ इष्यतेनयेति इष्टिः। मृगयेति निपातनात् शे इच्छा। करणाधारे इत्यनटि एषणः। स्त्रियां गौरादित्वाड् ड्याम् एषणी वैद्यशलाका। क्रुत्संपदेति क्विपि इट्। उणादौ इष्यशीति तककि इटका ७७। मस्जीषीति सुकि इक्षुः ८२६। इषच् गतौ। अन्विष्यति। इषश् आभीक्ष्ण्ये। इष्णाति॥

106. मिषत् स्पर्धायाम्। मिषति मिमेष मेषिता उन्मिषितम्। नाम्युपान्त्येति के अनिमिषो देवः। आमिषम्। लिहाद्यचि मेषः। घञि निमेषः उन्मेषः॥

अथ हान्ताः पञ्च सेटश्च॥

107. वृहौत्। उद्यमे। उद्यम उद्धरणम्। वृहति ववर्ह। औदित्त्वाद्वेट् वर्हिता वर्ढा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् वृढः परिवृढः वृढवान्। घञि उद्वर्हः वर्हः। वृह वृद्धौ। वर्हति॥

108. तृहौ 109 तृंहौ 110 स्तृहौ 111 स्तृंहौत् हिंसायाम्। तृहति ततर्ह। औदित्त्वाद्वेट् अतर्हीत्। हशिट इति सकि अतृक्षत्। तर्हिता तर्ढा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् आतृढः आतृढवान्॥

109. तृंहौ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि तृहति। ततृंह। औदित्त्वाद्वेट् अतृंहीत् अताङ्क्षीत्। तृंहिता तृण्ढा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् नो व्यञ्जनस्येति नलुकि तृढः तृढवान्॥

110. स्तृहौ। स्तृहति तस्तर्ह। औदित्त्वाद्वेट् स्तर्हिता स्तर्ढा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्तृढः स्तृढवान्। षोपदेशोयमित्येके। तन्मते णिस्तोरेवेति षत्वे तिष्टर्हयिषति॥

111. स्तृंहौ। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि स्तृहति। तस्तृंह। औदित्त्वाद्वेट् स्तृंहिता स्तृण्ढा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् स्तृढः स्तृढवान्। तृहती तृहन्ती स्त्री कुले वा। अयमपि षोपदेश इत्यन्ये। तृहप् हिंसायाम्। तृणः आदीनि तृणेढि॥

अथ तुदाद्यन्तर्गणः कुटादिस्तत्र मतिद्धगुणाभेनादौ

112. कुटत् कौटिल्ये। कुटति। कुटादेरिति ङिद्वत्त्वाद्गुणाभावे कुटिता कुटितुम् कुटित्वा। ञ्णिति तु ङित्वाभावाद्गुणे चुकोट उत्कोटयति उत्कोटकः उदकोटि उत्कोटः। णिद्वान्त्यो णव् अहमुचुकोट। णित्त्वाभावे तु ङित्त्वाद गुणः अहमुचुकुट। नाम्युपान्त्येति के कुटः उत्कुटः। उणादौ मुनिकुटीति किन्यने

कुटपः प्रस्थचतुर्भागः ३०५ । ऋछिचटीत्यरे कुटरो मर्कटः । बाहुलकाद्गुणे कोट-रश्छिद्रम् ३१७ । घसिवशीतीरे कुटीरम् ४१८·४१९ । कल्यनीतीले कुटिलम् ४८१ । छथिकुटीति मलकि कुड्मलो विष्णुर्मुकुलं च ५०२ । कृयूकुटीति वा णि-दिः कोटिः कुटिः ६११ ॥

अथोदन्तावनिटौ च ॥

113. गुंत् पुरीषोत्सर्गे । गुवति जुगाव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् कुटादेरिति ङित्वा-द्गुणाभावे गुता गुतुम् गुतव्यम् । सिचि परस्माविति वृद्ध्यभावे न्यगुषीत् । दुगोरू चेति क्तयोस्तस्य नत्वे गूनः गूनवान् । उणादौ पथयूथेति निपातनात् गूथम् २३१ । दीर्घान्तः सेट् धावामित्यन्ये । तन्मते न्यगुवीत् गुविता गुवितव्यम् । गुंङ् शब्दे । गवते ॥

114. ध्रुंत् गतिस्थैर्ययोः । ध्रुवति दुध्राव । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् कुटादेरिति ङित्वाद्गुणाभावे ध्रुता । सिचि परस्माविति वृद्ध्यभावे अध्रुषीत् । अचि ध्रुवः । कुत्सितेति कपि ध्रुवकः । गुर्पमिथीतीले ध्रुविल ऋषिः [उणादौ ४८३] । सेड-यमित्यन्ये । तन्मते न्यध्रुवीत् ध्रुविता । किल्युवर्णादिति नेट् ध्रुतः । ङित्वेन कित्त्वं बाध्यते इति नये ध्रुवितः । ध्रुं स्थैर्ये च । ध्रवति ॥

अथोदन्तौ सेटौ च ॥

115. णूत् स्तवने । पाठे इति ने नुवति नुनाव नुविता नुवितुम् । णोपदेशत्वाद्दुप-पसर्गेति णत्वे किल्युवर्णादितीडभावे प्रणूतः प्रणूतवान् । अन्ये तु ङित्वेन कित्त्वस्य बाधनादिट्प्रतिषेधं नेच्छन्ति नुवितः प्रणुवितः । एवं धुवित इत्युत्तरत्रापि दृश्यम् ॥

116. धूत् विधूनने । धुवति दुधाव धुविता धुवितव्यम् । किल्युवर्णादितीड-भावे धूतः धूतवान् । अनटि निधुवनम् । उणादौ धुधुन्धीत्यके धुवकं धूनाम् । धुवकाद्यपनविशेषः २१ । धूगट् कम्पने । धूनुते धूनोति । धूग्श् कम्पने । धुनीते धुनाति । धूगण् कम्पने । युजादेर्णिच् वा णिचि धूनयति । पक्षे धवते धवति ॥

अथ चान्तौ सेटौ च ॥

117. कुचत् संकोचने । कुचति चुकोच । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे कुचि-ता कुचितुम् संकुचितः । नाम्युपान्त्येति के कुचः । ञ्णिति तु ङित्वाभावे णौ कोचयति । घञि क्ते सेट्त्वान्स्त्वाभावे संकोचः । कुच संपर्चनादौ । संकोचति ॥

118. व्यचत् व्याजीकरणे । व्यचो नमीति वृति विचति । ज्यार्व्येव्यधीति पूर्वस्यत्वे विव्याच । कुटादेरिति ङित्वे विचिता विचितुम् । उणादौ अमिन्वमि वृद्धभावे उरुव्यचाः । विवृत्वा पृथिवः [९६२] ॥

अथ जान्तः सेट् च ॥

119. गुजत् शब्दे । गुजति जुगोज । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे गुजिता गुजितुम् गुजितः अगुजीत् । ञ्णिति तु ङित्त्वाभावाद्गुणे अगोजि गोजयति । गुज अव्यक्ते शब्दे । गोजति ॥

अथ टान्ता अष्टौ सेटश्च ॥

120. घुटत् प्रतीघाते । घुटति जुघोट । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे घुटिता घुटितुम् घुटितः । तिकृतावित्यके घुटिका गुल्फास्थि । ञ्णिति तु ङित्त्वाभावाद्गुणे अघोटि घोटकः । गादिर्डान्तश्चायमित्यन्ये गुडति । नाम्युपान्त्येति के अयोगुडः ॥

121. चुट 122 छुट 123 त्रुटत् छेदने । चुटति चुचोट । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे चुटिता चुटितुम् । ञ्णिति तु ङित्त्वाभावाद्गुणे घञि चोटः । णौ नन्द्यादिने उच्चोटनः । णके चोटकः ॥

122. छुट । छुटति चुच्छोट । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे छुटिता छुटितुम् । ञ्णिति तु ङित्त्वाभावाद्गुणे अच्छोटि । भावे इति णके छोटिका । णौ छोटयति ॥

123. त्रुट । भ्रासभ्लासेति वा श्ये त्रुट्यति त्रुटति । तुत्रोट । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे त्रुटिता त्रुटितुम् । ञ्णिति तु ङित्त्वाभावाद्गुणे अत्रोटि त्रोटकः त्रोटयति । उणादौ किलिपिलीति णाविः त्रोटिः ६०८ ॥

124. तुटत् कलहकर्मणि । तुटति तुतोट । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे तुटिता तुटितुम् । ञ्णिति तु गुणे अतोटि । णके तोटकम् । उणादौ नाम्युपान्त्येति किदिः तुटिः [६०९] ॥

125. मुटत् आक्षेपप्रमर्दनयोः । मुटति मुमोट । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे मुटिता मुटितुम् । ञ्णिति तु गुणे अमोटि । णौ मोटयति । णके आमोटकः । मुट प्रमर्दने । मोटति । मुटण् संचूर्णने । मोटयति ॥

126. स्फुटत् विकसने । स्फुटति पुस्फोट । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे अस्फुटीत् स्फुटिता स्फुटितुम् । ञ्णिति तु गुणे स्फोटः । णौ स्फोटयति । नाम्युपान्त्येति के स्फुटः । स्फुटृ विसरणे । स्फोटति अस्फुटत् अस्फोटीत् । स्फुटि विकसने । स्फोटते ॥

127. पुट 128 लुटत् संश्लेषणे । पुटति । कुटादेरिति ङित्त्वाद्गुणाभावे पुटिता पुटितुम् । नाम्युपान्त्येति के पुटः । जातेरयान्तेति ङ्याम् पुटी । ञ्णिति तु गुणे घञि पोटा णायनि वा । पुटण् संचूर्णने भासार्थो वा । पोटयति ॥

अथ ठान्तः सेट् च ॥

128. लुठ । लुठति लुलोठ । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः लुठिता लुठितुम् । ञ्णिति तु गुणे अलोठि लोठयति । डान्तोयमित्यन्ये लुडति लुलोड लुडिता । लुठ उपघाते । लोठति । लुठि प्रतीघाते । लोठते ॥

अथ डान्ताश्चतुर्दश सेटश्च ॥

129. कुडन् घसने । घसनं भक्षणम् । घनत्वे इत्यन्ये । घनत्वं सान्द्रत्वम् । कुडति चकर्ड । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः कुडिता कुडितुम् । ञ्णिति तु गुणे अकर्डि कर्डयति ॥

130. कुडत् बाल्ये च । चकाराद्घसने । कुडति चुकोड । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः कुडिता कुडितुम् । ञ्णिति तु गुणे अकोडि कोडयति । उणादौ पतितमील्यङ्गे कुडङ्गः [९८] । किंतिकुडील्यवे कुडयो मामम् । लत्वे कुलवः ९१८ । कुडुङ् दाहे । कुण्डते । कुडुण् रक्षणे । कुण्डयति ॥

131. गुडत् रक्षायाम् । गुडति जुगोड । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः गुडिता गुडितुम् । नाम्युपान्त्येति के गुडः । स्त्रियामापि गुडा हस्तिसंनाहः । तिक्कृताविल्यके लत्वे च गुलिका । गुडाक्षा ह्रस्वार्थे कपि । ञ्णिति तु गुणे अगोडि । णके गोलकं युग्मम् । घञि भूगोलः । गुडुण् वेष्टने च । गुण्डयति ॥

132. जुडत् बन्धे । जुडति जुजोड । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः जुडिता जुडितुम् । ञ्णिति तु गुणे अजोडि जोडयति । जुडत् गतौ । जोडिता जोडितुम् ॥

133. तुडत् तोडने । तोडन भेद । तुडति तुतोड । कुटादेरिति ङित्वाद्गुणाभावे तुडिता तुडितुम् । ञ्णिति तु गुणे अतोडि तोडयति । उणादौ नाम्युपान्त्येति किदिः तुडिः [६०९] ॥

134. लुड 135 थुड 136 स्थुडत् संवरणे । लुडति लुलोड । थुडति तुथोड । स्थुडति तुस्थोड । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः लुडिता लुडितुम् । थुडिता थुडितुम् । स्थुडिता स्थुडितुम् । ञ्णिति तु गुणे अलोडि लोडयति । अथोडि थोडयति । अस्थोडि स्थोडयति । नाम्युपान्त्येति के स्थुल पटकुटी ॥

137. वुडत् उत्सर्गे च । चकारात्संवरणे । वुडति वुवोड । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः वुडिता वुडितुम् । ञ्णिति तु गुणे अवोडि वोडयति ॥

138 भुड 139 भ्रुडत् संघाते । संवरणेऽप्यन्ये । भुडति बुभोड । भ्रुडति बुभ्रोड । कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः भुडिता भुडितुम् । भ्रुडिता भ्रुडितुम् । ञ्णिति तु गुणे अभोडि भोडयति । अभ्रोडि भ्रोडयति ॥

140. दुड **141** हुड **142** त्रुडत् निमज्जने। दुडति दुदोड। हुडति जुहोड। त्रुडति तुत्रोड। कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः दुडिता दुडितुम्। हुडिता हुडितुम्। त्रुडिता त्रुडितुम्। ञ्णिति तु गुणे अदोडि दोडयति। अहोडि होडयति। अत्रोडि त्रोडयति। घञि दोडः। लत्वे स्त्रियामापि दोला। होडः। उणादौ नाम्युपान्त्येति किदिः हुडिः [६०९]। पृकाहृपीति किदुः हुडुर्मेषः [७२९]। हुडिः संघातेपीत्यन्ये॥

अथ णान्तः सेट् च॥

143. चुणत् छेदने। चुणति चुचोण। कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः चुणिता चुणितुम्। ञ्णिति तु गुणे अचोणि चोणयति॥

अथ पान्तः सेट् च॥

144. डिपत् क्षेपे। डिपति डिडेप। कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः डिपिता डिपितुम्। ञ्णिति तु गुणे अडेपि डेपयति। आसुय्वेति घ्यणि डेप्यम्। डिपच् क्षेपे। डिप्यति डेपिता। डिपण् क्षेपे। डेपयति। डिपिण् संघाते। डेपयते॥

अथ रान्तौ सेटौ च॥

145. छुरत् छेदने। छुरति चुच्छोर। आशिषि कुरुच्छुर इति दीर्घप्रतिषेधे छुर्यात्। कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः छुरिता छुरितुम् आच्छुरितुम्। नाम्युपान्त्येति के छुरः। तिकृतावित्यके छुरिका। ञ्णिति तु गुणे अच्छोरि छोरयति॥

146. स्फुरत् स्फुरणे। चलने इत्यन्ये। स्फुरति। निर्नेरिति वा षत्वे निःष्फुरति निःस्फुरति निष्फुरति निस्फुरति। वेः विष्फुरति विस्फुरति। विपूर्वाण्णौ विस्फुरोरिति वा संध्यक्षरस्यात्वे विष्फारयति विष्फोरयति विस्फारयति विस्फोरयति। घञि स्फुरस्फुलोरित्यात्वे विष्फारः विस्फारः। णवि पुस्फोर। कुटादेरिति ञ्णितोन्यत्र ङित्वान्न गुणः स्फुरिता स्फुरितुम् स्फुरितः। नाम्युपान्त्येति के स्फुरः सस्फुरः। क्तौ स्फूर्तिः॥

अथ लान्तः सेट् च॥

147. स्फुलत् संचये च। चकारात्स्फुरणे। चलने इत्यन्ये। स्फुलति। निर्नेरिति वा षत्वे निःष्फुलति निःस्फुलति निष्फुलति निस्फुलति। वेः विष्फुलति विस्फुलति। घञि स्फुरस्फुलोरिति संध्यक्षरस्यात्वे विष्फालः विस्फालः। विपूर्वाण्णिगि विष्फोलयति विस्फोलयति। ञ्णितोन्यत्र कुटादेरिति ङित्वान्न गुणः स्फुलिष्यति। स्फुलितः। उणादौ स्फुलिकलीतीङ्गकि स्फुलिङ्गः १०२॥

अथात्मनेपदिपूदन्तौनिट् च ॥

148. कुंङ् 149 कूङ्त् शब्दे । कुवते चुकुवे । यङि चोकूयते । कुटादे-रिति ञ्णितोन्यस्य ङित्त्वान्न गुणोनुस्वारेत्त्वान्नेट् कुता कुतुम् कुतः ॥

अथोदन्तः सेट् च ॥

149. कूङ् । कुवते चुकुवे । कुटादेरिति ञ्णितोन्यस्य ङित्त्वान्न गुणः कुविता कुवितुम् । किल्युवर्णादिति नेट् कुतः कूतवान् कूत्वा आकूतम् ॥

अथ रान्तः सेट् च ॥

150. गुरैति उद्यमे । गुरते जुगुरे । कुटादेरिति ङित्त्वान्न गुणः गुरिता गुरितुम् । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् गूर्णः गूर्णवान् । ञ्णिति तु गुणे वापगुरो णमीति संध्यक्षरस्य वात्वे अपगारमपगारम् अपगोरमपगोरम् । णौ आगोरयति । आगूरयतीति तु गूर्यतेः ॥ वृत् कुटादिः । कुटादिस्तुदाद्यन्तर्गणो वर्तितः संपूर्ण इत्यर्थः ॥

अथ प्रकृतवर्णक्रमेण ऋदन्तास्त्रयोनिटश्च ॥

151. पृंङ्त् व्यायामे । व्यायाम उद्योगः । इङित इत्यात्मनेपदे रिः शक्यर्थे रात्रिवि व्याप्रियते । व्यापप्रे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पर्ता पर्तुम् व्यापृतः । हनृत इतीटि व्यापरिष्यते । घञि व्यापारः ॥

152. दृंङ्त् आदरे । आद्रियते आदद्रे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् आदर्ता आदृतः प्रदृतः । हनृत इतीटि आदरिष्यते । ऋस्मिपूङिति सनीटि दिदरिषते । दृवृगिति क्यपि आदृत्यः । पुरंदरेति णौ खे निपातनात् पुरो दारयति पुरंदरः शक्रः । भगंदरो रोगः । जीणितीनि आदरशील आदरी । युवर्णेत्यलि आदरः । दर्भ इति तु गृदृरभीति भे दृणातेः [उणादौ ३२७] । उणादौ दृमुनीति किति नौ दृनिर्भज्ञा ६५१ ॥

153. धृंङ्त् स्थाने । धारणे इत्यन्ये । ध्रियते दध्रे । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् धर्ता धृतः । हनृत इतीटि धरिष्यते । ऋस्मिपूङिति सनीटि दिधरिषते । ऋवर्णेति घ्यणि धार्यः । न्यायावायेत्याधारे घञि आधारः । धृंग् धारणे । धरते धरति ॥

अथ जान्ताश्चत्वारः ।

154. ओविजैति भयचलनयोः । उद्विजते उद्विविजे । विजेरिडितीटो ङित्त्वान्न गुणः उद्विजिता उद्विजितुम् । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् विग्नः विग्नवान् । ओदित्त्वान्नूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वम् । णौ के उद्वेजितः । व्यञ्जनाद्घञिति करणे घञि वेगः ॥

155· ओलजैङ् 156 ओलस्जैङ् इति व्रीडे । लजते लेजे लजिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे लग्नः लग्नवान् । नादिरयमिति चन्द्रः नग्नः ॥

156· ओलस्जैङ् । सस्य शषाविति शे तस्य तृतीयस्तृतीयेति जे लज्जते ललज्जे लज्जिता लज्जितुम् । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् ओदित्त्वात्तस्य नत्वे संयोगस्यादाविति सलुकि लग्नः लग्नवान् । भिदाद्यङि लज्जा । उणादौ लस्जीर्ष्यैल्यालौ लज्जालुः ८२२ । भ्वादौ युक्तपाठावप्येतौ प्रसिद्ध्यनुरोधादिह पठितौ ॥

157· ष्वञ्जिन् सङ्गे । षः स इति से स्वञ्जश्चेति षत्वे नो व्यञ्जनस्येति नलुकि परिष्वजते । परोक्षायां त्वादेरेव षत्वे स्वञ्जेर्न वेति परोक्षाया वा कित्त्वे परिषस्वजे परिषस्वञ्जे । परिनिविपूर्वस्य स्तुस्वञ्जश्चेत्यड्व्यवाये वा षत्वे पर्यष्वजत पर्यस्वजत न्यष्वजत न्यस्वजत व्यष्वजत व्यस्वजत । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्वङ्क्ता स्वङ्क्तुम् परिष्वक्तः । नञा निर्दिष्टस्यानित्यत्वादिटि अस्वञ्जिष्ट । जनश इति क्त्वो वा कित्त्वे स्वक्त्वा स्वङ्क्त्वा । घञि परिष्वङ्गः । क्तौ स्वक्तिः परिष्वक्तिः ॥

अथ षान्तः सेट् च ॥

158· जुषैङ् प्रीतिसेवनयोः । जुषते जुजुषे जोषिता जोषितुम् । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् जुष्टः जुष्टवान् । दृवृगिति क्यपि जुष्यः । क्विपि सजुष इति निर्देशात्सहस्य से षस्य रुत्वे सजूः सजुषौ । जुषण् परितर्कणे । युजादेरिति वा णिचि जोषयति जोषति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणे तिच्छविकरणस्तुदादिगणः संपूर्णः ॥

अथ रुधादय श्विकरणा वर्णक्रमेण प्रदर्श्यन्ते ॥

1 रुधूंपी आवरणे। आवरण व्यापित्वम्। पित्त्वं रुधादित्वज्ञापनार्थम्। ईदित्त्वादीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे रुधां स्वरादिति श्ने श्नास्त्योरित्यलुकि श्नामिति बहुवचनाण्णत्वापवादे ने रुन्द्धे। फलवतोन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे रुणद्धि। रुरुधे रुरोध। ऋदित्त्वादॄदिच्छ्वीति वाङि अरुधत्। पक्षे सिचि व्यञ्जनानामिति वृद्धौ अरौत्सीत्। आत्मनेपदे धुड्ह्रस्वादिति सिज्लुकि अरुद्ध। कर्मकर्तरि रुध इति ञिच्प्रतिषेधे अरुद्ध गौः स्वयमेव। सेः स्द्धामिति सिचो लुकि धो वा रुत्वे च अरुणस्त्वम् अरुणत्त्वम्। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रोद्धा रोद्धुम् रुद्धः। नाम्युपान्त्येति के रुधः प्ररुधः। ग्रहादिभ्य इति णिनि अपरोधी उपरोधी। समनुव्यवेति घिनणि सरोधशीलः संरोधी अनुरोधी। उपपीडेति णमि व्रजोपरोधं गाः सादयति। तृतीयोक्त वेति वा समासः। पक्षे व्रजेनोपरोधम् व्रजे उपरोधम्। उणादौ शुषीषीति किरीरे रुधिरम् ४१६ ॥

अथ चान्तावनिटौ च ॥

2 रिचूंपी विरेचने। विरेचन निःसारणम्। रिङ्क्ते रिणक्ति रिरिचे रिरेच। ऋदित्त्वाद्वाङि अरिचत् अरैक्षीत्। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रेक्ता रेक्तुम् रिक्तः। उणादौ नीनूरमीति किति थे रिक्थम् २२७। रिचण् वियोजने च। युजादेरिति वा णिचि रेचयति रेचति ॥

3. विचूंपी पृथग्भावे। विङ्क्ते विनक्ति विविचे विवेच। ऋदित्त्वाद्वाङि अविचत् अवैक्षीत्। आत्मनेपदे तु धुडिति सिज्लुकि अविक्त। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् वेक्ता वेक्तुम् विविक्तः। घञि क्तेनिट इति चस्य के विवेक ॥

अथ जान्तोनिट् च ॥

4 युजूंपी योगे। युङ्क्ते युनक्ति युयुजे युयोज। ऋदित्त्वाद्वाङि अयुजत् अयौक्षीत्। आत्मनेपदे तु धुडिति सिज्लुकि अयुक्त। उत्स्वरादित्यात्मनेपदे उद्युङ्क्ते प्रयुङ्क्ते। नेह इन्द्र यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति। यज्ञे यज्ञपात्र नह्निषयस्यैव युज्यर्थस्य वर्जनादिहात्मनेपदमेव रन्धने यज्ञपात्रं प्रयुङ्क्ते यज्ञे रन्धनपात्रं प्रयुङ्क्ते। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् योक्ता योक्तुम् नियुक्त। युजिच् समाधौ। युज्यते ॥

अथ दान्ता पञ्च ॥

5 भिदूंपी विदारणे। भिन्ते भिनत्ति बिभिदे बिभेद। ऋदित्त्वाद्वाङि अभिदत् अभैत्सीत्। आत्मनेपदे तु धुडिति सिज्लुकि अभित्त। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भेत्ता भेत्तुम्। रदादिति नयोर्नस्य न्ते भिन्न भिन्नवान्। भिन्नं दारुणम्। भिन्नम-

न्यत् । कुप्यभिद्येति क्यपि निपातनात् भिनत्ति कूलानीति भिद्यो नदः । कर्मणोणि-त्यणि काष्ठभेदः । असरूप इति क्विपि काष्ठभित् । वेत्तीति किति घुरे भिद्यते स्वयमेव भिदुरं काष्ठम् । भिदाद्यङि भिदा विदारणम् । भित्तिरन्या । उणादौ कृतिपुतीति किति तिके भित्तिका कुड्यम् ७६ । बिहाविशेति कर्मकर्तरि केलिमः भिदेलिमं काष्ठम् ३६४ । ऋज्यजीति किति रे भिद्रमदृढम् ३८८ । शुर्यपीति कितीरे भिदिरोऽशनिः ४१६ । नाम्युपान्त्येति किदिः भिदिर्वज्रम् ६०९ ॥

6. छिदूंपी द्वैधीकरणे । अद्वैधस्य पृथक्के । छिन्त्ते छिनत्ति चिच्छिदे चिच्छेद । ऋदित्त्वाद्वाङि अच्छिदत् अच्छैत्सीत् । आत्मनेपदे तु धुडिति सिजलुकि अच्छित्त । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् छेत्ता छेत्तुम् छिन्नः । क्विपि रज्जुच्छित् । वेत्तीति किति घुरे छिदुरा रज्जुः । भिदाद्यङि छिदा द्वैधीभावः । छित्तिः विच्छित्तिश्चान्या । उणादौ ऋज्यजीति किति रे छिद्रम् ३८८ । शुर्यपीति कितीरे छिदिर उन्दुरः । छिदिरं शस्त्रम् ४१६ । नाम्युपान्त्येति किदिः छिदिश्छेत्ता परशुश्च ६०९ ॥

7. क्षुदूंपी संपेषे । क्षुन्त्ते क्षुणत्ति चुक्षुदे चुक्षोद । ऋदित्त्वाद्वाङि अक्षुदत् अ-क्षौत्सीत् । आत्मनेपदे तु धुडिति सिजलुकि अक्षुत्त । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्षोत्ता क्षोत्तुम् क्षुण्णः । उणादौ ऋज्यजीति किति रे क्षुद्रः ३८८ ॥

8. ऊछृदूंपी दीप्तिदेवनयोः । वमनेप्यन्ये । छृन्त्ते छृणत्ति चच्छृदे चच्छर्द छर्दिता छर्दितुम् । ऋदित्त्वाद्वाङि अच्छृदत् अच्छर्दीत् । आत्मनेपदे तु अच्छर्दिष्ट । असिचि सादौ कृतचृतेति वेट् छर्त्स्यति छर्दिष्यति । सिचि तु नित्यमिटि अच्छर्दीत् । णौ ङे ऋदृवर्णस्येति ऋतो वा ऋत्वे अचिच्छृदत् अचच्छर्दत् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् छृत्त्वा छर्दित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् छृण्णः छृण्णवान् । ऋदुपान्त्यादिति क्यपि छृद्यम् । उणादौ रुच्यर्चीतीसि छर्दिर्वान्तिः ९८९ ॥

9. ऊतृदूंपी हिंसानादरयोः । तृन्त्ते तृणत्ति ततृदे ततर्द । ऋदित्त्वाद्वाङि अतृदत् अतर्दीत् । आत्मनेपदे तु अतर्दिष्ट । तर्दिता तर्दितुम् । असिचि सादौ कृत-चृतेति वेट् तर्त्स्यति तर्दिष्यति । सिचि तु अतर्दीत् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् तृत्त्वा तर्दित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् तृण्णः तृण्णवान् । उणादौ पदिपठीत्यौ वितर्दिः । स्वार्थे के वितर्दिका च वेदिः [६०७] ॥

अथ परस्मैपदिषु चान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

10. पृचैप् संपर्के । शेषादिति परस्मैपदे पृणक्ति पपर्च पपृचुः । व्यञ्ज-नादेरिति दिवो लुकि अपृणक् । संपर्चिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् संपृक्तः संपृक्तवान् ।

समः पृचैविति घिनणि संपर्कशीलः संपर्की । घञि क्तेनिट इति के पर्कः । मधुना पर्को मधुपर्कः । संपर्कः । पृचैङ्क् संपर्चने । पृक्ते । पृचण् संपर्चने । युजादेरिति वा णिचि संपर्चयति संपर्चति ॥

11. वृचैप् वरणे । वृणक्ति वृङ्क्तः वृञ्चन्ति । दिवि अवृणक् । ववर्च ववृचुः वर्चिता । ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् वृक्तः वृक्तवान् । घञि क्तेनिट इति के वर्कः । जान्तोयमित्यन्ये । जान्तोपि वर्जनार्थ इत्येके । वृञ्जन्ति ववर्ज । घञि वर्गः ॥

12. तञ्चू 13 तञ्जौप् संकोचने । रुधामिति श्ने नलुकि च तनक्ति । दिवि अतनक् । ततञ्च तञ्चिता । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् तक्त्वा तञ्चित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् तक्तः तक्तवान् । उणादौ ऋज्यजीति किति रे न्यङ्क्वादित्वात्कत्वे तक्रम् ३८८ । औदिदयमित्येके । तन्मते औदित्त्वाद्वेट् तङ्क्ता तञ्चिता ॥

अथ जान्ताः पञ्च ॥

13. तञ्जौ । तनक्ति ततञ्ज । औदित्त्वाद्वेट् तङ्क्ता तञ्जिता । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट तक्तः तक्तवान् । जनश इति तादेः क्त्वो वा कित्त्वे तक्त्वा तङ्क्त्वा । इटि तञ्जित्वा । क्त्वेति कित्त्वाभावान्न नो लुक् ॥

14 भञ्जोंप् आमर्दने । भनक्ति बभञ्ज । भञ्जेर्ञौ वेति वा नलुकि अभाजि अभञ्जि । व्यञ्जनानामिति वृद्धौ अभाङ्क्षीत् । यङि जपजभेति पूर्वस्य मावन्ते बम्भज्यते । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भङ्क्ता भङ्क्तुम् । ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे भग्नः भग्नवान् । जनश इति तादेः क्त्वो वा कित्त्वे भक्त्वा भङ्क्त्वा । भञ्जिभासीति घुरे भङ्गुरं काष्ठम् । घञि भङ्गा धान्यविशेषः । भङ्गोन्यः ॥

15 भुजंप् पालनाभ्यवहारयोः । अभ्यवहारो भोजनम् । भुनक्ति भुङ्क्तः । बुभोज । दिवि अभुनक् । प्राणादन्यत्र भुनज इत्यात्मनेपदे हविर्भुङ्क्ते । बुभुजे अभुङ्क्त । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भोक्ता भोक्तुम् । गत्यर्थेति वा कर्तरि क्ते भुक्तश्चैत्रोन्नम् । पक्षे कर्मणि भुक्तमन्नं चैत्रेण । भावे भुक्तं चैत्रेण । णौ गतिबोधेत्यणिकर्तु कर्मत्वे चल्याहारार्थेति फलवत्कर्तर्यपि परस्मैपदे भोजयति चैत्र पयो मैत्रः । क्यणेति घ्यणि क्तेनिट इति गे भोग्या भूः । भुजो भक्ष्ये इति गत्वाभावे भोज्यमन्नम् । व्यञ्जनादिति करणे घञि भुजन्युब्जमिति निपातनात् भुजः पाणिः । अन्यत्र गत्वे गुणे च भोगोहिकायः । निन्द्यादिभ्य इत्यनि भोजः । युजभुजेति घिनणि भोगी । शसील्यः बुभुक्षा । उणादौ रुचिभुजिभ्यां किष्यः भुजिष्यो दासः ३८४ । भुजे किदिति युः भुज्युर्कविः ८०२ । विश्वाद्दिदीत्यसि विश्वभोजा अग्निः ९९६ । भुजोंत् कौटिल्ये । निभुजति ॥

16. अञ्जौप् व्यक्तिम्रक्षणगतिषु। व्यक्तिः प्रकटता। म्रक्षणं घृतादिसेकः। तत्र केवलस्य म्रक्षणे एव वृत्तिः सोपसर्गविशेषस्य तु शेषयोरिति विवेकः। अनक्ति व्यनक्ति। अनात इति पूर्वस्यात्वे नेन्ते च आनञ्ज आनञ्जतुः। औदित्त्वाद्वेट् अञ्जिता अङ्क्ता। सिचोञ्जेरितीटि आञ्जीत् आञ्जिष्टाम्। ऋस्मिपूङिति सनीटि न बदनामिति नस्य द्वित्वाभावे स्वरादेरिति जेर्द्वित्वे अञ्जिजिषति। जनश इति वा क्त्वः कित्त्वे अक्त्वा अङ्क्त्वा। इटि अञ्जित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् अक्तः अक्तवान्। कुंप्याभियोति क्यपि निपातनात् आज्यं घृतम्। संज्ञाया अन्यत्र ऋवर्णेति घ्यणि क्तेनिट इति गे अङ्ग्यम्। उणादौ पाट्यञ्जिभ्यामलिः अञ्जलिः ७०९। अञ्ज्यवेरिष्णुः आञ्जिष्णुर्भानुः ७६४। अञ्जेरिष्णुः आञ्जिष्णुस्तैलादिः ७७१। अञ्ज्यर्तेः किदिति तुनि अक्तुरिन्द्रः ७७७। असिल्यसि अञ्जः स्नेहः ९९२॥

17. ओविजैप् भयचलनयोः। विनक्ति विङ्क्तः विवेज। विजेरिडितीटो ङित्त्वान्न गुणः उद्विजिता उद्विजितुम्। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् ओदित्त्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे उद्विग्नः उद्विग्नवान्। ओविजैति भयचलनयोः। उद्विजते॥

अथ तान्तः सेट् च॥

18. कृतैप् वेष्टने। कृणत्ति कृन्तः चकर्त कर्तिता। सादावसिचि कृतचृतेति वेटि कर्त्स्यति कर्तिष्यति। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् कृत्तः कृत्तवान्। ऐदित्त्वाद्यङ्लुप्यनेकस्वरादपि क्तयोर्नेट् चरीकृत्तः चरीकृत्तवान्। क्तेति कित्त्वाभावाद्गुणे कर्तित्वा। सिचि अकर्तीत्। उणादौ कृतिपुर्तीति किति तिके कृत्तिकाः ७६। कृतेस्तर्क चेल्लुः तर्कुः सूत्रवेष्टनशलाका ७२३॥

अथ दान्तः सेट् च॥

19. उन्दैप् क्लेदने। उनत्ति। गुरुनाम्यादेरिति परोक्षाया आमि उन्दां चकार। उन्दिता उन्दितुम्। सनि न बदनमिति नस्य द्वित्वाभावे स्वरादेरिति देरेव द्वित्वे उन्दिदिषति। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् ऋह्रीति क्तयोस्तस्य वा नत्वे समुन्नः समुन्नवान् समुत्तः समुत्तवान्। दद्यानावोदेति निपातनाद्घञि अनोदः। मनि ओद्म ओद्मनी। उणादौ धुधुन्दीति किल्यके उदकम् ३९। उन्देर्नलुक् नेल्वने ओदनः २७१। ऋज्यर्जीति किति रे उद्रः क्रादिः। समुन्दन्त्यद्रीभवन्ति वेलाकाले नद्योस्मादिति समुद्रः ३८८। इन्द्र इति तु भीवृधीति रे इन्दतेः ३८७। मृधुन्दीति किल्यरे उदरम् ३९९। वादयर्मल्लुरे उन्दुरः ४२३। कनिरिपीति किति से उत्सः प्रस्रवणम् ५६७॥

अथ पान्तावनिटौ च ॥

20. शिष्लृंप् विशेषणे। विशेषणं गुणान्तरोत्पादनम्। शिनष्टि विशिनष्टि। क्ये विशिष्यते। विशिशेष। लृदित्त्वादङि अशिषत्। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् शेष्टा शेष्टुम् शिष्टः। ऋवर्णेति घ्यणि विशेष्यः। कर्मण्यात्मनेपदे हशिट इति सकि व्यशिक्षन्त। घञि विशेषः। विनयादित्वात्स्वार्थे इकणि वैशेषिकः। शिषण् असर्वोपयोगे। युजादित्वाद्वा णिचि शेषयति। अलि विशेषः। पक्षे शेषति। घञि शेषः॥

21. पिष्लृंप् संचूर्णने। जासनाटेति वा कर्मणः कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् चौरस्य पिनष्टि चौरं पिनष्टि। हिंसार्थादन्यत्र धानाः पिनष्टि। पान्तत्वादकखादीति नेर्वा णत्वाभावे प्रनिपिनष्टि। पिपेष। लृदित्त्वादङि अपिषत्। कर्मण्यात्मनेपदे हशिट इति सकि अपिक्षन्त। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् पेष्टा पेष्टुम् पिष्टः। घञि निष्पेषः। शुष्कचूर्णेति णमि शुष्कपेषं पिनष्टि। एवं चूर्णपेषम् रूक्षपेषम्। स्नेहनार्थादिति णमि तैलपेषं पिनष्टि। उणादौ पिषेः पिन्पिण्यौ चेत्याके पिनाकं रुद्रधनुः। पिण्याकस्तिलखलः ३६॥

अथ सान्तः सेट् च ॥

22. हिंसु 23 तृहप् हिंसायाम्। उदित्त्वान्ने हिनस्ति जिहिंस। दिवि व्यञ्जनादेरिति दिवो लुकि सस्य दत्वे च अहिनत्। सेः स्द्धामिति सिवो लुकि सस्य वा रुत्वे च अहिनस्त्वम् अहिनत्त्वम्। हुधुट इति हेर्धौ सो धि वेति सो वा लुकि हिन्धि हिन्द्धि। हिंसिता हिंसितः। अचि हिंसः। निन्दहिंसेति णके हिंसाशीलः हिंसकः। स्म्यजसेति रे हिंस्रः। क्येट इत्यः हिंसा। उणादौ खलिहिंसिभ्यामीनः हिंसीनः श्वापदः २८६। कृशॄभितीरे हिंसीरो हिंस्रः ४१८। हिंसेः सिम् नेति हे सिंहः ५८८॥

अथ हान्तः सेट् च ॥

23. तृह। तृहः श्नादितीति तृणेढि। दिवि अतृणेट्। ततर्ह तर्हिता तृहितः। तृणमिति तु भ्रूणतृणेति निपातनाण्णे तरतेः [उणादौ १८६]॥

अथात्मनेपदिषु दान्तावनिटौ च ॥

24. खिदिंप् दैन्ये। इदित्त्वादिङित इत्यात्मनेपदे खिन्ते चिखिदे। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् खेत्ता खिन्नः। खिदिंच् दैन्ये। खिद्यते। खिदंत् परिघाते। खिन्दति॥

25. विर्दिंप् विचारणे। विन्ते विविदे। अनुस्वारेत्वान्नेट् वेत्ता। ऋह्रीति क्तयोस्तस्य वा नत्वे विन्नः विन्नवान् वित्तः वित्तवान्॥

अथ धान्तः सेट् च॥

26. ञिइन्धेंपि दीप्तौ। इन्द्धे। धुटो धुटि स्वे वेति दलुकि इन्धे। जागुषे-ति परोक्षाया वामि समिधां चक्रे समीधे। इन्धिता। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् औत्त्वा-त्सति क्ते समिद्धः समिद्धवान्। कर्मणोणि भ्राष्ट्राग्नेरिति मे भ्राष्ट्रमिन्धः अग्निमि-न्धः। क्विपि अग्नीत्। संपदादिक्विपि समित्। दशनेति निपातनान्नो लुकि घञि एधः। उणादौ ऋज्यजीति किति रे वीध्रं विमलम् ३८८। येन्धिभ्यामित्यस्यैधादेशे च एधः १६८॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणे श्नविकरणः पिब्रुभा-दिगणः संपूर्णः॥

अथ तनादय उविकरणा वर्णक्रमेण प्रदर्श्यन्ते । तत्रोभयपदिप्वादौ नान्ताः सप्त सेटश्च ॥

1. तनूयी विस्तारे । यित्त्वं तनादित्वज्ञापनार्थम् । ईदित्त्वादीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे कृग्तनादेरित्यौ च तनुते । फलवतोन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे तनोति । वम्यविनीति वोतो लुकि तन्वः तन्मः तनुवः तनुमः । तथासोस्तन्भ्यो वेति वा सिज्नयोर्लुप् न चेट् अतत अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः । तनः क्ये इति नस्य वात्वे तायते तन्यते । तेने ततान तनिता तनितव्यम् । इवृधेति सनि वेट् तनो वेति वा दीर्घे तितांसति तितंसति । पक्षे तितनिषति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमिरमीति नलुकि तत्वा । इटि तनित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ततः ततवान् । तन्व्यधीति णे तानः अवतानः वितानः । तिकृताविति तिकि न तिकीति दीर्घनलुकोरभावे तन्तिस्तन्तीः । क्विपि गतिकारकस्येति दीर्घे गमामिति नलुकि परीतत् । घञि वितानः संतानः एकतानः । स्त्रियां क्तौ ततिः पङ्क्तिः । यपीति नलुकि प्रतत्य वितत्य । उणादौ सुसितनितुसेर्दीर्घश्च वेति वा किति ते तातः पिता । ततं वाद्यविशेषः २०३ । कृधूतनीति किति सरे तसरः कौशेयसूत्रम् । तसरः सूत्रवेष्टनम् ४४० । त्रसरस्तु पट्टसूत्रमित्येके । त्रडिति त्रटि तन्त्रं प्रधानम् ४४६. ४५१ । कुगुवलीत्यये तनयः पुत्रः ३६५ । भूमृन्रिल्युः तनुः ७१६ । कृसिकमीति तुनि तन्तुः ७७३ । कृपिचमील्यूः तनूः कायः ८२९ । तनेर्डउः सन्वच्च तितउः परिवपनम् ७४८ । तनेर्ड्वक् त्वक् ८७२ । तोकम् तुगिति च तौतेः के किकि च २१. ८६९ । तण्डुल इत्यपि तण्डेरुले ४८५ ॥

2. षणूयी दाने । षः स इति से निमित्ताभावाण्णस्य ने सनुते सनोति । व्यञ्जनादेरिति वातो वृद्धौ असानीत् असनीत् । तन्भ्यो वेति सिज्नयोर्वा लुपि सनस्तत्रेति वात्वे असात असत असनिष्ट असाथाः असथाः असनिष्ठाः । सेने ससान सनिता सनितुम् । इवृधेति सनि वेट् नाम्यन्तस्थेति षत्वे सनीत्यात्वे सिषासति । पक्षे सनि षत्वभूते णिस्तोरेवेति नियमान्न षत्वम् सिसनिषति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् आः खनीत्यात्वे सात्वा । पक्षे सनित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् सातः सातवान् । ये न वेत्यात्वे सायते सन्यते । तिकृताविति तिकि न तिकीति दीर्घनलुगभावे सन्तिः । तौ सन इति वात्वनलुकोः सातिः सतिः । मानिहेतीति क्तौ सानिः । उणादौ कृवापेत्युणि सानुः प्रस्थः १ ॥

3. क्षणूग् 4 क्षिणूयी हिंसायाम् । र्पृवर्णादिति नस्य णत्वे क्षणुते क्षणोति चक्षणे चक्षाण । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धौ श्विजागृेति प्रतिषेधे अक्षणीत् । क्षणिता ।

ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमिरमीति नलुकि क्षत्वा । इटि क्षणित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्षत क्षतवान् । न तिकीति दीर्घनलुकोः प्रतिषेधे म्रामिति णत्वापवादे नस्य ने क्षणुतात् क्षन्ति । स्त्रियां क्तौ क्षति ॥

4 क्षिणू । रषवर्णादिति नस्य णे । गुणं नेच्छन्त्येके । क्षिणुते क्षिणोति चिक्षिणे चिक्षेण क्षेणिता क्षेणितुम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमिरमीति नलुकि क्षित्वा । इटि वौ व्यञ्जनादेरिति वा किंत्वे क्षिणित्वा क्षेणित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् क्षित क्षितवान् । तिक्तताविति तिकि न तिकीति दीर्घनलुकोरभावे म्रामिति णत्वापवादे नस्य ने क्षिन्ति । क्तौ क्षिति । अमु न पठन्त्येके ॥

5 ऋणूयी गतौ । रषवर्णादिति नस्य णे लघोरिति गुणे अर्णुते अर्णोति । अनात इति पूर्वस्यात्वे नेन्ते च आनृणे आनर्ण । अर्णिता अर्णितुम् । सन्यपि र इति रस्य प्रतिषेधे स्वरादेरिति नेरेव द्वित्वे अर्णिनिषति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमिरमीति नलुकि ऋत्वा । इटि क्त्वेति किंत्वाभावाद्गुणे अर्णित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् ऋत ऋतवान् । क्तौ ऋति ॥

6 तृणूयी अदने । अदाने इत्यन्ये । रषवर्णादिति नस्य णत्वे तर्णुते तर्णोति ततृणे ततर्ण तर्णिता तर्णितुम । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमिरमीति नलुकि तृत्वा । इटि क्त्वेति किंत्वाभावे तर्णित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् तृत तृतवान् । तिक्तताविति तिकि न तिकीति दीर्घनलुकोरभावे म्रामिति णत्वापवादे नस्य ने तृन्ति । क्तौ तृति ॥

7 घृणूयी दीप्तौ । लघोरिति गुणे रषवर्णादिति नस्य णे घर्णुते घर्णोति जघृणे जघर्ण घर्णिता घर्णितुम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमिरमीति नलुकि घृत्वा । इटि क्त्वेति किंत्वाभावे घर्णित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् घृत घृतवान् घृतम् । तिक्तताविति तिकि न तिकीति दीर्घनलुकोरभावे म्रामिति नस्य णापवादे ने घृन्ति । णान्तोयमित्येके । तन्मते तवर्गस्येति नस्य टे घृण्टि । नाम्युपान्त्येति के घृणा । क्तौ घृति । उणादौ नाम्युपान्त्येति किदि घृणि ६०९ ६३८ ॥ उविकरणे ऋणू तृणू घृणू धातुना गुणं नेच्छन्त्येके ऋणुते ऋणोति तृणुते तृणोति घृणुते घृणोति । अकारोपान्त्यो णान्तश्चायमिति शिव । घणोति जघाण घत घतवान् । तिकि घण्टि ॥

अथात्मनेपदिनौ नान्तौ सेटौ च ॥

8 वनूयि याचने । इदित्त्वादिङित इत्यात्मनेपदे वनुते । अनादेशादेरित्येत्वस्य न शसददेति प्रतिषेधे ववने । वनिता वनितुम् । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमि-

रमीति नलुकि वत्वा। इटि वनित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् वतः वतवान्। णौ कगेवन्विति ह्रस्वे अववनयति संवनयति। अनुपसर्गस्य तु ज्वलह्वलेति वा ह्रस्वे वानयति वनयति। तिकृताविति तिकि न तिकौति दीर्घनलुकोरभावे वन्तिः। नञ्समासे अवन्तिः राजा। क्तौ वतिः। उणादौ वनिकणीति ठे वण्ठोनभिनिविष्टः १६२। वनिवपिभ्यां णिदितीरे वानीरो वेतसः ४२१। वनिष्ठुरिति तु वनिपूर्वस्य तिष्ठतेः किल्यौ ७३२। वन षन भक्तौ। वनति॥

9. मनूयि बोधने। मनुते मेने। तन्भ्यो वेति नसिचोर्वा लुप् न चेद् अमत अमनिष्ट अमथाः अमनिष्ठाः। मनिता मनितुम्। उदित्त्वात् क्त्वि वेट् यमिरमीति नलुकि मत्वा। इटि मनित्वा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् मतः मतवान्। मनिन् ज्ञाने। मन्यते॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणे उविकरणो यिच-नादिगण' सपूर्ण ॥

अथ क्र्यादयः श्नाविकरणा वर्णक्रमेण प्रस्तूयन्ते । तत्रादौ

1. डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये । विनिमयः परिवर्तः । शित्वं क्र्यादित्वज्ञापनार्थम् । गित्त्वादीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे क्र्यादेरिति श्ना एषामीति तस्येत्वे क्रीणीते । फलवतोन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे क्रीणाति । परिव्यवादित्यात्मनेपदे परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणीते । श्नश्चेति श्न आलुकि क्रीणन्ति । संयोगादितीयि चिक्रियें । नामिन इति वृद्धौ चिक्राय । णौ क्रीजीत्यात्वे क्रापयति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्रेता क्रेतुम् । परिक्रयणे इति वा चतुर्थ्याम् शताय परिक्रीतः । पक्षे करणे तृतीयैव शतेन परिक्रीतः । क्रीतात्करणादेरिति ङ्याम् अश्वक्रीती । य एचेति ये क्रय्यः क्रयार्थे इति निपातनादार्थे क्रय्या गौः । तदर्थादन्यत्र क्रेयम् । निन्द्ये व्याप्यादितीनि सोमविक्रयी । निन्द्यादन्यत्र कर्मणोण् धान्यविक्रायः । अच्यलि च क्रयः । ड्वित्वात्त्रिमकि क्रीत्रिमम् । उणादौ क्रीकलीतीके क्रयिकः क्रेता ३८। कावावीति णौ क्रेणिः क्रयविशेषः ६३४ ॥

अथेदन्तोनिट् च ॥

2. षिंग्श् बन्धने । षः स इति से सिनीते सिनाति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षे सिष्ये सिषाय । सिचि परस्मायिति वृद्धौ असैषीत् । णिस्तोरेवेति नियमात्सनि न षत्वम् सिसीषति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् सेता सेतुम् । सेर्ग्रासे इति क्तयोस्तस्य नत्वे सिनो ग्रासः स्वयमेव । सिनोतेरेव नत्वमित्येके । तन्मते सितो ग्रासः स्वयमेव । कर्मकर्तुरन्यत्र सितः पाशेन । षिग्ट् बन्धने । सिनुते सिनोति ॥

अथेदन्तास्त्रयोनिटश्च ॥

3. प्रींग्श् तृप्तिकान्त्योः । कान्तिरभिलाषः । प्रीणीते प्रीणाति पिप्रिये पिप्राय । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् प्रेता प्रेतुम् प्रीतः प्रीतवान् । णौ धूग्प्रीगोरिति ने प्रीणयति । नाम्युपान्त्येति के प्रियः । स्यादिभ्य इति कर्मणि के प्रियः । प्रींङ्च् प्रीतौ । प्रीयते । प्रीग्ण् तर्पणे । युजादेरिति वा णिचि प्रीणयति प्रयते प्रयति ॥

4. श्रींग्श् पाके । श्रीणीते श्रीणाति शिश्रिये शिश्राय । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् श्रेता श्रेतुम् श्रीतः श्रीतवान् । क्तौ श्रीतिः ॥

5. मींग्श् हिंसायाम् । मीनीते मीनाति । अदुरुपसर्गेति णे प्रमीणाति । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् प्रमीणीते । मिम्ये ममौ । यबक्ङिति मिग्मीग इत्यात्वे प्रमाय । णौ प्रमापयति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् माता मास्यति । एलचलि तु मात्यम् दुर्मयः । अच्यलि च मयः प्रमयः । क्ङिति प्रमीतः प्रमीतवान् प्रमेमीयते । मिमीमेति सनि

स्वरस्येति द्वित्वाभावे च प्रमित्सते प्रमित्सति। शासुयुधीति खलपवादेने दुर्मानम् सुमानम्। उणादौ मीमसील्यूरे बाहुलकान्नात्वम् मयूर ४२७॥

अयोदन्ताधनिटौ च॥

6. युग्श् बन्धने। युनीते युनाति युयुवे युयाव। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् योता योतुम् युयूषति। इवृधीति वेटि यियविषति। नीदाविति त्रटि योत्रम्। युङ् मिश्रणे। यौति यविता। युणि जुगुप्सायाम्। यावयते॥

7. स्कुग्श् आप्रवणे। आप्रवणमुद्धरणम। स्तम्भूस्तुम्भ्विति श्ना॰ श्नुश्च स्कुनीते स्कुनाति स्कुनुते स्कुनोति। चुस्कुवे चुस्काव। अनुस्वारेत्त्वान्नेट् स्कोता स्कुत स्कुतवान्॥

अयोदन्तौ सेटौ च॥

8 क्नूग्श् शब्दे। क्नूनीते क्नूनाति चुक्नुवे चुक्नाव अक्नावीत् क्नविता। कि त्युवर्णादिति नेट् क्नूत॰ क्नूतवान् क्नूत्वा॥

9 द्रूग्श् हिंसायाम्। गतावित्यन्ये। द्रूणीते द्रूणाति दुद्रुवे दुद्राव अद्रावीत् द्रविता द्रवितुम्॥

अथ गन्त सेट् च॥

संग्राहो मुष्टेर्दार्ढ्यम् । यज्ञे ग्रहः पूर्वपरिग्राहः उत्तरपरिग्राहो वेदेर्यज्ञाङ्गभूताया ग्रहणविशेषः । स्त्रियां क्तौ नेर्ग्रहादिभ्य इतीटि गृहीतिः निगृहीतिः । कृग्ग्रह इति णमि जीवग्राहं गृहीतः । हस्तार्थाद्ग्रहेति णमि हस्तेन ग्रहणं हस्तग्राहं गृह्णाति । नाम्ना ग्रहेति णमि नामानि गृहीत्वा नामग्राहम् नामानि आह्वयति । तृतीयोक्तं वेति वा समासः । उणादौ कृदसियणौ ग्रहणिः ग्रवाहिका ६३८ ॥

अथ क्र्यादान्तर्गणः प्वादिः प्वादेर्ह्रस्व इति ह्रस्वप्रयोजनः प्रदर्श्यते । तत्रोदन्तास्त्रयः सेटश्च ॥

11. पूग्श् पवने । पवनं शुद्धिः । प्वादेरिति ह्रस्वे पुनीते पुनाति । पुपुवे पुपाव पविता पवितुम् । किरयुवर्णादिति नेट् पूतः पूतवान् । नाशे पुदिर्यीति क्तयोस्तस्य नत्वे पूना यवाः । नाशादन्यत्र पूतं धान्यम् । पुव इतीत्रे पवित्रोऽर्हन् । ऋषिनाम्नोः करणे पवित्र ऋषिः । पवित्रं दर्भादि । हलक्रोडेति त्रटि हलसूकरयोः पोत्रं मुखमित्यर्थः । निरभेरिति घञि निष्पावः । न ख्यापूगिति प्रतिषेधात्स्वरादिति णत्वाभावेऽनटि प्रपवनम् परिपवनम् । णौ णेर्वेति णत्वविकल्पाभावे प्रपावनम् परिपावनम् । उणादौ हुपूङ्भ्यामिति तृः पोता ऋत्विक् ८६३ । पुत्रादय इति त्रे निपातनात् पुत्र ः ४५५ । पूङ् पवने । पवते ॥

अथ प्वाद्यन्तर्गणो ल्वादिर्ल्वादेरिति नत्वार्थः प्रदर्श्यते ॥

12. लूग्श् छेदने । प्वादेरिति ह्रस्वे लुनीते लुनाति । लुलुवे लुलाव लविता लवितुम् । सनि ग्रहगुहश्चेति नेट् लुलूषति । णौ सन्योर्जान्तस्येति पूर्वस्योत इत्वे लिलावयिषति । णौ ङेसमानलोपे इति सन्वत्त्वे अलीलवत् । किरयुवर्णादिति येट् ऋल्वादेरिति क्तक्तीनां तो नत्वे लूनः लूनवान् लूनिः । प्रुसृल्व इत्यके साधु लुनाति लवकः । लूधूस्वितीत्रे लूयतेऽनेन लवित्रम् । निरभेरित्यलपवादे घञि अभिलावः । उणादौ धाल्विश्याणके लवाणकः कालः ७० । शीभीश्यानके लवानको दात्रम् ७१ । लूत्री वेति वा किति ते लूता क्षुद्रजन्तुः । लोनो वस्तः २०२ । स्वरेभ्य इयौ लविर्दात्रम् ६०६ । लूभ्यिति किति नौ लूनिर्लवनः ६७९ । मनिति मनि लोम ९११. ९१६ ॥

13. धूग्श् कम्पने । प्वादित्वाद्ध्रस्वे धुनीते धुनाति । दुधुवे दुधाव । धूगोदित इति येट् धोता धविता । धूग्सुस्नोरितीटि अधावीत् । णौ धूग्प्रीग इति ने धिनूनयति । किरयुवर्णादिति नेट् ऋल्वादेरिति क्तक्तीनां तो नत्वे धूनः धूनवान् धूनिः । धूगट् कम्पने । धूनुते धूनोति । धूत् विधूनने । धुवति । धूग्ण् कम्पने । युजादित्वाद्वा णिचि धूनयति धवते धवति ॥

अथ ऋदन्तास्त्रयः सेटश्च ॥

14. स्तॄग्श् आच्छादने । प्वादित्वाद्ध्रस्वे स्तृणीते स्तृणाति । स्कृच्छृत इति गुणे तस्तरे । णवि तस्तार । वृतो न वेति वेटो दीर्घे स्तरिता स्तरीता आस्तरितुम् आस्तरीतुम् । इट् सिजाशिषोरात्मने इति वेट् आस्तरिष्ट आस्तरीष्ट । ऋवर्णादिति मित्वः किस्त्वे आस्तीर्ष्ट । आस्तरिषीष्ट आस्तीर्षीष्ट । सनीवृधेति वेट् आतिस्तरिषति आतिस्तरीषति आतिस्तीर्षति । क्तित्यृवर्णश्रीति नेट् ऋल्वादेरिति क्तक्तीनां तो ने आस्तीर्णः आस्तीर्णवान् आस्तीर्णिः । णौ ङे सन्वद्भावापवादे स्मृदॄत्वरेति पूर्वस्यात्वे अतस्तरत् । ऋवर्णेति घ्यणि आस्तार्यः । अयज्ञे स्त्र इत्यलपवादे घञि शङ्खप्रस्तारः । यज्ञे तु बर्हिप्रस्तरः । वेरशब्दे इति घञि पटस्य विस्तारः । शब्दे तु वाक्यविस्तरः । छन्दोनाम्नि विष्टारपङ्क्तिः । वृक्षासनयोर्विष्टरः । उभयत्र वेः स्त्र इति षत्वम् । अवात्तॄस्तृभ्यामिति करणाधारे घञि अवस्तारः । अलि घे वा स्तरो वस्त्रभेदः । उणादौ तॄस्तॄतन्द्रीतीः स्तरीः शय्या ७११ । गृहभितीमनि स्तरीमा प्रावारः ९१८ ॥

15. कॄग्श् हिंसायाम् । प्वादेरिति ह्रस्वे कृणीते कृणाति । स्कृच्छृत इति गुणे चकरे चकार । वृतो न वेनीटो वा दीर्घे करिता करीता । सनीवृधेति वेटि निकरिषते निकरीषते निकीर्षति । क्तित्यृवर्णश्रीति नेट् ऋल्वादेरिति ते कीर्णः कीर्णवान् कीर्णिः । क्ये कीर्यते । उणादौ कृगृभिति वरटि कर्वरो व्याघ्रः । कर्वरी भूमिः ४४१ । कृपृकटी-त्यहे करहो धान्यावपनम् ५८९ । हृस्वान्नोधमित्येके । कॄन् विक्षेपे । किरति ॥

16. वृग्श् वरणे । प्वादेरिति ह्रस्वे वृणीते वृणाति । स्कृच्छृत इति गुणे ववरे ववरः । वृतो न वेनीटो वा दीर्घे वरिता वरीता । क्तित्यृवर्णश्रीति नेट् ऋल्वादेरिति ते वूर्णः वूर्णवान् वूर्णिः । सनीवृधेति वेटि विवरिषति विवरीषति वुवूर्षति । उणादौ ऋकृमृवृणे वरुणः १९६ । तस्य भार्या वरुणेन्द्रेति ङ्यामानि चान्ते वरुणानी । हृस्वान्नोधमिति नन्दी ॥

अथ परस्मैपदिष्वादन्तोऽनिट् च ॥

17. ज्यांश् हानौ । ज्योहानावित्येके । शेषादिति परस्मैपदे ज्याव्यध इति य्वृति दीर्घमवः इति दीर्घे प्वादेरिति ह्रस्वे जिनाति । ज्याव्येव्यधीति पूर्वस्यत्वे जिज्यौ । घञि धातोरिटीति वेटि जिज्यिथ जिज्याथ । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ज्याता ज्यातुम् जीत्वा । ऋल्वादेरिति ते जीनः जीनवान् । स्त्रियां क्तिन्नपवादित्येके जीनिः । ग्लाज्यहानी ज्यानिः । भावकर्त्रोः आतो ड इति डे ब्रह्मज्यः । ज्यश्च यपीति य्वृद्भावे प्रज्याय । जिन इति तु जीङिति जिनि नेः नयतेः [उणादौ २६१] ॥

अथेदन्ताश्चत्वारोऽनिटश्च ॥

18 रींश् गतिरेषणयोः । रेषणं हिंसा । प्वादेरिति ह्रस्वे रिणाति । रिराय । योऽनेकस्वरस्येति यत्वस्य बहिरङ्गत्वेन ष्वादेरिति दीर्घमन्तरङ्गं प्रत्यसिद्धत्वात्पूर्वस्य दीर्घाभावे रिर्यतु रिर्युः । णावार्तिरीति पौ पुस्पाविति गुणे रेपयति । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् रेता रेतुम् । ऋल्वादेरिति तो ने रीणः रीणवान् रीणिः । रीङ्च् स्रवणे । रीयते ॥

19 लींश् श्लेषणे । प्वादेरिति ह्रस्वे लिनाति लिलाय । णौ लीङ्लिनोरित्यात्मनेपदे आत्वे च जटाभिरालापयते श्येनो वर्तिकामुल्लापयते । यबक्ङितीति लीङ्लिनोरिति वात्वे विलाय विलीय । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् विलाता विलेता । लो लः इति ले विलालयति । पक्षेऽर्तिरीति पौ विलापयति । लियः इति ने घृन विलीनयति । पक्षे नामिन इति वृद्धौ घन विलाययति । ऋल्वादेरिति तो ने लीनः लीनवान् लीनिः । लीङ्च् श्लेषणे । लीयते । लीण् द्रवीकरणे । युजादित्वाद्वा णिचि घृन विलीनयति विलयति ॥

20 व्लीश् वरणे । गतावित्यन्ये । प्वादेरिति ह्रस्वे व्लिनाति विव्लाय । यापवादे संयोगादिनीयि विव्लियतु विव्लियुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् व्लेता व्लेतुम् । ऋल्वादेरिति तो ने व्लीनः व्लीनवान् व्लीनिः । णावार्तिरीति पौ पुस्पाविति गुणे व्लेपयति ॥

21 ल्वीश् गतौ । प्वादेरिति ह्रस्वे ल्विनाति लिल्वाय । यापवादे संयोगादित्तीयि लिल्वियतु । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ल्वेता ल्वेतुम् । ऋल्वादेरिति तो ने ल्वीनः ल्वीनवान् ल्वीनिः । प्वादिस्वमस्य नेच्छन्त्येके । तन्मते ह्रस्वाभावे ल्वीनाति । ऋल्वादेरिति नत्वाभावे ल्वीतः ल्वीतवान् ल्वीतिः । ल्पींश् श्लेषणे । इत्यप्येके पठन्ति । प्वादेरिति ह्रस्वे ल्पिनाति । ऋल्वादेरिति तो ने ल्पीनः ल्पीनवान् ल्पीनिः ॥

अथ ऋदन्ता एकादश सेटश्च ॥

22 कॄ 23 मॄ 24 शॄश् हिंसायाम् । प्वादेरिति ह्रस्वे कृणाति । चकार । स्कृच्छृत इति गुणे चकरतु चकरुः । वृतो न वेतीटो वा दीर्घे करिता करीता । किरत्पूर्वणभीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने कीर्णः कीर्णवान् कीर्णिः । दॄप्रोरिति सौ वेट् विकरिषति विकरीषति विकीर्षति । उभयपदिष्वधीतोऽप्ययं फलवत्कर्तरि परस्मैपदार्थमिह पठितः । कृत् विक्षेपे । किरति ॥

23 मॄ । प्वादेरिति ह्रस्वे मृणाति । ममार । स्कृच्छृत इति गुणे ममरतु । वृतो न वेतीटो वा दीर्घे मरिता मरीता । किरत्पूर्वणभीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने मूर्णः मूर्णवान् मूर्णिः । उणादौ श्र उत् मरुः ८८९ ॥

24. शॄ। प्वादेरिति ह्रस्वे शृणाति। क्ये शीर्यते। विशशार। ऋः शॄदॄप इति विशश्रतुः विशश्रुः। पक्षे स्कृच्छ्रत इति गुणे विशशरतुः विशशरुः। वृत इति इटो वा दीर्घे विशरिता विशरीता। क्तिप्यूवर्णश्वीति नेट्। क्त्वादेरिति तो ने शीर्णः शीर्णवान् शीर्णिः। अचि शरः। शॄवन्देरित्यारौ शरणशीलः शरारुः। शॄकमेत्युकणि विशारुकः। पुंनाम्नीति घे शृणन्ति तेन शरः। श्रो वायुवर्णेति घञि शारो वायुर्वर्णश्च। नीशारो हिमानिलापहं वस्त्रम्।

गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः॥

उणादौ किश्वेति किदः धातोश्च सरूपद्वित्वम् शिशिरः १०। जॄशॄद्गनीके द्वित्वे रे चादौ शर्शरीकः क्रिमिः। शर्शरीका माङ्गल्याभरणम् ४७। गृङ्गेति गे निपातनात् शृङ्गं विषाणम्। शार्ङ्गः पक्षी ९६। पनितमीत्यङ्गे शरङ्गः ९८। अनिभित्याटे शराटः शकुन्तः १४५। शृङ्गाट इति तु कपाटेत्याटे निपातनात् भवते १४८। मृजॄभित्यते शरड आयुधम् १६७। जॄकाभित्यण्डे शरण्डः १७३। तॄकॄभित्यणे शरण गृहम् १८७। परात् श्रो डिदिति वधे परश्वधः २५५। कॄशॄसॄभ्य ऊर् चान्तस्येति पे शूर्पो धान्यपवनभाण्डम् २९८। कॄशॄभित्यभे शरभः ३२९। अर्तीरीति मे शर्म सुखम् ३३८। धापाजीत्यन्ये शरण्यस्त्राता ३७१। कॄशॄभितीरे शरीरम् ४१८। श्वशुरकुकुन्दुरेत्युरे निपातनात् शर्कुरस्तरुणः ४२६। किशॄशॄभ्यः करः शर्करः शर्करा ४३८। कॄशॄभिनि वरटि शर्वरो रुद्रः। शर्वरं तमः। शर्वरी रात्रिः ४४१। श्रो नोन्तो ह्रस्वश्चेति खले शृङ्खला ४९८। लटिखटीति वे शर्वो रुद्रः ५०८। शृणातेरायः शरायः ५२०। ऋजिभिनि कितीचे शिरीषः ५५४। नाम्युपान्त्येति किदिः शिरिर्हिंस्रः ६०१। कृशृकुटीति वा णिदिः शारिर्द्यूतोपकरणं शकुनिपर्यायाणं शारिका च। शारिर्हिंसा ६११। ऋदृशृभिति किति णौ शीर्णिः रोगः ६३८। शीलाभिति मौ शार्ममृंग. ६८७। शुस्त्रीति रौ निपातनात् शरारिरातिः [६९८]। गृशॄभिति किति थौ शीर्थिर्हिंस्रः ७०५। भूमृभित्युः शरुः शरो हिंस्रश्च ७१६। उरणेति वे शार्ये णिं शरव्यं वेध्यम्। किगः श्रो णिदित्युः किशारुर्धान्यशूकम् ७२८। फलबृशॄभादिभ्यो णे लश्च शालुः कषायः ७२७। परात् भ्यां शृणातिभ्यां डित् परशुः ७४२। शिशुमिति तु शिशुर्गोत्रेति रौ निपातनात् शिलीतेः ८११। वृद्रोर्मन्नित्यपि वान्डीडो डेरित्यनि दोतेः ८५१। शॄभित्यदि शरत् ८९४। मनिति मनि शर्म सुखम् ९११। मिथिरञ्जीति कित्यसि शिरः ९७१॥

25. पॄञ् पालनपूरणयोः । प्वादेरिति ह्रस्वे पृणाति । पपार । ऋःशॄदॄप्रः निपप्रतुः निपप्रुः । पक्षे स्कॄच्छॄत इति गुणे निपपरतुः निपपरुः । वॄतो न वेतीटो वा दीर्घे परिता परीता । किल्यॄवर्णभीति नेट् ऋल्वादेरित्यत्र प्रो वर्जनात्तो नत्वाभावे पूर्तः पूर्तवान् पूर्तिः । णौ दान्तशान्तेति क्ते वा निपातनमस्यापीत्येके पूर्णः पारितः । अस्मादेव निपातनात्पूरेर्णौ क्ते पूर्णः पूरितः । ण्यभावे तु पूर्णः । युवर्णेत्यलि परः । उणादौ पॄपलिभ्यां टित् पिप् च पूर्वस्य पिप्परी वृक्षजातिः ११ । किच्चेति किदः सरूपद्वित्वं च पुर्पुरः फेनः १० । इणुर्विशेति णे पर्णम् १८२ । कॄगॄशिति कित्यणे पुरणः समुद्रः १८८ । भापेति पे पुवः २९६ । सॄपॄभ्यांमीत्यमे परमः ३४७ । ऋजिश्रिति कितीषे पुरीषम् ५६४ । विदिपॄभ्यामिति कित्युषे पुरुषः ५६८ । पॄकेति किदुः पुरुर्महान् राजा च ७२१ । स्नामदीति वनि पर्व ग्रन्थिः ९०४ । रुधर्ती-त्युसि परुः पर्व ९९७ । गॄपॄदुर्वीति क्विपि पूः पुरी ९४३ ॥

26 बॄञ् भरणे । वरणे इत्यन्ये । ओष्ठ्यादिः । प्वादेरिति ह्रस्वे बृणाति । बबार । स्कॄच्छॄत इति गुणे बबरतुः बबरुः । वॄतो न वेतीटो वा दीर्घे बरिता बरीता । इवृधेति सनि वेट् बिबारिषति बिबरीषति । नामिनोनिडिति सनः कित्त्वे ओष्ठ्यादित्युरि बुबूर्षति । किल्यॄवर्णभीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने बूर्णः बूर्णवान् बूर्णिः । उणादौ ऋतटिदित्यः सरूपद्वित्वं च बर्बरो म्लेच्छः । बर्बरी कुञ्चितः केशः ९ । वृधॄभिनि नसौ वर्णसिर्भूमिः ७०९ ॥

27. भॄञ् भर्जने च । भर्जनं पाकः । चकाराद्भरणे । भर्त्सने इत्यन्ये । प्वादेरिति ह्रस्वे भृणाति । बभार । वॄतो न वेतीटो वा दीर्घे भरिता भरीता । इवृधेति सनि वेट् बिभारिषति बिभरीषति बुभूर्षति । किल्यॄवर्णभीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने भूर्णः भूर्णवान् भूर्णिः । उणादौ ऋतटिदित्यः सरूपद्वित्वं च भर्भरश्छद्मवान् । भर्भरी श्रीः ९ । किच्च भुर्भुरः सचयः १० ॥

28. दॄञ् विदारणे । भये इत्यन्ये । प्वादेरिति ह्रस्वे दृणाति । ददार । ऋःशॄदॄप्रः दद्रतुः दद्रुः । पक्षे स्कॄच्छॄत इति गुणे विददरतुः विददरुः । णौ ङे स्मॄदॄत्वरेति पूर्वस्य सन्वद्भावापवादेत्वे अददरत् । वॄतो न वेतीटो वा दीर्घे दरिता दरीता । किल्यॄवर्णभीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने दीर्णः दीर्णवान् दीर्णिः । अचि दरः । गौरादित्वाङ् ङ्याम् दरी । उणादौ कृवापाजीत्युणि दारु काष्ठं भव्यं च १ । ऋतटिदित्यः स्वरूपद्वित्वं च दर्दरो वाद्यविशेषः । दर्दरी सस्यलुण्टिः ९ । दॄकॄन्नित्यके दरको भीरुः २७ । जॄपॄद्रिनीके द्वित्वे रे चादौ दर्दरीको वादित्रविशेषः ४७ । दुरो द्रः कुटश्च दुर् च

दुर्दुरूटो दुर्मुखः। चकारादुटे दुर्दुरुटोदेशकालवादी १९६। णौ ऋकृन्नित्युणे दारुण उग्रः ११६। श्वशुरेत्युरे निपातनात् दर्दुरो मण्डूको मेघश्च ४२६। लटिखटीति वे दर्वी हिंस्रः। दर्वा जनपदः ५०९। स्वरेभ्य इः दरिर्महाभिद्रा ६०६। दृपॄभ्यो विः दर्विस्तर्द्दूः ७०४। तॄदृभ्यां द्रूः दर्द्दूः कुष्ठभेदः ८४६। शॄदृभसेरद् दरद् क्षत्रियः। दरदो जनपदः ८९४। दरश्चेपदर्थेव्ययम्। प्राकृते दरेत्यर्धाल्पे। स एष संस्कृते कविभिर्भ्रान्त्या प्रयुक्तः।

दरदलितहरिद्रापिञ्जराण्यङ्ककानि ॥

द्रो ह्रस्वश्चेति सदि दृषच्छिला ८९८। दॄ भये। दरति। णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे दरयति। दृणातेर्दारयति ॥

29. जॄश् वयोहानौ। प्वादेरिति ह्रस्वे जृणाति। जजार। स्कृच्छृत इति गुणे जजरतुः जजरुः। वृतो न वेतीटो वा दीर्घे जरिता जरीता। क्त्यॄवर्णश्रीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने जीर्णः जीर्णवान् जीर्णिः। क्त्रि जॄव्रश्च इतीटि जरित्वा जरीत्वा। जॄषन् जरसि। जीर्यति। षित्त्वादङि जरा। जॄण् वयोहानौ। युजादेरिति वा णिचि जारयति जरति ॥

30. नॄश् नये। प्वादेरिति ह्रस्वे नृणाति। ननार। स्कृच्छृत इति गुणे ननरतुः ननरुः। क्ये नीर्यते। वृतो न वेतीटो वा दीर्घे नरिता नरीता। क्त्यॄवर्णश्रीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने नीर्णः नीर्णवान् नीर्णिः। अचि नरः। स्त्रियां नारीसखीति निपातनाड् ङ्याम् नारी। णौ घटादित्वाद्ध्रस्वे नरयति ॥

31. गॄश् शब्दे। प्वादेरिति ह्रस्वे गृणाति। जगार। स्कृच्छृत इति गुणे जगरतुः जगरुः। वृतो न वेतीटो वा दीर्घे गरिता गरीता। क्त्यॄवर्णश्रीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने गीर्णः गीर्णवान् गीर्णिः। युवर्णेत्यलि गरः। उणादौ कृग्र ऋत उर् नेत्युः गुरुः ७३४। गॄत् निगरणे। गिरति ॥

32. ऋश् गतौ। प्वादेरिति ह्रस्वे ऋणाति। क्ये ईर्यते। आर आरतुः। वृतो न वेतीटो वा दीर्घे अरिता अरीता। क्त्यॄवर्णश्रीति नेट् ऋल्वादेरिति तो ने समीर्णः समीर्णवान् समीर्णिः। इवृधेति सनि वेट् अरिरिषति अरिरीषति। इडभावपक्षे इवादेशे दीर्घत्वे सनो द्वित्वे पूर्वस्येत्वे इयोः यत्वे च ईर्षिषति ॥ ऋृत् प्वादिः २२। ल्वादिः २१। प्वादित्वादेव गॄग् वर्जितः संपूर्ण इत्यर्थः ॥

अथ परस्मैपदिनश्चैवादन्तोनिट् च ॥

33. ज्ञांश् अवबोधने। ज्ञा जेति जादेशे जानाति। फलवत्कर्तरि ज्ञोनुपसर्गादित्यात्मनेपदे धर्म जानीते। पदान्तरगम्ये वा स्वां गां जानीते जानाति वा।

उपसर्गात्तु शेषादिति परस्मैपदे अवजानासि माम् । निह्नवे ज्ञः शतमपजानीते । संप्रतेरस्मृतौ समो ज्ञ इति व्याप्ये वा तृतीयायाम् मात्रा संजानीते मातरं संजानीते नित्यं शब्दं प्रतिजानीते । अननोः सनः धर्मं जिज्ञासते । अनोस्तु पुत्रमनुजिज्ञासति पाठाय । कर्मण्यसति ज्ञः अज्ञाने इति करणे षष्ठ्याम् सर्पिषो जानीते सर्पिषा करणभूतेन प्रवर्तते इत्यर्थः । जज्ञे जज्ञौ । संयोगादेर्वाशिष्येः ज्ञेयात् ज्ञायात् । अक्ङिति तु ज्ञासीष्ट । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् ज्ञाता ज्ञातुम् । ज्ञानेच्छेति सति क्ते ज्ञातः । णौ मारणतोषणेति ह्रस्वे संज्ञपयति पशुम् विज्ञपयति गुरुम् ज्ञपयति शस्त्रम् । अन्यत्र ज्ञापयति । इवृधेति सनि वेट् जिज्ञपयिषति । पक्षे ज्ञप्याप इति ज्ञीप् न च द्विः ज्ञीप्सति । नाम्युपान्त्येति के ज्ञः । उपसर्गादात इति डे प्रज्ञः । प्रज्ञाद्यणि प्राज्ञः । प्राज्ञश्चेति डे पथिप्रज्ञः । णौ दान्तेति क्ते वा निपातनात् संज्ञप्तः पशुः । पक्षे सेट्क्तयोरिति णेर्लुकि संज्ञपितः । उपसर्गादित्याङि प्रज्ञा उपज्ञा । उणादौ मुज्ञायजीति तौ ज्ञातिर्बन्धुः ६४६ । ज्ञायते इति वा स्त्रियां क्तौ ज्ञातिः । ज्ञानं ज्ञातिरिति तु नास्ति प्रसिद्धेनापहृतत्वात् ॥

अथेदन्तोनिट् च ॥

34. क्षिष्श् हिंसायाम् । क्षिणाति चिक्षाय । संयोगादिति यापवादे इयि चिक्षियतुः चिक्षियुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् क्षेता क्षेतुम् । सानुबन्धत्वात् क्षेः क्षी चेति क्तयोस्तस्य नत्वाभावे क्ष्यादेशाभावे च क्षितः क्षितवान् । षित्त्वादङि क्षिया । श्वादिभ्य इति क्तौ क्षितिः । दीर्घान्तोयमित्येके । क्षीणाति क्षीतः क्षीतवान् । क्षि क्षये । क्षयति । क्षिंत् निवासगत्योः । क्षियति ॥

अथेदन्तावनिटौ च ॥

35. व्रींश् वरणे । व्रीणाति । प्वादिरयमित्येके । तन्मते प्वादेरिति ह्रस्वे व्रिणाति । विव्राय । यापवादे संयोगादितीयि विव्रियतुः विव्रियुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् व्रेता व्रेतुम् व्रीतः व्रीतवान् व्रीतिः । उणादौ व्रियो हिक् व्रीहिः ७१० ॥

36. भ्रींश् भरणे । भये इत्यन्ये । भ्रीणाति । प्वादिरयमित्येके । तन्मते प्वादेरिति ह्रस्वे भ्रिणाति । बिभ्राय । यापवादे संयोगादितीयि बिभ्रियतुः बिभ्रियुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् भ्रेता भ्रेतुम् भ्रीतः भ्रीतवान् भ्रीतिः । युवर्णेत्यलि भ्रयः ॥

अथ ठान्तः सेट् च ॥

37. हेठश् भूतप्रादुर्भावे । भूतप्रादुर्भावोतिक्रान्तोत्पत्तिः । तवर्गस्येति नस्य णत्वे हेठ्णाति । व्यञ्जनाच्छ्नाहेरानः हेठान । जिहेठ हेठिता हेठितुम् हेठितः । हेठि विबाधायाम् । हेठते ॥

अथ डान्तः सेट् न ॥

38. मृडश् सुखने। तवर्गस्येति नो णे मृड्णाति। व्यञ्जनादिति आनेशाने मृडान। ममर्ड मर्डिता मृडितः। क्षुधक्लिशेति क्त्वः किच्वे मृडित्वा। नाम्युपान्त्येति के मृडः। उणादौ ऋच्यजीति किकिके मृडीकः सुखकृत् ४८। मृडन् सुखने। मृडति ॥

अथ थान्ताश्चत्वारः सेटश्च ॥

39. श्रन्थश् मोचनप्रतिहर्षयोः। नो व्यञ्जनस्येति नलुकि श्रथ्नाति श्रथान। कर्मकर्तर्येकधाताविति ञिक्यात्मनेपदेषु प्राप्तेषु किरादित्वाद्भूषार्थेति क्यञ्जोरभावे श्रथीते माला स्वयमेव अश्रन्थिष्ट माला स्वयमेव। शश्रन्थ। वा श्रन्थेत्यत एत्वे द्वित्वाभावे नो लुकि च श्रेथतुः श्रेथुः श्रेथिथ। पक्षे शश्रन्थतुः शश्रन्थुः। स्क्रसृवृभृस्तुद्रुश्रुस्रोरिति इटि शश्रन्थिथ। श्रन्थिता श्रन्थितुम् श्रथितः श्रथितवान्। दशनावोदेति निपातनान्नलुकि घञि प्रश्रथः हिमश्रथः। णिवेत्त्यासेति अने श्रन्थना। क्त्वातृषेति क्त्वो वा किच्वे श्रथित्वा श्रन्थित्वा। श्रथुङ् शैथिल्ये। श्रन्थते। श्रन्थण् संदर्भे। युजादेरिति वा णिचि श्रन्थयति श्रन्थति ॥

40. मन्थश् विलोडने। मथ्नाति। ह्रौ मथान। ममन्थ मन्थिता मन्थितुम् मथितः मथितवान्। क्त्वातृषेति क्त्वो वा किच्वे मथित्वा मन्थित्वा। घञि मन्थः। उणादौ संस्तुस्तृगिमन्थेरानः मन्थानः खजकः २७६। मन्थ हिंसासंक्लेशयोः। मन्थति ॥

41. ग्रन्थश् संदर्भे। संदर्भो बन्धनम्। ग्रथ्नाति। ह्रौ ग्रथान। कर्मकर्तर्येकधाताविति ञिक्यात्मनेपदेषु प्राप्तेषु भूषार्थेति क्यञ्जोरभावे ग्रथीते माला स्वयमेव अग्रन्थिष्ट माला स्वयमेव। जग्रन्थ। वा श्रन्थेत्यत एत्वे द्वित्वाभावे नो लुकि च ग्रेथतुः ग्रेथुः। स्क्रसृवृनीति इटि ग्रेथिथ। पक्षे जग्रन्थतुः जग्रन्थुः जग्रन्थिथ। ग्रन्थिता ग्रन्थितुम् ग्रथितः ग्रथितवान्। क्त्वातृषेति क्त्वो वा किच्वे ग्रथित्वा ग्रन्थित्वा। घञि ग्रन्थः। उणादौ पदिपठीति इः ग्रन्थिः पर्व ६०७। ग्रथुङ् कौटिल्ये। ग्रन्थते। ग्रन्थण् संदर्भे। युजादेरिति वा णिचि ग्रन्थयति ग्रन्थति ॥

42. कुन्थश् संक्लेशे। शेषणे इत्यन्ये। कुथ्नाति। ह्रौ कुथान। चुकुन्थ कुन्थिता कुन्थितुम् कुथितः कुथितवान्। क्त्वातृषेति क्त्वो वा किच्वे कुथित्वा कुन्थित्वा। घञि कुन्थः। श्यादित्वात्के कुथ्यते इति कुथः कुथा कुथं वा वर्णकम्बलः। स्तोऽट इत्यः कुथा। उणादौ भृमृतीत्युः कुन्थुः सूक्ष्मजन्तुः

७१६ । ते लुग्वेत्युत्तरपदलुकि कुन्थुदयापरः कुन्थुर्भगवांस्तीर्थकरः । कुथु हिंसासङ्क्लेशयोः । उदित्त्वान्ने कुन्थति कुन्थने ॥

अथ दान्तः सेट् च ॥

43. मृदश् क्षोदे । मृद्नाति । हौ मृदान । ममर्द मर्दिता मृदितः । अजातेः शीले इति णिनि नगरमर्दी प्राकारमर्दी । क्षुधक्लिशेति क्त्वः किन्त्वे मृदित्वा । क्रुत्संपदेति कर्मणि क्विपि मृद् । उणादौ मृदेर्वोन्तश्च वेतीके मृद्वीका मृद्वीका च द्राक्षा ४९ । मृयुन्दीति किरयरे मृदरो व्याधिः ३९९ । मृदिकन्दील्यले मर्दलो मुरजः ४६९ ॥

अथ धान्तौ ॥

44. गुधश् रोपे । गुध्नाति । हौ गुधान । जुगोध गोधिता गोधितुम् गुधितः । क्षुधक्लिशेति क्त्वः किन्त्वे गुधित्वा । वौ व्यञ्जनादेरिति सनो वा किन्त्वे जुगुधिषति जुगोधिषति । भिदाद्यङि गोधा । उणादौ कुथिगुधेरूमः गोधूमः ३६३ । गुधच् परिवेष्टने । गुध्यति ॥

45. बन्धंश् बन्धने । बध्नाति । हौ बधान । बबन्ध । संयोगान्तत्वादिन्ध्यसंयोगेति किन्त्वाभावे बबन्धतुः बबन्धुः । अनुस्वारेत्त्वान्नेट् गडदबादेरिति बस्य भे संभन्त्स्यति । संबन्द्धा बद्धः । बन्धेर्नाम्नीति णमि कुक्कुटीबन्धं बद्धः । आधारात् हस्तबन्धं बद्धः । उणादौ दृकृन्नित्यके बन्धकश्चारकपालः २७ । गौरादित्वाङ्ङ्याम् बन्धकी पांसुला । मृमनील्यूके बन्धूकः ९८। बन्धेरिति किल्यूटे बधूटी १५७ । दिननभेति ने निपातनात् ब्रध्नो रविः २६८ । शुषीषीति किर्तीरे बधिरः ४१६ । भृमृत्रिस्युः बन्धुः ७१६ ॥

अथ भान्तास्त्रयः सेटश्च ॥

46. क्षुभश् संचलने । क्षुभ्नादीनामिति णत्वाभावे क्षुभ्नाति क्षुभ्नीतः क्षुभ्नन्ति । हौ क्षुभाण । चुक्षोभ क्षोभिता अक्षोभीत् । क्षुब्धविरिब्धेति क्ते निपातनान्नेट् क्षुब्धो मन्थश्चेत् । क्षुभितोन्यः । क्षुभि संचलने । क्षोभते । क्षुभच् संचलने । क्षुभ्यति । पुष्याद्यङि अक्षुभत् ॥

47. णभ 48 तुभश् हिंसायाम् । पाठे इति णो ने नभ्नाति । अदुरुपसर्गेति नो णे प्रणभ्नाति । हौ नभान । ननाभ । अनादेशादेरित्यत एत्वे द्वित्वाभावे च नेभतुः नेभुः । नभिता नभितः ॥

48. तुभ । तुभ्नाति तुतोभ तुतुभतुः तुतुभुः तोभिता तुभितः । णभि तुभि हिंसायाम् । नभते तोभते । णभ तुभच् हिंसायाम् । नभ्यति तुभ्यति ॥

अथ वान्तः सेट् च ॥

49. खवश् हेठश्वत् । यथा हेठश् भूतप्रादुर्भावे तथायमपि वर्णक्रमानुरोधेन तु तत्रैव न पठितः । अनुनासिके चेति व ऊटि ऊटेत्यत औत्वे खौनाति । ऊटं य्वोरिति वलुकं न नेच्छन्त्येके । तन्मते खव्नाति । णौ खवान । चखाव खविता खवितुम् खवित्वा खवितः । क्विपि खौः । नान्तोयमित्येके । नान्तं धात्वन्तरमि- त्यन्ये । तन्मते तवर्गस्येति नो ञत्वे खञ्नाति । णौ खचान । खचितः खचितवान् खचितुम् ॥

अथ शान्तौ सेटौ च ॥

50. क्लिशौश् विबाधने । तवर्गस्येति नो ञत्वे न शादित्यभावे क्लिश्नाति । णौ क्लिशान । चिक्लेश । औदित्वाद्वेट् क्लेष्टा क्लेशिता । क्त्वक्तवतु पूङ्क्लिशिभ्य इति वेटि क्लिष्टः क्लिशितः क्लिष्टवान् क्लिशितवान् क्लिष्ट्वा । धौ व्यञ्जनादेरिति विकल्प- पवादे क्षुधक्लिशेति किश्वे क्लिशित्वा । उणादौ क्लिशः के चेति ए केशः ५३० । क्लिशिन् उपतापे । क्लिश्यते । क्लिश्यतीति त्वात्मनेपदस्यानित्यत्वज्ञापनात् ॥

51. अशश् भोजने । अश्नाति । णौ आशान । आश आशिता अशितः । भावे नाशितादिति निर्देशात्क्ताप्यादपि वर्तते क्ते दीर्घे च आङ्पूर्वादणियस्तिरर्म- णो वा क्ते आशितः तृप्तः । गेयादिति निपातनाद्भवमावे वसुर्न चेट् आशीत् अनाश्वान् । भुजिपतीति कर्मण्यनटि अशनम् । वनीति क्षुत्तृडिति निपातनात् अश- नायति बुभुक्षुः । क्षुधोऽन्यत्र अशनीयति दानम् । उणादौ इण्यशीति भवति अष्टा निर्देशस्य वर्म ५७ । अशिशीति नु अश्नुवृीति सप्तमीतिः ६१२ । अशौ व्याप्तौ । अश्नुते ॥

माम्युपान्त्येति के विषम् । विषू सेचने । वेषति । विंषूकी व्याप्तौ । वेविष्टे वेवेष्टि अविषत् ॥

54. मुष 55 म्रुषश् स्नेहसेचनपूरणेषु । मुष्णाति । हौ मुषाण । पुमोष प्रोषिता प्रुषितः । क्रुत्संपदेति क्विपि विप्रुट् । उणादौ निघृषीति किति घे प्रुष्वा मिमृत्तिः ५११ ॥

55. म्रुष । म्रुष्णाति । हौ म्रुषाण । म्रोषिता म्रुषितः । प्रुषू म्रुषू दाहे । प्रोषति म्रोषति । म्रुषूच् दाहे । म्रुष्यति ॥

56. मुषश् स्तेये । मुष्णाति । हौ मुषाण । मुमोष मोषिता मुषितः । रुदविदेति क्त्वासनोः कित्त्वे मुषित्वा मुमुषिषति । उणादौ विन्निपुषीति किति के मुष्कः पेलम् २२ । मुषेर्दीर्घश्चेतीके मूषिकः ४३ । अजादित्वादापि मूषिका ॥

57. पुषश् पुष्टौ । पुष्णाति । हौ पुषाण । पुपोष पोषिता । पुष पुष्टौ । पोषति । पुषंच् पुष्टौ । पुष्यति पोष्टा ॥

58. कुषश् निष्कर्षे । निष्कर्षो बहिष्कर्षणम् । कुष्णाति । कर्मकर्तरि कुषिरञ्जेरिति वा परस्मैपदे श्ये च कुष्यति पादः स्वयमेव । पक्षे एकधातावित्ति स्यात्मनेपदयोः कुष्यते पादः स्वयमेव । हौ कुषाण । चुकोष कोषिता । यौ व्यञ्जनादेरिति सनो वा कित्त्वे चुकुषिषति चुकोषिषति । क्षुधक्लिशेति क्त्वः कित्त्वे कुषित्वा । निरः परान्निष्कुष इति वेट् हशिट इति सकि निरकुक्षत् । पक्षे सिचि निरकोषीत् । साने निश्चुकुक्षति । उपान्त्ये इत्यत्र कित्त्वम् निश्चुकुषिषति । निश्चुकोषिषति निष्कोष्टा निष्कोषिता । क्तयोरितीट् निष्कुषितः निष्कुषितवान् । उणादौ कुषेः किदितीतके कुषीतक ऋषिः ८० । कुषेर्वेति वा किति ठे कोष्ठः कुष्ठम् १६४ । प्रकोष्ठो दोषः । प्रुषिप्लुषीति सिकि कुक्षिः ७०७ । सिविकुटीति कित्याके कुषाकुरग्निः ७९२ ॥

अथ सान्तः सेट् च ॥

59. भ्रसूश् उञ्छे । भ्रस्नाति । हौ भ्रसान । बभ्रास भ्रसिता भ्रसितुम् । ऊदित्वात् क्ति वेट् भ्रस्त्वा भ्रसित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् भ्रस्तः भ्रस्तवान् । भ्रसण् उत्क्षेपे । भ्रासयति ॥

अथात्मनेपदी ऋदन्तः सेट् च ॥

60. वृङ्श् संभक्तौ । सभक्तिः सेवा । इङित इत्यात्मनेपदे एयामीतीत्वे वृणीते । वव्रे । वृतो न वेतीटो वा दीर्घे वरिता वरीता । इट् सिजाशिषोरिति वेटि

अवारिष्ट अवरीष्ट । पक्षे ऋवर्णादिति सिचः कित्त्वे अवृत । वरिषीष्ट । पक्षे वृषीष्ट । इवृधेति सनि वेट् विवारिषते विवरीषते । पक्षे नामिनोनिडिति सनः कित्त्वे वुवूर्षते । किल्यूवर्णभीति नेट् वृतः वृतवान् वृत्वा । वर्योपसर्येति ये निपातनात् वर्यमुपेयम् । वार्यमन्यत् । भृवृजीति खे पतिंवरा कन्या । वृङ्भिक्षीति टाके वराकः वराकी । युवर्णेत्यलि वरः । उणादौ जॄपॄद्रितीके द्वित्वे आदौ च रे वर्वरीका सरस्वती ४७ । वृङ एण्यः वरेण्यः ३८२ । वृग्ट् वरणे । वृणुते वृणोति । वृगण् आवरणे । युजादेरिति वा णिचि वारयति । पक्षे वरते वरति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणे श्वादिकरण-शित्स्यादिगणः संपूर्णः ॥

अथ णितश्चुरादयो वर्णक्रमेण प्रस्तूयन्ते । तत्रादौ

1. चुरण् स्तेये । णित्त्वं चुरादित्वज्ञापनार्थम् । स्वार्थिकत्वेनान्तरङ्गत्वाद्विशेषविधानाच्च कर्त्रादिकारकापेक्षत्वेन बहिरङ्गेभ्यः सामान्यविहितेभ्यश्च तिवादिभ्यः प्रागेव चुरादिभ्य इति स्वार्थे णिचि । णिजन्तस्यापि क्रियार्थत्वाद्धातुत्वे शेषादिति परस्मैपदे चोरयति । णिचो णित्त्वाभावात्फलवत्कर्तर्यात्मनेपदं नास्ति । चन्द्रस्तु णिच्यप्युभयपदित्वमामासीत् णिज्विकल्पं च । धातोरनेकस्वरादिति परोक्षाया आमि चोरयां चकार । णिश्रीति ङे अचूचुरत् । चोरयन्तं प्रायुङ्क्तेति णिजन्तात्प्रयोक्तृव्यापारे इति णिगि णेरनिटीति णिचो लुक्यपि णिजात्याश्रयणात्समानलोपित्वाभावादुपान्त्यस्येति ह्रस्वे लघोर्दीर्घ इति पूर्वस्य दीर्घे च अचूचुरत् । कर्मकर्तर्येकधाताविति ञिक्यात्मनेपदेषु प्राप्तेषु भूषार्थेति ञिक्ययोरभावे अचूचुरत गौः स्वयमेव चोरयते गौः स्वयमेव । ञिच एव प्रतिषेधाञ्चिटि चोरिष्यते गौः स्वयमेव । चोरयिता । सेट्क्तयोरिति णेर्लुकि चोरितः चोरितवान् । अचि चोरः । गौरादित्वाड्ड्याम् चोरी । प्रज्ञाद्यणि चौरः । णिवेत्त्यासे चोरणा । णिचोनित्यत्वादभावे भिदादिनिपातनादङि चुरा । छत्रादिपाठादञि चुराशीलश्चौरः । अणञेयेति ड्याम् चौरी । युवर्णेल्यलि चोरः ॥ इह पचुणश्चितुणप्रभृतीनां सनकारनिर्देशमकृत्वोदित्करणं चुरादिणिचोनित्यत्वज्ञापकं न च चिन्त्यते इत्यादौ नलोपाभावार्थम् । ततो णिज्लुकः स्थानित्वेनोपान्त्यस्याभावाच्चलुकोप्रसङ्गात् । तेन चोरति चिन्ततीत्यादि सिद्धमिदं च ज्ञापकं घुषेरविशब्दे इति विशब्दनप्रतिषेधः । अयं हि विशब्दने घुषेरिट्प्रतिषेधाभावार्थः स च णिचोनित्यत्वेनेकस्वरत्वादेव सिद्धः । तेन ।

महीपालवचः श्रुत्वा जुघुषुः पुष्यमाणवाः ॥

इत्यपि सिद्धम् ॥

अथ ऋदन्तौ ॥

2. पृण् पूरणे । स्वार्थे णिचि पारयति । क्ये पार्यते । धातोरनेकस्वरादित्यामि पारयां चकार । साहिसातीति शे पारयः । ऋदन्तोयमित्येके । पृक् पालनपूरणयोः । पिपर्ति । पृंङ्त् व्यायामे । व्याप्रियते ॥

3. घृण् स्रवणे । घारयति घारयामास । घृं सेचने । घरति घृतम् । घृ घृ आसरणे इति पूर्वे पेठुः ॥

अथ कान्ता अष्टौ ॥

4. श्वक्क 5 वल्कण् भाषणे । श्वक्कयति श्वक्कयां चकार ॥

5. वल्क । वल्कयति वल्कयां चकार । अलि वल्कस्तरुत्वक् । वल्कलमिति तु वलेः कलकि [उणादौ ४९६] ॥

6. नक्क 7 धक्कण् नाशने । नक्कयति । धक्कयति ॥

8. चक्क 9 चुक्कण् व्यथने । चक्कयति । उणादौ मुरलेति निपातनादले चक्कलम् चक्कलकम् [४७४] ॥

9. चुक्क । चुक्कयति । अच्यलि वा चुक्कः । निक्केति कौशिकः । चिक्कसम् चिक्कणम् ॥

10. टकुण् बन्धने । उदित्त्वान्ने टङ्कयति । अलि विटङ्कः । पुंनाम्नीति घे टङ्को दृषद्दारणः । अनटि टङ्कनम् । णिवेत्तील्यने टङ्कना ॥

11. अर्कण् स्तवने । अर्कयति । अच्यलि वा अर्कः ॥

अथ चान्तौ ॥

12. पिच्चण् कुट्टने । पिच्चयति । पिचुरिति तु पचेरिच्चात इति पचेरौ रूपम् [उणादौ ७३९] ॥

13. पचुण् विस्तारे । उदित्त्वान्ने प्रपञ्चयति । अलि प्रपञ्चः । पचुङ् व्यक्तीकरणे । पञ्चते । नाम्नि पुंसि चेति णके पञ्चिका । आचि गौरादित्वाद् ङ्याम् विपञ्ची । घञि न्यङ्क्वादित्वात्कत्वे पङ्कः ॥

अथ छान्तः ॥

14. म्लेछण् म्लेच्छने । म्लेच्छनमव्यक्ता वाक् । म्लेच्छयति । म्लेछ अव्यक्तायां वाचि । म्लेच्छति ॥

अथ जान्ता एकादश ॥

15. ऊर्जण् बलप्राणनयोः । प्राणनं जीवनम् । ऊर्जयति । दिद्युदिति क्विपि ऊर्क् । रात्स इति नियमादत्र संयोगान्तलुग् नास्ति । ऊर्गस्यास्तीत्यूर्जो विन्वलावस्वान्त ऊर्जस्वी ऊर्जस्वलः । भिदाद्यङि ऊर्जा । क्ते ऊर्जितम् ॥

16. तुजु 17 पिजुण् हिंसाबलदाननिकेतनेषु । निकेतनं गृहम् । उदित्त्वान्ने तुञ्जयति । पिञ्जयति । उणादौ काछिचटील्यरे पिञ्जरः ३९७ । पिञ्जिमञ्जीत्यूले पिञ्जूलो हस्तिबन्धनपाशः ४८८॥ तुजुमप्येके पेठुः तुञ्जयति । लोक्षृ तर्केति दण्डकेनयोः पुनः पाठोर्थभेदार्थ आत्मनेपदार्थः सकर्मकार्थश्च तुञ्जयते पिञ्जयते । तुजु बलने च । तुञ्जति । पिजुकि संपर्चने । पिङ्क्ते ॥

18. क्षजुण् कृच्छ्रजीवने । उदित्त्वान्ने क्षञ्जयति । क्षजुङ् गतिदानयोः । क्षञ्जते । पटादित्वाञ्ञिणम्परे णौ वा दीर्घे अक्षाञ्जि अक्षञ्जि ॥

19 पूजण् पूजायाम् । पूजयति । य एचेति ये पूज्यम् । णके पूजक । याजकादित्वात्कर्मजा तृचा चेति प्रतिषिद्धोपि षष्ठीसमास गुरूणा पूजको गुरुपूजक । ज्ञानेच्छेति सति क्ते क्तयोरसदेत्यत्र सदर्थस्य वर्जनात्प्रतिषेधाभावे कर्तरीति षष्ठ्याम् राज्ञा पूजित । ज्ञानेच्छार्चेति प्रतिषेधात्र न षष्ठीसमास । भीषिभूषीत्याडि पूजा ॥

20 गज 21 मार्जण् शब्दे । गाजयति । मार्जयति । मर्चमर्जावप्येके पठन्ति । मर्चयति मर्जयति मार्जिता ॥

22 तिजण् निशाने । तेजयति तेजयामास । णिवेत्तीत्यने तेजना । तिजि क्षमानिशानयो । गुप्तिज इति सनि तितिक्षते । निशाने तु तेजते । उणादौ असित्यसि तेज ९९२ ॥

23 वज 24 व्रजण् मार्गणसस्कारगत्यो । मार्गणो बाणस्तस्य सस्कारे गतौ च । मार्गसस्कारेपीत्यन्ये । वाजयति व्राजयति । वज व्रज गतौ । वजति व्रजति ॥

25 रुजण् हिंसायाम् । रोजयति रोजया चकार ॥

अथ टान्तास्त्रयोविंशति ॥

26 नटण् अवस्यन्दने । अवस्यन्दन भ्रश । जासनाटेति कर्मणो वा कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् चोरस्योनाटयति । णके नाटकम् । णट नृतौ । नटति । नतौ घटादित्वाद्ध्रस्वे नटयति शाखाम् । नतेरन्यत्र घटादित्वाभावे नाटयति नटम् । नडेति नन्दी । नड नाडी मणाल मणाली ॥

27 तुट 28 चुट 29 चुट्ट 30 छुटण् छेदने । तोटयति । चोटयति । उदित्त्वाचे चुण्टयति । छोटयति आच्छोटयति । नाम्नि पुसि चेति णके छोटिका । अनटि आच्छोटनम् । छुटत् छेदने । छुटति ॥

31 कुट्टण् कुत्सने च । चकाराच्छेदने । कुट्टयति । वृद्भिक्षीति टाके कुट्टाक इक्षुकुट्टाक कुट्टाकी । आलि कुट्ट । रम्यादित्वात्कर्तर्यनटि कुट्टनी । उणादौ कुट्टिवेष्टीतीमे कुट्टिम सस्कृतभूतलम् ३४९ ॥

32 पुट्ट 33 चुट्ट 34 पुट्टण् अल्पीभावे । पुट्टयति । चुट्टयति । ष स इति से सुट्टयति । षोपदेशात्याणिस्तोरेवेति षे सुषुट्टयिषति । अषोपदेशोयमनादरार्थश्चेत्यन्ये । तन्मते षत्वाभावे सुसुट्टयिषति ॥

35 पुट 36 मुटण् सचूर्णने । पोटयति । अचि पोटा । भासार्थेपि वक्ष्यते । पुन्त् सश्लेषणे । पुटति ॥

36 मुट। मोटयति। अनाटि मोटनम्। मुटत् आक्षेपप्रमर्दनयो। मुटति॥

37 अट 38 स्मिटण् अनादरे। अट्टयति। अलि अट्ट। अनि अट्टा। अट्टा करोतीति क्यङि अट्टायते। स्मेटयति। अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे सिस्मेटयिषति। अट्ट अल्पीभावे इत्येके॥

39 लुण्टण् स्तेये च। चकारादनादरे। लुण्टयति। वृद्भिक्षीति टाके लुण्टाक लुण्टाकी। णिजभावे क्तेट इत्य लुण्ट॥

40 स्निटण् स्नेहने। स्नेटयति॥

41 घट्टण् चलने। घट्टयति। अलि सघट्ट। णिवेत्तीत्यने घट्टना। पुन्नाम्नीति करणाधारे घे घट्टो नद्युत्तरणस्थानम्। अनि अरघट्ट। घट्टि चलने। घट्टते॥

42 खट्टण् सवरणे। खट्टयति मुखम्॥

43 षट्ट 44 स्फिटण् हिंसायाम्। ष स इति से सट्टयति। षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सिषट्टयिषति। णके सट्टक। अय बलदानिकेतनेष्वपीत्यन्ये। स्फेटयति। णके स्फेटक। पुन्नाम्नीति घे स्फेट सस्फेटश्च तुमुलयुद्धम्। स्फिण् अनादरे इत्यन्ये॥

45 स्फुटुण् परिहासे। उदित्त्वान्ने स्फुण्टयति। अय स्फुटण् इत्येके। स्फोटयति॥

46 कीटण् वर्णने। बन्धे इत्यन्ये। कीटयति। अनि कीट॥

47 वटुण् विभाजने। उदित्त्वान्ने वण्टयति। डान्तोऽयमित्येके वण्डयति। अनि वण्ड। वटु विभाजने। वण्टति॥

48 रुटण् रोषे। रोटयति। अणि ग्रामरोट। रुटु स्तेये। रुण्टति॥

अथ ठान्ता षट्॥

49 शठ 50 श्वठ 51 श्वठुण् संस्कारगत्यो। शाठयति। शठ कैतवे च। शठति। अनि शठ। श्वाठयति॥

51 श्वठु। उदित्त्वान्ने श्वण्ठयति॥

52 शुठण् आलस्ये। शोठयति। शुठ गतिप्रतीघाते। शोठति॥

53 शुठुण् शोषणे। उदित्त्वान्ने शुण्ठयति। अनि शुण्ठ। गौरादित्वाङ्घ्याम् शुण्ठी। शुठु शोषणे। शुण्ठति॥

54 गुठुण् वेष्टने। उदित्त्वान्ने गुण्ठयति। णिवेत्तीत्यने गुण्ठना। क्ते अवगुण्ठित॥

अथ डान्ताः सप्तदश ॥

55. लडण् उपसेवायाम् । लाडयति । डस्य लत्वे उपलालयति । लड विलासे । लडति । जिह्वोन्मथने घटादित्वाण्णिगि ह्रस्वे लडयति ॥

56. स्फुडुण् परिहासे । उदित्त्वान्ने स्फुण्डयति । णके स्फुण्डिका ॥

57. ओलडुण् उत्क्षेपे । उदित्त्वान्ने ओलण्डयति । सेट्क्तयोरिति णेर्लुकि ओलण्डितः ओलण्डितवान् । ओदिदयमित्यन्ये । तन्मते लण्डयति । णिजिटोरनित्यत्वात्सूयत्यादीति क्तयोस्तस्य नत्वे लण्डुः लण्डुवान् । ओदित्करणबलाण्णिज्व्यवायेपि नत्वमित्यन्ये लण्डिनः लण्डिनवान् । लदुण् पीति चान्द्राः । अवलन्दयत्युष्ट्रम् ॥

58. पीडण् गहने । गहनं बाधा । पीडयति । डे भ्राजभासेति वा ह्रस्वे अपीपिडत् अपिपीडत् । भीषिभूपीत्यत्र बहुवचनादाङि पीडा । अवगाहने इत्यन्ये । तिलपीलकः ॥

59. तडण् आघाते । ताडयति । उणादौ णिचोनित्यत्वादभावे शलिबलीत्याके तडाकं सरः ३४ । तिन्तिडीक इति तु सृणीकेतीके निपातनात्तिमेः ५० । तडेरागः तडागं सरः १७ । दसृरुहीतीति तडित् ८८७ । कमिवमीति णिदिः ताडिः ६१८ ॥

60. खड 61 खडुण् भेदे । खाडयति ॥

61. खडु । उदित्त्वान्ने खण्डयति ॥

62. कडुण् खण्डने च । चकाराद्भेदे । उदित्त्वान्ने कण्डयति । खुडुण् खण्डने इत्येके खुण्डयति खुण्डितः ॥

63. कुडुण् रक्षणे । उदित्त्वान्ने कुण्डयति । कुडुङ् दाहे । कुण्डते ॥

64. गुडुण् वेष्टने च । चकाराद्रक्षणे । उदित्त्वाचे गुण्डयति ॥

65. चुडुण् छेदने । उदित्त्वान्ने चुण्डयति ॥

66. मडुण् भूषायाम् । उदित्त्वान्ने मण्डयति । भूषाक्रोधार्थेत्यने मण्डनशीलो मण्डनः । युवर्णेत्यलि मण्डः । णिवेत्तीत्यने मण्डना । मडु भूषायाम् । मण्डति । मडुङ् वेष्टने । मण्डते ॥

67. भडुण् कल्याणे । उदित्त्वान्ने भण्डयति । णिवेत्तीत्यने भण्डना । दान्तोयमित्यन्ये भन्दयति । उणादौ णिचोनित्यत्वात् भन्देर्नलुक् च वेति रकि भद्रम् भन्द्रं च कल्याणम् ३९१ । भडुङ् परिभाषणे । भण्डते भण्डः ॥

68. पिडुण् संघाते । उदित्त्वान्ने पिण्डयति । पिडुङ् संघाते । पिण्डते पिण्डः पिण्डी । पडुण् अयमित्येके । पण्डयति । पडुङ् गतौ । पण्डते पण्डितः पण्डः पण्डा ॥

69. ईडण् स्तुतौ । ईडयति । ईडिक् स्तुतौ । ईट्टे ॥

70. चडुण् कोपे । उदित्त्वान्ने चण्डयति । अचि चण्डः । न वा शोणादेरिति वा ङ्याम् चण्डी चण्डा । चडुङ् कोपे । चण्डते चण्डालः ॥

71. जुड 72 चूर्ण 73 वर्णण् प्रेरणे । प्रेरणं दलनम् । जोडयति । लत्वे जोलयति । क्ते जोडितम् ॥

अथ णान्ताः षट् ॥

72. [चूर्ण।] चूर्णयति । अचि चूर्णः । उणादौ स्वरेभ्य इति इः चूर्णिः ६०६.६३४॥ वर्णयति । णिवेत्तीत्यने संवर्णना ॥

74. चूण 75 तूणण् संकोचने । चूणयति । युवर्णेत्यलि चूणः ॥ तूणयति । युवर्णेत्यलि तूणः । उणादौ जम्बीराभीरेतीरे तूणीरः ४२२ ॥

76. श्रणण् दाने । श्राणयति । णिवेत्तीत्यने विश्राणना । क्लीबेनाटि विश्राणनम् । भीषिभूषीत्यत्र बहुवचनादनापवादेऽङि श्राणा यवागूः । यमोपरिवेषणे इत्यत्र णिचो ग्रहणादेषु घटादेरिति ह्रस्वो नास्ति णिचोनित्यत्वादभावपक्षे तु णिगि ह्रस्वे श्रणयति । श्रण दाने । श्रणति ॥

77. पूणण् संघाते । पूणयति ॥

अथ तान्ताः षट् ॥

78. चितुण् स्मृत्याम् । उदित्त्वान्ने चिन्तयति । णिवेत्तीत्यनापवादे भीषिभूषीत्यङि चिन्ता । भीष्यादिभ्योनापवादेप्रत्ययेपि णेर्लुकि भीषादीनां सिद्धावङ्विधानं णेर्लुकोनित्यत्वज्ञापनार्थम् । तेन णेर्लुगभावे संयोगादितीयि चिन्तिया । तथा ।

न यमेन न जातवेदसा न कुबेरेण न वज्रपाणिना ।
मघवो [?] युधि सुप्रकम्पया श्वसनेनैव वसुंधरापते ॥

अत्र सुप्रपूर्वात्कम्पेः खलि णेर्लुगभावे गुणेयादेशे च सुप्रकम्पया इति सिद्धम् । ज्ञापकेन च क्वचिदेव णिलुगभावो ज्ञाप्यते । आमादिषु तु सर्वत्राप्यभिचार्ययादेश इत्यामन्तेति वचनम् ॥

79. पुस्त 80 बुस्तण् आदरानादरयोः । पुस्तयति । अलि पुस्तं लेप्यकर्म । णके पुस्तकम् । अयं बन्दने इति चन्द्रः ॥

80. बुस्त बुस्तयति । उणादौ स्वरेभ्य इति इः बुस्तिः शष्कुली [६०६] ॥

81. मुस्तण् संघाते । मुस्तयति । अचि मुस्ता ॥

82. कृतण् संशब्दने । संशब्दनं ख्यातिः । कृतः कीर्तिः । कीर्तयति । डे ऋवर्णस्येति कीर्त्यादेशापवादे ऋतो वा ऋति अचीकृतत् अचिकीर्तत् । सातिहेतीति निपातनादनापवादे क्तौ कीर्तिः । उणादौ स्वरेभ्य इति इः कीर्तिः ६०६. ६०८ ॥

83. स्वर्त 84 पथुण् गतौ । स्वर्तयति । अपोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति न षत्वम् सिस्वर्तयिषति । षोपदेशोयमिति नन्दी । णिस्तोरेवेति षत्वे सिष्वर्तयिषति । अयं कृच्छ्रजीवनेपीत्यन्ये ॥

अथ थान्ताश्चत्वारः ॥

84. पथुण् । उदित्त्वान्ने पन्थयति परिपन्थयति ॥

85. श्रथण् प्रतिहर्षे । प्रतियत्ने इत्यन्ये । श्राथयति । श्रथण् बन्धने चेति युजादौ पठिष्यमाणोप्यर्थभेदादिह पुनरधीतः । आत्मनेपदे न रूपान्यत्वार्थ इह पाठ इत्येके श्राथयते ॥

86. पृथण् प्रक्षेपणे । पर्थयति । अयं पर्थणित्येके । पार्थणित्यन्ये । तन्मते पर्थयति । पार्थयति ॥

87. प्रथण् प्रख्याने । प्रक्षेपणे इत्येके । प्राथयति । डे स्मृदृत्वरेति सन्वद्भावापवादे पूर्वस्यात्वे अपप्रथत् ॥

अथ दान्ताः पञ्च ॥

88. छदण् संवरणे । छादयति । ऊर्जने तु घटादित्वाद्ध्रस्वे छदयति । णौ दान्तशान्तेति क्ते वा निपातनात् छन्नः छादितः । णके उच्छादकः । कर्मजा तृचा चेति प्रतिषिद्धोपि याजकादित्वात् षष्ठीसमासः राजोच्छादकः । क्विपि छदेरिसिति ह्रस्वे तनुच्छत् । करणाधारे पुंनाम्नीति घे एकोपसर्गस्येति ह्रस्वे छदः प्रच्छदः उरश्छदः । उणादौ नडिति नटि छद्मम् ४४६ । हुयामेति त्रे ह्रस्वाभावे छात्रः ४५१ । मनिति मनि छद्म ९११ । रुच्यर्चीतीसि छदिः ९८९ । अदन्तोप्ययमित्येके छदयति । छदण् अपवारणे । युजादेरिति वा णिचि छादयति छदति । रूपान्यत्वार्थं नेह पाठः छादयते । अत्रात्मनेपदं सिद्धम् ॥

89. चुदण् संचोदने । संचोदनं नोदनम् । चोदयति । य एचेति ये चोद्यम् । णिवेत्तीत्यने चोदना । भिदाद्यङि निपातनात् चूडा ॥

90. मिदुण् स्नेहने । उदित्त्वान्ने मिन्दयति । अचि मिन्दः कुष्ठी । टान्तोयमित्येके । मिण्टयति । नायमुदिदिति कौशिकः । मेदयति ॥

91. गुर्दण् निकेतने । पूर्वनिकेतने इत्येके । पूर्वनिकेतनमाद्यो निवासः । भ्वादेरिति दीर्घे गूर्दयति । गुर्दि क्रीडायाम् । गूर्दते ॥

92. छर्दण् वमने । छर्दयति । उणादौ पदिपठीति इः छर्दिः ६०७ । सान्तस्तु रुच्यर्चीतीसि छृणत्तेः ९८९ । इह गर्दण् शब्दे इत्येके पेठुः । गर्दयति गर्दभः । भ्वादौ गर्दति । अयं गर्जे इत्यपरे ॥

अथ धान्ताः पञ्च ॥

93. बुधुण् हिंसायाम् । उदित्त्वान्ने बुन्धयति । ठान्तोयमित्यन्ये बुण्ठयति ॥

94. वर्धण् छेदनपूरणयोः । वर्धयति ॥

95. गर्धण् अभिकाङ्क्षायाम् । गर्धयति ॥

96. बन्ध 97 बधण् संयमने । बन्धयति । बन्धंश् बन्धने । बध्नाति ॥

97. बधण् बाधयति । ङे अबीबधत् । बधि बन्धने । बीभत्सते ॥

अथ पान्ता अष्टौ ॥

98. छपुण् गतौ । उदित्त्वान्ने छम्पयति ॥

99. क्षपुण् क्षान्तौ । उदित्त्वान्ने क्षम्पयति ॥

100. ष्टूपण् समुच्छ्राये । षः स इति से स्तूपयति । षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवैति षे तुष्टूपयिषति । अषोपदेशोयमित्यन्ये तुस्तूपयिषति । स्तुपणित्येके । स्तोपयति । ष्टूपच् समुच्छ्राये । स्तूप्यति ॥

101. डिपण् क्षेपे । डेपयति । डिपिण् संघाते । डेपयते ॥

102. ष्लपण् व्यक्तायां वाचि । ष्लपयति ॥

103. डपु 104 डिपुण् संघाते । अभिमर्दने इत्येके । उदित्त्वान्ने डम्पयति । डिम्पयति । भान्तावेतावित्यन्ये । डम्भयति डिम्भयति । अचि डिम्भः ॥

105. शूर्पण् माने । तालव्यादिः । शूर्पयति । अचि पुंनाम्नीति करणेधिकरणे वा घे शूर्पः ॥

अथ बान्ता अष्टौ ॥

106. शुल्बण् सर्जने च । चकारान्माने । तालव्यादिः । शुल्बयति । अचि शुल्बम् ॥

107. डबु 108 डिबुण् क्षेपे । उदित्त्वान्ने डम्बयति विडम्बयति । उणादौ जडरेत्यरे आडम्बरः [४०३]।

108 डिबु । उदित्त्वान्ने डिम्बयति । अचि डिम्बमशस्त्रकलह । केचित्तु दमदभुदिभूनपि भान्तानिहाधीयते । दाभयति । दम्भयति । दिम्भयति ॥

109 सम्बण् सबन्धे । सम्बयति । षोपदेशोयमित्यन्ये । णिस्तोरेवेति षत्वे सिषम्बयिषति । तालव्यादिरयमिति द्रमिला । शम्बयति शम्बलम् । साम्बेत्येके । साम्बयति । अलि साम्ब ॥

110 कुबुण् आच्छादने । उदित्त्वान्ने कुम्बयति । भीषिभूषीत्यङि कुम्बा ॥

111 लुबु 112 तुबुण् अर्दने । उदित्त्वान्ने लुम्बयति । उणादौ स्वरेभ्य इति इ लुम्बि [६०६] ॥

112 तुबु । उदित्त्वान्ने तुम्बयति । अचि गौरादित्वाड् ङ्याम् तुम्बी । तिकृताविल्यके तुम्बक । तुपुणित्यप्यन्ये । तुम्पयति ॥

113 पुर्वण् निकेतने । भ्वादेर्नामिन इति दीर्घे पूर्वयति । अचि पुर्व । पुर्व इत्यमरकोशे ओष्ठ्यान्तेषु पठितस्तत्प्रकृतित्वानुरोधाद्वान्तेष्वयमस्माभिरिहाधीत ॥

अथ मान्त ॥

114 यमण् परिवेषणे । अपरिवेषणे इत्यन्ये । यामयत्यतिथीश्चन्द्रमस वा । परिवेषणादन्यत्र यमोपरिवेषणे णिचि चेति ह्रस्वे यमयति ॥

अथ यान्त ॥

115 व्ययण् क्षये । व्याययति ॥

अथ रान्ताख्य ॥

116 यन्त्रुण् सकोचने । उदित्त्वान्ने यन्त्रयति नियन्त्रयति । णिवेत्तीत्यने यन्त्रणा ॥

117 कुद्रुण् अनृतभाषणे । उदित्त्वान्ने कुन्द्रयति । ङे अचुकुन्द्रत् । गादिरयमित्यन्ये । गुन्द्रा भद्रमुस्ता ॥

118 *श्वभ्रण् गतौ । श्वभ्रयति । अचि श्वभ्रम् ॥*

अथ लान्ता षोडश ॥

119 तिलण् स्नेहने । तेलयति । णिगोनित्यत्वादभावे नाम्युपान्त्येति के तिला । उणादौ कीटकेत्यके निपातनात् तिलकम् २९.३३ । तिलत् स्नेहने । तिलति ॥

120 जलण् अपवारणे । जालयति । णके जालकम् । अचि जालम् । अय लजणिति नन्दी । लाजयति । अचि लाजा । जल घात्ये । जलति ॥

121 क्षलण् शौचे । शौच शौचकर्म । क्षालयति क्षालितम् ॥

122 पुलण् समुच्छ्राये । पोलयति । पुल महत्त्वे । पोलति । तुदादावप्यय- मित्येके । पुलति ॥

123 बिलण् भेदे । ओष्ठ्यादि । बेलयति । उणादौ णिचोऽनित्यत्वादभावे बिलिभिलीति किति मे बिल्म प्रकाशम् ३४० । निघृषीति किति वे बिल्वम् ५११ । भिलेति कौशिक । भेलयति भिल्मम् । बिलत् भेदने । बिलति ॥

124 तलण् प्रतिष्ठायाम् । तालयति उत्तालयति । अचि ताल । स्वार्थे के तालिका । णिचोऽनित्यत्वात् तलति । अचि तलम् ॥

125 तुलण् उन्माने तोलयति । भीषिभूषीत्यङि तोला । बाहुलकाण्णिवेत्ती- त्यने तोलना । णिचोऽनित्यत्वादभावे नाम्युपान्त्येति के तुल । आपि तुला । भिदा- द्यङ्यपि तुला । तुलयतीति तुलशब्दाण्णिज् बहुलमिति णिचि रूपम् ।

126 दुलण् उत्क्षेपे । दोलयति । अचि स्त्रियामापि दोला । सेट्क्तयोरिति णेर्लुकि दोलित । भीषिभूषीत्यङि दोला । उणादौ णिचोऽनित्यत्वादभावे नाम्युपान्त्ये- ति किति दुलि कच्छपी ६०९ । अन्दोलयतीति तु स्वदैर्येया मेह्नोलयति वीजयति॥

127 बुलण् निमज्जने । बोलयति बोलितम् । अनटि बोलनम् । णिचोऽनि त्यत्वान्नाम्युपान्त्येति के बुल ॥

128 मूलण् रोहणे । मूलयति । अचि मूलम् । उणादौ स्वरेभ्य इति इ मूलि [६०६] । मुलेति नन्दी । मोलयति । णिचोऽनित्यत्वान्नाम्युपान्त्येति के मुल । मुल प्रतिष्ठायाम् । मूलति ॥

129 कल 130 किल 131 पिलण् क्षेपे । कालयति गा । अचि काल- यति क्षिपति स्वेषु स्वेषु पर्यायान्तरेषु भावानिति काल । कलण् सङ्ख्यानगत्यो । अदन्त संकलयति । अलि कल । कलि शब्दसङ्ख्यानयो । कलते ॥

130 किल । केलयति । उणादौ स्वरेभ्य इति इ केलि ६०६ ६०८ । किलत् श्वैत्यक्रीडनयो । किलति ॥

131 पिल । पेलयति । अचि पेलम् । पेल्यन्ते यक्षादिभ्यस्यामिति बाहुलका- दनटपवाद शामित्यादित्य भिदादित्वाङ्घ्डि पेला । णिचोऽनित्यत्वात् पिल्यते ॥

132 पलण् रक्षणे । पालयति । पालेति चन्द्र । पाली ॥

133 इलण् प्रेरणे । एलयति । उपसर्गस्यानिणिगत्यवर्णलोपे प्रेलयति परेलयति । डे ऐतिल्न् । अचि एला । इलत् गतिस्वप्नक्षेपणेषु । इलति ॥

134. चलण् भृतौ । चालयति । चल कम्पने । चलति । कम्पने घटादित्वा-द्ध्रस्वे चलयति । चलत् विलसने । अवर्णादश्न इति शतुर्वान्तादेशे चलती चलन्ती स्त्री कुले वा ॥

अथ वान्तः ॥

135 सान्त्वण् सामप्रयोगे । सान्त्वयति । अषोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वाभावे सिसान्त्वयिषति । षोपदेशोयमित्येके सिषान्त्वयिषति । साम सान्त्वप्रयोगे इति चन्द्रः । सामयति । ङे उपान्त्यस्येति ह्रस्वे असीसमत् । सामण् सान्त्वने । अदन्तः अससामत् ॥

अथ शान्तः ॥

136. धूशण् कान्तीकरणे । धूशयति । दन्त्यान्त्योयमित्येके धूसयति । ज-ठरक्रकरेत्यरे धूसरः [उणादौ ४०३.४४०] । मूर्धन्यान्तोयमित्यन्ये धूषयति ॥

अथ पान्ताश्चत्वार ॥

137. श्लिषण् श्लेषणे । श्लेषयति । श्लिषू दाहे । श्लेषति । श्लिषच् आलिङ्गने । श्लिष्यति ॥

138 लूषण् हिंसायाम् । लूषयति ॥

139 रुषण् रोषे । रोषयति । रुष हिंसायाम् । रोषति । रुषच् रोषे । रुष्यति ॥

140 प्युषण् उत्सर्गे । प्योषयति । णिचोनित्यत्वात् पुप्योष । प्युषच् वि-भागे । प्युष्यति ॥

अथ सान्ता षट् ॥

141. पसुण् नाशने । उदित्वान्ने पसयति । उणादौ पंसिर्दीर्घश्चेत्यो पासु ७१८ ॥

142 जमुण् रक्षणे । उदित्वान्ने जसयति । दहुण् इत्यप्येके । दहयति ॥

143 पुसण् अभिमर्दने । पुसयति । क्ते उत्पुसितम् । उणादौ नञ पुंसिरित्यके नखादित्वान्नञोदभावे नपुंसकम् ३२ ॥

144. त्रस 145 पिस 146 जस 147 वर्हण् हिंसायाम् । त्रासयति । पेसयति । गतावयमित्येके । बलदानानिकेतनेष्वपीत्यन्ये । पिसृ गतौ । पेसति । ऋदनुबन्धत्वाण्णौ ङे ह्रस्वाभावे अपिपेसत् । एके त्वाहु नायमृदित् तथा च णिचो-नित्यत्वाच्चौरादिकेनैव पेसनीति प्रयोगसिद्धौ भ्वादौ पाठोस्यात्मनेपदार्थः पेसते ॥

146. जस । जासनाटेति कर्मणो वा कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् चौरस्यो-ज्जासयति ॥

अथ हान्तो ॥

147 बर्ह । बर्हयति । बर्हि प्राधान्ये । बर्हते ॥

148 ष्णिहण् स्नेहने । प स इति से स्नेहयति । षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सिष्णेहयिषति । ष्णिहौच् प्रीतौ । स्निह्यति ॥

अथ क्षान्तास्त्रय ॥

149 म्रक्षण् म्लेच्छने । म्रक्षयति । अनटि म्रक्षणम् । भ्वादौ म्रक्ष रोपे इत्येके । म्रक्षति ॥

150 भक्षण् अदने । भक्षयति । णिगि भक्षेर्हिंसायामित्यणिक्कर्तुः कर्मत्वे भक्षयति गौर्यवान् भक्षयति गा यवान्मैत्र । अत्र यवाना प्रसवप्ररोहधर्मत्वेन चेतनत्वाद्भक्षणे प्राणवियोगलक्षणा हिंसास्त्येव । हिंसाया अन्यत्र गतिबोधेति प्राप्तमपि कर्मत्वं न भवतीति हेतुकर्त्रीति कर्तरि तृतीयायाम् भक्षयति पिण्डी शिशुना मैत्र । शीलिकामीत्यणपवादे णे मासभक्षा स्त्री । युवर्णेत्यलि भक्ष ॥

151 पक्षण् परिग्रहे । पक्षयति । कर्मण्यणि पक्ष ॥

अथोभयपदी क्षान्त ॥

152 लक्षीण् दर्शनाङ्कनयो । अङ्कन चिह्नम् । ईदित्त्वादीगित इति फलवत्कर्तर्यात्मनेपदे लक्षयते । फलवतोऽन्यत्र शेषादिति परस्मैपदे लक्षयति । णिवेत्तीत्यने लक्षणा । करणाधारे त्त्यनटि लक्षणम् । उणादौ तृकृभित्यणे लक्षणम् १८७ । लक्षेर्मोन्तश्चेति ई लक्ष्मी ७१८ । लक्षिण् आलोचने । अर्थविशेषे युरादि लक्षयते ॥

इतोर्थविशेषे आलक्षिग । त्त परमर्थविशेषे युरादयो लक्षिग्पर्यन्ता प्रपञ्च्यन्ते । तत्रदावादन्त ॥

153 ज्ञाण् मारणादिनियोजनेषु । मारणादयो मारणतोषणनिशाने ष्वर्थेनि सूत्रोक्तास्तेषु नियोजने चार्थे जानातिर्युरादि । मारणे मारणेति ह्रस्वे संज्ञपयति पशुम् । तोषणे विज्ञपयति गुरुम् आज्ञपयति आज्ञपित । मनि ह्रस्वेति वेद् जिज्ञपयिषति । पक्षे ज्ञप्याप इति ईपि द्वित्वाभावे च ज्ञीप्सति । निशाने प्रज्ञपयति शस्त्रम् । नियोजने आज्ञापयति भृत्यम् ज्ञापि ज्ञापना । अत्र मारणाद्यर्थाभावाद्ध्रस्वाभाव । उक्तेभ्योर्थेभ्योन्यत्र न युरादिरिति त्र्यादिरात्मु आजानाति ॥

अथोदन्त ॥

154 च्युण् सहने । च्यवने इत्येके । च्यावयति दागान् सहने इत्यर्थ । अन्यत्र च्युङ् गतौ । च्यवते ॥

अथोदन्तः ॥

155. भूण् अवकल्कने । अवकल्कनं मिश्रीकरणम् । भावयति दध्योदनम् । विकल्कने इति नन्दी । भावयेद्ब्राह्मणं तपः । अवकल्पने इत्यन्ये । भावयति साधुः समयम् । भू सत्तायाम् । भवति । प्राप्तौ तु भूङ इति वा णिङि भावयते । पक्षे ङित्त्वादिङित इत्यात्मनेपदे भवते ॥

अथ कान्तास्त्रयः ॥

156. बुक्कण् भषणे । भाषणे इत्येके । आभाषणे इत्यन्ये । बुक्कयति श्वा चौरान् । भषणादन्यत्र बुक्क भाषणे । बुक्कति ॥

157. रक 158 लक 159 रग 160 लगण् आस्वादने । राकयति लाकयति । आसादने इत्यन्ये । आराकयति आलाकयति धर्मम् ॥

अथ गान्तास्त्रयः ॥

159. रग । रागयति ॥

160. लग । लागयति । अन्यत्र रगे शङ्कायाम् । रगति । लगे सङ्गे । लगति । णिगि घटादेरिति ह्रस्वे रगयति । लगयति ॥

161. *लिगुण् चित्रीकरणे । उदित्त्वान्ने लिङ्गयति शब्दम् । स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गैश्चित्रीकरोतीत्यर्थः ।* उल्लिङ्गयति । अचि लिङ्गम् । अन्यत्र लिगु गतौ । लिङ्गति आलिङ्गति ॥

अथ चान्तास्त्रयः ॥

162. चर्चण् अध्ययने । चर्चयति शास्त्रम् । भीषिभूषीत्यङि चर्चा । अन्यत्र चर्चत् परिभाषणे इति केचित् । चर्चति ॥

163. अञ्चुण् विशेषणे । विशेषणमतिशयः । अञ्चयत्यर्थम् व्यक्तीकरोतीत्यर्थः । अन्यत्र अञ्चू गतौ च । अञ्चति ॥

164. मुचण् प्रमोचने । मोचयति शरान् । प्रमोजने इत्यन्ये । मोचयति कुण्डले प्रयोजयतीत्यर्थः । अन्यत्र मुचि कल्कने इत्येके मोचते । मुच्लृंती मोक्षणे । मुञ्चते मुञ्चति ॥

अथ जान्तौ ॥

165. अर्जण् प्रतियत्ने । प्रतियत्नः संस्कारः । अर्जयति हिरण्यम् निवेशयतीत्यर्थः । डे आर्जिजत् । अन्यत्र तु अर्ज सर्ज अर्जने । अर्जति ॥

166. भजण् विश्राणने । विश्राणनं वितरणम् । भाजयति विभाजयति ।

अच्यलि वा भाजः । स्त्रियां भाजगोणेति ङ्याम् भाजी . पक्वा चेत् । भाजान्या । अन्यत्र तु भर्जी सेवायाम् । भजते भजति ॥

अथ टान्तास्त्रयः ॥

167. चट **168** स्फुटण् भेदे । चाटयति । अनटि उच्चाटनम् । णिचोनित्यत्वात् चटति विचटति । उणादौ दृकृत्रित्यके चटका [२७] । स्फोटयति आस्फोटयां चकार । अर्थान्तरे तु स्फुट्ट विसरणे । स्फोटति । स्फुटि विकसने । स्फोटते । स्फुटत् विकसने । स्फुटति ॥

169. घटण् संघाते । घाटयति । अनटि उद्घाटनम् । उद्घाटितः कपाटः । अर्थान्तरे तु घटिष् चेष्टायाम् । घटते । घटादित्वाद्ध्रस्वे घटयति ॥ हन्त्यर्थाश्च । येन्यत्र हन्त्यर्था हिंसार्थाः पठ्यन्ते तेप्यत्र चुरादौ वेदितव्याः । हनंक् हिंसागत्योः । घातयति । हिंसु तृहप् हिंसायाम् । हिंसयति तर्हयति । तत्त्वग्रहणपाठसामर्थ्यात्तु हन्ति हिनस्ति तृणेढीत्यादयोपि । अनेनैव च सिद्धेन्येषां हिंसार्थानां चुरादौ पाठ आत्मनेपदादिगतरूपभेदार्थः । अन्ये तु चटास्फुटौ घट च हन्त्यर्था इत्याद्य पाठं मन्यन्ते । अस्यार्थश्चट इत्ययं धातुराङ्पूर्वश्च स्फुट इति घट इत्ययं च त्रयोप्येते हन्त्यर्था हिंसार्थाः सन्तश्चुरादौ भवन्ति । चाटयति आस्फोटयति घाटयति हन्तीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु न चुरादित्वम् चटति आस्फुटति घटते । अपरे त्वन्यथा व्याचक्षते । चटास्फुटौ । आस्फुटत्यर्थे चुरादिः चाटयति । घट च । अयं चास्फुटत्यर्थे चुरादिः घाटयति । अन्यत्र चटति घटते ॥

अथ णान्तः ॥

170. कणण् निमीलने । काणयति चक्षुः । अचि काणः । अर्थान्तरे तु कण शब्दे । कणति । गतौ घटादित्वाण्णिगि ह्रस्वे कणयति ॥

अथ तान्तः ॥

171. यतण् निकारोपस्कारयोः । निकारः खेदनम् । यातयत्यरिम् । णिवेत्तीत्यने यातना तीव्रव्यथा । उपस्कारे यातयति दरिद्रो नागरस्य धनम् । यातयति छिद्रं राजा प्रच्छादयतीत्यर्थः । प्रतियातयति प्रतिबिम्बयतीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु यतैङ् प्रयत्ने । यतते । निरश्च प्रतिदाने । निरः परो यतिः प्रतिदानेर्थे चुरादिः निर्यातयत्यृणम् शोधयतीत्यर्थः ॥

अथ दान्ताः षट् ॥

172. शब्दण् उपसर्गाद्भाषाविष्कारयोः । भाषो भाषणम् । भावे आविष्कारे सार्थे शब्द इत्ययं धातुरुपसर्गात्परश्चुरादिः । विशब्दयति प्रशब्दयति । प्रतिशब्दयति

प्रतिभुक्तामाविष्करोतीत्यर्थः । योगविभागेनेति नन्दी । शब्द उपसर्गादित्येकः शब्द इत्ययं धातुरुपसर्गात्परश्चुरादिः प्रशब्दयति विशब्दयति । भाषाविष्कारयोरित्यपरः । अनुपसर्गार्थोयमारम्भः । पूर्वस्तु भाषणाविष्कारार्थः शब्दयति विशब्दयति । अन्यस्तु शब्द शब्दक्रियायामित्यधीते शब्दयति । भषणस्यापि शब्दविशेषक्रियारूपत्वादत्रैवान्तर्भावः । तत उपसर्गादाविष्कारे इति पठित्वा प्रशब्दयति विशब्दयतीत्याविष्कारमात्रे उदाहरन्ति ॥

173. षूदण् आस्रवणे । क्षरणे इत्येके । षः स इति से सूदयति । षोपदेशत्वाण्णिस्तोरेवेति षत्वे सुषूदयिषति । अनटि निसूदनम् । अर्थान्तरे तु षूदि क्षरणे । सूदते । नाम्युपान्त्येति के सूदः ॥

174. आङः क्रन्दण् सातत्ये । आङः परः क्रन्द इत्ययं धातुः सातत्येर्थे चुरादिः । आक्रन्दयति । अलि आक्रन्दः । अर्थान्तरे तु क्रदु रोदनाह्वानयोः । आक्रन्दति ॥

175. ष्वदण् आस्वादने । संवरणे इत्यन्ये । षः स इति से स्वादयति । षोपदेशत्वान्नाम्यन्तस्थेति षत्वे असिष्वदत् । अर्थान्तरे तु ष्वदि आस्वादने । मैत्राय स्वदते दधि ॥

176. आस्वदः सकर्मकात् । आङ्पूर्वात्स्वदतेः सकर्मकाण्णिज् भवति । आस्वादयति यवागूम् । अन्ये तु ग्रसण् ग्रहणे । पुषण् धारणे । दलण् विदारणे । लोकृ तर्केति भासार्थदण्डकः । पूरण् आप्यायने । स्वदण् संवरणे इति क्रमेण पठित्वा व्याख्यान्ति ग्रसिमारभ्य आस्वदः स्वदमभिव्याप्य यो धातुः पठितस्तस्मात्सकर्मकक्रियावचनादेव णिज् भवति । ततोकर्मकेभ्यो णिचो व्यावृत्तिः ॥

177. मुदण् संसर्गे । मोदयति सक्तून् सर्पिषा । मोदयत्युष्णा अपः शीताभिरद्भिः । उभयत्र संसृजतीत्यर्थः । नाम्नि पुंसि चेति णके मोदकः । अर्थान्तरे तु मुदि हर्षे । मोदते ॥

अथ धान्तः ॥

178. शृधण् प्रसहने । प्रसहनमभिभवः । अप्रसहने इत्येके । अप्रसहनममर्षः । शर्धयत्यरिम् । ङे ऋदृवर्णस्येति गुणापवादे ऋतो वा ऋति अशीशृधत् अशशर्धत् । अर्थान्तरे तु शृधूङ् शब्दकुत्सायाम् । शर्धते । शृधूग् उन्दे । शर्धते शर्धति ॥

अथ पान्तः ॥

179. कृपण् अवकल्कने । अवकल्कनं मिश्रीकरणं सामर्थ्यं न । कल्पयति ।

अवकल्पने इत्यन्ये।कल्पयति वृत्तिं राजा।चन्द्रस्तु भूक्रपौ द्वावप्यवकल्कने चिन्तने इति व्याख्यत् संभावयति अवकल्पयति। अर्थान्तरे तु कृपौङ् सामर्थ्ये। कल्पते॥

अथ भान्तः॥

180. जभुण् नाशने। उदित्त्वान्ने जम्भयति। क्ये जम्भ्यते। जभणिति च-न्द्रः। जभः स्वरे इति स्वरात्परे ने जम्भयति। अर्थान्तरे तु जभुङ् गात्रवि-नामे। जम्भते॥

अथ मान्तः॥

181. अमण् रोगे। अमोकम्यमीत्यत्रामो वर्जनाद्यमोपरिवेषणे इत्यत्र णिचो नियमार्थत्वाद्वा ह्रस्वाभावे रुजार्थस्येति वा कर्मणः कर्मत्वे शेषपष्ठयाम् आमयति चौरस्य ज्वरः। ञि आमः। उणादौ कुगुवलील्यये आमयो रोगः ३६९। श्व-न्मातरिश्वनित्यनि निपातनात् अरीनामयतीत्यर्यमा रविः ९०२। अर्थान्तरे तु अम गतौ। अमति। घञि अमः॥

अथ रान्तौ॥

182. चरण् असंशये। विचारयत्यर्थान्। णिवेत्तीत्यने विचारणा। अन्ये तु चरण् संशये इति पठन्ति। विचारणा हि संशये सति भवतीति चाहुः। अर्था-न्तरे तु चर भक्षणे च। चरति॥

183. पूरण् आप्यायने। पूरयति। अर्थान्तरे तु पूरैचि आप्यायने। पूर्यते॥

अथ लान्तः॥

184. दलण् विदारणे। दालयति दारयतीत्यर्थः। अर्थान्तरे तु दल त्रिफ-ला विशरणे। दलति। णिगि घटादित्वाद्ध्रस्वे दलयतीत्येके॥

अथ वान्तः॥

185. दिवण् अर्दने। देवयति शत्रून्। परिदेवयति अतिदेवयति। अतिपू-र्वादेव णिजित्येके। अर्थान्तरे तु दिवूच् क्रीडादौ। दीव्यति॥

अथ शान्तः॥

186. पश 187 पषण् बन्धने। पाशयति पाशैरश्वम्॥

अथ षान्ताश्चत्वारः॥

187. पषण्। पाषयति पाशैरश्वम्। दन्त्यान्त्योऽयमित्येके। अर्थान्तरे तु षषी बाधनस्पर्शनयोः। इति मूर्धन्यान्तस्तालव्यान्तो दन्त्यान्तश्चाचार्यभेदेन पशते पशति पषते पषति पसते पसति॥

188. पुषण् धारणे । पोषयत्याभरणम् धारयतीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु पुष पुष्टौ । पोषति । पुषंच् पुष्टौ । पुष्यति । पुषश् पुष्टौ । पुष्णाति ॥

189. घुषृण् विशब्दने । विशब्दनं विशिष्टशब्दकरणं नानाशब्दनं वा । घोषयति उद्घोषयति । अविशब्दने इत्येके । अपघोषयति पापम् अपन्हुते इत्यर्थः । ऋदित्करणं चुरादिणिचोनित्यत्वे लिङ्गम् । तेन ऋदिच्छ्वीति वाङि अघुषत् । पक्षे अघोषीत् । घोषति ।

जुघुषुः पुष्यमाणवाः ॥

इति विशब्दनेपि भवन्ति । नायमृदिदिति कौशिकः । अर्थान्तरे तु घुषृ शब्दे । घोषति । आङः क्रन्दे । क्रन्दः सातत्य इत्यन्ये । आङः परो घुषिः क्रन्देर्थे चुरादिर्भवति । आघोषयति । णिवेत्तीत्यने आघोषणा । अन्ये त्वाङः क्रन्दः सातत्ये इति पठन्ति । आङः पराक्रन्देः सातत्येर्थे णिज् भवति । आक्रन्दयति नित्यम् । अन्यत्र आक्रन्दति ॥

190. भूष 191 तसुण् अलंकारे । भूषयति कन्याम् । भूष अलंकारे । भूषति ॥

अथ सान्ताः सप्त ॥

191. तसु । उदित्त्वान्ने तंसयति । पुंनाम्नीति करणे घे अवतंसः । तसु अलंकारे । तंसति ॥

192. जसण् ताडने । जासयति । जासनाटेति कर्मणो वा कर्मत्वे शेषे इति षष्ठ्याम् चौरस्योज्जासयति । अर्थान्तरे तु जसूच् मोक्षणे । जस्यति । जसण् हिंसायामिति पठितोप्यर्थभेदात्पुनरधीतः ॥

193. त्रसण् वारणे । धारणे इति नन्दी । ग्रहणे इत्येके । त्रासयति मृगान् निराकरोतीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु त्रसैच् भये । त्रस्यति त्रसति ॥

194. वसण् स्नेहच्छेदावहरणेषु । स्नेहे वासयति घमा । छेदे वासयति वृक्षम् । अवहरणे वासयत्यरीन् मारयतीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु वसं निवासे । वसति । वसिक् आच्छादने । वस्ते ॥

195. ध्रसण् उत्क्षेपे । उञ्छे इत्येके । ध्रासयति । अर्थान्तरे तु ध्रसूश् उञ्छे । ध्रस्नाति । उकारादी इमावित्येके उध्रासयति उध्रस्नाति ॥

196. ग्रसण् ग्रहणे । ग्रासयति फलम् । अर्थान्तरे तु ग्रसूङ् अदने । ग्रसते ।

197. लसण् शिल्पयोगे । लासयति दारु भ्रमादिना तक्ष्णोतीत्यर्थः । अर्थान्तरे तु लस श्लेषणक्रीडनयोः । लसति । भ्वादौ पाठः शिल्पयोगेपि णिज्भावार्थः । एवमन्यत्रापि । षान्तोयमित्येके । लाषयति दारु । अन्यत्र लषी कान्तौ । लषति लष्यति । तालव्यान्त इति तु कौशिकः ॥

अथ हान्तः ॥

198. अर्हण् पूजायाम् । अर्हयति । ङे आर्जिहत् । णिवेत्तीत्यने अर्हणा । अर्थान्तरे तु अर्ह पूजायाम् । अर्हति ॥

अथ क्षान्तः ॥

199. मोक्षण् असने । मोक्षयति शरान् । युवर्णेत्यलि मोक्षः । अन्यत्र मोक्षति ॥

अथ वर्णक्रमेण भासार्थाः ॥ तत्र कान्तौ ॥

200. लोकृ 201 तर्क 202 रघु 203 लघु 204 लोचृ 205 विछ 206 अंजु 207 तुंजु 208 पिंजु 209 लंजु 210 लुंजु 211 भंजु 212 पट 213 पुट 214 लुट 215 घट 216 घट्ट 217 वृत 218 पुथ 219 नद 220 वृध 221 गुप 222 धूप 223 कुप 224 चीव 225 दशु 226 कुशु 227 त्रसु 228 पिसु 229 कुसु 230 दसु 231 वर्ह 232 बृहु 233 वल्ह 234 अहु 235 वहु 236 महुण् भासार्थाः । लोकयति विलोकयति । ऋदित्त्वादुपान्त्यस्येति ह्रस्वाभावे अलुलोकत् । अन्यत्र लोकृङ् दर्शने । लोकते ॥

201. तर्क । तर्कयति । युवर्णेत्यलि तर्कः वितर्कः । क्तो तर्कितः । गणान्तरेष्वपठिता अप्यत्र दण्डके पाठाद्धातव एवेत्यर्थान्तरे तर्कति ॥

अथ घान्तौ ॥

202. रघु 203 लघु । उदित्त्वान्ने रङ्घयति । लङ्घयति । अन्यत्र रघुङ् लघुङ् गतौ । रङ्घते । लङ्घते ॥

अथ चान्तः ॥

204. लोचृ । लोचयति आलोचयति । ऋदित्त्वादुपान्त्यस्येति ह्रस्वाभावे अलुलोचत् । अन्यत्र लोचृङ् दर्शने । लोचते ॥

अथ छान्तः ॥

205. विछ । स्वरेभ्य इति द्वित्वे विच्छयति । अन्यत्र विछत् गतौ । अर्थान्तरे भासे विच्छायति । विच्छति ॥

अथ जान्ताः षडुदितश्च ॥

206. अजु । अञ्जयति । अन्यत्र अञ्जौप् व्यक्त्यादौ । व्यनक्ति ॥

207. तुजु । तुञ्जयति । तुजु बलने च । तुञ्जति ॥

208. पिजु । पिञ्जयति । अन्यत्र पिजुकि संपर्चने । पिङ्क्ते ॥

209. लजु । लञ्जयति । अन्यत्र लजु भर्त्सने । लञ्जति ॥

210. लुजु । लुञ्जयति । अन्यत्र लुञ्जति ॥ .

211. भजु । भञ्जयति । अन्यत्र भञ्जौप् आमर्दने । भनक्ति ॥

अथ टान्ताः पञ्च ॥

212. पट । पाटयति । अन्यत्र पट गतौ । पटति । पटण् ग्रन्थे । अदन्तः पटयति ॥

213. पुट । पोटयति । अन्यत्र पुटत् संश्लेषणे । पुटति ॥

214. लुट । लोटयति । अन्यत्र लुटि प्रतीघाते । लोटते । लुटच् विलोटने । लुट्यति ॥

215. घट । घाटयति । अन्यत्र घटिष् चेष्टायाम् । घटते । णिगि घटादेर्गिति ह्रस्वे घटयति । घटण् संघाते इति पठितोपि सकर्मकार्थमर्थविशेषार्थं च पुनरिहायमधीतः ॥

216. घट्ट । उदित्त्वान्ने घण्टयति । अचि घण्टा । अन्यत्र घण्टति ॥ इह रुटनटौ टान्तौ लडुतडौ च डान्तौ केचिदधीयते । रुट रोटयति । अन्यत्र रुटि प्रतीघाते । रोटते । नट नाटयति । अन्यत्र णट नृतौ । नटति । भ्वादावात्मनेपदीति नन्दी । नटते । लडु । उदित्त्वान्ने लण्डयति । अन्यत्र लण्डति । तड । ताडयति । अन्यत्र तडति ॥

अथ तान्तः ॥

217. वृत । वर्तयति । अन्यत्र वृतुङ् वर्तने । वर्तते ॥

अथ थान्तः ॥

218. पुथ । पोथयति । अन्यत्र पुथच् हिंसायाम् । पुथ्यति ॥

अथ दान्तः ॥

219 नद । नादयति । अन्यत्र णद अव्यक्ते शब्दे । नदति ॥

अथ धान्तः ॥

220 वृध । वर्धयति । अन्यत्र वृधुङ् वृद्धौ । वर्धते ॥

अथ पान्ताखय ॥

221 गुप । गोपयति । अन्यत्र गुपो रक्षणे । गुपौधूपेत्याये गोपायति ॥

222 धूप । धूपयति । अन्यत्र धूप सतापे । धूपायति ॥

223 कुप । कोपयति । अन्यत्र कुपच् क्रोधे । कुप्यति ॥

अथ वान्त ॥

224 चीव । चीवयति । अन्यत्र चीवृग् ग्रर्पावत् । चीवते चीवति ॥

अथ शान्तावुदितौ च ॥

225 दशु । दशयति । अन्यत्र दश दशने । दशति ॥

226 कुशु । कुशयति । अन्यत्र कुशति ॥

अथ सान्ताश्चत्वार उदितश्च ॥

227 त्रसु । त्रसयति । अन्यत्र त्रसति ॥

228 पिसु । पिसयति । अन्यत्र पिसति ॥

229 कुसु । कुसयति । अन्यत्र कुसति ॥

230 दसु । दसयति । अन्यत्र दसति ॥

अथ हान्ता षट् वर्हवल्हौ मुक्तोदितश्च ॥

231 वर्ह । वर्हयति । अन्यत्र वार्ह प्राधान्ये । वर्हते ॥

232 बृहु । बृहयति । णिवेचीन्यने बृहणा । अन्यत्र बृहु शब्दे च । बृंहति ॥

233 वल्ह । वल्हयति । अन्यत्र वल्हि प्राधान्ये । वल्हते ॥

234 अहु । अंहयति । अन्यत्र अहुङ् गतौ । अंहते ॥

235 बहु । बंहयति ॥

गिरति । गृश् शब्दे । गृणाति । कॄणीति चन्द्रः । कारयते । अन्यत्र कॄत् विक्षेपे । किरति ॥

अथ चान्तः ॥

239. वञ्चिण् प्रलम्भने । प्रलम्भनं मिथ्याफलाख्यानम् । वञ्चयते । णिवेत्तीत्यने वञ्चना । अन्यत्र वञ्चू गतौ । वञ्चति । इदित्त्वादेव णिजन्तादात्मनेपदे सिद्धे प्रलम्भे गृधिवञ्च्योरिति तद्विधानं णिगन्तादफलवत्कर्त्र्यर्थमित्येके ॥

अथ टान्तः ॥

240. कुटिण् प्रतापने । कोटयते उत्कोटयते । अन्यत्र कुटत् कौटिल्ये । कुटति ॥

अथ दान्तौ ॥

241. मदिण् तृप्तियोगे । तृप्तिशोधने इत्यन्ये । तृप्तेः शोधनं संपत्तिः । मादयते । अन्यत्र मदैच् हर्षे । माद्यति । हर्षग्लपनयोर्घटादित्वाण्णिगि ह्रस्वे मदयति ॥

242. विदिण् चेतनाख्याननिवासेषु । वेदयते सुखम् चेतयते इत्यर्थः । आवेदयते धर्मम् आख्यातीत्यर्थः । वेदयते गृहम् निवासं करोतीत्यर्थः । विवादेष्यन्ये । प्रवेदयते वादिना । अन्यत्र विदक् ज्ञाने । वेत्ति । विदिंच् सत्तायाम् । विद्यते । विद्लृंती लाभे । विन्दते विन्दति । विदिंप् विचारणे । विन्त्ते ॥

अथ नान्तः ॥

243. मनिण् स्तम्भे । स्तम्भो गर्वः । मानयते विमानयते वृषलः । पक्षे मनतीति चन्द्रः । अन्यत्र मनिंच् ज्ञाने । मन्यते । मनूयि बोधने । मनुते ॥

अथ लान्तौ ॥

244. वलि 245 भलिण् आभण्डणे । आभण्डनं निरूपणम् । वलिरोष्ठ्यादिः । उद्वालयते । भालयते निभालयते । अन्यत्र वलि संवरणे । वलते । भलि परिभाषणादौ । भलते ॥

अथ वान्तः ॥

246. दिविण् परिकूजने । देवयते गन्त्री । अन्यत्र दिवूच् क्रीडादौ । दीव्यति ॥

अथ पान्तः ॥

247. वृपिण् शक्तिबन्धे । आवर्पयते मामः शक्तिं बध्नातीत्यर्थः । शक्तिबन्धः प्रजनासामर्थ्यमित्यन्ये । वर्पयते वर्षधरः । तवर्गतुर्यादिरयं सामर्थ्यवारणार्थ इत्येके । धर्पयतेरीन् । केचिदिममुदितं णिच्योनित्यत्वार्थं पठन्ति । तन्मते शक्ति-

बन्धेपि णिचोभावादात्मनेपदाभावे वर्षति । ऊदित्त्वात् क्त्वि वेटि वृष्ट्वा वर्षित्वा । अर्थान्तरे तु वृषू सेचने । वर्षति ॥

अथ सान्तः ॥

248. कुत्सिण् अवक्षेपे । कुत्सयते । भीषिभूषीत्यत्र बहुवचनादङि कुत्सा । बाहुलकाण्णिवेत्तीत्यने कुत्सना ॥

अथ क्षान्तः ॥

249. लक्षिण् आलोचने । लक्षणं लक्षयते । अन्यत्र लक्षीण् दर्शनाङ्कनयोः । लक्षयति लक्षयते । णिचोनित्यत्वात् लक्षते ॥

अथात्मनेपदिन एवार्थान्तरेपि चुरादयः ॥

अथ कान्तास्त्रयः ॥

250. हिष्कि 251 किष्किण् हिंसायाम् । हिष्कयते । क्ते हिष्कितम् । हिक्कितमिति तु हिक्की अव्यक्ते शब्दे इत्यस्य ॥

251. किष्कि । किष्कयते । उणादौ पृकाहपीत्युः किष्कुर्वितास्तिः ७२९. ७५१ । किष्किन्धेति तु किमप्यन्तर्दधातीति पृषोदरादित्वाद्धधातेः ॥

252. निष्किण् परिमाणे । निष्कयते । अचि निष्कः ॥

अथ जान्तः ॥

253. तर्जिण् संतर्जने । तर्जयते । करणेनटि तर्जनी । यत्तु लक्ष्ये तर्जयतीति परस्मैपदं दृश्यते तथा भर्त्सयति निशामयति भालयति कुत्सयति वञ्चयति निवेदयतीत्यादि । तद् भ्वादौ राजृग् टुभ्राजीति पुनर्भ्राजिग्रहणेनात्मनेपदस्यानित्यत्वज्ञापनात्सिद्धम् । तर्ज भर्त्सने । तर्जति ॥

अथ टान्तौ ॥

254. कूटिण् अप्रमादे । आप्रदाने इत्यन्ये । कूटयते । अचि कूटः । कूटण् दाहे । अदन्तः कूटयति ॥

255. त्रुटिण् छेदने । त्रोटयते रज्जुम् । डान्तोयमित्येके । उत्त्रोडयते तृणम् । त्रुटत् छेदने । त्रुट्यति त्रुटति ॥

अथ ठान्तः ॥

256. शठिण् श्लाघायाम् । शाठयते । अचि शाठः । णिवेत्तीत्यने शाठना । शटेति नन्दी । शलेति कौशिकः । शठ कैतवे च । शठति शठः ॥

अथ णान्तास्त्रय ॥

257 कुणिण् सकोचने । कुणयते मुखम् । क्ते कुणित चक्षु । उणादौ स्वरेभ्य इत्यौ कुणि [६०६] ॥

258 तुणिण् पूरणे । तूणयते । अलि तूण । उणादौ जम्बीराभीरेतीरे तूणीर ४२२ । तूलेति चन्द्र ॥

259 भ्रूणिण् आशायाम् । आशङ्कायामित्येके । भ्रूणयते । अलि भ्रूण ॥

अथ तान्तौ ॥

260 चितिण् सवेदने । चेतयते । आशिति विषये णेर्लुकि व्यञ्जनान्तत्वादिडित इत्यने चेतनाशीलश्चेतन । अप्रत्ययापवादे णिवेत्तीत्यने चेतना । रम्यादिभ्य इति कर्तर्यनि चेतन । चिंतै सज्ञाने । चेतति ॥

261 वस्ति 262 गन्धिण् अर्दने । वस्तयते । अचि वस्त । उणादौ स्वरेभ्य इत्यौ वस्ति ६०६ ६०९ ॥

अथ धान्त ॥

262 गन्धि । गन्धयते । अलि गन्ध । अनटि गन्धनम् । उणादौ गन्धेरर्नान्त इति वे गन्धर्व ५०८ ॥

अथ पान्ताश्चत्वार ॥

263 डपि 264 डिपि 263, a डम्पि 264, a डिम्पि 265 डम्भि 266 डिम्भिण् सघाते । डापयते । डेपयते । डम्पयते । डिम्पयते ॥

अथ भान्तौ ॥

265 डम्भि । डम्भयते ॥

266 डिम्भि । डिम्भयते । अचि डिम्भ ॥

अथ मान्तास्त्रय ॥

267 स्यामिण् वितर्के । यमोपरिवेषणे इत्यत्र ण्यधिकारेपि णिज्ग्रहण नियमार्थम् । तेनामोकम्यमीति ह्रस्वाभावे स्यामयते । स्यमू शब्दे । स्यमति । णिग्यम इति ह्रस्वे स्यमयति ॥

268 शामिण् आलोचने । शामयते विशामयते । णौ दान्तेति क्ते वा निपातनात् शान्त । पक्षे सेन्क्तयोरिति णेर्लुक् शामित । शमूं उपशमे । शाम्यति । णिगि शमोदर्शने इति ह्रस्वे । शमयति रोगम् ॥

269 कुस्मिण् कुस्मयने । मतिदृष्टे बुद्ध्युत्प्रेक्षितैर्ये इत्यन्ये । कुत्सित स्मयन कुस्मयनम् । कुस्मयते प्रकुस्मयते आकुस्मयते । क्ये कुस्म्यते । धातोरनेकस्वरेत्या-

280. ब्रुष्कण् दर्शने । ब्रुष्कयति । णिजभावेप्यदन्तत्वार्थोस्य पाठः । तेनानेकस्वरत्वाद्यङ् न भवति । एवं मूत्रिलक्षिगर्वप्रभृतीनां पाठे प्रयोजनमुन्नेयम् । अगदन्ता एवैते इत्येके ॥

अथ खान्तौ ॥

281. सुख 282 दुःखण् तत्क्रियायाम् । सुखनं दुःखनं च तत्क्रिया । सुखयति असुसुखत् । अचि सुखम् । दुःखयति । अचि दुःखम् ॥

अथ गान्तः ॥

283. अङ्कण् पदलक्षणयोः । अङ्कयति । सनि अञ्जिगयिषति । अस्यापि पूर्वाचार्यानुरोधेनादन्तेषु पाठः ॥

अथ घान्तः ॥

284. अघण् पापकरणे । अघयति । सनि अजिघयिषति ॥

अथ चान्तौ ॥

285. रचण् प्रतियत्ने । रचयति रचयां चकार । अररचत् । णिवेत्ती-त्यने रचना ॥

286. सूचण् पैशून्ये । सूचयति । अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे असुसूचत् । अत्य-र्तीति यङि सोसूच्यते । स्मिप्रभृतिभिः साहचर्यादेकस्वराणामेव हि षोपदेशस्मृतिः । अत एव सूत्रसत्रसंग्रामसामसभाजस्थूलस्तनस्तेनस्तोमसुखानामषोपदेशत्वात् सोसू-त्र्यते सिसत्रयिषते इत्यादौ न षत्वम् । णके सूचकः । अचि सूचः । गौरादित्वाङ्ङ्याम् सूचयति सूत्रमार्गमिति सूची । नाम्नि पुंसि चेति णके भीरुष्टानादित्वात्षत्वे विषूचिका । उणादौ रुक्ममीष्मेति मे निपातनात् सूक्ष्मः ३४६ । पुत्रादय इति त्रे निपातनात् सूत्रम् ४४९, ४६९ । स्वरेभ्य इत्यौ सूचिः [६०६] ॥

अथ जान्ताश्चत्वारः ॥

287. भाजण् पृथक्कर्मणि । भाजयति विभाजयति अबभाजत् । क्ते भाजि-तम् । क्त्वो यपि विभाज्य ॥

288. सभाजण् प्रीतिसेवनयोः । प्रीतिदर्शनयोरित्यन्ये । सभाजयति । कर्मे सभाज्यते । ङे अससभाजत् । अनटि सभाजनम् ॥

289. लज 290 लजुण् प्रकाशने । लजयति अललजत् ॥

290. लजु । उदित्वान्ने लञ्जयति । लजुण् भासार्थः । लञ्जयति । लज लजु भर्त्सने । लजति । लञ्जति ॥

अथ टान्ताः सप्त ॥

291. कूटण् दाहे। आमन्त्रणेपीत्येके। कूटयति। ङे अचुकूटत्। अचि कूटम्॥

292. पट 293 वटण् ग्रन्थे। ग्रन्थो वेष्टनम्। पटयति रज्जुम् वेष्टयतीत्यर्थः। एवं वटयति। विभाजनेप्ययमित्यन्ये। ङे अपपटत्। अववटत्। पट गतौ। पटति। पटण् भासार्थः। पाटयति। वट वेष्टने। वटति। णिगि परिभाषणे। घटादित्वाद्ध्रस्वे वटयति। वटुण् विभाजने। वण्टयति॥

294. खेटण् भक्षणे। खेटयति। ङे अचिखेटत्। णके खेटकं फलकः। अलि खेटो ग्रामः। णिवेत्तीत्यने आखेटना। नायं खेटः खेड इति देवनन्दी। खेडयति। खिट उत्त्रासे। खेटति अचीखिटत्॥

295. खोटण् क्षेपे। खोटयति। ङे अचुखोटत्। अलि खोटः। डान्तोयमिति देवनन्दी। खोडयति। दान्त इत्यन्ये खोदयति॥

296. पुटण् संसर्गे। पुटयति। ङे अपुटत्। पुटत् संश्लेषणे। पुटति। पुटण् भासार्थः। पोटयति॥

297. वटुण् विभाजने। उदित्त्वान्ने वण्टयति। वण्टापयतीत्यप्येके। वटु विभाजने। वण्टति॥

अथ ठान्तौ॥

298. शठ 299 श्वठण् सम्यग्भाषणे। शठयति। श्वठयति। ङे अशशठत् अशश्वठत्। शठ कैतवे च। शठति। णिगि शाठयति। शठ श्वठ श्वठुण् संस्कारगत्योः। शाठयति। श्वाठयति। श्वण्ठयति॥

अथ डान्तः॥

300. दण्डण् दण्डनिपातने। दण्डयति। दण्डादेर्नाम्नो णिचि दण्डयत्यादिसिद्धौ दण्डणप्रभृतीनां पाठो यथाभिधानं णिचं विनापि प्रयोगार्थः। अत एवादन्तत्वमप्यनेकस्वरकार्यार्थं फलवत्॥

अथ णान्ता अष्टौ॥

301. व्रणण् गात्रविचूर्णने। व्रणयति। ङे अवव्रणत्। अचि व्रणः। व्रण शब्दे। व्रणति। णिगि व्राणयति॥

302. वर्णण् वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु। वर्णक्रिया वर्णनं वर्णकरणं वा। कथां वर्णयति सुवर्णं वर्णयति। विस्तारे वर्णनेयम्। गुणवचनं स्तुतिः शुक्लाद्युक्तिर्वा। राजानमुपवर्णयति। नाम्नि पुंसि चेति णके वर्णकः॥

303. पर्णण् हरितभावे । पर्णयति । अचि पर्णम् ॥

304. कर्णण् भेदे । कर्णयति आकर्णयति ॥

305. तूणण् संकोचने । वितूणयति मुखम् । ङे व्यतुतूणत् । तुण तुणण् संकोचने । असमानलोपित्वादुपान्त्यस्येति ह्रस्वे अतूतुणत् ॥

306. गणण् संख्याने । गणयति । ङे ईश्च गण इति पूर्वस्यात्वे ईति च अजगणत् अजीगणत् । णके गणकः । कर्मजा तृचा चेति प्रतिषिद्धोपि पत्तिरथाविति षष्ठीसमासः पत्तिगणकः रथगणकः । स्त्रियामपि गणयति धनागममिति गणिका । अलि गणः । णिवेत्तीत्यने गणना ॥

307. कुण 308 गुण 309 केतण् आमन्त्रणे । आमन्त्रणं गूढोक्तिः । कुणयति । गुणयति । ङे अचुकुणत् । अजुगुणत् । कुणत् शब्दोपकरणयोः । कुणति । णिगि ङे अचूकुणत् ॥

अथ तान्तास्त्रयः ॥

309. केत । केतयति संकेतयति । ङे अचिकेतत् । क्ते केतितः । क्त्वो यपि संकेत्य । अयं निश्रावणनिमन्त्रणयोरपीत्येके ॥

310. पतण् गतौ वा । वाशब्दो णिजदन्तत्वयोर्युगपद्विकल्पार्थः । पतयति । ङे अपपतत् । शीङ्श्रद्धेत्यालावामन्तेति णेरयि पतनशीलः पतयालुः । पक्षे पतति । व्यञ्जनादेरिति वा वृद्धौ अपातीत् अपतीत् । पत्लृ गतौ । पतति अपप्तत् ॥

311. वातण् गतिसुखसेवनयोः । सुखसेवनयोरित्येके । वातयति । ङे अववातत् । नायं वातः किं तु वा इत्येके । वापयति निर्वाप्य गतः । वांक् गतिगन्धनयोः । वाति ॥

अथ थान्तौ ॥

312. कथण् वाक्यप्रबन्धे । वाक्यप्रतिबन्धे इत्यन्ये । प्रतिबन्धो विच्छेदोदीरणात् । वदने इत्यपरे । कथयति । ङे अचकथत् । णके कथकः । भीषिभूषीत्यङि कथा । पुंनाम्नीत्याधारे घे आगत्य कथ्यतेस्मिन्निति आसकथः । वर्णकादित्वात्सोन्तः । क्त्वो यपि लघोरिति णेरयि संकथय्य । कथमचीकथत् । भूरिद्यादिव्यसंपन्नं यत्त्वं सान्त्वमचीकथ इति प्रयोगं दृष्ट्वा ये गणयतेरन्यस्यापि पूर्वस्येत्वमिच्छन्ति तन्मते भविष्यति प्रकृत्यन्तरं वान्वेष्यम् ॥

313. श्रथण् दौर्बल्ये । श्रथयति । स्फिटादिस्थाने श्रथयति । ङे अशश्रथत् । श्रथण् प्रतिहर्षे । श्राथयति । श्रथण् बन्धने च । युजादेर्नवेति वा णिगि श्राथयति श्रथति । श्रथुङ् शैथिल्ये । श्रन्थते ॥

अथ दान्तौ ॥

314. छेदण् द्वैधीकरणे । छेदयति । डे अचिच्छेदत् । क्ते छेदितम् । च्छो यपि विच्छेद्य ॥

315 गदण् गर्जे । गर्जो मेघशब्दः । गदयति । डे अजगदत् । गद व्यक्तायां वाचि । गदति । णिगि गादयति । डे अजीगदत् ॥

अथ धान्तः ॥

316. अन्धण् दृष्ट्युपसंहारे । अन्धयति । सनि न बदनमिति नस्य द्वित्वप्रतिषेधाद्देरेव द्वित्वे अन्दिधयिषति ॥

अथ नान्ताश्चत्वारः ॥

317. स्तनण् गर्जे । गर्जो मेघशब्दः । स्तनयति । ड अतस्तनत् । अर्थोपदेशत्वात्षत्वाभावे तिस्तनयिषति । उणादौ दृषिपुषीतीत्नौ स्तनयित्नुः गदयित्नुश्च मेघः ७९७ । स्तन शब्दे । स्तनति । णिगि शब्दादन्यत्र न घटादित्वम् स्तानयति ॥

318. ध्वनण् शब्दे । ध्वनयति । डे अदध्वनत् । ध्वन शब्दे । ध्वनति । णिगि शब्दादन्यत्र घटादित्वाभावे ध्वानयति ॥

319. स्तेनण् चौर्ये । स्तेनयति । डे अषोपदेशत्वात्षत्वाभावे अतिस्तेनत् । अचि स्तेनः ॥

320. ऊनण् परिहाणे । ऊनयति । डे मा भवानूनिनत् । अचि ऊनः । क्ते ऊनितम् ॥

अथ पान्तास्त्रयः ॥

321. कृपण् दौर्बल्ये । कृपयति । डे अचकृपत् । नन्द्यादित्वादने कृपणः । स्त्री चेत् कृपणा । मृगयेति निपातनादनापवादेऽटि कृपा । कृपौङ् सामर्थ्ये । कल्पते । कृपण् अवकल्कने । कल्पयति ॥

322. रूपण् रूपक्रियायाम् । रूपक्रिया राजमुद्रादिरूपस्य करणम् । रूपयति । णके रूपकम् । अलि रूपम् । णिवेत्त्यासने रूपणा । रूपदर्शनं वा रूपक्रिया । निरूपयति निरूपणा ॥

323 क्षप 324 लाभण् प्रेरणे । क्षपयति । अचि क्षपा ॥

अथ भान्तः ॥

324. लाभण् । लाभयति । डे अललाभत् । अच्यचि वा लाभः । लभगिति लभ्या. । लभितम् विलम्भना । डुलभिंष् प्राप्तौ । लभते । णिगि लम्भयति ॥

अथ मान्ताः पञ्च ॥

325. भामण् क्रोधे। भामयति। ङे अबभामत्। भामि क्रोधे। भामते। णिगि ङे अबीभमत् ॥

326. गोमण् उपलेपने। गोमयति भूमिम्। ङे अजुगोमत्। उणादौ गम-दद्येति निपातनादये गोमयं गोशकृत् [३७०] ॥

327. सामण् सान्त्वने। सान्त्वनं प्रीणनम्। सामयति असासामत्। अपो-पदेशत्वात्षत्वाभावे सिसामयिषति ॥

328. श्रामण् आमन्त्रणे। श्रामयति। ङे अशश्रामत् ॥

329. स्तोमण् श्लाघायाम्। स्तोमयति। ङे अतुस्तोमत्। अलि स्तोमः। ज्योतिरायुर्भ्यामिति षत्वे अग्निष्टोमः ॥

अथ यान्तः ॥

330 व्ययण् वित्तसमुत्सर्गे। वित्तसमुत्सर्गस्त्यागः। गतावित्येके। व्ययति। ङे अवव्ययत्। अलि व्ययः। व्ययी गतौ। व्ययते व्ययति अव्ययीत्। णिगि व्याययति। वित्तेति धात्वन्तरमित्येके। वित्तयति वित्तितः वित्तयित्वा ॥

अथ रान्तास्त्रयोदश ॥

331. सूत्रण् विमोचने। विमोचनं मोचनाभावः ग्रन्थनमिति यावत्। सूत्रयति। ङे असुसूत्रत्। अत्यर्तीति यङि सोसूत्र्यते। अलि सूत्रम्। हेतुतच्छीलेत्यत्र सूत्रस्य वर्जनात्कर्मणोणि सूत्रकारः ॥

332. मूत्रण् प्रस्रवणे। मूत्रयति। ङे अमुमूत्रत्। अत्यर्तीति यङि मोमूत्र्यते ॥

333. पार 334 तीरण् कर्मसमाप्तौ। पारयति अपपारत्। अलि पारम्। साहिसातीति शे पारयः। क्ते पारितम्। णिवेत्तीत्यने पारणा ॥

334. तीर। तीरयति। ङे अतितीरत्। अच्यलि वा तीरम् ॥

335. कत्र 336 गात्रण् शैथिल्ये। कत्रयति। ङे अचकत्रत्। क्ते कत्रितः। अयं कर्त्रणित्येके। कर्त्रयति कर्त्रितम्। चन्द्रस्तु कर्तृणिति कर्तितं मन्यते। कर्तयति। कत्यणिति देवनन्दी। कत्ययति ॥

336 गात्र। गात्रयति। ङे अजगात्रत् ॥

337. चित्रण् चित्रक्रियाकदाचिद्दृष्ट्योः। चित्रयति आलेख्यं करोति कदाचित्पश्यति वेत्यर्थः। चैचित्र्यकरणार्थोऽयं न चित्रक्रियार्थ इत्यन्ये। तन्मते चित्रयति चैचित्र्यं सम्पादयति कदाचित्पश्यति वेत्यर्थः। क्ते चित्रितम्। णिवेत्तीत्यने चित्रणा ॥

338. छिद्रण् भेदे। छिद्रयति। ङे अचिच्छिद्रत्। अचि छिद्रम्॥

339. मिश्रण् संपर्चने। संपर्चनं श्लेषः। मिश्रयति। ङे अमिमिश्रत्। अचि मिश्रः॥

340. वरण् ईप्सायाम्। वरयति कन्याम्। ङे अववरत्। अचि वरः॥

341. स्वरण् आक्षेपे। स्वरयति। ङे अससवरत्। आक्षेपादन्यत्र ष्वृ शब्दोपतापयोः। स्वरति। णिगि स्वारयति॥

342. शारण् दौर्बल्ये। तालव्यादिः। शारयति। ङे अशशारत्। शरेति नन्दी। अशशरत्॥

343. कुमारण् क्रीडायाम्। कुमारयति। ङे अचुकुमारत्। अचि कुमारः। कुत्सितो मारोऽस्येति कमेरत उच्चेस्थारे कमतेर्वा [उणादौ ४०९]। लान्तोयमित्येके कुमालयति॥

अथ लान्ताः पञ्च॥

344. कलण् संख्यानगत्योः। कलयति। ङे अचकलत्। कलि शब्दसंख्यानयोः। कलते। णिगि कालयति। कलण् क्षेपे। कालयति गाः॥

345. शीलण् उपधारणे। उपधारणमभ्यासः परिचयो वा। शीलयति। ङे अशिशीलत्। अलि शीलम्। शील समाधौ। शीलति। णिगि ङे अशीशिलत्॥

346. वेल 347 कालण् उपदेशे। वेलयति। ङे अविवेलत्। अचि वेला। वेलृ चलने। वेलति॥

347. काल। कालयति। ङे अचकालत्। कालोपदेश इत्यर्थनिर्देश इत्येके॥

348. पल्यूलण् लवनपवनयोः। पल्यूलयति क्षेत्रं सबुसधान्यं वा। ङे अपपल्यूलत्। पल्पूलेत्येके। वल्यूलेत्यन्ये। पप्पूलेत्यपरे॥

अथ शान्तः॥

349. अंशण् समाघाते। समाघातो विभाजनम्। अंशयति रिक्थम्। अलि अंशः। चन्द्रो दन्त्यान्तमाह। व्यंसयति मयूरव्यंसकः॥

अथ पान्तास्त्रयः॥

350. पपण् अनुपसर्गः। पप इत्ययं धातुरनुपसर्गोदन्तो णिचमुत्पादयति। पपयति अपपपत्। गत्यर्थोयमित्येके। अनुपसर्ग इति किम्। प्रपपति। पर्ष बाधनस्पर्शनयोः। पषते पषति। पषण् बन्धने। पाषयति। तालव्यान्तोयमित्येके। केचित्त्विम तालव्यान्तमपीठ्य ध्यानशने पशेति धातुर्यानिर्देशात् स्पाशिभुजादि-

भानुपसर्गेशुरादिरदन्तः पशयति। अनुपसर्ग इति किम्। प्रपशति। तालव्यान्त एव थादन्त इत्यन्ये। पशयति पाशयति॥

351. गवेषण् मार्गणे। गवेषयति। डे अजगवेषत्। अनटि गवेषणम्॥

352. मृषण् क्षान्तौ। क्षान्तिस्तितिक्षा। मृषयति। डे अममृषत्। अनटि मृषणम्। मृषीच् तितिक्षायाम्। मृष्यते मृष्यति। मृषिण् तितिक्षायाम्। युजादेरिति वा णिनि मर्षयति मर्षते॥

अथ सान्तास्त्रयः॥

353. रसण् आस्वादनस्नेहनयोः। रसयति। डे अररसत्। अलि रसः। उणादौ व्यासिरसीत्यने रसना २६९। रस शब्दे। रसति। णिगि रासयति। घञि रासः॥

354. वासण् उपसेवायाम्। वासयति। डे अववासत्। णके वासकः। णिवेत्तीत्यने वासना। वसं निवासे। वसति। वसिक् आच्छादने। वस्ते। वसण स्नेहादौ। वासयति। डे अवीवसत्॥

355. निवासण् आच्छादने। निवासयति। डे अनिनिवासत्। सनि निनिवासयिषति। क्त्वि निवासयित्वा। वासण् उपसेवायाम्। निपूर्वस्य डे न्यववासत्। क्तो यपि निवास्य॥

अथ हान्ताः पञ्च॥

356. चहण् कल्कने। कल्कनं दम्भः। चहयति। डे अचचहत्। ञिणम्परे णिचि चहणः शाठ्ये इति वा दीर्घे अचाहि अचहि चाहं चाहम् चह चहम्। युवर्णेत्यलि विचहः। चह कल्कने। चहति। णिगि चाहयति। डे अचीचहत्॥

357. महण् पूजायाम्। महयति। डे अममहत्। पुंनाम्नीत्याधारे घे मह उत्सवः। गौरादित्वाड् ङ्याम् मही। मह पूजायाम्। महति। उणादौ महेर्णिद्वेतीने महिनं राज्यम्। भ्वादेस्तु माहिनं तदेव २८६। श्रुदक्षीत्याय्ये आमन्तेति णेरयि महयाय्योऽश्वमेधः ३७३। महिभ्यां टिदितीषे महिषः महिषी ५४७। स्वरेभ्य इति इः महिः [६०६]। द्रुहिवृहीति कतरि महान् ८८४॥

358. रहण् त्यागे। रहयति। डे अररहत्। अलि विरहः। रह त्यागे। रहति। णिगि राहयति॥

359 रहुण् गतौ। उदित्त्वान्ने रंहयति। अदन्तत्वबलादत इति लुक् बाधित्वानुपान्त्यस्याप्यतो ञ्णितीति वृद्धावर्तिरीति पौ रंहापयति। रहु गतौ। रंहति॥

360. स्पृहण् ईप्सायाम् । स्पृहेर्व्याप्यं वेति व्याप्यस्य वा संप्रदानत्वे पुष्पेभ्यः स्पृहयति । अकर्मकत्वाद्गत्यर्थेति कर्तरि क्ते पुष्पेभ्यः स्पृहितो मैत्रः । पक्षे पुष्पाणि स्पृहयति । कर्मणि क्ते पुष्पाणि स्पृहितानि मैत्रेण । डे अपस्पृहत् । शीङ्श्रद्धेत्या-लावामन्तेति णेरयि स्पृहाशीलः स्पृहयालुः । भीषिभूषीत्यङि स्पृहा । उणादौ भुट-क्षीत्याय्ये स्पृहयाय्यं घृतम् ३७३ ॥

अथ क्षान्तः ॥

361. रूक्षण् पारुष्ये । रूक्षयति । डे अरुरूक्षत् । अचि रूक्षः । अनटि वि-रूक्षणम् । क्त्वो यपि विरूक्ष्य ॥

अथादन्तेष्वेव कुणिमभिव्याप्यात्मनेपदिनः । तत्र गान्तः ॥

362. मृगणि अन्वेषणे । इदित्वादिङित इत्यात्मनेपदे मृगयते । मृगयेच्छेति शे निपातनात् मृगया । क्ते मृगितम् ॥

अथ थान्तः ॥

363. अर्थणि उपयाचने । अर्थयते । पूर्वाचार्यानुरोधाददन्तेष्वस्य पाठः । एवं मन्त्रिगर्व्योरपि । केचित्त्वदन्तपाठबलादतो लुकं बाधित्वानुपान्त्यस्यापि ञ्णितीति वृद्धावर्तिरीरीति पौ अर्थापयते मन्त्रापयते गर्वापयते इत्याहुः । डे आर्तथत । सनि अर्तिथयिषते । क्ते अर्थितम् । अचि अर्थः । णिवेत्त्यासेत्यने प्रार्थना ॥

अथ दान्तः ॥

364. पदणि गतौ । पदयते । डे अपपदत् । पदिंच् गतौ । पद्यते । णिगि उपपादयति ॥

अथ मान्तः ॥

365. संग्रामणि युद्धे । संग्रामयते शूरः । असंग्रामयत । सन्यङोपदेशा-त्त्वात्षत्वाभावे सिसंग्रामयिषते । अचि पुंनाम्नीत्याधारे घे वा संग्रामः । क्त्वि संग्रामयित्वा । अयं परस्मैपदीत्येके । संग्रामयति ॥

अथ रान्तास्त्रयः ॥

366. शूर 367 वीरणि विक्रान्तौ । शूरयते । डे अशुशूरत् । अचि शूरः । शूर्दिन् स्तम्भे । शूर्यते । णिगि डे अशुशूर्दत् ।

367. वीर । वीरयते । डे अविवीरत् । अचि वीरः । य एचेति भावे ते वीर्यम् ॥

368. सत्रणि संदानक्रियायाम् । संतानक्रियायामित्येके । सत्रयते शत्रून् । ङे अससत्रत् । सन्यपोपदेशत्वात्पत्वाभावे सिसत्रयिषते ॥

अथ लान्तः ॥

369. स्थूलणि परिबृंहणे । परिबृंहणं पीनत्वम् । स्थूलयते । ङे अतुस्थूलत् । सन्यपोपदेशत्वात्पत्वाभावे तुस्थूलयिषते । अचि स्थूलः ॥

अथ वान्तः ॥

370. गर्वणि माने । गर्वयते । ङे अजगर्वत् । अलि गर्वः । गर्व दर्पे । गर्वति ॥

अथ हान्तौ ॥

371. गृहणि ग्रहणे । गृहयते । ङे अजगृहत् । शीङ्श्रद्धेत्यालौ गृहयालुः । क्ते गृहितम् ॥

372. कुहणि विस्मापने । कुहयते । ङे अचुकुहत् । णके कुहकः । भिदादि कुहा नाम नदी । णिवेत्तीत्यने कुहना दम्भः । उणादौ मिवमीत्युके कुहकमाश्चर्यम् ५१ । पृकाहृपीति किदुः कुहुर्नष्टचन्द्रामावास्या ७२९ । नृतिशृधीति किदूः कुहूः सैव ८४४ ॥ अवसिता अदन्ताः ॥

अथ विकल्पितणिचो युजादयः ॥

373. युजण् संपर्चने । युजादेरिति वा णिचि योजयति । पक्षे न्याय्यविकरणः शव् योजति । युजिंच् समाधौ । युज्यते । युजूंपी योगे । युङ्क्ते युनक्ति । इह युजादीनां नियतो णिज्विकल्पश्चुरादीनां तु यथादर्शनं णिजनित्य इत्युक्तमेव ॥

अथेदन्तास्त्रयः ॥

374. लीण् द्रवीकरणे । लियो नोन्त इति नेन्ते घृतं विलीनयति । पक्षे नामिन इति वृद्धौ विलाययति । लीङ्लिनोर्वेत्यात्वमस्यापीत्येके । तन्मते वात्वे लो ल इति वा लेन्ते घृतं विलालयति । पक्षेर्तिरीति पौ विलापयति । लीङ्लिनोर्वेत्यात्मनेपदमात्वं चास्यापि णिच्यपीत्येके कस्त्वामुल्लापयते आलापयते अपलापयते । णिजभावे विलयति लयति । लींङच् श्लेषणे । लीयते । लींश् श्लेषणे । लिनाति ॥

375. मीण् मतौ । मतिर्मननम् । गताविलन्ये । माययति मयति । मींङच् हिंसायाम् । मीयते । मींग्श् हिंसायाम् । मीनाति मीनीते ॥

376. प्रीगण् तर्पणे । णित्त्वस्य णिजभावे फलवत्कर्तर्यात्मनेपदार्थत्वाण्णिचि धूग्प्रीगोरिति नेन्ने शेषादिति परस्मैपदे प्रीणयति । क्र्यादेरेव नमिच्छन्त्येके । तन्मते नामिन इति वृद्धौ प्राययति । पक्षे प्रयते प्रयति । प्रींङ्च् प्रीतौ । प्रीयते । प्रींग्श् तृप्तिकान्त्योः । प्रीणीते प्रीणाति ॥

अथ ऊदन्तः ॥

377. धूगण् कम्पने । धूग्प्रीगोरिति ने धूनयति । नं नेच्छन्त्येके धावयति । पक्षे णित्वात्फलवत्कर्तर्यात्मनेपदम् । अन्यत्र तु शेषादिति परस्मैपदम् धवते धवति । धूग्ट् कम्पने । धूनुते धूनोति । धूत् विधूनने । धुवति । धूग्श् कम्पने । धुनीते धुनाति ॥

अथ ऋदन्तः ॥

378. वृग्ण् आवरणे । वारयति । पक्षे णित्त्वादुभयपदे वरते वरति । वृग्ट् वरणे । वृणुते वृणोति । वृङ्श् संभक्तौ । वृणीते ॥

अथ ॠदन्तः ॥

379. जॄण् वयोहानौ । जारयति । णिवेत्यासे जारणा । पक्षे जरति । ज्रीति नन्दी । ज्राययति ज्रयति । जॄषू जरसि । जीर्यते । जॄश् वयोहानौ । जृणाति ।

अथ कान्तौ ॥

380. चीक 381 शीकण् आमर्षणे । चीकयति चीकति ॥

381. शीकिस्तालव्यादिः । शीकयति शीकति । डे अशीशिकत् । शीकृङ् सेचने । शीकते । णिगि डे ऋदित्वाद्ध्रस्वाभावे अशिशीकत् ॥

अथ गान्तः ॥

382. मार्गण् अन्वेषणे । मार्गयति मार्गति अममार्गत् ॥

अथ चान्ताश्चत्वारः ॥

383. पृचण् संपर्चने । संपर्चयति संपर्चति । यदि परीपृच्छ्यते । पृचैङ् संपर्चने । संपृक्ते । पृचैप् संपर्के । संपृणक्ति ॥

384. रिचण् वियोजने च। चकारात्संपर्चने। रेचयति रेचति। रिचूंपी विरेचने। रिङ्क्ते रिणक्ति॥

385. वचण् भाषणे। संदेशने इत्येके। वाचयति वचति। यजादीत्यत्र यौजादिकस्याग्रहणाद् य्वृदभावे क्ये वच्यते। ङे अवीवचत्। वचंक् भाषणे। वक्ति। क्ये उच्यते॥

386. अर्चिण् पूजायाम्। अर्चयति। पक्षे इदित्त्वादात्मनेपदे शवि अर्चते। अर्च पूजायाम्। अर्चति॥

अथ जान्तौ॥

387. वृजैण् वर्जने। वर्जयति वर्जति। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् अपवृक्तः अपवृक्तवान्। घञि वर्गः। वृजैकि वर्जने। वृक्ते॥

388. मृजौण् शौचालंकारयोः। मृजोऽस्येति वृद्धौ मार्जयति। णिवेत्तीत्यने मार्जना। क्ते सेट्क्तयोरिति णेर्लुकि मार्जिता रसाला। मर्जितेति रूढेः। पक्षे मार्जति। औदित्त्वाद्वेट् मार्जिता मार्ष्टा। वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् मृष्टः मृष्टवान्। मृजौक् शुद्धौ। मार्ष्टि॥

अथ ठान्तः॥

389. कठुण् शोके। उदित्त्वान्ने कण्ठयति उत्कण्ठति। कठुङ् शोके। कण्ठते उत्कण्ठते॥

अथ थान्ताश्चत्वारः॥

390. श्रन्थ 391 ग्रन्थण् संदर्भे। संदर्भो बन्धनम्। श्रन्थयति श्रन्थति। ग्रन्थयति ग्रन्थति। श्रथुङ् शैथिल्ये। श्रन्थते। ग्रथुङ् कौटिल्ये। ग्रन्थते। श्रन्थश् मोचनप्रतिहर्षयोः। श्रथ्नाति। ग्रन्थश् संदर्भे। ग्रथ्नाति॥

392. क्रथ 393 आर्दिण् हिंसायाम्। क्राथयति चौरस्योत्क्राथयति क्रथति। क्रथ हिंसार्थः। णिगि घटादित्वाद्ध्रस्वे चौरमुत्क्रथयति॥

अथ लाघवार्थं थान्तमध्ये एवार्थानुगुण्येन दान्तः॥

393. आर्दि। इदित्त्वादस्य णिजभावे आत्मनेपदे न सार्थकत्वाण्णिनि शेषादिति परस्मैपदे अर्दयति अर्दते। परस्मैपद्ययमित्येके। अर्दति। अर्द गतियाचनयोः। अर्दति॥

394. श्रथण् बन्धने च । चकाराद्धसायाम् । मोक्षणे इत्येके । श्राथयति श्रथति । अयं श्रन्थण् हिंसार्थ इत्यन्ये । श्रन्थयति श्रन्थति ॥

अथ दान्ताश्चत्वारः ॥

395. वदि भाषणे । संदेशने इत्यन्ये । वादयति संवादयति। पक्षे इदित्त्वादात्मनेपदे वदते । क्ये वद्यते । वद व्यक्तायां वाचि । वदति । यजादित्वाद् य्वृति उद्यते ॥

396. छदण् अपवारणे । छादयति छदति । छदण् संवरणे । ऊर्जने घटादित्वाद्ध्रस्वे छदयति ॥

397. आङः सदण् गतौ । आङः परः सद इत्ययं धातुर्गतावर्थे युजादिः । आसादयति आसीदति । आसदतीत्येके । अनुस्वारेत्त्वान्नेडित्यन्ये आसत्ता आसात्सीत् । आङोन्यत्र सीदति । गतेरन्यत्र सीदति । षद्लृं विशरणादौ । असदत् ॥

398. छृद संदीपने । छर्दयति छर्दति । कृतचृतेत्यत्र तृदसाहचर्येण रुधादेरेव ग्रहणात्सादाविड्विकल्पाभावे छर्दिष्यति । ऐदिदयमित्येके । डीयश्व्यैदिति क्तयोर्नेट् छृण्णः छृण्णवान् । ऊछृदृपी दीप्तिदेवनयोः । छृन्त्ते छृणत्ति ॥

अथ धान्तः ॥

399. शुन्धिण् शुद्धौ । शुन्धयति शुन्धते । अणिदिदित्येके शुन्धति । क्ते शुन्धितम् । शुधंच् शौचे । शुध्यति ॥

अथ नान्तौ ॥

400. तनूण् श्रद्धाघाते । श्रद्धोपकरणयोरित्यन्ये । तानयति तनति । क्त्वि ऊदित्त्वादिट् तान्त्वा तनित्वा । वेट्त्वात् क्तयोर्नेट् नितान्तः नितान्तवान् । तन्व्यधीति णे तानः श्रद्धाहीनो जनः । तनूयी विस्तारे । तनुते तनोति । क्ते ततः । उपसर्गाद्दैर्घ्ये । उपसर्गपूर्वस्तनू दैर्घ्येऽर्थे युजादिः । आतानयति वितानयति प्रतानयति आतनति वितनति प्रतनति । अन्यत्र तनोति । चन श्रद्धोपहिंसनयोरिति चान्द्रं पारायणम्॥

401. मानण् पूजायाम् । मानयति मानति । अयं मनणित्येके मानयति मनति। मानि पूजायाम् । मीमांसते ॥

अथ पान्तास्त्रयः ॥

402. तपिण् दाहे । तापयति । पक्षे इदित्त्वादात्मनेपदे तपते । तपं संतापे । तपति । तपिंच् ऐश्वर्ये वा । तप्यते ॥

403. तृपण् प्रीणने। संदीपने इत्येके। तर्पयति तर्पति। क्ते तृपितम्। अयं चृतण् दृपण् संदीपने इत्येके। चर्तयति चर्तति। दर्पयति दर्पति। दृपौन् हर्षमोहनयोः। दृप्यति। तृपौच् प्रीतौ। तृप्यति। तृपट् प्रीणने। तृप्नोति॥

404. आप्लृण् लम्भने। लम्भनं प्राप्तिः। आपयति आपति। लृदित्त्वादङि आपत्। क्ते आपितम्। वाप्नोरिति यपि णेर्वायस्यापीत्येके प्रापय्य प्राप्य वा गतः। आप्लृंट् व्याप्तौ। आप्नोति॥

अथ भान्तः॥

405. दृभैण् भये। दर्भयति दर्भति। ऐदित्त्वात् क्तयोर्नेट् दृब्धः दृब्धवान्। दृभैत् ग्रन्थे। दृभति॥

अथ रान्तः॥

406. ईरण् क्षेपे। गतावित्येके। क्षेपः प्रेरणम्। ईरयति ईरति। ईरिक् गतिकम्पनयोः। ईर्ते॥

अथ षान्ताश्चत्वारः॥

अथ सान्तः ॥

411. हिसुण् हिंसायाम्। उदित्त्वान्ने हिंसयति हिंसति। हिसुप् हिंसायाम्। हिनस्ति ॥

अथ हान्तौ ॥

412. गर्हण् विनिन्दने। गर्हयति गर्हति। गर्हि कुत्सने। गर्हते ॥

413. षहण् मर्षणे। षः स इति सत्वे साहयति।

सहति कलभेभ्यः परिभवम् ॥

षहि मर्षणे। सहते ॥

बहुलमेतन्निदर्शनम्। यदेतद्भ्वत्यादिधातुपरिगणनं तद्बाहुल्येन निदर्शनत्वेन ज्ञेयम्। तेनात्रापठिता अपि क्रुविप्रभृतयो लौकिकाः स्तम्भूप्रभृतयः सौत्राश्चुलुम्पादयश्च वाक्यकरणीया धातव उदाहार्याः। वर्धते हि धातुगणः। यल्लक्ष्यम्।

मिलन्त्याशासु जीमूता विक्रुवन्ते दिवि महाः।
उपक्षपयति प्रावृट् क्षीयन्ते कामिविमहाः ॥ इत्यादि।
मुसलक्षेपहुंकारस्तोमैः कलमखण्डिनि।
कुचविष्कम्भमुत्तभ्नन्निस्कुभ्नातीव ते स्मरः ॥
नीपानन्दोलयन्नेष प्रेङ्खोलयति मे मनः।
पवनो वीजयन्नाशा ममाशामुच्चुलुम्पति ॥
तावत्खरः प्रखरमुल्ललयांचकार ॥

यद्वा भूवादिगणाष्टकोक्ताः स्वार्थणिजन्ता अपि बहुलं भवन्ति। चुरादिपाठस्तु निदर्शनार्थः। यदाहुः।

निवृत्तप्रेषणाद्धातोः प्राकृतेर्थे णिजिष्यते ॥ लक्ष्यम्।

रामो राज्यमकारयत् ॥

अकरोदित्यर्थः। रञ्जयति वस्त्रम् रजतीत्यर्थः। भेदयति कुन्यान् भिनत्तीत्यर्थः। तापयति वाचयति वाहयति घातयति तपति वक्ति वहति हन्तीत्यर्थः। यद्वा प्रयोज्यव्यापारेपि प्रयोक्तृव्यापारानुप्रवेशो णिगं विनापि बुद्ध्यारोपाद्बहुलं भवति।

जजान गर्भं मघवा इन्द्रः ॥

अजीजनदित्यर्थः।

एकं द्वादशधा जज्ञे ॥

जनितमित्यर्थः । षड्भिर्हलैः कृषति कर्षयतीत्यर्थः ।

वान्ति पर्णशुषो वाता वान्ति पर्णमुचोपरे ।
वान्ति पर्णरुहोप्यन्ये ततो देवः प्रवर्षति ॥ इति ।

अथवा नाम्नो णिज् बहुलमित्येव सिद्धेस्तत्र सूत्रच्छिद्रान्धदण्डादय उदाहरणार्थाः। तेनादन्तेष्वनुक्ता अपि बहुलं द्रष्टव्याः । तेन स्कन्ध समाहारे ऊप छुरणे स्फुट प्रकटभावे वसं निवासे इत्यादयोपि भवन्ति । तथा ओजयत्योजः ।

तडित्खचयतीवाशाः ॥
पांसुर्दिशां मुखमतुत्थयदुत्थितोद्रेः ॥ इति ।

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते स्वोपज्ञधातुपारायणे स्वार्थे णिजन्तो णिचुरादिगणः संपूर्णः ॥ समर्थितं चेदं धातुपारायणमिति ॥

ROOTS.

[The roots are arranged in Alphabetical order first of the final and then of the initial letter, etc. Those not acknowledged by the author are given between brackets, and the same is done with the figures relating to quotations. The Anubandha *u* is represented by न् inserted before the last consonant. The Anusvāra and the Visarga have their places fixed between *au* and *k*, *f* signifies '*in fine*'.]

ROOTS.

क्री IX, 1
(क्षी IX, 34)
डी विहायसां गतौ I, 588 (IV, 106)
डी गतौ IV, 106 (I, 588)
दी IV, 101
(दीधी II, 47)
धी IV, 102
नी I, 884
पी IV, 108
प्री प्रीतौ IV, 110 (IX, 3. X, 376)
प्री तृप्तिकान्त्योः IX, 3 (IV, 110 X, 376)
प्री तर्पणे X, 376 (IV, 110 IX, 3)
भी III, 3
भ्री IX 36
मी हिंसायाम् IV, 103 IX [illegible] (X, 375)
मी मतौ X, 375
री स्रवणे IV, 104 (IX, 18)
री गतिरेषणयोः IX, 18 (IV, 104)
ली श्लेषणे IV, 105 IX 19 (X 374)
ली द्रवीकरणे X, 374 (IV 105 IX 19)
(ल्पी IX 21)
व्ली IX, 21
वी II 38
(वेवी II, 47)
व्री IV, 107 IX, [illegible]
श्री IX, 20
शी II, 47 (II, [illegible])
श्री IX 1
ह्री III 4
उ I [illegible]
ऊर्णु II [illegible]

कु I, 590. II, 28 VI, 118
क्ष्णु II, 26
क्ष्णु II, 24
(खु I, 593)
गु शब्दे I, 591 (VI, 113)
गु पुरीषोत्सर्गे VI, 113 (I, 591)
घु I, 592
ङु I, 593
च्यु गतौ I, 594 (X, 154)
च्यु सहने X, 154
(छ्यु I, 594, MS. C)
जु I 596
ज्यु I, 595
तु II, 21
दु गतौ I 12 (X, 12)
दु उपतापे X, 12 (I, 12)
धु II 19
द्रु गतौ I, 13
(द्रु हिंसायाम X, 26)
(धु X, 6)
प्रु I, 16 VI, 114
नु II 23
प्रु I, [illegible]
प्लु I, 598
यु मिश्रणे II, 22 (IX, 6 X, 237)
यु बन्धने IX, 6. (II, 22 X, 237)
यु जुगुप्सायाम X, 237 (II, 22 IX. 6)
रु गतौ रेषणे च I, [illegible]. (II, 27)
रु शब्दे II, 27 (I, [illegible])
लु I 11
ष्ठु X, 11
सु प्रसवैश्वर्ययोः I 17 II, 29 (X, 1)
सु अभिषवे X 1 (I, 17. II, 29)
स्नु IX 7

टिक् I, 633
टीक् I, 634
ढौक् I, 627
तक् I, 51
तन्क् I, 52
तर्क् X, 201 (X, 176)
तिक् गतौ I, 632
तिक् हिंसायाम V, 16
त्वन्क् I, 624
त्रौक् I, 628
द्रेक् I, 614
धक्क् X, 7
ध्रेक I, 615
नक्क् X, 6
निष्क X, 252
फक्क I, 50
बुक्क् भाषणे I, 54 (X, 156)
बुक्क् भषणे X, 156
ब्लेष्क् X, 280
मन्क् I, 609
मस्क् I, 631
रक् X, 157
रेक् I, 616
लक् X, 158
लोक् दर्शने I, 612 (X, 200)
लोक भासे X, 200 (I, 612. X, 176)
वन्क् I, 608
वल्क X, 5
वस्क् I, 630
वृक I, 620
शक मर्षणे IV, 137 (V, 15)
शक शक्तो V, 15 (I, 879)
शन्क I, 617
शीक् सेचने I, 611 (X, 381)
शीक् आमर्षणे X, 381 (I, 611)
शुक् I, 53
श्वनक् I, 625
श्लन्क् I, 626
श्लोक् I, 613
ष्वनक I, 623
ष्वल्क् X, 4
ष्टक् I, 1017
ष्वष्क् I, 629
सेक I, 635
स्तक I, 1018
स्तेक् I, 636
हिक्क I, 889 (X, 250)
हिष्क X, 250
इख I, 74
इन्ख् I, 75
ईन्ख् I, 76
उख् I, 63
ओख् I, 55
कक्ख I, 62
कख् I, 1021
(खक्ख् I, 62)
णख् I, 65
दुःख् X, 282 (X, 278 f)
द्राख् I, 58
ध्राख I, 59
नख् I, 64
मख् I, 67
मन्ख् I, 70
रख् I, 68
रन्ख् I, 71
राख् I, 56
रिन्ख् I, 73
लख् I, 69
लन्ख् I, 72
लाख् I, 57
लिख् VI, 22

घग् I, 66
(घन्ग I, 90)
शाग् I, 60
श्लाग् I, 61
सुग् X, 281 (X, 278 f., 286)
अग् I, 1022
अङ्ग् X, 283
अन्ग् I, 83
इन्ग् I, 87
उन्ग् I, 88
(कग् is found in Hem. S'abd. IV, 2, 25 कगेवतू? but styled sautra by the comm
जुन्ग् I, 93
तन्ग् I, 80
तिग् V, 17
त्वन्ग् I, 91
मन्ग् I, 85
मार्ग् X, 382
मृग् X, 362
युन्ग् I, 92
रग् शङ्कायाम् I, 1023 (X, 160)
रग् आस्वादने X, 159
रन्ग् I, 78
रिन्ग् I, 89
लग् सङ्गे I, 1024 (X, 160)
लग् आस्वादने X, 160
लन्ग् I, 79
लिन्ग् गतौ I, 90 (X, 161)
लिन्ग् चित्रीकरणे X, 161 (I, 90)
वन्ग् I, 84
वल्ग् I, 77
श्रुन्ग I, 94
श्रन्ग् I, 81
श्लन्ग I, 82
षग् I, 1027
ष्ठग् I, 1029
सग् I, 1028
स्थग् I, 1030
स्वन्ग् I, 86
ह्नग् I, 1025
ह्लग् I, 1026
अघ् X, 284
अन्घ् I, 639
(अर्घ I, 564)
गन्ध I, 95
(घग्घ I, 95)
(तिघ् V, 18)
(दघ् V, 26)
दन्घ् I, 96
द्राघ् I, 644
(मन्घ् मण्डने I, 98)
मन्घ् गत्याक्षेपे कैतवे च I, 641
रन्घ् गतौ I, 637 (X, 203)
रन्घ् भासे X, 202 (I, 638. X, 176)
राघ् I, 642
लन्घ् शोषणे I, 98
लन्घ् गतौ I, 638 (I, 98. X, 203)
लन्घ् भासार्थे X, 203 (I, 638. X, 176)
लाघ I, 643
वन्घ् I, 640
([व] पघ् V, 18)
शिन्घ I, 97
श्लाघ् I, 645
सघ् V, 18
स्तिघ् V, 28
(अच I, 890)
अञ्च् पूजायां गतौ च I, 105 (I, 890. X, 163)

अञ्च् अव्यक्ते शब्दे गतौ च I, 890
अञ्च विशेषणे X, 163
(अन्च् I, 890)
अर्च् I, 104 X, 336 (X, 407)
उच् IV, 33 (IV, 98 f)
ऋच् VI, 26
कच I, 649
कन्च् I, 650
कुच् शब्दे तारे I, 100
कुच् सपर्चनादौ I, 961 (I, 100. VI, 117)
कुच् सकोचने VI, 117
कुञ्च् I, 102
क्रुञ्च् I, 101
(खच् IX, 49. X, 413 f)
शुच् I, 117
ग्लुच I, 113
ग्लुञ्च I, 115
चञ्च I, 107
(चर्च् परिभाषणे VI, 24 X, 162)
चर्च् अध्ययने X, 162
जर्च् VI, 23
झर्च् VI, 24
तञ्च् गतौ I, 108
तञ्च् संकोचने VII, 12
त्वच् VI, 25
त्वञ्च् I, 109
(पच् व्यक्तीकरणे I, 657)
पच् पाके I, 892 (II, 34, 45 f)
पन्च् व्यक्तीकरणे I, 657 .(X, 13)
पन्च् विस्तारे X, 13 (I, 657 X, 1)
पिच् X, 12
पृच् II, 50. VII, 10. X, 383
मच् I, 654
मञ्च् I, 110
मन्च् I, 656 (I, 110)
(मर्च X, 21)
(मुच् कल्कने I, 654 X, 164)
मुच् मोक्षणे VI, 6 (I, 655. X, 164)
मुच प्रमोचने X, 164
मुञ्च I, 111
मुन्च् I, 655
म्रुच् I, 113
म्रुञ्च् I, 112
म्लुच् I, 114
याच् I, 891
रच X, 285 (X, 278 f)
रिच विरेचने VII, 2 (X, 384)
रिच सपर्चने X, 384 (VII, 2
रुच् I, 938
लुञ्च I, 103
लोच् दर्शने I, 646 (X, 204)
लोच् भासार्थे X, 204 (I, 646. X, 176)
वच् II, 38 X, 385 (413 f)
वञ्च् गतौ I, 106 (X, 239)
वञ्च प्रलम्भने X, 239 (I, 106 X, 253)
वर्च् I, 653
विच् VII, 3 (III, 13)
वृच् VII, 11
व्यच् VI, 118
व्रश्च् VI, 27
शच् I, 648
शुच् शोके I, 99 (IV, 138)
शुच् पूतिभावे IV, 138
श्वच् I, 651
श्वन्च् I, 652
(सच् समवाये I, 340)
सच सेचने I, 647 (I, 340)

(ध्रोज I, 663 X, 126, 113f.)
वृज वर्जने II, 58 X, 397
वृज् वरणे वर्जने वा VII, 11
व्रज गतौ I, 137 (II, 31 X, 24)
व्रज् मार्गणसंस्कारगत्योः X, 24 (I, 137. II, 31)
शिञ्ज् II, 55
सञ्ज I, 173
सभाज X, 288 (X, 286)
सर्ज I, 143, (X, 165)
सस्ज् I, 138
सृज IV, 112 VI, 35
स्फूर्ज I, 149
(स्वञ्ज परिष्वङ्गे I, 667, MS C)
स्वञ्ज सङ्गे VI, 157
उज्झ VI, 11
झर्झ् VI, 40
अट I, 194
अट्ट X, 37
अड्ड् I, 674
इट I, 196
कट वर्षावरणयोः I, 174
कट गतौ I, 198, 200
कनट I, 199
किट उत्रासे I 177
किट गतौ I, 197
कीट X, 46
कुट कौटिल्ये VI, 112 (X, 240)
कुट प्रतापने X, 240
कुट्ट X, 31
कुण्ट् I, 201
कुट अप्रमादे X, 254
कुट दाहे X, 291 (X, 254)
खट I, 186
खट्ट X, 42
खिट I, 178 (X 294)
खेट X, 294
खोट X, 295
गोष्ट् I, 671
घट चेष्टायाम् I, 1000 (X, 169, 215)
घट संघाते X, 169 (X, 215)
घट भासार्थ X, 215 (X, 176)
घट्ट् I, 668 X, 41
घण्ट् X, 216 (X, 176)
घुट् परिवर्तने I, 939
घुट प्रतीघाते VI, 120
चट X, 167 (I, 209 X, 169f)
चिट I, 191
चुट अल्पीभावे I, 203
चुट छेदने VI, 121 X, 28 (I, 203)
चुट्ट X, 33
चुण्ट् अल्पीभावे I, 204
चुण्ट् छेदने X 29 (I, 203)
चेष्ट I, 670
छुट VI, 122 X, 30 (I, 203)
जट I 181
झट I, 182
तट I, 185
तुट कलहकर्मणि VI, 124
तुट छेदने X, 27 (I, 203)
त्रुट VI, 123 X, 255 (I, 203)
नट नृत्तौ I, 187 (I, 1033 X, 26, 216)
नट नतौ I, 1033 (I, 187, 1000 X 26)
नट अवस्यन्दने X, 26 (I, 187, 1033)
(नट भासार्थे X, 216)
पट गतौ I, 195 (X, 212, 292)
पट भासार्थ X, 212 (I, 195 X, 176, 292)

हेट् I, 193
अठ् I, 227
अन्ठ् I, 681
उठ् I, 218
एठ् I, 675
कठ् I, 216
कन्ठ् I, 678. X, 389
कुन्ठ् I, 224
गुन्ठ् X, 54
पठ् I, 213
पिठ् I, 221
मठ् I, 215
मन्ठ् I, 677
मुन्ठ् I, 679
रठ् I, 212
रुठ् उपघाते I, 219
(रुठ् प्रतीघाते I, 940)
(रुन्ठ् स्तेये I, 207)
रुन्ठ् गतौ I, 228
लुठ् उपघाते I, 220 (I, 228, 942. VI, 128)
लुठ् प्रतीघाते I, 942 (VI, 128)
लुठ् संश्लेषणे VI, 28, (I, 220, 942)
(लुन्ठ् स्तेये I, 207)
लुन्ठ् गतिप्रतीघाते? I, 225
(लुन्ठ् गतौ I, 228)
वठ् I, 214
वन्ठ् I, 680
(शुन्ठ् X, 93)
शठ् हिंसासंक्लेशयोः? I, 222 (X, 49, 256, 298)
शठ् संस्कारगत्योः X, 49 (I, 222. X, 298)
शठ् श्लाघायाम् X, 256
शठ् सम्यग्भाषणे X. 298 (I, 222)
शुठ् गतिप्रतीघाते I, 223 (X, 52)
शुठ् आलस्ये X, 52 (I, 223)
(शुन्ठ् गतिप्रतीघाते I, 223)
शुन्ठ् शोषणे I, 226. X, 53.
श्वठ् संस्कारगत्योः X, 50 (I, 222. X, 299)
श्वठ् सम्यग्भाषणे X, 299
श्वन्ठ् X, 51 (I, 222. X, 299)
हठ् I, 217
हेठ् विबाधायाम् I, 676 (IX, 37)
हेठ् भूतप्रादुर्भावे IX, 37
अड् उद्यमे I, 253
(अड् व्याप्तौ V, 26)
अड्ड् I, 257
ईड् II, 56. X, 69
ओलन्ड् X, 57
कड् VI, 45 (I, 255)
कड्ड् I, 256
कन्ड् मदे I, 255, 687
कन्ड् भेदे? X, 62 (I, 687)
कुड् VI, 130
(कुन्ड् वैकल्ये I, 201)
कुन्ड् दाहे I, 690 (VI, 130. X, 63)
कुन्ड् रक्षणे X, 63 (I, 690. VI, 130)
कूड् VI, 129
क्रीड् I, 243
(क्ष्विड् I, 300, 945)
खड् X, 60
खन्ड् मन्थे I, 688
खन्ड् भेदे X, 61 (I, 688)
खुन्ड् गतिवैकल्ये I, 689
(खुन्ड् खण्डने I, 689. X, 62)
(खेड् X, 294)
खोड् प्रतीघाते I, 251
(खोड् क्षेपे X, 295)
गड् I, 1034

गन्ड् I, 232 (I, 310)
(गुड् प्रतीघाते VI, 120)
गुड् रक्षायाम् VI, 131
गुन्ड् X, 64 (VI, 131)
चन्ड् I, 697. X, 70
चुड्ड् I, 258
(चुन्ड् अल्पीभावे I, 204)
चुन्ड् छेदने X, 65
जुड् गतौ VI, 42 (VI, 132)
जुड् बन्धे VI, 132
जुड् प्रेरणे X, 71
(तड् भासार्थः X, 216)
तड् आघाते X, 59
तन्ड् I, 686
तुड् I, 244, 695. VI, 133
(तुड्ड् I, 244)
तूड् I, 245
तोड् I, 246
तौड् I, 242
त्रुड् निमज्जने VI, 142
(त्रुड् छेदने X, 255)
थुड् VI, 135
दण्ड् X, 300 (X, 413 f.)
दुड् VI, 140
द्राड् I, 698
ध्राड् I, 699
(नड् X, 26)
पन्ड् गतौ I, 682 (X, 68)
(पन्ड् संघाते X, 68)
पिन्ड् I, 684. X, 68
पीड् X, 58
पुन्ड् I, 229
पृड् VI, 43
भन्ड् परिभाषणे I, 693 (X, 67)
भन्ड् कल्याणे X, 67 (I, 693, 722)
भुन्ड् I, 696
मुड् VI, 139
मन्ड् भूषायाम् I, 231. X, 66 (I. 692)
मन्ड् वेष्टने I, 692 (I, 231. X, 66)
मुन्ड् प्रमर्दने° I, 230 (I, 694)
मुन्ड् मज्जने I, 694 (I, 230)
मृड् VI, 44 IX, 38
मेड् I, 235
म्रेड् I, 236
म्लेड् I, 237
यौड् I, 234
रोड् I, 240
रौड् I, 241
लड् विलासे I, 254 (I, 1036. X, 55, 273)
लड् जिह्वोन्मन्थने I, 1036 (I, 254. X. 55, 273)
लड् उपसेवायाम् X, 55 (I, 254, 1036)
(लन्ड् उत्क्षेपे X, 57)
(लन्ड् भासार्थः X, 216)
(लुड संश्लेषणे VI, 128)
लुड् संवरणे VI, 134
लोड् I, 238
लौड् I, 239
वन्ड् वेष्टने I, 691 (I, 231)
वन्ड् विभाजने X, 47
वाड् I, 701
विड् I, 252
वुड् VI, 137
व्रीड् IV, 8
व्रुड् VI, 138
शन्ड् I, 685
शाड् I, 700
शौड् I, 233
स्थुड् VI, 136
(स्फुन्ड् विकसने I, 669)

स्फुनड् परिहासे X, 56
हिन्ड् I, 704
हुड् गतौ I, 247
हुड् निमज्जने (संघाते) VI, 141
हुन्ड् I, 683
हूड् I, 248
(हेड् विवाधायाम् I, 193)
हेड् अनादरे I, 702
हेड् वेष्टने I, 1035 (I, 702)
होड् I, 703
हौड् I, 250
हूड् I, 249
अण् शब्दे I, 259
(अण् प्राणने IV, 121)
ओण् I, 273
कण् शब्दे I, 270 (I, 1039. X, 170)
कण् गतौ I, 1038 (I, 270, 1039. X, 170
कण् निमीलने X, 170
कर्ण् X, 304
कुण् शब्दोपकरणयोः VI, 52 (X, 307)
कुण् आमन्त्रणे X, 307
कूण् X, 257
क्षण् I, 271
गण् X, 306
गुण् X, 308
(घण् VIII, 7)
घिन्ण् I, 705
घुण् I, 708. VI, 53 (I, 709. VI, 54)
घुन्ण् I, 706
घूर्ण् I, 709. VI, 54
(घृण् VIII, 7)
घृन्ण् I, 707
चण् शब्दे I, 272 (I, 1040)
चण् गतौ I, 1040 (I, 272)
चुण् VI, 143
चूण् X, 74 (X, 305)
चूर्ण् X, 72
तुण् VI, 47.
तूण् संकोचने X, 75, 305
तूण् पूरणे X, 258
द्रुण् VI, 49
धण् I, 267
ध्रण् I, 269
ध्वण् I, 268
पण् I, 710
पर्ण् X, 303
पुण् VI, 50
पूण् X, 77
पृण् VI, 46
पैण् I, 277
फण् I, 1037 (I, 1000, 1039)
बण् I, 263
भण् I, 264
भ्रण् I, 265
भ्रूण् X, 259
मण् I, 266
मुण् VI, 51
मृण् VI, 48
रण् शब्दे I, 260 (I, 1039)
रण् गतौ I, 1039 (I, 260)
वण् I, 261
वर्ण् प्रेरणे X, 73
वर्ण् वर्णक्रियादौ X, 302
वेण् I, 898
व्रण् शब्दे I, 262 (X, 301)
व्रण् गात्रविचूर्णने X, 301 (I, 262)
शण् I, 1041
शोण् I, 274
श्रण् I, 1042. X, 76
श्रोण् I, 275
श्लोण् I, 276

अत् I, 279
अनत् I, 285
(इनत् I, 285)
ऋत् I, 287
(कर्त् X, 335)
कित् निवासे I, 286
(कित् ज्ञाने III, 14 f)
कृत् छेदने VI, 11
कृत् वेष्टने VII, 18 (VI, 11)
कूत् X, 82
केत् X, 309
खत् I, 899
चित् संज्ञाने I, 278 (X, 260)
चित् संवेदने X, 260 (I, 278)
चिन्त् X, 78 (X, 1)
चुत् I, 281
चृत् हिंसाग्रन्थयोः VI, 55
(चृत् संदीपने X, 403)
च्युत् I, 280
जुत् I, 284, 713
(ज्युत् I, 713)
द्युत् I, 937 (I, 713)
नृत् IV, 9
पत् गतौ I, 962 (IV, 124 X, 310)
पत् गतौ वा X, 310 (I, 962)
(पत् ऐश्वर्ये वा IV, 124)
पुस्त् X, 79
बुस्त् X, 80
मुस्त् X, 81
यत् प्रयत्ने I, 711 (X, 171)
यत् निकारोपस्कारयोः X, 171 (I, 711)
युत् I, 712
वस्त् X, 261 (I, 999)
वात् X, 311
(धिस्त् X, 330)

वृत् वर्तने I, 955 (IV, 113 X 217)
वृत् वरणे IV, 113 (I, 955)
वृत् भासार्थः X, 217 (I, 955. X 176) ·
श्वित् I, 943
सनस्त् II, 40
श्चुत् I, 282
श्च्युत् I, 283
स्वर्त् X, 83
अर्थ् X, 363 (X, 278 f)
कत्थ् श्लाघायाम् I, 719
(कत्थ् शैथिल्ये X, 335)
कथ् X, 312
कुथ् IV, 10
कुन्थ् IX, 42 (I, 288)
कुनथ् I, 288 (IX, 42)
क्नथ् I, 1044
क्रथ् I, 1045 X, 392 (I, 301, 1000)
क्लथ् I, 1046
क्वथ् I, 964
ग्रन्थ् IX, 41. X, 391 (I, 718)
ग्रनथ् I, 718 (IX, 41. X, 391)
(तुत्थ् X, 413 f)
नाथ् I, 716
पथ् I, 963
पन्थ् X, 84
(पर्थ् X, 86)
(पार्थ् X, 86)
पुथ् हिंसायाम् IV, 11 (X, 218)
पुथ् भासार्थे X, 218 (IV, 11. X, 176)
पुनथ् I, 289
पृथ् X, 86
प्रथ् I, 1003 X, 87
प्रोथ् I, 900

नभ् I, 949. IV, 57. IX, 47 (I, 950. IV, 58, 98 f. IX, 48)
भर्भ् I, 376
यभ् I, 378
रभ् I, 785
रम्भ् I, 777
रेभ् I, 775
(लभ् प्रेरणे X, 324)
लभ् प्राप्तौ I, 786 (X, 324)
लम्भ् I, 778
लाभ् X, 324
लुभ् गार्द्ध्ये IV, 55 (IV, 98f. VI. 76)
लुभ् विमोहने VI, 76 (IV, 55)
वल्भ् I, 773
[च]भि् I, 771
शल्भ् I, 772
शीभ् I, 770
शुभ् दीप्तौ I, 947 (VI, 73)
शुभ् शोभार्थे VI, 73 (I, 377, 947)
शुम्भ् हिंसायाम्° I, 377 (VI, 74)
शुम्भ् शोभार्थे VI, 74 (I, 377)
सिम्भ् I, 375
(सुम्भ् I, 377. VI, 74)
स्रुभ् I, 372
स्रुम्भ् I, 373
स्कम्भ् I, 780
(स्कम्भ् I, 780)
(स्कुभ् X, 413f)
स्तम्भ् I, 779 (II, 66)
(स्तम्भ् I, 780. X, 413f)
स्तुभ् I, 781
(स्तुम्भ् I, 781)
(स्रम्भ् प्रमादे I, 814)
स्रम्भ् विश्वासे I, 951
स्रिभ् I, 374
अम शब्दभक्तयो. I, 391
अम् गतौ I, 392 (X, 181)
अम् रोगे X, 181
कम् I, 789
कुस्म् X, 269
क्रम् I, 385 (I, 1000)
क्लम् IV, 94
क्षम् I, 788. IV, 92 (IV, 98f.)
गम् I, 396
गोम् X, 326
चम् I, 380
छम् I, 381
जम् I, 382
जिम् I, 384
झम् I, 383
तम् IV, 89 (IV, 98f)
तिम् IV, 17
तीम् IV, 18
(त्सम् I, 405)
दम् IV, 88 (IV, 98f.)
द्रम् I, 393
नम् I, 388
भाम् I, 787. X, 325
भ्रम् चलने I, 970 (IV, 91)
भ्रम् अनवस्थाने IV, 91 (I, 970. IV, 98f.)
मीम् I, 395
यम् उपरमे I, 386 (I, 989)
यम् परिवेषणे X, 114
रम् I, 989
वम् I, 969
शम् उपशमे IV, 87 (IV, 98f. X, 268)
शम् आलोचने X, 268 (I, 1000 X, 253)

नभ् I, 949. IV, 57. IX, 47
(I, 950. IV, 58, 98 f. IX, 48)
भर्भ् I, 376
यभ् I, 378
रभ् I, 785
रम्भ् I, 777
रेभ् I, 775
(लभ् प्रेरणे X, 324)
लभ् प्राप्तौ I, 786 (X, 324)
लम्भ् I, 778
लाभ X, 324
लुभ् गार्ध्ये IV, 55 (IV, 98f. VI, 76)
लुभ् विमोहने VI, 76 (IV, 55)
वल्भ् I, 773
[व]भि I, 771
शल्भ् I, 772
शीभ् I, 770
शुभ् दीप्तौ I, 947 (VI, 73)
शुभ् शोभार्थे VI, 73 (I, 377, 947)
शुम्भ् हिंसायाम्° I, 377 (VI, 74)
शुम्भ् शोभार्थे VI, 74 (I, 377)
सिम्भ् I, 375
(सुम्भ् I, 377. VI, 74)
सृभ् I, 372
सृम्भ् I, 373
स्कन्भ् I, 780
(स्कम्भ् I, 780)
(स्कुम् X, 413f.)
स्तन्भ् I, 779 (II, 66)
(स्तम्भ् I, 780. X, 413f.)
स्तुभ् I, 781
(स्तुम्भ् I, 781)
(स्रम्भ् प्रमादे I, 844)
स्रम्भ् विश्वासे I, 951
स्रिभ् I, 374
अम् शब्दभक्तयोः I, 391
अम् गतौ I, 392 (X, 181)
अम् रोगे X, 181
कम् I, 789
कुस्म् X, 269
क्रम् I, 385 (I, 1000)
क्लम् IV, 94
क्षम् I, 788. IV, 92 (IV, 98f.)
गम् I, 396
गोम् X, 326
चम् I, 380
छम् I, 381
जम् I, 382
जिम् I, 384
झम् I, 383
तम् IV, 89 (IV, 98f.)
तिम् IV, 17
तीम् IV, 18
(त्सम् I, 405)
दम् IV, 88 (IV, 98f.)
द्रम् I, 393
नम् I, 388
भाम् I, 787. X, 325
भ्रम् चलने I, 970 (IV, 91)
भ्रम् अनवस्थाने IV, 91 (I, 970. IV, 98f.)
मीम् I, 395
यम् उपरमे I, 386 (I, 989)
यम् परिवेषणे X, 114
रम् I, 989
वम् I, 969
शम् उपशमे IV, 87 (IV, 98f. X, 268)
शम् आलोचने X, 268 (I, 1000. X, 253)

श्रम् IV, 90 (IV, 98 f.)
श्राम् X, 328
संग्राम् X, 365 (X, 286)
सम् I, 389 (I, 390)
साम X, 327 (X, 135, 286)
स्तम् I, 390
स्तिम् IV, 19
स्तीम् IV, 20
स्तोम् X, 329 (X, 286)
स्यम् शब्दे I, 387 (I, 390. X, 267)
स्यम् वितर्के X, 267
हम्म् I, 394
अय् I, 790
ईर्क्ष्य् I, 401
ईर्ष्य् I, 402
ऊय् I, 800 (I, 992)
क्नूय् I, 802
क्ष्माय् I, 803
चय् I, 795
चाय् I, 917
चुच्य् I, 404
तय् I, 797
ताय् I, 806
दय् I, 799
नय् गतौ I, 794
नय् गतौ रक्षणे च I, 798
पय I, 792
पूय् I, 801
प्याय् I, 805
मय् I, 793
मव्य् I, 399
रय् I, 796
वय् I, 791
व्यय् गतौ I, 918 (X, 330)
व्यय क्षये X, 115
व्यय् वित्तसमुत्सर्गे X, 330 (I, 918)
शुच्य् I, 403
सूर्क्ष्य् ईर्ष्यार्थः I, 400
(सूर्क्ष्य् अनादरे I, 579)
स्फाय् I, 804
हय् I, 397
हर्य् I, 398
अभ्र् I, 407
ईर् गतिकम्पनयोः II, 57 (X, 406)
ईर् क्षेपे X, 406 (II, 57)
कत्र् X, 335
(कर्त्र् X, 335)
कुमद्र् X, 117
कुमार् X, 343
कुर् VI, 77
क्मर् I, 406
क्षर् I, 971
क्षुर् VI, 78
खुर् VI, 79
खोर् I, 412
गात्र् X, 336
(गुनद्र् X, 117)
गुर् VI, 150
गूर् गतौ IV, 129 (IV, 131 f. VI, 150. X, 270)
गूर् उद्यमे X, 270
घुर् VI, 80
घूर् IV, 126 (IV, 131 f.)
चर् गतौ° I, 410 (X, 182)
चर् असंशये X, 182
चित्र् X, 337
चुर् X, 1
चूर् IV, 132
छिद्र् X, 338 (X, 413 f.)
छुर् VI, 115
जूर् IV, 127 (IV, 131 f.)
ज्वर् I, 1054

ज्वल चलने° I, 1058
टल् I, 974
ट्वल I, 975
तल X, 124
तिल् गतौ I, 439
तिल् स्नेहने VI, 91. X,119(I, 439)
तिल्ल I, 440
तुल X, 125
तूल निष्कर्षे I, 425
(तूल् पूरणे X, 258)
दल विशरणे I, 413 (I, 1058. X, 184)
दल् विदारणे X, 184 (I, 413 X, 176)
दुल X, 126
नल् I, 978
निल VI, 96
नील् I, 420
(पल्पूल् X, 348)
पल् गतौ I, 982 (I, 428)
पल रक्षणे X, 132 (I, 982)
(पल्पूल X, 348)
पल्यूल् X, 348
पल्ल I, 441
(पाल् X, 132)
पिल् X, 131
पोल् I, 419
पुल् महत्त्वे I, 980 (X, 122)
पुल समुच्छ्राये X, 122 (I, 980)
पूल I, 426
पेल् I, 432
(प्रेङ्खोल X, 126, 413 f.)
फल् विशरणे I, 414 (I, 428, 981 X, 184)
फल् निष्पत्तौ I, 428 (I, 414, 981)
फल गतौ I, 983
फुल्ल् I, 429
फेल् I, 433
(बल्ल परिभाषणादौ I, 812)
बल् प्राणनादौ I, 979 (I, 807)
बल आभण्डने X, 244
बिल् VI, 95. X, 123
बुल X, 127
भल परिभाषणादौ I, 812 (X,245)
भल् आभण्डने X, 245 (I, 812 X, 253)
भल्ल I, 813
(भिल X, 123)
मल I, 810
मल्ल I, 811
मिल् VI, 97 (I, 415)
मील I, 415
(मुल X, 128)
मूल् प्रतिष्ठायाम् I, 427 (X, 128)
मूल रोहणे X, 128 (I, 127)
लल X, 273 (I, 254)
(उल्लल् I, 1036. X, 413 f.)
वल I, 807 (I, 979, 1058. X, 244)
(वल्पूल् X, 348)
वल्ल् I, 808
विल् VI, 94
वेल् चलने I, 443 (X, 346)
वेल् उपदेशे X, 346 (I, 443)
वेल्ल् I, 442
वेह्ल I, 437
शल् संवरणे° I, 809 (I, 984)
शल गतौ I, 984 (I, 451, 809)
(शल श्लाघायाम् X, 2,6)
शिल VI, 89
शील् समाधौ I, 421 (X, 345)
शील उपधारणे X, 345 (I, 421)

WORDS.

['*u*' signifies Unādi, it is included between round brackets (*u*), when the Unādisūtra of Hemacandra (published by me, Vienna–Bombay, 1895) is not mentioned, although the preceding word occurs there; but when an Unādi rule is quoted and the word is not found there, then the '*u*' is put between square brackets [*u*] Words not actually occurring in the work, but only induced by me from the context, are placed between square brackets; new words are marked with an asterisk; '&' signifies that a word is found more than once in the same paragraph The Anusvāra and the Visarga have their places fixed between *au* and *k*]

WORDS.

44

वटि I, 176, u,
वटु I, 176, u.
वठर I, 214, u.
वडवा I, 701, u.
वणिज् I, 710, u.
वण्ट I, 205
वण्ठ I, 680. VIII, 8, u.
वण्ठितृ I, 680
वण्ड I, 691. X, 47 (u.)
वण्डितृ I, 691
वति I, 329. VIII, 8
वत्स I, 998, u.
वत्सर I, 999, u.
वद I, 998 (u.)
वदन्य I, 998
वदान्य I, 998, u.
वदावद I, 998 u.
वदितृ I, 998
वध II, 42
वध्रक II, 42, u
*वधन II, 42, u.
*वधि I, 746, u.
*वधितृ II, 42, u.
वधू I, 996, u.
वधूटी IX, 45, u.
वध्य II, 42 & u.
वन I, 328
वनितृ I, 328, 329. VIII, 8
वनिष्ठु VIII, 8, u.
वन्ति I, 329. VIII, 8
वन्दन I, 721
वन्दना I, 721
वन्दारु I, 721
वन्दि I, 721, u.
वन्दितृ I, 721
वन्दिन् I, 721
वन्दी I, 721
वप I, 995
वपा I, 995
वपुस् I, 995, u.
वप्तृ I, 995
*वप्य I, 995, u.
वप्र I, 995, u.
वम I, 969
वमथु I, 969
वमितृ I, 969
वमिन् I, 969
वयस् I, 791, u. II, 18, u.
वयितृ I, 791
वयुन I, 139, u.
वयोधस् III, 10, u.
वर V, 9. IX, 60. X, 340 (u.)
वरण V, 9, u.
वरण्ड V, 9, u.
वरत्रा V, 9, u.
वराक IX. 60
वराकी IX, 60
वराह II, 42 (u.)
वरितृ IX, 16, 60
वरीतृ IX, 16, 60
वरुण IX, 16, u.
वरुणानी IX, 16
वरूथ V, 9, u.
वरेण्य IX, 60, u.
*वर्क VII, 11
वर्कितृ I, 620
वर्ग VII, 11. X, 387 (u.)
वर्च I, 653
वर्चस् I, 653, u.
वर्चितृ I, 653. VII, 11
वर्जितृ II 53
वर्ह VI, 107

NOTES.

Page Line

1 3 B तात्पदार्थे° । °त्पत्र । निश्रेयस°

7 B D पूर्वोह्नतरा

11 B D इत्यादि

16 भूवादयो See P I, 3, 1 and Mahâbhâshya

20—22 } The half-verses सा नि-

2 2 } त्या°, मातकमा° and धा-त्वर्थे° are found in the Kshîratarangiṇî, see Buhler, Kasm. Rep p CXXXVIII the last is found in Hem An II, 522, Comm, in the Vâkyapadiya (Jâtisamuddesa) III, 1 the first three are given in the following order —

ता मा° verse 34 a, सा नित्या° v. 34, b, मात° v 35, a

B D भवर्तीति पर See Mahâbhashya (ed Kielhorn) I, p 443, l 5

5 E °नुवृत्तिनत्वया°

7 B शानव इति स्मरण°

18 निपाता° See Ganaratnam (ed Eggeling) I, p 43 Anekârthakairavâk on Hem An. VII end (ed Zachariae p 199)

23 B प्रकाशयते

29 आपते° See Mahâbh I, p. 258, l 13

3 5 B स च भवते E शत्

9 एकवचन° See Mahâbh I, p. 95 l 25 II, p 118, l 23

10 B °कर्तृत्वरि

12 स्वाता° See Mahâbh on P I, 1, 51

16 धातो° See Vâkyapadiya III, Sâdhana-samuddesa v 88 and Siddhântak on P. VII, 1, 7 (Bombay ed 1894, p. 276)

21 D प्रसिद्धार्थत्वात्, but र्थे in marg

23 B °निवृत्तमात्र°

26 B °वगमनात

4 6 E धातोरपि

11 B स्वरूपा° E स्वपुष्पा°

12 B कर्तव्य

15 B D E सत्रता°

17 B D E °सभता°

18 B °त्व-यद्भूतवतेभ्यो°

21 उत्साहा° Probably a pâda

23 E स्वरोविभि

24 B विवित° D विवेति । B न चेन

26 D by alteration स्वगमत्°

27 E om प्रात

28 B अवश्य भाष्यम°

5 4 B चार्सिता°

6 B प्रेत्र । B भुष्णु

7 D भावुक । D परिभवी

8 B E मित्र । E मिचप्

12 B °णानान्होन भू° । B °भर भवता

13 E om भवता

6 1 D पिबेता°

7 D°सीधो E°शी°यो । D B सीधुम

13 B D नानुरमित्या°

22 D °नेत्यादिति

24 E °ण्णि कर्तुं णिणि । D कर्मत्वं

27 B धात्सु D धातु

7 3 D धम सौ°

11 स्वापय° See Kirâtârj. III, 14 P. I 3 23 Kas Comp Kielh in Ind. Ant, XIV, 327, Zachariae Bezz Beitr X, 76

Page	Line	
	14	D पिबेती°
	15	B D स्थासेत्या°
	16	B °नेपि पदादेरपि च पत्व
	20	B °दिना कर्तरि D °दिना वा कर्तरि
	24	B सस्था । D om. सस्था । E शस्या. । शस्था°
8	2	B किदित्यूरि
	6	B °त्यस्व सतस्यलुक्
	12	E औं
	13	B इति अग्र°
	16	B पिबिती° D पिवेती°
	25	D जयोन्य
	26	D च हस्ति
9	9	मद्रामन °See Vâmana Kâvyal (ed. Cappeller) V, 2, 6 (ed Borooah V 2, 5
	14	C धु गतौ
	16	ब्दयाति° See Śisupâlav IV 20
	21	E ज्वलादीति पे
	26	E चल्याहारार्थेत्यादिना
10	1	D om एव प्रद्रावी E एव द्रावी
	2	B D E °त्त्वदले वा
	4	B D दिङ्गुधामिति
	8	B D E शवर
	12	B आश्रात्र
	14	B originally धृत्र
	25	B D E समता°
11	6	B D E भवण इ°
	12	B D °स्तारित्यु । B °वेंज्ज
	17	B मस्येटि D E स्यस्येटि
	21	E स्यस्येतिटि
	24	B °घोष्येति नि°
12	8	F om सरयु । E सरयू नदी ष° । D सर्वेरव सरर वृक्ष
	14	D °राति पौन् अ°
	15	E स्यस्येटि
	22	B D देर्ष्यंगे
13	4	B D E कट्टस्मिति
	6	B असिरया वे
	8	D I नामश वात्
	17	C देव्
	19	B D °रत न । D ददायते
	20	D दम्नि
14	3	B असित्यात्वे
	4	B D °शिप्ये ग्ले°
	12	B असित्यात्वे
	25	B मानशीलो
15	6	B प्रशम
	12	B असित्यात्वे
	26	B D असित्यात्वे
	27	E om. स्नाति ष्णाक् शौचे
16	2	B °सुधार्थे
	10	B वुप्क D वुस्क E वुक्क । B वुप्काति D E वुक्कति । D E वुक्तिष्यति
	23	B D शेपर
	24	D and originally B स्नाट्
	25	C कप इ°
	26	B °दिभिर्न के°
17	2	E सृगु for स्वगु
	8	B originally मष for मक्ष
	11	D E बदेर
	26	B क्षुङ्गति क्षुगु क्षुङ्गति
18	9	B °मुदितमेके
	11	E °हेतविषा
	12	C वुग । B वुङ्गति
	18	B शिङ्खाणक
	22	D शौके
19	1	B कुम्चुगुञ्च° D कुम्चन्, कुञ्च° । D E कुञ्चिति । B D E इविधाना°
	8	B D कचूयेति
	14	B D षासमासा°
	23	गमरती° See P. VIII, 2, 48, Kâs
	24	उदनमु° See P. VII, 2, 53, Kas VIII, 2, 48, Kâs
	25	B शसादी D ससादी
	26	B D चोभांवे E चोऽभ वे
	27	B D जेनिट्
	28	B जयोदश्वनी
20	2	B दश्नु C दश्न L दम
	6	सञ्चे° See P VII, 3, 63, Kâś
	25	B D F om. °वतुम्°
21	2	D तद वेति
	10	D L म्नाय । L रक्षा°
22	1	I °मुदन्दवे
23	1	D शरण शारीति दस्र
	1	I अधिजतम

Page	Line	
	5	प्रकृते° See Bhagavadgîtâ III, 29.
	7	D E °रतौ च । B कथवेति अर्जेर्बाभवे D कथवलिति वी° E कथवेति वी°
	11	B वैवर्यते
	12	B D समज्येति
	15	B D E प्याध्येति
	19	B D अजस्येति
	26	B E अर्जेकंज च
24	6	B D E शलिवली°
	8	B लज्ज D ध्वज्ज
	11	D एजे विश । E त्यश
	27	B D om. ततर्ज
25	6	B D वलने । B D E वलन
	8	D तुजा E om.
	11	बहुल° See Mâdhav. Dhâtuvr. II, p 356.
	13	प्रतिरव° See Kavirahasya, Rec. a (ed Heller), verse 42
	15	B गर्जति जगर्ज जगुज
26	3	B has अभियजति in marg
	4	B अभिषिषक्षिति E अभिविजतिक्षति for अभियजति अभिषिषक्षति, but ि of षि being added and the first ति struck out
	7	E र्दधिन्वे
	11	E वृद्धौ आवरणे
	13	D श्रवति
	19	B °वसानेषु D °वसातनेषु
	21	B D अनादेशादेरस्वस्य
27	1	D खिट for षिट
	7	D स्वार्थिके
	16	B D E शलिवली°
	17	B D °स्याभादित्वाद
	20	C नट नृतौ
	22	D E अचि नट
	24	E om वा
28	1	D बीलो E वाले
	5	E विशाधाया
	7	B आयतीति
	8	B आकटायादिति
	9	B ससील्य D शासीन्यर्थे
	13	E °पूगति तारे
	15	B °स्वरित्यु
	22	B विकल्पे for वैकल्ये
	23	B कुंड
	24	E के मोटितः
	28	B D om. चुड्ड
29	2	B चुडा
	5	B D om. अचि स्फट
	9	C स्फुट स्फुट्ट विशरणे D स्फट्ट विशरणे
	10	B D E कुकल्यती°
	12	D °स्याद्याड E °स्याद्याड्
	13	E om. विस्फोट
	15	बहुल° See Mâdhav Dhâtuvr. II, p. 356.
	17	E वाल्य वाल°
	20	B निपाठ D निपाठ
	26	C बठ । B E शशादेति
30	3	B अचि कठ
	13	E स्थविरपिठिरेति
	15	B स्वथुग्
	20	D कुठ सौ°
31	3	B D चूर्णीकेति । E om. ईके
	9	B मण्डना E मडन ।
	14	B शोड् । शोडति शुशोड
32	1	C om तुड् । B D E om. तोड्ड
	2	E °त्वाद्दस्त्यर्थाथेति
	4	B तुड्डत्यड D तुड्डत्यड See Kavirahasya, Rec. a (ed Heller), verse 32.
	10	B अचि खोलः
	12	D बिडाल
	21	B C D कड्ड E कड्ड । B कार्कस्ये
	25	B C D कड्ड E अ–
	26	B originally अडिड्डिषति altered to अडिडिषति D अडिड्डिषति
	27	B अत् अट् D अट् अत्
	28	B D अड्ड अड् E om. अड्ड
33	1	B C D चुड्ड E चुड्ड
	3	B D चुन् चुट् E om. चुट् । B D E चुट् चुड्
	10	B अण्ड आ°
	13	E ह्रस्वत्वम् र°
	20	E इम्याग.
	23	D वेगनु वेगु
	24	E न दादाद° । D वाग:

Page	Line	
64	2	Γ विविष्टे
	3	E om मिषित्वा
	5	B निषिता
	8	E विंदुश्च
	9	E वारिविंदु
	10	D पर्यन्य । D वृष्णि करण·
	16	E वर्षो । D क्रिडिति E क्रिविति
	17	E गतिकारस्येति
	20	D प्रबल. ५२७ ।
	24	E शासयु° । अपमृषि° See P. I, 2, 20, Kâs
	25	D वाक्यमाह ५२८ ।
	29	B वनिषणीति
65	1	D उष्ण·
	5	B श्लेषति शिश्लेष श्लिष्टा श्लेषित्वा श्लिष्ट
	6	D अश्लेषीत् ५२९ ।
	8	B om. क्रिति
	9	D प्रुष्टवान् ५३२ ।
	10	B D स्नेहनसेचन°
	18	D हृषीत्युक्ते
	21	B रिपोष
	23	E अत्र दियुतेइ पु°
	25	E कुभुष
66	3	B के ह्रसित E के साति
	5	B ह्लसित ॥ E ह्लसिता ॥
	11	E विलासम· ह°
	18	B प्रतिषेध
	22	D E om नाम्युपा° °अपिपेसत् (l. 24)
	28	C शाशू । B शशास न अना°
	29	D शासिता
67	4	C शास्सु । B शसस शसस शसंशु
	6	B om शस्तवान्
	7	D मृता विशसति । B E निर-नुक्रस्य
	11	B D om च । B पशुविशासित
	16	B E कर्वणेस्येति
	17	B D E दास्तस्सा°
	22	B D भक्षे
	25	B om. भिदु·
68	10	B D E बृहन् बृहतौ बृहती
	12	B om. बर्हेत् E बर्हेत् । D E बर्हेतो । B D E बर्हेतः
	13	B D E बर्हेक
	14	B D E बृहका बृहन
	15	B D E बृहन्तौ बृहन्त·
	16	B D E बह्न बर्हि° । बर्हि
	17	B ऋदितश्च श्वयोपि
	23	B पूमार्थः पूजार्हा
	26	कला° See Manu II, 86.
69	10	B उक्षतक्षी°
	12	E °सि रक्षे
	23	E स्वार्थपाठा° । धातवो° See Mahâbhâshya (Kielhorn) I, p. 256, l. 11.
	24	E निर्भर्त्सयतीत्यर्थे
70	5	B om वृद्धम्
	9	B ज्ञापनार्थं
	10	E अषि सप°
	11	E रोपेविष°
	14	B सूक्ष्मीति
	18	B D E om वाक्षु
	19	B D E om माक्षु
	20	C D घोरवाशिते । C च ॥ २० परस्मैभाषा· ॥ ५८४
	22	B D E om भ्राक्षु
	23	B D E om. ध्वाक्षु । D E om. ध्वाङ्क्षति दध्वाङ्क्ष, B gives them twice.
71	2	B E सिस्मियरे
	3	B D सिस्मयिषति
	7	E च डिडियरे
	12	C D E डुढ़
	13	वर्णा° See Paribhâshendus. rule 55
	14	B D E दीर्घधीति
	19	E °वेधाभावे धो°
	20	B °भ्यभद दी°
	21	B D E कतरः । कतरी
	25	B शुभं गृ°
	26	B चि गोर्चं
72	3	C घुड् ठघुड् अुड उर्गुड पुंड् । D om. पुड्
	12	B जुनि शोर्चा°
	16	E om भवते । E कटद् न°
	18	E ड्यते
	19	E अपिप्रुवन्
	25	E °नार्हति वा इति धमि
73	7	B दर्भनदः
	8	D प्रवागत्तुमि° । D गिनेतेर्के E गिनो व°
	9	B गुंफितिना

Page Line

15 D मूर शा°

21 B °आधाराग अत्र

23 B कहमुत्य गौ D °मूयणो E °त्रित्यणौ

24 E धरत वा ध°

74 9 B D E मन्निति

12 B D E om यद

13 L देत शा° । D त्राण श्राणवान शातवान I om शातवान

14 D L om शश्यते

20 B प्रतिश्याय

22 L °ति मेहकिति श्याम

24 D om पीवर: श्या यातति

29 B वकि

75 2 B वस्त्रविशेष

6 E सयागादाविति

15 B घत्र ला° । °नवस्थितौ°

19 L om श्रोकते

22 B द्रेकते दिद्रके ध्रेकते दिद्रेधेके ध्रेकिता ध्रेकिता D द्रकते दि ध्रे के कता ध्रकते द्रेक धेकिता

23 L धजि ध्वेक

76 4 D नाम्युपातिति कुक E नाम्युपा तात के

7 B ककितमश्यो काकितमनेन

9 B वक व°

12 L वकते वकके E वकते । वकें

14 D om वक वकम L om one वक

19 C टीकड् सीकड् सेकुड २९ । D सेकड शेकर रघड् । L स्रकृ ड श्रकर रघुड

22 B भङ्कितो शाभङ्क , and भङ्कि ता in marg D भङ्कते भ ङ्किता शाभङ्क । E om शाभ ङ्क° °भङ्क

24 L भसङ्क for मकुर । मकत म कत मकिता म म्युर त

26 I om द्री

28 F D शकगाश्याति

77 1 E इति वर्ग°

8 I टेकर

9 D I ममयाय र टीका

11 B असयकत

15 I om रङ्गते

17 E चगडें

Page Line

26 D om ल मृद

29 E नयो निपातनात्

78 2 B °ति च व्याख्यात E °ति वाख्यत

4 B नदेत्यादि° । E °नंदिष्या दयोगि

6 C कथेन ९

9 E आलोचत

13 E om सेच । D अशाश्चत्

14 B सिसचिषति

15 D यच स° E यमद स° । D चातम°

16 D सचति

21 B कच्चते चकच्चे कचयत वि°

23 B D °त्वाद्गण । B कच्च D कच्य

24 F I हेम क° D हेम क°

25 B D शिश्वचिषति

26 D शिश्वचिषति

79 1 D शाक E शौकी

5 D L om मुमुश्च

7 D °च्छ्वयू° । C om च

10 D अविश्वत

12 L अपितश्री°

14 L प्रयचा

20 D °शायन जि° । D om मान° °हृस्व (1 23)

26 L विश्राक । वि श्रडिति

28 I °पु राजुन्दुभाज । D शा° लकृगि°

80 3 B मैरवाश्यते D °मैरवाश्यत

4 B नैश्यत

5 B D गतिरयानार्जनेच

6 F का । रन

8 L अभिशायत

15 I वमज । अभिमन्त

16 L अरमनयत् । निमन्त्रित

19 C °शानया । ध्न मि पारसजे ॥ २० ॥

20 B म पयन्तर

22 F किंति मि

27 D नरेश्वत F म्टरेति

28 F कस्रामम क र

81 1 B D F स्तुर श्तुर । B D विरर्गे

3 I वेन्द्रत

Page	Line	
	6	D F om लेष्टि
	9	B अविवष्टत् अववष्टत अविवेष्टत् D अविवष्टत् अववेष्टत
	13	B C D E आट्टि
	14	D om तत्रगहयति | E om दम्प
	17	E ऽघोष प्रथमो इति
	19	L द्विन्ते अद्विन्यते
	21	D शोको आर्त्याध्यान E शोका शोऽत्राध्यान
	26	D om उत्कामते
	28	B om उत्कण्ठति
82	1	C वट्टड
	8	B D दीर्घश्रेति
	10	With हुडूद् begins a new hand in L
	11	हुण्ड° See Leumann Âvasyaka Erz Abh D M G X, 2 p 48
	14	D E om पिण्यते
	15	D °त्वाङ्गी
	18	D दसण्यन्तु । सनेरौणादिके
	19	B om डे
	29	F गतिविकल्पे
83	5	B om ववण्ड
	7	D E मडक
	8	B मण्डूरा
	11	L वमडे
	19	B om धृष
	23	D हादड् F हाडू
	25	D om अभ्याडन
	28	B गुगश लिटिति
84	3	F °वे रूप
	4	D om होडूड
	10	B धुडि लुडि जोहिण्ड
	11	D हिण्डित
	12	D हिण्ड
	14	E पिण्डुड् घण्डुड घुण्डर F om घण्डुर
	15	D om जिघ्राणे
	16	B घुण्डड D L om घुण्डर
	17	D E om घण्डर
	19	B °भावे यत्ने स°
	21	D घुण्डि । B घण्णते । B D जुघाण
	23	B D E om घूर्ण
	25	B E गुगूर्धू° D गुगौर्धू°
	26	B शेष इति वा प°
85	1	न घोष° See Bhattikarya, III, 27, cf The Pandit, N S VI, 155, l 11, sq
	2	D शमित्र°
	8	B प्रतियत्ने
	9	D यत्न उ°
	10	D तुद्दवधि°
	14	B D E om झुडुड्
	16	B °मधीयते
	20	D विथित
	21	B D E भसेद्दलुटे
	24	D om तु B D धर्ममात्रत्वा-धीत्ये F °मात्रत्वात्तयोत्ये
	25	D इऽवयुमयायसत्ता
	26	B साध्यते या
	27	पूर्वा° See Nirukta I, 1 (ed Roth p 31, l 7)
	28	D E कर्मणो वा कर्मकत्वे । B इति वा षष्ठी
86	1	E कर्मकत्वाभावे
	3	एतत्स° See Kavyaprakása (ed 1866) p 132
	6	B D त्वामुपनाथते
	9	सर्वना° See Mahabhashya on P VI, I, 65
	14	D E शिष ये°
	17	B °प्रतिहर्षणो D °प्रतिहषणयो
	18	B भ्रशति भशति भ्रश्यते भश्यते
	23	E पर्वसंध्यादि
	26	D F शिवड् । B D F शिव दते
87	2	B D L शिवयत क शिवदिन
	10	B क्षीमतैत्व त
	14	E °त यो सकर्मक
	15	D F यदि वा for यन्दर्शा
	21	B रुपादनु for रुन्दिन
88	1	D om ण
	3	E om ने° °किनि
	4	B मद्दिर्गोरिभ्यां D मुद्दिगोरिभ्यां
	8	F हेमा हेतु
	11	इत्यत्र° See Mahabhashya on P. VI, I, 64 end
	12	B °कुमित्रसूदन्° D °कुमित्रसू-दस्वा° E कुमित्रसूदन् या°
	14	B D जनार्दनम

Page	Line	
	15	D E स्वदण्
	20	B मानक्रीडनयोश्च
	21	B D परांशाया
	22	B D ऊर्द्दिदिषति
	26	B D E om. गुर्दे । B E खुर्दि
89	1	B has निःसरण in marg. for निरसनम्
	2	D निषूदित·
	4	E प्रतिषेधान्नृणिनि । B D E आथर्वण
	8	B D ह्रादो ह्रदः क° । D E ह्रद तो
	15	B D क्षुरक्षुदिषति
	16	E ने ऽऽ-तं च
	21	B D E उगर्कदि°
	25	C संहर्षे
90	10	B C D E वाधृङ् । E वाधते । B बबाधे E ववाधे । B बाधिता
	11	B E अववाधत् D अवबाधत् । E वाधन । E वाधा
	12	E वाध । E वाहुरिति
	14	D E इ दधि·
	15	E वधि । E बीभत्सते
	16	E वधते । B जनवध E om.[1] D E अवधि । E वधकः
	17	B D E वधन् । E वाधयति
	23	D स्तुतो च । B om. जिनम्
	26	B E पनायिष्यति
91	1	B मानधाजे°
	5	आगम° See Paribhâshendus. rule 93, 2.
	12	B om. न ह्रस्व
	14	D विपधु
	17	D om. गेपते । B D om. जिगेवे
	22	E शीलायॅव वि०
	25	B °प्यम्यो ग्ले°
	28	B D om. न ह्रस्व·
92	7	E श्रुः
	8	श्रवर्णे° See Mahâbhâshya on P. III., 1, 5[1]
	9	D om. one न स्यभिचरति । B न व्यभिचरति न च गु°
	10	D सर्वत°
	12	B प्रापय°
	13	D गुणे र°
	17	B D E इत्यासावेति
	23	B अपि लक्ष्यं
	28	D om. कवि E कवि । E कर्बुर । D E कर्वेति°
	29	E °रोष्ठयान्त्यस्य
93	1	C अधाष्टर्चे D अधा··
	2	B क्लीबः क्लीबन् E क्लीबं । इत्यम क्लीबा । E om. विक्लीबा
	6	E om. अपि । B °रोष्ठ्योपान्त्य· मध्ये E °रोष्ठ्यान्तमध्ये
	9	C चीभृड्
	12	Perhaps चीभृड् etc., to be read.
	14	Perhaps चीभा
	17	B प्रगल्भं इवा°
	20	B रिभिता
	23	B °नित्यस्यमते
	28	C E ष्टुभुड् । B स्तम्भे स्तम्भ·
94	1	B दशे अव°
	2	D शूरः अवष्टभ्योसने उद.
	3	B टकपरा. D पटपर. E टपरः
	6	B स्तम्भू स्कंभा D स्तम्भ स्कंभीं
	7	B D स्कन्न इति E स्कम्न इति
	8	D दीपत
	12	B स्तंभु D E स्तुन्भु
	17	E om. जजृम्भे and जृम्भित
	24	D °तोक्षेति म । D om. रंभम्
	25	E °रा वृत्ति·
	30	B D E भादिभ्य
95	3	B D अतिक्षुद्दर्भे
	8	B D म भषति । B विशेषण न भ°
	11	B अवश्यके
	16	B D °स्तुमर्थाय
	19	B अधक्रमत् अधोक्रमत्
	25	D धर्मकामा E वर्मकामी । E ने वर्मकामा
	29	E पक्षम । का°
96	1	B D ऽनादिभोति. See Mallinâtha on Ragh. XIX, 50 and Vâmana, Kâvyâl. (ed. Cappeller) V, 2, 63, (ed. Barooah) 85.
	4	D °दुराधर्षयोः
	6	E कामक । B ग्रहिष्यवले
	7	B कमेरो उत्कमेरपके D E कमितमे°
	11	E दयापरकारिति

Page Line

13 E निरयणं दुरयण
16 D om सुमा° °सिद्धस्वमिच्छन्ति
19 B D न शशेत्ये°
23 D यो लुपि
27 D निये
29 D अशात् लुक् स्व° E अशात्क स्व°

97 8 B D E मन्तादिषु
10 B D कर्मकत्वे
13 E वाऽकर्मकत्व°
16 B D ऊत. ऊत. ऊतवान्
17 E वन्तादिष्वपि
18 B पूयिड्
22 B गुणो
23 D चेलार्थत्वात्
29 B °गिकाना पाठ तु

98 1 B D णिचि अन्यस्य क° । B स्फयतीति
4 B परोक्षाया डे. D परोक्षाण. न्याय
5 B पीभाव· सू°
7 B इति स्य नत्व D इति तस्य न कित्व
8 B ञिचि तिल्कि D ञिचि ल-लकि । E न स्यागिति
21 E वलय.
24 D E इत्यलि वल । B D E वाल
25 B D E क्त. । B D E वल्पका । B D E वले° । B D E वल्वज
26 B D E वल्वजा सवुमो
29 D आचि वल.

99 16 B भल
17 B °दिवलिमिके । D E वलिमिके । D वलते
20 B om भाल्लूकश्च
23 B तिक्तति ना°
25 E कड मदे

100 3 D E कलि । B D काल्पचीरा° E काल्पचीरायकञि
6 E अव्यक्ते शब्दार्थ
11 E वलपि
13 B E सुते
14 B ज्ये पूर्ववद्
15 B परिदेवीति पि° D om परेदेवा
20 F णावुपधाह्°

Page Line

23 B E om. चल्वस्य
30 D E om खेविता

101 3 D E om पेविता
7 E द्रुतगता°
8 E द्रुतगति
15 B D वणिकणीति
17 B क्रोशि बाधने
28 B om ईष उञ्छे

102 1 C ज्येवृड्
2 C ज्येवृड्
8 B D अन्वेषिषते
9 B °प्योणेकादि° D °प्योणेरिव कादि° । B द्रुरेवनाबाधा° । D E °ऽद्दस्वस्य माभि
11 E om न्हेषिता
17 D तल्लुपि
20 D क्विप्
23 C स्रसुड्
26 B सारस्यते E सासते । B D ग्रंसिध्व° । E महणान्तिकपि
27 B D स्थाश्वत
28 B दयायेति
30 D कासेर्घञि E कसतेर्घञि

103 2 B E अवीभसत् अवभासत्
3 B घीर
19 B सौ भ्वादेरिति
21 B नासिका नासा
23 C चासृड्
25 E प्रशस्यते सहता
26 B D om. तु
30 B om मे

104 3 E om जघसे घसिता
11 B °त्यस्य अ°
12 B D थानि°
14 B मढि E गढि°
15 B om ह्रिपि । निदते D दिनिदते
17 B D E मन्तादिषु
21 D वाल्हि
22 D वर्हते ववर्हे वर्हिता । वर्हे
23 D फलद° । वर्हिण· om वर्हिणाः B वार्हणः
24 D वाल्हि वल्हते ववल्हे वल्हिता
25 B D अवलिहे अवल्हिर्त । वा-ल्हीक
26 B D वाल्हि । वाल्हय । वाल्हिका-
27 C वाहृड्

Page	Line	
	29	B °द्देहत्सादय D °द्देहत्साश्चादय E °द्देहदिश्यति नि°
105	3	D वाहितंम°
	6	B D E उपसर्गादस्य इति
	16	D गहिता गृहा E गहिता गर्हा गृह गृहि । B गृहा
	17	B D E वेहते वयह वेहिता
	21	D मही पृथग्वैव E महात्पपद्यैव
	22	B D F वहुण्
	29	B क्षिपकि D क्षि-कि क्षिमकि
106	3	B D E मश दिपु । D धाक्षिवत् E धुक्षिवत for पूर्ववत्
	5	B D E सप्रत°
	7	F विभिन्ने
	10	D मौण्डयज्यो° E मौन्यज्यो । C °धौवनवने
	13	B °सुदीक्ष मौण्डयज्यो° D दाक्षमी । ण्डय यो°
	14	B द्यावते D •यवते E । ज्यवने । D जीत
	15	C दर्शने ॥ ८ आ मनेभाग ॥ २९७ ॥ ७ ॥
	27	B डिगिति डाति
107	2	F D E यद्गु°
	4	E माणाव्या
	4	B माणाव्य•
	6	I °विशय इच्छति
	7	B तम्मते स्याख्या D तम्मते आ ख्याख्यो
	16	F तृनि वशेता
	19	E दानहय व्यवहारते
	21	L सकम्मको ऽश मे । I D यदा भक F यदा । क°
	24	D भवति र्थं पौ°
108	1	B विद्याहर
	3	B इन्ह ईति ण D हर्हति तीने F र्हहतीति
	5	B D E कर पेनी
	10	B स्वरमपे । D वभूरते । B वि भ्रेर्ति
	13	D देवि°
	20	D स्व
	24	B D वादयमने
109	5	F D om करिष्यते
	7	F करोकर्म न°
	10	L E °पदम । D °दमान
	17	F भूतेति किति D भूते क्वनिति स°
	22	B° कारमाईत कि
110	1	D शिल्पी मापतादि । B शिरो मीव । B ककंधतोस्थ D कर्क धेतऽथ L कर्क । थ कर्कति
	14	B D E om कौत्स्य
	21	B अघ्न
	30	B याचित
111	1	E° क्षिमकि
	2	B तम्मते दिवादयौ
	8	D पविलिमा
	11	B परिमाणीयेति D परिम णेऽ येति
	13	B न गापे पयो भाव इति कि°
	18	B समाद । B °जीप्पय्ये D °जी ल्य प
	21	F वशाजे । D I अविश्रमत् । D अवधाजत
	24	F धाता कर्ते । B दिस्वादेनास्य
	26	I °स्मनपदश्यमि । D °द्वारा पेशा । I °थें गुण । पान
	28	स्वाधीने See °Subhashit 3236 and Bohtlingk, Ind Spr * 6788 d
112	2	I नामश्यते । B D I वामभान । D F वामने
	10	I नहीनाभाव
	14	B भावकरण नहोके
	15	I कर्तरि ने
	22	I om मे रितम
	25	D I om वैभता
	26	D I om वा
	30	I व्यवेत for थौ
113	5	नित्य° See Hem An II, 216 Comm
	7	D मेघन । D I मिमेर
	8	D मेधते । D मध्य°
	10	मध्य° See S bl ad I 29 8 D पापर्° F पद 8
	16	C गम्यने च
	18	B उभयः D उभयः । B D वस । B D F वर्द॰
	19	I D I गुदम गुद वर वयस वदिन् अहरन् कुह न
	20	F D F वसद हे न गुप गुपरम्

Page Line

21 B D F बुधने बेधति । D कथयते E om । D E अबुधत् । B D E अवधीत् ववधे । D E बुबुध । B D E बुधिता

22 B D F बुधितु बुद्धा बुधित्वा बुद्ध बुद्धवान् । F °मुधेष्ठु गिरयेके

27 D E om प्रणेदति

114 2 B F om त्रिमिदाङ स्नेहने । मेदते

14 B D E बुद्ग । E बोधते बोधति । B F बुबुधे बुबोध । E बोधिता

15 E अबधत् अबोधीत् । B E अबोधिष्ट । F बुधित

16 D E बुध । E बोधति

17 F बुध बुधिषु । बुध्यत

19 B °नैरपत्लुकि D °नैरपतत्लुकि E °नैरपलुकि । B चले चखान

23 B om परिखाता

25 B om आयतनः

28 F om च

115 5 B D उपालभने

12 B D °भिक्षि को

20 D अलिलिप्सति आलिलिपति

21 D E अल

29 F अलकक इति रसककशब्दस्य रुश्य लन

116 3 D उदेत्यात औत

6 B कुधीभा । B कुधी को

15 B दार्शतिस्मै

18 E उद्यर्णा । क्षमयते क्षमयति म क्षमये अक्षामि क्षमयिता

19 E क्षमयित । क्षमय: क्षमय । क्षमय हि क्षमन्ते

21 F अविमेयत्

22 F त्रिसेवे त्रिसेव

23 F अतिरयत् om को क्षेपयते

24 B बाधन°

26 मघनु° See Mahabhashya (Kielhorn) III p 46 l 19 F orig nally मञ्जन altered to मञ्जन प E मञ्जनम:

117 1 F D त्रिश्च वे

2 B मव धु । भवनुते F मवे च

5 F om पर्व° °मर्गते

6 F om मवनुव । F orig nally मवनुवे altered to मवनुव F मवनुव D om.

Page Line

7 E तित्वेषे for तित्विषे

12 D originally अविता for अविता । D E om अविता

14 B आसेत्स्यते° D आसन्यस्यते° See Vamana, Kavyal V, 2, 29 (Cappeller)

21 B बाद

24 E om अशुद्ध° °अशुद्धत

25 B अशुद्धत स्व° D om अशुद्धत

118 4 C भक्षणे ॥८ उभयतोभाषा ॥४॥ E बभुले बभुज

5 E बभक्ष बभक्ष

9 L °पदिनो इति E °पदविक°

10 D om °तोरिति° °वा कि° (l 12)

13 E स्वार्था को

15 B ति पतुर्थाति पतुर्थी

23 D I श्रोतयात्नीति

28 D तुटि तुटि प°

119 7 C श्वेताद्

8 D L श्विनितम°

9 B D L प्रश्विनित

14 B प्रमेदित

21 I °व न अबोदीति नहीहेति

22 B श्वेता D I श्वेता । I श्वेता

25 B D अश्वेदित

30 B श्विदाम् D श्वेदाम्

120 2 F अशमिष्ट

6 B शुषे

7 F om न वे

15 B D E हेस्पति

21 C भगदू समूह भगर्यते D संगदू

22 F बर्धता । B भजिला

24 L बर्धायते D बर्ध तपने F बर्धायते

25 F अबर्धि

27 D उपन वपता

30 D उपनाम्

121 1 D घोर्धी°

2 B घर्वहवे D मार्डवते

3 D बरसात

12 B धर्म उबे

13 D °बल्गो के दुर्बे

16 B F रचितपरिवेदि

17 D अविकर्पादि । D F धात्र- वहेति

Page	Line	
	18	B °दिति जर्भो । D ह्स्तावर्ण E हस्तवर्ण वर्मवर्ण
	23	B D L मभिति
	26	B C D थवणे । B D अस्यदत्
	27	B निस्यदते विस्यदते
	29	L स्य स्यते सिस्यत्सते सिस्यदे षत सिस्यत्सते
122	15	B D E वृतिगृर्धति
	22	B कल्पः कालविशेष
	26	D वर्तेन वृतादि । B वृत वृतादि- २४ वृतादि C वृत वृतादयः ॥ २२ आत्मनेपादिन
	27	B वृधे D वृधि
	28	E प्राक् षट् त्रिंशत् षड्°
123	7	D त्रिलेषन
	16	B कौ पात
	23	B दृध राज । B D E साम्य आत्मनिति
	27	B अपथत्
124	8	B D om विषीदति
	11	E अपि विसाद
	13	B दाधिसीति
	16	D मन् मघ
	21	B शाद शादिता
	26	E बुध
125	1	D बुध E बुद्ध
	2	D E बुधिष्
	5	B E शसाद°
	9	E निश्वादधौ
	13	B om भ्रम्यति । D E भ्रमा
	21	D भवती°
	22	E ष्यण्
	25	E चलाचलेति । E om चञ्चल
	29	B °रैवे
126	15	B E om प्रणालिका
	16	B मलरा
	17	E वल
	18	D L कुशूल । E वलति वशाल
	19	E वलतु वलु वलिता । वाल
	20	E वाल्म । वल वल । E and Hem Un वलत
	21	F कशूल । B वबले
	°0	E वदरं
127	4	B न्हरयेतीति
	13	B शालूक
	15	D शूर्पी
	17	B शाल D शलै
	24	D कुटर । B D E उपसर्गादेविति
	26	B पके श्रोशक । B D क्राशि कर्मीति
	30	B काम । पूर्वस्य नौ
128	2	D सकयुक
	5	C जन्मनि ॥ १ परस्मैभाषा ॥ १९
	19	D उपरमते उपरमति D om उपरमति
	23	B om रम and रम
	24	D °पिचेति त नि°
	28	E रमूं क्री°
129	9	B °कृत्य विसहने कृत्वा दा°
	11	D दार्घ
	17	सहति° See Subhâshit 631, d Siddh Kaum वृतादय। आ धृषाद्वा । वह (Bombay ed 1894 p 253)
	18	C आत्मनेभाषी ॥ २ वृत् ज्व लादि ॥ ११
	26	B D एवषमाद्
130	8	E °शीति वेटे । B D वणान्भा° See Paribhashendus rule 50
	11	B इति वी वेष पदः
	17	B D L साम्यमात्मनिति
	19	B D E व्यस्थवर्ण°
	21	असिद्धमिति See Paribha shendus rule 50
131	2	L वेन्नि जुहोथ
	4	D ह्यलिपिस्यति E ह्यलिषिन्यदि
	7	B आह्वय
	8	B D °वपादिन्यति । D E om वपहव
	10	B °र्गत् ह्र क° E °र्गात हक र्मणि
	13	B टुववीं
	16	B विय D वेय । E वविवार
	17	D °त्रिमक उ°
	22	C भाषणे ॥ १ उभयतोभाषा ॥ ६
	24	B om स्मृति
132	2	D बधेवरी°
	7	D F om वा
	9	D स्तदेरी
	10	E °र्हणी
	11	B om. च

Page Line

17 B कलापस्य
25 B प्रैयाव° D प्रैयव°
28 B वावदूका। B °त्यादिति वादीति वदित्वा

133 1 B मीयवादी वदन्य। B साधुरिति साधी
4 B °वासिति D °वसति
7 B °र्थोनेपि योगे D °र्थेनापेन E °र्थेनोवेने योगे
9 B °स्युदवासाधारम्य। E °शीति वेटि
17 E om कसुकाभाविति
23 B originally मेढ्यार्द्ध D मेढोर्ध्व E मेढ्रेर्द्ध। घस°
29 C परस्मैभाषा ॥ १ वृत् यजादि. ॥ ९ E यजादि ९

134 2 B प्रसिद्धा E प्रसिद्धौ
8 कमल° See Sâriṅgadh Paddh. 138, b, Sûryaśataka, verse 2.
9 प्रविघा° See Kirâtârj, II, 46.
12 D °डतरया णिज
15 B प्रविघाटयतु D विघाटायिता E प्रघाटयिता समुत्पतन्नित्यादौ
18 B °तालिखमही°
21 E स्कार्थभाजः
22 B °नुद्यते
28 B क्षजौ

135 3 B °नि व्यार्थजी°
4 B श्वसुरे निपानात्
5 D विधुर। E क्ष्येरितीपे
10 B D °स्तीकेतीकेति नि°
15 B घृदिद्
18 C स्खदने

136 5 B सति को। D स्वद°। E °ज- योति वेटि
9 B D प्रसते पप्रसिता E प्रसते पप्रासि थि°
12 C °त्योः। आत्मनेभाषा ॥ २
22 D °मुक्त ठा E °मुक्त वा
27 B दरद् नामा E दरत्नामा

137 3 E °ह्रस्वे चिकय सनि
6 D °ह्रस्वाभावे च°
9 C अग कु°। D °ह्रस्वाभावे अ°
10 E त्वनेरेकरे
16 B om. पत्निौ·

138 7 C D नृतौ for नतौ
8 D चोरस्यौ°
15 D हेडयति for हिडयति
21 D जिह्वा। श°
23 B D E तन्मत स°
24 D दधे
30 D कदणाभि° E कहुह्राभि°

139 2 D °शादित्वे
5 B निस्नेहती°
14 D om. क्रथ। E क्रथ क्रथ। B हिंसार्थे
15 E क्रथयति क्रथति क्रथयति क- थति कथयति चौ°
16 E क्रथिति ऱ्हस्वाभावे वा
17 D E om क्रथ। B E om. क्रथति। E om क्रथयति
23 E om. अन्यत्र। B मदयति शत्रु ग्लपयतीत्यर्थ विमदयति शत्रु अन्य°
24 D om. विमदयति शत्रुं
26 B om. हन
29 B D om. स्तनयति
30 E °भीता

140 1 D om स्वन अवतंसने
4 E om. णौ ह्रस्वे स्तनयति
5 E °तो°पयमिहाधीत
9 B चोर
21 C दीतौ च। परस्मैभाषा ॥ ४५
24 D भवति। इति घटादि५९ गण ॥
25 C °घटानुस्मृता भ्वादयो विरलुबधा धातव १०५९ समाप्ता ॥ उ ॥१

141 2 B and originally D °नुसारे- णाद° D in marg °नुसरणेने- त्यपि
4 B घुटि नेत इः अ°
13 E om. भावे
17 B अदो न वा D ष्यदो न वा
19 B D E अभिणौ
22 B D E घसिवसीति
26 B D E °तरि भक्षिरयनि
29 D क्ष्यायूप् E क्वेति भ°

142 1 B °दभ तुत इत्यादेशे E °दभ इति धाऽतुरतादेशे
7 E धातुर्तादेशे
8 B पायानशीलो
10 B D E षावश्यक इति
13 B इत्यादिः

Page Line

17 B °स्योत्वेति सिज्विद् E °स्योत्वे च । बभूव । कित्ति धातो ऋवर्णे सिज्विद्

19 With °त्वे च बभूव begins a lacuna in E, which extends to p 162, l 13

23 D °इख अर्मी अमी

29 B यङ्लुक् स° C यङ्लुक् च ॥ परस्मैभाषा ॥ ४९

155 1 B E om पास्पर्धीति

4 तिवा° See Paribhashendus' rule 120, 3

10 B परीक्षाया वि°

14 D adds in marg. उद्दत after गमी

19 B अभ्ये । B D तृतुद्रतेति

23 B om शिति

28 B D शिपशी°

156 3 D वानाना

9 B and originally D मेड

12 B मड D om

17 D देधीड

27 B सिड् सूत

30 B D originally मेतोंदि य स°

157 1 B यदावर्दिल यद्यावी

2 D om कित्ति

10 B मेज च

14 B रिशुल

15 B विशुग

22 B दिशामे राजिया

158 19 B वहने पठ

21 B वदा न°

26 D in marg सब after कारि-त्वेद and भाड इति

28 B आशादिष्ट

159 3 B करोति सत्रभाष

7 B द्मक अनुकरे दिगी

9 B अति आई है°

11 B D शिष्ट्°

21 B नित्येश°

22 B om, सम्मने

25 C कवि । आत्मनेभ च ॥ १०

27 B आवहे आवर्द

160 3 B आत्तद् यन च नदेति अ-कोर्द

14 B यहुदू । ३ ३ दि

15 B °रित्योत्व अयाति° D °रित्यो॰ त्वयति° | B प्रोर्णी D प्रोर्णो°

16 B डिस्ते प्रोणवीत्

21 B उमीन्दुर्देवेरी

22 B स्तोति

23 B om विशीति

161 4 B समेत्यव स°

6 B स्तवक

10 B D वृते

11 B वत । वर्वति

16 B वधो ऽसन्द°

18 B वाग्रगवृत्र

19 B om कित्ति

23 B हासिन । D अदिक्षत

25 B मुग्निवित्य° । घोरस्व । B D धार

26 B द्वयशाला

162 1 B गो स्वयम । गो स्व°

9 B अधिक्षत्

10 D संदिदेह संदिदेहे

12 C अरारदने २ उभयतोभाषा ॥४॥

13 With अलिड अलि ends the lacuna in E, see p 154, l 19 B अलिक्षत् लिलेहे

14 B वदि नपि

15 B D E °आस्यवातेनि

16 B D लिहेलिह चेति

23 E वस्मांदिति ध्वनि

163 1 B जहाति पद्ये जहीदि जहिदि

2 B शिप्ये है°

10 B शिलक संदह । E निःस्नेहः निस्नेहः B D पत्तान्वां

11 B D 1 °श्रिग्यनी

14 B चेता° । E वनि । B E वि-नित । विमीतः विम्यति

15 E अविभद्

16 B E विमर्ता । विभेन°

19 B D om च

20 B कारतम

21 B कारतम

24 °रिर्ध व वि°

27 L इंतव्रय इन्दन्द् । B इं

164 2 B विहृम for विह

5 B D F वहुवि । F om विरहतु

7 B बाप्य.

11 B तुरिव इति तुरिव नदे°

Page	Line	
	9	B om ॰यीॱयत् ॰यसीभ्यत्
	15	C भिवैच्
	18	C टिवु क्षिवुच् E टिवु विःक्षिवुच
	20	B E om टिष्ठव । E तिष्ठव टि-ष्ठिविता
	21	B निटेवन निटीवन
	27	यद्राद्यु° See Kumaras I, 15 B om भिक्षाशाखण्डिवई।
	28	E अन्विष्यषित
174	2	D इष्यसीति
	6	B D स्रासित्वा सस्त्वा
	7	B om स्रस्न
	9	B सम् हु°
	11	B D घिस्रेदेति
	19	B D अनादेरित्येत्वे D corrected in marg to अनादेशादेरित्ये वे
175	3	D ओषिता
	4	B कशिपित्रयीति
	8	D E लद् विलोप्ने
	10	B D E घर्मश्रुति
	13	E प्रस्वद
	18	B om चिकृदति
	19	B स्य इति D स्य इति E स्याति
	20	E के आ° । E इति भेद
	22	B om मेद D in marg
	26	E सति क
	29	E स्वेदति
176	3	B om क्षुधित्वा
	5	B क्षोधुक
	7	B शाचे शोष निर्मग्य
	10	B अक्रोधन्
	13	B सिद्ध्यतिरा°
	15	B सेद्धा सेद्ध । B om सिद्धा and सिद्ध्वा
	16	B सिधु शा°
	17	C स्थीत्
	18	B अमरि य°
	19	B इवृद्धिन वेन अप र
	20	B इदभारे पी सापौ (पी above the line).
	24	B दृषे म्
	28	B कलकरकर्मयोग्मनरर निग
177	4	D इतीति । F repeats ने ररय to इद ति of l 6
	6	F om कृते । D इतीति
	7	B स्मृते र नति ननक
	9	E om रद्ध । B विधोद्
	12	B तृ यत
	14	D om क्षमा
	18	B E om इमा
	21	D कोपनशाल
	24	B गापयाति । B जुगुप्सत जुगुप्सा गुपत्न
	28	E रुपलुपोरपि
178	1	E रुप्यतीति रै रूप्य
	3	C ह्रेपच
	7	D E om रत् पेता
	13	E om के
	15	E °करणार्थ न
	19	D E om तुभ
	22	B E णशौच्
	27	D adds in marg ॰यादिभ्यो वेति वा पाठ after क्रुसपदेति
	28	D क्रिप्
	29	B विनसन°
179	1	D originally नस्तर नरवी
	7	C धनु भृशु धन्नुच
	11	B वश्चिप्रसेति ॰वसि° D वक्षुंस त्यप ॰वसइ° (व in marg)
	12	B वाधस्यने । B D अवधाने
	13	B वनीप्रस्यते
	19	B om कार्दीत्वा
	20	B D E साम्यमित्ते । B न्युमा वहि ॥ D वहि न्मम वहि but वहि cancelled
180	1	B शाकि
	3	B चल काश see P III 1 46, Kās
	5	E om वा
	6	D om वा
	8	B क्षेपतेऽर्पीत । B om रेपने
	11	B om क्षेपित्वा
	13	B कक्ष कुक्ष F om कक्ष । B उपकुक्ष D om कुक्ष । B D F स्नरसस°
	15	B त्वपत
	16	L संप्तदा°
	17	F कृत पेच्चासित
	23	E om इप । B इमेत इतिरात्र
	26	B D हर्षकृत्पुने
	27	B हेवे । I अतरव
181	1	D तिरर क F दे वर्तभा

Page	Line	
	6	E om प्युस । B प्युसिन वो व्यञ्जनादेरिति क्त्वो वा कित्वे प्युसित्वा
	10	B विसन्
	12	D क्षेपणे
	13	B क्रुसि° । E °सिसीति
	14	B D E उद्दिकस्य° । E om कुभे
	15	E om निरस्यति
	16	E अकप रीति । B प्रणस्यते पनस्यति om. प्रण्यस्यति प्र-यस्यति D & E in marg
	18	E उदास्थत्
	21	E वास्यसी°
	26	E om. यसति
182	6	E त-मते कर्मत्वे वा सो°
	14	B अदस्त् दस्त्वा दासित्वा उदित्वात् क्त्व वेट् दसित्वा
	18	D उदित्वात् क्त्व वेट् वस्त्वा वसित्वा cancelled
	20	B वस निवमति
183	2	D क्लिशिकमीति
	3	B °र्थे क्रमुपर्यंत मदेत्युपर्यंत पचाष्टक
	9	B E के दात° । B शमितं
	12	E om नस्य । B °काद घिनाणि
	13	B वृद्ध्यभावे च
	14	B om क्नौ शान्ति
	15	B उन्मष्टपशु
	20	B °पदेनावोदिति
	22	E om मानिदमयते
	25	B om ते
	26	E दमिदमेभ्या
	28	E om नितान्त
	29	B शामष्टकादिति घिनणि
184	1	D चिजिषेति but in marg चिर्जीति वा । E °स्विति
	3	C भमीच्
	6	B भ्रमेवेति । E om विभम । D E om. घिनणि
	7	C भ्रमीच्
	13	B भ्रम्यति
	15	B and originally D क्षान्त E क्षांत्वा क्षमित्वा
	20	E °जैनञ्मभावे । B मनवान् मदीइर्थे°
	21	B °त्वात् ह्रस्वे E °त्वाद्दत्वे
	24	E मदनशीलो
	26	E °मदीति तु उ । B मत्यः मत्स्य
	29	B क्लमीत् । B D श्विक्लिमिति
185	5	C मुहंच् । B °र्थे विवेकः
	8	E °पदेऽणिगिति भा°
	10	B पुनमुरौ
	14	B repeats twice मित्रधुक्
	15	E द्रोहणशीलो
	18	D om वा
	21	E om न° °सत्वे
	25	B D स्निह्ण
	26	E om. वसू and पुस । B D कुश कुस
	27	B D भ्रम्
	29	B अभमीत् for अभ्रमीत् । D E om अयसीत
186	1	B °दित्यादि । B D पुष्यादि C पुषादि ॥६७॥ परस्मैभाषा ॥६८
	3	B नत्वर्थे E नत्वार्थ
	5	C षूङच्
	7	B सूयत्यादिति
	9	B प्रसून for प्रसव
	19	B om अनुस्वा° °दीन·
	27	B मीयजीति D मीङ्यजीति E मीन्वजीति
187	1	B C D E श्रवणे
	6	B लिङ्गली°
	8	E om आलि
	12	B विलाय
	13	B सुज्यादे°
	22	D E स्यादि
	24	D in marg. ईकारान्ताः
	25	B °श्रट् पीत आसीयते पेता वणादौ
	26	D adds originally पेता after आसीयन्त
	28	B D E माङ्न
188	2	B D E मन्दूक्
	19	D योजन
	25	B D पाणिसर्याः
189	5	E विर्यतिपनि
	6	B इत्यनिर्धायते
	12	D वावृत्यमाना corrected to वावृत्यमान See Bhattikāvya IV, 29.

Page Line

15 B प्रपेदे सि स जिष

19 B विशयेति D विशयतेति

21 E अनेरीति

22 E °ईच्यशौ नि° । पादवि

23 B णौ दु पादू

25 B D विवदे

27 E गकधृपति

190 1 वेत्° See the Karik s in the Kas on P VIII 2 5(and Mahabhashya on P VIII, 2 58 B °वित्त विश च

2 B om च । °विभम यत D °विनम वथ

4 B खिन्त

9 E om सहयुद्धवान

10 D °ननति आयुध but ति above the line B E शासयुधीति

12 B दिवादि

17 B °त यामात्मनेपद

21 E °नीदिति

25 D E om म यते । B वा

26 F मन्यत for म ये । B वा । E मन्यते for मन्य

29 D विस्यनस्ययात इस्वत्व च माते च पर्दिम या

30 D °कानिरा

191 4 B D मध

21 B भजा

29 D जयु व°

192 4 D दी यति

5 B om, अपदिवन

8 B लिपध

9 I °कर्षे ।दगाद°

12 F ऊढवर्ग्गे

23 B अपदे

26 B दूषुदे

193 - गुगुए° See Sisupalavadha XIX 102

5 F om तुर्ने । E तुरन म नु°

6 C पपादये । वि°

8 B चूर्णवि

14 D क्षुभेरे, रे

15 D क्षन

17 B क्रिनी ।कन ।। D क्रिमुद णि° । B क्रिचन

19 D रुलेन

22 B कारा इणादी

24 C शब्दे । आत्मनेभाष ॥ ३८ D वाश्याति । E काशितु

25 E वाश

194 8 B शक्यते अनन भाकु

9 B om नकोट

10 B शकुने D शकन

11 B °स्यर शकरो इ° । B D श्यमाशति E वयमस्यति

14 B अनादिदय

15 B °त्वाझाडे

16 B शकि शि°

17 B श्याचस्यते । E om च । E रो । B विकल्यत

21 B पूतभाव

26 B om ररञ्ज

195 6 E om मृष्यत

10 B शासयु° F गासयु°

11 L मर्षेत

13 C बर्धते । नमयतोमाष । १ ॥

19 C इन्याषाय श्रीहेमचन्द्रानुस्मृता ।दे कन्याश्रितो ध तव समाप्त ॥ छ ॥ १४२ ॥ छ ॥ ३ ॥

196 2 B अनिषुद । प दन । E मइन

4 E om स्वाद

5 B D इ गुरू

8 D वा डर्कि E वा तुर्कि

9 B D स्विडभावे । D अकोट

13 D बयवयादे L बयवयादे

15 B om किति

18 L om मर

28 D निरा । कुत्सक°

197 7 D मयल चकारात् चाना ते । रि मेकल

10 B °क्षयाभ किरे F °क्षय भ कि°

12 B शमन्ते F om धंच° °नि च तत न

18 B om विकाय । F °ईं सा विकाय

20 D विर विरक्त्म विश

27 E °ि५ ।न्ये । B धवति वेन्ति

28 I विरक्त्वरानम । B विर विरक्तमान

198 6 B om नु

11 C वोत । । यमन लच । ॥

Page	Line	
	6	B D शिजा°
	7	B E इतीति
	8	E om आचि
	12	D मागधो
	13	B मध्ये शार्वरिपिशाचि । DE ये
	15	B D °कर्णातीची
	20	B भक्षार्थ D भक्षार्थी
	22	B पाशु । E om वेति
	23	B पाशु । E om कराता
	26	D प्रतीक्षकीर्णे
	28	E स्सटि विष्किर
	29	B अवस्कर वर्धस्कर वर्चस्क
208	1	D om अलि° °पस्य
	3	E om करकम्
	4	D वा करम वा कारक
	5	E कूर्चा कूर्चामत्र
	7	E om किलार
	9	B इणविवेति
	10	B D E कूर्पारप्रत्ययो
	12	E शुकर
	14	D षर इति । B निगिरति नि गिलति
	17	E om इद° °स्वयमेव । D दीर्घ अगीष्ट
	20	B काहिमपुडीति
	21	D °त्येको
	23	B D E उदनगर
	24	B उदगार
	25	B णो वा आगर
	26	B णे गर्गा
209	4	B कल्यक
	9	D F om पूर्व
	12	B त्वचा
	16	B हस्यन्तर्लि° । हस्यन्तर्लिपर्ट°
	17	B C D F अंशमोह । D सर्वाविति
	18	B वहुष
	19	B तुपि
	21	F शस्य
	22	B पुरभावे यज°
	24	D कविकर्णति
	26	B प्रस्पा
	28	B मेस्य च
210	2	F कन्त स्यन्देशं । B बिस्तरी बिरुती
	3	B F °व्यापरकेऽपि । F पर्वेऽ स्य इत्यादिर्लिखति
	5	D विभ्रा E om
	6	E वचोत्तु । B om सरोष्य° °हिते
	8	E सस्य
	9	E डचिच्छिविर्णति
	13	D मिछामि for मिमिच्छ । B मिच्छती मिच्छती
	16	D उछती दछती
	19	B सवृच्छते । B पृच्छ
	21	B प्रश पृष्टा पृष्ट
	23	D °स्वरीत्यत्र
	24	B पच्छा om बणादौ
	27	B om वचिता । वस्य
211	3	E om सजाति
	4	E om सस्यत माला धार्मिक । B सूक्ष्माति
	5	D वा चेटि सत्स्व । B सतुष्ट
	6	D अवस्कर E अवाचिरश
	12	B ति दीर्घ
	17	F om भावे
	24	B मे वतीयेति । नान्युत्तरस्येत्युदे
212	2	B om मार्जित
	3	B कूपकूपार्कत°
	5	B C E उक्षत
	6	B D F वदनामिति
	12	D पठिता पठित्वा पठित E पपई पर्डित्वा पठितः
	14	D E om मृड
	18	B कमल for कलम
	21	B कडंगर
	26	D कोरिन्ये
	27	D °सात् दीर्घः
	28	B पृग
213	1	D पत्तिकोटि°
	4	F om निपुण
	6	B मुंडादित्वात् । D °ति दे निग°
	7	B पुर E पुरो
	11	B कृद
	13	B कुल्लिविर्ल्लैवास्ते D कुलि- विलीभ्यासे
	21	F° द्वर्णिति
	26	D °त्येषि
	28	D शो मे
214	5	F °भावे वो इत्यस्य° । B °इत्येवि°
	6	B बिब । बिविबं
	11	B om बिब । F बिब दैन

Page Line

25 B स्फट स्फुट्ट सारणे । E विश-रणे स्फुटाति

29 B मासार्यो च पो°

222 2 B om. लुन

3 D E om. तु

15 E इत्यर्थेपि कवि

18 B जुडण् गतौ जोडयति जोडिता

20 B om. तु

26 C बुडत्

27 B om तु

223 4 B होडा

9 E om. तु । D गुणो

13 D डिगण् । B डेपयति

17 B om. तु

18 D इत्येके । E निर्डिरिति

19 B निष्फुरति निःस्फुरति व. om. निष्फुरति निस्फुरति and विस्फु-रति । D नि स्फुरति for नि स्फुरति

20 B om. विस्फारयति विस्फोरयति D विष्फारयति विस्फोरयति वि-ष्फारयति विस्फोरयति E विस्फा रयति विस्फोरयति विस्फारयति विस्फोरयति

21 B om विस्फारः । D om. वि-स्फारः

22 B डिणाति अभ्यस्य

23 B सपस्फुरः D सुस्फुरः

25 D इत्येके । B D निर्निरिति

26 B निष्फुलति नि स्फु° D निष्फुलति B E repeats वि-नि स्फु° । E repeats वि-स्फुलति

28 B adds डिणतो डयस्य after कुटादेरिति

29 B स्फुलिता for स्फुलित॰ । D om उणादौ °चकुते च । C परस्मैभाषा ॥ १२०

224 2 F कुवति

5 C कुडत् । B कुवते

9 B om गुर्णं and तु

11 C E कुटादि ॥ ११

14 D क्योमियते

15 D E क्योगार

18 B क्षेति निपा°

20 E दुमुखीति

23 D धारिष्यति

224 (cont.) 26 D आविजेति । B °बलणयो । °रिदीतीटो D °रिडतीटो

29 D om वेग

225 5 B आदित्वात्तस्य

6 D om. लग्न । D लक्ष्मीर्ष्यति E लक्ष्मीर्षिता

9 D स्वजेनीवाति । B परोक्षायां

10 B परिष्वंज D परिषज्जे । B स्तुर्स्वंजश्चाति इत्य° । E पर्य-ष्वजत्

12 नञा° See Paribhāshendus. 93, 5

17 E स चस्य । B सत्वे । B सञ्जौ

18 C आत्मनेभाषा ॥ १९

19 C °रानुस्मृतास्तुदादय मितो धातव समाप्ता ॥ १९८ ॥ ठ ॥ ९ ॥

226 1 B स्वविकरणा

2 B अवरणे । B क्यानि वि° । E om पिस्वं

3 B से * या° E भ्रि आ° । B °त्यो-रिति क्यात् के D आह्निकि

5 B om इरोध

6 D °पदे तु धु°

8 B अरुणत्वम् D अरुणत्वां

11 B om वजे उपरोधम् D वजेपरोधे

20 B घञ

23 D अयोक्षीत्

24 B यजे यत्पात्र

25 E om यजे

227 1 B कृतानि भियो नियो

2 D °त्यम्

6 D भिदि । B बल

7 E om विच्छिदे

11 B उदुर

14 D om. क्षोत्ता

18 E कृतिचृतोनि

19 B कवर्गस्येति

20 E om. तृण्ण

23 E om. अतृदत्

24 E वेदि

26 C उभयतोभाषा ॥ १

228 1 B इन्धैवेति D E इन्धैवेति

2 B om. मधार्क । E om सेकि

4 C नचैत मवदे

Page Line

7 B आ अभ
8 E om चुरकुवे
17 B एइ
18 B प्रतिषेधे
19 D वेटि
20 D पदार्थेरीति
22 B D प्रश्ने अर्जु°
27 D प्रादस्मीति
29 B °पातर्थे स°

237 2 B महीति निग्रहीति
3 B महीत
5 D om वा
6 B °प्रशोजन E °प्रयोजनानि
8 E om पुनीते
9 E पुदिरुपर्चीति
10 D नाहाद° । B पुव इव इतवे
11 B हलयूकरये
12 B निरंभे त । न स्वपम्पुगिति
13 B स्वरादेरिति । B om पारियवन
15 B om मैं
16 D E क्वादि ऋ°
20 D इन्धकी
26 B धैता । D धूगुश्तो°
27 B तो नै धून

238 3 B णबि । विग्रे
4 B शिनाशिशो°
10 B विणर
14 D चिकरिषति
15 D चिकरीषति । B चिकीर्षते
18 C इमपनोभाया - ॥ १६ ॥ B om वृणाति
20 B वेट् । D om बुर्षति
25 D दीर्घंत्रम दीर्घे
26 D वा वेटि
28 D om आतो इ । B यसी स्तृ°

239 2 B रिरिष यो°
4 B णी अनि° । पुस्रवेति
5 D E श्रवेज
7 B °प्रुक्षपथति
9 D इति स ले
13 B क्नीश
14 B °ना देवे रि°
15 B क्नीत क्नीनवान् क्नीति । क्नेयवति
16 B °नादिर्ति ये
24 E om. कीर्ति

Page Line

27 D om ममार° °मृणाति (p. 240, l. 1)
28 B वेदीटो वा दीर्घो
29 E om मूर्णे

240 2 B om. विरुपु
3 B °भीति । E नेट् कीरील्वा°
5 B दूणते
7 गोरिवा° See Mahâbhâshya on p III, 3, 21ᶟ
8 E om किचेति
9 D कृमि । B मगल्दा
15 B अर्चीरिति
16 B श्रमुकक्°
17 B om शर्कर । E om. इद शर्कर
19 D कजिप्रजिकर्तीषे
22 E °धिति किति
23 D शे निपा°
24 B इवर्णादिति ये
26 E om शृद्यनिर्म्या
28 B ऱुरिति री रोति

241 1 B D E ऋ ॠ°
3 E किति रिकर्व°
4 D णो दात°
5 B °स्पूर्णो पूर्ण D °स्पूरे णो के E °स्पूरेऽर्णे । के
9 E विदिद्रूभ्यामिति
12 C D E वृञ् । B D E वृणाति
13 D E वरर । ववरतु ववरुः । वरिता
14 D E वरीता । विवरिषति विव. रीषति
15 D E वुवूर्षति । वूर्ण । D वू र्ण्णेयान्
16 D वूर्णि B om प । D E वर्वर । वरीरी । D कुचितकेश
17 D विधिषिति
24 B D ऋदृप
27 B दाह
28 D स्स्य लटि

242 1 B दुर्दृद आदेश° । D णो ऋ°
2 E धमूरेल्युरे
7 दरद° See Hem Anek Comm II, 419
21 D om. ग्रा है. । Dउचितु
20 F एनी । B वृत् पदि टि १२

Page	Line	
	27	B D E स्यादि २१ । E °स्यादिश
243	3	D om. विर्त्य° °भतिजानीते
	5	B °शिष्ये E °शिष्ये ज्ञेयात्
	8	E जिज्ञापयिषति
	10	E डे पर्सित
	12	E ज्ञाति ज्ञाने ज्ञा°
	15	E ज्ञिवृश
	16	E om. क्षेता
	19	B om. क्षित्° °क्षियति
	20	E अधिदताव°
	21	B ध्यादिरिति
	25	B om. विधियत्
244	2	B नो नल्ये
	7	B °प्रतिइर्षणयो
	17	E शस्तुरा°
	19	D सदर्भौ धने E सदर्भौ मथन मध्नाति
	20	B °स्मवेतु पदेषु भृणयोति । D om अर्थ-यह° °स्तयोत
	21	B जमये
	22	B स्तृक्षुनीटि
	24	B °ठीति इति ड
	25	B सदये
	27	B om स्को
	28	E स्यादिस्वारक कुरयत
245	1	B कुथु स्थापट
	11	B क्षुधक्लिपक्लिशाति
	15	E om बबन्धतु । D E गड-दशा°
	16	B कुकुदीबद आ' D E कुकु-न्दिषु वद
	18	D दाशुला
	19	B om. ने । E बध for बध
	24	B D E क्षुध्विर-धेति
	26	B ने ने मजधाते
246	2	B नय तुमय
	4	B °पोषेन नर्वेन तु न
	5	B बसय अटि
	8	E om. नम्मते । ने प्रन
	11	D मदिस्थप न ज्ञिमात
	12	E क्षितिन
	13	B केट ज्जिम । B om ज्ञिति जैतु
	14	B F सुटेर्टे
	15	B स्यात न । °न न न नमत्
	17	B ममान्ति
	18	D गुते सूतो
	19	E अवस्थान्
	20	B दृव्दसीति
	21	D °देवल्प । D °औते
	29	B om विविविषति D विविषति
247	1	E विवाति
	3	E सेड्समे°
	8	B कदविदोति
	10	D पुक्लेशी°
	12	B om. पुषेषु पुष्टौ कुष्पति
	15	E वदः
	17	B दाकि
	21	D दीर्घः वाहीरवयव पु°
	23	B ग्रंत
	24	C वरद्दमेभाषा ॥ ४१ ॥ D भ्रष्याति
	28	B एष्यामि° E एष्यति । ने
248	2	E कुर्वति
	8	C आत्मनेभाषाः॥ छ ॥ °पंचाशु-स्मृता. कथादय॰ शिष्टो धातवः समाप्ताः ॥ ९८ ॥ ८ । B om. कोदस
249	1	E om अथ
	2	E चुरादिकाप°
	3	B °कारकन्नावे
	4	B चुरादिभ्य. स्वार्थे णिच् अंत° D णिचि किमि अन°
	7	B क्रियति है
	10	B अचुपरत न गौ स्तपेत
	12	B अधि भीर.
	14	B °नियमनादिदि उषादि चार्थिण कुरा°
	16	D °नित्यत्रे ग° । B तत् विद्गु तम्या° D तत् विद्गुक.
	17	E चोरति
	18	B विशन्द प°
	19	B पुषे अविदौ E विनेनोतो B D °स्यादेत
	20	मदीपा° see Hem Unadiv 20
	22	B om मप मदनी
	26	D धवते
	28	E मत्नो मेद न
	29	B गुनह । दुन्तपति दु°
250	1	D 1. om. मनक
	4	B बढ्न
	8	E दृष्टत्य
	11	B तु दवेतो हद

Pgae Line

15 E °दिकत्वे

25 D विजूल॰ पंजू हरितधनगाम B लुमंम°

26 B D E धलने

27 E पिउकि

29 E णो वा

251 2 D प्रतिविद्धौपि । पूजकें गु°

3 B om. क्के

4 B ज्ञानिघ्नेति

10 D E वाणस्तस्य

15 D आसनाटीति

23 D om. इक्षुकुडाक

24 B D °वेशीतिमे

25 B C घुट बुट । B om घुटयति

26 B °वेति चत्वे घुटु°

252 1 D E om घुट .

2 D अलि अर्द

3 E अर्दा च करोतीति । B om. स्मेटयति

4 B °यिषति स्मेटयति स्मिड अड

6 E स्त्य॰ लुट

8 B संघद्य

11 B स्पिटण् C D स्फिडण्

15 B स्फुडु D स्फुडुण् । E स्पुंटयति

20 E पाशेट । D रुटयति

22 B om. धठ

26 B D om. शुण्ठः

253 4 D स्फुटण् । B स्फुटयति D स्फुण्टयति । D स्फुण्टिका

5 B C D E ठलुण । B ठलंठयति D ठल्ण्टयति

6 B D ठलोडित ठलोडितवान् वटि°

7 D लण्ड, लण्डयान् । B D वटि°

8 D लडित लडितवान् । B लटण्डीति. Perhaps लड्गर्गति to be read. B D चंडा॰

10 D वाधो E वाधा

14 B ad । D मूर्गे के लिश°

17 B om. पट

19 B लुडण्

22 B गुडण्

29 B om. मर्म । मृ ने परिभाषणे

254 2 B om. परडयते D वंटयते

5 E om. अपि

13 E अंटितलेर्जितेर

14 B D दिव्यन्तं for दिव्यन्तन

20 E चेदण् । B भंचेदूर्ज

Page Line

22 B णेलुंगमावे

23 E जातवेरेण व वज्र°

24 E माधवो । D सम्रम मायाः । B °धरापते।

26 D अमा° । B originally °व्यभिचारार्थमपादेश, but ऽव्यभिचारार्थयादेश पाठ in marg.

28 B D E कुस्तण्

255 1 B कुस्त D E om. । B D E कुस्तिः । D सकुली E सप्कुली .

5 B E निपातनापवादे

13 B आत्मेनपदिन॰ ॰ ॰अस्वार्थे

15 B पार्थेणिरयन्ये altered to पर्येणेल्येके in marg.

17 B इत्यन्ये for इत्येके

20 D णो

21 B दांतशाते णे । D णको दप्पादकः

23 B स्योति घे हृस्वे । उदरघटट D दरः छदः

28 E om. मोदनम्

256 1 D E मिद. । B D E कुटी

3 D पूर्वेणिकेतन ए°

7 B om. गर्दति

9 D E बुधुण् । D बुधति E बुधयति ।

12 D बध E बंध । D E बधण् । D E बंधयति बबंध बंधने बधाति

13 D E बधण् वा° । B D E मशीरबत् । D E बधि । B D E बंधने । D E बंभन्यते

19 D स्तूर्यति

20 E देरयते

23 B छिय

24 B पुन्देन । वरेण घे वा

25 D लुप्पो

257 1 E छिय अत°

5 B वासेवायेके

10 B हुदुवरीत्यन्ये D हुरविरपयन्ये

11 B D चुर्सेण् E चुर्रेण् । B चर्सयति D E चूर्दयति । B चूर्दे D E चूर्दः । B चूर्ण D E चूर्ण

12 D °वोते See Amarakosa (Bombay, 1882) III, 3, 133. B [illegible] D E [illegible]

Page Line

15 E हृस्वो
19 B om नियन्त्रयति
20 E यत्रणो
21 B अचकुरत्
22 E भद्रमस्त

258 2 E तुदादवन्त्य°
4 B C D विल्प् । D °त्वादम वो
5 B क्षिति में घ त्रि म । B om क्षिति । B D E वे विल्प
6 B मिलयात। B D E विलत् विलति
8 D E अवि तेल
11 B °यडि तुला E °थवि तुल । D om तुला
13 B भुविसुपी° E भीषित्यडि
14 E पैवोलयति
15 B C D E बुलप् । B D E बीलयति । D E बोलित । D F बोलित ।
16 D E बुल । E adds बुलि
18 B मूलेति
19 E मूल मूल
21 B क्षिपयति खेव । D खेवु र पर्या° E om the second खेवु
23 B ह केलत्
25 B वेल
26 D °द्वाद् पेल
27 After पलिति B has in the margin पत्र निमनित्य तथापि तामते पालती ति भवति
29 D गातश्न°

259 2 E तातुर्नेय वा लुकि लती
8 E असमसत्
10 D भ्रत्यति
13 F भ्रेयति । D भ्रिरत् अ लिन्ते
16 D इव । B इवते इयत्
20 E वोन्
22 B कतुमित्
24 D इस । D E वंदृ । D E इतयति
26 E °ब्धन्तो । B तया मिने°
28 B अनु D F om

260 2 B om. वदे D वदी E वदे । B D F वंधति । B वंदे
4 B सिवेरयिन्दे । सिदते
9 D धन्देव

Page Line

13 D कर्मणपलि । C परस्मैभाषा ॥ १ १ ॥
15 B ईंगित्वा°
17 E लक्षणाधारे
18 E °तथ इं लक्ष्मी
19 B चुरादिर्लक्षयति । C उभयतो-भाष [।] ॥ १
20 D °विदाषुपादयें । B लक्षण°
D लक्षिणपर्यासार्यता
23 D om मारणे E मारयति मयति
24 E बेरि मित्रत्र°
27 B अकेभ्यो S पत्र । °हृता आ°

261 2 D दभोदन
3 B अपि कल्कन इत्यपि
4 B भूइ इति
7 B F बुकण D भुक्कण् । C भषन for भषणे ।
B D E बुक्कयति । B भैरे
8 D E बुक्क । बुक्कति
12 D रूप F om । E रूपयति
19 D भूमिभुपी° । E om. चर्चा अध्ययन
23 B प्रेरणे for प्रमोषणे
24 B om इत्येक
29 F भजन् निधनत् भाज°

262 4 B भेदने f r भेदे
6 B D E विशाणे
8 C वहन भवति इत्यर्थः । D गम्यते अयटे भवति
12 D भर्तनैर निदे
13 B वदन
15 B om इत्यं पदे
16 D स्पन्दयते
17 D गुरादे । B चालयेते घट्टन भय च रतु°
18 B घटति
20 B कत् उन्दे
29 F भवने

263 2 B om विलम्दयति
3 B पूर्वेत् मा° E पूर्वमा° ।
4 D E om वि. न्दति । B adds विलम्दयवर्ष स्यविश्वकारमने रटा इति after विलम्दयति । B om वन्ट । B न्त corrected to °न्त । B भावम-इति

Page Line

7 C D E आभवने । D रक्षण इत्येके
9 D द्युद
14 E भित्राय
17 B यवागू
19 D व्याख्याति । B D आस्वाद.
21 B मादयत्पुण्या आप
23 D मुदे
25 D अप्रसहनमित्येके
26 B D कवर्णदयोति । B अशीसधत्
27 D कृपुड् । E om. शर्धते

264 1 D इत्येके । B °वकल्पने
2 D अवकल्पाति E अवकल्कयाति
9 B °र्थत्वात् ह्रस्वा°
10 D चोरस्य । B om. रोग
11 B D E °-मातरिश्वभित्यनि
13 D राती
14 B अक्षेसये । विचरण्या
19 D om दलग्° °वान्त· ॥
20 B विसारणे । दलयति ॥
25 B पश्
27 E om पक्ष्ण । E पक्षयति

265 7 जगुड° See Hem. Un 20.
9 B घाषयति । B कदे कसातस्य D कर्दा कदसातस्य । E इत्ये आड
10 B D कद सातत्य
11 D परा कदे सा
18 B जसुण् । D जसयते ।
19 B चोरस्यो° । B जसुण्
23 B वसुण् । C लोहच्छे° । B उदो वा°
26 E om अर्थान्तरे तु । B om तु

266 1 D लक्षण्
2 D °योगोपि
3 B पान्थेय°
4 B om. रूष्यति
10 B D भासार्थः
12 B भजु पट्टु लुट
15 B कुसु । बर्ह बह
16 E om मह
17 B °पान्तस्य न्ह°
20 B °रेष्वपि पठिता
23 D om लुण्ड् । B om लुड्‌ते
25 E om लोच्‌ । B करिष्यात्रे कडुया°
29 E ते वापे

267 3 B D E वलने च
5 B लंजयति for लञ्जति
18 D E लुडतहाै
19 B नञ नृतौ । भाहो बारम° । D °पर्दी नदी
20 E लुड
23 B वृत्त D E वृत्
29 D वृधू

268 9 B कुश C कृश
10 D द्योता°
15 C वर्हवल्ह
16 B बर्हि वर्हयति । बार्हि । वर्हते
19 C वह for अहु, then वहु अह महुण् ६ भासार्थी ॥ परस्मैभाषा ॥ ८४ ॥
21 B D E वहुड् । वहते । E om. महते
23 B गणान्तरे पाटस्तेषा°
26 B वि योध्यन्

269 4 E वचयति
8 C कुहि
11 B D मादयते
13 C °नियासनेषु
18 D विमानयति
19 B बाधने D E बोधने
21 B D E वलि । C आभजने । D वलिरो°
22 B बलि संवरणे
25 C परिकूपने
27 C शकिबवने
28 D वर्षवर. । B सामर्थ्योषा°
29 E के चिदेनमूदिते

270 14 D °तीति वर्चदहादित्वा°
15 D निष्कयति
19 B °दि नेद् भ्रशौ । D °नित्यहाः°
22 D आनवान् इत्यने
24 E रज्जु.
28 B ठे शलोति कौ° D शठोति नंदी । E शलति । B कैतवे । E च शठ श्लाति

271 2 B om. के
3 B चौरेश्यौ
4 B तृगयति । E °र्पटोतिहे
9 D भेतनो ह°
10 D E संहने चेति
11 B वहित । वस्तरने । वस्त·

Page Line

17 B has डम्भि डिम्भि डम्भि in marg C डिम्भि ४ डम्भि डम्भिण् D डम्भि डिम्भि डिम्भिण् E om. डिम्भि
26 B दामयति । E णो
28 B अदर्शन इति अदर्शने ह्रस्वे
29 D इत्यने । E स्मयं
30 B कुस्मयते अकुस्मयत वधे

272 1 B om. डे । E अचुकुस्मत् । B and originally D चुकुस्मयिषति
2 B गिलुकि D गिलुके
9 B D E कस्मयते
10 B कासिस्मिये । D कस्मीतिटि
11 B तथ्ये अनुदृश° । D om. स्वादिडभावे° °कर्त्तः कौ
17 D गरिण्
19 D °धारणे कुटुम्बधारणे कुटुम्बपरिवार
21 B ईनवी
22 E कुटुवेपि
29 B विलासने

273 2 B D भावन । B गालयति
5 D अवस्यशत णो
15 B E सात्मत्रिति D सान्मेति
16 C आत्मनेभाषा ॥ ४१ ॥
20 D रुपयति रुपति
21 D E °दसमान इति
24 B D इत्वक । D °दलीपाभर्त
25 E अर्थापयति
26 E सत्रपयति

274 1 B श्लक्ष्ण D श्लक्ष्ण E श्लेष्कण् । B E श्लेष्कयति D श्लेषयति
13 E om अारच्चन
15 B वेतन्वे D वैतन्वे
16 B सरचर्या°
17 B ण्व च सूद° । E सूदे । संधा° । D °विभज्य° । E °आस्थल° । B om स्तीम
18 D निमर्वशिवति । B om अ वे सूच
20 B सुदर्भ
23 B पथकर्मेण । F अवभावयन

275 2 B कुटम् । कुट
4 B पद् नर्म
5 B पटुम् । D पाटयति अपाटि । B वट् वे°
8 E नार्य खेडयति देव°
9 B खिट् D खिट्त्रासने । D खेडयति
11 E दातीयमित्यन्ये
14 C विभाजने हटण् रोचे । D om दीप्तावि
15 D वैटयति
17 B सम्यगाभावने E सम्यगभा°
18 E अशाथठत । B केतवे
29 B वर्णक

276 3 B विनूपण् । नूपयति । अतनूपत् । E om चूम
6 B om. अजीगणत्
10 B om डे
19 D वात किं तु पात इत्येके । B वेत्येके
23 B कथक सावद्यधे
24 D धो आगस्य
2, B भरितादिश्यायमवन
29 E पतिहर्षे आपधयति

277 5 B om डे
7 B D E वदनामिति । D मस्य द्वि°
10 B om. डे
12 E om न
14 D °त्याभावो ५५°
29 D विर्लभना

278 3 B डि अर्थाभमन्
6 B अपदेशस्या°
9 D om भति
13 B अपवान for अपदर्थ न
14 D °मिलेवेको विन°
19 D and originally B पद्मन्दे
25 B देवर्षदी
28 D °कलाथी न

279 1 B डे अभिरप E डे अभि बिस
2 E मिचयते
7 D असरेति
10 B कामयतेर्
18 E om वेनु भवे
21 B बस्तुमस्यक बस्तुमय्यां स्तुमेष्यारे the second and third corrected to पत्थेसेके पत्तुमेष्य्दे in marg. D पन्तुमेन्यर्पे

Page Line

28 B D बाधन° | B पयति वयते | D °तीयमित्यन्ये

280 1 B प्रवयति
2 B om पद्यायति
6 B E मर्वति ॥
13 D om इ अवीसत् |E अविवसत्
14 D सनि निवास°
18 E परिकल्कने
23 B om. भदेति | D E °स्याज्ये
24 E महयाज्य | D दिदितीष E दिदिषे | D महार्थी
25 B स्वरेभ्य इरिति इ
26 E अति रह
28 D वाधयित्वा
29 B रहयति E रहयति

281 1 D °यात्परद्वैवा
3 E पुस्ताने
D E °स्याज्ये | E महयाज्य
7 C पारस्मै | १ परस्मैभाषा ॥०२॥ B अहहसत
14 B जिनाति D जिनाति
25 B सूर C सूरि वीरिणि
26 B om. सूर्यते | अशुशुरत
27 B वीरयति | अविवीरत
28 B om. ये

282 2 B असमवत | om सनि
4 B om इ | B अतुम्बुलत
7 B om इ | B अजगर्वत
9 B D E वीडम°
13 B °इर्यति | °मास्यरा | D °मूर्धति
14 C आत्मनेभाषा ॥ ३१ ॥ अदना ९४ समाना ॥
22 B om पर्वतिरीति पी
23 B om भवतात्यन्ते | लिम्पमाने
25 D गती for मत्री
26 D om. मेयते

283 7 E om. भरति
15 B श्रति E श्रृति | B आवयति अपति
18 B चं कृ
19 B व कतिरतिस्कादि
24 B वर्तिकृत्यते
25 B मंकृक

284 9 E om भागुरा
12 B कर D करे.
13 D om. मुटः
14 D माडि॰
16 B D वर्कडयति
19 C मेथिण्
20 B D मंथत् मो°
21 B °प्रतिहर्षणयो॰
22 B °स्कथयति
24 B °गुणमेन corrected to गुणमेन in marg D गुणयेन
25 B इदित्वास्य E इदित्वस्य
26 E adds अर्दयति after अर्दति

285 1 E अथयति
4 B सदसन | इडिरवा°
7 B om. छदति
10 E आसीदयति | B om आसन्ना
12 D तुह्मा
13 E डाडयेत
20 D तन्त्वा | B नितान D नितान्त
22 B देवोऽर्थ गुणादि
24 E मनिणित्यैके | B D om. मनयति | E मनते
28 E om. तयति

286 11 E om ईरयति
14 B इडित्वादा°
15 B om. मुचयते
17 D भीमसेनीय॰
18 E °पयोगे °गुरवर्ने
19 D E शिनाष्टि च्छ विपूर्वी
20 B विदिाप्यते
26 B om न | D om. तमनेन° °प्रथाथि
27 B प्रागस्मै

287 2 B om हिंसुरा | E हिंस तृप्य हिंसाया
5 D om. गर्हति
7 गर्हति° See Subhāshit. (?], d. Siddh. K. (Bombay, 1894) p. 253 under दह मर्दने
8 C परस्मैभाषा ॥ ३१
10 B °भनुनादयश D °भुनुस्यादयश
12 मिन्यस्या° See Madh. Dhatuvr. II, p. 357.
13 B नर्त धनदति
14 गुणम See Hem Anek Comm. III, 671. B गुणम°

Page	Line	
	15	D °धत्रिः स्कु°
	17	D °कुलम्यानि
	18	तारत्तार.° See Śiśupālav. V, 7. Hem. Anek. Comm III, 564. B °मुकडलया corrected to °मुकललयां D E °मुकमया
	19	B स्वार्थे णि° । D णिजम्ताथि
	21	B निवृत्त. corrected to निवृत्ते in marg.
	23	B रेंजयति D रजयति । D वद्मा । B रेजतां°
	25	B °प्रविशो
288	1	D द्वादश च जत्ते
	2	B कृपते । प,ट्टेले° See Mahābhâshya (Kielhorn) II, p. 33, l. 21
	3	शान्ति° See Hem. Un. 20
	5	B बहुल इत्येव । D सिद्धे सूत्रसूत्र° E सिद्धे । सूत्रसूत्र°
	6	E संध for स्कन्ध
	7	B D वस । E इत्यादयों भ°
	8	E ताडिनि त° । D यत्प्रमनीति वाशा
	9	पांसु° See Śiśupālav. V, 11, d
	10	D स्वार्थेणि° । C °द्यानुस्मृताद्यादयो णिनो धातव समाप्ताः ॥४३० ॥ ४१२ ॥ ९ सर्वधातव. ॥१९८०° ग्रंथाग्रं ॥ छ ॥ श्रीः ॥
	11	B °पारायण आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिविरचित ॥छ॥ श्रीरस्तु ॥छ॥ D °पारायणमिति छ ॥ ग्रंथाग्र ६००० ॥ छ